

54683

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

A
SZEGEDI PEDAGÓGIAI FŐISKOLA
ÉVKÖNYVE

1960

I

SZEGED, 1960

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

A
SZEGEDI PEDAGÓGIAI FŐISKOLA
ÉVKÖNYVE

1960

ELSŐ RÉSZ

SZEGED, 1960

CSUKÁS ISTVÁN és MEGYERI JÁNOS

közreműködésével

szerkesztette :

BENKŐ LÁSZLÓ

Kiadásért felelős a Szegedi Pedagógiai Főiskola igazgatója

Megjelenés 1960

Példányszám: 200 — Terjedelem: 32 (A/5) ív

Szegedi Nyomda Vállalat 60-1961

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok a társadalomtudományok köréből

I. NYELV ÉS IRODALOM, TÖRTÉNELEM

<i>Benkő László</i> : Juhász Gyula kedvenc szavai	3
<i>Csukás István</i> : Stefán Krčmery és a magyar irodalom	15
<i>Inczeffi Géza</i> : Csongrád megye nyugati részének régi földrajzi nevei	39
<i>Mucsi Józsefné</i> : A győri vízimolnárok életéről	77
<i>Palásti László</i> : Adatok a XIX. századi francia családnevek történetéhez ...	87
<i>Polányi Imre</i> : Magyarosítási törekvések Szlovákia területén	115
<i>Vajda László</i> : Móra Ferenc, a vezércikkíró	133

II. A PEDAGÓGIA ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

<i>Bereczki Sándor</i> : Adatok a szegedi ált. iskolák történetéhez	185
<i>Bor Pál és Kovács László</i> : A gáztörvények kísérleti fizikai tárgyalása	221
<i>Drahos Gusztáv</i> : A szlovák tanárképzés tíz esztendeje	235
<i>Geréb György</i> : Comenius didaktikai nézetének főbb vonásai	249
<i>Geréb György és Mosonyi Kálmán</i> : A műveleti készség és fáradékonyság alakulása a 10—14 éves gyermekeknél	305
<i>Sziklay László</i> : Szempontok a magyar és szlovák irodalom tanításának koncentrációjához	315

III. A RAJZTANSZÉK TANÁRAINAK MŰVÉSZI REPRODUKCIÓI

A főiskola oktatóinak irodalmi munkássága (1945—1960)	349
---	-----

СОЦИОЛОГИЯ

I. ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ИСКУССТВО

<i>Бенке, Л.</i> : Любимые слова поэта Juhász Gyula	3
<i>Чукаш, И.</i> : Stefán Krčmery и венгерская литература	15
<i>Инциефи, Г.</i> : Старые географические названия западной части комитата Чонград	39
<i>Мучи, И.</i> : О жизни водных мельников гор. Губр	77
<i>Палашти, Л.</i> : Данные к истории французских Фамилий в XIX. в.	87
<i>Полани, И.</i> : Стремление к венгерификации на территории Словакии	115
<i>Вайда, Л.</i> : Móra Ferenc как писатель передовых статей	133

II. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПЕДАГОГИКИ

<i>Берецки, Ш.</i> : Данные к истории сегедских общих школ	185
<i>Бор, П.—Ковач, Л.</i> : Разбор газовых законов в экспериментальной физике	221
<i>Драш, Г.</i> : Десять лет подготовки преподавателей для словацкой восьмилетней школы	235
<i>Герёб, Д.</i> : Основные черты дидактических взглядов Коменского	249
<i>Герёб, Д.—Мошон, К.</i> : Изменения утомляемости и операционной способности у 10—14-летних учеников	305
<i>Сиклаи, Л.</i> : О концентрации обучения венгерской и словацкой литературе	315

III. ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ РЕПРОДУКЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ КАФЕДРЫ ЧЕРЧЕНИЯ

* * *

Литературная деятельность преподавателей Сегедского педагогического Вуз-а (1945—1960).	349
---	-----

INHALTSVERZEICHNIS

Studien aus dem Bereich der Gesellschaftswissenschaften

I. SPRACHE UND LITERATUR, GESCHICHTE

<i>Benkő, L.</i> : Lieblingswörter des Dichters Gyula Juhász	3
<i>Csukás, I.</i> : Stefan Kréméry und die ungarische Literatur	15
<i>Incefti, G.</i> : Die alten ON vom westlichen Teil des Komitats Csongrád	39
<i>Frau Mucci, J.</i> : Über das Leben der Müller der Wassermühlen von Győr	77
<i>Palásti, L.</i> : Daten zur Geschichte der Szegeder französischen Familiennamen aus dem 19. Jahrhundert	87
<i>Polányi, I.</i> : Madjarisierungsbestrebungen auf dem Gebiet der Slowakei ...	115
<i>Vajda, L.</i> : Ferenc Móra, der Verfasser von Leitartikeln	133

II. THEORIE UND PRAXIS DER PÄDAGOGIK

<i>Bereczki, S.</i> : Daten zur Geschichte der Szegeder Grundschulen	185
<i>Bor, P.—Kovács, L.</i> : Experimentalphysikalische Besprechung der Gasgesetze	221
<i>Drahos, A.</i> : 10 Jahre der Ausbildung von Slowakischlehrern	235
<i>Geréb, Gy.</i> : Die Hauptzüge der didaktischen Anschauungen des Comenius	249
<i>Geréb Gy.—Mosonyi, K.</i> : Gestaltung von Operationsfertigkeit und Ermü- dung bei Kindern von 10—14 Jahren	305
<i>Sziklay, L.</i> : Gesichtspunkte für die Konzentration des Unterrichts der un- garischen und der slowakischen Literatur in den slowakischen Schu- len von Ungarn	315

III. KÜNSTLERISCHE REPRODUKTIONEN DER LEHRER DES LEHRSTUHL FÜR ZEICHENUNTERRICHT

*

Die literarische Tätigkeit des Lehrpersonals der Hochschule (1945—1960). ...	349
--	-----

I. NYELV ÉS IRODALOM. TÖRTÉNELEM

JUHÁSZ GYULA KEDVENC SZAVAI

(Vázlat)

Írta: BENKŐ LÁSZLÓ

Kisdiák koromban az volt legbiztosabb jele a nyári vakáció közeli végének, hogy süldőlegény fiával együtt megjelent egy öreg kályhásmeister a kályhák, kémények kitisztítása, rendbeszedése céljából. Megjelenésüket a gyerekhad részéről élénk érdeklődés és nehezen leplezett kuncogás kísérte. Nem mintha valami különleges, feltűnő vagy vonzó tulajdonsággal rendelkezett volna a tisztos honi ipar e két kiváló képviselője, hanem egyszerűen azért, mert minden szóbeli megnyilatkozásuknak elmaradhatatlan velejárója volt a »teszem azt« kifejezés. Családi körben sohasem is emlegettük őket másként, csak úgy, hogy az öreg vagy ifjú »teszem azt«.

Kell-e hangsúlyoznom, hogy ez a kis gyerekkori emlék világosan megmutatja az elhangzott szó és a beszélő egyéniség elválaszthatatlan kapcsolatát, a beszédbeli megnyilatkozásoknak azt a mindenkor jelen lévő sajátosságát, hogy a nyelvi jelek a beszélő gondolatát tolmácsoló objektív tartalom közlése mellett valamilyen módon mindig átszövődnek a beszélő egyéniségéből fakadó különböző szálakkal, a beszélőnek az éppen adott helyzetben megnyilvánuló szándékával, érzelmi, akarati beállítottságával; más szóval a nyelvnek egészében és a nyelvi megnyilatkozásokban felhasznált elemeknek külön-külön is kettős arculatuk van: egy közösségi, mely lehetővé teszi, hogy a hallgatóban ugyanazok a tudattartalmak aktualizálódjanak, amelyek a beszélőt bizonyos, szociálisan ismert és elismert nyelvi jelek hangoztatására készítetik; és egy egyéni, mely ugyanezeket a közösségileg elfogadott nyelvi jeleket sajátos színezettel fonja át. A nem is olyan régen még erősen vitatott *langue—parole* dilemma így oldódik fel a nyelv dialektikus szemléletében [1].

A különböző nyelvi jeleket — adott esetben a szavakat — tehát nemcsak úgy tekinthetjük, mint bizonyos jelentések hordozóit, bizonyos fogalmak jelölőit, hanem úgy is, mint a beszélőtől kisugárzó érzelmi, akarati, képzeleti vagy egyéb szubjektív megnyilatkozásoknak a hallgatóhoz vezető és benne hasonló feszültségű áramot létrehozó kondenzátorokat, energiaforrásokat [2].

Nyilvánvaló, hogy a különböző szavak még egyazon beszélő ajkán sem lesznek mindig ugyanolyan érzelmi telítettségűek, hanem éppen ellenkezőleg még az azonos szavak is változtatják kifejező értéküket, másféle szituációban másféle expresszív hatást váltanak ki. Közismert az a kis anekdota, amikor

egy hetyke legény betér a kocsmába, s kalapját odavágja a szemben levő fogasra. Azaz, csak szeretné, de a kalap leesik a földre. »A nyavalya törjön ki!« — mondja erre a legény félhangon, csak úgy magának. Fölveszi a kalapot, s újra megcélozza a fogast. De ismét sikertelenül. »A nyavalya törjön ki!« — mondja most már dühösebben a legény. Harmadszor is nekirugaszkodik, s ezúttal célba talál. »Törjön ki a nyavalya!« — hangzik föl hősünk szájából most már a diadalmas elégedettség spontán kifejezése.

Kérdés már most, vannak-e olyan szavak, s ha vannak, melyek azok, amelyeket úgy tekinthetünk, mint egy-egy beszélőnek (írónak) egyéniségét legjellegzetesebben kifejező, leghívebben tolmácsoló eszközöket. Persze nem közvetlen megfelelésekre gondolok, s nyilván nem kell bizonygatni, hogy ilyeneket hiába is keresnénk, amint az ún. hangszimbolika képviselői is hasztalan igyekeztek az egyes hangokat bizonyos érzelmekeltő erővel felruházni [3]. Az egyes szavaknak sem tulajdoníthatunk ilyen vagy olyan állandó expresszív értéket. Az effajta kísérletek ma már rég meghaladtak, és Zsirai Miklós találó kifejezésével nem lépnék túl a kávéházi grafológia színvonalát [4].

Mindez persze csak a feladat bonyolult voltára s a megállapításokkal való óvatosságra int, de legkevésbé sem ment fel a szó és beszélő összefüggéseinek elemző vizsgálata alól.

Régebben is folytak már efféle kutatások, csakhogy a régi felfogás elsősorban a különleges, a feltűnően újszerű és ezért a beszélő (író) sajátosan egyéninek vélt szavait, főleg az »eszméletlen« szavakat méltatta figyelemre. Fél évszázaddal ezelőtt pl. Rubinyi Mózes, (aki nálunk úttörője az egyéni szókincs áttekintő, rendszerező vizsgálatának) Mikszáth könyve bevezetőjében még azt mondja, senkit sem érdekel, hogyan és hányszor használja Mikszáth az olyan közkeletű szokat, mint pl. az *asztal* [5].

Az újabb lexikográfiai és stilisztikai kutatások azonban más eredményre vezettek. Különösen az írói szótárak készítése, egyes írók, költők szókincsének szótári feldolgozása jár igen sok tanulsággal [6]. Elsősorban azzal, hogy reális képet csak akkor kaphatunk, ha a vizsgálat tárgyául választott író, költő teljes szókészletét vesszük figyelembe, s nem innen-onnan kiragadott példák, hanem mindig az írónk által fölhasznált teljes szókincsből vonjuk el megállapításunkat. Ha ui. tételeinket csupán kiragadott példákkal illusztráljuk, mindenkor fennáll az a lehetőség, hogy tézisünkkel egy antitézis helyezhető szembe, mely szintúgy igazolható néhány példával. Tehát nem a tényanyag meggyőző valóságából szűrődnek le egyes szabályszerűségek, hanem a vizsgáló egyén a maga szubjektív megérzéséhez keres (s legtöbbször talál is) egy-egy látszólagosan vagy valóságosan igazoló példát. Így, ilyen kiragadott példák hamis beállításával lehetett annak idején Petőfit a népi durvaságok, a parlagiasság, Adyt az értelmetlenségek költőjének minősíteni [7]. Így lehetett Juhász Gyulát is a sóvárgó szerelem és a szelíd tiszai táj melankólikus énekesének elkönyvelni, elhallgatva költészetének és prózájának azt az igen tekintélyes hányadát, melyben a költő erőteljes haladásvágya, nem egyszer a forradalmiságot súroló kemény hangja nyer félreérthetetlen kifejezést [8]. Ezzel szemben ha olyan valóságos, kétségbe nem vonható tényekből indulunk ki, hogy pl. Goethe összes műveinek mintegy 400 000 szava közt a *schön* 13 000, a *klar* 9000, a *gesund* 1300 alkalommal fordul elő [9]; ha ugyanígy számszerűen kimutatjuk, hogy Juhász Gyula

összes verseiben a *boldog* szó csaknem ugyanannyiszor fordul elő, mint a *bús*, az *élet* említése két annyszor szerepel, mint a *halálé* [10], akkor olyan objektív értékű nyersanyaggal dolgozunk, mint az építész a téglákkal vagy előregyártott épületelemekkel. Ez a vizsgálati anyag a maga materiális valóságával sokkal realisabb és konkrétabb eredményekhez juttat el, mint az egyéni intuíciókon alapuló és ahhoz igazolást kereső eljárásmód. Az egyéni szókincs megfelelő elemző vizsgálatával föltárul a költő felfogása a világról, ahogyan az a művész egyéniségében benne él. A szavakon keresztül kibontakozik a költő egész-érzés-, élmény- és eszmévilága, megmutatkozik egyénisége. A szó a jellem szimbólumává válik [11].

A szókincs elemző vizsgálatának ezt a nyilván leghelyesebb módszerét ismerte föl igen fejlett érzékekkel éppen Juhász Gyula, amikor Petőfiről szólva fölsorakoztatja a költő használt tulajdonneveket: »Homér, Xerxes, Szokratesz, Caesar, Cassius, Brutus, Osszián, Petrarca, Tell Vilmos, Shakespeare, Byron, Rousseau, Desmoulins Camill, Napóleon, Beaurepaire, Latour. Ezek a nevek olyan komplexumot adnak, amelyből *kellő lélekelemzéssel* Petőfi egész érzelm- és gondolatvilága kideríthető« [12].

Ha egy írói, költői egyéniséget az általa használt szókincsen keresztül akarunk megismerni vagy róla alkotott véleményünket ellenőrizni és kiegészíteni, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a költői oeuvre-ben szerteszórtan megnyilatkozó érzések, élmények, gondolatok, meglátások és megjegyzések nyelvi kifejezésében vannak bizonyos állandó, mindig vissza-visszatérő elemek. A költői szókincsnek az ilyen alapszókknak vagy lényegszókknak nevezhető szavait [13] elsősorban nem a ritka, egyéni szók, hanem éppen a leggyakrabban használt, közismert szavak között találjuk meg. Persze nem tekinthető egyedüli zsinórmértéknek a puszta számszerűség. Egyébként is a leggyakoribb szavak kiválogatása nem csupán technikai, manuális művelet. Több oknál fogva sem az. Először is azért nem, mert a leggyakoribb szavak kiválogatását nem építhetjük a puszta szószatisztikára. Vannak szavak, amelyek minden írónál, beszélőnél gyakran szerepelnek. Pl. egyes melléknevek, mint *kis*, *nagy*; névmások: *mely*, *aki*; kötőszók: *és*, *hogy* stb. Ezeknek a szavaknak számbeli előfordulása és főleg felhasználásmódja egyáltalán nem közömbös ugyan, mégis ezek semleges értékű szavak, kevésbé kapcsolhatók egy-egy egyéniséghez. Vannak viszont olyan szók, amelyek föltétlen és közvetlen összefüggést mutatnak egy-egy költő, író életével, egyéniségével, hozzátapadnak egy-egy költői műhöz. Gondoljunk csak Petőfi *alföld*, *szabadság*; Ady *vér*, *titok*; Jókai *fiskális*; Mikszáth *tekintetes*; Tömörkény *violenzia* szavaira. Juhász Gyula szókincsében is bőven találunk olyan fogalmakat jelölő szókat, melyeket a költő egyéniségéhez szorosabban hozzátapadóknak kell tekintenünk: *alkony*-,*at*, *álmodó*, *álom*, *bánat*, *béke*, *bú*, *csend*, *dal*, *ég*, *éj*, *éjszaka*, *élet*, *elmúlás*, *feledés*, *fény*, *gyász*, *hegedű*, *himnusz*, *hit*, *hold*, *ifjúság*, *ige*, *illat*, *jövő*, *lélek*, *május*, *mámor*, *messzeség*, *magány*, *nép*, *nő*, *nyár*, *nyugalom*, *ősz*, *pompa*, *puszta*, *rím*, *robot*, *róna*, *sír*, *sóhaj*, *sors*, *szem*, *szépség*, *szín*, *szív*, *szó*, *táj*, *tavas*, *temető*, *tenger*, *út*, *vágy*, *végtelenség*, *vers*, *virág*;

álmodik, *ballag*, *borong*, *búg*, *csillog*, *dalol*, *dereng*, *dúdol*, *elmúlik*, *énekel*, *érez*, *fáj*, *fest*, *föltámad*, *harsog*, *hervad*, *hisz*, *hull*, *ír*, *iszik*, *jő*, *kél*, *köszön*,

leng, lobog, néz, ölel, pihen, ragyog, remél, ringat, robog, sír, szenved, terem, téved, tűnik, vár, virraszt, zeng, zokog zúg;

áldott, árva, balga, bánatos, beteg, boldog, borús, bús, csendes, dalos, dús, égi, fájó, forradalmas, forró, földi, gőgös, halk, halott, hű, hús, idegen, igaz, komor, mély, magányos, messzi, ódon, örök, ősi, rőt, szent, szűz, tavaszi, titkos, vak, végtelen [14].

Másként kell minősíteniünk az olyan szókat, amelyek a köznyelvi vagy irodalmi használatban is viszonylag ritkák. Az ilyeneknek már néhány előfordulása is gyakori használatúnak számít, és jellemző az íróra. Juhász Gyula szókincséből is idézhetünk ilyenféle jellemszókat [15]:

ábránd, borostyán, cézár, cimbora, éden, glória, hervadás, keserv, klastrom, kudarc, lidérc, madonna, mákony, mécs, megváltás, nász, odu, orom, örvény, pagony, palást, planéta, remete, smaragd, söntés, szonett, szökeség, táltos, vértanú, verbéna, zsoltár;

áld, áldoz, bandukol, borzong, dúl, elsuhan, huny, kondul, lankad, maraszt, meglenget, méláz, nyű, pirkad, rebben, regél, riad, ró, suhan, tombol, vágat, zeng, zsong;

acélos, álmata, antik, borongó, bős, elboruló, gaz, hervatag, konok, kőza, kurta, méla, rút, szláv, talmi, turáni, zengő, zord.

A szavak mennyiségi csoportosításában ismét másként kell minősíteniünk a különböző rétegnyelvekből átvett szókat; a gyakoriság mércéje itt is lényegesen alacsonyabb, mint a köznyelvben használatos szóknál. Ilyeneknek tekinthetők Juhász Gyula nyelvhasználatában a régies *imetten, estenden*; az idegen *epitáfium*; a tájnyelvi *sömlék, darvadozik* stb. [16]

A leggyakoribb szavakból kiindulva, s mindenkor az írói egyéniséghez tapadás nyomait keresve szükségszerűen el kell jutnunk azokhoz a szókhoz is, amelyek az irodalmi használatban valószínűleg egyáltalán nem fordultak elő Juhászt megelőzően s többnyire költőknél is csak ritkán, amelyek azonban magukon hordoznak valamilyen sajátos tulajdonságot, s esetleg egyetlen előfordulásukkal is a költőre jellemző szóvá válhatnak. Felhasználásmódjuk, kifejező értékük és legtöbbször bizonyos alaki vonásuk a költői egyéniség valamilyen sajátos jegyének hordozójává avatja őket. Ilyenek lehetnek az esetleges szógyártások (*nakonxipán*) [17], de főleg a költő szóösszetételei és képzései [18]:

alkonyég, alkonyvéres, álomregiment, álomrózsa, álvigas, angyalsereg, antikrisztus, anyasóhaj, aranyfonál, aranyház, aranyhímű, aranykehely, aranykereszt, aranykoszorú, aranyműű, átalad, átárad, átködlük, átnótáz, átszánt, átvágtat, átvilágol, azúrország, csillaghonvágy, csillagszerелеm, csodaszellelem, darabcsináló, elárad, elborulás, elcsöndesedés, elheverés, elpihenés, földvidulás, félhalál, felvonít, föligéz, fölpirkad, föltündöklük, fölzsong, gyászodú, hajnalég, halálközelség, hitteljes, iderémlik, igazságdárda, jószágvirág, lápvirág, őskert, összekerít, reklámbatár, szolgarobot, szőlőkoszorús, tűzrózsa, világvihar, visszaréved, visszaszállong, zöldernyős;

bíboros, borulások, diadalmas, félsötétes, forradalmas, opálos, sirámos, sörényes, tavaszos, violás, fürgetegez, füvell, nőzni.

A költői szókészlet mennyiségi osztályozásában, a leggyakoribból a ritka, az általánosból a különleges felé haladva így sorakoznak katonás rendbe a szókincs egyes elemei. Bizonyosságul annak, hogy ha csak a ritka és külön-

leges vagy csak a gyakori és hétköznapi szokat keresnénk, vizsgálatunk egyoldalú, eredményünk torzított maradna. A közismert gyakori, valamint az újszerű, ritka szavakat tehát nem egymással szembenállóknak kell tekintenünk, hanem olyan egybetartozó láncszemeknek, amelyeknek jelenléte minden egyes író, beszélő szókincsében szükségszerűen következik a nyelv főnnebb említett kettős arculatából: a nyelvi fölhasználásnak a közösségi készletből táplálkozó, de az egyéni alakításokat, simítgatásokat sem mellőzhető állandó hullámzásából. A nyelvközösség szóanyagának megannyi egyéni fölhasználása így válik ösztönös vagy tudatos, de mindenkor alkotó tevékenységgé, melyben a közösségi szavakat a beszélő többé vagy kevésbé, alig észrevehetően vagy nagyonis magamutogatóan, de mindig megújítva, kiformálva illeszti logikai, grammatikai rendbe [19].

A nyelvi jeleknek közösségi — egyéni kettős arculata arra is figyelmeztet, hogy a költői szavak vizsgálatában a számszerűség csak kiindulási alap, segítő támpont lehet, legkevesbé sem maradhat végső cél, merész megállapításokra, következtetésekre feljogosító ítélet.

Egyébként is a szókincs statisztikai rendszerezésének még számtalan olyan oldalhajtása van, amelyeknek mellőzése hamis képet mutatna, vagy legjobb esetben féleredményre vezetne. Az Értelmező szótárnak immár rendelkezésre álló kötete pl. csábító vadászterületet nyújt egy-egy számszerű összehasonlításra. Így megállapítható, hogy a magyar nyelvnek az Értelmező szótárban kodifikált mintegy 60 000 szavával szemben [20] Juhász Gyula mindössze 9000 szót használt föl. Az abc első betűje szerint kezdődő szavak száma Juhász Gyula szókészletében csak 300 a szótár 2500 a kezdőbetűs szavával szemben. Ezek a száraz tényadatok önmagukban kétségkívül kiábrándítólag hatnak. Látszólag igen kédvezőtlen színben tüntetik fel Juhász Gyula szókincsét [21]. A statisztikai számokkal azonban mindenképpen óvatosan kell bánnunk. Nagyon helytelen volna egy ilyen számszerű egybevetésből egyenes következtetéseket levonni. Éppen az Értelmező szótár tükrében kiderül ugyanis, hogy — jöllehet elvileg minden szó felhasználható a versben [22] — valójában az életnek s ennek megfelelően a köznyelvi szókincsnek számtalan olyan szava, sőt szócsoportha van, amely legalábbis ritkán szerepel költői felhasználásban. A költői nyelv mindig csak bizonyos szempontok szerint és csak bizonyos szűrőn át használja fel a köznyelvi szókincs még oly egyszerű szavait is. Juhász Gyula szókészletéből hiányoznak az Értelmező szótárnak olyan hétköznapi szavai, mint pl. — ismét csak az a betűs szókezdő keretén belül maradvá — bizonyos hivatali, közigazgatási, foglalkozási megjelölések: *állatorvos, államrendőrség, állampolgár, alperes, altábornagy, államosít, állásnélküli*; különböző ruhaneműk megjelölése: *alsónadrág, alsószojnya, alsónemű*; idegen szavak, terminus technicusok: *alumínium, ambíció, angora, antenna, antialkoholista, antifasiszta, analízis, analógia, áltromantika, allegórikus* stb. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy az említett és még jócskán szaporítható szavak nagy része összetett szó vagy olyan, amely már hosszúságánál, akusztikai hatásánál fogva is nehezen illeszthető versebe [23]. De ami a legfontosabb, szép számmal találunk Juhász Gyula szókincsében is olyan szavakat, melyek kimaradtak az Értelmező szótárból. Így elsősorban tulajdonnevek: *Ábrahám, Ádám, Ahasvér, Ajtony, Ady, Abády, Afrika, Amerika, Anakreon, Anasztázia, Anatole, Ancsa, András, Anna,*

Anonymus, Árpád, Arthur, Attila, Ázsia; szóösszetételek, mint amilyeneket az imént már elég tekintélyes számban láttunk. Még inkább költőnk javára billen a mérleg, ha nemcsak a felhasznált szavak számát, hanem felhasználási módját vesszük tekintetbe. Pl. a *bús* melléknévnek az Értelmező szótár mindössze négy jelentésváltozatát tünteti fel, Juhász Gyulánál ugyanennek a szónak kereken félszáz jelentésárnyalatát figyelhetjük meg [24]. Az *és* (*s*) kötőszónak az Értelmező szótárban felsorakoztatott tizenhat-féle funkciója megduplázódik Juhász Gyula költői felhasználásában, abban a 6000 előfordulásban, melyet költőnk összes versei közt hosszú-hosszú láncba fűzhetünk.

A szavak számszerű vizsgálatában az a szempont sem mellőzhető, hogy van olyan szó, amelyik önmagában ugyan ritkán fordul elő költőnkénél, de annál gyakoribbak továbbképzett vagy összetételes alakjai. Pl. a *fa*, *sír* főnevek az alábbi összetételekben szerepelnek: *akácfa*, *babérfa*, *bitófa*, *csodafa*, *fejfá*, *fűzfá*, *gesztenyefá*, *nyárfá*, *olajfa*, *szilvafa*, *topolyafa*, *faág*, *fakoporsó*, *falevél*, *falomb*; *sírbolt*, *sírdomb*, *sírhalom*, *sírhant*, *sírkert*, *sírsírs*. Ez pedig arra utal, hogy nemcsak a szók, hanem a szóelemek mennyiségi vizsgálata is igen tanulságos, el nem hanyagolható a költői szókincs vizsgálatában. (Gondoljunk a fönnebb felsorakoztatott *-ás*, *-és* képzős főnevek, ill. *-s* képzős melléknévek gyakoriságára a saját alkotású szavak között. Így a költő szóalkotó műhelyébe is bepillantást nyerünk.) Megállapítható az is, hogy Juhász Gyula igen nagy számban használja az *el* igekötős igéket. A szótárainkból hiányzó ilyen összetételek találhatók nála: *elálmodozik*, *elandalit*, *elhever*, *elkérdez*, *ellebeg*, *elmuzsikál*, *elrévedezik*, *elszenved*, *eltörődik*, *elül*, *elvirul*; továbbá: *elborulás*, *elcsöndesedés*, *elheverés*, *elpihenés* [25].

Mint az imént láttuk, nem közömbös annak számbavétele sem, hogy milyen közkeletű szók hiányoznak a költő szótárából.

Vizsgálni lehetne még a költői szókincs egészét vagy annak alap- és jellemzőit abból a szempontból is, hogyan oszlanak meg köztük a konkrét és elvont jelentésű, továbbá az optimisztikus vagy pozitív jellegű és a peszsimizmust sugárzó vagy negatív tartalmú szavak stb., stb. [26].

Juhász Gyula szókincsének itt követett elemzésével az volt a célom, hogy olyan általános érvényű, objektíve megállapítható vonásokra utalhassak, amelyek lehetővé teszik az írói szókincs minőségi rendszerezését a statisztikai adatoknak mint konkrét tényanyagnak alapján. Az eddigi vizsgálódásból leszűrhető első alaptétel szerint egy írói szókincs reális rendszerezése csakis a teljes írói szókészlet mennyiségi adatai alapján (tehát nem többé-kevésbé ötletszerűen, szubjektíve kiválogatott szavakkal) történhet. Ha a szavak minősítésének célja — mint a jelen esetben — egy költő kedvenc szavainak megállapítása, akkor az előzőekben jelzett objektív fogódzók felhasználásával három kategóriát különböztethetünk meg:

1. *Alapszavak*: Ilyeneknek tekintem azokat az írói leggyakrabban előforduló szókat, melyek a köznyelvben is használatosak, a költő is azonos jelentésben alkalmazza őket. (Vö. *alkonyat*, *bánat*, *álmodik*, *ballag*, *áldott árva* stb.)

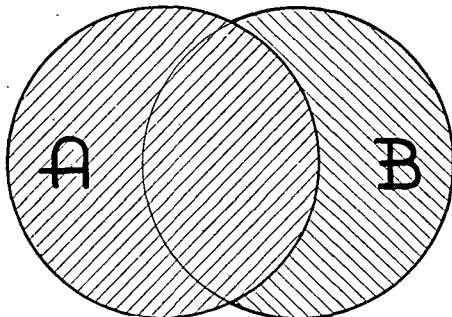
2. *Jellemzőszavak*: A köznyelvben szintén ismert, az írói, költői legáltalább néhányszor előforduló szók, melyek azonban jelentésben, (jelentésárnyalatban) vagy a felhasznált szó szerkezeti kapcsolatokban eltérnek a köz-

nyelvi szokástól. (Vö. *acélos*: Elnézem elmélázva a habot, Mely tiszta, zöld, acélos és ragyog; Már cseng a kard, már csendül a motívum, Acélos lesz a lég; *áldott*: Gazdag szegénység áldott orgiája; Áldott a te száz esti fényed.)

3. *Egyéni szavak*: A köznyelvi szóhasználatban nem szereplő szóalkotások (összetételek, képzések), továbbá tájszók, zsargonszók, archaizmusok stb., amelyek valamilyen módon (jelentésüknél, hangalakjuknál, felhasználásmódjuknál fogva) közvetlen kapcsolatba kerülnek az írói egyéniséggel, az írói egyéniség valamely jellemvonásának kifejezői lesznek. (Vö. *sömlýék*, *imeten* stb.)

**

Ha a költői szókincs vizsgálata pusztán mennyiségi, statisztikai oldalról ilyen sokszínű képet mutat, mennyivel nagyobb óvatosságra van szükség a szavak jelentésének, tartalmi vonatkozásainak és főleg kifejező értékének, a költői felhasználás módjának elemzésében. Rendszerezésre törekedve a kutató lencsét csak úgy tudjuk helyesen beállítani, ha megfelelő néző pontról, megfelelő síkban sikerül átvilágítani a költői szókincs élénk meredő szövevényes rengetegét. Egy helyben lehorgonyozva, minden szót azonos módon vizsgálva, aligha jutnánk reális eredményre. A legmasszívabb emelő daru sem tudja eljuttatni a szükséges anyagot egy építkezés minden pontjára. Csakis az ide-oda mozgatható, különböző távolságokra és energiakifejtésre alkalmas eszközök biztosítják a munka folyamatosságát, rendszerességét a fizikai fölhasználásban éppen úgy, mint a gondolatot materiális burokkba szökkentő nyelv építő anyagának, a szókincsnek elemző vizsgálatában is.

A = a közösségi tudatban élő szójelentés,

B = az egyéni felhasználás által létre jött jelentésmódosulás

A szavak jelentésének nem egyszer hajszál finomságú árnyalati megkülönböztetésében a szövegkörnyezet az a lefektetett sín, amelyen az egyes szavak jelentésárnyalatai végigtologathatók és a legmegfelelőbb helyre beállíthatók. Csak hogy az egyéni szókincs vizsgálatában nem a szavak általános, a köznyelvben használt jelentése vagy jelentéscsoportja érdekel elsősorban. Számunkra ez csak a norma, a viszonyítási alap. Az egyéni szókincs vizsgálatában azt keressük, hogy a költőnk által használt szójelentés hogyan viszonylik az általános értelmezéshez. Lehetséges, hogy e kettő pontosan fedi

egymást. A szó egyéni felhasználású, ún. alkalmi jelentése természetesen sohasem szakadhat el teljesen az általános értelmezéstől, hiszen akkor megszűnne a szó legelemibb közösségi funkciója, nem volna alkalmas eszköz az emberek közötti érintkezés, a gondolatcsere lebonyolítására. Leggyakoribb a részleges egyezés esete: az egyéni felhasználás valamilyen módon rendszerint csavarint egyet a közösségi tudatban élő, lexikalizálódott jelentéstartalomra, mint amikor két azonos pénzdarabot nem egészen pontosan illesztünk egymásra.

Egy példa: minden magyar beszélő előtt ismeretes, világos a *halk* 'nem hangos, finoman csendes' jelentésű szó. Ez az alapjelentés nem változott meg lényegében akkor sem, ha Juhász Gyula így alkalmazza: *A Tiszaparton halkan ballagok*. Ugyanakkor azonban az olvasó érzi, hogy ebben a verssorban a *halk* különleges, egyéni jelentésárnyalatot, valamilyen sajátos egyéni színezetet kapott. (Mellékes most, hogy ezt a különleges színezetet elsősorban a színesztézia, a különböző érzékterületekről vett fogalmak egy szószervezetbe vonása idézte elő.) Hogy a *halk* szó jelentésében bekövetkezett eltolódást érzékeljük, ahhoz elegendő az idézett verssor. De hogy ezt a változást konkrétizálhassuk, a szó kifejező értékét, stilisztikai funkcióját is megállapíthassuk, ahhoz sokkal tágabb mezőre kell kitekintenünk. Meg kell vizsgálni az idézett kifejezés létrejöttének körülményeit, összefüggését azzal a beszédhelyzettel és azzal a környezettel, amelyben elhangzott, valamint azzal a beszélő egyéniséggel, akinek lelkében megfogamzott. Más szóval keresnünk kell a szó tartalmi, társadalmi, történelmi beágyazottságát, nemkülönben a költőiséget sugárzó szó művészi izzásba hozatalának eszközeit is. Csak ezeknek a különböző sikokban elhelyezkedő mégis sokszorosan összefüggő viszonylatoknak gondos elemzésével és felmérésével állapíthatjuk meg egy szó jelentésbeli és stilisztikai értékét. S ami a legfontosabb, ilyen értékelés alapján látjuk meg a költői egyéniség tükörképét az elemzett szóban. Ha pl. egy irodalmilag kevésbé tájékozott hallgatóság, mondjuk, alsóbb osztályú diákok előtt mutatunk rá idézett verssorunk alkalmi jelentésére és hangulatára, feltárjuk az egész versből kiszűrődő tartalmi, helyzetbeli összefüggéseket, nem feledkezve meg a formai sajátságokról sem (mint amilyen a színesztézián kívül a sűrűn alliteráló *a* hang használata), s ezek alapján feltesszük azt a kérdést, hogy ki lehet e verssor szerzője, nem biztos, hogy a hallgatók egyhangúan Juhász Gyulára fognak szavazni. De aligha fogja az idézett verssort valaki Petőfinek vagy Adynak tulajdonítani.

Mindez tehát azt mutatja, hogy a költői szókincs elemzése nem nélkülözheti a szó előfordulási körülményeinek: a szöveggörnyezet tartalmi vonatkozásainak, társadalmi, történelmi gyökereinek s az ezekhez elválaszthatatlanul hozzátapadó művészi, formai sajátságoknak sokrétű vizsgálatát. Csakis ilyen módon juthatunk el ahhoz az eredményhez, amely a költői szókincs vizsgálatának legfőbb célja és feladata: összeszedetegetni azokat a többnyire apró mozaikkövecskéket, amelyekből végső soron kirakható egyfelől a költő egyéniségének, jellemének, világnézetének képmása, másfelől megismerhetők és rendszerezhetők azok a művészi, formai eszközök, amelyek a szavak felhasználását költői hatásúvá teszik.

Az a tény, hogy egy szó számos jelentésárnyalattal, a tartalmi összefüggéseknek és kifejezésmódok lehetőségének csaknem végeláthatatlan sorával

rendelkezik, világosan mutatja, hogy a költői szókincs elemzésének nincsenek és nem is lehetnek kitaposott útjai, sematikus módszerei. Lehetnek azonban, és bizonyára vannak is olyan alapszempontok, amelyek a költői szókincs elemzését, áttekintését megkönnyítik. A további feladatunk tehát nem lehet más, mint egyes szavak elemző vizsgálatán keresztül megkeresni és megállapítani az analízis módszerének elvi alapjait. Lássunk egy példát!

Juhász Gyula *béke* szavának előfordulásaiban az alábbi jelentésárnyalatokat figyelhetjük meg:

1. (A háborúval ellentétes, békés, nyugalmas állapot, békesség), a) (A költő számára) Robogva jön... Harmincadik évem... hoz-e végre békét, Csöndes őszök ékét? (361) [27], Ó tiszaparti holdas éj, te mély, Szívembe csöndet és békét zenélj (445), ha gyermekszemekbe nézhetek, Melyek reményt és békét fénylenek, Nem kell nekem Grimm, Andersen se kell, Megvan az út, mely oda vezet el (546), Fekete hídján a halálnak, Fehér szűz jött az életembe. Júlia Békéje, láza és szerelme (378), Ó emberek szeretni kell a földet... Ezt hirdeti... egy magányos, Bánatos ember, ... Ki... vágnak, reménynek rég békét izent (352); b) (Egyes embercsoportok számára) Tiétek a harc és Tiétek a béke (216); c) (Az egész emberiség számára:) nézz ránk, új világ!... A fiaink víg békén éljenek (473), E nagy napon, hol emlék s béke leng, A bús bitókra hittet nézzetek! (468), derengjen A boldog béke már a föld felett (528), mikor lesz béke és derű? (699), Én úgy szeretném, ha... a béke fénye égne mindenki lelkében (851), Vén harcos, én ma békét hirdetek (659), Az örök béke zászlaja lebeg (859),

2. (Békés nyugalmas állapot — metafórikusan:)

Legszebb virág a béke (399), És nem lesz a bitófán mártírhalt a Béke (762), legszebb győzelem a drága béke (434), A béke száll nagy, szürke lepedőn (431), A harc nekik csak konc, vásár a béke (522), (Azonosítva a munkával:) A munka a rend és a béke (504), A munkát dalolom... A béke ő, a haladás igazság (552);

3. (Békesség, nyugalmas állapot, melyet valamely természeti jelenség áraszt:)

Az élet csöndje ez a béke, A nyugalom e nagy tenyészet (872), nyugodt szemmel nézhessem... A hold világát, e szép égi békét (501), Szeretem e világnak minden gyönyörűségét... A márciusi zsongást, a decemberi békét (762), A holdas éj békét dalol (457); (Az öregség nyugalma:) Elnézem... Ez öreget... napáldozatja csupa csönd és béke (672); (A halál nyugalma:) alszik az Úr békéjében (111), Gondolj... a halálra, mely békébe pólyál (334).

A *béke* szóval kapcsolatban idézett versek egy harmada az 1914—18-as évek terméke, tehát nyilvánvaló és természetes is, hogy ebben az időszakban foglalkoztatta a költőt leginkább a béke gondolata.

A *béke* nála annyi, mint *békesség*, elsősorban a lélek békéje, mely persze föltételezi a fizikai békét is. Ezt a békét a költő egyértelműen, teljes szívvel, föltétel nélkül öhajítja. Tehát Juhász Gyulát bátran nevezhetjük pacifistának. E megjelölés elmarasztaló súlyát azonban lényegesen enyhíti az a tény, hogy ezt a békét a költő nemcsak sajátmagának, hanem az egész emberiségnek kívánja. Elítéli azokat, akik visszaélnek a béke szentségével, akiknek »vásár a béke«; világosan látja és hirdeti, hogy az életet fenntartó, előre vivő munka alapfeltétele a béke. Ebben az azonosításban, a békének a munkával, a hala-

dással és igazsággal való egyenlőségében határozottan megmutatkozik a költő szociális (de nem szocialista) gondolkodása. Itt legközelebb jut a költő világnézete a mi felfogásunkhoz, a marxizmushoz. Ennyivel azonban be is kell érünk. Minden további megállapítás vagy következtetés — erőltetett volna. De ez a kis mozaikkocka is megmutatja, milyen szoros összefüggés van a költői szóhasználat és a világnézet között.

JEGYZETEK

- [1] A langue-parole kérdés visszhangjára nézve l. főleg a III. orsz. nyelvész-kongresszus ált. nyelvészeti és stilisztikai vitáját. (Ált. nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet 1956.)
- [2] Vö. Havas L. találé megállapítását: »A nyelv nem csupán gondolataink semleges közlésére szolgál, hanem olyan tudattartalmak kifejezésére is, melyeket érzelmeink sajátos módon átszíneznek.« (NyK. LVII, 226.)
- [3] A gazdag irodalomból itt csak Rubinyi M. történeti áttekintésére utalok (Nyelvtudomány IV, 1.). Rövid összefoglalást nyújt Zolnai Béla is Nyelvmetafizika? c. dolgozatában (Acta Univ. Szeged, 1939, ill. Nyelv és stilus 1957, 226—232.)
- [4] A szó hangulati értékének vizsgálatával kapcsolatban is elsősorban Zolnai Béla dolgozataira utalhatok. Vázlatos áttekintést nyújt Benkő László is: A szó mint stíluselem (Szegedi ped. főisk. évk. 1956.)
- [5] Rubinyi Mózes, Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve 1910.
- [6] Napjainkban szerte a világban nagy lendülettel folyik az írói szótárak szerkesztése. A nálunk készülő Petőfi, Juhász Gyula és József Attila szótárak mellett említsük meg az olyan jelentősebb vállalkozásokat, mint a szovjet Puskin, a német Goethe, a lengyel Mickiewicz, a román Eminescu szótárak munkálatait.
- [7] Pl. Császár Ferenc azért támadja Petőfit, mert »a pórok legsóbb, legnyersebb osztályának énekel«. Irod. Őr 1845. 4. — Közismert Ignotus megjegyzése Adyról: »Kutya legyek, ha értem, de szép!« (Kommentálja Földessy Gy, Ady minden titkai. Bev.)
- [8] Vö. Kispéter András, Juhász Gyula 1956. (főleg 144—170.)
- [9] Wissmann W, Über das Goethe-Wörterbuch (Veröffentlichungen des Inst. f. D. Sprache u. Lit. H. 1. Berlin, 1954.)
- [10] A készülő Juhász—szótár adatai alapján.
- [11] Vö. Schadewaldt W, Das Goethe-Wörterbuch. Eine Denkschrift. Goethe. Neue Folge des Jahrbuchs der Goethe Gesellschaft. XI. Bd. 1949. Weimar, Böhlau, 1950, 293—305.
- [12] Örökség 2, 223.
- [13] »Grund- u. Wesenswörter« (Schadewaldt, im. m., 209.)
- [14] Itt és a következő felsorolásokban is csak fogalmi tartalommal bíró közszókat idézek. De ugyanígy lehetne felsorakoztatni a tulajdonneveket vagy a különböző formaszókat (névutók, módosító szók, kötőszók) is.
- [15] Azt, hogy egy szó mikor gyakori és mikor ritka a köznyelvi használatban ma még csak sejtjük és érezzük, de nem tudjuk. Egyelőre olyan, nem nyelvtudományi igénnyel összeállított adatokra kell szorítkoznunk, mint Nemes Zoltán szóstatistikája. (Egys. magyar gyorsírás szótára 172.) Juhász Gyula jellemző szavai is csak akkor lesznek majd teljes biztossággal összeállíthatók, ha megfelelő adatok, viszonyítási alapok állanak rendelkezésre más költők, írók szókészletéből.
- [16] Sömlék a Szegedi szótár értelmezése szerint »homokbuckák közt laposabb szénatermő hely»; darvadozik 'kellemesen, meghitt társaságban tölti az (esti) időt'. (Vö. Mészöly G, Juhász Gy. darvadozása és Petőfi rónája. Nyelv és Irod. Szeged, 1955, 7—13.)

- [17] Voltaképpen nem Juhász Gyula szava, hanem Gulácsy Lajos festőművészé 'különös, elképzelt ország' (vö. 18. jegyz.).
- [18] Hogy valójában melyik szóalkotás fűződik Juhász Gyula nevéhez, arra nézve legfeljebb az akadémiai Nagyszótár adatai nyújtanak tájékoztatást. Am egy író, költő »saját« szavainak nem csak az olyan szókat tekinthetjük, amelyeket ténylegesen maga alkotott, hanem azokat is, melyeknek irodalmivá, közhasználatúvá tételét az író ösztönösen vagy tudatosan magára vállalja. (Vö. Lőrincze L. M. nyelvhelyesség. 1957, 64.)
- [19] A közösségi nyelvi jelek fölhasználásában megmutatkozó alkotó tevékenység jól megfigyelhető az azonos tudattartalmakat ismétlő beszédben. Jó példát nyújt erre a szájhagyományban élő folklór anyag meg-megújuló továbbgyűrűzése. A népi hagyománykincs átadásában megnyilvánuló alkotó tevékenységre mutat rá Ortutay Gyula is. (Variáns, invariáns, affinitás. II. Oszt. Közl. IX, 195.)
- [20] Az Értelmező szótár szerkesztőségének közlése alapján.
- [21] Ha lehetséges ilyen összevetés, érdemes figyelembe venni, hogy (a Goethe-szótár szerkesztőségének szíves tájékoztatása szerint) Goethe kb. 90 000 szót használ a Juhász Gyuláét sokszorosan meghaladó életművében. Tehát a megírt művek mennyisége és a fölhasznált szavak aránya Juhász Gyulára nézve sem kedvezőtlen.
- [22] Vö. Komlós A. A költőiség és a mai m. líra. Csillag 1952, 604; T. Lovas R. Milyen szavak valók a versbe? Nyelvművelő 1956, 365; úgyszintén Szorokin, NYIK. V, 227; másként Gvozgyev, NYIK. V, 187. stb. A vita főleg a provinciálizmus szépirodalmi fölhasználása körül folyt. Erre nézve összefoglalóan l. MNy. LII, 517.
- [23] A szavak hosszúságának verstani értékére nézve l. Horváth J. Rendszeres magyar verstan 1952; stilisztikai vonatkozásaira nézve: Vértess E. Adalékok a magyar nyelv hangtani szerkezetéhez, NyK. LV, 174; Sok idevágó kérdést tárgyal Gáldi L. Vers és nyelv (Nyelvünk a reformkorban 1955.). A további irodalomra jó tájékoztatást nyújt Péczely L. A tartalom és versforma összefüggésének néhány kérdése. (Pécsi ped. főisk. évk. 1956.)
- [24] Benkő László Juhász Gyula *bús* szava. Nyr. LXXXII, 351.
- [25] Az *el* igekötőnek ebben a buja tenyészetében a szóelem ősisége mellett a szegedi nyelvhasználatnak is bizonyára szerepe van. (Vö. Benkő László, Juhász Gyula *ő-zése* Nyr. LXXXIII, 405.)
- [26] A szinkron szempontú vizsgálatok mellett nem hanyagolható el a szavak diakronikus rendje sem. Nem közömbös pl., hogy a szavak a költői pálya egészén végigvonulnak-e, vagy csak bizonyos szakában jelentkeznek, ill. fordulnak elő nagyobb számban. Megfigyelendő a kezdő évek szóismétlése, a szó-kincs gazdagodása is; stb.
- [27] A zárójelben közölt számok a »Juhász Gyula összes versei« (1959) kötet lap-számait jelzik.

ЛЮБИМЫЕ СЛОВА ПОЭТА JUHÁSZ GYULA

Л. Бенке

Автор стремится определить на основе исследования лексики поэта Juhász Gyula количественную и качественную классификацию писательской лексики. По его установлению классификация писательской лексики, между прочим отбор любимых слов писателя, возможна лишь, если взять во внимание статистические данные целой лексики писателя, как реального фактического материала. Но количественные данные могут служить только в качестве исходного пункта; квалификацию количественных групп можно провести только посредством тщательного анализа поодиначного нахождения слов, т. е. посредством функционального воззрения. Для отбора любимых слов автор устанавливает три категории: 1. Основные слова, которыми считаются те чаще всего употребляемые слова, которые известны и в обиходном языке, и поэт

употребляет их в прямом значении; 2. характерные слова: также известные в обиходном языке, употребляемые поэтом в крайней мере несколько раз слова, которые в оттенке значения или в конструкции предложения показывают отклонения от обычного. 3. Индивидуальные слова: неизвестные в обиходном языке составные слова, словообразования, областные слова, архаизмы и т. д., которые определенным образом (из-за их значения, звуковой формы, метода употребления) непосредственно связаны с личностью писателя и становятся выразителями определенной характерной черты писательской личности.

LIEBLINGSWÖRTER DES DICHTERS GYULA JUHÁSZ

von

L. BENKŐ

Der Verfasser sucht auf Grund eingehenden Studiums des dichterischen Wortschatzes von Gyula Juhász jene allgemeingültigen, objektiv feststellbaren Merkmale, die die quantitative und qualitative Systematisierung des Wortschatzes eines Schriftstellers ermöglichen. Seiner Feststellung nach kann die Kategorisierung des schriftstellerischen Wortschatzes, und innerhalb desselben die Aussonderung der Lieblingswörter eines Schriftstellers, nur auf Grund der statistischen Daten des vollständigen schriftstellerischen Wortschatzes, als realem Tatsachenmaterial erfolgen. Die quantitativen Daten können aber nur als Ausgangspunkt dienen die Qualifizierung der quantitativen Gruppen hat durch sorgfältige Analyse des einzelnen Vorkommens der Wörter, also ausschließlich auf Grund funktioneller Betrachtung derselben zu geschehen.

Zum Zweck der Auswahl der Lieblingswörter stellt der Verfasser drei Kategorien auf: 1. Grundwörter: als solche betrachtet er jene, bei dem Schriftsteller am häufigsten vorkommenden Wörter, die auch in der Umgangssprache bekannt sind und die der Schriftsteller in derselben Bedeutung gebraucht. 2. Charakterwörter: in der Umgangssprache ebenfalls bekannte, beim Schriftsteller zumindest einigemal vorkommende Wörter, die aber entweder in ihrer Bedeutung (Bedeutungsnuance) oder in der Anwendung wortkonstrukturlicher Verbindungen von dem Gebrauch der Umgangssprache abweichen. 3. Individuelle Wörter: in der Umgangssprache nicht gebräuchliche Zusammensetzungen, Ableitungen, ferner mundartliche Ausdrücke, Archaismen usw., die auf irgendeine Weise (durch ihre Bedeutung, Klangform, die Art ihrer Anwendung) mit der dichterischen Persönlichkeit in direktem Zusammenhang stehen, die zum Ausdruck irgendeines Charakterzugs der Individualität des Schriftstellers werden.

ŠTEFAN KRČMÉRÝ ÉS A MAGYAR IRODALOM

Írta: CSUKÁS ISTVÁN

A Szlovák Szépirodalmi Kiadó 1953-ban jelentette meg az első kötetét annak a sorozatnak [1], amely Štefan Krčméri válogatott írásait foglalja magában. Az eddig megjelent négy kötet nemcsak a szélesebb szlovák olvasóközönség előtt tárja fel egy gazdag írói életmű arányait, hanem a szakemberek számára is meglepetésként hat. Hiszen alig több egy évtizednél, ami e nyugtalan, állandóan az alkotás lázában égő embernek rendelkezésére állt: irodalmi munkásságának kezdete egybeesik az első világháború befejezésével, 1932-től pedig már elborult elmével többnyire kórházak, elmeógyintézetek betege. Ettől kezdve élete — 1955-ben bekövetkezett haláláig — az önmagát emésztő alkotó szellem fokozatos felbomlásának folyamata, meg-megszakítva az egyre ritkábban visszatérő tiszta öntudat óráival.

A nemzeti önállóság első évtizedének szlovák folyóiratirodalma, irodalmi élete elszakíthatatlan Krčméri nevétől. Versei, fordításai, cikkei, glosszái, kritikai írásai szinte számról számra fellelhetők a folyóiratok lapjain, főleg a Slovenské pohľady-ban, amelynek 1922-től tíz éven át szerkesztője volt. E szétszórt anyag is nem mindennapi aktivitásról tanúskodik. Az életmű valódi méretei mégis a válogatott művek köteteiben bontakoznak ki.

Krčméri ifjúsága még a Monarchia idejére esik. Az életre való felkészülés éveire a nemzeti elnyomás és ennek ellenhatásaként a szlovák nemzeti öntudat korai ébredése és izmosodása nyomta rá a bélyegét. Magyar nyelvű középiskolai tanulmányok, egyben a korán jelentkező irodalmi hajlamok vonzása a nemzeti érzést ápoló szlovák irodalmi hagyományok felé; tradíció-tisztelet — de érzékeny fül és ízlés a modern élet bonyolultságát kifejezni akaró művészi útkeresés iránt; vallásos neveltetés, teológiai stúdiumok, s ugyanakkor a realitások tiszteletben tartásának igénye; egy életen át sem halványuló falusi élmények nosztalgiaja s a városba szakadt ember magánosságérzete a vas és acél törvényeinek engedelmeskedő kapitalista nagyipar miliójében; az időnként felerősödő szociális érzés, a társadalom forradalmi fejlődésének megsejtése, s egyben a nacionalizmus alapjairól szemlélt szlovák nemzeti egység illúziója: azok az ellentmondások, amelyek végigkísérik Krčméri életét, meghatározzák munkásságának tartalmát és irányát és több-kevesebb szerepet játszanak életterejének felörlődésében is.

Legnagyobb élménye az önálló nemzeti lét elnyerésének történelmi pillanata, a polgári Csehszlovák Köztársaság megalakulása. Egész kötetre való verse táplálkozik ebből a forrásból. (Keď sa sloboda rodila. Mikor a szabadság született, 1920.) De a költői alkotómunka önmagában nem képes kimeríteni a felhalmozott életenergiát. Egyéves külföldi tanulmányút után Krčméry lázas tevékenységbe kezd. Ekkor következik életében az az évtized, amely alatt szinte egyedül álló telepszerűséget mutat fel: verset ír, fordít, folyóiratot szerkeszt, irodalomtörténeti munkásságot fejt ki, ellátja egy országos hatáskörű kulturális intézmény titkári teendőit (Matica), szervezi a vidék népművelését, közben rengeteget olvas, kritikai írásaival segíti az új szlovák irodalom megszületését. Erejét nem érzi határtalannak, tudja, hogy sokat vállal magára, de a »szellem szolgálata«, »a közjó előmozdítása« olyan lelkesítő életcél, amelyért érdemes az életet feláldozni. Igen világosan fogalmazza ezt meg E. B. Lukáchoz írott egyik levelében [2]... »túl sok szál fut össze a kezemben, de sajnálnék egyet is kiengedni közülük, viszont az összeset kézben tartani... gyakran lehetetlenség. De nem állunk félre. Ezért élünk és éppen ebben a korban. »A szellem szolgálatába szegődtünk« ... jut eszembe mindig Štúr jelszava és állítom, hogy így van ez jól, a legjobban. A köz javának önkéntes szolgálata a legmagasabbrendű életforma. Semmit nem várni a magunk számára és szolgálni — ez az a titok, amely a lelket táplálja.«

A »közjó szolgálatának titka« nemcsak jelszó volt Krčmérynél, hanem gyakorlat is. A fent idézett levél is megszakad a második oldalon és csak öt nappal később folytatódik, mert közben írója vidéki szervező körúton volt, hogy nevelje a »kulturális munka apostolait« [3].

Krčméry életprogramja a szlovák nemzeti ébredés korának öröksége, és a nemzeti művelődés, főleg pedig az irodalom társadalmi szerepének romantikus szemléletét tükrözi. Ez a szemlélet jut kifejezésre egyik irodalmi tárgyú előadásában is: »Szlovenszkrét feltámasztani csak a szlovák költészet segítségével lehet. Szlovenszkrét csak saját költészete útján születhet újjá« [4]. Ezek a szavak 1924-ben hangzottak el, de a szellem, amely diktálta, már jóval korábban, a tizes években ott él és munkál a fiatal pozsonyi diák mindennapjaiban. 1912—13-ban Krčméry a lelke a szlovák fiatalok pozsonyi önművelő körének, amely irodalmi felolvasások és viták útján ébreszti a nemzeti öntudatot [5].

Krčméry szemében azonban az irodalom nemcsak a nemzeti újjászülés döntő eszköze, hanem a nemzetek kölcsönös megismerésének is fontos tényezője. Ez a szemlélet realizálódik tevékenységében kétféle formában is: a szlovák irodalom értékeinek megmutatásában magyar nyelvű fordítások útján és a világirodalom nagyjainak valamint magyar műveknek a lefordításában szlovák nyelvre. A közvetítés mindkét módja nyomon követhető az író életpályáján a pozsonyi diákevektől egészen a bazini elmegyógyintézetben töltött utolsó évek tragikus időszakáig. A legújabb szlovák kutatás [6] által feltárt adatok bizonyítják, hogy Krčméry a tizes évek elején mint a pozsonyi evangélikus teológia hallgatója több alkalommal is tartott előadást a Székácskör magyar tagjai előtt a szlovák irodalomról. Kiváló magyar nyelvismerete alapján arra is mert vállalkozni, hogy szlovák költőket magyar műfordításban szólaltasson meg. Hviezdoslavhoz e tárgyban írt levele [7] arról tanús-

kodik, hogy e fordításaiból antológia összeállítását tervezi és a biztosabb siker érdekében olyan ismertebb kiadóvállalattal szeretne kapcsolatba lépni, mint a Franklin Társulat. A célja ezzel is a »szolgálat«, mint ahogyan az előzőekben idézett, 1924-es keltezésű levelében is a köz javának a szolgálatát vallja élethivatásának. A szlovák nemzeti génus alkotásainak külföldi, helyesebben magyar nyelvű propagálásában — a hasonló szlovák kísérleteken kívül — Rabindranáth Tagore a lelkesítő példa, aki angol nyelvre fordított verseivel szerzett elismerést hazájának. A franciaországi egy éves tanulmányútról pedig Mistral iránti lelkesedését hozza magával s hatása alól élete végéig sem szabadul, mert Mistral mozgalma »talán a leginkább analóg jelenség a mi irodalmi és általában szellemi életünkkel« [8]. Csodálatát Mistral azzal nyerte el, — amit Krčmery is életprogramjának tekintett szlovák viszonylatban —, hogy a provençaeal nyelv irodalmi jogainak kivívásával hívta fel a világ figyelmét »a félezer éve elfeledett nép« irodalmára és nyelvére. Ezek az ösztönzések vezetnek azután 1925-ben Krčmery magyar nyelvű fordításainak összegyűjtött kiadásához, az Anthológia szlovák költőkből c. kötet megjelenéséhez. (Akadémia könyvkiadó, Bratislava.) A gyűjtemény összesen 49 szlovák vers magyar fordítását tartalmazza, amelyek között a népdalokon és a klasszikusok művein kívül a legújabb szlovák líra is képviselve van. A szlovák költői irodalom áttekintése címet viselő bevezetőt e kötetben ugyancsak Krčmery írta. A szlovák szellem költői alkotásainak magyar nyelvű felmutatásában kétségtelenül az Anthológia az író legnagyobb teljesítménye. A gondolat azonban tovább is foglalkoztatta, mert az utolsó évek hagyatéka is tartalmaz magyar nyelvű tolmácsolásokat [9].

Az irodalmi közvetítés másik módja: a külföldi művek bemutatása a szlovák olvasóknak ugyancsak állandó feladat Krčmery munkásságában. A Válogatott Művek 1954-ben megjelent II. kötete tanúsítja, hogy érdeklődése kiterjedt a francia, orosz, angol, német irodalomra kívül a távoli kelet és észak népeinek költészetére is és természetesen, adottságainál fogva a hozzá legközelebb álló magyar irodalom alkotásaira.

Kapcsolata irodalmunkkal mélyebben gyökerezik az egyszerű művészi érdeklődés rétegeinél. Neveltetése, magyar iskolában nyert műveltsége lehetővé tette számára, hogy közvetlen élmények alapján, bizonyos értelemben belülről szemlélje a magyar életet s annak kavargásában, az uralkodó osztályok tevékenységének visszataszító tényei mellett észrevegye a demokratikus törekvések baráti gesztusait is. Ady Endre költészetével már középiskolai tanulmányai során megismerkedik és ő az első szlovák költő, aki Ady-verset fordít. (A vár fehér asszonya, Álmodik a nyomor, Živena, 1916.) Az ifjúkori hatásokon és magyar irodalmi élményeken kívül a tárgyilagos szemléletre való képesség is közrejátszott abban, hogy Krčmery érdeklődése irodalmunk iránt intenzív és töretlen maradt a költő egész életén át. Még a bazini hagyatéka anyagában is található egy ceruzával írt, vázlatos áttekintés a magyar irodalom történetéről párhuzamban a szlovák irodalommal [10]. Irodalmunkhoz való mélyebb kapcsolatára utal az is, hogy az 1944-ben megjelent fordításkötetében szereplő verseket így csoportosította: I. Szláv költőkből, II. Idegen költőkből, III. Magyar költőkből [11]. Nem lehet véletlen, hogy a magyar verseket nem »idegen költők« műveinek tekintette.

Bieda sní..

(Ady.)

Ty Eldorado bujných ~~zemi~~ myslí
v bujných líních ~~neboh~~ami.
Cit' tesno kdesi na předmostí
v bledé duše - pár sověto
mládeže bílá sní.

Prach dielne vríal ho, chud' chomí,
tvár - ňltí maripán,
hruď naplňá, plecia nystanová,
tak sní a v tážom sní je chud'
nad hrota všíci pan.

Snou sa mu trnoli mladá čiča,
daru a paduška, ružová -
trochu viac pláse, teplo padlo,
ben naplat sady, či v rúson
a ľudskéjšie slová.

V menej hne pri chlebe
a viac sil - prácu nútiť,
a aby nemusel sa aspať
v biestnych deťat - dvadť rokov
pobrat' s tých zemských ciť.

Na päť minút len, nábožnia!
netrúte čiče, utlúmite phon
v bujných at glori Eldorado
ho s bledou kdesi na predmostí
sní bíla napokon.

Öntudatos szlovák volt, de a nemzeti elfogultságot, a túlfűtött nacionalista indulatokat nem ismerte. A nemzeti lelkesedés őt is magával ragadta az első köztársaság megalakulásának napjaiban, a Monarchia összeomlása felett érzett örömet versben juttatta kifejezésre, [12] de az öröm nem vegyült kárörömmel, inkább valami enyhe rezignáltság érezhető a vers zenéje mögött: »Hej, Maďari, Maďari / nik nás už viac nespojí / rozídme sa jak sa patri / v pokoj, v pokoji«. (Hej magyarok, magyarok, minket többé már senki sem egyesít, váljunk el, ahogy illik békén, békében). Ezeknek a napoknak a hangulatát őrzi egy másik vers is [13], amely nem tekinthető egyszerű keresztényies magatartásnak, jóval több annál: a várvavárt nemzeti szabadságát elnyerő költő magasrendű, humanista megnyilatkozása, az Ady Endre Magyarországa iránt érzett mély szimpátia kifejezése. »Modlíme sa s veľkým, svätým odriekaním: / nečuj Pane krvi A'belov / napoj mysle naše snadným zabúdaním / keď vyvedieš rod svoj hriešnej zo Sodomy / nevráť tie ich sady, nespál tie ich domy — / modlíme sa za nepriateľov.« (Nagy, szent zsolozsmát mondva imádkozunk: ne halld meg uram az Ábelok-vérét, lelkünket itasd meg a könnyű felejtés italával, amikor kivezeted népedet a bűnös Sodomából, ne dúld fel kertjeiket, ne égesd fel házaikat, imádkozunk ellenségeinkért.) Az utolsó versszak pedig félreérthetetlenül azoknak a törevéseknek és erőknak a győzelmére utal, amelyekkel Krčméry Ady költészetében és a magyar irodalom egyéb haladó alkotásaiban ismerkedett meg: »Preveď aj ich vekom tebou osnovaným / uzdrav tie ich snahy, obroď tie ich sily / nalaď rty ku piesňam, aby zahlaholili / myslou ťasťou a veselou.« (Őket is vezesd az általd rendelt koron át, izmosítsd meg törekvéseiket, adj új erőt nekik, hangold énekre ajkukat, hogy döbrent lélekkel vidám dalba kezdjenek).

A magyar és a szlovák irodalom közötti kapcsolatokban, a nem egyszer felmerült vitás kérdések eldöntésénél is mindig a józan mértéktartás jellemzi Krčméry állásfoglalását. Polgári szemlélete természetesen nem mentes a retrográd nézetektől sem, de tárgyilagossága, nagy műveltsége sok magyar és szlovák kortársa fölé emeli őt. E. B. Lukácnak címzett egyik levelében [14] arról ír, hogy az államfordulat után igyekezett csökkenteni a magyar nyelvű művek lefordítását szlovákra, mert az volt a benyomása, hogy ezen a téren a magyarok adósok a szlovákoknak. De tizenhét év távlatából visszatekintve akkori magatartására, szinte önkritikusan rögtön hozzáfűzi: »Nem tudom, vajon nem tévedtem-e.« Bátran kiáll Martin Rázus mellett is, akit túlbuzgó nacionalisták »magyarónsággal« vádoltak, mert kedvelte Arany Jánost és költészetében egyesek Petőfi hatásait vélték felfedezni [15]. A Madách- és Petőfi-jubileum előkészületeivel kapcsolatban Krčméry cikket írt a Slovenské pohľady-ban [16]. Nem tudott elszakadni a Madách- és Petőfi-kérdésben uralkodó szlovák nacionalista állásponttól (»bude jubileum našej slovenskej krvi, nášho slovenského talentu: a mi szlovák vérünk, a mi szlovák tehetségünk jubileuma lesz ez), de a folytatás nem szitkozódást tartalmaz, hanem a tények józan mérlegelését tükrözi: »neprihodí nám na um, reklamovať si Petófiho a Madácha pre svoje dejiny literárne« (nem jut eszünkbe, hogy Petőfit és Madáchot a mi irodalomtörténetünk számára követeljük), mert nem a szlovák irodalmi tradíciókból nőttek ki, s ezért »joggal tartoznak a magyar irodalom történetébe.« Ez a józan és higgadt nagyvonalúság nyilvánul meg

Krčmýrnél akkor is, amikor kifejti véleményét a P. Bujnák Arany Jánosról írott könyvével kapcsolatos vitában [17].

E vitás kérdésekben nem utolsó sorban azért tudott tárgyilagosan, a tények mérlegelése alapján állást foglalni, mert a szlovák irodalom történetének mélyreható ismerete mellett széleskörű és rendszeres tájékozottsága volt a magyar irodalom kérdéseiben is. Ez tette képessé a párhuzamosságok, érintkezési pontok objektívebb vizsgálatára is [18]. A magyar irodalmi művek állandó, szinte mindennapos olvasmányai közé tartoztak. És itt nemcsak az általa sokat fordított, kedvenc költőről, Adyról van szó, „akit egy későbbi visszaemlékezése szerint már középiskolás korában megszeretett [19]. Érdeklődése a magyar irodalom történetének egészére kiterjedt. Beleszólt abba a vitába, amely a magyar és a szlovák irodalomtörténészek között zajlott le a Szilágyi és Hajmási históriás ének eredetéről, ill. magyar és szlovák változatának kapcsolatáról [20]. A kórházi ágyon A magyar költészet kincsesházát forgatja, Szabó Pál Emberek c. regényét olvassa. Ugyanakkor aggódva érdeklődik a Maticában elfekvő magyar fordítások után. (Janka Thomka-Markovická magyarból készített fordításai és Petőfi János vitéze) [21].

Irodalmunk egésze iránt megnyilvánuló általános érdeklődése természetesen nem jelenti azt, hogy nem voltak nagyjaink között olyanok, akiknek műveit különös előszeretettel, alapos elmélyültséggel tanulmányozta és ismerte. A már említett Adyn kívül Madách Imre életműve ragadta meg leginkább figyelmét. A legújabb szlovák kutatások eredményei igazolják, hogy a pozsonyi diák Krčmýr már a tízes évek elején, a Székács-körben tartott egyik előadásában foglalkozott — egyebek közt — Madách és Ady költészetével is [22]. Mint Ady, Madách is az ifjúkori nagy irodalmi élmények közé tartozott, különösen főműve, Az ember tragédiája. Úgyannyira, hogy a nagy nekibuzdulások és letargikus elernyedések ellentétei között élő, hullámozó kedélyű és filozófikus hajlamú fiatal Krčmýrt valami lelki-hangulati rokonság révén a Tragédia valósággal búvkörében tartotta, a gyakori olvasás folytán a szöveg megmaradt emlékezetében, egész fejezeteket képes volt könyv nélkül idézni: »Ja rád odriekal som si jej scény — nazpamäť« (Jeleneteit kedvvel idézgettem — könyv nélkül), mondja [23]. A Tragédia pozsonyi előadásáról cikket írt [24], amelyben a VIII. színnel foglalkozik részletesebben. Az előadásról kifejtett véleményét mellőzve itt most közelebbről az érdekel bennünket, amit e cikkben Krčmýr Madách jelleméről és nézeteiről mond. Ugyanis ezek a megjegyzései mutatják, hogy a dráma mondanivalója mögött milyen szenvedéllyel kutatta a szubjektív tényezőket, az író egyéniségét és világnézetét. Közhely, hogy Madách a Kepler-jelenetbe saját házasságának keserű tapasztalatait építette be. Krčmýr túlmege ezen és Kepler alakját egészében Madách önarcképének érzi. Ennek alapján emel ki a Kepler-Madách portréból olyan jellemvonásokat, mint a kontemplatív hajlam, a mély érzések és gondolkodás, szkepticizmus, megbocsájtó nagylelkűség stb. Madách egyénisége nem utolsó sorban azért volt rokonszenves Krčmýr számára, mert — szerinte — összehasonlíthatatlanul mélyebben fogta fel a szabadságot, mint annak magyar képviselői. Ugyanis ez utóbbiak számára — mondja Krčmýr — a szabadság lényegében »a független magyar uralmat jelentette a Kárpátoktól az Adriáig«, ezzel szemben Madách »sub specie aeternitatis, az egész emberiség szempontjából, általánosságban' vetette fel és vizsgálta a szabadság

kérdését [25]. Nem az a lényeges itt, hogy Krčméry véleménye Madách fel-fogásáról helyes-e vagy nem. Mindenesetre Madách börtönt ült azért, mert a szabadságot nemcsak elvontan, »sub specie aeternitatis«, hanem nagyon is konkrétan fogta fel. Fontosabb az, hogy Madách szabadságszemléletében és általában világnézetében Krčméry a saját polgári nézeteinek analógiáját keresi és véli megtalálni s a magyar író — fentebb idézett — jellemvonásai mögött is a két író — Madách és Krčméry — lelki affinitásának sejteése lappang. És ez nem véletlen, hiszen Madáchot — nemcsak a családtörténet adatai alapján — hanem lelkialkat, gondolkodásmód és szemlélet szerint is szlováknak tartja. Bizonyítékul azt is felhozza, hogy Madách stílusában a javítások után is talált J. Škultéty »szlovákizmusokat« [26].

Krčméry figyelme kiterjed a magyar irodalom olyan formai-elméleti kérdéseire is, amelyek csak a műhelyproblémák beavatottjait szokták érdekelni. A Nyugat 1934. 4. számában Babits, Erdélyi József, Illyés Gyula és Komját Aladár verseivel találkozunk. Azok elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy anarchia uralkodik a magyar prozódiaiban, mert a verseket nem tudta ritmikai szempontból egységes szabályok szerint vizsgálni [27].

Végezetül még egy momentum, ami jellemző Krčmérynek a magyar irodalomhoz való viszonyára. Nemcsak az eredeti műveket forgatta nem lankadó érdeklődéssel, hanem a magyar nyelvű fordításirodalmat is. Ő és egész nemzedéke — a kényszerűen magyar nyelvű iskolai tanulmányok folytán — a magyar nyelv és irodalom alapján és annak közvetítésével, ill. segítségével kezdett tájékozódni a világirodalomban is. Bár kiváló nyelvérzéke volt, anyanyelvén és a magyaron kívül jól beszélt németül és franciául is, élete későbbi időszakában is szívesen olvasta magyar fordításban a világirodalom alkotásait. Költői munkásságáról tartott egyik előadásában maga említi, hogy Byront, Musset-t, Leopardit és Lermontovot »Ábrányi és Radó magyar fordításainak közvetítésével olvassa« [28]. A magyar fordításokra való támaszkodás azután bizonyos mértékig meghatározta és befolyásolta világirodalmi érdeklődésének irányát is. Ennek nem mond ellent Michal Chorváthnak az az állítása, hogy Krčméry nyugati irodalmi orientációja összefüggésben van a szlovák költő Ady-rajongásával és általában a Nyugat folyóirat írói köre iránti vonzódásával [29].

Az előzőekben igyekeztünk adatokkal bizonyítani, hogy Krčméry tájékozottsága, állandó, intenzív érdeklődése irodalmunk iránt meghaladja azt a mértéket, amely általában tapasztalható egy hozzá hasonló költő-irodalmár és valamely, neki idegen nemzeti irodalom vonatkozásában. Kétségtelen, hogy a világirodalom különböző területei közül — amelyekkel mint költő és műfordító kapcsolatba került — a magyar állott hozzá legközelebb. A tények alapján talán nem túlzás az a kijelentés sem, hogy irodalmunkat a magáénak tekintette, majdnem olyan mértékben, mint a szlovák irodalmat. Ebben — egyebek közt — igen fontos szerepe volt a gyermekkorban elsajátított és egész életén át töretlenül megőrzött magyar nyelvtudásnak is.

Ez utóbbival van összefüggésben magyar nyelvű írásainak problémája is. Bebizonyított tény, hogy Krčméry fiatal korában magyarul, helyesebben magyarul is verselt [30]. Maga a költő így ír erről: »A magyar iskolában többnyire kétnyelvűek voltunk. Én is verseltem magyarul és szlovákul is« [31]. A szlovák Krčméry-irodalom vagy azzal a megállapítással tér napirendre e

Kréméry István verseiből.
I. üdvölet.

14

Öröndestessen ez a méla lyra,
mely tíz ujjal volt brógiros írva.
A gép csúsz, az elme mállós misze
Léteit évelnek komálgyába verse.
Oh milyen mások voltak ezek szemben
a látomásban és az észlelésben.
A mezt jötték csendes szülőföldre,
az eget szeltek sasos szárnyalással,
Párisba málltak, Genfbe esikbelek,
majd tengeriábrán délen megpihenek.
Vámszónak jötték fehér újjal, tölve
Balgárdra téve megint kis időre.
Marseilleből néztem délre meg az égre,
még itten ottan megpihentem végre...
Flát, lidvögöllel, akik olcsónak,
töten áldását kérem, málljon rájuk.
A szempillámukon bánatkönnyet értek,
át rajta még kis jövődönibe nérek.

Március 1943.

II. Fekete hegédi.

Az én tallam fekete, mint ébenhegedű,
versélyes hallgatni énket. Flalvány fónak
folyzik belőle, észlelmesen szongó és talán nőr-
jező. Csillagtalan éjél táplálta és feneketlen
harang. A hőst kézzeltem napjaiban, kegyetle-
nebb éjszakaiban itta magába a világ lid'natát
nadyrúg. Terhes a hegédihez s nem akarom, hogy
megszólljon. Van szó, melynek jobb nem ré-
lethie. Van, melynek jobb elnévelnie.

Pozsony, 23. I. 1932.

Harol Kréméry.

probléma fölött, hogy »Ady Endre hatása alatt... csak ifjúkori tapogatózásról van szó« [32], vagy — Ady hatását ugyancsak hangoztatva — azzal, hogy költői pályájának első korszakában (kb. a középiskola befejezésének és a teológiai tanulmányok megkezdésének időpontjáig) Krčméry »tipikusan kétnyelvű költőként áll előttünk« [33]. A kétféle vélemény között — ami a magyar verselés időtartamát illeti — lényegében nincs különbség. Eszerint tehát munkássága későbbi szakaszában Krčméry nem használta a magyar nyelvet a költői kifejezés eszközeként. Nem vállalkozhatunk arra, hogy ennek az ellenkezőjét bizonyítsuk, de néhány adat felbátorít annak az óvatos feltételezésére, hogy a kétnyelvűség Krčméry költői tevékenységében a fent jelzett életkori határon túl is, sőt élete végéig megmaradt, de a fiatal-korinál lényegesen szűkebb területen, csökkentett, visszafejlődött formában. A Válogatott Művek I. kötetének 164. lapján található a Dvojramenný rebrik c. vers, amely a tartalomjegyzék tanúsága szerint 1932-ben keletkezett. Ilyen keltezésű a kötetet záró Čierne husle c., kötetlen formában írt lírai mű is. Végül 1943-ból való a Pozdrav odmlčaného básnika (Vál. Műv. I. 245. l.) is. Mind a három mű magyar nyelvű kézírata, az előbbiekkal egyező dátummal ellátva megtalálható a Matica Slovenská kéziratárában. (Kétágú létra, 1932. január 23.; Fekete hegedű, 1932. január 23.; Üdvözet, 1943.) Nyilván olyan jelenségről van szó, amilyent Vladimír Petrik említ már többször idézett tanulmányában Krčméry fiatalkori kétnyelvű költészetével kapcsolatban: az egyik változat fordítás. A fenti három mű szlovák nyelvű kézírata nem áll rendelkezésünkre, így nem tudjuk megállapítani, melyik változat készült előbb. A magyar és a szlovák szöveg egybevetése mégis arra enged következtetni, hogy Krčméry szlovákul írta mindhármát és kevéssel a megírás után vagy talán azonnal magyarra fordította. Utalni lehetne még a Matica által őrzött bazini hagyaték, kézírással készített kis »újságjára«, amelynek Krčméry a Világ, magyar revue címet adta. (1951. XII. 17.) Nem a tartalma érdekes! Tudjuk, hogy egy súlyosan beteg lélek gondolatszilánkjairól van csak szó. Az a pszichikai jelenség a lényeges, hogy mondanivalója volt, és az önkifejezés eszközeként a magyar nyelvet használta a költő. Végül: nem tartozik a költői tevékenységhez, de a »műfaj« szubjektív jellegénél fogva az előbbiekhöz kapcsolható a Bazinban írt, magyar és szlovák változatban készült kézíratos életrajz 1953. április 21-i keltezéssel.

A kétnyelvűség magyar ágának fokozatos elsorvadására, ill. annak okaira talán némi fényt derít az ugyancsak bazini hagyaték közt talált, szlovák nyelvű, 1953 májusi keltezésű kézíratos vers, amelynek címe: Podivná je slovenčina moja [34]. A költemény a szlovák nyelv szépségeit dicséri s így hangzik: »Maďarčinu opustil som pre nu / Ako z dákej zlostnej protivne, / A rád mám ju takú opustenú«. (A magyar nyelvet elhagytam miatta, valamilyen haragos daczól és mégis, elhagyottan is szeretem). Annyi mindenestre kiderül a versből, hogy Krčméry tudatosan, szándékosan szorította háttérbe a magyar nyelv használatát s ha ez teljes mértékben nem sikerült — mint ahogy az előbbi néhány adat mutatja —, azt az idézett vers legutolsó sora magyarázza. Nem lehetetlen az sem, hogy az államfordulat utáni években — amikor túlzó nacionalisták igen könnyen »magyarónnak', magyarbarátnak bélyegeztek olyan kiváló és a gyanú árnyékától is mentes szlovákokat is, mint a költő Martin Rázus [35], s akiben ez érthetően nagy elkese-

Stefan Krémery

szlovák nyelvű önéletrajz
1953. évi

született 1892. dec. 26., Mosonmagyaróvár
megye, Hec Miloslav (Krémery). Anyja
néni: Olga. Későbbi Karlovsky Hella. Későbbi
ma a konfirmáció Stefanon, módosítva
munkát (v. Br. Slov. 1911) a ordinariátus
kivara (Beloviski Garmoty 1915). Beloviski or-
penter stábnak szent szent 1914-1915, de
vagyunk ismételt és kérésre: szlovák
nemzetiségi

Krémery István (6)

született 1892. dec. 26., Mosonmagyaróvár
megye, Hec Miloslav (Krémery). Anyja
néni: Olga. Későbbi Karlovsky
Hella. Stefannek keresztelték és konfirmá-
ták, nagyanyai értekezleten (Pozsonyban, 1911)
és Beloviski avattatták (Beloviski Garmoty, 1915).
Inkább katonai szolgálatot 1914-15-ben
teljesítették, mint katonai betegápoló a po-
zsonyi helyőrségi kórházban

redést váltott ki, — Krčmery a közhangulattól tartva vagy annak engedve hagyott fel — legalább is nyilvánosan — a magyar nyelv irodalmi használatával. Erre enged következtetni egyik levele is [36], amelyet 1929-ben E. B. Lukáchoz írt. Lukáč is verselt magyarul és egyik ilyen alkotását, elküldte Krčmerynek, aki válaszában — egyebek között — ezt írta: »Hanem barátom, te kész magyarón vagy. Ezt abból látom, hogy még a Köztársaság tizedik évében is verselsz magyarul.« A levélből érezhető enyhe ironia a közhangulat visszhangja, a tréfás hangnem pedig Krčmerynek a magyar verselés és a »magyarórság« összefüggéséről vallott véleményét tükrözi. S hogy a túlbuzgó hazafiak felé még egyet suhintson, a levél folytatásában közli, hogy most rendelte meg Mécs László versesköteteit, akinek a nővérével nemrég ismerkedett meg mint »kiváló és öntudatos — szlovák nővel. A Smrt žený (Az asszony halála) c. karcolat a Pohľady-ban az ő írása«.

Távol áll tőlünk, hogy Krčmery kétnyelvűségében a nemzeti öntudat és hovatartozandóság valamiféle kettősségét lássuk. Szlovák volt ő nyelvben, érzésben, gondolkodásban, minden kétséget kizáróan. De a saját, szlovák anyanyelvének és irodalmának a szeretete nem gátolta meg abban, hogy a magyar nyelvet és irodalmat is szeresse.

Hogy mennyire szlovák nemzeti nézőpontból szemlélte és csakis így tudta nézni irodalmunk kérdéseit, annak meggyőző bizonyítéka Ady Endréről írott két cikke. (Andrej Ady, Slovenské Pohľady, 1922. 191. és Andrej Ady v slovenskom zrkadle, Elán 1935, 1. sz.) E két írás — a határokon túli nézőpont kihangsúlyozása és a szerző Ady-rajongása mellett — megmutatja Krčmery romantikus irodalomszemléletét, demokratizmusát, egyben polgári világnézetének korlátait is.

A korábbi, 1922. évi cikk szerint Krčmery Adyban elsősorban a nagy lázadót látja és emeli ki, aki szembeszállt az uralkodó magyar viszonyokkal, a kasztrendszerrel és a nemzetiségi elnyomást fenntartani akaró törekvésekkel. Krčmery itt még dekadens költőnek tartja Adyt, verseit pedig a beteg magyar társadalom beteg költészetének. Ady-szemlélete romantikus, misztifikált, az egzotikumokat hangsúlyozza. Szerinte Ady »a kemény Bendegúzok utóda«, akit elkábított Párizs parfömje és bora, elcsábítottak Baudelaire útjai. E kábulatban születtek »nagy látomásai« s így vált »a beteg víziók költőjévé«, aki az álmok világában élve megvétí a reális valóságot. Krčmery véleménye szerint Ady költészetét »a szándékolt raffinaltság«, egyben »az ősi primitívség« jellemzi. Ady: a Párizs által szimbolizált Európába oltott vad magyarság. Ebben látja a költő életművének különleges értékét és szerinte ez adja meg rangját is a világirodalomban. Hazai fogadtatását így összegezi: »Az ifjúság megmámorosodott dekadenciájától, politikailag csak Jásziék szűk köre értett vele egyet.«

A 13 évvel később, 1935-ben keletkezett Ady-ismertetés is azt emeli ki, ami a szlovákok számára legvonzóbb a magyar költőben: Ady ahhoz a körhöz tartozott, amelynek tagjai a nemzetiségekhez való közeledést hirdették és akik »Európába tekintettek ki a Kárpátok gerince fölött.« Másrészt Ady a polgári átalakulás harcosa volt s ez megfelelt a haladó szlovák polgári körök törekvéseinek is. Krčmery felhívja a figyelmet a költő hazafiságának és demokratizmusának összefüggéseire is. Művészetének jellegére vonatkozó véleményét — az előbbihez képest — módosítja. E. B. Lukáč tanulmányára (Ady

a dekadencia) hivatkozva egyetért annak végső következtetésével Ady életszeretetére vonatkozóan. A dekadencia vádját maga is igyekszik néhány versidézettel és az ezekből levonható tanulságokkal visszautasítani.

E helyes megállapítások és utalások mellett azonban Krčméry cikkének számos tétele hamis, több következtetése nem helytálló. Már a cikk bevezetője hibás kérdésfelvetéssel indul, amikor az írókat és azok hatását valamilyele eleve meghatározott és metafizikusan szemlélt nemzeti sajátosságok szerint osztályozza. Szerinte teljesen érthető, hogy a szlovákok közt népszerű lett Balassi és Zrínyi, hiszen az első »a szlovák tájjal százszorosán össze volt növe, egész lényével abban gyökerezett«, a második pedig »horvát főúr unokája« s így természetes, hogy »Szlovenszko ... ebben a költészetben mindenre rokonszennvel reagált«. Hasonló értelemben hivatkozik ebben a cikkében is Petőfi és Madách példájára. Ezzel szemben az Ady iránti rokonszenvet különösnek, furcsának és érthetetlennek tartja, mert »magyar költők közül a szlovák mentalitáshoz, a szlovák gondolkodásmódhoz Ady áll a legtávolabb«. Sőt »nemcsak a magyar költészetben, hanem az egész magyar életben is kevés dolog van a szlovákok számára olyan távoli, mint ő«. Ady idegenségének bizonyítására — az ismert fényképek alapján — igyekszik megrajzolni a költő képmását is, mintegy magyarázatul annak, hogy a szlovákoktól arcvonásaiban is ennyire elütő személy csak idegen lehet gondolkodásban is.

De miért tűnik idegennek Krčméry előtt Ady, amikor ugyanebben a cikkében maga is elismeri, hogy a »magyar, oláh, szláv bánat, mindigre egy bánat marad«-dal beírta magát a nem irodalmi szlovák körök szívébe? Krčméry is így vall róla: »szeretem és félek tőle«. Mi ennek az ellentétes érzésnek a magyarázata? A választ abban kell keresni, *ahogyan* a cikkíró látta és ebben az írásában vázolta Ady viszonyát az úri Magyarországhoz. Krčméry szerint Ady a magyar uralkodó osztály tagja, akiben megszólalt a lelkiismeret szava és osztálya nevében bűnbánatot érez. Ez jut kifejezésre verseiben. »Ady bánata a szociálisan felébredt ember szomorúsága, a magyar urak szomorúsága, az elnyomottak bánatának lecsapódása« — írja — s továbbá »az úr bánata az elnyomottak nyomorából származik«. Krčméry további megállapításai ezzel a koncepcióval vannak összhangban. Nem tartja egyértelműnek Ady forradalmi demokratizmusát, ingadozást lát benne. »Ady költészetének belső harcában a régi Magyarország harcol az új Európával« — mondja, vagy más megfogalmazásban: »ez a költészet gyakran ellentmondásos, Kelet és Nyugat birkózik benne« (Kelet alatt a társadalmi elmaradottságot, Nyugat alatt pedig a fejlett polgári társadalmat értve). Krčméry tehát Ady ellenségét, harcainak külső ellenfelét, az úri Magyarországot költészetének belső ellentmondásaként fogja fel, elhomályosítva ezzel azt a kibékíthetetlen, harcos szembenállást, amit kortársai közül Ady példázott legkövetkezetesebben. Így konstruál Krčméry Adynak Jánus-arcot, önmaga riadalmára. Mert ebben a megvilágításban érthetően »idegen« számára Ady, hiszen költészetének csak az egyik oldala vonzó, a demokratikus eszméket sugárzó, a másik, amely a nemzetiségeket elnyomó; haladásellenes uralkodó osztály hangján szól, idegen, félelmet keltő, mint ahogy maga ez az osztály is az. Így érthető meg Krčméry vallomása: »szeretem és félek tőle«.

Lehet, hogy e felfogásának kialakulásában szerepe volt annak a nézetnek, amit korábban Hatvany Lajos képviselt Ady osztályhelyzetére vonatko-

zóan. Lehet, de nem valószínű, mert több jel is mutatja, hogy Krčméryt főleg Ady versei érdekelték és kevésbé az Ady-irodalom. A versek interpretálását is önkényesen végezte, nem támaszkodott az Ady-életmű elemzésével foglalkozó írásokra. Ezért van az, hogy A Dál-kisasszonyok nászá-ból »Ady távolbavágyásának örök motívumát« hallja kicsendülni, az Esze Tamás komája c. versben pedig — véleménye szerint — az elnyomottak nyomorán szomorkodó magyar úr bánata jut kifejezésre. Ezzel függ össze az is, hogy Ady lelkesedését Nyugatért nagyon leegyszerűsítve szemléli, nyilván megint csak a versek alapján ítélve. Nem veszi észre, mert nem ismeri a költő ide vonatkozó prózai műveit, hogy ez a lelkesedés nem volt egyértelmű és fenntartások nélküli, s hogy Ady éles szemét nem kerülték el a nyugati demokrácia ellentmondásai és korlátai. Egyébként Krčméry annak a szlovák értelmiségi rétegnek a tagja, amelyik Nyugat-Európában a szabadság megtestesülését látja 1935-ben is, elbűvölten a polgári humanizmus illúzióitól. Erről is árulkodik az Ady-cikk. És mellesleg Krčméry ezt az illúziókkal teli Nyugat-rajongást kivetíti Adyra is, éppen úgy, ahogy a magyar költő idegenségére vonatkozó egyéni véleményét is az egész szlovákságra kiterjesztve nemzeti szemléletként tünteti fel.

A fentiekből látható, mennyire szlovák szemmel nézte Krčméry még Ady Endrét is, aki pedig az összes világirodalmi példák közül a legközelebb állott szívéhez. Ezért kap olyan nagy hangsúlyt mindkét cikkben Ady haladó álláspontja a nemzeti kérdésben és küzdelme a magyar urak hatalma ellen.

Krčméry fordítói munkássága eredeti alkotótevékenységével együtt indult és azzal párhuzamosan végighúzódik egész életén. A megjelenés dátumait alapul véve első fordításai 1916-ból származnak (a már fentebb említett két Ady-vers), legkésőbb megjelent tolmácsolását 1948-ban közölte a Tvorba c. folyóirat. (Magyar jakobinus dala.) A két időpont között eltelt több mint három évtized alatt különböző folyóiratokban szétszórva, antológiában (Na brehu čiernych vód, 1943), egy önálló fordításkötetben (Z cudzích sádov, 1944), végül a válogatott művek 1954-ben kiadott II. kötetében találkozhatunk Krčméry magyarból készült fordításaival. Ezen kívül nyomtatásban megjelent még két munkája: a Vlčia jama (Farkasverem, Wass Albert regénye), és a Lukáč-csal közösen fordított Básnikova žena (Lackóné Kiss Ibolya: A költő felesége. Fráter Erzsébet életregénye).

Feltételezhető, hogy számos fordítása elkallódott vagy még lappang valahol. Egyik levelében ugyanis arról tájékoztatja E. B. Lukáčot [37], hogy a pozsonyi kórházban egy kis kötetre való verset fordított magyarból (feltehetően az Endrődi Sándor szerkesztette A magyar költészet kincsesháza c. gyűjtemény felhasználásával [38]) és kéri, járjon el a kiadás ügyében s váljalja el a bevezető tanulmány megírását. A kötet kiadása nem került sor. A gyűjtemény néhány darabja napvilágot látott később folyóiratokban, mint a levélben is említett Vörösmarty-vers, a Merengőhöz, továbbá néhány Ady-vers, Gyóni Géza Csak egy éjszakára, Reviczky Pán halála c. költeménye. A gyűjtemény más darabjai, mint a levélben ugyancsak jelzett Az együgyű paraszt (Szentjóni Szabó László verse) kéziratban maradt fenn. A felderített és a folyóiratokban való megjelenés időpontja szerint valószínűsíthető versek együttes száma is olyan kevés, hogy az csak egy töredékét teheti ki Krčméry

említett gyűjteményének. Így a tervezett kötet anyagának nagy része elkallódhatott.

A Krčmery által tolmácsolt magyar költők között szerepel Szentjóni Szabó László (Az együgyű paraszt), Dukai Takács Judit (?), Csokonai (Zsugori uram), Vörösmarty (Szép Ilonka, A merengőhöz, Kis gyermek halálára, A vén cigány), Tompa Mihály (A madár fiaihoz), Madách (töredékek), Vajda János (Ártor és Ida), Reviczky Gyula (Pán hála), Varsányi Gyula (Anyám), Vargha Gyula (Barátomhoz), Szabolcska Mihály (A Grand Caféban), Falu Tamás (A két tükör), Ady Endre (kb. 20 költeménye) Gyóni Géza (Csak egy éjszakára), Mécs László (A kuruc trombita).

Amint látható, a fordító figyelme széleskörűen kiterjedt, s a 18. századtól a 20. századig fogja át irodalmunk területét. Más szlovák fordítók egy-egy korszak tolmácsolóivá szegődtek, Hviezdoslav Petőfi, Arany és Madách fordítója, E. B. Lukáč Adyt és a Nyugat költőit kedveli és ülteti át, Krčmery, a költő-irodalomtörténész — munkásságának hatósugarát tekintve — jóformán egész irodalmunkat végigpásztázza. Ezen belül természetesen az egyéni vonzódás, költői alkat és a hangulat hatására nála is vannak kristályosodási pontok: Vörösmarty, Madách és Ady. Abban, hogy irodalmunk olyan széles területéről gyűjti fordításait, valamiféle programszerűséget látunk, hasonló a 20-as évek elején megfogalmazott »szolgálat«-hoz: minél szélesebb méretekben felhasználni a magyar irodalmat is a szlovák közművelődés emelésére. A program realizálódásának módjában, a lefordításra kiszemelt művek megválasztásában azonban már az ösztönös vonzódás, a hangulati hullámozás, tehát a szubjektív tényezők játszották a fő szerepet. Másként nem lehet megmagyarázni az irodalmi rang tekintetében annyira változatos névsort és a lefordított versek művészi értékének egyenletlenségét. Krčmery magyar fordításai csak részben a tudatos költői tolmácsolás termékei, legalább ennyire naplónak tekinthetők: az önnön ellentmondásai közt hanyódó-vívódó, a költészetben választ és megnyugtatót kereső ember érzés- és gondolatvilága tükröképének.

Fordításaiban nincs kimutatható, átgondolt rendszer. Az Ady-versek közt az Álmodik a nyomor-t a tematikában, hangulati tartalomban legkülönbözőbb versek követik, a fordító lelkiállapotának cikázása szerint. Madách fiatal korától kezdve erősen érdekelte, főleg a Tragédia. Súlyosan beteg volt már, amikor a Halász Gábor szerkesztette és 1942-ben megjelent Összes Művek-hez hozzájuthatott. Omladozó lélekkel beletemetkezett Madách lírai verseibe s az elmélkedő, keserű hangulatú sorok között keresett enyhülést — hiába, mert csak egy marékra való fordítástöredék (kiragadott, néhány sornyi versrészlet, strófák, és a Férfi és nő c. dráma első felvonása) jelzi, hogy valamikor ... itt járt Krčmery István.

A fordítói munka — szemben a tolmácsolt művek művészi értékének különbözőségével — egyenletes szintet mutat, hozzáértésről tanúskodik. Eleget mondunk az Ady-fordítások részletesebb elemzését, mert Ady műveiből ültetett át Krčmery legtöbbet és e fordítások erényei és hibái, illetve az azokból levonható általános tanulságok jellemzőek többi tolmácsolásaira is.

Fordítói elve általában az eredeti szöveg iránti hűség, az egyszerű eszközökkel való közvetítés. Nem vezetik az egyéni képességek megcsillogtatásának ambíciói, a szó igazi értelmében tolmácsnak tekinti magát, közvetítő kö-

zegnek, aki tapintatosan a háttérben marad, személytelenné válik, hogy annál inkább érvényesüljön az általa megszólaltatott költő hangja.

Ez a fordítói magatartás — determinálva Krčméry költői-fordítói tehet-ségeinek korlátaival is — ad magyarázatot arra, hogy elsősorban az Ady-versek gondolati tartalmának a lényegét igyekszik megragadni és kifejezni a strófa-szerkezet, szótagszám és a rímképlet — eredetinek megfelelő — keretei kö-zött. Ezzel szemben Ady költői stílusának sajátos ízei, árnyalati finomságokat sejtető elemei, a költői dikció pompázó színei háttérbe szorulnak. Ez termé-szetesen visszahat a versek gondolati-hangulati tartalmára is. Ime néhány példa arra, hogy Ady költői nyelvének elszegényítése, egyéni stíluselemeinek elhagyása vagy pontatlan kezelése hogyan homályosítja el az eredeti képet, sőt az egész vers eszmei tartalmát is ellaposítja. Az Álmodik a nyomor (Bieda sní, Výber z diela II.) c. vers második szakaszában Ady ezt mondja: Gyár-marta, szép, sovány, bús alvó / Melle horpadt, vállá kiáll, / Arcán zúzos, jeges nedvesség / Mosolyog szent, nehéz álmában. / Urabb, mint egy király. Krčméry az első sorban elhagyja Ady jelzőit (szép, bús), ami nemcsak saáj-tosan Adys íztől fosztja meg a képet, hanem eszmeileg is szegényíti: a szép jelző ugyanis — a gyári munkás egyik tulajdonsága mellett — Ady szubjek-tív kapcsolatáról, rokonszenvéről is árulkodik. A negyedik sorban ugyancsak kimarad egy jelző (szent), de még Ady mondatának állítmánya is (mosolyog), pedig mindkét szónak, az adott mondatban (és a versszakban) ellátott funk-cióján túl, a vers egészére, a mondani való lényegére utaló szerepe is van. Ugyanis a vers előző részében felvázolt komor valósággal ez a sor (valamint a »mosolyog« és a »szent« is) az álom világát állítja kontrasztba, egyben utal annak tartalmára, az emberibb életre, amiről a kapitalizmus viszonyai között csak álmodhat a munkás. A »mosolyog« és a »szent« indokolja a strófa utolsó sorát is: »urabb, mint egy király«. De a »szent« jelző megint kifejez valamit Ady állásfoglalásából is: a költő szerint is szent ez az álom, mert benne a társadalmi igazság jut kifejezésre, a munkásosztály jogos törekvése a fel-szabadulásra. Krčméry szövegében mindez hiányzik, így a versszak szlovák változata lapos, erőtelen: »Prach diedelne šžral ho, chudý chasník, / tvár žltý marcipán, / hrud vpádlá, plecía vystavené, / tak sní — a vŕažkom sne je / chudšas nad kráľa váčší pán.« (A műhely pora szétrágta, sovány legény, arca — sárga marcipán, melle beesett, vállá kiálló, így álmodik és nehéz álmában, szegény, nagyobb úr a királynál.) A következő versszak első mondatában (»Tiszta ágyat és tiszta asszonyt álmodik«) szereplő és kettős jelentésű jelző megint elsikkad Krčmérynél és így válik Ady mondanivalójából eszmeileg is eltorzult gondolat, kispolgári ábránd, Ady realizmusa helyett giccs: »Snom sa mu tmlí malé žieňa, dom a poduška ružová.« (Álmában kicsi asszony je-lenik meg, ház és rózsaszínű vánkos.)

Ugyancsak egyetlen, de fontos jelző elhagyása fosztja meg Krčméry for-dítását attól, hogy az Ady-vers lényegi mondanivalóját visszaadja az Az én két asszonyom (Dve ženy, Výber z diela II.) c. versben. Itt Ady harmadik versszaka így hangzik: »Be szép lesz: egy idegen sírra / Két asszony hordja a virágot / És az átkot.« Krčméry szerint: »A krásna bude: na tú hrudu / dve ženy kvety nosíť budú / — a možno kliatbu.« (És gyönyörű lesz: arra a sír-hantra két asszony hord majd virágot és talán átkot.) Az »idegen« jelző tehát elmarad, s ezáltal az egész vers lapossá válik. Ady mondanivalója szerint

ugyanis itt a hangsúly nem azon van, hogy két vagy több asszony látogatja-e a sírt, még csak nem is azon, hogy virágot és esetleg átkot szórnak majd a sírdombra, hanem az a lényeges, hogy a költő, a hozzá legközelebb álló két asszony (az édesanyja és a szerelme) számára is *idegen*, az volt egész életében, az maradt halála után is, mert egyik sem ismerhette meg őt a maga igazi valójában. A költő tragikus magányáról van tehát itt szó, s éppen ezt nem adja vissza a szlovák változat.

Ugyanebben a versben akad arra is példa, hogy Ady tudatosan, nagy gonddal megszerkesztett versmondатаiból nem lehet a művészi hatás kára nélkül egyes részeket elhagyni vagy nem a legtalálhatóbb szóval fordítani. A vers első szakaszában ez áll: »Körülbelül két asszony fogja észrevenni«. Krčméry fordításában: »Dve ženy zvedia, zaplačú za životom«, (Két asszony fogja megtudni, elsíratják az életemet). Azon túl, hogy a szlovák mellérendelt összetétel második tagja felesleges és csak a versszak kereteinek kitöltésére szolgáló szószaporítás, két nagy hibája is van a fordításnak. Adynál a »körülbelül« határozónak fontos művészi funkciója van: a magányosság-érzésből fakadó rezignáció hangulati fokozója. Krčméry szövegéből ez a hangulati elem hiányzik. A másik hiba a mondat állítmányául szolgáló ige helytelen kiválasztása. Az »észrevenni« sokkal árnyaltabban jelzi a költő elképzelt halálának hatását, hangulatát, mint a Krčméry-használta »megtudni«. Ez utóbbi ugyanis egyszeri, befejezett értelmi folyamatra utal, pusztán objektív magatartásra, és nem tapad a jelentéséhez a hír vétele után támadt hiányérzet érzelmi hullámozása, amit pedig Ady igéje finoman érzékeltet. Így azután az egész mondat szűkre lesz, művészi hatása, hangulati kifejező ereje csökken.

A vers eszmei-hangulati tartalmát hordozó nyelvi és stíluszajátosságok felületesebb kezelése olyan következményekkel is jár, hogy meghamisítja vagy legalább is homályba burkolja a magyar versben kifejezett költői szándékot, Ady célkitűzését, költői-emberi attitűdjét. Jó példa erre a Magyar jakobinus dala c. vers szlovák szövege. (Pieseň uhorského jakobína, Výber z diela II.) Ady harmadik versszakában ez olvasható: »Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz / végül egy erős akarat? Hiszen magyar, oláh, szláv bánat / Mindigre egy bánat marad.« Krčmérynél: »Z moc strnutých túh bude ešte / jednotné, mocné túženie? / Maďarský, slávsky, rumunský žiaľ / i tak naveky jeden je.« »A sok dermedt vágyból lesz még egységes, hatalmas vágyakozás? A magyar, szláv, román bánat úgyszólván örökre egy« (azonos). A strófát Ady is, Krčméry is kérdőmondatokkal kezdi. De míg Adynál a »mért« szócska a mondat légkörét a forradalmár költő sürgető-rábeszélő-számonkérő türelmetlenségének, nyugtalanságának feszültségével tölti meg, Krčméry — a »mért« szócskát elhagyva, egyszerű kérdőmondatot fordítva — mindebből semmit sem érzékeltet. Az eredetinek forradalmi optimizmust is sugárzó, agitatív erejét szinte kételkedő, félénk tudakozódássá szelidíti. Ady mondatának szuggesztív hatását az a belső feszítő erő hordozza, amely a két pólus: ezer zsibbadt vágy — egy erős akarat között szikrázik. Krčméry nemcsak a »vágy«-at a megvalósulás (vagyis az »akarat«) felé taszító »mért«-et hagyja el, hanem a tétlen vágyakozásból a cselekvő akarat lelkiállapotába való átlendülés — Adynál kifejezett — szükségességét sem érzékelteti. Szövegében nincs két pólus (A »dermedt vágy« — »hatalmas vágyakozás« nem tekinthető annak), ezért nincs forradalmi feszültség, indulat sem. De nem vette észre az Ady

második mondatát bevezető »hiszen« magyarázó, a versszak első két tételét összekapcsoló szerepét sem. Ezt a nyelvi funkciót Krčmérynek »úgy is« (i. tak) kifejezése nem tudja betölteni, mert a rádöbentő, eszméltető hatást hordozó »hiszennel« szemben legfeljebb a tehetetlen belenyugvás hangulatát árasztja. Hasonló fordítói hibák találhatók még a vers negyedik, hatodik és hetedik strófájában is, ahol Ady forradalmi nyugtalanságot, türelmetlenséget kifejező és tette ösztönző kérdőszavai (»Mért nem találkozunk süvöltve... Mikor fogunk már összefogni... Magyarország népe *meddig* lesz...») a szlovák változatból kimaradtak. Így ezek a kérdőmondatok a szlovák fordításban dubitatív, desperált hangulatot árasztanak. Ezért ez, a szomszéd népek szempontjából annyira fontos vers sokat veszít lendületéből, s Ady forradalmiságát is szelídített, lefékezett változatban tükrözi.

Arra is nem egy példa akad, hogy Krčméry — vagy a fordítási nehézségek miatt, vagy azért, mert nem értette meg Ady mondanivalójának lényegét — önkényesen jár el a magyar szöveggel és merészen eltér az eredetitől, természetesen a művészi hatás rovására. A Séta bölcsőhelyem körül (Prechádzka okolo rodiska, Výber z diela II.) harmadik versszakának utolsó két sorát (»Itt akartam járni veled / És most gyerünk be a falunkba«) így fordítja; ill. nem fordítja, hanem Ady sorai helyébe az alábbiakat illeszti: »Načo nám dvom už mámenia / poďme už, kam nás vedú putá« (— Mire való ketőnk közt a szemfényvesztés, menjünk, ahová a kötelékek vezetnek (fűznek) bennünket). Itt nyilvánvalóan arról van szó, hogy — mivel az előző sorvégeken lévő »prepadnutá« és »znamenia« szavakra a fordítói invenció csak a »putá«, ill. a »mámenia« szavakat tudta rimeltetni — e sorvégi szavakhoz kellett többé-kevésbé értelmes bővítményeket keresni, hogy a sor kitöltődjék. Az eredménynek azonban Ady soraihoz vajmi kevés köze van. A vers két utolsó sorának Krčméry-tolmácsolta változata pedig azt mutatja, hogy a fordító nem értette meg Ady költeményét teljes mélységében. A »Szaladj tőle, átkozz, gyűlölj, / Avagy légy rám ujjongva büszke« Krčméry szavai szerint így hangzik: »Chceš synom svojim pýšiť sa, / že — tupiac fa, je hnusne verný?« (Akarsz büszkélkedni a fiaddal, hogy téged ócsárolva utálatosan hűséges?). Ady önmegmutatása a szülőföld szimbolumaiban válaszütt elé állítja Lédát: ha nem tudsz felémelkedni e tragikus sors magaslataira — szaladj tőlem stb. — de ha igen, akkor légy rám büszke. Teljességgel érthetetlen, hogyan jutott Krčméry a fenti megoldásra.

Az előzőekben utaltunk arra, hogy tolmácsolásait a tartalom hű visszaadására való törekvés jellemzi, de nem fordít kellő figyelmet az Ady-vers nyelvi és stilussajátosságaira. Ez alól egyetlen kivétel van: az Adyra jellemző és verseinek zenei hatását fokozó szó-, ill. sorismétlés. Csakhogy Krčmérynél az ismétlésnek nem művészi funkciója van, hanem inkább technikai. Arra szolgál, hogy a fordítót segítse a nehézségeken s közben a felületes szemlélőben az Ady-sajátosságok érvényesítésének látszatát kelti. Pedig csak pusztán külsőségekről van szó, üres formai elemek beiktatásáról ott, ahol azokra semmi szükség sincsen, annál kevésbé, mert hiszen az eredeti vers megfelelő helyein sem fordulnak elő. Néhány példa:

Az Ifjú szívekben élek (V mladých srdciach žijem, Výber z diela II.) utolsó versszakának első két sorát (»Örök virágzás sorsa már az enyém, Hiába törnek életemre) Krčméry így fordítja: »Strom v plnom kvete, večne hrdý,

(Ludvig Ady,

298.

U mladých srdcích žijem

U mladých srdcích žijem a navždy,
nadarmo číhají na život
staré zlojci a blupáci odvší,
bo život náš má milion rozličí.

Mladíci víra a svätých nepozná,
večitím pánom o tábore
navždy bude u nás sloboda
bo život náš bol pravý, krásný.

Viem, kudem íť a kudem vitáť
pravom veľkého, boľavého ziti,
a spím na nemôže rozpiť,
mladenec, dčvčatý ochráni ma.

Strom v plnom kvete máme kedy
je život náš u, život náš,
svätý st. Kristov krob a ako radko
no kvet je -- život -- večný p.

Prelozil
Jan Jesou.

už, život môj«, je život môj. (Örökké büszke, virágba borult fa már az életem, az életem). Itt az ismétlés már csak azért is fölösleges, sőt zavaró, mert a hangsúlyt az ismételt szóra vonja, pedig Ady a mondat alanyi részét (»örök virágzás«) emeli ki és állítja a sor élére, hangsúlyos helyzetbe.

A különben ügyesen lefordított Esze Tamás komája (Koma Tomáša Esze, Výber z. diela II.) c. vers ötödik szakasza is tartalmaz fordítási nehézségeket áthidaló formális elemet. Ady szövege: »Váradon gyaláznak, / Bécsben kinevetnek, / Ciberén élt Esze komám / Mondok egyet kendnek«. Ezt Krčmérynél így kapjuk vissza: »Varadin nás tupi, / Viedeň sa nám smeje, / i v Ciberi, koma Esze / zle je, zle je, zle je.« (Várad gyaláz, Bécs nevet minket, Ciberében is baj, baj, baj van, Esze komám.) Ez a formalista megoldás — a rossz hangzás és a teljes félreértés mellett — az Ady-vers gondolatmenetének éppen a fordulópontját laposítja el. (Egyébként a nagy kezdőbetűvel írt, tehát helységnévként felfogott »cibere« nem a fordító hibája. Krčmérynek ez a fordítása először az Elán 1935. évi 1. számában jelent meg, ott még a szó kisbetűvel kezdődik. A Válogatott Művek szerkesztőit valószínűleg az tévesztette meg, hogy az eredeti magyar szövegben a cibere sorkezdő szó, s mint ilyent Ady nagy kezdőbetűvel írta. Ezen kívül a helységnevet sugalmazhatta az ugyanebben a versszakban előforduló két városnév is.)

Hogy ezekben az esetekben Krčméry a fordítói munka kudarcait akarta elleplezni a formális elemek beiktatásával, és nem az Ady-stílus átmentési szándéka vezette, azt az alábbi két példa igazolja. Ezekben ugyanis az előbbiek fordítottját látjuk: ahol a magyar vers a művészi hatás fokozására ismétlést alkalmaz, Krčméry-mellőzi azt. A magyar Messiások (Maďarskí mesiási, Slov. Pohľady, 1932. okt.) c. vers második strófája így hangzik: »Ezerszer is meghalnak / S üdve nincs a keresztnek, / Mert semmit sem tehettek, / Óh, semmit sem tehettek.« Krčméry ezt így fordítja: »Tisíc ráz umierajú / á z križa ich niet spásy / bo nič vykonať nemohli / maďarskí mesiási.« (Ezerszer is haldokolnak és a keresztjükből nem származik üdvösség, mert semmit sem tudtak tenni a magyar messiások.) Adynál a megváltó szándék tehetetlenségét és az emiatt érzett keserűséget fejezi ki az ismétlés. A hatást még fokozza az, hogy a »mert«-tel kezdődő harmadik sor okhatározói mellékmondata az ismétlés során indulatszóval bevezetett főmondatáá lép elő. Ady versének — a sorismétlés következtében — mélysege, távlata van, finom művészi eszközökkel a vers befejezése után is tovább gyűrűzteti a problémát. Ellenben Krčméry — azzal, hogy elhagyja az ismétlést, ill. a költeményt az első versszak utolsó sorával végzi — befejezi, lezárja a verset, megfosztja azt a továbbzengés lehetőségétől, végeredményben művészi hatásától. A másik példa: az Az én két asszonyom c. verset Ady így kezdi: »És meghalok és semmi, semmi«, Krčméry átültetésében így hangzik: »A umriem. Nič viac. Nič viac o tom.« (És meghalok. Nincs tovább. Semmi többet erről.) Ady versében a »semmi, semmi«, valamint a sorkezdő, előzményekre utaló »és« kötőszó tökéletesen érzékelteti a költő lelkiállapotát, nem is annyira az elmúlás, mint inkább a magarahagyatottsága, magányossága miatt érzett fajdalmát. Nem azt akarja kifejezni, hogy a halál jelentéktelen dolog a számára, mint ahogy Krčméry fordítja, hanem azt, hogy eltávozása mindössze két emberben támaszt majd hiányérzetet.

Az előzőekben részletesen ismertetett fordítási hibák, melléfogások nem mondanak ellent annak a megállapításnak, hogy Krčmery fordításaira a tartalmi és formai hűségre való törekvés a jellemző. Csak azt a szintet mutatják, ameddig ennek a célkitűzésnek a megközelítésében fel tudott emelkedni a szlovák költő. Ugyanez áll egyéb, magyarból készített tolmácsolásaira is. A szövegek egybevetése ez utóbbiaknál is azt mutatja, hogy a szlovák változat szépen gördülő menete egyszer csak megzökken, a gondolatmenet egy-egy sornyi terjedelemben kisiklik, holtvágányra fut. Ilyen jelenségekkel találkozunk a Szép Ilonka, A madár a fiaihoz, a Csak egy éjszakára c. versekben és másutt is. A példák részletezését feleslegesnek tartjuk. Mint érdekeséget azonban megemlítjük Az együgyű paraszt c. vers szlovák változatát. Szentjóni Szabó László versében a postás német, a szöveg szerint németes kiejtéssel töri a magyar nyelvet. Krčmery a versben feldolgozott anekdotát szlovák környezetbe helyezi, a postást pedig magyarrá változtatja. Fordítása is kétnyelvű, a megmagyarított postás szavait nem fordítja le, csak a kiejtés németességét cseréli fel szabályos magyar akcentussal. A fordítás, amelynek a négy utolsó versszaka hiányzik, egyébként sikeresnek mondható. A vers ilyen »átrendezése« nemzetiességi szempontból és a szöveg kétnyelvűsége azonban valószínűleg csak az első pillanatban tűnt tetszetős kísérletnek, mert E. B. Lukáchoz írt egyik levelében, amelyben fordításainak kiadásáról beszél [39], Krčmery említést tesz a magyarul hagyott sorokról és megadja azok szlovák megfelelőjét is.

*
**

Krčmery munkásságának feldolgozásához, irodalomtörténeti helyének, jelentőségének meghatározásához nem rég kezdett hozzá a szlovák irodalomtudomány. A Válogatott Művek és a kutatás eddigi eredményei is meggyőzően mutatják: az életmű — bár nem problémamentes, nem ellentmondások nélkül való — a szlovák irodalom és művelődés értékes, haladó örökségéhez tartozik. Úgy gondoljuk, fejtegetésünk során sikerült bebizonyítani, hogy e sokoldalú, termékeny irodalmi alkotómunka eredményeinek sorában nem jelentéktelen helyet foglal el Krčmery fordítói, a magyar irodalmat népszerűsítő tevékenysége sem.

»Tak z úlov našich sršia silné roje / med zanášajúc v atelkuzský úl« (A mi kaptárainkból így kelnek szárnyra életerős rajok, amelyek az etelközi kaptárba hordják a mézet) — idézi Krčmery Vajanský-t, a Petőfi- és Madách-jubileum alkalmából írott cikkében, a két magyar költő szlovák eredetére utalva. Vajanský verse a két nép egymástól való eltávolodásának légkörében keletkezett. Krčmery fordításai — a változott történelmi körülmények között — az ellenkező folyamat jelzései: az »etelközi kaptár« szellemi kincseiből visszahord annyit, amennyire ideje és képességei lehetőséget adnak. Ezzel is hozzájárul a szlovák irodalmi műveltség szélesítéséhez. Tolmácsolásai úgy gazdagítják a szlovák közműveltséget, hogy a magyar irodalom sem lesz szegényebb ezáltal. Ellenkezőleg: világirodalmi rangra igényt tartó költőink neki is köszönhetik, hogy ismertté váltak a szlovák közönség köreiben. S ezzel Krčmery a szlovák irodalmi hagyomány olyan útján jár, amelyet Petőfi, Arany és Madách legméltóbb szlovák tolmácsolója, Hviezdoslav tárt szélesre.

Ellenvetésként felmerülhet: Krčméry fordításai egyenetlen értékű anyagot ölelnek fel, hiszen élvonalbeli íróink mellett helyet ad művészileg kevésbé értékes vagy éppen jelentéktelen költők műveinek is. Valóban: hogyan fér meg egyazon irodalmi ízlés és igényesség keretei között Ady és Szabolcska Mihály, egyenese az út A vén cigány költőjétől Falu Tamásig? A feleletet ezekre a kérdésekre azokban az ellentmondásokban kell keresni és lehet megtalálni, amelyek Krčméryt társadalmi és osztályhelyzete, világnézete, lelki alkata szerint jellemezték s amelyekre a bevezetőben utaltunk.

Fordítói munkásságának objektív értékét a ránk maradt műveken lehet lemérni. Szerepe, jelentősége irodalmunk népszerűsítése, közvetítése terén azonban sokkal nagyobb annál, amit magyar nyelvű fordításainak gyűjteménye mutathat. Nemcsak azért, mert az egyes művek bemutatásán túl több irodalomtörténeti, aktuális irodalmi tárgyú cikket, ismertetést is írt. Munkásságának jelentőségét nem kis mértékben növeli az, hogy Krčméry a Matica titkára, a szlovák irodalom vezető folyóiratának, a Slovenské Pohľady-nak a szerkesztője volt és a harmincas évek elejéig az irodalmi és kulturális életben irányító szerepet töltött be. Érdeklődése irodalmunk iránt, a vitás kérdésekben elfoglalt tárgyilagos álláspontja, a két nép közeledését előmozdító közvetítő tevékenysége nem maradt hatás nélkül a szlovák közvéleményre és ösztönzést jelentett többek számára akkor, amikor a hivatalos politika mindkét oldalon a nacionalizmus mérgével igyekezett átítatni a tömegek tudatát. Ilyen értelemben életműve nemcsak a szlovák irodalom értékes öröksége, hanem ott a helye irodalmi kapcsolataink haladó hagyományainak a sorában is.

JEGYZETEK

- [1] Stefan Krčméry Vyber z diela I. Slovenské Vydavateľstvo Krásnej literatúry, Bratislava, 1953.
- [2] St. Krčméry levele E. B. Lukáč-hoz, 1924. Matica Slov. Kézirattára.
- [3] Uo.
- [4] Uo.
- [5] Vladimír Petrík: Krčméryho tvorba v mladosti. Slovenská Literatúra
- [6] Uo.
1959. 2. sz.
- [7] St. Krčméry levele P. O. Hviezdoslávhhoz. Matica Slov. Kézirattára 292.
- [8] Felibrenské symptomy. Slov. Pohľady 1922, 110.
- [9] Preklady do madarčiny. Krčméry: Üdvözet, M. Rázus: A leégett cirkuszról. Matica Slov. Kézirattára 53, 54 sz.
- [10] Uhorské dejiny literatúry. Matica Slov. Kézirattára 258.
- [11] St. Krčméry: Z cudzích sadov, Trannoscus, 1944.
- [12] Na rozchodnú c. verse. Keď sa sloboda rodila, 1920.
- [13] Molitba za nepriatelov. Keď sa sloboda rodila, 1920.
- [14] Levele E. B. Lukáčhoz, 1937. Matica Slov. Kézirattára.
- [15] Levele E. B. Lukáčhoz, 1924. Matica Slov. Kézirattára.
- [16] Petőfi a Madách. Slov. Pohľady, 1922. 716.
- [17] Krčméry: Poznámky (Ad vocem Maďarské vlivy.) Slov. Pohľady, 1924, 571.
- [18] Kéth kötetes szlovák irodalomtörténete Stopäťdesiat rokov slovenskej literatúry címmel 1943-ban jelent meg. A szlovák irodalom fejlődésmenetének tárgyalása közben — egyéb világirodalmi utalások mellett — több magyar vonatkozású megjegyzést is tartalmaz.

- [19] St. Krčméry: Andrej Ady v slovenskom zrkadle. Elán, 1935, 1.
- [20] Ešte o Siládim a Hadmášim. Slov. Pohľady, 1932, 162.
- [21] Levele Lukáčhoz 1937. január 4. Matica Slov. Kézirattára.
- [22] Vladimír Petrik i. m.
- [23] Petőfi a Madách. Slov. Pohľady 1922. 716.
- [24] Revolučná scéna v Tragédii človeka. Slov. Pohľady. 1927. 11.
- [25] Uo.
- [26] St. Krčméry: Petőfi a Madách. Slov. Pohľady 1922, 716.
- [27] Anarchia v maďarskej prozodii. Slov. Pohľady. 1932, 189.
- [28] Štefan Krčméry prednášal. Slov. Večerník. 1935. január 19.
- [29] Michal Chorváth: Poézia Štefana Krčméryho. Slov. Pohľady. 1955, 3.
- [30] Uo. és Vladimír Petrik i. m.
- [31] St. Krčméry: Andrej Ady v slovenskom zrkadle. Elán, 1935. 1.
- [32] Michal Chorváth i. m.
- [33] Vladimír Petrik i. m.
- [34] Materiále z Pezinka. 8. Matica Slov. Kézirattára.
- [35] Levele E. B. Lukáčhoz 1924.
- [36] Levele E. B. Lukáčhoz 1929. május 7. Matica Slov. 273.
- [37] Levele E. B. Lukáčhoz 1937. január 4. Matica Slov. Kézirattára.
- [38] Uo.
- [39] Uo.

ŠTEFAN KRČMÉRY И ВЕНГЕРСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

И. Чукаш

Š. Krčméry был одним из ведущих деятелей словацкой литературы между двумя мировыми войнами. Его деятельность очень многообразна. Он написал несколько томов стихотворений и познакомил словацких читателей с выдающимися произведениями мировой литературы посредством своих замечательных переводов. Как редактор газет и критик, он играл значительную роль в оформлении общественного литературного мнения.

В его деятельности важное место занимает уход за венгерско-словацкими литературными связями. Эта статья более подробно занимается как раз этой стороной деятельности Krčméry и устанавливает следующее: Krčméry, начиная со времени студенчества во всю жизнь постоянно и живо увлекался венгерской литературой и особенно стихотворениями Ady Endre он перевёл на словацкий язык; он печатал многие статьи, относящиеся к венгерской литературе. Стремясь верно передавать как содержание, так и форму венгерских произведений, он не мог не допустить некоторых ошибок, объясняющихся отчасти недоразумениями и отчасти художественными трудностями, которые он не был в состоянии преодолеть — как это показывается автором, в ходе анализа переводов Ady. По словацкому литературоведению Krčméry писал только в ранние годы творчества одновременно на словацком и венгерском языках; статья поправляет это установление; автор, на основе своих исследований в архивах доказывает, что «двоеязычность», хотя венгерский язык постепенно отодвигается на задний план, остаётся до смерти Krčméry.

STEFAN KRČMÉRY UND DIE UNGARISCHE LITERATUR

von

I. CSUKÁS

Stefan Krčméry war einer der führenden Männer des slowakischen literarischen Lebens der Periode zwischen den beiden Weltkriegen. Er übte eine vielseitige Tätigkeit aus. Es erschienen mehrere seiner Gedichtbände, er schenkte dem slowakischen Publikum künstlerische Übertragungen hervorragender Werke der Weltliteratur. Als Redakteur und Kritiker spielte er in der Gestaltung der literarischen öffentlichen Meinung eine große Rolle.

In seinem Lebenswerk nahmen die ungarisch—slowakischen Beziehungen einen wichtigen Platz ein. Die Studie befaßt sich mit diesem Teil seines Wirkens eingehender. Die wichtigeren Feststellungen sind folgende: Krčméry zeigte von seinen Studentenjahren an sein ganzes Leben hindurch ein ständiges und reges Interesse für die ungarische Literatur. Zahlreiche Werke unserer Literatur wurden von ihm in die slowakische Sprache übersetzt, mit besonderer Vorliebe übertrug er Endre Ady-s Gedichte. Außerdem erschienen von ihm mehrere, auf die ungarische Literatur bezügliche Artikel. Seine Übersetzungen streben eine getreue Wiedergabe des Inhalts und der Form an, sind aber — wie es diese Studie bei der Analyse der Ady-Übertragungen nachweist — nicht frei von Fehlern, die teils durch sachliches Mißverständnis, teils durch Schwierigkeiten zu erklären sind, denen die Kräfte des Übersetzers nicht gewachsen waren. Laut der slowakischen Literaturgeschichte hat Krčméry nur am Anfang seiner Laufbahn in slowakischer und ungarischer Sprache Gedichte geschrieben. Die Studie ändert diese Feststellung, indem der Verfasser hier auf Grund archivarischer Forschungen nachweist, daß die Zweisprachigkeit — zwar mit einem sukzessiven in den Hintergrund treten der ungarischen Sprache — bis zum Lebensende Krčméry-s bestanden hat.

CSONGRÁD MEGYE NYUGATI RÉSZÉNEK RÉGI FÖLDRAJZI NEVEI

Írta: INCZEFI GÉZA

A Tisza mentén, Szeged körül fekvő vidék földrajzi nevei különböző időből származnak. Egyesek közülük nagy időt értek meg, mások csak újabban keletkeztek. Sok név keletkezési korának meghatározása nagyon nehéz feladat, gyakran elháríthatatlan akadályokba ütközik. Az eddigi kutatás eredményeiből ismeretes, hogy az egyes névtípusok csak meghatározott időben keletkeztek, a különböző koroknak más-más névadási divatja volt, és ebből következtetni lehet a névadás (illetőleg a település) korára. Nem lehet azonban megállapítani például a *Bogdánér*, *Nádastó*, *Sebesfok*, *Széktó*-féle vízrajzi nevek vagy a *Feketehalom*, *Kákáslapos*, *Laposhalom*, *Óthalom*-féle térszíni formák neveinek keletkezési korát. E nevek régiségére jogosan gondolhatnánk, mert a vidék vízrajzában a nagy folyók szabályozásáig nem történt lényeges változás, felszíni formái sem módosultak, de régiségüket ezideig nem lehet kimutatni, és okleveles adatok sem maradtak fenn e nevekről. Ezért ebben a dolgozatban csak a régi típusúnak tartott neveket tárgyalom, illetőleg azokat, amelyeknek régiségét névadástörténeti, nyelvtörténeti bizonyítékokkal igazolni lehet [1]. A területen végzett ásatás eredményét is figyelembe veszem. Egy fejezetben tárgyalom azokat a neveket is, amelyeknek régiségét csak a fennmaradt okleveles adatok igazolják. Ezek természetesen régebbiek lehetnek első okleveles előfordulásuknál, ezt azonban csak néha lehet bizonyítani. A nevek jelentős része településnév, mert ezek a leghosszabb életűek, van azonban közöttük több határrésznév, vízrajzinév meg térszíniforma-név is, amelyek valamely okból hosszú időn át fennmaradtak.

1. A nagy folyók nevei

Földrajzi neveink legrégebbi rétegét a mi területünkön is a nagy folyók alkotják. A *Tisza* meg a *Maros* neve jóval a honfoglalás előtti időből származik. Az eddigi kutatások szerint mindkét folyót egyik régi nép nevezte el (trák-dák vagy szkíta), amely a magyarok előtt ezen a területen élt. Tőlük átvették a nevet az utánuk itt megforduló iráni, germán, török, szláv népek. Őseink a szlávoktól örökölték e neveket a IX—X. század határán (Melich,

HonfoglM. 22, 24, 51, 52, 64, Moór, Bolgártörökök és szlávok 23, Szádeczky-Kardoss MNy. 105, 110, Acta Antique Tom. II. Fasc. 1—2. 77—115).

2. Puszta személynévből származó földrajzi nevek

A pusztaszemélynévek földrajzi névként való használata a magyar névadás ősi sajátja, amely még az őshazából származik. Nomád szemlélet az alapja, még olyan korban keletkezett, amelyben a nomád magyarok nem állandó lakóhelyet, hanem személynévet kerestek (Melich, HonfoglM. 357, Moór, Westungarn 216—7, Kertész, Nyr. LXVIII, 33 kk., Kniezsa, Keletmagy. 126—7; vö. A. Bach, Deutsche Namenkunde II. Die d. ON. 1. Heidelberg, 1953, 328). Kertész szerint (i. h.) e névadási mód már régen kiveszett, már régen nem alkotunk ilyen módon új neveket. Kniezsa (i. h.) Erdélyre nézve úgy nyilatkozott, hogy e névadási mód határa a XIII. század közepe tájára tehető. Ezzel szemben Szabó T. Attila szerint (MNy. II, 85, MNy. XXXVI, 127—9) ilyen módon a legújabb időkben, szinte korunkban is keletkeznek földrajzi nevek. Lőrincze Lajos is megállapítja (Földrajzi neveink élete 19), hogy újabb neveink között is vannak e típusba tartozók, de a gyűjtemények pusztaszemélynévi eredetűnek felhozott neveinek java részéről kiderül, hogy a korábbi összetétel megrövidült fejlődése folyamán. Máskor meg a mai nevek pontatlan közlése miatt egytagú a név, de eredetileg kéttagú volt. Megállapítása szerint a dunántúli gyűjteményekben ez a névtípus ritka, és ebből Kázmér Miklós (Alsó-Szigetköz 43) területi különbségre gondol. Benkő Loránd (Nyárádmente 35) java részben kopás eredményének tartja azokat a pusztaszemélynévből származó határrészneveket, amelyek régiségét oklevelek nem igazolják, mert a határrésznevek nem hosszú életűek.

Területünk földrajzi neveiből 29 minősíthető pusztaszemélynévből származónak. Legrégibb a *Tarján* törzsnév a XI. század előtti időből annak emlékeként, hogy az itt megtelepülő *Ound* törzs (Zsilinszky, Csongrád m. tört. I, 29, A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. A Magyar Nyelvtud. Kézikönyve. I, 7, 40) közé a *Tarján* törzs szétszórt részei telepedtek a királyi várbirtok területére a vár és a nemzetiségi birtok közé (vö. Moór Elemér, A honfogl. magyarság megtelepülése... Szeged, 1944. 16—21; Györfy György, A magyar törzsi helynevek. Névtud. vizsgálatok 26—33, László, A honfl. m. nép élete 25—6). A *Tarján* törzs más része a közeli Hódmezővásárhely környékén helyezkedett el (Kniezsa, Magyarország népei 458, Moór i. m.). A *Tarján* törzs letelepedésekor a közelében, attól délnyugatra, a mai Szegeden, a Tisza árterének hátsó részein az *Ound* törzs településének már meg kellett lennie, hiszen ezért vált szükségessé az idegen törzs településének megkülönböztető névvel való jelölése. A szegedi *Tarján* név nem keletkezhett névátvitel útján, nem hozhatták át telepeseik a nevet Hódmezővásárhelyről, mert a település akkor is meg később is fordított irányú, tehát Szegedről keletre halad. Ennek késői nyoma a Dömörszékben Győ (Algyő) faluban előforduló *Cegedi* név. — *Győ* (Algyő) és *Tápé* faluk a XII. század előtt telepedtek bizonyára első okleveles előfordulásuk előtt. Mindkét falu

a Tisza mellett fekszik, és ezek a helyek a nomád magyarok téli szállásának, valamint halászatra, vadászatra, a környéke meg nyári legelőnek (a tiszántúli területet is figyelembe véve) nagyon alkalmasok voltak (vö. Cs. Sebestyén, A nomádpásztorok életformája. NÉNy. X, 41 kk.). A hely fekvésének is van korhatároló értéke, hiszen a Tiszától távoli homokon honfoglaláskori település nincsen. Ezt az őhazai életmód folytatására nagyon alkalmas területet a honfoglaló magyarság sokáig nem kerülte el. Algyő területén végzett ásatás csak azt igazolta, hogy Árpád-kori település. Ugyanaz az oklevél őrizte meg *Etei* halastó nevét Tápé határában. Nevezetes halászvíz lehetett, hiszen jövedelmét királyi oklevél osztotta meg a dömösi prépostság és a csongrádi vár között (Zsilinszky i. m. I, 4). Ezért feltételezhető, hogy már a XIII. század előtt is megvolt. *Torda* nevű helyről az első okleveles adatunk a XIII. század második feléből van, és nincsen semmi támpontunk arra nézve, hogy a név keletkezését ennél korábbra tegyük. *Dóc* faluról csak a XV. század második feléről maradt fenn okleveles adatunk, de a területén végzett ásatás azt igazolja, hogy már a XIII. század körül település volt. *Dorozsma* névadója és telepítője a Dorozsma-nemzetség egyik tagja volt a XIII. században. Településhelye is korhatároló értékű, mert azt mutatja, hogy Győnél, Tápénál később keletkezett. A Tisza mellett a XIII. századig már sűrűn voltak települések, így attól távolabb, de szintén víz mellé, a Matyér és más közeli, kevésbé értékes belvizek mellé települhettek. A környék földrajzi neveiből arra következtethetünk, hogy a Matyér (illetőleg a Dorozsma körüli laposok) áradásos időben a *Balaton* nevű egykori vízálláson (l. a szláv neveknél) keresztül a Fehértóval volt összeköttetésben, onnan meg a *Gyevifertőn*, *Fertőlaposon* át a Tiszából kapta a vizét a *Sörkėti hajlat* tájkáról. Tehát elegendő vize lehetett Dorozsmának az állattartás meg a halászat céljára.

Ezekén felül még több olyan földrajzi nevünk van (településnév meg határrésznév), amely pusztá személynév, de e nevek keletkezési ideje nyelvtörténeti vagy más megfontolás alapján a XIII. század közepénél jóval későbbi időre tehető. Gondolhatunk arra is, hogy közülük néhány eredetileg többtagú volt, és fejlődése folyamán megrövidült, ezt a rövidülést azonban csak egyeseknél lehet valószínűvé tenni. Néhány névnél nincs okunk rövidülésre gondolni.

Kisdöbörccsök nevünk egy XVIII. századi levéltári iraton maradt meg, de 1730 körül már elavulóban volt, mert az egykori bozótos terület tűzzel való irtásának és ezzel mezőgazdasági művelésre alkalmassá tételének emlékeként *Pernyehalma* párhuzamos neve is volt már ekkor. A név besenyő, kún eredetű személynévet őriz, ezért keletkezési ideje a besenyők, kúnok betelepődése utáni időre tehető. Az is lehetséges azonban, hogy a besenyő, kún nevű személy később szerzett földet ezen a területen. A személynév az 1522-es tizedlajstromban nem fordul elő, mindezekért keletkezési idejét a XIII—XVI. század közötti időre tehetjük. *Kereset* nevünk forrását képező személynévet a tizedlajstrom őrizte meg számunkra, de a területén végzett ásatás tanúsága szerint a XIII—XV. században falu volt a területén. Ennek a településnek más nyoma nem maradt, de feltételezhetjük, hogy azonos neve volt, és így a XIII—XV. század előtti időben keletkezhettek. A *Szokony* név másfelé is előfordul régi település neveként, ezek közül a Sopron megyeiről már a

XIII. századtól van adatunk (Moór, Westungarn 152). Keletkezésének korát nem lehet megállapítani, de régisége valószínűnek látszik. Nincs kizárva, hogy a sopronihoz hasonlóan a mi nevünk is szláv eredetű, egy régi szláv település emléke a Csongrádnál, Csanyánál (a szakirodalomban sokfelé hibásan az osztrák térképekről Csány alakban) kimutatott szláv települések (Knieszsa, Magyarország népei 423, 467, Moór, Slavische ON d. Theissenbene. ZONF. V, 134 kk.) egy déli nyúlványának neve. Ez ellen a feltevés ellen az szól, hogy az idegen személynév pusztai alakjából keletkezett helynév is magyar névadás eredménye, mint a mi területünkön *Bordány*, *Dorozsma*, *Kereset*, *Kisdöbörccsök*, *Porgány*. — *Bordány* és *Porgány* neveink korára az vet fényt, hogy a *Pordány* személynév, amelyből származtathatók, az 1522-es tizedlajstrom utáni időből nem maradt fenn, ezért mindkettő a XVI. század előtti időben keletkezett, de a kettő közül *Porgány* hosszabb hangfejlődés eredménye, így régebbinek tekinthetjük. A *Sörkėti* határrésznév az egykori, közeli *Sörkéd* falu nevéből -i képzővel alkotott személynévből származik. A személynév utoljára az 1522. évi tizedlajstromban fordul elő, ezért keletkezése előbbre tehető. *Sörkéd* falu a török háborúk elején pusztult el (vö. Zsilinszky i. m. I, 187), ezért ilyen személynév a XVI. század utáni időben már nem is keletkezhetett.

Néhány nevünk keletkezésének korára nézve csak azt lehet bizonyítékul felhozni, hogy a ma már kihalt személynév okleveleinkben, régi névjegyzékeinkben milyen korból maradt fenn. *Kemes* névadójáról 1522-ből van adatunk, a *Varas* családnév 1547-ben fordul elő, a *Velez* névadója 1575-ből ismert. Későbbi időből ezek a nevek nem maradtak fenn, ezért feltehetjük, hogy a földrajzi nevek a XVI. század körüli időben keletkeztek. *Zákány* névadójáról régebbi adatunk is van, de a család birtokát akkor szerezte, amikor tagjai a városban magas tisztséget viseltek, tehát a XVI. században. A város vezető tisztségviselőinek neve a város körül földrajzi névként gyakran előfordul birtokszerzésük emlékeként. A *Gajgonya* nevű terület névadója a XVIII. században gyakori család valamelyik tagja lehet. Korábban a személynév nem fordul elő, a földrajzi névről szóló levéltári adatok is addig nyúlnak vissza. A név rövidülésére kell gondolnunk, mert az 1751-ből való »*Gajgonya* nevű *Telekje*« adatból egy *Gajgonyatelekje* névre következtethetünk. Nem tartom elfogadhatónak *Vámbérynak* és *Borovszkynak* azt a véleményét, hogy honfoglaláskori török név volna. A *Bede* névnél hasonló rövidülésre gondolhatunk a levéltári szöveg alapján, és a *Bedetelek* összetétel csak a szövegben válhatott külön. Ez esetben mindkét név a régi -telek utótagú földrajzi nevek csoportjába tartozik (vö. Knieszsa, Keletmagy. 128). *Balástya* neve csak a XVIII. század közepe tájáról maradt fenn, de a névnek feltételezett hosszas fejlődése, meg a *balustya* szavunk kiveszése alapján arra gondolhatunk, hogy jóval a XVIII. század előtt keletkezett. A *Garga* nevünket csak a XVIII. és XIX. századi iratok őrizték meg. Egy korábbi iratban ugyanennek vagy egy közeli helynek a neve *Garga homokja*, és ebből arra gondolhatunk, hogy ez a nevünk is megőrizte a XVIII. század előtti időben. A *Ruki* névre nincsen régebbi adatunk, a személynév csak a múlt században fordul elő, ezért a földrajzi név keletkezését is csak a múlt századra tehetjük. A DömAdLev. *Ruki* neve meggondolkoztató, de nem valószínű, hogy egy határrésznév közbeeső nyom nélkül a XII. század óta fennmaradt volna.

Összetételből való rövidülését sem lehet igazolni. *Petres* nevünkre meg szerkezetére régebbi adat nem került elő a levéltárból sem, ezért egészen új névnek kell tartanunk, amely valamelyik szerkezetéből rövidült. A *Jaksa*, *Gál* nevek ma már ismeretlenek, egy XVIII. századvégi meg egy XIX. századeleji irat őrizte meg őket. Nem tudjuk rövidülésüket kimutatni, de régiségük mellett sem szól semmi.

A *Halászká*, *Ivánka*, *Jámborka* nevek *-ka* kicsinyítő képzővel vannak ellátva. A kicsinyítő képzős származék azt jelöli, hogy a család több birtoka közül a kisebb terjedelmű volt. A *Halászká* keletkezésének korát elég pontosan meg tudjuk állapítani a levéltári szöveg alapján: a török hódoltság idejére tehető. *Ivánka* és *Jámborka* is abban az időben keletkezhettek, mert ez a típus sem előbb, sem később sem fordul elő. A kicsinyítő képzős nevek nem rövidültek meg, mert a képzős személynév mellett még egy birtokszó (pl. földje, hegye) értelmetlen volna (*Halászká földje*), többtagú szerkezet esetén a képző helye a birtokszón volna (pl. *Halász földcskéje*). *Márták* nevünk korhatárolásában levéltári adatok nem támogatnak, és a név rövidülését egy *Márták dűleje* (földje, telke?) -féle szerkezetből feltételezhetjük.

Két nevünk (*Nagy István*, *Nagy Mátyás*) családnévből meg keresztnévből áll. A *Nagy István*ról szóló levéltári adat alapján valószínűnek látszik, hogy a *telke* birtokszó lekopott a szerkezet végéről Gajgonyához hasonlóan. Így rövidülhetett meg *Nagy Mátyás* nevünk is.

A nevek áttekintése után valószínűnek látszik, hogy a mi területünkön pusztá személynévből a XIII. század közepe után jóval későbbi időben is keletkeztek földrajzi nevek, mert a későbbiek között is több olyan van, amely nem rövidült meg többtagú szerkezetből. Arra is több példánk van, hogy a többtagú nevek megrövidültek. A rövidülés már a XVIII. század előtt végbement, mert akkor már rövid alakban jelentkeznek a nevek.

3. -d képzős földrajzi nevek

A finnugor eredetű *-d* képzőnk ősi funkciója a kicsinyítés-becézés. Ebben a szerepében az ómagyar korban eleven képzőnk: *holmodi*, *zadu* (TihAI.), *urodu(m)*, *fyodum*, *eggedum* 'egyetlenem' (OMS). A kódexek korára már elavulóban volt ebben a szerepében, mert akkorra csak elvétve akad példánk a vele alkotott közszói származékáról. A képző személynemekhez is már korán hozzájárult, ezért személynévképző funkciója is támadt: *Árpád*, *Ádámd*, *Páld* (D. Bartha K., Szóképzés tört. 103). A *-d* képzős személynemeknek helynévként való gyakori használata alapján válik érthetővé, hogy e képzőnek helynévképző funkciója is támadt és ebben a szerepében analógiásan ekkor már köznevekhez is hozzájárult, és a köznévi eredetű alapszó jelentésbesugárzása folytán lett valamiben bővelkedő jelentése: *Agárd*, *Somod* (Melich MNy. X, 151, Zsirai MNy. XLI, 8). Személy- és helynévképzői szerepe az ómagyar korban volt a legelevenebb, de a XIV. században már háttérbe szorult (D. Bartha i. h., Bárczi, Szókincs² 155). Azonban a *-d* képzővel a régi nevek analógiájára később is képeztek földrajzi neveket. Kertész Manó több példát hoz fel arra (Nyr. LXVIII, 68), hogy a régi, képző nélküli név a XV. században, esetleg még később is analógiásan fel-

veszi a -d képzőt, 1476: *Koppan*, ma *Koppánd*, 1339: *Zemere*, 1497: *Semered*, 1335: *Kozar*, 1421: *Kozard*.

A mi -d képzős neveink között két kihalt régi településnév (*Kovázd*, *Sód*), egy határrésznévvé vált régi településnév (*Sörkéd*), egy ma is élő településnév (*Szeged*), egy mai vízrajzinév (*Aranyat*), és egy mai határrésznév (*Farkasd*) található. A településnevek és a vízrajzi név a képző eleven korából, a XIV. század előtti időből való, de a csak szűk körben ismert *Farkasd* határrésznév régisége kétséges. Valószínűnek látszik, hogy az egész területen ismert *Szeged* város meg a *Farkasd* területéhez közeli, egykori *Sörkéd* falu nevének analógiás hatására járult a -d képző a névhez. — Az idetartozó nevek közül legrégebbi *Szeged* város neve. Róla az első adatunk a XII. századból származó *Cegedi* személynév. Erről Klemm megjegyzi (DélvSzemle II, 28), hogy az alapszava talán nem is Szeged város neve, hanem a szeg 'Nagel' vagy 'braun' -di kicsinyítő képzős származéka, amelyen az -i a szó végén talán tövéghangzó. Ezt nem tartom elfogadhatónak, hiszen *Cegedi* a közeli *Geu* (Algyő) faluban lakó jobbágy neve, aki Szegedről települt át. A DömAdLev.-ben ilyen helynévből képzett személynév több is van az első települések emlékeként. Ugyanabban a faluban más közeli településnévből alakult még a *Surgudi* (Sarkadi) személynév, távolabbi hely nevéből származik *Sobolci*, *Wadadi* meg a *Befenudi* jobbágy neve (ÓMOL. 29—31). Szeged város települése azonban a XII. századnál jóval régebbi, a honfoglalás idején már megszállta a magyarság. A *Tarján* törzs egy részének letelepedésekor Szegeden más törzs (az *Onđ*-törzs) települése már megvolt, ezért nevezték el külön névvel a melléje települt idegen törzs szálláshelyét. Szeged településének tehát régebbinek kell lennie, mint mellette a *Tarjáné*. Honfoglalás-kori régészeti leletünk nincs a város területéről, de a környékén sok emlék került elő ásátáskor ebből az időből. (vö. B a n n e r, Régészeti kutatások Szegeden. Dolg. a szegedi egyet. Arch. Int. XII (1936) 1—2. 260). A szeri gyűlés helyének közelsége is elfogadhatóvá teszi azt a feltevést, hogy már a honfoglaláskor megtelepült a magyarság ezen az alkalmas területen (B a n n e r, Szeged települése. FE. 1925, 21). *Aranyat* nevünk a múlt század második felében fejlődött az eredetibb *Aranyad* alakból, erről meg jogos az a feltevésünk, hogy régi név, a XIV. század előtti időből való. Régiségét az is mutatja, hogy számos szerkezete élt még a múlt században, a közelében meg egy nagyobb vízér nevében ma is él a név alapszava. A *Kovázd* névről szóló két XVIII. századi adat alapján úgy látszott, hogy a területnek (és a régi falunak is) kettős neve volt, azaz az eredetibb *Kovázd* nevű településnek a nagybirtok megalakulása után keletkezett újabb *Fark* neve (l. Incze fi Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957. 56). Az adatok egybevetése alapján azonban valószínűbbnek tartom, hogy itt közvetlenül egymás mellett fekvő két kis (halász-) településsel van dolgunk, és ezek területe a faluk pusztulása után összeolvadt, talán egy birtokosé lehetett. Ezért nem találjuk meg régebben a párhuzamos neveket. A XVIII. században azért fordul elő a kettős név, mert mindkét falu a török háborúban elpusztult, és a két szomszédos pusztát hol egyik, hol másik névvel illették. 1553/54-ből való az első adat az egyik faluról: *Fárka*, de 1327: *Thomas de Fork* (magyarul Farkai) Csongrád megyei nemes neve (AnjouOkmt. II, 327) is bizonyíték a név meglétére nézve, így 1492: *Kovázdi Imre* (l. Adattár) a másik falura vonatkozó adat. Mindkét te-

település keletkezési korát a XIII—XIV. század körüli időre tehetjük. Településhelye is azt mutatja, hogy Algyőnél későbbi, hiszen annak határában, a Tiszától csak kissé távolabb, de belvíz mellett települhetett. A Kistisza melletti ármentes magaslaton települt Sód nevű egykori faluról először a XIII. századból van adatunk, és -d képzője sem nyújt több lehetőséget ennél pontosabb kormeghatározásra. Sörkéd nevű régi faluról a XV. század második feléről maradt fenn első írásos emlékünks. Településhelye a régi Tisza (ma Dög-tisza) nagy kanyara melletti ármentes, partos részen volt. A falut településhelye, a név számos szerkezete, valamint -d képzője alapján első írásos emlékénel régebbi településnek kell tartanunk, jóval a XIV. század előtt keletkezhett.

4. Vallásos elemű földrajzi nevek

Ezek száma a mi területünkön nem nagy, de igen sokféle névadási mód eredményei. Egyiknek népi babonás rontás az alapja (*Rontó*), mások boszorkányégetés emlékei, tehát egyben eseménynevek is (*Boszorkányporond*, *Boszorkánysziget*). Több helyen útmenti szobrok váltak jelöléstárgulással a föld nevévé (*Szent Ferenc*, *Szent György*, *Szentgyörgyhalom*, *Szentgyörgylapos*, *Szent János*), másutt meg egy kápolna melletti stációról nevezték el a földet (*Kálvária*), a jó termőföld meg a *Mennyország* nevet viseli. Vallásos, babonás látomás alapján keletkezett *Márjáserdő* nevünk. Néhány esetben a névadás ilyen külső okra nem vezethető vissza (*Gecemáne*, *Jerikó*). A vallásos elemű földrajzi neveknek ezek a csoportjai újabban keletkeztek, a legrégibb is közülük mintegy kétszáz éves. Régi vallásos nevek a mi területünkön azok, amelyek templomok sajátosságait jelölik, és a körülötte fekvő föld, település neveivé váltak, továbbá a templomok védőszentjeinek nevéből származó földrajzi nevek. A település magvát alkotó templomot régen egy védőszent tiszteletére ajánlották fel, a lakosság tőle várta a védelmét (vö. Knieszsa, Keletmagy. 129—131).

Sáregyháza névadója egy vesszőből font, sárral tapasztott régi alföldi templom volt, amely körül település is létesült. A névről az első adatunk a XIV. századból való, de keletkezési kora jóval előbbre, a XIII. századra tehető a névtípus korhatárolása alapján (vö. Knieszsa i. m. 131). A templom védőszentjének nevéből származik *Ányás* neve. Az oklevelekben először a XIII. században fordul elő, de feltűnő, hogy a *Szent* jelző a XIII. századi okleveles adatokon sincs meg, holott a névadó a tihanyi apátság védőszentje (»Sanctique Aniani confessoris de Tychon«, l. Adattár). Ez úgy magyarázható, hogy *Ányos* szent neve idegen volt a magyarok számára, védőszent volta nem lehetett közismert, ezért már a XIII. század előtt megrövidült. Az alaki változás (*Anyán*, *Anyás*) és a már korán előforduló népetim. *Anyás* alak (l. Inczeffi, Sövényháza 85—86) keletkezésének is ez lehet az oka. A közeli *Mártély* nevében végbement magyarányú változás (< *Szent Adrian martyr*. Adatait l. Inczeffi, Sövényháza 121) is ezzel magyarázható. Ezzel szemben a magyar szentek nevét ismerte a nép, és a belőlük keletkezett földrajzi nevek is kevésbé változtak. Az idegen védőszent nevének kiválasztását a szeri monostorhoz tartozó egyházi személyek végezheték, mert a terület a szeri

monostor birtoka volt a XIII. századig (Zs. I, 72, Hazai Okmt. VI, 288). A név első előfordulásánál korábbi lehet, és keletkezése Kniezsának e név-típus korára vonatkozó meghatározása alapján (Keletmagy. 131) a XIII. század előtti időre tehető. *Asszonyszállása* nevünk bizonyára megrövidült a *Bol-dog-* vagy *Nagy-* előtag elmaradásával, mert az első szállások gyakran kap-ták valamelyik szent nevét (vö. Zs. 88,90). *Azonfolva* adatunk téves írás *Asz-szonyszállása* helyett, mert azonosítása bizonyítottan vehető, így ez a rövidült alak már a XIV. században megvolt. Kún település volt, a már megkeresztelt kúnok névadása (l. a kún neveknél Beneszállását), ezért a XIV. század előtti időre tehető a név keletkezése. *Szentmihálytelek* falu neve arra példa, hogy a templom védőszentjének nevéből alakult földrajzi név később bővül a *-telek* hozzájárulásával a XVII. század közepe körül. *S á r k ö z y n e k* 1779-ből való térképe Szentmihály mellett *Telekbeli Halom* nevet jelez, és ebből arra lehet következtetni, hogy a falu közelében egy *Telek* nevű állattartó hely volt, és ennek neve tapadt hozzá a falu védőszentjének nevéből alakult falunévhez a település pusztulása után a török háborúk alatt (vö. Gy á r f á s IV, 242). Hasonló névbővülést *Moór Elemér* is ismertet (Westungarn 221). A falu a XII—XIII. század határán települhetett (vö. Kniezsa i. m. 131).

5. Személynév és falva, laka összetételből származó földrajzi nevek

Személynév és köznév összetételéből származó földrajzi nevek a föld megnevezésének természetes módján keletkeztek, mert a terület birtokosát, a személy lakóhelyét, esetleg a személynek a földhöz való más viszonyát fejezi ki (vö. Szabó T. A., MNy. II, 81 kk.), és így más népnél is általánosnak mondható névadási mód (vö. A. Bach, Die deutschen ON 1. 325 kk.). A birtoklás megjelölése annyira fontos és ismert, hogy a nagyobb földet jelölő határreznéven kívül egy részterület jelölésére országszerte a birtokost is megnevezik. Így beszélnek például a »farkasréti *Varga Gyusza-féle földről*« akkor is, amikor a föld már régen más tulajdonosé. A személynevek és köz-nevek összetételéből álló földrajzi nevek közül a *falva*, *háza*, *laka*, *telke*, *szállása* köznevekkel összetettek régi magyar névadás emlékei, és Kniezsa megállapítása szerint (i. m. 128—9) a XIII. század utáni időből valók, de ezek közül újabbnak tartja a *falva* összetételűt. *Moór Elemér* ez utóbbiról megállapítja (Westungarn 220—221), hogy leggyakrabban Vas, Zala megyé-ben, Erdélyben, a régi Felsőmagyarországon találhatók, az Alföldön alig fordulnak elő. Véleménye szerint ez a típus német hatásra keletkezett. Kniezsa (Keletmagy. 128) a német hatást Erdély területére nézve elfogadhatatlannak tartja, hiszen Erdélyben az ilyen nevű települések területén nem volt jelentős német lakosság.

Szeged környékén valóban csak egy *falva* típusú nevünk van, a már kihalt *Bánfalva* falunév, de német névadás hatására német lakosság híján itt sem gondolhatunk. A településről az első adatunk a XV. század elejéről való, és 1536-ban már praediumként említik. Ezért jogos az a feltevésünk, hogy a falu közvetlenül a mohácsi vész után elnéptelenedett, lakói bizonyára a közeli szegedi várban kerestek oltalmat a török veszedelem elől. Talán nem tévedünk, ha a település keletkezésének idejét első említésénél korábbra, a

XIV. századra tesszük. A kun eredetű településneveket nem tekintve (Átokháza, Benészállása, a régi Csengeleteleke, Othasülés szállása nevekről »Kun eredetű földrajzi nevek« című fejezetben) csak a *Péterlaka* határrésznév Algyő közelében tartozik ide. Régen se lehetett falu, hiszen a közelében Algyő, Fark meg Kovázd nevű falukról van emlékünks. A terület ismeretében csak arra gondolhatunk, hogy ott régen halászok kunyhója, halhasítója állott, ez volt a terület névadója. Ezt megerősíti az 1776-ból való »*Insula Peter Laka*« és az 1808-ból származó »*Péterlaki sziget*« adat. Ezek szerint ott a Tisza szabályozása előtt egy sziget volt az árterületen, amelyen a régi halásztelepülés állott. Régi térképeink a környéken többféle »*Casa piscatoria*«-t jeleznek, ilyen állandó jellegű halásztelepülésre gondolhatunk. A névről csak a XVIII. századtól van adatunk, és így a név keletkezési idejét nem lehet meghatározni. Kétkednünk kell abban, hogy ez a történelmi vonatkozások nélküli név nagy időt ért volna meg. Ezzel szemben ellenérvként lehet felhozni, hogy a Tisza szabályozása előtt a táj itt állandó volt, változás benne nem történt. A halászhelyeknek gazdasági szempontból is nagy jelentőségük volt, hiszen a régi adománylevelek is számontartották őket. A közeli Vártó halászhely neve a XIII. századtól a XVIII. századig élt (l. a 7. fejezetet). Ezért az sincs kizárva, hogy a XIII. századtól jelentkező *laka* típusú településnevekkel egykorú.

6. Más nyelvtörténeti kormeghatározások

A -d képzővel alkotott földrajzi neveink korának megállapítása úgy vált lehetővé, hogy ismerjük ennek a már elavult képzőnek kihalási idejét, amelyen túl már nem alkotunk vele új származékokat. Ilyen módon az -ny (-n) képző életkorából következtethetünk a vele alkotott földrajzi nevek keletkezési korára. Ez az elavult képző még urali korra vezethető vissza (Györke, Wortbildungslehre 48), és ható ereje már az ómagyar kortól kezdve megszűnik, a XIV. század közepe után már nem alkotunk vele új szavakat (D. Bartha K., Magyar szóképzés tört. 108). Tehát az -ny (-n) képzővel alkotott földrajzi nevek a XIV. század közepe előtti időből származnak. A vizsgált területen két -ny (-n) képzővel alkotott földrajzi nevünk van: *Gyümölcsény*, *Levelény*. *Gyümölcsény* nevünknek a XII. század közepe tájáról szóló egyetlen adata a név régiségének okleveles bizonyítéka. *Levelény* nevünkről nincsen régi adatunk, így csak -ny (-n) képzőjére támaszkodhatunk korának meghatározása tekintetében; keletkezésének korát a XIV. század előtti időre tehetjük. A két név közel fekvő helyet jelöl, ezért analógias összefüggés lehet a névadás tekintetében a már régen kihalt *Gyümölcsény* és a ma is élő *Levelény* között.

Lebő nevét más nyelvtörténeti megfontolás alapján tartjuk Árpád-korinak. A *leb* (*lev*) fő gazdag családja meg közvetlenül a hangfestő tőhöz járuló képző arra mutat, hogy a név nagyon régi, bizonyára már a honfoglalás utáni időből való.

7. Csupán okleveles adatokon, régészeti leleteken alapuló kormeghatározások

Újabb kormeghatározó lehetőségek nélkül neveink egy csoportjának koráról csak a névről szóló okleveles adatok jelentenek némi támpontot. A nevek első említéséből azonban a név keletkezési idejét nem lehet megállapítani, hiszen csak a véletlen dölga, hogy milyen korban foglalták írásba a nevet, és a névnek melyik írásos emléke maradt fenn a mai napig. Több név első írásos említésénél régebbinek vehető a területén végzett ásatás vagy más megfontolás alapján.

A mi területünkön ismert Kistisza nevünkről nem maradt ugyan fenn régi okleveles adatunk, de így nevezték a területünktől északra az Öregtiszából táplálkozó hasonló nagyobb vízeret már a XII. század elején. Ebből arra következtethetünk, hogy a mi nevünk is megvolt már ebben az időben. Szeged környékén több helyen is ez volt a neve a Tiszából kiszakadó nagyobb vízereknek, ezek azonban kiszáradtak a Tisza szabályozása után, majd betömték őket. Egyiknek a neve más volt egy ideig birtoklástörténeti okokból (l. Vártó). A XII. századból maradt fenn *Körtvélyes*, kissé később *Körtvélytó* neve. Mivel mindkettőnek a névadója a Tisza balparti, egykori *Körtvélyes* falu (adatait l. Incze fi, Sövényháza 115—6), így a falunak is meg kellett lennie erre az időre. Nincs okunk arra, hogy ezek keletkezését a XII. századnál korábbra tegyük. Szer (a mai Pusztaszer) egy nagycsalád által megszállt föld és a rajta lévő hajlék volt (l. Incze fi i. m. 129, ott az irodalma is). Ez a települési forma már a honfoglalás korában ismert volt, de Anonymus korában is ez volt ennek a települési formának neve, így korábbi, XII. század előtti meglétére nem lehet következtetni. *Csorva* nevű helyről csak a XVIII. század közepéről szól az első írásos emlékün, de a területén végzett ásatáskor két pusztai templom romja került elő a XII. századból. E templomok körül kisebb falu is lehetett már. Az sincs kizárva azonban, hogy több kisebb közeli pusztai településnek a templomai voltak ezek (vö. Banner, Szeged települése FE. 1925, 23), és csak később keletkezett körülöttük település. A név régisége mellett szól az is, hogy nagy kiterjedésű területet jelöl, meg a köznév, amelyből származtatható, régen kiveszett már a vidék nyelvéből, a régi szegedi nyelvben sem akadunk nyomára. A *Vártó* nevű halászhelyet először 1247-ben említik az oklevelek. Ekkor kerül a szegedi vár birtokába, de előzőleg a csongrádi váré volt, ez volt a névadója is. Ezért jogos az a feltevésünk, hogy a szegedi várhoz való tartozása előtt is már jó ideig a csongrádi várat szolgálta 1247 előtt, bizonyára már a XII. században is. Ennek a régen jelentős víznek a neve nagyon hosszú életű volt, róla az utolsó adatunk 1780 körüli időből való. Amikor a XVIII. század elején a törökök visszaszorítása után Szeged az ország belsejébe került, a szegedi vár jelentősége elenyészik (l. részletesen R. I, 225), és a század végére a név is elvész. A szegedi vár pusztulásával nagyjában egyidőben (1719) jelentkezik a *Holttisza* párhuzamos neve, majd a *Vártó* kiveszése után ez marad meg továbbra is. Azonban a *Holttisza* név is halódni kezd a Tisza szabályozásával, és ma már csak szűkebb körben él. Az öreg emberekkel együtt bizonyára kihalt majd ez a név is, hiszen csak egy kis mélyedés meg nád jelzi még a helyét. *Hegenfa* meg *Ökörhalom* neve a XIII. századból ismert, és nincsen is okunk arra,

hogy keletkezését korábbra tegyük. A XIII. század végéről való *Ökörhalmot* a mai *Ökörér* környékére akkor helyezhetjük, ha feltételezzük, hogy ennek a kis érnek a neve valamilyen okból ilyen hosszú ideig fennmaradt. Ezt azonban bizonyítani nem tudjuk, de nem tartjuk lehetetlennek sem. *Sövényháza* korát Kézai adata alapján a XIII. századra tehetjük. Feltevésünk szerint a csongrádi vár külső védelmi vonalán fekvő régi erősség volt, és így a csongrádi vár pusztulása előtti időből, a tatárjárás előttről való (l. Vártó). *Ballagító* neve nem közvetlenül a honfoglaláskori török *Balak* személynévből származik, hanem a XIV. századból ismert *Balaki* család a névadója. Ekkorra már a régi *Balak* személynév ismeretlen volt, csak a földrajzi név őrizte meg a nevet a XIV. században is. Ezért nem is tehetjük a XIV. századnál korábbi időre. A régi *Balak* helység természetesen ennél régebbi, honfoglaláskori török névnek tartják (Németh, Rásonyi i. m.), de kun eredetére a kun terület közelsége miatt gondolni lehet.

A XV. század gazdagabban van képviselve ebben a fejezetben. Ide soroljuk első okleveles előfordulásuk alapján az *Atka*, *Csilla*, *Eveszszegfoka*, *Gyékénytő*, *Sasér*, *Süllőszűrőér* (?) vízrajzi neveket. E század közepe felé fordul elő először *Röszke* falu neve. A névadás alapjául szolgáló *Röszke* körüli erdőről alig tudunk valamit, hiszen *Bertrandon de la Brocquière* 1432-ben azt írja útleírásában (Sz. I, 45, III, 446) Becskerek felől jövet Szeged környékéről, hogy »Eddig tett utazásom alatt nem láttam más erdőséget, mint itt, a folyótól körülvelt két kis ligetet«. A falu a Tisza nagy kanyara (ma Holt-tisza) mellett egy földháton települt, földje ugyanolyan alkalmas településre, akárcsak *Szentmihálytelek*, *Szeged*, *Tápé*, *Algyő* faluké a Tisza mentén. Ezért gondolhatunk arra, hogy már az első okleveles említése előtt jóval korábban alkotott itt a magyarság települést. Ezt azonban bizonyítani nem lehet. A Szeged környéki *Fehértő* nevéről írott emlékünks csak a XV. századból való, de feltehető, hogy ez a víz nagyon régi, hiszen a déli partján ősi emberi település nyoma maradt fenn.

8. Szláv eredetű földrajzi nevek

A vizsgált terület a Csongrád—Csany—Szentés környékén kimutatott régi szláv településektől (Kniezsa, Magyarország népei 23) közvetlenül délre fekszik, így területünk névanyagában szláv nyomokra számíthatunk. A bevándorlók az őslakosság földrajzi neveit akkor vehetik át, ha az őslakosság egy ideig fennmarad, és közöttük érintkezés, kétnyelvűség lehetővé válik. A mi területünk közelében még Anonymus korában, 1200 körül is voltak szlávok, és a két nép közötti érintkezést igazolja, hogy *Ete* nagyszámú szlávval *Alpár* és a *böldi rév* között földvárat építtetett (Anonym. Cap. 40).

A területünkön előforduló szláv eredetű neveknek két csoportja különböztethető meg. Egy részük szláv személynévből származik, mások szláv köznévi eredetűek. Szláv személynévből származnak *Bordány*, *Porgány*, *Dorozsma*, *Kereset*. Ezek a puszta személynévből származó földrajzi nevek nem szláv településnevek, hanem magyar névadás emlékei (l. a 2. fejezetet). *Dorozsma* névadója egy szláv eredetű felvidéki család, így nem a Tisza menti szláv települések sorába tartozik. A *Kereset*, *Bordány*, *Porgány* nevek szláv ere-

detű (de már elmagyarosodott) szegedi lakosok nevéből származnak. *Szokony* rövidülése sem valószínű, így belőle sem lehet régi szláv településre határozottan következtetni. A szláv köznévi eredetű nevek közül *Morotva* és (*Nagy*)*palé* a magyar nyelvben sokféle ismert szláv jövevényszó (Kniezsa, SzlávJöv. I. 1. 343, 375), ezért feltételezhető, hogy a mi területünkön is általánosan ismert volt, de kiveszett. *Morotvára* csak egy irodalmi adatunk van, *palé* meg ismeretlen ma Szegeden köznévként (vö. SzegSz.). Szláv köznévi eredetű nevek *Balaton* és *Szomolya*, amelyek csak e nevekben élnek, magyar köznevekké nem váltak, tehát szláv lakosság nevezhette el őket. A *Balaton* időszakos vízjárta terület volt a *Maty* északi nyúlványa és a *Fehértó* között, így egy régi vízmeder szakasza volt. *Szomolya* a Tisza mentén a föld minőségét (szurkos természetét) jelöli, ezért mezőgazdasági névnek tekinthető. Régiségét valószínűvé teszi, hogy másfelé, Borsod megyében, Eger körül településnév. A *smola* megvan az óslávban is meg a szerbben is, azért régiségét ilyen módon nem lehet bizonyítani. Azonban a mi területünkön újabb szláv település nem létesült, ezért csak régi szláv név lehet.

9. Kun eredetű földrajzi nevek

Kun László 1280-ban a Hódító környékén leverte a fellázadt kunok ellenállását, és letelepítette őket a Körös, Maros és a Tisza vidékére, főleg a Nagy- és Kiskunság területére (Gyárfás, A jász-kunok tört. II, 355, III, 125, Zs. I, 62, R. I, 64 kk.). A XIII. századig azonban a megtelepült magyarság már elfoglalta a Tisza menti áradási területek melletti hátságokat, amelyek számukra a legalkalmasabbak voltak. Ezért találjuk a mi területünkön a kun településeket a Tiszától távol, gyakran vízben szegény homokos pusztákon (Moór, Die slavischen ON der Theißebene. ZONF. V, 5). A kunok végleges letelepedése hosszú idő alatt ment végbe. 1347-ben még sátor alatt lakó kunokról (köztük keresztény nevű is) emlékezik meg egy oklevél (Gyárfás III, 73, 164, 484), azonban a XV. század közepétől kezdve a kunok birtokait is *possessionak*, sőt 1521-ben Karcagújszállást »villa« (falu) néven nevezik, mint a magyarok településeit (Gyárfás III, 128, Kertész i. m. 44). Bizonyára előbb is volt már állandó településük. A XIV. század második felében már részben vagy teljesen magyar (illetőleg keresztény) nevű kunokat ismerünk (Sütő MNy. XLIV, 65), és a kereszténységre való áttérésük után már egyhelyben lakóknak kellett lenniük a környező magyarsághoz hasonlóan. A leggyakoribb régi kun földrajzi nevek *személynévből* meg a *szállás* szóból állottak. Ez a névtípus a nomád állattartó kunok első ideiglenes települését jelölte. Ezek az összetett nevek gyakran megrövidültek. Néha elmaradt a köznév, a többtagú személynévből meg a keresztnév eshetett ki (Sütő i. m., Kertész Nyr. LXVII, 43, Soós, A kunok és a jászok tört. Pápa 1944. 59–60, 77). A *szállás* akkor maradt el a névből, amikor már állandó településeik voltak, és ez a nomád névadási mód értelmetlenné vált.

A kunok száma a mi területünkön Mátyás király korára nagyon leapadt a háborúk meg a pestis következtében (Gyárfás III, 275, Zs. I, 69, R. I, 65). A XVI. századig sokan települtek közülük Szeged városába, ezért sorol fel a tizedlajstrom 31 házból álló *Kun utcát* meg számos *Kun* családnevet (R. I,

III, 104). Szeged város birtoka a kunok földjére is kiterjedt, ezért viszonylag sok kun eredetű földrajzi név van a környékén (l. még a Puszta személynevekről szóló fejezetet). A bemutatott nevek mindegyikének kun eredete nincsen tisztázva, közöttük besenyő eredetű is lehet (*Korhány, Szatymaz*). *Atokháza* régi *Altokszállása* neve utoljára 1493-ban fordul elő, az első *Atokháza* alak 1642-ből való. A régi *Altokszállása* a régi magyar névtípus mintájára alakult, a nomád kunok átvették a magyarok régi névadási módját, és az tovább élt náluk, mert a fejlődésnek alacsonyabb fokán voltak, mint a magyarok, sokkal később telepedtek le. Mikor a környezet hatására meg külső intézkedésre letelepedtek (bizonyára az utolsó *Altokszállása* adatnál jóval korábban), akkor változott meg a név *háza* utótagúvá szintén a magyar településnevek hatására. A kunok a két adat közötti időben elmagyarosodtak, a kun személynevek nagy része kiveszett, ezért keletkezett a földrajzi névben a kun *Altok* személynévnek *Atok* alakja ebben a kapcsolatban a népetim. hatására tréfás hangulattal. A név régebbi első előfordulásánál, mert ez a kun eredetű személynév már korábban is előfordul, 1393: Nicolaum *Oltuk* dictum Comanum (Rásonyi i. m. 77, Zichy Okmt, IV. 529—30). Úgy látszik, hogy ez a kun személynév a mai napig fennmaradt az *Adok* családnévben. *Beneszállása* nevű kun település a XIV. század közepe körüli időből való, amikor már magyar személynév (vagy keresztény szent, l. a 4. fejezetben Asszonyszállásánál) meg *szállás* alkotta a megkeresztelkedett kunok településeinek nevét. Ezért települését, illetőleg a név keletkezésének idejét a név első okleveles előfordulásánál mintegy száz évvel korábbra tehetjük. A két helyen is ismert *Csaj* nevek és szerkezeteik a Tiszából táplálkozó, régen nagyobb vízállást jelöltek, amelyek a Tiszától távolabb élő, állattartó kunok számára nagy jelentőségűek voltak, ezért maradhatott fenn a név ilyen hosszú ideig. Keletkezéséről annyit biztosan állíthatunk, hogy a név a kunoknak a mi területünkön való széttelepülése, beolvadása, pusztulása előtti időből (l. fenn) való, tehát a XVI. század előtt keletkezett. A kun alapítású *Csengele* területén végzett ásatás szerint már a tatárjárás előtt is település volt (más néven), és pusztulása után telepítették ide a kunokat. A névből arra lehet következtetni, hogy régen nem sívó homok, hanem erdős, bozótos terület volt, ez vonzotta ide a települőket, bár a víztől távol volt. A név a XIV. század körüli időben keletkezhetett. *Öttömös* eredetileg csak ideiglenes kun szállás volt, majd állandó településsé vált templommal, temetővel letelepítésük után. A név mai alakja hosszas fejlődés eredménye, mert elveszett a *szállás* a végéről, meg a kun személynév is jelentős hangváltozáson ment át. A név hosszas fejlődése, az ásatások eredménye alapján valószínűnek látszik, hogy a tatárjárás utáni első kun települések közé tartozik. *Sasülés* nevünk is hosszú hangfejlődés eredménye, az *Otthasyllis* szállás alakú névről a *szállás* utótag elmaradt, a kun személynévből (*Otthas* Illés?) pedig a népetimológia alakította ki a mai *Sasülés* nevet az *ülés* végű településnevek mintájára. *Öttömös*ssel egykorúnak tekinthető név. *Szatymaz* kun eredetűre mutat, hogy a kun terület szélén fekszik, annak legkeletibb nyúlványa a Fehértó partján. Régisége mellett szól, hogy nem keresztény névből alakult, még pogány kun lehet a névadó. A név megrövidülhetett a *szállás* elmaradásával, ezt azonban nem tudjuk igazolni. A település keletkezése a XIII. század utáni időre tehető. *Tege, Tege zsombója* (meg a hódmezővásárhelyi *Tegehalom*) nevek kun sze-

mélynevet őriznek, ebből azonban nem következtethetünk arra, hogy kun település (ill. névadás), hiszen elmagyarosodott és áttelepült kun eredetű ember késői földsezrzésének emléke is lehet. Csupán az meggondolkodtató, hogy a Tisza mindkét oldalán előfordulnak a nevek. Korát nem lehet meghatározni. A mai *Üllés*, régi *Ellés* nevű település kun voltát egy 1493-ban Majsán kelt oklevél igazolja, amely »terras *Ellés*«, »praedii *Ellés*« néven kun földnek említi Majsával, Kömpöccel, Csengelével, Altakszállással stb. együtt, amely a régi Majsához tartozott (Gyárfás III, 333—4, 709). A frn. alapjául szolgáló személynévről már 1327-ből van adatunk, már megkeresztelt kunt (*Illés*) jelölhetett. Keletkezése a XIV. század körüli időre tehető. *Kecze korhánya* és a *Korhány* nevű hely nem a kunok területén található, hanem attól keletre, így jogosan gondolhatunk arra, hogy a már szétszóródott kunok nevezték el a XVI. század körüli időben. Algyő határában *Kunféthát* nevű szántóról írásos emlékünks csak a XVIII. századból van. Megítélésem szerint a névben nem családnév rejlik, hanem a népnév, és egy kisebb kun csoport szegedi földre való letelepedésének emléke lehet szétszóródásuk után a XVI. század körüli időből. A magyarok nevezték el a területet.

Szegedre a XVI. századig sok kun települt, és ezek közül többen a magyar környezetben *Kun nevet kaptak* (l. fenn). Ez a név ma is elég gyakornak mondható. Ezek birtokszerzésének emléke *Kunhalom* nevünk. Egy 1778-ból való térképen meg másutt is *Kun Miklófi Halom* alakban olvasható, így a név nem a kunok által emelt halom emléke, ahogyan ez Szegeden a köz tudatban élt (l. Incze fi Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957. 61). Első előfordulásánál nem tarthatjuk sokkal régebbinek a nevet. Ilyen újabb név Szeged körül még a *Kundombja* is.

10. Összefoglalás

A régi földrajzi nevek elemzése alapján a területünkön három régi települési zónát különböztethetünk meg, és a település időbeli rétegződése a Tiszától nyugatra halad. Az első települési zónát a Tisza mentén meg a Fehértó körül elterülő magasabban fekvő ármentes területek meg azok környéke alkotják, amelyet a halászó, vadászó, állattartó lakosság először megszállt és elnevezett. Ebben a zónában találjuk a fennmaradt két szláv eredetű nevet (*Balaton*, *Szomolya*), valamint a puszta személynévek egy részét, a vallásos elemekből, a *falva*, *laka* összetételéből meg a -d képzővel alkotott neveket. A puszta személynévekből származó földrajzi nevek más része a Tiszától távol, a száraz homokságon van. Ezek nem lehetnek egyidejűek az első települési zónában lévőekkel, hanem néhány közülük fejlődése folyamán összetételből megrövidült (a rövidülést csak kevésnél lehetett valószínűvé tenni), de több közülük később keletkezett, mert úgy látszik, hogy később is élt a mi területünkön ez a névadási mód a XVIII. század előtti időig (*Ruki*, *Kereset*, *Zákány*, *Garga*, *Balástya*, *Gajgonya*, *Bordány* stb.). A csupán okleveles adatok, régészeti leletek alapján réginek minősíthető nevek is a Tisza mentén, annak közelében találhatók. A második települési zóna belvizek (*Maty*, kisebb vizek) mentén van. Itt találjuk a később alapított *Dorozsmát*, meg a kun települések közül néhány eddig nyúlik előre keletre (*Szatymaz*,

Beneszállása, Sasülés). Néhány állóvíz neve is kun eredetű ebben a zónában (*Csaj, Nagycsajtó, Kiscsajtó*). A harmadik zóna a vizektől távol, a száraz homokon van Szeged régi birtokterületének határában. Ebben a zónában néhány nevünk talán régi települést jelöl (*Csorva* XII. sz., *Sáregyháza* XIII. sz., *Keréset* XIII—XV. sz.), de inkább elfogadható, hogy eredetileg egy pusztai templom lehetett azon a helyen, amely körül később keletkezett település is. Ezenkívül a kun eredetű települések zömét találjuk itt (*Átokháza*, 1, 2, *Ottömös, Asszonyszállása, Üllés, Csengele*), amelyek akkor keletkeztek, amikor a magyarság a Tisza környékét régen megszállta.

A neveknek ez az elhelyezkedése lényegében beleillik abba az általános képbe, amelyet az Alföld településéről eddig ismertünk, annak részletes kifejtése egy terület teljes névanyaga alapján.

ADATTÁR

1. Pusztá személynévek

Algyő faluról az első okleveles adatunk 1138-ból való: villa *Geu* (DömAdLev. ÓMOLv. 29). Jelentős halászó hely volt, ezért okleveleinkben gyakran előfordul a név később is (l. az adatokat *Szabó D.*, DömAdLev. 20). A falu neve honfoglalás előtti, bolgár—török eredetű régi magyar személynévből származik, töve azonos a *Gyějcsa* (~ *Géza*) névvel (*Pais, MAnon.* 117, *Németh Gy.*, MNy. XXIV, 149, EtSz., *Szabó i. m.* 19—20). A területén végzett ásatáskor Árpád-kori emlékek kerültek elő (*Széll, Dolgozatok, XVII, 169*). 1515-ből való az első *Algew* adat (*Szabó i. h.*), de már 1471 k. *Felgew* poss. (*Csánki I, 681*), és ebből arra következtethetünk, hogy a XV. század vége felé rajzott ki a lakosság egy része; bizonyára a török pusztítás elől menekültek, és megalapították az Algyőtől ÉNy-ra fekvő, régen Csanytelekhez tartozó *Felgyő* nevű gyér települést, amely 1848-ban alakult községgé. A név *v* tövű (*Győ: gyevi* késői fejlődéséről *Inczei MNy. LIV, 527*), és ez a tö a két falu nevén kívül a belőle alkotott földrajzi nevekben meg a most is ismert *Gyevi* családnévben van meg. Erről már 1348-ból van adatunk: *Petrus de Gewy* (CodDipl. IX/1, 627). *Algyevi* és *Felgyevi* családnevet és ezekből alkotott földrajzi nevet nem ismerünk, mert e nevek *Felgyő* települése, vagyis a név differenciálása (XV. század) előtti időből valók. A falu nevéből alkotott földrajzi nevek: *Gyevifok, Gyeviföld, Gyevihatár, Gyevihatári szőlők, Gyevikapu, Gyevinyomás, Gyevirét, Gyevirév, Gyevitanyák, Gyevitemető*.

Baks Mindszenttől Ny-ra fekvő föld neve, amely 1947-ben e néven faluvá alakult. A névről csak a XVIII. századból van adatunk. 1779: *Baksi*... Pap Jánosnak kertyiben (l. *Inczei, Sövényháza 89*). A területén végzett ásatáskor gyűrűk, karkötők kerültek elő a XI—XIII. századból. Régen falu lehetett, amely a tatárjáráskor pusztult el (*Széll, Dolgozatok, i. h.*). A név megfejtésében a hasonló hangzású *Paks* neve támogat, amelyről régi adatokat ismerünk. A XV. század első felében *Pakos, Pakus, Pakus* alakjai ismeretesek

(Csánki III, 410). Ennek -i képzős *pakosi* származéka rövidült meg a két-nyíltszótagos tendencia következtében *paksi*-vá, ebből keletkezett elvonás útján a frn. ma *Paks* alakja (Kertész Nyr. LXVII, 114). Így képzelhetjük el a *Baks* frn. fejlődését is. A vidéken gyakori a *Bakos* szn., ez már az 1522-es tizedlajstromban előfordul *Gerardus Bakos* alakban (R. IV, 103). Ennek -i képzős *bakosi* alakja rövidült meg *baksi*-ra, ebből meg elvonás útján lett a *Baks* frn. Ezt a magyarázatot Kresznericsnek egy megjegyzése is támogatja: »*Baks* (videtur esse contractum ex *Bakos*) Telek Csongrád Vben« (Magyar szótár 29, Nyr. LVIII, 25). Szóba jöhet azonban a *Baksa* (< *baksa* 'kecskebak', Beke Nyr. LXVIII, 47) szn.-ből való származtatása is. Ez a név ismert a XIII. század elejéről (EtSz., Zs. I, 66). A szegedi *Vincentius Bara* és *Georgius Bara* nevek az 1522-es tizedlajstromból (R. IV, 100, 109) vele azonosíthatók. Ennek -i képzős származéka *Baksi* is lehetett, ebből meg elvonás a *Baks* név esetleg a *Paks* mintájára.

Balástya egy falu neve a budapesti műút mentén. Nevét 1950-ben a közeli dűlőről kapta, addig a település neve *Felsőközpont* volt. A névről csak a XVIII. század óta vannak levéltári adataink. 1760 k.: *Balástya*, 1812: *Balástya* szélibe, *Balástyába*, 1821: *Balástyába*, 1844: *Balastja*, 1855: *Balástya*. < isml. er. *balustya* 'együgyű, ügyefogyott, oktondi, ostoba' (EtSz., Cz. F., MTsz.). A tájszót az ország különböző helyeiről közölték, ezért feltehető, hogy régen általánosan ismert volt. Szegeden a szó ma ismeretlen. Fejlődése: *Balustya* gúnynév > *Balastya* > *Balástya* (a *Balázs* személynév anal. hatására). Szóba jöhetne a *Balázs* személynév -*ta* kicsinyítő képzős származéka is, de ennek a képzőnek palatális -*tya* alakja nincsen (vö. D. Bartha, MSzóképzés 117). Más területről a -*ta* szóvég (nem képző) palatalizációjára van példánk: *Harta*: *Hartyán* (MNY. XIV, 146), *borosta*: *borostya* (EtSz.), *galizta*: *galiztya* (NySz.), *lapta*: *laptya* (MTsz.). A Szegeden hallható néhány palatalizációs eset: *gyug* és származékai, *nyő*, *Kotogány*, *Martonyos*, *kalány* (SzegSz.) nem jogosít fel e hangváltozás feltételezésére.

+ **Bede** névvel valahol a város birtokán jelöltek egy határrészt. Pontosabb helye ismeretlen. 1720: Varasnak Territoriumán lévő *Bede* néven neveztetett Telek. < *Bede* csn. (< *Benedek* rövid, becéző alakja, EtSz., esetleg + *Bed* szn. -*e* kicsinyítő képzővel, Benkő, Nyárádmente 12). Helynévként másfelé is előfordul (Lipszky, Rep.).

Bordány egy új falu Dorozsmától Ny-ra. A település neve 1950-ig *Kis-templomtanya* volt, új nevét a közeli dűlőről kapta. A névről csak a XVIII. századtól van levéltári adaunk. 1747: *Bordán*, 1778: Div. *Bordány*. < *Pordány* szn. (< délszláv *prudan* 'hasznos, üdvösséges'. L. Porgány). Gondolhatnánk a szláv *brъda* (leggyakrabban 'clivus, collis') ritkábban 'Gebüsch, Gesträuch' jelentésű szónak szláv -*anъ* képzős származékára is, de ennek a szónak ilyen származéka frn.-ként nincs meg a szlávban (vö. Miklosich, Sl ON aus Appellativen 211, 230). A név fejlődése: *Prodan* szn. (< szláv *prudan*) > **Po-rodan* > *Pordán* > *Bordán* (mint *kazdag* > *gazdag*) > *Bordány* (mint *gören* > *görény*, *boszorkán* > *boszorkány*).

Dóc egy falu neve Szegedtől É-ra a Tisza mentén. Oklevelekben a XV. századtól fordul elő. 1488: *Doóc*... in Chongradiensi (Hornýik, Pusztaszer 116, Csánki I, 680), 1517: *Doócz* (Hornýik, Pusztaszer, 118), 1547: *Doócz* (i. m. 125), 1668: *Dócz* (i. m. 198). A falu nevéből -i képzővel alkotott

Dóczi személynév már előbb szerepel. 1441-ben tette meg Hunyadi János Dóczi Mihályt temesi alispánná (Zs. I, 236). A frn. bizonyára pusztá személynév, bár ezt adatokkal igazolni nem lehet. Trogmayer Ottó, a Móra Ferenc Múzeum tudományos kutatója — szíves szóbeli közlése szerint — ezen a területen korai Árpád-kori falura bukkant ásatás közben.

Dorozma faluról az első adatunk a XIII. századból való. 1237: ad predictam terram de *Drusma* (ÁrpÚjOkmt. II, 71), 1408: *Dorozma*... in Csongrád (CodDipl. X/IV, 672, 28 jobbágytelekkel), 1474—78: *Drusma*, *Dorosma* (Csánki I, 680, Gyárfás III, 681), 1749: *dorosma*... in Chongradiensi (Pesty, Krassó vm. tört. III, 448), 1502: *Dorosma* (R. IV, 93), 1505: *Dorosma* (R. IV, 94), 1642: *Dorosma* (R. IV, 181). < szláv er. *Družba* szn. (< szláv *družba* 'freundschaft'. EtSz.). Ásatáskor talált leletek szerint már a XI. században település lehetett (Széll, Dolgozatok, XVII, 172—3), de bizonyára más néven, mert a falu nevét alapítójáról, a felvidéki származású Dorozma-családról kapta a XIII. században (Zs. I, 73). Adatok a családról: 1321: *Dorosma* nemzetségből Pál mester (R. I, 49, Gyárfás III, 509), 1340: Laurentius filius Bernaldi de *Durusma* (AnjouOkmt. IV, 3). Még a tizedlajstromban is előfordul a név. 1522: *Johannes Dorosma* (R. IV, 112). Eredetileg nem volt kun település (vö. R. I, 153), neve se arra mutat. A tatárjáráskor pusztult el a régi magyar falu, ekkor telepített IV. Béla a földjére kunokat a kipusztult lakosság helyébe (SztrD. 29). A török háborúk alatt újra elnéptelenedik, 1572-ben már nem említik a falut (Gyárfás IV, 130), 1719-ben Jászfényszaruból, Jászapátiból, a Mátra vidékéről, Nógrád, Heves megyékből, a Bükk hegység palócaiból újra telepítették (SztrD. 47, R. I, 307).

+ **Etei** halastó nevét Tápé határában a Dömösi Adománylevél őrizte meg. 1138/1329: Juxta villam Tapai est vivarium, quod dicitur *Cítei* (MNY. XXXII, 135, Mon. Eccl. Strig. III. k. XII. tábla). Általánosan elfogadott nézet szerint a *Cítei* alak téves írás, helyesen *Etei*. < valószínűleg *Etei* szn. (EtSz., Szabó, A döm. ad. lev. 38, Bárczi, TihAl. 142, MNY. XVIII. 97).

Gajgonya névvel Szegedtől É-ra jelöljük a határnak egy részét. Róla csak a XVIII. századtól vannak levéltári adataink. 1751: *Gajgonya* nevű Telekje, 1778: *Gajgonya* kert, 1830: *Gajgonán*... szállási földem, 1845: *Gajgonában*... kajzálló. < *Gajgonya* (rég. *Gajgona*) szn. Ez ma már ismeretlen, de a XVIII. században gyakori volt. 1712: *Kajgonya*, 1723: *Kajgona János*, 1753: *Gajgona Sufanna*. Vámbéry (A török faj 447) és Borovszky (A honfl. tört. 115) is török szn-ek tartja. Lehet, hogy a szn. a kétes eredetű, talán szerb közvetítéssel átvett oszm. török eredetű népnyelvi *gajgonya* 'Eierspeise' (EtSz., MNY. IV, 161, XXIX, 146, Kniezsa, Szláv jöv. I/2, 636) köznévből származik, de közvetlenül az oszm. törökből is kerülhetett a szn. a mi vidékünkre. Ma alakjának szókezdő g hangja zöngésüléssel alakult ki, mint *kazdag* > *gazdag*, *kusaly* > *gusaly* (vö. Bárczi, Hangtört.² 164). Szerkezetei: *Alsógajgonya*, *Felsőgajgonya*, *Gajgonyaitó*.

+ **Gál** nevezetű hely valahol Tömörkény körül volt, pontosabb helye ismeretlen. Róla csak egy adatunk van. 1791: A' *Gál* nevezetű földjéért. Bizonyára pusztá személynévből alakult frn., mert arra nincsen adatunk, hogy kopás útján vált egytagúvá. Arra sem gondolhatunk, hogy *Szentgál* lett volna a név eredetibb alakja. Az egyh. latin, hazai egyh. latin *Gallus*-ból származó *Gál* nevünk a XI. századtól gyakori keresztnévként meg helynévként (EtSz.).

+ **Garga** neve volt a föld egy szakaszának Mórahalom határában. A XVIII. század közepétől a múlt század első feléig maradt fenn róla levéltári adat. 1740: a *Garga* nevű Helyről, 1760: a *Gargában* is attak... egy darabot (földet), 1778: *Div. Garga*, 1831: *Garga*. < *Garga* csn. A névnek 1717-ből szerkezete is maradt fenn: *Garga homókja*, és úgy látszik, hogy azonos helyet jelölt. A birtokszón lévő birt. sz. rag igazolja, hogy kihalt, ismeretlen eredetű személynévből származik.

+ **Jaksa** valahol Sövényháza vidékén jelölt egy területet. Egy levéltári irat őrizte még a nevet. 1804: plaga Salnitroja prope Hortulanos Bánom-hegyienses usq terram Tuguriale *Jaksa*. Puszta szn., amely ma is ismert a vidéken. < *Jakab* becéző alakja (vö. MNy. X, 196, XXXI, 72) *Jakusa* ~ *Jakus* (l. Szegeden *Jakushegy*, *Jakusköz*) > *Jaksa*. Arra nincsen adatunk, hogy a név megrövidült volna egy utótag elmaradásával.

Kemes ~ **Kemös** a tápai határban fekvő szántó neve. Róla a XVIII. századtól vannak levéltári adataink. 1776: *Kemes*, 1808: *Kemes*, 1831: *Kemes*, 1847: *Kemes*, 1854: *Kemefi* ... vízenyős földjét. < *Kemes* csn., erről területünkről nincsen adatunk, de a közeli vidékről való 1522. évi Bács megyei tizedlajstrom *Petrus Chimes* neve, amelyet *Szabó István* »esetleg *Chemes*« jegyzettel magyaráz, bizonyítéknak tekinthető a név mellett (*Szabó J.*, Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből, 28). A név szerkezetei: *Kemesere*, *Kemesi erdő*, *Kemes tisztása*, *Kiskemes*, *Nagykemes*, *Nagykemeshat*.

Kereset nevű föld Szegedtől Ny-ra, Csorva falu határában fekszik. Újabb neve *Vágó*, *Vágójárás*. A levéltár iratai a XVIII. század elejétől őrzik. 1728: *Keresetben*, 1747: *Keresett*, 1760: k.: *kereseti* Teleknél, 1778: *Kereset*, 1840 k.: *Kereset*, 1855: *Kereset*, 1863: *kereseti* vagy másképp *vágó járási*... pusztát. A frn. végső fokon az orosz *krečet* 'fehér vadászsólyom, Falco gyrfalco' jelentésű szóból származik. Az OklSz. ebből alakult személynéveket és frn.-eket közöl (*Gombocz Z.*, Szily-Emlk. 12, *Knieszsa*, SzlavJöv. I/1, 263). A régi Szegeden is ismert személynév volt, 1522: *Martini Kereshet* (R. IV, 112). Ez olyan név, mint a *Sólyom*. Egy szerkezete maradt fenn a levéltárból: *Kereseti hajfjas Halom* (1737). A dülő területén a XIII–XV. században falu lehetett az ásátások tanúsága szerint (*Széll*, Dolgozatok XIV, 161).

+ **Kisdöbörcsök** valahol a ferencszállási határ és Csengele között jelölt egy földszakaszt. 1730 k.: ennek előtte 30. Esztendővel... hallotta... hogy a *Kiss Döbörcsök* másképpen *Pernye halma* *Ferencz Szállási Pusztát Fölső Csengelétül* különböztetné, és ott volna igaz választó határja ezen két Pusztának. < besenyő eredetű *Döbörcsök* (*Töbörcsök*) szn. (*Gombocz*, Árp. török szn. 23–24, *Györffy Gy.*, Besenyők és magyarok 459). A kunok földjén volt, ezért elsősorban kun névre kell gondolnunk. A frn. másfelé is ismert (Hsnt. 1937, 463, *Csánki* III, 354, 359). A helynek kettős neve is volt, amint a levéltári szövegből kitűnik (l. *Inczeffi Nyr.* LXXXII, 107), mert a régi név ekkorra már elavulófélben volt. A *Kis-* előtag azt jelzi, hogy ez volt a családnak kisebbik földje. Az ilyen névadás gyakori másfelé is: *Kis Barabás*, *Kis Bodor*, *Kis* (és *Nagy*) *Bedő* stb. (*Szabó T. A.*, Személynevek helyneveinkben 101).

Petres ~ Petrös Dóctól K-re az Újtisza partján lévő olykor vízjárta szántó neve. < *Petres* csn. A dülő területén volt a *Petrös gátja*, ezt szakította át a Szegedre zúduló árvíz 1879-ben. A névnek még a *Petrössikja*, *Petrössziget* szerkezetei ismertek. Régebbi adatunk a névről nincsen.

Porgány néven nevezzük a határnak egy szakaszát Tápétól ÉK-re a Tisza bal partján. A névről csak a XVII. századtól van adatunk. 1668: *Porganon* (Századok 1900, 628), 1717: *Piscina Porgány*, 1753: *Porgány*. < délszláv *prudan* 'hasznos, üdvösséges'. Ebből gyakori délszláv személynév *Pródan* alakban már a XII. században. Magyar frn.-ként előfordul máshol is, így *Lajta-Pordány*, *Rába-Pordány* és *Valka-Pordány* nevekben (K ar á c s o n y i MNy. IV, 174, Cs á n k i II, 48, 54, 120). Ezen a vidéken személynévként ismeretes volt a múltban, -i képzős származéka is előfordul. 1450-ben a *Pordányi* család. Csanád megyei birtokos (Cs á n k i I, 714), 1458-ban *Pordány János* szegedi lakos (V. I, 177), az 1522-es tizedlajstromban szerepel Szegeden *Johannes Pordány*, *Franciscus Pordány* (R. IV, 103). E szn.-ek egyikének-másikának a romániai *Porgány* falu lehet a névadója. Arról nincsen adatunk, hogy a szegedi frn.-nek *Pordány* alakja lett volna, de a Kiszombortól D-re, Romániában fekvő *Porgány* falunak régi neve *Paradan-munustura*, majd *Pardan*, *Pordan* alakja volt (Cs á n k i I, 701, B o r o v s z k y, Csanád vm. tört. III, 498). Így feltehető, hogy nevünk régi alakja szintén *Pordány* volt, ez pedig az azonos alakú szn.-ből származik, amely a XV. és XVI. században ismert volt. A szn. kiveszése után az alveoláris *d* hang helyébe mediopalatalis *g* lépett a rákövetkező dentipalatalis *ny* asszimilációs hatására. A névnek több szerkezete van: *Porgányér*, *Porgányfok*, *Porgányszél*, *Porgánytorok*.

Ruki néven Szegedtől Ny-ra egy szántót, erdőt nevezünk. A névről történeti adatunk nincsen. < *Ruki* csn., a múltban ismert volt, 1830, 1852: *Ruki András*. A DömAdLev.-ben *Durugfa* (*Durufa*) faluban *Ruki* szn. fordul elő, és azt a gondolatot ébresztheti, hogy Dorozsmát jelölte mégis, nem Somogy-döröcskét (vö. S z a b ó D., A döm. ad. lev. 9). A név szerkezetei: *Rukierdő*, *Rukihegy*.

Sörkédi a neve Szegedtől ÉNy-ra fekvő földnek. A névről régebbi adatok nincsenek. < *Sörkédi* szn., 1453: *Michaelis de Chyrked* (R. IV, 49), 1522: *Michael Chyrked* (R. IV, 120, olv. Sirkédi). Ez a szn. az egykori *Sörkéd* falu nevének -i képzős származéka (l. I n c z e f i, Sövényháza 135). A régi *Sirkédi* szn. többeli *i* hangja labializálódott, majd nyíltabbá vált, szövégi -d képzője zöngétlenült. A név szerkezete: *Sörkédi kút*.

Szokony nevű szántó meg gyöp Algyőtől É-ra terül el. A névről csak a XVIII. századból van adatunk. 1786: *Szokonyi Kertészek*, 1845: *Szokonyi*... kertész részeket, 1854: *Szokony*. A név másfelé is ismert (Fényes, M-ország geogr. szótára IV, 65). Bizonyára azonos eredetű a dunántúli *Alsó- és Felsőszakony* névvel. Erről Moór Elemér kimutatta (Westungarn 152), hogy a magyar *Szákán(y)* szn.-ből (a XIII. századból ismert *Zakan*-ból) származik, és talán szláv eredetű (< szláv *Sokol* szn.). Szerkezetei: *Szokony feneke*, *Szokonyi sziget*.

Tápé község közelsége Algyőhöz, fekvésének hasonlósága a Tisza partján, azonos jellegű halászfalu volta már önmagában is településtörténeti hasonlóságára mutat. A faluról az első adat szintén 1138-ból való: villa *Tapai* (DömAdLev., ÓMOlv. 30). Később is gyakran szerepel okleveleinkben (l. S z a b ó

D., i. m. 20), mert a halászhelyek az egyházak, a földesurak fontos élelmezőhelyei, a várak is igényt tartanak a jobbágyok által beszolgáltatott halakra. Ezért az első adat szerint a dömösi apátság birtoka, majd a csongrádi várhoz tartozik a XIII. századig. A csongrádi vár jelentősége később csökken, a szegedi vár a török háborúkban mind nagyobb fontosságú lesz, és ekkor Szeged birtokába kerül. A falu neve valószínűleg honfl. előtti török eredetű személynévből származik, amelynek fejlődéstörténete Horger szerint a Tápió folyó nevéhez hasonló: **Ταπα* > **Τάπου* > *Τάπευ* > *Τάπέι* > *Τάπέ* (MNY. XXX, 50).

Tarján a Vásárhelyi sugárút végén, a város szélén fekvő település, kertek neve. A névről régebbi adatunk nem maradt fenn, a levéltár iratai meg csak a XVIII. századra nyúlnak vissza. 1753: *Tarján*, 1776/77: *Tarjány*, 1825: *Tarianyban*... [szőlő földem. Részei: *Kistarján*, *Nagytarján*. < *Tarján* törzsnév; a közeli Hódmezővásárhelyen előforduló *Tarján* törzsnévvel való összefüggése nyilvánvaló, és azt is a honfoglaló magyar törzsnévből származtatták (Szeremlei, Hódmezővásárhely tört. II, 437, Kniezsa, Magyarország népei 458, Melich, Honfogl. 359, Németh, A honfogl. magyarság kialak. 255—6). Nem gondolhatunk arra, hogy nevünk családnévből származik. *Tarján* családnév van ma ugyan a környéken, de ez újabb felvett név (a XVIII. századi telepítések után), mert sem a tizedlajstromban, sem a XVIII. századi névjegyzékeken nem fordul elő. A név régiségét írásos emlékek nem igazolják, mert az oklevelek a sok háború folyamán elpusztultak. A honfoglaláskorinak elismert hódmezővásárhelyi *Tarjánról* is csak 1446-ból való az első adatunk.

+ **Torda** nevét XIII. századi oklevelek őrizték meg Hegenfával együtt. 1266: *Turba* (CodDipl. IV/III, 319, 0, II, 410 Wartako címszónál), 1276: *Turda* (ÁrpÚjOkmt. IX, 153, 0, I, 369). Szeged körül, valószínűleg a *Vártó* (l. ott) közelében fekvő föld neve volt. Erre mutat, hogy az iratok a Tisza mellett fekvő egykori *Vártó* (hibásan Wartako, l. ott) mellett említik (Zs. I, 56). A névről szóló adatok bizonytalanok. < török er. személynév (SRH. I, 60, Pais MAnon. 145).

Varas a Levelényi majortól É-ra fekvő föld neve. A név ma ismert, róla csak néhány levéltári adat van, azon is egytagú a név. 1852: Zeri rétnék *Varasnak* nevezett részében, 1860: a mindszenti kerületben fekvő ú. n. *varasi* pusztán, 1864: *Varason*. Arra gondolhatnánk, hogy a frn. a *var* -s képzős származéka, és a jelentése 'varangyos béka'; olyan frn., mint ezen a területen a *Békás*. Azonban erről a területről 1574-ből fennmaradt *Varas Benedek* neve (Hornyik, Pusztaszer 29), ezért pusztá személynévnek kell tartanunk. A név szerkezetei: *Varashát*, *Varassikja*.

Velez a mai Ásotthalom falu határában elterülő föld neve. Régebbi adatok a névről nincsenek. < *Velez* szn. (< talán olasz eredetű *velez* 'barnabus, fustagnum, barchent', OklSz., NySz. Melich NyK. XXVI, 251, Nyr. XXII, 85, 135), 1575: Caspar Welez (R. IV, 165, Csánki II, 182). A nevet a közelében a *Velezhegy* szerkezete is őrzi. Borsod megyében *Velezd* frn. ismert (Hsnt. 1937, 460).

Zákány a régi szegedi Alsótanyán fekvő terület neve, amely az 1950-ben alakult *Zákányszék* község magvát alkotja. A névről csak a XVIII. századból van adatunk. 1717: *Zákány* homokja, 1722: *Zákán*, 1737: *Zákány* első Hal-

mára, 1747: *Zákán*, 1760 k.: *Zakan*, 1776: *Zákány*, 1778: *Div. Zakány*. < *Zákány* csn. Ez a név először 1323-ban a jászok kiváltságlevelében fordul elő: *filius Zokan* (OMOl. 142, Gyárfás III, 365—5), és Gombocz Zoltán szerint biztosan jász eredetű személynév (Osseten-Spuren in Ungarn. Össze-
gyűjtött művei I, 82). Szegeden a *Zákány*-család a XVI. századtól kezdve ismeretes, és jelentős szerepet játszott a város és környéke életében. Ez pedig megerősít minket abban a feltevésünkben, hogy a frn. családnév, hiszen a város vezető hivatalnokainak mind volt földjük a szegedi határban, és ennek a földrajzi neveken is bőven van nyoma. Régi adatok a személynévről, 1522: *Stephanus Zakan* (R. IV, 116), *Thomas Zakan* (uo. 124), 1524: *Stephanus Zakan* szegedi bíró (uo. 134), aki követségben járt a törököknél, de életével fizet vállalkozásáért (V. I, 91, Juhász K., Hajdani monostorok 82, Borovszky, Csanád vm. tört. 435.). Ezek szerint a névnek nem a szláv *er. zákány* (Kniezsa, SzlávJöv. I, 1. 565) az alapja, hangalakjuk csak véletlenül egyezik.

*

Halászka nevű szőlő meg szántó Szegedtől Ny-ra fekszik. 1734: *Halászk*a nevű Telek, 1740: az ősi *Halászk*a nevű Telekemet... megh bizonyíthatom, hogy az öreg *Halász György* birtokában volt... Rákoczy Háborújában... Atyám *Halász György* annak a ... földnek a Diát az Töröknek 28. Tall. le tette (aláírója: *Halász Ferencz*), 1760 k.: *Halászk*a, 1766: *halászkában*, 1855: *Halászk*a. < *Halász* csn. -ka kicsinyítő képzővel. Szabó T. Attila rendszerezésében (MNY. II, 90) csak keresztnéveket sorol fel -ka kicsinyítő képzővel, ilyen továbbképzett csn. ritka. Szláv személynévadás lehet az alapja (vö. Miklosich, Slav. PN 15), a XVIII. századi szláv telepesek nyelvi hatása folytán terjedhetett el. A név eredetét világosan mutatja az 1740-ből való idézet, egyben belőle keletkezési ideje (a XVIII. század első évei) is megállapítható. A név szerkezete: *Halászh*egy már képző nélküli.

+ **Ivánka** Szegedtől Ny-ra fekvő homokos szántó neve volt. Más neve valószínűleg *Kisivánszék*. 1811: *Ivánk*ába való szőleimet... az *Ivank*aba fekvő kaszálóm. < *Iván* családnév -ka kicsinyítő képzővel (l. *Halászk*a).

Jámborka Szegedtől Ny-ra lévő szántó, szőlő neve. 1760: *Jámbork*a, 1827: *jámborkai*... kaszálóimat... a *Jámbork*ain, 1831: úgy nevezett Midőn kaszálóm *Jabork*ában (!) ... kaszálomat, 1833: *Jámborkányon* (!) egy kaszálóm, 1840 k.: *Jámbork*a Szőlő Hegy, 1843: *Jámborkai* kaszáló földjével, 1846: *Jámbork*ában, 1855: *Jámbork*a. < *Jámbor* csn. -ka kicsinyítő képzővel (l. *Halászk*a). Nem emberi tulajdonságot kifejező köznév (vö. MNY. XXX, 172).

Márták névvel Szatymaz tájékán egy szőlőt, szántót jelölnek. A névről régi adatunk nincsen. < *Márta* csn. -k többesjellel. A csn. ma is ismert a területünkön. A *Márta*-család több tagja volt a föld birtokosa.

Nagyistván nevű homokos szántó meg szőlő Szegedtől Ny-ra fekszik. Róla leváltári adatok a XVIII. század óta vannak. 1769: édes Atyaink még 1719 esztendőben bizonyos *Nagy-István* néven neveztetett Teleket ... meg vettek, 1850 k.: *Nagy István*, 1855: *Nagy István*. < *Nagy István* szn.

Nagymátyás Szegedtől Ny-ra elterülő szőlő meg szántó neve. 1840 k.: *Nagy Mát*yas, 1855: *Nagy Mát*yas. < *Nagy Mát*yas szn. Szerkezete *Nagy-mát*yashegy.

2. -d képzős földrajzi nevek

Aranyat egy vízér neve a Percsori major környékén. A név régebbi alakja 1846: *aranyád*, 1852: *aranyad* (l. Inczeffi, Sövényháza 88), ebből a népetimológia hatására keletkezett a mai *Aranyat* alak. Nevét bizonyára onnan kapta, hogy hajdan a Tiszából táplálkozó érben aranyat kerestek. Gunda Béla arról tudósít (Néprajzi gyűjtőúton 83), hogy az Alföldön is foglalkoztak aranymosással, és Mezőtúr határából származó adatot közöl. A név a környéken meg másfelé is ismert. A közeli Hódmezővásárhely határában *Aranyadér* (és *Aranyadhalom*) a terület legnagyobb élővizének neve volt (Szeremlei, Hódmezővásárhely tört. I, 28, 52), ugyanott meg az *Aranyág* dülönév ismert (Hsnt. 1952). A név szerkezetei voltak: *Nádasaranyád*, *Nádasaranyád fokág*, *Nagyaranyád*.

Farkasd egy szántó neve a Tisza sörkédi kanyaránál. A névről régebbi adatok nem maradtak fenn. < *farkas* 'lupus' -d képzős származéka.

+ **Kovázd** egy kis település neve volt Algyő határában a Tisza jobb partján. Róla csak a XVIII. századtól vannak adataink. 1722: Fark alias *Kovácsd* dicta (Hornyik, Pusztaszer 228), 1734: Fark másképp *Kovácsd* puszták (uo. 232), 1784: *Kovázdi* Gärtlers, 1786: *Kovászd*, 1811: *Kovázdi* Kertészsg. A név által jelölt területnek a XVIII. század elején párhuzamos neve *Fark*. Erről már a XVI századból van adatunk. 1553/54: *Fárka* nevű falu (Összes adófizetők száma ekkor 15. Török kincst. deft. II, 145, Csánki I, 68), 1624–1633: Dörf *Fārqa* (Fekete, Die Siyaqat-Schrift I, 618). < *kova* 'ignarium, feuerstein' + *aszó* 'planities, tal' -d képzős származékának elhomályosult, összevonás útján keletkezett összetétele (vö. Pais MNy. VIII, 391). A névadás alapja az Alföldön az lehet, hogy a földből tűzcsiholásra alkalmas prehisztorikus kovakő, szikikova került elő. Így a Szentés körüli *Tűzköves* nevű határrészen (Széll, Dolgozatok XVII, 132) és a szegvári *Tűzköves* nevű telepen (Zs. I, 11) ásatáskor előkerült kovának való tűzkövek szolgáltak az elnevezés alapjául. A *Kovázd* (Hornyiknál tévesen *Kovácsd*) névből -i képzővel alkotott családnév már a XV. századtól ismert, 1429-ben *Kovázdi Imre* szegedi bíró neve (R. I, 58, III, 65, IV, 30, ZichyOkmt. VIII, 371).

+ **Sód** egy falu volt Dóc környékén a mai Kötörös dülő területén. 1266: in terra *Suod* (CodDipl. IV/III, 319), 1276: in terra *Doud* et in terra *Wasarhel* (ÁrpÚjOkmt. IX, 153. Talán Sód romlott alakja), 1488: *Soód* ... in Chongradiensi (Hornyik, Pusztaszer 116, Csánki I, 643), 1547: in Possessionibus ... *Soóth* ... in dicto Cotto Chongradiensi (Hornyik, Pusztaszer 127). > *só*, 'Salz' -d képzővel. A falu a török háborúban pusztult el (Zs. I, 49, 56, 155). Ásatáskor a falu templomának romjait tárták fel (Széll, Dolgozatok XIX, 179, Rm. 5, Zs. I, 121).

Serkéd ~ Sörkéd Algyőtől É-ra egy határrész neve, régen falu volt. 1467: Possio *Serkéd* (Csongrád megye dicális összeírása. R. IV, 185), 1553–54: *Serge* falu 15 házzal, 23 adófizetővel (Török kincst. deft. II, 144. Hibás adat). < bolgár török er. *serke* 'misse' -d képzővel. Alapszava földrajzi névként másfelé is előfordul, így Abony közelében van *Serkeszék*, Rimaszombat környékén meg *Serke* nevű község (Hsnt. 1937). Az állattartás emlékei. Számos szerkezete ismert: *Serkédi* járás, *Serkédi* homok, *Serkédi* major, *Serkédi* rét, *Serkédi* sziget, *Serkédi* temető, *Serkédítő* ága.

Szeged ~ Szöged város neve először a DömAdLev.-ben fordul elő, 1138/1329: In villa Geu. hec sunt nomina Ieruorum... Cegedi (ÓMolv. 29. A többi adatot l. Inczeffi, Szeged környékének földrajzi nevei). < szög 'ék, sarok, kiszögellés' -d képzős származéka (Bárczi, TihAl. 27).

Szeged város nevének eredetéről régebben két vélemény alakult ki. Az egyik felfogás szerint az elnevezés alapja az, hogy a város a Tisza és a Maros összefolyása által alkotott szögben, illetőleg e szög (szög) közelében fekszik, és a név végén a régi -d helynévképzőnk van. Alapjában ezt a véleményt olvashatjuk Dugonics Andrásnál (Etelka 1791. I, 198), Kresznerics Ferencnél (Magyar Szótár 1832. II, 210), részletesebben Varga Ferencnél (Szeged város tört. I, 10—11), és innen Csánkinál (I, 677). Ehhez a felfogáshoz csatlakozik Klemm Antal is (l. jegyzet), és tudományos alapossággal kifejti, hogy a név az ugor eredetű szög 'ék, sarok', majd 'Landspitze, Landecke' jelentésű köznév -d helynévképzős származéka. Az elnevezés szerinte is a Maros és a Tisza összefolyása folytán keletkezett szög. A Varga által felhozott példákat jobban megalapozza, és újakkal is gyarapítja. Példaival azt kívánja bemutatni, hogy más vidéken is előforduló szeg-gel alkotott nevek (Szeghalom, Szegvár stb.) szintén két víz összefolyásánál találhatók.¹ Ezzel szemben Reizner János (Szeged tört. I, 30—32) úgy nyilatkozott, hogy a név a sziget szóból származik, mert a város nemcsak alapítása korában, hanem századokon keresztül a Tisza árterének szigetein feküdt. Klemm Antal Reizner állítását azzal cáfolja, hogy a sziget (< R. sziged) szó is a szög (~ szig) 'szöglet, angulus' -d helynévképzős származéka, azonban a sziget régi jelentése 'csúcsban, ékben, szögben végződő térség', majd ebből fejlődött 'földnyelvszerű félsziget' és később a régi 'ékben végződő folyami sziget' jelentése valószínűleg még a honfoglalás előtt. A szegedi talajkutatás megállapította, hogy Szeged 3 kiemelkedő szigeten épült, de ezek nem ékben végződő folyami szigetek, hanem a Tisza halványainak szigetei voltak. Sziget szavunknak pedig csak később lett általában 'insula' jelentése. A város településekor a honfoglalás körüli időben még 'ékben végződő sziget a folyóban' volt a jelentése.

Szeged névadója nem lehet a Tisza—Maros szöge, mert a város nem e folyók szögében, összefolyásánál fekszik, hanem attól 3—4 km távolságra. A Maros régi beömlési helye is csak nagyon kevéssel volt közelebb a városhoz. A térképen ez a távolság jelentéktelen, de a természetben jelentős, és a névadás alapjául nem szolgálhatott a Tisza-kanyar körüli három szigeten keletkezett település számára (vö. Kogutowicz FE. VII, 14, R. I, I, 31, Eperjessy K., FE. VIII. 1—3). A Maros a Tisza bal partján, tehát nem szegedi oldalon ömlik a folyóba, így kevés jellemző ereje van a város belső területe számára. A település névadói a honfoglaló magyarok voltak, akik a Tisza mentén régi hazájukhoz hasonló településhelyet leltek: nagy legelők mellett bőséges víz, ezek között településre alkalmas magaslatok voltak. Tehát a Szeged körüli magaslatok (»szigetek«) a megszokott településhelyet jelentették a magyarság számára, ezért nem ez volt számukra a vidék megkülönböztető vonása. Talán azt is felhozhatjuk, hogy a honfoglaló magyarok erre

¹ L. részletesebben Klemm Antal: Szeged neve (Délvidéki Szemle II. (1943) 3. szám 97—108).

a területeire északról meg talán nyugati irányból érkeztek, tehát a Tisza—Maros szögéhez csak később vonultak, így nem ez alakította ki a névadás alapjául szolgáló első benyomást. Szeged valóban sokáig szigeteken feküdt, de a mai viszonyokat ismerve, a múltat elképzelve bizonyosan megállapíthatjuk, hogy ezek nem állandó szigetek voltak, sőt az év nagyobb részében nem is lehettek vízben álló szigetek, mert csak áradáskor, általában csak tavasszal önthette el a Tisza a vidéket, és ilyenkor alkottak a magasabb helyek szigeteket. Az év nagyobbik felében, tavasztól télig e »szigetek« csak alig szemebeillő, a környezetből csak néhány cm-rel kiemelkedő dombok voltak. Természetesen elképzelhető, hogy az is szolgálhatott volna az elnevezés alapjává, hiszen a honfoglaló magyarság különösen kedvelte ezeket a vízzel körülvett hátszerű magaslatokat, Azt is feltételezhetjük, hogy nagyobb áradások után évekig is megrekedt a víz a mélyebben fekvő területeken, és ez vált volna a névadás alapjává, ha más, feltűnőbb jellegzetessége nem volna a vidéknek. Minden bizonnyal a honfoglaláskori magyarokra is sokkal nagyobb hatással volt ennél a Tiszának derékszögnél nagyobb, hatalmas kanyara éppen a város szívénel, a régi település helyén. Ebben bárki meggyőződhet ma is a helyszínen, és részletesen térképen is ellenőrizhető. Ezt a gondolatot Szabó Mihály is felveti (A szegedi nyelvjárás tört. Szeged 1898. 27, egyébként értéktelen munka), de homályos fogalmazásában összekapcsolja a Tisza—Maros szög névadói szerepével (közli Klemm is i. m. 97).

Varga és Klemm is sok példát hoz fel a *szög* szóból alkotott földrajzi nevekre, és mindegyikről megállapítják, hogy ezek két folyó összefolyásánál fekszenek. Azonban a felhozott települések közül *Szeghalom* nem a Sebeskörös és a Berettyó összefolyásánál fekszik, ahogy Varga és az ő nyomán Klemm meghatározta, hanem attól ÉK-re, legalább 5 km-re, de a Berettyó kanyara veszi körül a falut. *Szegvár* a Kurca és a régi Kórógy összefolyásától É-ra fekszik, de ennél feltűnőbb, hogy a Kurca hatalmas U-alakú kanyara övezi a községet. *Dunaszeg* a Holtuna nagy kanyarában fekszik (Kázmér M., Alsó-Szigetköz földrajzi nevei 18). Az erdélyi *Gernyeszeg* (a régi Marostorda megyében) községnél meg semmiféle víz nem ömlik a Marosba, de a falunál nagy kanyart vet a Maros. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a két folyó összefolyása által alkotott szög nem lehet a névadás alapja, csupán azt állapíthatjuk meg belőle, hogy a *szög* 'ék, sarok, kiszögellés' jelentésű szavunk szolgálhatott minden olyan táj elnevezésére, amely valamely okból ék, sarok kiszögellés benyomását keltette a szemlélő, megnevező emberekben. Ék, sarok, kiszögellés *nem okvetlenül* két folyóvíz egybefolyása közötti területen lehetett, hanem egy folyóvíz kanyara vagy akár egy hegy ist alkothat ilyen sarkot, éket, amelyet a *szög* szóval neveztek el. Göcsejben a Cserta völgyében sok *szeg* nevű település van: *Kustánszeg*, *Varga-szeg*, *Pajzsszeg*, *Györfiszeg*, *Gombosszeg* stb., ezek mind a magaslatoknak (börc) a mélyebben fekvő, a berek felé nyúló, kiugró kiszögellésén, a fennsík kiugró peremén teleptültek (Kogutowicz K., Dunántúl és Kisalföld 185—6).

A város területe a honfoglalás előtt is település volt, mert avar és magyar sírok kerültek elő X—XI. századból (Széll, Dolgozatok XVI, 166—7), de ennek lakói nem érintkeztek a magyarsággal, már előbb kipusztulhattak vagy elvándoroltak. Ezért nem vették át a magyarok a település idegen

nevét. Régebben talán a *Partiscon* nevű település lehetett ezen a helyen (Szádeczky-Kardoss i. m. 105), Hornyik azonban ezt Kecskemétre helyezi (Kecskemét tört. I, 3 kk.).

3. Vallásos elemű földrajzi nevek

Anyás Mindszenttől DNy-ra fekvő szántó, legelő meg gyér település. Legrégebbi adataink a névről: az 1092-ből keletkezett, de 1389–90-ből való hamis oklevélben: villa *Anyas* (PRT. X, 434, 499, 500, ÁrpÚjOkmt. VI, 70, MNy. XXVIII, 246, Szentpétery, Árpádházi királyok okl. krit. jegyzéke I. 10–11), 1279 k.: possessionen suam *Anias* vocatam (ÁrpÚjOkmt. IX, 265), 1280: *Anias* (CodDipl. V/III, 59), 1283: *Anyas* (Hazai Okmt. VI, 288), 1471: *Anyás-szeg*, *Aynyas* (Csánki I. 679), *Aynyas* (Pesty, Krassó vm. tört. III. 428), 1488: *Anyaszeg* (Csánki I, 679), *Annyás* (Hornyik, Pusztaszer 116), 1549: *Anyas* (im. 128. Későbbi adatok l. Inczeffi, Sövényháza 85). A szeri monostorhoz tartozó kis pusztai templom volt, amely körül település létesült, majd a török időkben elenyészett. A frn. az egykori templom védőszentjének, *Szent Anyosnak* nevéből keletkezett. A névnek számos szerkezete van: *Anyási baromjárás*, *Anyási berek*, *Anyási révjárás*, *Anyási rét*, *Anyási major*, *Anyási sziget*, *Alsóányás*, *Belsőányás*, *Külsőányás*, *Alsóányási part*, *Alsóányási rét*, *Felsőányási rét*.

† **Asszonyszállása** egy régi kun település neve a mai Pusztamérges táján. 1355: Thomam et Johannem filios Iwanka civēs de *Azunfalva* ac Egidium et Petrum hospites de inferiori Zegedino (AnjoukOkmt. VI, 383, 384), 1462: in descensu comanicali *Azzonzallasa* vocato (R. IV, 57, Hornyik, Kecskemét tört. I, 212), 1465: *Aszszonzallasarol* és az kunok mezejen (R. IV, 63), 1469: *Aszonzallasa* (R. IV, 69), 1493: *Azzanszállasa* ... *Azzonzallasa* (Gyárfás III, 710), 1572 praedium quoddam *Azzanzallasa* vocatum in descensu Cumanicali habitum (R. IV, 161), 1642: *Asszonyszállás* (Borovszky Századok 1900, 610, átirva). < *asszony* 'Szűz Mária' + *szállás* 'a földön épített első hajlék, eredetileg 'jószágteleltetés rendeltetéssel' (vö. Györffy, Magyar falu, magyar ház 41). Az 1355-ből származó iratban *Azonfolva* név olvasható, ez azonban téves írás, mert azonos helyet jelölt, hiszen az oklevélben Egyed és Péter alsóvárosi lakosok neve szerepel (vö. R. I, 65. Másképpen, de tévesen Czimer, Szeged monográfiája. Budapesti Szemle 1901, 292–3). A kun település a XIV. században már csak gyéren lakott, ezért a szegediek közös használati jogot kapnak területére Mátyás királytól (Zs. I, 70, R. IV, 57). A török háborúk végén pusztulhatott el a falu. *Asszony* előtagú frn. gyakori másfelé: *Asszonyfa*, *Asszonyvásár*, *Asszonyvölgy*, *Boldogasszonyfa*, *Kasszond* (Fényes, Magyarország geogr. szótára I, 55–56).

+ **Sáregyháza** a Szegedtől Fegyeházára vezető út mentén egy szállás és a hozzátartozó templom emléke lehet (Zs. I, 103, 147, 240). A névről a XIV. századtól van írásos emlékünk. 1389: per viam *Saareghaaz* vocatam (Csánki I, 683, Hornyik, Kecskemét tört. I, 198, R. IV, 4, Rrsz I, 5, 92, Gyárfás III, 510), 1631: *Sáregyház* (Hornyik, Pusztaszer 114), 1786: Pusztaszeren lévő *Sáregyházi* ... Vendégfogadó. A település (pusztai templom) közelében volt a *Sáregyházi halom*, amelyről a XVIII. századtól maradt emlékünk, és

ezek is támogatnak a név megfejtésében. 1717: *Saaregháza halma*, 1740: *Saregy ha* *halmanál* lévő Strazsakhoz, *Sáregyházi halom*, 1751: *Sár egy ha* *halmanál*, 1778: *Collis Sáregyházi halom*. A gyakran előforduló *Sáregyház* alapján biztosan állíthatjuk, hogy ez volt a név eredeti alakja, és az -a birt. sz. rag az olyan frn.-ek analógiájára járult a névhez, amelynek az előtagja személynév (*Fintaháza*, *Sebestyénegyháza* stb.). Ezt a jelenséget *Sövényháza* nevénél is láttuk (l. Inczeffi, *Sövényháza* 137). < *sár* 'sárga' + *egyház* 'templom'.

Szentmihálytelek egy falu neve Szegedtől délre. Róla a XV. század elejétől vannak írásos emlékek. 1408: Dorozma, Banfalua, Gekentew ez *Zent Mihál* cum earum pertinentiis in Csongrád (CodDipl. X/IV, 672), 1479: dorozma Banfalwa Gyekenthó et *Zentmyhal* in Csongradiensi (Pesty, Krassó vm. tört. III, 448), 1502: possessiones *Zentmihal* et Banfalwa (R. IV, 93), 1505: ad possessionem Dorozma *Zent-Mihál* (R. IV, 94), 1522: *Zenthmyhayl* (R. IV, 127, 15 házzal szerepel a tizenlajstromban), 1536: predium ipsius *Zentmyhal* vocatum... in comitatu Chongradiensi existente (R. IV, 136), 1642: Dorozma és *Szentmihály telek* nevű pusztákat (R. IV, 181), 1747: *Szent Mihály*, 1840 k.: *Szent Mihály Telek* alja, 1855: *Sz. Mihálytelek*. Reizner szerint (R. I, 79) az oklevelekben előforduló *Szentmihály* nevű középkori falu nem azonos a mai Szentmihálytelekkel, és nem a mai falu helyén volt, hanem a *Jakusköz* végén, az alsóvárosi fekete földek szélén. Ezt a régi térképek alapján állítja. Szerinte a mai falu régi neve *Mihálytelek* volt. Mindennek azonban semmi nyoma nincsen, és még az 1747-ből való Kaltschmidt-féle térképen is azon a helyen a *Szentmihály* név olvasható. A régi falu a török háborúk idején pusztult el (Gyárfás IV, 242).

4. Személynév és falva, laka összetételéből származó földrajzi nevek

+ **Bánfalva** egy falu volt Szeged és Dorozsma között, vagy a szegedi Bánomkertek táján (R. I, 79, Rrsz. II, 14–15). Sztrihá szerint (SztrD. 33) a Dorozsma melletti Bánomkert nyugati partján, esetleg a mai Széktó dülő területén feküdt. Talán inkább a két nagy település között kell keresnünk, mert nem valószínű, hogy két település ilyen közel feküdt volna egymáshoz. Az sem fogadható el, hogy Dorozsma régen távolabb volt Szegedtől (vö. SztrD. i. h). Az iratok Dorozsmával és a bizonytalan fekvésű Gyékénytóval együtt említik (vö. R. I, 54, II, 139, 419), így a Csánki által közölt Bánfalvával (I, 679) Zentától délre nem azonos. 1408: Dorozma, *Banfalua*, Gekentew et *Zent Mihál* cum earum pertinentiis in Csongrád (CodDipl. X/IV, 672), 1479: possessiones dorozma *Banfalwa* (Pesty, Krassó vm. tört. III, 448), 1485: *Banphalwa* (Csánki I, 679), 1502: possessiones *Zentmihal* et *Banfalwa* vocate (R. IV, 93), 1522: *Banfalwa* (R. IV, 126, III, 139, a tizedlajstrom 38 házat tart számon), 1536: in predio *Banffalwa* (R. IV, 136). < *Bán* a falu alapítójának vagy a terület birtokosának neve + *falva*. Az 1522. évi tizedlajstromban előfordul a *Michael Baan* név (R. IV, 102). A falu a török háborúk folyamán pusztult el.

Péterlaka ~ Pétörlaka egy szántó neve Algyőtől délre. 1776: *Insula Peter Laka*, 1805: Pitsó Fokánál, és a Csónak útnál *Péter Lakáig*, 1808: *Péterlaki*

sziget, 1850: Az Allgyeői kerületéhez tartozandó Farki puszájából, az úgy nevezett péterlaki Vidéken. < Péter. keresztnév (csn.?) + lak' település' -a birt. sz. raggal. Ezen a területen az egyetlen laka összetételű földrajzi név. Ma már Laka rövidült alakban is él.

5. Más nyelvtörténeti kormeghatározások

Gyümölcsény néven nevezi Anonymus a mai Dóc környéki erdőt, ahol Árpád hadai 34 napig pihentek. 1147—1152: *gemelsen* (ÓMolv. 41. Anon. 40. §). < honfogl. el. török er. *gyümölcs* (SzófSz.) -ény (régí -én) képzővel: Melich MNy. VIII, 145), mint Harsány, Ormányság (Mészöly, ÓmSzöv. 99—100), Hetény (Pais MNy. XVIII, 97) földrajzi neveken, valamint a *sze-erjén, repcsény, szömölcsény* stb. közneveken (Szily MNy. XI, 363) a fgr. eredetű -ny (-n) eleme elhomályosulva vagy felismerhető formában több szóban (Pais MNy. XV, 128—9, Bárczi, TihAl. 153). A *Gyümölcsény* frn. szkfelé ismert (Csánki II, 151, 314, Ortway, Vízr. 13, 46, MNy. XXXII, 107).

Lebő Maros—Tisza közén, a Tápairéten a szántóföld egy szakaszát meg a rajta lévő gyér települést jelöli. Régen vízjárta terület volt, amelyet erek, fokok öveztek. Északon a *Porgányér* húzódott mellette, délről pedig a *Bogdányér* vize határolta. Ez a két párhuzamos ér a *Porgánytorok* körül egymáshoz közeledett, és kanyarukkal keletről is övezték a *Lebőt*. Nyugaton a keskenyebb *Zsegenyefok* zárta le a területet. Így minden oldalról víz vette körül. A területén régen egy láp lehetett, és a lápra jellemző lengő, ingó mozgást jelölő *leb* hangfestő fő szolgált elnevezésére. A név tehát a *lebeg* ige ma már ismeretlen *leb* alapszavának -ő képzős igeneve (l. részletesebben Inczei Szegedi Ped. Főisk. Évkönyve 1955—56. 53). A név szerkezetei: *Lebőalj, Lebőhalom, Lebősziget*.

Levelény Algyőtől É-ra egy mélyfekvésű szántó neve a Kistisza mentén. Levelény területét minden oldalról fokok, erek veszik körül. Ezek egy része ma is ismert, a legtöbb azonban csak a levéltári iratokban maradt fenn. Ezek a *Görbeér*, a *Barátok fokja*, a *Kapafok*, a *Hajdúfok*, a *Sulymos*, az egész területet meg a *Kistisza* övezi nagy kanyarával. A dülő területe mélyen fekszik, és áradásos időben a fakadó víz ma is könnyen előnti a vidéket. Ilyenkor sokáig áll rajta a víz, és nem terem benne semmi. A Tisza szabályozása előtt áradáskor egész tengerre vált a táj. Az áradás elvonulása után meg valóságos beltengerek keletkeztek, mert a mélyebben fekvő helyeken mindig maradt víz. Az ilyen állandó víző tavakban hal is hamar akadt, és így érthető, hogy az uradalom halastavakként értékesítette régen, és csak a vízszabályozás után lett szántóföld. Ezt egy 1835-ből származó levéltári iratból tudjuk meg: a 'Mintszenti Uradalombeli Töltések, és Bakfi és Pusztá Zeri Partok között fekvő Rétben megmaradt vizeknek és Tóknak, úgy mint ... *Levelének* (sic!) ... és a többi ... rétbeli vizeknek szabados Halájszatját (bérbe adja az uradalom). Aszályos időben azonban akkor is kiszáradhatott a halastó, mert 1836-ban árpa alá adják bérbe a területet: által enged a' Meltóságos Uraság ... Árpa vetés alá az úgy nevezett *Levelén fenekén* 20 Lántz ... Földet. Ezek alapján vízrajzi névnek kell tartanunk, eredetileg egy ingó láp

neve volt ezen a vízjárta területen. A név alapszava azonos a *leveg* ~ *lebeg* ige alapszavával, az ismeretes *lev* ~ *leb* hangfestő igenévszóval (vö. Pais MNy. XXII, 349—50), akárcsak a *Lebő* névé (l. ott). A *lev* igenévszó tőhöz járult az *-l* deverbális főnévképző, mint a *lepel*, *fogoly* (R. *fogol*), *fonal* származékokon, vagy akár a *levél* (*levelet*) 'Blatt' főnévhez. Ugyanolyan névszói származék a régi *lebel* 'anhelitus, ausdünstung' (NySz.), ugyanazon tő változatának, a *leb-*, *lev-* hangfestő tövek származéka. A *leb-* és *lev-* azonos akusztikai hatású hangfestő tövek két változata egymás mellett élhetett, és egyaránt alkalmas volt újabb származékok képzésére. A *Levelény* végén az *-ny* (rég *-n*) kicsinyítő képző van, amely földrajzi neveken gyakori. Ez a képző van meg a *Levelény*hez közeli, ma már ismeretlen, de Anonymus által megőrzött *Gyümölcsény* névben is. Több élő meg kihalt szerkezete ismert: *Levelényfenék*, *Levelényfok*, *Levelényhát*, *Levelényi major*, *Kislevelény*, *Nagylevelény* (l. Incze fi, Sövényháza 118).

6. Csupán okleveles adatokon, régészeti leleteken alapuló kormeghatározások

Atka, Atkasziget ~ Zátka Algyőtől É-ra a Dögtisza nagy kanyara által bezárt terület, szántó. Más néven *Szúnyogos* meg *Sörkédi hajlat*. 1408: Sasser, *Athka*... in Chanadiensi (CodDipl. X/IV, 701). Az idézet Csanád megyében jelzi a nevet, de a mi helyünkkel való azonosítása valószínűnek látszik (l. Sasér). *Atka* jelentése itt bizonyára 'a közlekedést gátló, tönkötökkel, gyökerekkel teli vízszakasz' (EtSz.). Nevét a környező Dögtiszától kaphatta, amely az átvágás előtt is sekély lehetett. Régen állítólag *Atkafok* neve is volt. Az *Atkasziget* név régen Szeremlei szerint (Hódmezővásárhely tört. I, 53) magán az Atkán egy víz által körülvelt területet jelölt. Ezen több kisebb tó is volt, ezek *Laponya*g, *Horgonya*, *Szúnyogos* (uo. I, 87).

Ballagító a város DNy-i részén fekvő kertek, település neve. Róla a XIV. századból maradt fenn okleveles adatunk. 1359: nobilis domina Elena, relicta Benedictii, filii Andree de Balak... in dicta possessione Balak vocata, in comitatu Changradiensi existente, in commetaneitatu civitatis de Zeged inferiori adjacentis. Az oklevél hátlapján: *Balak-* Ratione praedy *Pallagj* circa Tuv existentis (R. IV, 4). A frn. előtagját az oklevél *Balak* névvel azonosítják (Zs. I, 93). Eszerint az Alsóváros közelében fekvő *Balak* névvel jelölt birtokot a város *Balak Benedek* özvegyétől vásárolta 65 forintért. Azonban Borovszky Samu Reizner könyvéről szóló bírálatában (Századok 1900, 628) rámutat arra, hogy az oklevél *de Balak* alakja magyarra *Balaki*-nak fordítandó. Ezek szerint a frn. régi alakja *Balak*, amely török eredetű személynév (Rásonyi MNy. XXVIII, 102—3, Németh, HonfoglM. 192). Ez a személynév azonban már nem volt meg a XIV. században, hanem csak a földrajzi név. A régi *Balak* frn.-ből származik a *Balaki* szn., a föld újabb tulajdonosának neve. Ebből alakította ki a népetimológia a mai *Ballagító* nevet, amelyről először csak 1747-ből maradt fenn adatunk Kaltschmidt térképéről. Az oklevél *Pallagj* alakja a névnek további népetimen. fejleménye a nyelvjárási *pallag* 'parlag' hatására.

+ **Csilla** valahol Szeged és Gyála határán elterülő nádas neve volt. Pontosabb helye ismeretlen, 1411: paludem arundinosam *Chyllye* vocatam (R. IV, 23). < *csilla* 'a gyékény fiatal hajtása, amelyet szőlőkötőzésre is használtak' (V. I, 125, SzegSz.). Az idézet *Chyllye* alakja íráshiba.

Csorva egy nagyobb terület neve Szegedtől Ny-ra. 1950-ben önálló község alakult e néven a régi *Rúzsajárás*, *Csorva* és *Átokháza* kapitányságok egy részéből. < *csorva* 'arena, Sand' (EtSz.). Homokos területére találó név. Békés megyében van *Csorvás*, többfelé meg *Homok frn.* (Hsnt.). A *csorva* köznév ma már ismeretlen a területünkön. (vö. SzegSz.). Kaltschmidtnek 1747-ből való térképe templomot jelez (locus ecclesiae) ott. Területén két templomot ástak ki a XII. századból (Arch. Ért. 1895, 364, R. I, 37—8, Széll, Dolgozatok XVI, 160). A név szerkezetei: *Alsócsorvai erdő*, *Belsőcsorva*, *Csorvai erdő*, *Csorvahegy*, *Felsőcsorvai erdő*, *Külsőcsorva*, *Öregcsorva*.

+ **Eveszsegfoka** Szeged, Gyála, Szentivány közötti határon a Tiszából táplálkozó ér volt. A *Csilla* nevű nádastól (l. ott) nyugatra feküdt (R. I, 78). Pontosabb helye ismeretlen. 1411: venirent ad unam venam de Ticia exeuntem, *Eveszsegfoka* nuncupatum (R. IV, 23). < *ev*, *év* 'genny, rothadt' -s képzővel + *szeg* 'szöglet, sarok, kiszögellés' (EtSz., Bárczi, TihAl. 27) + *foka* 'a Tiszával közlekedő vízér'.

Fehértó a neve a Szegedtől É-ra fekvő nagy tónak. Először a XV. században fordul elő. 1473: *Feyertho* (R. IV, 71), 1676: *Fejértó* (R. IV, 199). Neve szikes talajától származik. Környéke a vidék legnagyobb szikes területe. Ha száraz időben a víz a szélein apad, akkor a szik a parton fehéren kivirágzik, és ez erősen elüt a környezetétől. Déli magasabb partja mentes a vizektől, és Treitz régi folyómeder partjának tartotta, amelyen ősi emberi nyomokat találtak (Treitz Péter, A belvizek mozgása Szeged határában. Hidrológiai Közlöny 1921, I, 18, Irmédi-Molnár László, A szegedi Fehér tó. Szeged, 1929. 5). A környéken is több szikes tó neve.

+ **Gyékénytő** nevét okleveleink őrizték meg a XV. századtól. 1408: Dorozma, Banfalua, *Gekentew* et Zent Mihál cum earum pertinentiis in Csongrád (CodDipl. X/IV, 672), 1479: *Gyeken tho*... in Csongradiensi (Pesty, Krassó vm. tört. III, 448). 1502: Possessionibus Dorozma et *Gekentho* appellatis (R. IV, 93, V. I, 273), 1656: *Gyékéntó* (Századok XXX, 1900, 628). A város régi birtoka volt (falu?) a Matyér egyik ága mellett. A birtokról szóló adatokat alig lehet különválasztani Mártély és Arnacstelke között a Tisza mellett a XV. században szereplő azonos nevű helytől (vö. Zs. I, 98). Az 1335-ből való lacum *Gekentow* (AnjouOkmt. III, 211, 212) bizonyára a másik helyre vonatkozik (Zs. I, 98). Az 1348-ból származó *Gekentow* (Csánki I, 679) szintén a távoli helyre vonatkozik. Az 1439-ből való adat (R. IV, 45, I, 47) teljesen bizonytalan hiányzó betűi miatt (Teleki, A Hunyadiak. X, 54). Reizner szerint (I, 79) a dorozsmai állomástól Ny-ra eső föld neve *Gyékéntói dűlő* volt, és ez őrizte egy ideig a nevét. Sztrihá (SztrD. 33) a falut a mostani Putri dűlőbe helyezi, ahol a Matyér egyik ága a mai Dorozsmát érintette. Minderről nincs semmi bizonyítékunk. Helyére csak abból lehet következtetni, hogy az oklevél több közeli nevet közöl, és annak sorrendje arra mutat, hogy valahol Dorozsma és Szentmihálytelek között volt. < *gyékény* 'typha', + *tó* 'lacus'.

+ **Hegenfa** valahol a Tisza—Maros szögében fekvő föld volt a XIII. században. 1266: terram Turba et *Egenpha* cum Titia et stagno, quod dicitur Wartako (CodDipl. IV/III, 319, Ort v a y, Ví z r. II, 410 Wartako címszónál), 1276: terram *Hegenfa* cum Titia et stagno (ÁrpÚjOkmt. IX, 153, Ort v a y, Ví z r. I, 369). Úgy látszik, hogy a Vártó közelében volt, mert mellette említik (hibásan Wartako, l. Vártó). A név olvasata bizonytalan. Ort v a y (Ví z r. I, 369) tévesen *Hegyfő*ának olvassa. A név előtagja azonosnak látszik a más-
 unnan a XIV. századtól közölt *Hegenfeulde*, *Hegenfelde*, *Égenföld* (Csánki III, 59, Pais MNy. XXXII, 109) név előtagjával. Zala megyében, a Sármelléken ma is ismert *Égenföld* község (Hsnt.). Az előtag német eredetű személynév (K n i e z s a, Keletmagy. 247) + *fa* 'arbor'. Tehát olyan név, mint Szeged körül *Dékánfa*, *Rózsafa*.

Kistisza a neve egy vízérnek (ma szabályozott árok), amely észak-déli irányban a Tisza jobb partján hatalmas kanyarokkal Baks alól Károlymajor környékéig nyúlik. Erről az érről nicsen régi adatunk, de északabbra »a szikrai kanyarulatnál« (Zs. I, 42) lévő *Kistisza* neve már a XII. században ismert volt. 1121: *Kustitza* (CodDipl. II, 76). Ebből a mi nevünk régiségére is következtethetünk. A név többfelé ismert, és általában az Öregtiszával közlekedő nagy vízér neve szokott lenni. Ilyen volt Szegeden az Alsóvároson, továbbá a Felsőváros táján is. Ebben hajók is kötöttek ki (l. I n c z e f i, Szeged környékének földrajzi nevei).

+ **Körtvélyes**, + **Körtvélytő** nevek a mai Dóc község környékét jelölték. *Körtvélyes* a Dócitó és a Tisza közötti területet jelölte, *Körtvélytő* meg a mellette lévő Dócitó régi neve. Mindkét névről régi adatunk van. *Kurtuelis* neve a DömAdLev.-ben, *Curtuelto* pedig Anonymusnál maradt fenn, ennek partján pihentek még a magyarok Árpád vezérlete alatt (az adatokat l. Sz a b ó D., DömAdLev. 38—39 és I n c z e f i, Sövényháza 116). *Körtvélyes* meg *Körtvélytő* is a nevét a Tisza bal parti, egykori *Körtvélyes* falutól kapta, ennek a birtoka nyúlhatott át a Tisza bal partjára is. Ezzel a falu a Tiszát biztosította magánál átkelőhelynek meg a Dócitót (akkori *Körtvélytőt*) halászhelynek. Itt jegyezzük meg, hogy Hódmezővásárhelyen több *Körtvélyessy* család él ma is, ősük a régi faluból származtak oda.

+ **Ökörhalom** névvel jelöltek egy területet Ányás környékén a XIII. században, 1279 k.: Item reliquisset eidem Ecclesie possessionem suam, quam habet ultra Tisciam nomine Ykurholm (ÁrpÚjOkmt. IX, 265), 1280: possessionem suam, Anias vocatam, quam habet iuxta Tysiam, nomine Ykorholm (CodDipl. V/III, 59). Az egyik helyen »*ultra Tiseiam*«, a másikon »*iuxta Tyciam*« megjelölés olvasható, de Ányás után említi az oklevél, ezért bizonyára a Tisza jobb partján volt. A környéken, a Levelényi majortól DK-re egy terület neve ma *Ökörér*, régen ér lehetett. Erről a helyről csak a múlt századból vannak levéltári adataink. 1832: az *Ökör ér*nek kezdetéig, és innét az *ökör ér* Maga, egész a Kis Tíjzába való bé folyásig, 1839: a Gyepfarki linea az *ökör ér* kezdetéig tovább az *Ökör ér* mentén. Mindezek alapján a XIII. századból ismert egykori *Ökörhalom* nevű helyet a mai *Ökörér* környékére helyezem.

Röske a neve egy falunak Szegedtől D-re a Tisza mentén, amely régen a szegedi várhoz tartozott (Zs. I, 87). A faluról csak a XV. század óta van okleveles adatunk. 1439: *Rezke* (ZichyOkmt. VIII, 672), *Recke* (CodDipl. XI,

45, Teleki, Hunyadiak kora X, 53—55, R. IV, 45, Csánki I, 682), 1747: *Reska*, 1748: *Részke*, *Reszke* (SzegSz.), 1855: *Reszke*. A labiális *Röszke* alakról csak a legutóbbi 50 év óta van adatom. Valószínűnek látszik, hogy a falu neve a többfelé ismert, talán szláv eredetű *rez* 'Rodung im Walde, erdőbeli irtás' (l. jelentése) -ke kicsinyítő képzős származéka. Ez a szó földrajzi nevekben többfelé előfordul összetételben meg származékban: *Rezut*, *Reztető*, *Rezalja*, *Rézmál*, *Vámusreze*, *Rezi*, *Reza* és talán a TihAl. *kangrez* nevében. A *rez* talán egy szláv řězъ 'Schnitt, vágás' átvétele, de Knieszsa szerint (Szláv jöv. I/2, 730) 'Waldrodung, erdőirtás' jelentése nem mutatható ki (Knieszsa, Keletmagy. 300, Hefty Nyr. XL, 305, Bárczi TihAl. 42—43, Knieszsa MNy. XLV, 103, Szilády MNy. XXXI, 198, Pais MNy. VII, 166). E származtatás mellett szól, hogy a falu nevének régi alakja *Reszke*, az 1747-ből való *Reska* téves írás lehet, mert idegen mérnök (Kaltschmidt) térképéről való adat. Az elnevezés alapja a Tisza árterületén Röszke környékéig húzódó egykori nagy erdőségben (vö. R. III, 446) vágott tisztás lehet. Kár, hogy a *rez* szónak -ke kicsinyítő képzős származékát nem lehet kimutatni. A mi területünkön kicsinyítő képzővel ellátott frn. *Halászska*, *Ivánka*, *Jámborka*, ezek alapszava azonban családnév. A névnek azért nincs régi *Röszke* alakja, mert az irtások kerültek a nyelvjárási formát, így Szeged neve is csak elvétve fordul elő régen Szöged alakban. A régi magyar falu még a török háborúk idején elnéptelenedett, és szerb telepések érkeztek helyükbe.

Sasér a Tisza régi éles hajlatában Algyótól É-ra lévő sulymos tó meg legelő. 1408: *Sasser*, *Athka*... in Chanadiensi (CodDipl. X/IV, 701). Az idézet Csanád megyében jelzi a két nevet, de együttes előfordulásuk valószínűvé teszi, hogy a ma is ismert, egymás mellett fekvő két helyünkről van szó (l. *Atka*). Nevét a parlagi sastól (*Aquila heliaca* Savign.) vagy a réti sastól (*Haliaetus albicilla*) kapta, amelyek az Alföldön régen gyakoriak voltak.

Sövényháza ma virágzó község Algyótól É-ra. A XIII. századból való Kézai Krónikájában *Sceven* néven említett helyet, Attila székhelyét vele szokták azonosítani (Zs. I, 104). A XIV. századtól nyomon követhetjük a név alakulását. 1348: *Possessio Süenház* vocata in comitatu Chongradiensi... *Süenház* cum suis vtilitatibus (CodDipl. IX/I, 628), *possessionis Süenház* (uo. 630), *Possessio Süenház dicta*, in dicto Changradiensi existens... *Possessionis Süenház* (uo. 626), *Possessionis Süenház* (uo. 627), 1455: *Sewenhaza* (Csáki I, 683), 1515: *Sewenhaza* (uo. 683), 1614: in possessione *Sövényháza dicta* (Hornyik, Pusztaszer 158), 1650: *Sövényháza faluról*... *Sövényház falunak* (R. IV, 190), 1668: *Sövényháza* (Hornyik, Pusztaszer 198), 1733: *Sövényháza* (Hornyik im. 228, 230), 1734: *Sövényháza* (im. 232), 1747: *Sövényháza*, 1786: *Sövényházi*... földek, *Sövényház*, 1803: *Sövényházi Kertész*. Valamilyen sövényből font, földdel tapasztott építmény emléke, bizonyára a csongrádi vár külső védelmi vonalán egy erődítmény volt (vö. Mészöly NénY. II, 171, ÓmSzöv. 58 kk., Tagányi MNy. IX, 261, 262). Emellett szól az is, hogy a Vártó (l. ott) is a csongrádi várhoz tartozott, holott Szegedhez közel, Tápé határában volt. Azonban a szegedi vár jelentősége csak a csongrádi vár elenyészése után, a tatárjárást követő időben kezdett emelkedni. Ekkor kerül a Vártó is Tápéval együtt Szeged birtokába (R. IV, 3). A név másfelé is ismert (Csánki II, 639, 641, vö. uo. III, 28, OklSz.). A mai alak utótagján

lévő -a birt. sz. rag a valóságos birtokos jelzős szerkezetek analógiájára (ahol birtokot jölölő szn. volt az előtag) utólag járult a névhez már a XVI. században (így Hantháza is, l. Incze fi Sövényháza 104). A XIV. és XV. századból származó idézetekben még ragtalan, és ez az alak később is felbukkan.

+ **Süllőszűrőér (?)** nevű vizállás a XV. században szerepel egy oklevélünkben. 1411: ad quendam alveum *Syllouzywreweer* per partes communiter appellatum... quemdam alveum *Sylowzalewer* vocatum (R. IV, 21). Ószentiván és Gyála Szeged felőli határán a szegediek halászhelye volt (Zs. I, 137). Pontosabb helye ismeretlen. Reizner olvasata (R. I, 78) *Süllőszűrőér*, Vargáé (V. I, 125) meg Zsilinszkyné (Zs. I, 137) *Szélesüllőér*. A név olvasata a hibás írás miatt bizonytalan, *Szélössüllőér* se lehetetlen.

Szér, Pusztaszér gyér település meg szántó a sövényházi határban. Róla már a XII. századból van írásos emlékün. 1147—1152: *scerij* (ÓMOlv. 42, Anon. 49), 1233: *ecclesia de Zer* (CodDipl. III/II, 319, 322), 1256: *Monasterii suo Descer* (CodDipl. IV/III, 318, uo. IV/II, 377), 1247: *monasterii sui de Zeer* (CodDipl. VII/II, 32), 1283: *monasterium Zeer* (Hazai Okmt. II, 359, uo. VI, 288, Hornyik, Pusztaszér 49, CodDipl. IV/II, 24, további adatok Incze fi, Sövényháza 128). <szér 'sor, rend, ordo összetartozó házcsoporthoz, falurész' (Mészöly Nén. II, 168—9, Nyíri, Acta Univ. Szeged, 1956. Nyelv és irodalom 131). Ezt a korábban ismert települési forma nevét vetíti vissza Anonymus a honfoglalás korára. A XIII. századi monostor ezt a nevét a népi településtől kapta, amelybe beleilleszkedett, és maga is ilyen szert alkotott a hozzátartozó szétosztott épületeivel együtt.

+ **Vártó** nevű halászhely a Tápairéten a csongrádi vár birtoka volt, majd a tatárjárás után a szegedi várnak ajándékozza IV. Béla Tápéval együtt (R. IV, 3, Zs. I, 62), és ettől kezdve a szegedi vár védőinek élelmezését szolgálta. Róla a XIII. századtól vannak adataink. 1247/1465: *piscinam quandam, nomine Wartow* (R. IV, 3, CodDipl. IV/I, 455), 1266: *Titia et stagno, quod dicitur Wartako* (CodDipl. IV/III, 319, O. II, 410. Helyesen *Wartho*). A tó a Tiszából táplálkozott, ezért fordul elő később a párhuzamos *Holttisz*a neve, meg azért is, mert a szegedi vár ekkorra már a jelentőségét elvesztette. 1719: *Piscina Vartho alias Holt-tisza nuncupata* (V. I, 308), 1722: *penes rippam Piscinae Vártó alias Holt-Tifza nuncupatae*. 1780 körül már a *Holttisz*a név nyomul előtérbe: *Hótt-Tifz*a másként *vár Tó* halászó víz Paraſzt mérés szerint 4 14/64 jug. 1845-ben már csak ezzel a névvel találkozunk, *Hot tisz*a leſzájánál, *Hot Tifzán* alol. De még ismert halászhely, mert a Tápairéten árendába adott vejszehelyek listáján szerepel. A jelentősége nagyon csekély volt már ekkorra, mert a *Hót tifza leſzájánál* lévő vejszehely árendája ekkor csak 2 váltóforint 30 krajcár. Ezzel szemben Tápé *Sujmos ködök* nevű halászhelyének árendája Vártó közelében 30 váltóforint. A Tisza szabályozásával enyészik el az ősi halastó. Bizonyára már a XII. században is ismert volt, hiszen nevét a csongrádi vártól kapta, az meg a tatárjáráskor pusztult el. A szegedi vár meg a tatárjárás után épült (R. I, 47, Zs. I, 62, 86), várnagyait először 1348-ban említik (Csánki I, 676), és a csongrádi vár jogutóda lesz (Zs. I, 86). Neve tovább él a szegedi vár birtokaként is.

7. Szláv eredetű földrajzi nevek

+ **Balaton** néven a szegedi határban egy mélyfekvésű területet jelöltek. 1724: *Balaton*, 1778: *Balaton*. Mellette egy magasabban fekvő föld neve *Balatonhalom*, 1747: *Balatonhalom*. A név összetételei: *Balaton* *kettős* (~ *Kettőshatár*), *Balaton* *kút*. A név a »magyar tenger« nevével azonos forrásból, a honfoglaláskori szláv *blatъnъ* 'sáros, mocsaras hely' szóból származik (Melich, Honfoglalás. 338, EtSz.). A névadás indítékát a vidék régi vízrajza alapján érthetjük meg. *Balaton* a Fehértó DNY-i csücske körül fekszik. A régi Fehértó az északi talajvizeket gyűjtötte össze, meg Algyótól É-ra a Sörkédi nagy hajlat (Atka, Holttiszá) tájáról a Tiszából is kaphatott vizet áradáskor. A Tiszából a víz onnan a *Kínos* (l. Inczeffi, Sövényháza 113), *Gyevifertő*, *Fertőlápos* nevű mélyfekvésű területeken át jutott a Fehértóba, onnan meg a fölös víz a *Balatonon* át folyt le a Dorozsmától DNY-ra lévő, régen jelentősebb *Matyérbe* (illetőleg a Dorozsma körüli vízállásokba), és Szentmihályteleknél ömlött a Tiszába (vö. Irmédi-Molnár L., A szegedi Fehértó 16). Tehát a *Balaton* nevű hely ennek a nagy vízjárásnak a közepén volt, a Fehértó melletti, régen kiterjedt ingoványos, vízállásos területet jelölte, így a névadás alapja megvolt. A név az utóbbi időben kiveszőben van, amióta a vízszabályozás folytán a vízrajzi viszonyok megváltoztak. A név fennmaradását bizonyára *Balaton* tavunk ismerete is elősegítette, de nem a magyar tengerről nevezték el, hiszen a név másfelé is előfordul (Fényes, Geogr. szótára).

Szomolya egy szántó meg szikes vízjárta terület neve Algyő határában. 1782: *Szomolya*, 1786: *Szomolya* nevezetű Posványal, 1812: *Szomojai* réten... *Szomojai* víz járásos Kákás rétet, 1813: *Szomoja*, 1855: *Szomolyában*. < ószláv *smola* 'pix, bitumen', ez szláv helynevekben gyakori (Miklosich, Slav. ON aus Appellativen 317, vö. Borovszky, Borsod vm. 9, Csánki I, 180). Ilyen eredetű *Szomolnok* község az egykori Zemplén vm.-ben meg *Szomolány* szurkos földje miatt. (Vérágh R., Magyar helységnevek eredete, Melich, Jegyzetek néhány felsőmagyarországi vármegye helyneveiről. Bp. 1911). A név régiségét az mutatja, hogy többfelé előfordul a név (Fényes, Magyarország geogr. szótára). A *smola* 'pix' az ószlávon kívül a szerbben is megvan (Miklosich, i. h.). A név szerkezetei: *Szomolyai járó*, *Szomolyai töltés*.

8. Kun eredetű földrajzi nevek

Átokháza két helyen is jelöl egy határrészt Szeged körül. 1. Öttömöstől DK-re. 1446: *Althokzallasa* (Rásonyi, Acta Ling. VII, 1—2. 76), 1493: *Terram... Altokszallasa*, terrae *Altok* (Gyárfás III, 710), 1642: *Átokháza* (Századok 1900, 628), 1747: *Átokháza*; 2. Forráskút község határában. 1752: *atok háza* a ki Dorosmai foldben eset. < kun *Oltuk* szn. (< *artuq* 'superfluum' (MNY. XXIX, 189, Rásonyi i. h.). A frn. előtagja a kun személynév népetimológiája. Gyárfás (III, 335) is a kun szn.-ból származtatta a nevet, és a Forráskút határában lévővel azonosítja. Zsilinszky (Zs. I, 93) ezzel szemben az Öttömöstől DK-re fekvő Átokházával tartja azonosnak, mert Csolyos és Baltaszállás mellett jelzi az oklevél. Rásonyi szerint (i. h.) egy

terület lehetett valaha a két Átokháza. Véleményem szerint a kérdést nem lehet eldönteni, mert nagy a távolság közöttük, a két rész közé benyúlik az ismert régi település, *Üllés*. A Forráskút melletti van a régi kun területen, így az Öttömöshöz közelivel való azonosítása se biztos. Az öttömösi régisége mellett szól az, hogy nagy kiterjedésű területet jelöl, és több szerkezete is van: *Alsóátokháza*, *Felsőátokháza*, *Öregátokháza*. Ha ezt fogadjuk el, akkor feltételezhetjük, hogy kirajzó telepések vitték a nevet dorozsmai földre, természetesen már a népetim. alakot, ez tehát akkor analógiás, tréfás névadás.

+ **Benezállása** egy kun település, későbbi pusztának a neve volt Dorozsmától É-ra. Pontosabb helye ismeretlen. (R. I, 64). 1462: *Comanus in Benezállása* (Hornyik, Kecskemét tört. I, 213, R. IV, 58), 1469: *comanus in Benezallasa* (R. IV, 68). < *Bene* szn. (< *Benedek* becéző alakja) + *szállása* 'a földön épített első hajlék, eredetileg a jóság teletteteése céljára meg a körülötte fekvő föld'. Magyar névadás.

Csaj nevű vízállás Pusztaszertől É-ra meg a Csajtó Tömörkénytől D-re és a név szerkezetei *Belsőcsaj*, *Külsőcsaj*, *Csajhát*, *Kiscsajtó*, *Nagycsajtó* (l. Inczeffi, Sövényháza 93–94) őrzik a nevet. < valószínűleg kun er. *csaj* 'állóvíz, mocsár, kis patak' (Nyr. V, 195, Györffy, Besenyők és magyarok 469. Itt tévesen *Csáj* alakban). Másfelé is ismert vízrajzi névként már a XII. század elejéről, 1124: in riuulo, qui dicitur *Csaj* (CodDipl. II, 69).

Csengele ~ Csöngöle falu nevééről a XV. század óta van írásos feljegyzésünk. 1423: *Gengel Teleke* (Csánki I, 680, Hornyik, Kecskemét tört. I, 203), 1462: *Cheöngeölet* (R. IV, 180), *Chengeölet* (Okmt. a hódoltság tört. II, 348), 1493: *Chengele* (Gyárfás III, 709, róla u. o. III, 200, Csánki I, 680). < kun er. *csengelye* 'erdő, bozót' (Rásonyi MNy. LII, 57, Acta Ling. VII, 1–2. 122 kk.). Az 1423-ból származó *Gengel Teleke* név az oklevél téves olvasásán alapul. Hornyik (i. m. 203) és Zsilinszky (i. m. 90, 95) szerint az alakja helyesen *Chengelteke* (olv. Csengelteke). A név a XV. századból néhány évvel későbbi időből még *Chéöngeölet* és *Chengele* alakban is fennmaradt, ezek igazolják, hogy a *Csengelteke* téves alak, mert az *e* betű kimaradt, tehát helyesen *Csengeleteke*. A területén végzett ásatások szerint a tatárjárás előtt is település volt, pusztulása után telepítették ide a kunokat. 1473-ban pestis pusztította el a lakosságot, Mátyás király korában újraterelítették, de a török háborúk idején újra elpusztult (Arch. Ért. 1892, 235, Széll, Dolgozatok XVI, 160).

+ **Kecze korhánya** valahol Dóc, Pusztaszer, Szeged határában jelölt egy területet. Pontosabb helye ismeretlen. A nevet egy levéltári irat őrizte meg. 1717: *Kēze korhánya*. < talán kun *Kecze* szn. (vö. Gregorius de *Keche*, Gyárfás III, 512), erre mutat a birtokszó személy ragja is. A *korhánya* 'halom' besenyő (kun) eredetű, és a török nyelvekben 'erődítmény, sírdomb' a leggyakoribb jelentése (Györffy Gy., Besenyők és magyarok 478).

Korhány Algyő határában fekvő szántó neve. Csak a XVIII. századból vannak róla adatok. 1784: *Korhanyi Szál* (lás), 1785: *Korhanyi Szék*. Eredetéről *Kecze* korhánya alatt.

Kunféhát Algyő határában fekvő szántó neve. 1786: *Kun Föld Hát*. Ez a változat csak írásban fordul elő. A népnyelvi *fét* bizonyára a *föld* romlott alakja. Valószínűleg nem ő-ző vidékről származó telepések régi *feld* alakjából romlott. Úgy látszik, hogy a köznyelvi alak a népnyelvinek újabb vál-

tozata, mert nagyon szűk (hivatalos) körben ismert. Néphagyomány: Nagy csata volt itt a kunokkal.

Öttömös falu a XV. századtól szerepel okleveleinkben. 1436: *Hythemeszallasa* (Gyárfás III, 598), *Hythemes...* nevű szállásokon (Gyárfás III, 227), 1747: *Ötömös*, 1840 k.: *Ötömös*. < török *Ötamiš* szn. (Nátly MNy. X, 464, Gombocz, Árpádkori török szn. 27). Gombocz a török szn.-et a török *ötä-* 'erfüllen, ausführen, bezahlen' jelentésű alapszó -*miš* képzős származékának tartja (i. m. 27). Valószínűleg kun személynév (Rásonyi Acta Ling. Tom. VII, 141). Ásatáskor egy épület maradványa és körülötte egy temető került elő az Anjou-korból kun leletekkel (Arch. Ért. 1891, 166—7, 1908, 369, Széll, Dolgozatok XVI, 164—5, SzegSz.). Kaltschmidt 1747-ből való térképe szerint templomrom (locus ecclesiae) állott ezen a területen. A falu a török hódoltság idején pusztult el, majd tanyavilágából 1900-ban község alakult Öttömös néven. A népnyelvben meg a régi nyelvben a szóközépi *t* hang rövid. A névnek *tt*-vel való írása a hivatalok nyelvében terjedt el.

Sasülés egy kis emelkedés neve Sövényházától DK-re. 1472: *Otthasyllis szállás* (Hornyik, Kecskemét tört. I, 214), majd csak a XVIII. századból maradt fenn a névről írásos emlék, ekkor azonban a név alakja a mai *Sasülés*. 1720 k.: *Sas ülés* nevű Dombocska. Kun település volt (Zs. I, 103, Gyárfás III, 295). A XV. században már pusztá, mert lakosokat telepítettek oda. A mi Sasülésünkkel való azonosítása valószínűnek látszik. A név mai alakját a népetim. alakította.

Szatymaz egy falu neve a budapesti út mentén. Róla csak a XVII. század óta van írásos emlékün. 1670: *Szatymaz* (Okmt. a hódoltság tört. II, 335), 1754: *Szattymaz*, 1808: *Szatymác* (Lipszky, Rep. I, 625). < árpádkori török (kun) er. *Szatymaz* szn. (Gombocz, Árpádkori török szn. 28, Melich, HonfoglM. 70, 127). Személynév voltát igazolja a VárReg. nomine *Zotmoz...* *Zotmoz...* et omnes alli (169, 177. L. MNy. XI, 148). A falu a régi kun terület szélén van, azzal érintkezik, ez kun eredetű mellett szól. A név szerkezetei: *Belsőszatymaz*, *Külsőszatymaz*, *Szatymazhalom*, *Szatymazszék*.

+ **Tege**, + **Tege zombója** nevek valahol Sövényháza határában jelöltek egy határrészt. Pontosabb helye ismeretlen. A neveket a levéltári iratok őrizték meg a XVIII. és a XIX. századból. 1791: *Tege Zombója*, 1836: Ismét egy fertály föld pusztá *Tege* név alatt. < kun *te* detű *Tege* szn. (Gombocz i. m. 19). Hódmezővásárhely határában *Tegehalom* név ismert (Hsnt.).

Üllés ~ Ülés nevű faluról több adat van a XV. századtól kezdve, de ezekből nehezen lehet a mi falunkra vonatkozókat különválasztani a Csongrádtól É-ra fekvő *Elléspusztáról* szólóktól, mert alakjuk a XVII. század végéig egyformán *Ellés*. Legrégibb adatok 1467 (Hornyik, Pusztaszer 115), 1488 (i. m. 116), 1493 (Gyárfás III, 709—10, III, 334—5, Zs. I, 97). A XVII. században jelentkezik az *Ülés* alak, majd állandósul. A frn. az *Ellés* (*Illés*) szn.-ből származik. A névadó családról legrégibb adatunk 1327-ből való: Nos Gekmen vicecomes Chongradiensis, Mark et *Elleus* (AnjouOkmt. II, 327, Zs. I, 114, 121). A családnak *Üllés*hez való kapcsolatáról nincsen adatunk, de Csongrád megyében viselt hivatala, a frn.-nek a XVII. század közepéig állandó *Ellés* alakja, továbbá a megyében *Elléspusztá* neve támogatja ezt a származtatást. A név mai alakja az *ülés* végű kun nevek hatására alakulhatott (Öthasülés,

Péterkeülése, vö. Gyárfás III, 125—6), a család kihalása után. A név hangalakja a mai népnyelvben *Ülés*, az *Üllés* csak a hivatalok nyelvében él, ott alkották. A névadó *Ellés* család nem volt kun eredetű, hanem a magyar *Bor* nemzetséghez tartozott (vö. Zs. I, 121), így eredetileg nem volt kun település, csak később vált azzá akárcsak Dorozsma.

RÖVIDÍTÉSEK

FE. = Föld és Ember című tudományos szemle.

Gyárfás = Gyárfás István. A jász-kúnok története. I—IV. Budapest—Kecskemét, 1870—1885.

Hornyik, Pusztaszer = Hornyik János, Pusztaszer története. Kecskemét, 1865.
Inczeffi, Sövényháza = Inczeffi Géza, Sövényháza és vidékének földrajzi nevei. Szegedi Ped. Főisk. Évkönyve 1958. 83—153.

O. = Ortvy Tivadar, Magyarország régi vízrajza I—II. Bp. 1882.

R. = Reizner János, Szeged története, I—IV, Szeged, 1897.

Rm. = Reizner János, A mindszent-algyői uradalom történetéből. Magy. Gazdaságtört. Szemle 1896.

Széll, Dolgozatok = Széll Márta, Dolgozatok a szegedi egyetem Régiség-tudományi Intézetéből.

Rrsz. = Reizner János, A régi Szeged, I—II, Szeged, 1884, 1887.

SztrD. = Sztrihá Kálmán, Kiskundorozsma története. Kkdorozsma, 1937.

V. = Varga Ferencz, Szeged város története. Szeged, 1877.

Zs. = Zsilinszky Mihály, Csongrád vármegye története I—III. Budapest, 1898.

+ = kihalt név.

A dolgozatban tárgyalt nevek két szomszédos, településtörténeti szempontból egységesnek mondható vidék neveit tartalmazó gyűjteményből valók: 1). Inczeffi Géza, Sövényháza és vidéke földrajzi nevei. Szegedi Ped. Főisk. Évkönyve 1958. 2). u. ö., Szeged környékének földrajzi nevei. Nyelvtud. Ért. 22. Budapest, 1960.

СТАРЫЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАЗВАНИЯ ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ КОМИТЕТА ЧОНГРАД

Г. Инцефи

Автор разбирает в этой работе из географических названий района, лежащего вдоль Тиссы и около Сегеда, те названия старого типа, древность которых можно доказать на основе исторических, письменных архивных данных, или же на основе исторического языкознания. Автор разбирает из наименований венгерского происхождения следующие типы: происходящие от наименований лиц, названия с суффиксом

— д, названия с элементами религии, тип, составляющийся из наименования лица и -falva, -laka —, и другие названия, которые по соображениям исторического языкознания считаются древними. В одной главе он дает отчет о названиях славянского, в другой — повенского происхождения. На основе размещения названий по карте он разбирает выводы истории поселения. На этой территории по упомянутым данным различаются три зоны поселения. Первую составляют те, расположенные в районе приливов, лежащие вдоль Тиссы и около Белого озера более возвышенные участки и их окружение, которые были прежде всего населены и названы. Но часть названий, производящая от наименований лиц, найдется далеко от Тиссы, на сухом песку, потому что этот обход названия существовал и позже на нашей территории. Вторая зона названий находится около внутренних вод. Здесь находится основанная позже Дорожма; некоторые половецкие поселения достигают этого восточного пункта.

Gál?

Kisdöbörçsök?

Csengele

○ Puszta személynevek

■ -d képzős nevek

● Vallásos elemű nevek

□ -falva, -laka típus

△ Más nyelvtört. kormeghatározások

▼ Csupán okl. adatokon, régészeti leleteken alapuló kormeghatározások

▽ Szláv eredetű nevek

▲ Kun eredetű nevek

Kiscsajtó

Nagycsajtó

Baks

Varas

Levelény

Ökörhalom

Ányás

Csaj

Sáregyháza

Sövényháza

Szer

Kistisza

Sód

Körtvélyes

Aranyad

Petrés

Gyümölcsény?

Gajgonya

Sasülés

Balástya

Körtvélytő

Szokony

Farkasd

Atka

Sörked

Sasér

Átokháza 2

Üllés

Ruki

Bordány

Szatymaz

Márták

Beneszállása

Balaton

Dorozsma

Kunfethat

Sörkéli

Szomolya

Péterlaka

Korhán

Kovázd

Kemés

Etei?

Tápe

Szeged

Bánfalva?

Tarján

Szentmihálytelek

Balogitő

Gyékénytő?

Matyer

Nagy Mátyás

Röszke

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Hegenfa?

Torda?

Lebő

Porgány

Vártó

Третья зона находится далеко от вод, на сухом песку. Здесь находится большинство половецких поселений, которые возникли после того, как венгры уже давно поселились в окрестностях Тиссы. Это наслоение поселений (т. е. названий) соответствует общей картине, которую мы знали до сих пор о поселении Большой венгерской низменности.

DIE ALTEN ON VOM WESTLICHEN TEIL DES KOMITATS CSONGRÁD

von

G. INCZEFI

Der Verfasser behandelt in diesem Aufsatz von den ON der Theissgegend die Namen alten Typs, bzw. diejenigen, deren hohes Alter durch Rückschlüsse auf das Alter der ON-Typen, durch sprachgeschichtliche Beweise oder durch urkundliche Belege nachgewiesen werden kann. Von den On ungarischen Ursprungs werden die folgenden Typen behandelt: On aus einfachen PN, Namen auf *-d*, ON religiösen Charakters, *-falva*, *-laka*-Typen, andere sprachgeschichtliche Beweise. In je einem Abschnitt werden die Namen slavischen und kumanischen Ursprungs erörtert. Auf Grund der Lokalisierung der Namen auf der Karte behandelt der Verfasser siedlungsgeschichtliche Fragen. Es können auf diesem Gebiete drei alte Siedlungszonen unterschieden werden. Die erste Zone bilden die höher gelegenen, wasserfreien Gebiete der Theiss entlang und um den Teich *Fehértó*, die zuerst angesiedelt, bzw. benannt wurden. Hier finden sich die altslavischen Namen und die alten ungarischen Namentypen. Ein Teil der On aus einfachen PN ist aber weit von der Theiss, auf dem wasserarmen Sande, da diese Art der Benennung auf unserem Gebiete noch lange weiterlebte. Die zweite Siedlungszone ist neben Binnenwässern. Hier finden wir das später gegründete Dorf *Dorozsma*, und einige der kumanischen Siedlungen reichen bisher ortwärts. Die dritte Zone ist fern von den Gewässern, auf dem trockenen Sande. Hier ist die Masse der kumanischen Siedlungen, die erst dann entstanden, als das Ungartum die Umgebung der Theiss schon lange angesiedelt hatte. Diese Siedlungsschichtung passt dem allgemeinen Bilde an, dass uns über die Siedlungsgeschichte der ungarischen Tiefebene bisher bekannt war, es ist deren ausführliche Erörterung auf einem kleineren Gebiete.

A GYŐRI VÍZIMOLNÁROK ÉLETÉRŐL

Írta: MUCSI JÓZSEFNÉ

A múlt század 70-es éveiben még tekintélyes adófizetője volt Győr városának a »Nemes Molnár Céh«, amely 47 tagot tartott nyilván [1]. A 80-as években feloszlott a céh, s a remekes mesterek mint szabad joggal rendelkező iparosok működtek tovább. 1901-ben szűnt meg a győri *mónárrév*, s ezzel lekerültek az utolsó számottevő vízimalmok is a Duna győri szakaszáról.

Ez a rév a Győr belvárosában oly festőien szigeteket alkotó Rába bal ágának (Árapasztó csatorna) Sziget, ill. Újváros felé eső (bal partján volt, a mai Ráth Mátyás tér és a Rába-part alkotta szögben. A legutolsó időikig 23 fabódé állt a révben. Ezekben vették át a molnárgazdák az örletni való gabonát, itt adták vissza a lisztet, itt árulta a molnárné vagy a család valamelyik nőtagja a hántolt kölest, búzadarát, esetleg egyéb apró magot.

1. A malom és üzemben tartása

A malmok Győr alatt *teleltek*. József napra (március 19) leúszatták a nagy faalkotmányt a Nagy-Dunára a Csicsó és Vének közti szakaszra. A víz bal oldalára, a csicsai részre *kötöttek be*. Minden malomnak megvolt a maga helye: a Dunába vert négy hatalmas *fadurung* között, amelyeknek irányát gondosan megjelölték ugyancsak egy doronggal a parton is, hogy bármilyen vízállásnál könnyen tájékozódhassanak. A malmot mind a négy sarkán nagy láncokkal erősítették a dorongokhoz. A kemény munka a molnárlégényeken kívül 6—7 *segítséget* is igényelt. A fáradságért kijárt az áldomás, ami a *szüvességükről*, de takarékoságukról is közismert molnároknak elég szép summa költséget jelentett.

A malmot a molnárok maguk faragták, — minden molnár ui. egyben hajóács is volt, — anyaga tölgyfa volt, élettartama 18—20 esztendő, az ára 1600 forint; nagy pénz, különösen ha a molnárlapon ünnepi eledelnek számító birkahús kilójának 16 krajcáros árához viszonyítjuk.

A malom két részből állott: a nagyobb, *fazsindellyel* fedett *malomházból* (házahajó, szérszámház) és a kisebb *vőgyhajóból*. A két részt 3 db egyenként 30 cm átmérőjű *kisgörendő* ~ *görendő* tartotta össze, középtűt egy vastagabb,

a nagygerendő ~ göröndő. A malom faránál lévő két kiscöröndőt összefüggően lépallózták. Ez volt a *vögyhíd*, amelyen közlekedni lehetett a malom két része között. A házhajóról ajtó vezetett a vögyhídra. A házhajón volt a malomszerkezet: a *kis-* és a *nagykerék*, a *kúpadon* a *malomküvek*, ezek előtt a *lisztszekrény*, ahová a liszt lefolyt az elválasztást is végző *faromás sziták*-ból, *szeibérékből*, itt volt a *lisztláda* vagy *kandi* is, melybe a lisztet kihúzták. A hajó mindkét részén egymással szemben voltak az erős *tartótalpak*: *ászkok* (egyes száma: *ászkok*, Szinnyi Magyar Tájszótára és Gombocz Etymológiai Szótára *ászkok* többest jelez), amelyek tartották a *vizeskerék* tengelyét, a *nagygerendő*t. A vizeskerékhez *hasogató gyertyánfából* készült 70—74 *kerék*-fog rögzítette a *lapátokat*. Ezeket a molnárgazda faragta rendszerint akkor, mielőtt mester, *szupér* lett, illetve régen ezzel a munkával *remékkelt*, hogy tagja lehessen a céhnek [2].

A malomház alján, a *malomhajóban* néha összegyülemlett a víz, ezt *szapollal*, hosszú nyelű széles *fapapuccsal*, falapáttal hányták ki. A malom elején is, faránál is horgonyt eresztettek le, *vasmacskát*, ugyanis számítani kellett a nagy áradás veszélyére, ami néha a malmot elszakította, ilyenkor ez a *lëmacskázás* volt a biztosíték. Ebből a célból tartottak a malomban 2 db hat méteres, vastag *malomkötelet* is [3].

Két jól áttekinthető fényképet közöl ugyanilyen típusú vízimalmokról Lambrecht Kálmán »A magyar malmok könyve« c. munkájában. (Bp. 1915. 35—36.)

Mikor a gondos molnár meggyőződött a jó bekötésről, s megjelent az első *örlető gazda* a *sükségkosztnak* való gabonával a révben, a *főjáró legény* lezsákolta a gabonát a *dereglyére*, a molnár családja meg a legények hozzátartozói is fellepedtek a *dereglyére*, s megindultak lefelé a vízen. Mikor a gabonaszállító *dereglye* elhagyta Győr határát, a kormányon álló kormányos elkiáltotta: »Isten velünk!« Ilyenkor mindenki elhallgatott, a férfiak levették kalapjukat, ki-ki terveire, kívánságaira gondolt, imádkozott. S mikor a kormányos ismét feltette a kalapját és *dicsért*, azaz *Dicsértességgel* köszönt, mindenkinek megeredt a nyelve, megindult a *csevet*, a *beszéd*. Ha a vízállás jó volt, és a *dereglyét* húzó ló hajtója, a *lógós* is jól volt, a révtől 3 óra alatt értek a malomhoz.

Az első hetekben nem volt sok a munka, kényelmesen dolgoztak, mellette *halásztak*, a malmon *tettek-vettek*, a szerkezeten igazgattak. Húsvét táján indultak útnak *örletnyi* a falusi gazdák családonként 6—8 zsák gabonával: fele búza — fele rozs arányban. Ezt az átlag-mennyiséget természetesen a család nagysága befolyásolta. Június vége felé több lett a munka, hozták a *konvenció-örlest* az aratók részére, hogy *Sarlóskor* (július 2) tele kamrával indulhasson meg a fáradtságos *nyári dolog*, az aratás. Ősszel 10—12 zsákkal jelentek meg a gazdák, ez volt a *téli beörlés*. »Ősszel a mőnár nagyot hallott«, azaz a torlódott munka miatt eleresztette a füle mellett a sok sürgetést, kívánságot. Éjjel-nappal zakatolt a malom, 24 óra alatt 16—20 zsák gabonát öröltek meg a víz sebességétől függően. Még az esős őszi időben is öröltek, ilyenkor *mamuszkában*, *halinatalpú*, *halinaborítású*, *ráncosszárú* csizmában dolgoztak, egyébként *bőrcipőben*.

A révből a malomba érkező gabonából *mérővel* vették ki a *vámot*, a *tizediket*. A gyakorlatban a *pozsonyi* mérő járta (60 liter), de emlegették a *pesti*

mérőt is, mely 96 liternek felelt meg. A *finak* a pozsonyi mérő tized része, kézzel is könnyen kezelhető fa mérőpohár volt.

Csak a *szēmēt*, a gabonát mérték, a liszthez nem volt semmi mérő eszköz, csak a zsák. Jó, falusi szövésű, sűrű zsákokat hoztak az örletők, ugyanilyen zsákjai voltak a molnárnak is. Használtak *köleskásás zsákokat* is, abba két pozsonyi mérő fért, a gabonásba csak 1,5 mérő. A liszt mértéke a keményre döngölt zsák volt, melyet sodrófához hasonló *kisdurunggal* tömtek meg. A zsákokon ugyan rajta volt a tulajdonos nevének kezdőbetűje tintaceruzával vagy fekete zsákfestékkel, de feltűnőbb jelzés is kellett rájuk, hogy csere vagy tévedés ne történhessék. A keményre tömött zsákot az *öreglegény* bal-karjára, baltérdéhez fordította, s függőleges irányban felülről lefelé dült és jellegzetesen kapcsolt nagybetűkkel vörös krétával írta rá a gazdája nevét, esetleg lakhelyét.

Az örlető meg szokta mondani, hány zsák lisztet és milyen őrlést kíván: *parasztra* őrljék-e gabonáját, vagy *öntsék föl* mégegyszer. Az előbbi egyszeri őrlést jelentett, tehát korpa és a legfehérebb liszt egybement, az asszonyok otthon szitálták át, ha finomabb liszttel akartak főzni. Mégegyszer való felöntés után a szeiberek *korpára, darára, muntlisztre* (láng), választották szét az örleményt. Előfordult, hogy miután megtöltötték az örlető kívánsága szerint a zsákokat, 15—20 kg is kimaradt a finomlisztből. Ezt néha az örlető tudtával és beleegyezésével, máskor tudomása nélkül — egy kis *szērzési* szándékkal — a legények könyvelték el mint tiszta hasznót. Nyolc hónap alatt jelentékeny mennyiségre szaporodott ez az alku nélküli vám, a *farba*. Oly mértékben számoltak ezzel a haszonnal, hogy a legények járandóságának is egy részét alkotta. A szót a molnárok népetimológiával magyarázták; ugyanis az ilyen szerzeményt betették a *malomfarba*, ott felgyülemlett, majd a dereglye a révbbe vitte. Az elszámolásnál a farba fele a gazdái volt, a másik fele a legényeket illette.

A *farba* sem Szinnyei Magyar Tájszótárában, sem Frecskay. Mesterségek Szótárában nem szerepel, Gombocz Etymológiai Szótárában a farba csak mint kártyaműszó kap magyarázatot. Mivel a szakmában sok német eredetű szó használatos, valószínűnek látszik, hogy a német nyelvben 1820—40-ben még melléknévként és határozószóként egyaránt használatos *fahrbare* (was gefahren zu Wagen weggeschafft werden kann; — fahrbare Güter: Mobilia) 'ingóság, elmozdítható' szó magyar változata [4].

Nem hagyhatjuk szó nélkül a molnár gazda és a legények dicséretre méltó kölcsönös bizalmát. Sem a révben, sem a malmon nem jegyezték fel, hogy mennyi gabona került a kövek közé; — az öreglegény becsülettel vámost és szállíttatta időnként a visszainduló dereglyével a gabonát (vámot), s a molnár gazda sem ráncolta a homlokát, ha a fiatal legények pár kiló farbával felkeresték a csicsai kocsmárost.

A molnár a száraz esztendőnek örült. A bezsákolts gabonából 10—12 szemet a szájába vett az öreglegény, megrágta, s tudta, hogy mennyi vizet bír el. Ha elég száraznak találta, a gabonát a *malom elejébe* öntötték, 10—12 zsák mennyiségre 20—25 liter vizet öntöttek, így ázott 6—8 óra hosszat. Nem csalás volt ez, hiszen nem súlyra vámostak, csupán annyi, hogy a megvizezett gabonából több finomlisztet tudtak produkálni. A megázott szemről lepergett

a külső héj, ez nem őrlődött, kevés lett a korpá, több lett a minőségi anyag. Vizes évben termett gabonával ezt nem lehetett megtenni, a kenyérmag vastagon adta a korpát, kevés volt a finomliszt-haszon.

2. A malom személyzete

A malom személyzete elnevezéseikben, feladataikban sok szokásban őrizte a 80-as években megszűnt molnárcéh hagyományait.

December 8-án *kikötötték* a malmot, s visszahúzták Győr alá telelésre. A molnárok hazamentek. A gazda eltervezte a következő esztendőre a *legény-fogadást*. Szent István napján (dec. 26, — augusztus 20-át *István királ*-nak hívta a Győr vidéki nép) délelőtt megtörtént az *elszámolás*. Estére meg a molnárgazda azokat hívta meg vacsorára, akiket a következő évre kiszemelt legényeknek. Ritkán váltogatták a legényeket; sokan az első gazdájuknál öregedtek meg, vagy egy gazda után mentek a saját malmukra. Így tehát nem volt nehéz az *égyezkedés*. Az alább leírt — úgyyszólván mindig állandó — részesedésen kívül csak az *öreglegény*, *első legény részén-félül*nek nevezett járandósága körül szoktak alkudozni. A gazda 6—10 pozsonyi mérő gabonát ajánlott fel általában részen-felül gyanánt — »Urambátyám, kevés ez az *iber*, tóggya még ékkicsint!« — kérte az első legény a gazdát. S ha jó-dolgos volt, nem is kellett a gazdát kétszer kérni, megadta a 12 mérőt. Ezért kellett az öreglegénynek télen a malomszerkezetet rendbehozni, a gazda adta anyagból a kerekeket *befogazni*; ő volt a felelős az őrlésért, a malomért, hiszen a gazda a révben volt, legfeljebb havonta egyszer ment ki a malomba. Ilyenkor birkahússal, borral lepte meg a legényeket.

A *második legény* vagy *kislegény* is részt vett az őrlési munkákban, továbbá az ő tiszte volt a főzés.

A *főjáró legény* a dereglyét rakta meg, s ment vele a malomba; a *lógós*, *inas* a dereglyét húzó lovat vezette a parton.

Egy jól kezelt malom összvámkeresete a nyolc hónap munkaidő alatt 350 mérő gabona volt, melyből kb. 65—70% búza, 15—20% rozs, a többi árpa, kukorica. Ebből egy legény 9-ed részt kapott, a gazdának 6/9 maradt. Ebből ment ki a 12 mérő *részén-félül* az öreglegénynek. Így egy-egy legény keresett 40 mérő gabonát, 4—5 zsák liszt (farba) is jutott, még 8 zsák egyéb őrlemény meg *malompor*, amit összesöpörtek. Továbbá — a kenyéren kívül — a napi ellátásról a gazda gondoskodott. Lényeges közös haszonnak tartották a parton beszerezhető fát, meg amit a víz hozott, s megszáritották a vögyhídon.

Ez az egyezés iratlan törvényként évről évre érvényben volt, ezért ment hamar a legényfogadás. Inkább a vacsóra volt a fontos, ami ezt követte. Az étrend állandó volt: disznótoros *őrzaleves* friss zsemlekockával (nem pirítva), majorannával sült baromfi (*lúd, réce, csibe*), *túrós, mákos, káposztás rítés* és *cipófánk* (szemben a *forgácsfánkkal* és a *durungfánkkal*, mely utóbbi újvárosi népi különlegesség volt).

A pecsenyéket és a tésztákat nagy *cintálaton* adták fel. Nem sajnálta a bort a molnárgazda, ettek-ittak az elmúlt évad örömére, s az új szezon biztató reményeire.

Érdekes és hasznos hozó eseménye volt az őszi őrlési időszaknak a *zsidók őrletése*. Ünnepeik beköszöntése előtt értesítették a molnárt, hogy a *laskához* való gabonát mikor viszik a malomba. Az egyébként 180—200 zsáknyi rakományt szállító dereglye ilyenkor csak azt a 20—25 zsák tiszta búzát vitte, amelyet a kovásztalan kenyérnek szántak. A dereglyével ment az egyházközség részéről két ellenőr. Ezek az őrlés megkezdése előtt új, mosatlan fehér vászonnal bevonták a garatot, a lisztszekrényt, és azt a ládát, amelybe a lisztet kihúzták, továbbá egy-két közelebbi részt. Az ellenőrök jelenlétében megtörtént az őrlés: Csak a muntlisztet vitték el, a többi a farba közé ment. A legényeknek ajándékozták mindig a vásznat, s *lúdhússal*, borral bőkezűen megvendégelték őket, s ünnepeik alatt szép mennyiségű laskát küldtek a molnároknak. Győrben és vidékén csak a maceszt hívják laskának, semmi-fele kifőtt vagy sült tészta nem viseli ezt a nevet, mint akár a Tiszántúl, akár Veszprém megye, Göcsej vagy az Őrség leves-, ill. kifőtt tésztái [5].

A munkaidőn kívül jellegzetes galambszürke posztóruhát viseltek a molnárok. A molnárgazdák vitézkötéses csizmanadrágot hordtak a hasrésznél *ellenzővel* és díszes csattos nadrágszíjjal. A mellény forint nagyságú ezüst gombokkal volt díszítve, a fehér vászon inghez fekete selyem csokorra kötött nyakkendővel viselték; a kabát kissé hosszabb volt (félcombig érő), mint általában az akkori polgári viselet. Szürke Kossuth-kalap egészítette ki az öltözetet. A legények is szürke — csak egyszerűbb — posztóruhát hordtak.

3. A molnárok étkezése az őrlési időszak alatt

A molnárok munkája idénymunkára emlékeztet, melynek tartamát, idejét a természet és a hajtóerő: a folyóvíz szabta meg. A távollét a családtól, a vízen való élet, az éj-nappalos munka s a sokszor felszaporodott őrlenivaló sajátosan alakította a molnárok táplálkozásának minden mozzanatát. Nem nevezhető népi táplálkozásnak, de különbözött az iparosságétól is, attól is, ami a négy téli hónap alatt a molnárcsalád konyhájára, táplálkozási igényeire jellemző volt.

A molnárok maguk főztek a malomban. Minden legénynek meg kellett tanulnia a malmi főzést. A szakács-munkakör a kislegényé volt. Akkor főztek, akkor ettek, amikor a munka engedte. Az igénytelenségben csak egyről nem mondtak le: naponta egyszer főtt étel mellé telepedtek. Minthogy a malom igen *szellős* volt, a meleg ételnek nagy volt a becsülete. Óráat nem tartottak a malomban. Az időre a nap járásából, árnyékból következtettek. Felhős időben a Bécs felől jövő hajók, a *pasasér*-hajók tájékoztatták a pontos időről a molnárokat. (Pasasér-hajónak hívták a Győr-vidékiek a dunai, Bécsből jövő személyszállító és luxusgőzösöket) Ebben az alakjában említi a szót Balassa József [6]; azonos értelmezésben *pasaszér* alakban közli a Révai Lexikon; Th. Heinsius a *der Passagier* címszónak az előbbivel azonos értelmezéssel *passaschier* olvasására figyelmeztet [4].

a) A tűzhely és főző-, étkezési felszerelés a malmon

Tűzhelynek, spórheltnek, tűz-nek nevezték (Védd le a tüzrű, — tēdd a tűzre) azt az alkotmányt, melyen a kislegény megfőzte az ételt. A tűzhelyet a legények készítették a malommal egyidőben, s ez a házhajó állandó tartozéka volt. Négy erős *durunglábon* állt a $120 \times 120 \times 90$ cm méretű tűzhely. Az alja 25—30 cm-re volt a malompadlótól. Alsó lapja, oldala vastag deszkából készült, benne jól ledöngölt agyag kb. 50 cm vastagon, rajta egy arasznyi folyami kavics szépen elegyengetve, erre rakták a sima kölapokat sárra és a deszkakeret fennmaradó 8—10 cm-es szélét is jól besározták. A Győr megyei parasztasszonyok a lepörgött vakolat helyét, az *egérlikat*, a szoba, a konyha, *gádor* (nyitott folyosó), padlás *fődjit* nem *tapasztják*, hanem fekete és sárga földből *pělvával, polvával, töreikkel, vízzel sárt tipornak*, majd vízbe mártott kézzel szakszerűen *sároznak*.

A jól döngölt, sározott malomi tűzhelyen szabadon égett a *lángos ramaty* (szemetes ág, fadarab, levél együtt) a víz-hozta ág, a vögyhídon tárolt száraz fa aszerint, hogy milyen tűzre volt szüksége a kislegénynek. A tűzhely fölött egy — a malom oldalából kiálló — rúdon erős lánc lógott, amelyre felakasztották a 10—12 literes *rézbográcsot*. Ennek fafedele volt. A *tálos-on* — deszkából készült polcos állványon sorakoztak az edények: egy nagyobb és egy kisebb zöld *mázos cseréptál*, ezekbe tálalták a levest, a kettőbe belefért az egész bogrács tartalma. — 12—15 db. *mázás cseréptányér*, egy *háromlábú vasserpenyő* szalonnasütéshez, gombócgyömbölyítéshez és rántáskészítésre. Itt volt még a nagy *fa-merőkanál*, egy *tótkanál* (fakanál), itt *fujakodott* — szellőzött — a *zsinegháló*ból készült, kerek farámára szerelt nyeles *csuszaszedő* még a *lapicka*: egy 60 cm hosszú hengeres nyelű fa, melynek a vége (20 cm) 2 ujjnyi szélesre volt *kilapítva*, ezzel keverték a fővő ételt.

A *nagykést* — *öregkést* kenyérvágásra használták, ezzel *metélték* fel a kifőzni való tésztát is. Étkezéshez *pléhkanalat* tartottak, volt villa és kés is, de ezek ritkán kerültek kézbe. A molnároknak *dornerjuk* volt, jó acélbicska; a férfiak divatja volt akkoriban. (Az elnevezés egy Dörner nevű híres győri késes nevét őrzi.)

A tűzhely mellett lógott a *csúcsos sósacsó*, a *paprikásacsó*. A paprikát fakanállal, a sót marékkal adagolták. Örölt sót és erős törött *paprikát* használtak. Bár az otthoni molnárkonyha sok fűszerrel ízesített, a malomban a vörös- és fokhagymán, a són és a paprikán kívül nagyritkán került az ételbe törött *magyar bors* és elvéve *babérlevél*, egyéb fűszert nem használtak, még zöldpaprikát sem. A konyhafelszerelés lényeges része volt még a *gyúródészka* meg a *sodrófa*.

b) Ételek

Amilyen egyszerű volt a tárgyi felszerelése a malmi »konyhának«, olyan igénytelen volt az éléskamrája is. A lisztből készült kalóriadiádus tésztaételek alkották táplálkozásuk lényegét. Bekötéskor *televítették* az 50 literes *főzőzsákot* muntliszttel, két-három nagy tábla vastag *füstölt hátszalonnát* — (ha a gazda jó kedvében volt, megtoldotta ezt a zsírnak valót egy fazék zsírral) — 15—20 kg vöröshagymát, 1—2 kg fokhagymát, 2 kg sót, 1—2 kg törött erős

paprikát vittek magukkal. Az volt az általános szokás, hogy a szalonnát a *serpenyőbe* aprították, kisütötték, a *csörgéjét* megették kenyérrrel, a zsíráját használták *rántásra*, *suttyantásra*. A molnárok sem a malomban, sem otthon olajjal nem főztek, háztartásukban ez ismeretlen volt.

Réggelire kenyeret, hagymát, ha az örletők hoztak vagy hazulról küldtek, esetleg valami húsfélét fogyasztottak minden ceremónia nélkül, ki mikor érte-kapta.

Ugyanígy zajlott le a vacsora is: a hagyma nem maradt el, néha csak *sós-paprikás kényeret* bicskáztak, vagy a déli maradék gombócot a serpenyőben sült szalonnára szelték, megpirították: ez volt a *részütt gombóc*. Italuk, főzővizük a Duna vize volt, melyet hosszú nyelű fa mérőszerszámmal, *papucsal* mertek fel. Ebből is ittak, poharuk nem volt. Ott diszelgett ugyan a fából készült kerek, lapos négylábú *csutora* (2,5—3 l) a tálason, de az száraz volt mindig, hacsak a gazda közbe-közbe meg nem töltötte egy kis borral. Ritkán ittak szeszesítalt, általában józan emberek hírében álltak a vízimolnárok. Ha kisgyermek jött a malomba, a csutora tetejét lecsavarták, abban adtak neki vizet, a többiek a papucsból ittak.

Az étkezéshez a legények nem a gazda kényerét ették. Ki-ki a sajátjából vágott. Általában fele búza — fele rozs kényeret sütöttek asszonyaik, nem is annyira az ízletességért, hanem egyrészt mert nem száradt ki olyan hamar, másrészt a Győr vidéki nép pazarlásnak tartja tiszta búzakenyeret enni. Lapos kerek kenyérük volt. Az első szelet volt a *szegetül*, metszettek *karét*, *íket*, *ásó-lisztés hëjját*, *fösó hëjját*, szerették a *gyürkét*, a kenyér pirosra sült, oldalt kiforrott púpját. Sokra becsülték a jó kényeret, ferde szemmel néztek a keletlen, alsó héjánál ragacos: *záklás* kenyérre; ilyenkor a főjáró legény útján úgy mentegetőzött a feleség, hogy *mëgfázott a kovász*.

A kenyérbe a búza-, rozsliszten kívül egyéb anyagot (kukorica, burgonya stb.) nem tettek. De belekerült igen sokszor tudatosan a *csörmöle*: A *csörmölés* kenyér enyhén lilás színű, ízletes; a győri kenyérsütő asszonyoknál igen nagy volt a kelete. A *csörmöle* ~ *csormolya* (*melampyrum arvense*) gyomnövény, apróbb, pirosabb szemű, mint a búza [7]. A molnár nem örült, ha csörmölés bűzát kellett örölnie. A nép nem termesztette, de nem is irtotta. Ahol elbűrjázott, hagyta, jóüzü lett tőle a kenyér.

Moesz Gusztáv ír az *ibolyaszínű kenyérről*, melyet Hont megyében látott, s szerinte ott is kedvelték [8]. A szentgáliak »*csörményes kényernek*« hívják azt, amibe »a molnár beleörölte a *kékszínű csörményt*« [9]. Inczeffi Géza tájékoztatása szerint Erdélyben is szívesen fogyasztják a jóüzű *csurmolyás* kényeret. Rapaics Raymund régi kenyérfűszernek tartja a csörmölyét, mint amilyen volt hajdanában az ánizs és a köménymag [10].

Ebédelni egyszerre szoktak a malmon a legények. Asztal nem volt. A nagy zöld mázas tálba, — ha örlető is volt, kettőbe — kimerte a levest a kislegény, letette a hajó padlójára, a fa merőkanállal megkoccintotta a tálát jelezvén, hogy kezdődik az ebéd. Ki szűrén, ki zsákján a tál köré hasalt. Bal karjukra könyökölve külön-külön cseréptányérból pléhkanállal ettek. Tisztelték a kort, a rangot, de nem volt kialakult vagy áthághatatlan szabálya a mérés sorrendjének. A kislegény újabb koccintással jelezte a második tál ételt.

Mint már szó esett róla, étkezésük gerince a tészta- és kenyérszervezés volt: *gombóc, főtt tészták, dödölle, daragombóc, csusza*, esetleg *hamuban sült pogácsa*. A népi étrendben is helyt kapott egy-két molnárétel, mint a *forrázott gombóc* [11]), *mónárpogácsa* [12]; szakácskönyveink is felhasználják a »molnár« megjelölést a francia vagy angol konyha megmagyarosított ételeinél. (Molnárleves, gombóc molnármodra stb.)

A leves és a tészta alig-alig választható el egymástól a molnárok étrendjében. Ha gombócot főznek, levéből készül a leves; ha krumpli- vagy bableves fő, bőven kerül bele apró, kemény *csipkédett*.

Bár kenyérpótlóra vagy inségeledelre a molnárok foglalkozásuknál fogva nem szorultak, mégis talán a gombóc az, amivel szívesen felváltották pl. este a sós-paprikás kenyeret. A kislegény kötényt kötött, szalonnát olvasztott, vizet forrált. A nagy cseréptálba *marékkal* mért muntlisztet a főzőzsákból, megsózta, a lobogó vízzel leforrázta, de csak annyira, hogy a liszt éppenhogy csak összeálljon. Leöntötte bőven forró zsírral, s összedolgozta a fakanállal. Szakított a tésztából a fa merőkanállal, a serpenyőbe csapata, s a lapickával körbehajtva kerekítette, befőzte a bográcsba. Kézzel nem nyúlt a tésztához. Ha sok víz került a lisztre, *ragadós* lett, ha kevés zsírt tett rá a kislegény, vagy nem volt elég forró a zsír, *rágós* lett a gombóc. Ha megfőtt, kiszedte, a tésztalét jó paprikás rántással enyhén berántotta, sózta, ecetezte, s kész volt a *gombóclevés*. Sokszor előfordult, hogy a lógósnak a dereglye vissza-indulása előtt kidobáltak a partra 5—6 gombócot, — jókorák voltak — az ürögben a tarisznyájába szedte, a révig eleszegette. Gombóc készült még *darából* is. Apróra vágott krumplit főzött a legény a vízbe. A darát előbb a lével, majd forró zsírral leforrázta, kikeverte, a serpenyőben lapickával gömbölyítette, befőzte, a levest paprikásan berántotta.

Szerették a *dödöllét*. A hántolt köleskását jó sűrűre főzték sós vízben. Régebben a bogrács széléről, később kis deszkáról kanállal zsíros lábásba szagatták, forró zsírral meglocsolták, túróval, tejfellel, csörgével fogyasztották. Meg kell jegyeznünk, hogy tejnemű csak akkor került a malomra, ha az őrletők hozták. Ezeket viszont a molnárok megkínálták ebédjükből.

A *csusza* más vidék ugyanilyen nevű ételétől eltérően megsózott lisztből vízzel felvert, tojás nélküli lágy tésztából készült. Deszkáról forró vízbe szagatták, a csuszaszedővel kimerték, s a nagy tálba téve túróval, pörkölt darával vagy egyszerűen hagymás zsírral ízesítették [13].

A gyúrttésztát is a kislegény készítette. Alaposan megmosdott, kötényt kötött, feltette a kalapját, és letérdelve, a padlóra tett gyúródeszkán gyúrt. A tésztába sem só, sem tojás nem került. Egyszerre csak egy levelet gyúrt jó keményre, kisodorta, szárította addig, míg meggyúrta a másik levelet. Öregkéssel apró kockára metélte a tésztát. Kifőzte. Ha túrot vagy hagymás krumplit tettek a tésztára (gránátmars), a levéből *mónárleves* készült; forró zsírba piros paprikát téve a lével felerésztették, *suttyantották, sózták*, ecetezték. Ilyenkor először a tészta került a tálba, majd a második adagra merték rá a savanykás levest.

A *pogácsa* is tojástalan gyúrttésztából készült. Kevés zsírt tettek bele, vagy egyszerűen a gyúrttészta anyagát használták fel pogácsának. Kerekre formázták, tetejét bevagdosták s rárakták a forró kőlapokra, esetleg a forró

hamuval be is takarták. Ha elkészült — jó vastag, ropogós alja sült — leverték róla a hamut, megszírozták, megsózva fogyasztották [14].

Hogy változatosabbá tegyék étrendjüket, halásztak is a legények. 40—50 méter hosszú *bécsi zsinórra* méteres távolságokra kötöttek 20—30 cm hosszú *zsinegőget*; ezekre acél *horogkapcsokat* erősítettek. Száraz sajtot, erősen ki-melegített túrót, kemény daragombócot vagy földi gilisztát használtak csalét-kül. Ezt a *véghorgot* kötéllel erősítették a malom farához, s 3—4 óránként felhúzták. Nagyobb vízálláskor, de különösen áradáskor nem maradt el az eredmény. Nemes halnak tartották a *harsát*, a kemény húsú *csukát*, a kövér, vastaghúsú, nehezen tisztítható *compót*, a *fehér, fekete és barna márnát*, bár elég *tüskés*; sűrűn be kellett vagdalni az elkészítésnél, akár csak a *dévért*. Szerették az apró *sügért*, a lapos fejű *tomojkót*, *keszegét*, *balindot*, a fekete belsejű *patucot*, bár mind igen tüskés hal. Nagy volt az öröm és büszkeség, ha ritkán egy-egy *kecsőge* került a horogra.

A halat főleg levesnek főzték. Zsír nélkül karikára vágott vöröshagymát *fonnyasztottak*, sok piros paprikát szórtak rá, feleresztették, megsózták, s mikor forrott, belerakták a megtisztított halat darabokban. Egész magyar borssal ízesítették és apró kemény csipkedettel tették tartalmasabbá. Máskor babérlevelet és egy kis ecetet tettek a hallevesbe.

Néha törvényt ültek a *malmi csibéken*, amelyek a hajó fenekében dúskáltak a lepotyogó magban, meg a vízből bekerült férgekben. Akinek jól ment sora, arra azt mondták: »Jól él, mint a mónár csibéje.« Más állatot nem tūrtek meg a malomban, a tisztaságra igen nagy gonddal ügyeltek, étkezés után a bográcsban melegített vízzel a nagytálban elmosogatott a kislegény, leöblítette, lecsorgatta az edényeket és felrakta a tálasra.

Az étrendben változatosság csak akkor esett, ha kijött körülnézni a gazda; ő hozta a pecsenyét, vagy a *gulásnak valót*, viszont jóllakott gombóccal. 10—12 naponként a főjáró legény csinos kétfülű fedeles kosárban hozta a hazait. A gondos molnárné a húson kívül főzeléket, kalácsot, üvegben tejet, kávét küldött. A kosár fülén ott lógott a faragott, formás, esetleg színezett kis *fatáblácska*, rajta a tulajdonos neve.

Szórakozási igényeik szerények voltak, este *citorával*, *furuglával* kiültek a malom farára, *muzsikáltak*, tréfálkoztak. Nagy ritkán kimentek Vénekre vagy Csicsóra, — pénzük nem lévén — egy-egy *darab-zsák* farbát vittek, azért mért nekik bort a kocsmáros. Búcsúban mérsékelten mulattak, nem káromkodtak, nem verekedtek, közismerten jó táncosok voltak. Nepomuki Szent János napját (május 16), minden molnárcsalád megünnepelte. Ezen a napon nem örültek, kiment a család a malomra — jó ebédrel felpakkolva —. Egész nap szórakoztak, alkonyatkor csillag vagy keresztalakban ácsolt deszkalapokon égő gyertyákat, virágkoszorúkat eresztettek le a vízen.

Több mint fél évszázada elcsendesültek ezek a kézzel készített remekek, a szorgalmasan őrlő malmok, emlékeiket csak a molnárcsaládok leszármazottai s néhány kedélyes népdal őrzi.

JEGYZETEK

- [1] Fehér Ipoly: Győr megye és város egyetemes leírása. Bp. 1874. 318.
- [2] Czeh János: Mesterműszók. Nyr. XI. 286.
- [3] Vö.: Frecskay János: Mesterségek szótára. Bp. 1912. 281—295.
- [4] Heinsius, Theodor: Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache. Wien, 1840.
- [5] Vö.: Vajkai Aurél: Szentgál. Bp. 1959. 151., 170., 171., 261.
Kardos László: Az Őrség népi táplálkozása. Bp. 1943. 117.
Gönczi Ferenc: Göcsej. Kaposvár, 1914. 152.
Ecsedi István: A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása. Debrecen, 1935. 34.
- [6] Balassa József: Francia szók a magyarban. Nyr., XXVI. 441.
- [7] Jávorka—Csapody: Erdő-mező virágai. Bp. 1950. 84.
- [8] Moez Gusztáv: Az ibolyaszínű kenyér. Uránia, 1921.
- [9] Vajkai Aurél: i. m. 17., 155.
- [10] Rapaics Raymund: A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története. Bp. 1934. 151—152.
- [11] Vajkai Aurél: im. 150.
- [12] Ecsedi István: i. m. 126.
- [13] Ecsedi István: i. m. 108.
- [14] Vö.: Beke Ödön: Hamuba sült pogácsa. Ethn., 1936. 219—220.
Szüleim (Apám: Szabó Kálmán ny. ig. tanító, 82 éves, újbárosi [Győr] vízimolnár-öreglegény fia, aki 19 éves koráig minden nyarat a malmon töltött;—Anyám: Buček Ilona ny. tanítónő, 80 éves, esztergomi vízimolnár lánya) emlékezetében szeretettel őrizgetett gyermekkori élmények, családi események felhasználásával állítottam össze ezeket a vízimolnárok életére vonatkozó adalékokat.
Kiegészítésül felhasználtam †Pongrácz Jánosné Dusa Rozália (meghalt 1959-ben) 84 éves rábaszentmihályi parasztasszony közléseit, aki sokszor megfordult a malomban, örletnivalóval, s jól ismerte a molnárok szokásait.

О ЖИЗНИ ВОДНЫХ МЕЛЬНИКОВ ГОР. ДЬЕР

Мучине, Э. Сабо

Автор занимается в работе жизнью водных мельников; это ремесло сегодня уже не существует, его место теперь занято заводами, которые работают современными техническими оборудованьями. Работа основывается на устном рассказе свидетелей; она описывает строение, оборудование, ход работы и персонал работавших на Дьёрском участке Дуная водных мельниц и обычаи еды восьмимесячного периода работы. Работа существенно обогащает относящихся к этому периоду этнографические данные, а также дает незнакомые до сих пор слова профессиональной лексики.

ÜBER DAS LEBEN DER MÜLLER DER WASSERMÜHLEN VON GYŐR

von

Frau J. Mucsi

Die Arbeit beschäftigt sich mit einem Gewerbe, das seither durch einen mit viel zeitgemäßerem Einrichtungen arbeitenden Industriezweig ersetzt worden ist, mit dem Leben der Müller der alten Wassermühlen bei Győr. Die Daten stammen aus mündlichen Mitteilungen von Augenzeugen. Es wird kurz über die Konstruktion, die Geräte, den Arbeitsgang der auf dieser Strecke der Donau in Betrieb gestandenen Wassermühlen, über deren Personal und dessen Beköstigungsgewohnheiten in der achtmonatigen Arbeitsperiode berichtet. Das bisher bekannte diesbezügliche ethnographische und Fachwörtermaterial wird durch die Arbeit wesentlich erweitert.

ADATOK A XIX. SZÁZADBELI SZEGEDI FRANCIA CSALÁDNEVEK TÖRTÉNETÉHEZ*

Írta: PALÁSTI LÁSZLÓ

A szegedi Állami Levéltár XIX. századi helyi vonatkozású anyagában előforduló családnevek között az előző századi helyzethez hasonlóan szintén nagy számban szerepelnek idegen családnevek.* Ezeknek többségét német és szláv családnevek alkotják, utánuk sorrendben — a XVIII. századinál már lényegesen nagyobb arányban — francia családnevek következnek. Ez utóbbiakat a XVIII. századi levéltári anyagban ránk maradt francia családnevekkel ellentétben nemcsak arányszámuk jelentős megnövekedése, hanem a névanyag összetétele terén mutatkozó különbség is jellemzi. Ugyanis a XIX. századi francia családnevek néhány kivételével mind olyanok, amelyek a fennmaradt levéltári anyagban először szerepelnek.

Felmerül a kérdés, mi a magyarázata a francia családnevek ezen újabb, az előző századinál lényegesen nagyobb arányú megjelenésének egy olyan városban, mint Szeged, ahol nem mutatható ki franciáknak olyan méretű betelepülése, amilyen a német és szerb lakosok esetében állt fenn.

Mielőtt erre a kérdésre feleletet adnánk, vessünk előbb rövid pillantást a századeleji Szeged lakosságának nemzetiség szerinti megoszlására és azokra a tényezőkre, amelyek a város gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődésében és egyúttal a családnevek összetételének alakulásában is a század folyamán fontos szerepet játszottak.

Szeged lakossága a XIX. század elejére jelentékenyen megnövekedett. Az 1805. évi országos adóösszeírás szerint, mely a valóságos lélekszámnál kevesebb lakost mutatott ki, a város népessége 25 347 főre rúgott. Az előző időkben történt betelepülések eredményeként a XIX. század elején is tekintélyes számú német és szerb elem foglalt helyet a lakosság körében. Erről tanúskodik az 1850. évi népszámlálás is, amelynek adatai szerint a század derekán még mindig 890 német és 587 szerb s szlovák (zömében szerb) lakos élt Szegeden [1]. Jellemző, hogy 1800-ban a »Palánkban lakó Magyar Adózók sajnosan« panaszkodtak a palánki leányiskola Frank Terézia nevű tanítónője ellen, aki a szülők panasza szerint nem tudott magya-

* A XVIII. századi előfordulásokra nézve ld. Szegedi Ped. Főisk. Évk. I., 41—52.

rul. Helyette olyan tanítónő alkalmazását kérték, »aki mind a két nyelven taníthatna« [2].

Szeged a XIX. században is jelentős mértékben tovább fejlődött, bár a város életében gazdasági és egyéb téren a század folyamán több alkalommal is komoly nehézségek álltak elő, így a francia forradalmi, majd a napóleoni háborúk, a többször visszatérő inség, az 1879. évi árvíz-katasztrófa stb. következtében.

A fejlődés folyamán szaporodtak a közigazgatási, rendészeti, törvénykezési teendők. Ennek következtében szükségessé vált újabb városi vagy állami hivatalok, intézmények szervezése, illetőleg a meglévők fejlesztése, és ezzel párhuzamosan megfelelő számú személyzet alkalmazása. A városban egyébként továbbra is állandó helyőrség állomásozott, amelynek kötelékében tekintélyes számú idegen katona is teljesített szolgálatot.

A város lakosságában a polgáriasodás nyomán a kézműipart űzők száma is jelentősen növekedett. Az 1799. esztendőben a szegedi összes mesterelemek száma 700 volt. Ez a szám az 1830. évi összeírás alkalmával már — az iparos »legényeket« és iparos tanulókat is beleértve — 2654-re emelkedett [3]. Az 1870-ben tartott népszámlálás szerint abban az időben Szegeden az iparral foglalkozottak száma összesen 4767 főt tett ki, azonban az önálló iparosok száma 995-re esett vissza. Ekkor már több gyár és ipartelep működött Szegeden. A kereskedelmi és forgalmi viszonyok fejlődése terén új szakasz kezdődött a gőzhajózásnak 1845-ben történt rendszerezésével, később pedig a vasúti közlekedés megindulásával.

Szeged városa kulturális téren is jelentős fejlődésen ment keresztül a XIX. században. Már a század elején könyvnyomda létesült Szegeden, a második felében ezt újabb nyomdák alapítása követte. A Grün-nyomdának a század elején történt létesítése után csak több évtized után került sor az első helyi lap kiadására, amelyet a század második felében több helyi lap megjelenése követett. A város kulturális életében nagyjelentőségű eseményt jelentett az állandó színház megnyitása, újabb iskolák, nevelőintézetek, zenede létesítése, közkönyvtár felállítása.

Az előzőekben vázolt körülmények magyarázzák annak a nagyobb méretű betelepülési folyamatnak okát, amelynek következtében a betelepültek révén a Szegeden használatos családnevek annyi újabb idegen család-névvel egészültek ki.

A betelepültek között külföldiek is voltak, azonban az előző századhoz viszonyítva már jóval kisebb mértékben. A legnagyobb részük a század első felében jött Szegedre, és legtöbbször iparos volt. Közülük sokan végleg Szegeden telepedtek le és a »befogadott« polgárok névjegyzékeinek tanúsága szerint a város polgárai közé is felvételt nyertek, mint pl. Basilius Danne, akinek nemzetiségére vonatkozóan az 1809 és 1811 között befogadott polgárok jegyzékében ez a bejegyzés szerepelt: Germanus.

Az ország közeli vagy távolabbi vidékeiről betelepültek egy részét a számukra kedvezőbbnek mutakozó munka-, ill. kereseti lehetőségek vonzották Szegedre, mások pedig mint állami vagy egyéb alkalmazottak, áthelyezés útján kerültek a különböző új intézményekkel gyarapodó városba. Tekintélyes számban jöttek Szegedre iparostanulók is, különösen a Bánátból és Bácskából, hogy az igen jó hírnévnek örvendő szegedi iparosok mel-

lett sajátítsák el jövőendő mesterségüket. A szegedi középiskolák tanulói között szintén nagy számban voltak vidéki tanulók az ország különböző részeiből, főként az etnikailag heterogén lakosságú Bánátból és Bácskából. A Szegeden iskoláztatott délvidéki tanulók között, amint azt a régi iskolai anyakönyvek bizonyítják, igen nagy számban voltak nem magyar anyanyelvűek is. Ugyanis sok délvidéki nem magyar nemzetiségű szülő is előszeretettel taníttatta gyermekeit Szegeden, melynek iskolái közül a gimnáziumban a tanulók többsége általában vidéki volt, s az iskolának több olyan idegen családnévvel viselő tanulója is akadt, akik külföldön születtek. A Szegeden tanult iparos vagy középiskolai tanulók közül többen később Szegeden telepedtek le.

A helybeli Állami Levéltár XIX. századi szegedi vonatkozású anyagában előforduló idegen családnévvel között, amint erre már utaltam, a XVIII. századinál már lényegesen nagyobb arányban szerepelnek francia családnévvel. Ezek között azonban csak kevés akad olyan, mely francia nemzetiségűek letelepedése révén honosodott meg Szegeden, annak ellenére, hogy városunkban sem előzőleg, de sem később nem tartózkodott annyi francia, mint a XIX. század elején. Ezek a franciák túlnyomórésztben a francia forradalmi, majd pedig a napóleoni háborúk idején mint hadifoglyok vagy mint szökevények kerültek Szegedre. Minthogy ezek szegedi tartózkodására vonatkozóan városunk történetével foglalkozó eddigi munkákban semmiféle adat nem található, helyénvalónak látszik, hogy dolgozatomban erre a kérdésre a lehetőség adta keretek között kitérjek.

A francia forradalmi háborúk idején, amint azt már egy másik dolgozatomban röviden ismertettem [4], Szegeden is sor került a francia forradalmi hadsereg fogságba esett katonáinak elhelyezésére. Közülük elég sokan haltak meg Szegeden. Az 1793. évi december hó 4-e és 1794. évi december hó 31-e közötti időben elhalálozott francia hadifoglyok száma, amint azt közöltem, meghaladta a 150 főt. Valamennyinek nevét az 1788 és 1825 közötti időben vezetett halotti anyakönyv őrízte meg [5]. Ebben az anyakönyvben 1795. évtől kezdve elhalálozott francia hadifogoly neve nem szerepel. Ennek az az oka, hogy 1795-től kezdődően a belvárosi (palánki) r. kat. plébánián külön anyakönyvet kezdtek vezetni a katonákról, köztük a francia hadifoglyokról [6]. Ennek adatai szerint 1795. január 1-e és 1800. március 28-a között 199 francia hadifogoly halt meg Szegeden. Az 1800. évben elhaltak közül szemelvényül — az eredeti bejegyzések ortographiájával — a következők nevét közlöm: Michel Bissosse, Louis Laurat, Denie Jacob, Louis Salle, André Veroup, Joseph Losset, Francois Aubert, Antonie Guibert, Louis Dullon, Joseph Payron, Francois Ravond, Pierre Claire, Jean Marteaux, Bertran Laporte, Pierre Loquet, Piere Degard stb.

A Napóleon császársága ellen viselt háborúk idején az osztrák hadvezetőség ismét nagy számban helyezett el francia hadifoglyokat Szegeden. 1809 május havában a városi tanács arról kapott értesítést, hogy »155 Francia és Bavarus hadi foglók vagynak utban«, később pedig a szegedi várparancsnok jelentette a tanácsnak, hogy »ide 700 francia foglók 47 tisztyükkel ismét útban légyenek, kiket a Nagy Kaszármában kívánna bé-helyeztetni, kérvén, hogy a mi szükségek elől-fordulnának, a Tanács segedelmére lenne« [7].

A városnak nagy gondot okozott a foglyok elhelyezése. Ezért 1809-ben, amikor »Számosabb Frantzia Foglyok e Városban érkezvén, s maradásukat további rendelkezésig itten tartván«, a város vezetősége arra kérte a »feő Provincialis Commisarius«-t, hogy ezeket a foglyokat »Doromára és a körül lévő kun Helységre utasítsa« [8]. A foglyok nagy számáról tanúskodik Szeged város vezetőségéhez 1809-ben intézett azon felsőbb rendelkezés is, mely szerint »számosabb e Városban érkezendő Frantzia fogloknak őrzésire Balázs kapitány által kivántató őr állók állitatassanak a Polgárságbul« [9].

1813-ban ismét újabb hadifogoly-szállítmányok érkezéséről olvashatunk a tanácsjegyzőkönyvekben. Ezerszámmra szállították a hadifoglyokat Szegedre, ill. Szegeden át a Bánátba [10]. Több alkalommal nagyobb számban érkeztek Szegedre hadifogoly tisztek is, így 1813. december 18-án 80, december 30-án pedig 67 »stabalis és Feő« francia tiszt, 1814. január 10-én pedig újabb 30 fő [11].

A foglyokat Szegeden a »Casarmákban és Casamatákban« szállásolták el [12], a betegek elhelyezésére vonatkozóan egy több ezer főből álló hadifogoly-szállítmány érkezéséről szóló felsőbb rendelkezés 1813-ban pedig úgy intézkedett, hogy az esetleges betegeket a »Tiszaparti Ispotályban«, ha oda nem férnének, akkor a város legszélső házaiban kell elhelyezni a lakók előzetes kitelepítése után [13].

A napóleoni háborúk idején Szegedre szállított francia hadifoglyok közül többen haltak meg városunkban. Az anyakönyvi bejegyzések szerint 1809-ben 3, 1814-ben pedig 33 francia hadifogoly halt meg, összesen tehát 36 fő. Az 1814-ben meghalt foglyok közül — az eredeti bejegyzés orthographiájával — a következők nevét közlöm szemelvényül: Franciscus Lemoan, Marle Forr, Jacobus Broky, Glod Francois, Joannes Soven, Joan. Bap. Schiroden, Sandele Jacona, Josephus Formie, Pier Dominic Paul, Silven Pontio, Louis Bonno, Piere Noel, D. Henricus Labor, Ettienne Orliat, Ettien Salvý, Fontaine Duplex, Jean Bapt. Chauchon, Jacob Muchadel, Louis Guisel stb.

A napóleoni háborúk idején Szegeden elhalálozott francia hadifoglyok száma (36) kevésnek látszik a városban elhelyezett francia hadifoglyok nagy számához viszonyítva. Feltehető, hogy az elhalálozásoknak nem minden esetben maradt anyakönyvi nyoma, különösen a katonák, tömeges elhalálozásának idején, pl. 1809-ben [14]. Akármint is állt a helyzet, az tény, hogy Szegeden a francia forradalmi, majd pedig a napóleoni háborúk idején anyakönyvileg kimutathatóan majdnem 400 francia hadifogoly halt meg. Ezeket az úgynevezett Katona-temetőben temették el, melyet az ott nagy számban eltemetett franciákról Francia foglyok temetőjének, vagy egyszerűen Francia Temetőnek is kezdtek nevezni. Ezzel az elnevezéssel még az 1837. évi tanácsjegyzőkönyvekben is találkozunk [15].

A magyar nép, amint arra már egy másik dolgozatomban rámutattam [16], nagy rokonszenvet tanúsított a francia forradalmi hadsereg hadifogolysorsra jutott katonáival szemben. Ugyanezt lehetett tapasztalni országszerte a napóleoni háborúk idején is. A magyar nemesség fegyverbe szállt Napóleon ellen, s nem élt az Ausztriától való elszakadás lehetőségével, amelyet Napóleon ajánlott föl 1809-ben Bécs elfoglalása után, a magyar nép viszont nyíltan kifejezést adott a foglyokkal szemben érzett részvétének és rokonszenvének. Szeged lakossága is barátsággal viseltetett a francia foglyokkal

szemben, ugyanakkor a Helytartó Tanács 1813-ban a város vezetőségének a következőket rendelte el: »mivel a Frantzia Foglyok a Népet a Háborúnak veszedelmes végezetével és maguk Népe sokaságával rémitik, kémlelőket tesznek, sőt el illantani szándékoskodnak, parantsolja, hogy ha efféle Frantzia Tisztek e Városban jövendenek, azok munkálkodásaira, Beszédjeikre, társalkodásaikra levellezésekre, vagy szökdösésre vigyaztasson jelentés adatasson, sőt ha valami gyanús tapasztaltatik rendkívül is feljelentessen...« [17]. A foglyok a városban a lakosságtól háborítatlanul jártak-keltek. Ez tűnik ki az 1814. évi tanácsjegyzőkönyv következő megállapításából is: »Bé-mondattatván, hogy az itten lévő Francia fogol katonák nem csak bent a városban leg nagyobb szabadgyában széjjel járkálnak, hanem az messze terjedt Város leg szélső korcsmaiban éjjelenként-is tapasztaltatnak, sőt a Városon kívül a szántó földeken magányosan ki csellegnek, ezen szabadságnak okát, s ily bátor széjjel járkálásoknak célját és környülállásait Dianovszky Jóseff kapitány úr szorossan minél előbb meg fogja vizsgálni és bejelenteni« [18].

Amikor a város vezetőségének nem állt módjában 1814-ben a francia foglyok közül »a hideg, utazás és koplalás miat megnyomorodtaknak« segítséget nyújtani, a lakosságot kérte fel adakozásra [19].

A beteg foglyok megdöböntő sorsáról és a szegedi lakosság körében a francia foglyok iránt megnyilvánult részvétről tamúskodik Kováts István kéziratban levő önéletrajzírása is. »Anyám beszélte, írja Kováts István, hogy 1811-ben mikor még ő leány volt, igen sok idegen fogoly katonát hoztak Szegedre; ezek nem más mint Francia hadi foglyok lehettek. — E katonák mind igen nagy, erős és szálás emberek voltak s a várban helyeztettek el, míg a betegeknek külön volt építve egy betegház a vashídon felül, s ott tartották őket. Volt akkor külön katona temető is; hol jelenleg az árvaház van; s beszélte anyám, hogy számtalanszor megsiratták ez idegeneket, amiért az Osztrák katonák oly kegyetlenül bántak velök. Még meg sem halt az illető, s a nagy melegbe csak elájult s így ötöt-hatot felhánytak egy kocsira és elevenen eltemették őket, mi abból állt, hogy egy nagy négyszögletű gödrot vízíg kiástak és oda behányták őket. A hűvös víztől aztán sokan feljúdultek közülük, úgy hogy fel is állt és könyörgött, hogy ne temessék el. (Úgy mondták a könyörgést, hogy: ne báncs magyar; lehet még kicsinyt hügy hügy.) De kegyelem bizony nem adatott nekik, s mikor már negyven ötvenen együtt voltak a gödörben, meszet oltottak reájuk és ezáltal meghaltak, míg végére a földet rájuk húzták. — Sokan még akkor is mozogtak közülük. Ismételve mondom, hogy anyám ezt igen sokszor elmesélte. Ő tizenhárom éves leány volt ekkor, s ő szemeivel látta ezt. Mivel a temető mellett laktunk, megmutatta a behorpadt nagy gödörök területét is. A francia katonák betegházát még magam is ismertem« [20].

Mellékesen említem meg, hogy a Napóleon-kultusz érdekes helyi megnyilvánulásának is maradt írásos emléke. Vedres István, Szeged városának egykori kiváló fia nagy tisztelője volt Napóleonnak. Erről tamúskodik, hogy 1806. január 8-án született fiúgyermek, ki mindössze másfél évet élt, egyik keresztnévként a Napóleon-nevet kapta [21]. A Napóleon keresztnévnek ez a szokatlan, s hazánkban valószínűleg egyedülálló előfordulása az egyházi anyakönyv névmutatójának elkészítőjét tévedésbe ejtette. Vedres István gyermekének születését és elhalálózását a régi palánki plébánia anyaköny-

vébe jegyezték be. A névmutató később történt elkészítésekor az ezzel megbízott személy a Napóleon nevet családnévnek vette és Vedres ezen gyermekének neve az anyakönyv indexében így szerepel: Georgius Napóleon.

A hadifoglyokon kívül nagyobb számban érkeztek Magyarországra olyan francia és más nemzetiségű katonák is, akik Napóleon hadseregéből szöktek meg. Ezek közül többen Szegedre is elkerültek, némelyik feleségestül is, ami abban az időben nem ment ritkaságszámba. Az 1809. évi tanácsjegyzőkönyvekben nem egyszer történik említés arról, hogy »Számosabb szökevény Francia katonák« tartózkodnak a városban [22]. Mivel, amint azt az 1809. évi tanácsjegyzőkönyvben olvashatjuk, »naponként több Francia Seregtől szökött katonák érkeznének«, a város vezetősége »estaffetán« kért utasítást a szökött katonákkal kapcsolatos teendőkre vonatkozóan [23].

A Szegedre érkezettek közül néhánynak ismeretes a neve. Az egyik ilyen szökött katona Antonius Vinoi (sajátkezű aláírása szerint: Vinoy) 1809 augusztusában érkezett Szegedre. Vele volt a felesége is, Francisca Borques. Vinoy kihallgatásáról készült jegyzőkönyv szövegét az alábbiakban közlöm:

»Mi a neved? Vinua Antal, Pápista, Feleséges, 27 esztendő Párisi születés, órás mester vagyok. Hallod-e te Szökött Frantzia katona vagy? Igen is Frantzia Szökött katona vagyok. Mitsoda Regimentből szöktél el? és mikor, és honnét? Az első kanonir Regimentből az első Companiából szöktem el: egy hét előtt Pruk városából szöktem el. Miért szöktél el? Azért, mivel nem akartam a Frantziát szolgálni, most is azért szöktem el tőle. Akarsz é Eő Császári Királyi Főlségét mint katona szolgálni? Mitsoda élet mogyát választottál magadnak, és hogyan akarsz élni? Ha olyan mestert találnék, aki engem felfogadna, szeretnék mint órás legén szolgálni, ha pedig nem találok magamnak órás mestert, mint inas valami uraságnál szeretnék szolgálni. Mitsoda városba akarsz megtelepedni? Temesvárra akarok menni és ott akarok megtelepedni« [24].

A letelepedést a kormányzat mind a hadifoglyok, mind a szökevények (»Desertorok«) számára tehetővé tette a későbbiek során főleg azoknak, akiknek valamilyen tanult mesterségük vagy foglalkozásuk volt (qui in opificio, aut professione aliqua exculi sunt) [25]. Egy másik rendeletben a Helytartótanács ezzel kapcsolatosan 1814-ben úgy intézkedett, »hogy a frantzia foglok között találkozó mesterembereknek a le telepedés megengedtetik, a Polgári jusnak meg-nyerésére csak 10 esztendőbéli folyton való maradása után lévén alkalmas, hogy azoknak élelmük módjára vigyázó szem kívántatik és affélékről a jelentést fel küldeni szükséges...« [26]. Azon nős hadifoglyok halála esetében, akik családjukkal együtt kerültek Magyarországra, külön döntöttek arról, hogy feleségük és gyermekeik az országban maradhatnak-e vagy sem [27].

A rendelkezésre álló adatok szerint Szegeden csak kevesen telepedtek le a hadifoglyok és szökevények közül. Egy 1818. július 30-án kelt tanácsi irat felsorolja a letelepültek nevét. Ezt az iratot az alábbiakban idézem: »Consignatio Eorum militum qui occasione postremi Belli Gallici desertis armis profugerunt et in Gremio Cittis hujus actu commorantur; — ut pote 1° Jacobus Ferrary Italus ex Citte Parma oriundus sine professione manualista deseruit arma Gallica et vult hic vitae media quaerere; 2° Barbette Paulus Italus arma deserens Gallica ex Citte Pagazan oriundus... ultra hic vitae subsisten-

tiam quaerere vult; — 3. Andreas Zamango Italus sine professione manualista vitae... hic... quaerere intendit; — Bartholomeo de Meister Italus murarius... et vult... hic vitae... quaerere; — 5 Nicolaus Lorantz Faber Ferarius Lotharingus 6 Petrus Prokár edoctus hortulanus ex Champagnia ambo apud Serenissimum Principem Josephum Lotharingiae hic residentem Conventionati Servitores sunt et Captivi Gallici; — 7 Carolus Dubre, ex Belgio Citte Brabant oriundus Gallus profugus, de arte sua tinctor, est Conventionatus apud hujatem Pharmacopeum, et vult vitae media in futurum hic quaerere; — 8 Michaël Rego Captivus Gallicus de arte murarius, Conventionatus apud Catem murariorum Magistrum Joannen Schwörtz, vult ultró quoque hic vitae media quaerere...» [28]. Ezen irat adatai alapján francia volt Petrus Prokár és Michael Rego, francia nevűek pedig a Belgiumból származó Carolus Dubre és az irat szerint olasz nemzetiségű Paulus Barbette.

A fennmaradt iratokban, amint már említettem a szökött katonák közül néhánynak — az eredeti bejegyzés orthographiájában — ismeretes a neve. A fenti iratban felsoroltakon és az említett Antonius Vinoy-n kívül még a következők neve fordul elő: Franciscus Leveque Ludovicus Bertran, Carolus Lourdelet (névének változatai: Louedelet, Loudelat, Lurdelé), Alexa Lapart, Petrus Delgoff, Dominik János, Franciscus Sperantini. Ezek Antonius Vinoy-val együtt kihallgatásuk után eltávoztak Szegedről. Antonius Vinoy kihallgatásáról szóló jegyzőkönyvből tudjuk, hogy ő Temesvározt szándékozott letelepedni. A párizsi születésű Lourdelet, aki lakatos mesterséget tanult, továbbá a franciaországi Vervins városában született Lapart, aki foglalkozására nézve piktor volt és a belgiumi Verviers városában született Delgoff, aki szintén piktor-mesterséget tanult, a bánáti Szenthubert községben ohajtott letelepedni [29], az olaszországi születésű Dominik János pedig, aki molnár volt, szintén bánáti községet, mégpedig Charleville-t választotta letelepedési helyéül [30]. Szenthubert és Charleville a XVIII. században a Bánátba bevándorolt franciák fő települési helyei közé tartozott. E két község francia eredetű lakosai is, amint azt François-Sulpice Beudant 1818. évi bánáti utazása alakalmával megállapította, francia anyanyelvüket még megőrizték. Valószínűleg ez a körülmény, valamint az, hogy e két község francia nevet viselt, indította a fent nevezett franciákat, ill. franciául is tudó más nemzetiségű egyéneket arra, hogy a két bánáti francia telepes községben szándékozzanak letelepedni. A francia Franciscus Leveque és Ludovicus Bertran és az olasz Franciscus Sperantini esetében adatok hiányában nem állapítható meg, hogy Szegedről hová távoztak. Passualis leveleik a szegedi Állami Levéltárban az 1809. évi 1976. számú tanácsi irat mellékleteiként vannak elhelyezve.

Szeged egyike azoknak a városoknak, amelyeknek falai között századok folyamán nemcsak sok idegen nemzetiségű hadifogoly tartózkodott, hanem ahol sok nem magyar nemzetiségű katona is teljesített szolgálatot. Ismeretes, hogy a városban a XIX. század derekán több száz olasz politikai fogoly raboskodott, akik Kossuth intézkedésére szabadultak ki fogságukból. Az 1850-es évek végén egy olasz vadász-zászlóalj állomásozott Szegeden, mely az 1859. évi farsang idején Szeged népének lelkes tüntetése mellett távozott Szegedről.

A szegedi helyőrség kötelékében nemcsak a XVIII., hanem a XIX. században is találunk franciákat, ill. francia nevű katonákat. Ezek között rang-

ban legmagasabb a hatalmas termetű József lotharingiai herceg volt, aki több évet töltött Szegeden. Itt is halt meg 54 éves korában 1812. március 29-én és nagy díszpompával az alsóvárosi templom kriptájába temették el. A halotti anyakönyvben a szokásosnál hosszabb, következő bejegyzés olvasható róla: *Celsissimus Lotharingiae Princeps Josephus S. C. et R. A. M. Equitatus Generalis Legionisque Cathafractorum Nomen Suae Majestatis Gerentis Colonelus, et Secundarius Proprietarius natus in Gallia, relicta in vivis ibidem existente Principissa Sua* [31]. Míg a herceg élt, szegedi környezetében franciák is voltak. A fent említett két hadifogoly, a lotharingiai származású Nicolaus Lorantz és a Champagneba való Petrus Prokár a herceg szolgálataiba léptek *Conventionati Servitores*-ként. Francia volt a herceg kamarása is, Jacobus Fremont. A szegediek, ill. a Szegeden élő franciák és a bánati francia telepes községek francia lakosai között már a század elején fellelhető kapcsolatokról tanúskodik az a tény is, hogy az említett Jacobus Fremont-nak mint szegedi lakosnak 1804. szeptember 20-i kelettel az akkori csanádi püspök dispencziót adott, hogy egybekelhesen az egyik bánati francia telepes községben, Triebswetterben lakó Barbara Leseur nevű özvegygel [32]. A házasságkötés után Barbara Leseur Szegedre költözött férjéhez.

A fennmaradt XIX. századi iratokban még több esetben történik említés olyan tisztekről, akik francia nevet viseltek. A század első felében a tanácsulési jegyzőkönyvekben a következők nevét találjuk: Crettier kapitány (1803), Scharden kapitány (1812), Collin ezredes (1835), Brasseul kapitány (1837). Az első háromról rangjukon kívül közelebbi nem ismeretes. Brasseul kapitányról az 1837. évi tanácsulési jegyzőkönyvben 1136. tanácsjegyzőkönyvi szám alatt többek között az is olvasható, hogy »nyugpénzt« Szeged város pénztárából kapta.

Antoine Pevionet Dollaforet neve az 1814. évben meghalt francia hadifoglyok nevei között is szerepel a katonákról vezetett anyakönyvben, ugyanakkor azonban a nevét a rendes halotti anyakönyvben is megtaláljuk a következő bejegyzéssel: D. Antoine Pevionet Dollaforet Inferior Locumtenens ex I. R. 3 Garde de Honore Gallico.

A század elején, amint azt egy 1800. évi halotti anyakönyvi bejegyzés tanúsítja, francia nevű katonai orvos (*chirurgus militaris*) is volt Szegeden, névszerint Petrus Degre [33].

A század második felében már egyre gyakrabban tűnnek fel Szegeden olyan francia nevek, melyeknek viselői a bánati francia telepesek leszármazottai voltak. A katonák közül megemlítjük pl. a nagyteremői születésű Kolett Mihály nevét, aki katonai szolgálata idején 1890 januárjában halt meg Szegeden.

A XIX. század elején a Szegeden őrzött hadifoglyokon, valamint a szegedi helyőrség egyes katonáin kívül csak kevesen voltak Szegeden olyanok, akik francia nevet viseltek, így a már említett Paulus Barbette, Petrus Prokár, Carolus Dubre, Michael Rego volt francia hadifoglyok, ill. szökevények, Jacobus Fremont hercegi kamarás, Petrus Degre katonai orvos, valamint az 1750. évi november 6-án polgárjogot kapott Leopoldus Sainte-Marie leszármazottai, akik az eredeti francia családnevüket már magyaros alakban (Szenmári, Szemmári, Szemmáry) viselték.

A felsoroltakon kívül még más francia nevű egyénekről is említés történik a század elejéről fennmaradt írott emlékekben. Az 1800 és 1825 közötti időben — zárójelben feltüntetve a családnév előfordulásának idejét — a következő francia, ill. franciának vehető (*-gal jelezve) családnéveket találjuk az alábbi anyakönyvekben:

A belvárosi r. kat. plébániahivatalban őrzött halotti anyakönyvben: Bertrand (1810), Bodin* (1809), Laborden (1810), Peti (1824), Rabin* (1803). A keresztelték anyakönyvében: Deschán (1805). E családnévek viselőivel kapcsolatban közelebbi adatokat a bejegyzések nem tartalmaznak. A -városi és egyéb alkalmazottak között a fennmaradt írott anyagban 1800 és 1825 között francia nevűvel nem találkozunk, viszont az iparosok és egyéb foglalkozásúak, valamint a szegedi lyceum és gymnasium tanulói között már találunk néhány francia nevűt. Legkorábban Pereng András neve fordul elő. Pereng a század kezdetén, 1801-ben kocsmáros volt Szegeden [34]. Nevének alakja után ítélve bánáti francia telepese szülőktől származhatott. Neve a francia Perrin családnév németes változata, mely a Bánátban Perreng alakban is szerepelt. Nem tudunk közelebbit Hakker Antalné Kohlin Franciskáról, akinél, amint az az 1825. évi tanácsjegyzőkönyvben 4032. tanácsjegyzőkönyvi szám alatt olvasható, a városi tanács részéről 1825-ben »Testamentom tétel végett« ezzel a feladattal megbízott tanácsstagok jelentek meg. Ő is valószínűleg bánáti francia származású lehetett.

A céh- és iparostanuló-lajstromok hiányosan maradtak fenn és így megbízhatóan nem állapítható meg az, hogy a Bánátból a francia telepések le származottai közül a század elején, ill. a század első negyedében mennyien jöttek Szegedre valamilyen mesterség elsajátítása végett. A rendelkezésre álló adatok szerint a szenthuberti Zsors József nevű volt az első bánáti francia származású egyén, aki Szegeden 1824 március havában mint bognár szabadult fel [35].

A század első negyedében egy olyan francia iparosról tudunk, aki külföldről vándorolt be Szegedre és itt a város polgárai közé is felvételt nyert. Ez Joannes Peti volt, akivel kapcsolatosan a befogadott polgárok névjegyzékében a következő adatok olvashatók: Conditio: clavorum cenfector, Natio: Gallus [36]. Joannes Peti 1816-ban telepedett le Szegeden és 1820-ban kérte a polgárok közé való felvételét. A javaslat elkészítésével megbízott két tanács-tag a következőket írta róla 1820. január 21-én kelt közös jelentésében: »Jelen álló Peti János Nederlandbul Kuvin Pietoni Születés, Pápista, mesterségére vas szög készítő, az itten léendő meg maradhatása végett a Tettes Tanástúl engedelmet nyervén minekutána 3¹/₂ esztendő oltá magát e Nemes városban tsendesen és jámborul viselte említet mesterségét az egész publicumnak meg elégedésével folytatta, Polgári Jusért esedezet kinek környül állási vizsgálatjára aláb írottak ki rendeltetvén az 170^{uk} számra alázatosan jelentjük, hogy a nevezet könyörgőt azon diszesítésre érdemesnek találjuk kiváltképpen mert 5 esztendeig Latour vadász Hadik ezrednél szolgált és az ezüst medallional jutalmaztatott, Hertzeg Rohan felségétül szabad kivándorlását meg nyerte, s valamint a Helybéli Királyi Hajókázo Tisztseg eötet különösen dicséri, előttünk Biller Henrik szöszollo Ur is ajánlotta« [37]. Peti János végleg Szegeden telepedett le. A polgárok 1828. évi névjegyzékében is szerepel, mint »szeg-tsináló« polgár.

A szegedi lyceumba és gymnasiumba a század első negyedében már több francia nevű tanuló iratkozott be. A XVIII. század végén csak két francia nevű tanulórol (Joannes Barb, Sigismundus Deschán) tudunk az iskola »értesítője« alapján, a XIX. század első negyedében már lényegesen nagyobb azoknak a tanulóknak a száma, akik francia nevűek voltak. Amint azt a már részletesen anyakönyvi bejegyzések bizonyítják, a francia nevű tanulók nagy része bányai volt. A francia nevű tanulók nevét a szegedi lyceum és gymnasium Értesítőjéből az eredeti bejegyzés orthographiájával közöljük, zárójelben feltüntetve a tanuló születési helyét, a szülők keresztnévét, állását és lakását, végül a tanuló neve első előfordulásának időpontját (részletesebb adatokat az Értesítő 1808. évtől kezdve közöl): Cherier Nicolaus (Sz. Miklós; Joannes, Quaestor, Ibidem, 1808), Mischel Franciscus (Verbász; Carolus, Civis, Ibidem, 1808), Bohn Petrus (Freidorf; M. Clara vidua, Ibidem, 1809), Deschan Carolus (Temesvár; Josephus, Nobilis, ibidem, 1809, az apa azelőtt a temesi kamara adminisztrátora volt), Arleth Josephus (Bánlok; Casparus, civis, hab. ibid., 1809), Oberding Jacobus (Sanct. Hubertus; Nicolaus colonus ibid., 1821), Maison Jacobus (Futak; Catharina, vidua, ibid., 1822).

A század második negyedében újabb francia családnevek tűnnek fel a fennmaradt iratokban. E nevek viselői közül egyesek csak rövid ideig tartózkodtak Szegeden, így a strassburgi születésű Berthier Veron színésznő, az 1839. őszén Szegedre érkezett német színtársulat tagja, aki a színtársulat igazgatójával 1840 márciusában Szegeden házasságot kötött. A másik Houchard Ferenc volt, aki mint az egyik tiszai »hadigőzös« kapitánya a szabadságharc idején Szegeden tartózkodott és Budavár bevételének hírére hajójáról pompás tűzijátékot rendezett.

Végleg Szegeden telepedett le 1843-ban a triebswetteri születésű Cherier János asztaloslegény és itt is halt meg 1900. december 17-én. 1840 novemberében kötött házasságot Szegeden. 1845-ben megkapta a polgárjogot [38]. Az 1840-es évek elején Cherier János letelepedését megelőzően már Szegeden élt a bars megyei Zseliz községben született Lamóth Antal szitakötő, továbbá a fejérmegyei Vál községből származó André Alajos »késeslegény«. Mindkettő Szegeden kötött házasságot. Lamóth Antal 1841 májusában, André Alajos pedig 1842 júliusában [39]. A szabadságharc idején telepedett le Szegeden a francia családból származó Bainville József mérnök. A fiumei születésű mérnök, aki 1849-ben Triesztból költözött Szegedre, 1896-ban bekövetkezett haláláig mindvégig Szegeden élt. 1850-ben kötött házasságot Pillich Máriával. Apja, Bainville József kereskedő, a napóleoni háború idején került Fiuméba, ill. Triesztbe.

1825 és 1850 között a belvárosi róm. kat. születési anyakönyvben még néhány olyan személy neve szerepel a szülők között, akik szintén francia nevet viseltek. Sajnos, a szülőkre vonatkozóan közelebbi adatokat a bejegyzések 1838-ig nem tartalmaznak. A francia nevű szülők nevét — zárójelben feltüntetve a bejegyzés évét és az apa foglalkozását — az alábbiakban közlöm: Julianna Giret* (1832), Theresia Gireth* (1835, »mézes babos polgár« felesége), Veronica Bernárd (1835), Mallet Márton (1837, káplár a 62. sz. gyalogezredben), Gillét János (1839, káplár a Don Miguel ezredben).

A század második negyedében már nagyobb számban találunk Szegeden francia nevet viselő iparos-, főleg lyceumi és gymnasiumi tanulókat. Ezek

nevét és adatait az eredeti bejegyzés ortographiájában az alábbiakban közlöm, zárójelben feltüntetve az iparos tanulóknál a születési helyet, az általuk tanult mesterséget, nevük első előfordulásának idejét, a lyceumi és gymnasiumi tanulóknál a születési helyüket, a bejegyzésektől függően a szülők keresztnévét, foglalkozását vagy társadalmi helyzetét, valamint lakását, végül a tanuló neve első előfordulásának időpontját:

Iparos tanulók: Cherier Jakab (Sz. Miklós, asztalos, 1833/34), Kalesz* János (Nákófalva, lakatos, 1838/39), Schannen János (Bogáros, kerékgyártó, 1839/40), Cherier Lajos (Triebswetter, kerékgyártó, 1840/41), Schannen Jakab (—, fazekas, 1843), Villet Lajos (—, kovács, 1844), Hunyár János (Marienfeld, kovács, 1845), Polen Péter (Triebswetter, kovács, 1846), Huniár János (Marienfeld, kovács, 1846), Kády* György (Versec, szabó, 1846), Puding Jakab (B. Komlós, szabó, 1847), Poleny Péter (Triebswetter, szabó, 1848), Hunyár János (Nagyteremia, szabó, 1848) [40].

Lyceumi és gimnáziumi tanulók: Kotre Franciscus (Seultour, Joannes, oeconomus, ibid., 1827), Bonnax Alexander (Challex in Gallia, Francisca vidua Official. Milit. in Triebswetter, 1831/32), Dellvaux Fridericus (Lugos, M. Elisabeth, nobilis vidua in Lupusnyik, 1832/33), Frekó Nicolaus (Triebswetter, Josephus, agricolá, ibidem, 1833/34), Déschán Achilles, (Mater Juditha nobilis, ibidem, 1834/35), Schannen Nicolaus (Bogáros, P. Nicolaus, Mercator, ibid., 1834/35), Duffaud Georgius (Hatzfeld, P. Petrus ad Canalem geometra Dirigens, ibidem, 1835/36), Schannen Edvardus (Bogáros, P. Joannes, plebejus, ibidem, 1835/36), Degree Aloysius (Arad, M. Anna vidua civis, ibidem, 1836/37, az 1848-i márciusi ifjak egyik vezetője, majd író (Degré Alajos), Duffaud Franciscus (Haczfeld, P. Petrus, dirigens geometra Camera., ibidem, 1836/37), Kálesz* Joannes (Nákófalva, Bernardus, plebeius, 1840/41. tanévi bejegyzés szerint: colonus, ibidem, 1836/37), Duffaud Julianus (Hatzfeld, P. Petrus, Geometra Cameraticus, ibidem, 1837/38), Degree Adolphus (Lippa, M. Anna vidua, Aradini, 1838/39), Morán Josephus (Temesvár, P. Rudolphus, civis, ibidem, 1838/39), Schannen Josephus (Bogáros, P. Nicolaus, Lignorum Quæstor, ibidem, 1839/40), Roy Franciscus (Temesvár, P. Andreas, civis, ibidem, 1840/41), Vetye Melchior (Triebswetter, Josephus, colonus, ibidem, 1843/44), Arleth József (Szárafalva, Ferencz, úr kasznár, ugyanott, 1844/45), Huniár János (Nagyteremida, János, földműves, ugyanott, 1844/45), Michel György (Lázárföld, Sebestyén, kézműves, ugyanott, 1844/45), Polen Péter (Nagyősz, Ferencz, földművelő, ugyanott, 1845/46), Schannen Miklós (Perjámos, Ferenc, polgár, ugyanott, 1846/47), Bering József (Lázárföld, Henrik, kerékgyártó, 1847/48), Buding Jakab (Bánátkomlós, Jakab, szűcs, ugyanott, 1847/48).

A szabadságharc leverésétől az 1879. évi nagy árvízig eltelt időben általában ugyanolyan arányban jelennek meg újabb francia családnevek a fennmaradt iratokban, mint a század második negyedében. Azonban ezek legnagyobb részének megjelenése az 1860-as évek derekától kezdődő időszakra esik. Az elnyomatás éveiben is találkozunk újabb francia családnevekkel a levéltári anyagban, de csak kisebb mértékben.

Franciáknak Szegedre történt költözése csak Joannes Mustiére mérnök és felesége, valamint Zschokke Konrád nevű mérnök felesége esetében fordult elő. A rendszer egyébként árgus szemekkel figyelte a külföldieket is és több-

ször rendelte el »lázító« külföldiek nyomozását és elfogatását. A város polgármestere 1851-ben arról tett jelentést a hirhedt Bonyhád névű megyei főnöknek »Frankhon Bourges Városából származó Nardon Camille névű veszedelmes lázító egyénnek fürkészését« s elfogatását meghagyó »rendeletére, hogy a nevezett egyén« é Városban meg nem fordult« [41]. Így vált gyanússá 1850-ben a hatóság előtt a francia nevű Desjardin Constantin pesti lakos is, akiről a polgármester a megyei főnökhöz intézett jelentésében ezeket írja: »Desjardin Constantin nevezetű magát térkép árulónak kiadta egyén... 1850 év május 17-én... é Városban érkezett, 's a' hét Választóhoz czimzett vendéglőben megszálván, azonban gyanúba vétetvén, s' azonnal minden holmijai ki kutattak« [42].

Hasonló zaklatásoknak voltak kitéve a külföldről haza érkezett iparos vándorlegények is. A szocializmus eszméinek terjedése arra indította a rendszert, hogy intézkedéseket tegyen a szocialista tanok magyar földön való terjedésének megakadályozására is. Ezen eszmék terjesztésében, amint arra egy 1852-ből fennmaradt polgármesteri jelentés alapján következtetni lehet, az iparos vándorlegények is szerepet játszottak. Ezért Szegeden is többek között nemcsak a »Petőfi által készített gúnyjóslatnak kifürkészése«, a »forradalom alatt compromittált egyének« szoros szemmel tartása és más hasonló teendők alkották a helyi hatóság feladatait, hanem szocialista iratoknak az iparos vándorlegényeknél való felkutatása is. »Hivatkozással Nagyságodnak f. e. 244 s 437/e. számú Rendeletre. — írja jelentésében Szeged város polgármestere 1852-ben —, melyekben hazájukba vissza térő mester legények malhaiknak ki mutatása úgy a velük hozott iratoknak szörgos fel mótozása 's a ne talán náluk fel lelhető szocializmus terjesztő iratoknak azonnali el kobzása 's az elő adandó esetnek rögtöni feljelentése hagyatik meg... mind ekörig... az érintett iratok nyomába jutni 's azokat é Városban érkezett Vándor legényeknél fel találni nem lehetett« [43].

Az elnyomatásnak ebben a különösen nehéz időszakában, amint arra már utaltam, aránylag kevés újabb francia családnévre bukkanunk a fennmaradt iratokban. Francia családneve volt éppen az egyik megyefőnöknek is, Jombart Emilnek, aki a lakosság által rendkívül gyűlölt Bonyhád utódaként került Szegedre. Rajta kívül még Lemonton Antal viselt francia nevet a közigazgatási karban. Lemonton, aki 1857-ben távozott el Szegedről, városi írnok volt [44]. Egy harmadik francia nevű egyénről is tudunk. Neve csak a megyefőnöki-elnöki és általános tárgymutatóban szerepel a következő alakban: Charle Clement. Róla a tárgymutatóban található bejegyzés alapján csak annyi ismeretes, hogy 1856-ban hivatalért folyamodott. Más újabb francia családnév a közigazgatási tisztviselők neve között 1879-ig nem fordul elő.

Ezeket, valamint a már említett Bainville, Cherrier, Peti, Szemmáry, André családneveken kívül vannak még más francia családnevek, amelyek a belvárosi r. kat. születési, esketési és halotti anyakönyvekben 1851 és 1879 között szerepelnek. E nevek viselői az anyakönyvi bejegyzések szerint szegedi lakosok voltak. Névсорuk és legfontosabb adataik a következők [45]:

Születési anyakönyvben: Amalia Schottén — későbbi bejegyzés szerint: Chautagne — (Antonius Kolb járásbíró felesége, Szerb Nagyszentmiklós, 1854), Catharina Obri (Alexander Bernát — santor — felesége, 1855), Joannes Mustiére (geometra, 1856), Clara Cornelia Husson (Joannes Mustiére — geo-

metra — felesége, 1856), Andreas Gerbod (1857), Josephus Pikhardt (opifex, 1858), Ignatius Noher — későbbi bejegyzés szerint: Nohel — (1859), Fournier Károly (hentes, 1863), Pering Péter (molnár, 1866), Jaure Eugenia (Zschokke Konrád mérnök felesége, 1870), Paulin Antal (borbély, 1870), Prielle Péter (színész, 1874), Luttie Katalin (Kment Ágoston bádogos felesége, Szenthubert, 1876).

Éketési anyakönyvben: Ballon Mária (Gyöngyösi György felesége, Újvidék, 1851), Pikhardt Julianna (Urbanovszky Imre hajóskormányos felesége, Szeged, 1877).

Halotti anyakönyvben: Emilia Moule (Ignatius Nohel felesége, 1859), Chantaque (helyesen: Chautagne) Amália (Nagyszentmiklós, 1866), Lutyiä Maria (Szenthubert, 1867), Laffler Antal (Gizellaheim, 1871), Merschán Gyula (N. Szentmiklós, 1874), Petrin* Magdolna (Lugos?, 1877), Thier* Ignác (1873), Lepage Adolf (fodrász, Pest, 1879).

A rókusai plébánia anyakönyveiben 1850 és 1879 között többször szerepel az André családnév. Ennek viselői valószínűleg a már említett André Alajos »késes legény« leszármazottai lehetnek, aki 1842-ben kötött házasságot Szegeden Rullmann Annával. Az 1870. évi tanácsülési jegyzőkönyvekben 369. tanácsjegyzőkönyvi szám alatt ugyancsak szerepel egy André István nevű egyén az árvaházi »számbavételi« jegyzékben.

A felsoroltakra vonatkozóan a nem egyszer hiányos anyakönyvi bejegyzéseken kívül más közelebbi adat csak néhány személy esetében áll rendelkezésre. A keresztszülökre vonatkozó anyakönyvi bejegyzések alapján, arra lehet következtetni, hogy Joannes Mustiére mérnök és felesége, Clara Cornelia Husson, továbbá Zschokke Konrád mérnök felesége, Jaure Eugénia franciák lehettek. A Mustiére-házaspárnak 1856-ban és 1857-ben, Zschokke Konrádnak és Jaure Eugéniának 1870-ben született gyermeke Szegeden. Mustiére második gyermeke Szegeden 1858-ban halt meg. Mustiére első gyermekének a kereszttanyja, Zschokke Konrád gyermekének pedig mind a két keresztszülője francia nevű volt. Joannes Mustiére szegedi tartózkodása a szeged—temesvári vasútvonal, ill. a szegedi vasúti híd építésének idejére esett, s egyike lehetett a hídépítést vezető francia mérnököknek. Ezek, amint Reizner Jánostól tudjuk, »nem győzték« eléggé magasztalni« a hídépítésnél alkalmazott munkások ügyességét, akik valamennyien szegediek voltak [46].

Lepage Adolf fodrász 1854-ben költözött Szegedre. Az iparendélyért benyújtott folyamodványában kérését többek között azzal is indokolta, hogy »ezen hajfodrászati üzlet itt Szegeden még senki által sem gyakoroltatik« [47]. A pesti születésű Lepage 1879-ben halt meg Szegeden. Fia, Lepage Antal századunk elején Hódmezővásárhelyen könyvkereskedő volt.

Szegedi lakos volt Hunyár Kristóf vasúti portás is. Szegedre történt költözésének időpontja nem ismeretes. Az adatok szerint már az 1860-as években Szegeden lakott. Itt született két leánygyermeke 1861-ben, ill. 1863-ban, akik 1874. évben iratkoztak be a szegedi községi polgári leányiskola első osztályába.

Az anyakönyvekben nem szerepel egy Massion nevű személynek a neve. Róla a megyefőnöki-elnöki és általános tárgymutatóban található bejegyzés alapján annyi ismeretes, hogy 1858-ban a »tiszaszabályozási munkások részére ital mérési jogért« folyamodott.

Az 1851 és 1879 között eltelt időből aránylag kevés olyan iparostanuló személyét lehetett megállapítani, akik francia nevet viseltek. Ezek mindannyian a bánáti francia telepések leszármazottai voltak. Nevüket a lakhely, mesterség és nevük előfordulásának időpontjával az alábbiakban közlöm: Kasztóry András (Kistószeg, lakatos, 1853/54), Petischán József (Triebswetter, esztergályos, 1853/54) [48], Freko Miklós (Triebswetter, 1877) [49]. Giljon Miklós Nagyjécsáról 1872-ben került Szegedre cipésztanulónak [50].

Az iparos tanulóknál jóval nagyobb azoknak a francia nevű tanulóknak a száma, akik Szegeden végezték polgári iskolai és gimnáziumi tanulmányaikat. Ezek kevés kivétellel bánátiak voltak. Nevüket az eredeti bejegyzésekkel megegyezően, a születési hely és az apa előnévének s foglalkozásának feltüntetésével az alábbiakban közlöm:

A szegedi községi polgári leányiskolában végezték tanulmányaikat 1874 és 1879 között a következők: Beinvillé Kornélia és Emilia (Fiume; József, mérnök), Risár Éva (Nagyősz; Péter, földműves), Leblanc Romána (Szenthubert; Fülöp, tanító), Leblanc Mária (Sándorháza; János, tanító) [51].

A szegedi gimnáziumban 1851 és 1879 között a következők végezték tanulmányaikat: Hunyár Antal (Nagyteremia; János, földműves), Vitje János (Nagyősz; János, »mezei gazda«), Caesar Gyula (Csene; Zsigmond, »magánbirtokos«), Caesar Sándor (Nagybecskerek; Zsigmond, postamester Csenén), Tinjér Mihály (Bogáros; Mihály, esztergályos), Hunyár Mihály (Marienfeld; Péter, földbirtokos), Risár Tamás (Triebswetter; János, földműves), Marschal József (Triebswetter; József, búzakereskedő), Tenjer Lajos (Kisjécsa; Péter, földműves), Kálesz* Kálmán (Nagyteremia; jegyző, János), Deschán Achill, valamint Artur és Iván (Bukovetz; Achill, földbirtokos), Kokkron Vilmos (Triebswetter; Gáspár, földműves), Schannen Virgil (Lippa; Mátyás, kereskedő), Thirjung* Mátyás (Bogáros; Tamás, földműves), Tyrjung* Péter (Sándorháza; Péter, földműves), Morán Kálmán (Temesvár; Rudolf, polgár), Cherrier János (Szeged; János, ásztalos), Marschang Miklós (Nagyteremia; Tóbiás, földműves), Hunyár Péter (Nagyteremia; az apa keresztnéve nincs bejegyezve, földműves), Grandjean Róbert és Ede (Nagybecskerek; Ferenc, szücsmeister), Hunyár József (Marienfeld; József, gazdálkodó), Frekkó Jakab (Nagyősz; Melchior, földműves), Cherrier József (Nagyősz; Péter, kovács), Cherrier János (N. Szentmiklós; Jakab, földbirtokos), André Géza (Szt. Tamás; József, »éneklész«), Grandjean József (Nagybecskerek; Domonkos, pintérmester), Wosching* András (Zichidorf; apa neve és foglalkozása nincs bejegyezve), Gille József (Jánosfalva; József, mészáros), Bothven Péter (Kiskomlós; Lajos, földműves), Frekó Ferenc (Triebswetter; Miklós, földműves), Cherrier Antal (Nagyszentmiklós; Jakab, földműves), Hunyár János (Dugoszello; Kristóf, földműves), Thierjung* Mihály (Bogáros; József, földműves), Frekó Menyhért (Triebswetter; József, földműves, Buding Miklós (Nagyősz; Jakab, tanító), Kauthen* Ferencz (Gottlob; János, »gazda«), Roy Árpád (Szentandrás; Ferenc, mérnök), Donagyó János (Szabadka; János, magánzó), Buding Ede (Nagyősz; Jakab, tanító), Cherrier Vilmos (Nagyszentmiklós; Jakab, földműves), Hunyár Károly (Nagyteremia; János, tanító), Hunyár Mátyás (Nyero-Dugoszello; Antal földműves), Merschán József (Nagyszentmiklós; az apa neve és foglalkozása nincs bejegyezve), Arleth Ferenc (Szeged; Ferenc, építész) [52].

1879-ben Szeged városát a nagy árvíz rombadöntötte. A hullámsírba merült város katasztrófájának híre az egész világon nagy visszhangot váltott ki. Az újjáépítéshez egymás után érkeztek az adományok külföldről, még távoli földrészek országaiból is. Az adakozás emlékét ma is hirdeti néhány ország fővárosáról történt utca-elnevezés.

A romjaiból újjáépült városban a század végéig nagy számban telepedtek le francia családnevet viselő lakosok. Ezek legnagyobb része főként mint iparos, vagy mint iparos-tanuló a Bánátból került Szegedre.

1880 és 1900 között a belvárosi r. kat. plébánia anyakönyveiben a következő személyek szerepelnek mint újabb szegedi lakosok [53]:

A keresztelési anyakönyvben: Jean Hedviga (Kmetykó János pincér felesége, —, 1880), Hunyár Lipót (pinceszolga, —, 1881), Potier Zsuzsanna (Hunyár Lipót pinceszolga felesége, —, 1881), Kolling Margit (Dohnál Rezső felesége, —, 1882), Thierjung* — az esketési anyakönyvi bejegyzés szerint: Tirjung — János (kőműves, Arad, 1882), Rocher Klementina (Ruff Keresztély formaöntő felesége, —, 1882), Wodreng Katalin (Joszt Jakab asztalos felesége, Szenthubert, 1883), Petring* Erzsébet (Gyömöre József honvéd főhadnagy felesége, —, 1884), Schordje* Péter (—, —, 1885), Polen János (napszámos, —, 1891), Bálling* Mátyás (cipész, — 1891), Osztie Magdolna (Szőke András házmester felesége, Kisteremia, 1893), Vivé* Miklós (borbély, —, 1893), Bartu Péter (bádogos, —, 1895).

Az esketési anyakönyvben: Griffatong Katalin (—, Nagykikinda, a halotti anyakönyv szerint: Beodra; 1882), Pottje Franciska (Szabó György borbély felesége, Ság, 1883), Chavanne János (—, Temesvár, 1886), Routti Rozál (Gönczi János felesége, Csene, 1887), Schannen Lajos (dohánybevéltási főtiszt, Lippa, 1887), Pierre János (selyemfestő, Billéd, 1895).

A halotti anyakönyvben: Rozjár* János (cipész, —, 1886), Manöver József (esztergályos, Nagyősz, 1888), MichonMátyás (r. kat. lelkész, —, 1892), André József (mozdonyvezető, —, 1896), Frecót Tamás (szabómester, —, 1896), Kolling György (bádogosmester, Gyertyámos, 1896), Michel Béla (rendőrkapitány, —, 1896), Schannen Franciska (Krisch Ferenc özvegye, Bánátkomlós, 1898), Kokron Henrik (cipészsegéd, —, 1900), Muzsong Istvánné (özvegy, Szenthubert, 1900), Muzsong Mátyás (lakatossegéd, —, 1900), Szentef Erzsébet (Baitz Vendel felesége, Nagykikinda, 1900), Wottreng Antal (közkórházi betegápoló, Szenthubert, 1900), Dinjer Rozália (Schaeffer Antal özvegye, Pészak, 1901), Schofró Ferenc (cipész, —, 1904), Basztien Pál (Basztien Miklósné szegedi lakos gyermeke, Szeged, 1906), Griffaton Péter (cipészsegéd, —, 1906), Lefort Péter (férfi szabómester, —, 1906), Polen János (cipésmester, —, 1906).

Az anyakönyvekben már említett Frecot Tamás, Lefort Péter, Manöver József iparosmestereken kívül egy fennmaradt iparos névmutatóban [54] 1884 és 1905 közötti időben még több olyan iparos neve szerepel, akik francia családnevet viseltek. Ezek a következők: Bokel Hubert (1887), Chavanne Jánosné (1887), Bortolot* Viktor (1900), Dippong János (1894), Muschong Antal (1888), Marschall Alajos (1894), Michel Pál (1900), Oberding Mihály (1896), Oberding Antal (1893), Piár Ádám (1886), Renye János (1892). A felsorolt iparosokra vonatkozóan nevükön kívül a névmutató semmiféle közelebbi adatot nem tartalmaz. Chavanne Jánosnak és feleségének nevével az eske-

tési anyakönyvben már találkoztunk. Bokel Hubertról, Oberding Mihályról és Piár Ádámról az alábbiak során lesz szó. A többről adatok hiányában nevükön kívül más nem ismeretes. Az 1893—94. évtől kezdve az iparos tanulók anyakönyveibe a tanuló mesterének a nevét is bevezették. Ezen bejegyzések szerint 1893 és 1900 között a következő francia nevű szegedi mesteremberek tartottak tanulót: Bockel (Bokel) Hubert borbély (1893/94), Schádi (Schaty, Schathi) Lajos borbély (1893/94), Piár Ádám borbély (1893/94), Frekot (Frekott, Frekó stb.) Tamás szabó (1895/96), Maszszing Mihály csizmadia (1895/96), Schaty (Sáti) Antal borbély (1895/96), Fournier Károly hentes (1895/96), Basztien Miklós szabó (1896/97), Oberting Mihály borbély (1896/97), Lefort Péter szabó (1897/98), Genet János borbély (1898/99).

Az eddig említett francia nevű személyeken kívül a nagy árvíz és a századforduló között még más francia nevű egyének is telepedtek le Szegeden. Ezek névsorát néhány fontosabb adattal (foglalkozásuk, Szegedre való költözésük idején vagy később, születési hely, Szegeden történt letelepedés ideje) — a névsorban felsoroltak, ill. azok leszármazottainak szóbeli közlése alapján az alábbiakban közlöm: Chambré János (tanító, majd vaskereskedő, Sándorháza, 1900), Giljon Miklós (cipész, Nagyjécsa, 1884), Giljum Ferenc (szabó, Elemér, 1898), Kahlesz József (cipész, Nagyósz, kb. 1887), Leblanc János (kereskedő, Bobda, 1880 körül), Maszong Miklós (borbély, Csatád, kb. 1890), Muschong Mátyás (lakatossegéd, Szenthubert, 1894), Noel Antal (esztergályos, Nagyósz, 1894), Pierre György (szabó, Nagyósz, 1902), Sáti János (esztergályos, majd a városi fürdő alkalmazottja, Nagyósz, 1895), Stufle János (szabó, Nagyósz, 1899), Wotreng Péter (szabó, Szenthubert, 1894). A felsoroltak nagy része, amint látjuk bánáti származású iparosokból áll. Közülük többen iparostanuló éveiket is már Szegeden töltötték.

Bánáti származású iparostanulók a század utolsó negyedében igen nagy számban jöttek Szegedre. Ezek között nagyon sokan voltak francia nevűek is. Közülük is később mint iparosok sokan telepedtek le az ország különböző részein, így Szegeden is. Erre, a névkutatás szempontjából fontos tényre való tekintettel az iparostanulók anyakönyvéből — az eredeti bejegyzések ortográfiájában — az alábbiakban közlöm a főleg bánátiakból álló francia nevű iparostanulók neveit, zárójelben feltüntetve a tanuló születési helyét és az általa tanult mesterséget [55]:

1884/85: Kokron Vilmos (Nagyósz, szabó), Lefor Lajos (Nagyósz, cipész), Piár György (Nagyósz, cipész), Dinyér István (Kiskomlós, szabó), Hunyár Kristóf (Nagyteremia, bádogos), Hunyár Miklós (Mokrin, szabó), Leflor István Nagyósz, borbély), Potjem Gáspár (Csanád, reszelő-vágó), Potjen János (Gyertyámos, borbély), Rennár Mihály (Nagyósz, borbély), Pulier Miklós (Nagyjécsa, cipész), Gilot Antal (Csanád, borbély), Bodven József (Kiskomlós, esztergályos), Obeding Ernő (Csákova, lakatos), Dáma Károly (Nagyósz, borbély), Hunyár György (Nyerodugoszelo, tímár), Frekó Tamás (Nagyósz, szabó), Piár Jakab (Nagyósz, harisnyaszövő).

1885/86: Bothwen Tamás (Kiskomlós, kádár), Harjó Miklós (Zsombolya, kéményseprő), Sáti Lajos (Nagyósz, borbély), Bereng Károly (Klogan, szabó), Czornet Jakab (Kiskomlós, esztergályos).

1886/87: Polen Ádám (Nagyósz, szabó), Lefohr Miklós (Nagyósz, borbély), Kálesz József (Nagyósz, cipész), Bastien Miklós (Nagyósz, szabó), Pólen

(Bohlen) Miklós (Nagyósz, borbély), Vityé Ferenc (Nagyósz, cipész), Masson János (Csatád, borbély), Rennár Péter (Nagyósz, szabó), Piquet Lajos (Pozsony, bádógos), Renjé János (Nagyósz, szabó).

1887/88: Kálesz* József (Nákófalva, cipész), Rennár Péter (Nagyósz, borbély), Renjé György (Nagyósz, borbély).

1888/89: Tippang János (Kiskomlós, szabó).

1889/90: Giljon János (Gyertyámos, asztalos), Leblanc Miklós (Csatád, szabó), Thierjung* János (Nagy-Tószeg, szabó), Denuel János (Nagyósz, esztergályos), Rennon Jakab (Nagyósz, borbély), Nikolet Ferenc (Nagyteremia, asztalos), Lafler Lenhárt (Nagyteremia, szabó), Papilion Mihály (Kistószeg, csizmadia), Schannen Ádám (Sándorháza, borbély), Tutenuj (Tutenui, Tutenuji) Ferenc (Nagyósz, borbély), Bartu János (Nagyósz, borbély), Hektor György (Kiskomlós, szabó), Masson Miklós (Csatád, borbély), Piár Lajos (Nagyósz, borbély), Eszta* Mihály (Nagyósz, csizmadia), Rischár János (Nagyósz, borbély).

1890/91: Piár Tamás (Nagyósz, borbély), Lefor János (Nagyósz, szabó); Carbole* József (Szenhubert, szabó), Basztien (Bastien) Péter (Nagyósz, esztergályos), Marschal Henrik (Varjas, szabó), Ordinau* (Ordinan?) János (Szakálháza, borbély), Petischán (Betishán) János (Hódorfalva, borbély), Schádi József (Nagyósz, borbély), Czeschán* Péter (Jánosföld, cipész), Dáma Péter (Nagyósz, szabó), Dégorszi* János (Csatád, borbély), Sors János (Nagykikinda, bádógos).

1891/92: Votreng Péter (Szenhubert, szabó), Marschal Ernő (Karánsebes, sütő) Schira* Pál (Gyertyámos, asztalos), Barba Péter (Nákófalva, borbély), Dián Péter (Bogáros, lakatos), Grand József (Érsekújvár, lakatos), Hunyár Gyula (Nagyteremia, mészáros).

1892/93: Frekó Tamás (Nagyósz, harisnyaszövő) Schák József (Bresztovác, sütő), Tenjer Miklós (Dolacz, szabó), Matié József (Nagyósz, borbély), Mátyé Péter (Szenhubert, szabó), Rennard (Renárd, Renárt) Dömötör (Nagyósz, szabó), Bikó Ádám (Dolacz, cipész), Gieljon Miklós (Nagyjécsa, cipész), Gill* Péter (Csanád, borbély), Manöver Tamás (Nagyósz, szijgyártó).

1893/94: Schorti* Miklós (Kisteremia, szabó), Frekó Ádám (Nagyósz, asztalos), Ludjé (Lutje) József (Nákófalva, asztalos).

1894/95: Renjé (Renje) Péter (Nagyósz, borbély), Bockel János (Nagyósz, asztalos), Pier Jakab (Nagyósz, szabó), Noel Antal (Nagyósz, esztergályos), Kokrán Menyhért (Nagyósz, borbély), Lafler Antal (Marienfeld, szijgyártó), Marschal János (Varjas, szabó), Dáma Antal (Nagyósz, szabó) Esztó* János (Nagykikinda, szabó) Matyje József (Kistószeg, borbély), Morang (Móráng) Antal (Seultour, borbély), Piár Mátyás (Nagyósz, borbély), Stuffle Ede (Nagyósz, szabó), Stuffle Miklós (Nagyósz, szabó).

1895/96: Puljer Frigyes (Nagyjécsa, borbély), Schannen János (Csatád, asztalos), Schilzong Ferenc (Kisjécsa, szabó), Dekrel (Deckrel) János (Szécsány, asztalos), Rennon Péter (Nagyósz, esztergályos).

1896/97: Wittye János (Nagyósz, borbély), Kádi* József (Szenhubert, szabó), Áron Balázs (Nagyósz, szabó), Basztien József (Nagyósz, borbély), Frekó (Freckó) Ferenc (Nagyósz, kádár), Bohlen (Pólen) György (Nagyósz, bognár), Wallet Mátyás (Bogáros, szabó), Bartel János (Grabác, mészáros), Hektor

Péter (Kiskomlós, asztalos), Iller Péter (Nagyősz, bádogos), Legó* Jakab (Csatád, asztalos), Scháti János (Nagyősz, esztergályos), Klaszkin Mihály (Nagy szentmiklós, szabó), Lafler József (Nagyteremia, csizmadia), Thierjung* Ferenc (Bogáros, szijgyártó), Willert József (Nagyősz, borbély), Halof János (Szenhubert, szabó).

1897/98: Schordie* József (Kisteremia, cipész), Puljer Fülöp (Nagyjécsa, borbély), Tuttennui Lajos (Nagyősz, borbély), Anselm János (Móriczföld, borbély), Szimone Péter (Kiskomlós, cipész), Pinnel Gyula (Versec, bádogos), Szentef Antal (Nagyősz, szabó), Marschang Ferenc (Nyerő, szabó), Bartu Miklós (Nagyősz, bádogos), Lafler Antal (Nagyteremia, szijgyártó), Szottrel Fülöp (Nagykikinda, rézőntő), Barby (Barbi) Antal (Bozsár, mészáros), Dáma Ferenc (Nagyősz, késes), Barba Péter (Nákófalva, lakatos).

1898/99: Noel Fülöp (Nagytószeg, szabó), Noel Péter (Nagytószeg, szabó), Potyen Antal (Újszentiván, lakatos), Rénár Jakab (Nagyősz, borbély), Polen József (Nagyősz, szabó), Freckó Ferenc (Nagyősz, kádár), Tudtennui Lajos (Nagyősz, borbély), Klaszkin Ádám (Nagyősz, szabó), Szentef Mihály (Szenhubert, csizmadia), Thierjung* József (Németcsernye, csizmadia), Schády Antal (Nagyősz, borbély), Musson József (Szenhubert, kékfestő), Diron Jakab (Nagyősz, esztergályos), Piár Ádám (Nagyősz, szabó), Giljon József (Nagyjécsa, szijgyártó), Scháti János (Nagyősz, esztergályos), Gottre Miklós (Nagyősz, sütő), Bogel Kristóf (Nagyteremia, cipész), Dáma Antal (Nagyősz, szabó).

Amíg a francia nevű iparostanulók az 1879. évi árvíz után valósággal özönlöttek a Bánátból Szegedre, addig 1880 és 1900 között a szegedi gimnázium francia nevet viselő tanulói számbelileg erősen megfogyatkoztak. Ezek névsorát 1880 és 1900 közötti időből — zárójelben feltüntetve a születési helyet, az apa előnevét és foglalkozását — az alábbiakban közlöm [56]: Buding Károly (Nagyősz; Jakab, tanító), Mersán József (N. Szt. Miklós; csak a gyám adatai vannak bejegyezve), Bertram József (Újbessenő; Hermann, földművelő), André János (Szeged; József, mozdonyvezető), Wittje Ferenc (Csákova; József, mészáros »Saagon«), Quint János (Bocsár; József, köteles), Barbjer József (Mezőhegyes; József, pék), Schannen Béla (Horváth-Csene; Károly, szolgabírói irnok), Schorsch Antal (Nagyszentmiklós; Fülöp, földműves), Muschong Miklós (Vojtek; István, földműves), Schanen József (Gyertyámos; Károly), Rémi Ferenc (Keresztes; Miklós, földműves), Marschang József (Keglevichháza; József, földműves), Curry Richárd (Budapest; Béla, vasúti tiszt Szegeden), Caesar Gyula (Pécs; Gyula, »cs. és k. törzsorvos« Budapesten), Wannie Rudolf (Kolozsvár; Vencel, nyug. katonaorvos Szegeden), Frecot Zoltán (Lugos; Miklós, földbirtokos Nagyteremián), Frekót János (Nagyősz; János, földbirtokos), Dama Henrik (Nagyősz; Miklós) Frecot Miklós (Nagyősz; János, földművelő Liblingen), Vetye Ferenc (Nagyősz; Lajos, kereskedő), Bartole Miklós (Csatád; János, jegyző), Kahlesz* Miklós (Nákófalva; Ferenc, cipész), Schannen Miklós (Perjámos; Miklós, gazdálkodó), Frecot Elemér (Szudriás; Miklós, takarékpénztári igazgató Nagyteremián), Schannen Rezső (Érsekújvár; Lajos, dohányjövédéki tiszt), Morán Rezső (Temesvár; Morán Hermina magánzónő), Bartole János (Grabác; Mihály, földműves), Sofró Béla (Aurélháza; Miklós, tanító), Deffert János (Nákófalva; Ferenc földműves).

A szegedi reáliskolában, mely a XIX. század közepén nyílt meg, szintén sok délvidéki tanuló végezte tanulmányait. Jellemző, hogy az 1876/77. tanévtől

kezdve 10 éven át az intézet tanulóinak többsége idegen ajkúakból állt. A reáliskola tanulói között is az intézet megnyitását követő évtizedek során számosan voltak olyanok, akik francia családnevet viseltek. Mivel az iskola anyakönyveiben található francia családnevek, mint pld. Osztie, Thierjung stb., a dolgozatomban már eddig felsorolt családnevek között is előfordulnak, ezért a reáliskolai tanulók neveinek és adatainak a gimnáziumi tanulókéhoz hasonló ismertetése fölöslegesnek látszik. Elegendőnek tartom, ha szemelvényül azoknak a francia nevű tanulóknak a nevét ismertetem, akik az 1894/95. tanévben voltak a reáliskola növendékei. Ezeknek a névsora a következő: Botwen Gyula, Barthole György, Potchen Jakab, Quint Jakab.

*

A Szegedi Állami Levéltár XIX. századi helyi vonatkozású anyagában, amint azt az eddigiekben közölt adatok tanúsítják, feltűnően nagy számban szerepelnek francia családnevek.

Adatok hiányában ezen családnevek viselőinek származási helye több esetben ismeretlen. Ez a tény a névanyag kisebbik részénél áll fenn, a nagyobbik részénél nem. Ez utóbbihoz tartozó családnevek két csoportba oszthatók. Az elsőbe azok tartoznak, amelyeknek viselői a század folyamán Franciaországból vagy más külföldi országból kerültek Szegedre, mint a már említett Petrus Prokár, Michael Rego és még mások. Amint láttuk, ez a dolgozatomban említett francia nevű személyeknél kevés esetben fordult elő.

A másik csoportba azok a családnevek tartoznak, amelyeknek viselői már mint belföldi honos személyek, az ország különböző részeiből jöttek Szegedre. Ezeknek kisebbik része főleg a fővárosból, illetőleg a mai Csehszlovákia déli területéről érkezett városunkba, a legnagyobb része pedig a Bánátból, ill. a Bácskából. Az előbbieket közül Curry Richárd és Lepage Adolf a fővárosban, Piquet Lajos, Lamóth Antal, Grand József és Schannen Rezső pedig a mai Csehszlovákia területén született. Francia nevű pesti lakosokról a Szegedi Levéltár XIX. századi anyagában gyakran történik említés. A század derekán — amint azt egyes adatok mutatják — jelentősebb számú francia kolónia lehetett a fővárosban. Erről tanúskodnak 1848 szeptemberében a főváros utcáin kifüggesztett falragaszok, melyek jelentkezésre hívták fel a Pesten tartózkodó franciákat, és közölték, hogy a francia önkéntesek külön alakulatban küzdhetnek a magyarok oldalán. A falragaszok szövege így kezdődött: Appel aux Français. Les citoyens français résidant à Pesth ont obtenu de Mr. le Président du Conseils des Ministres l'honneur de former un corps particulier de Volontaires, qui portera à la fois les couleurs françaises et hongroises... Ekkor már hosszabb ideje élt Pesten a szegedi Chapponok őse is, Louis Chappon, az ismert vívótanár, aki — halotti anyakönyvi kivonata szerint — Lyonban született. 1839-ben jelent meg Pesten német nyelvű könyve a vívásról. Petőfi is tőle tanult vívni [57]. A szabadságharc idején Chappon nemzetőr főhadnagy volt [58]. Leszármazottai közül ma is többen élnek Szegeden. Chapponnal egyidőben tartózkodott Pesten egy Ráyé Lajos nevű tanár, aki Abonyi Lajos író fiatal korában francia nyelvre tanította.

Francia családnevet viselő személyekkel a XIX. században ugyancsak találkozunk nemcsak a fővárosban és a Bánátban, hanem — amint azt Piquet

Lajos és mások származási helye tanúsítja — az ország más részein és a mai Csehszlovákia területén is. Ezen családnevek nagyrészt azoknak a franciáknak a révén honosodtak meg, akik a XVIII. század folyamán, illetőleg a XIX. században a francia forradalmi és a napóleoni háborúk befejezése után telepedtek le. Ismeretes, hogy a XVIII. században a Bánáton és a Bácskán kívül — kisebb számban — Tolna megyében és a mai Csehszlovákia területén is telepedtek le franciák. A napóleoni háborúk idején kerül Magyarországra a ma is élő Laffeurse-család őse, aki a családi hagyomány szerint mint emigráns érkezett Franciaországból Magyarországra [59]. A XIX. század derekán egy rejtélyes múltú idegen élt a Pest megyei Abonyban, aki Abonyi Lajost, a későbbi író Abonyban éveken át tanította a francia nyelvre. Az idegen magát Dubourg-nak nevezte. Ez a rejtélyes múltú idegen, Abonyi Lajos közlése szerint lengyel emigráns volt, aki azonban igazi nevét egészen sírjáig eltitkolta. Francia családnevet viselt Ladislaus Berry is, aki mint katona, nem sokkal a XIX. század kezdete előtt, 1796 áprilisában Szegeden halt meg. A halotti anyakönyvbe történt bejegyzés szerint a szabolcsmegyei »Passon« (Pázon) községben született. Személyére vonatkozó közelebbi adatok nem ismeretesek. A Berry név a bánáti francia családnevek között is szerepel. Tisztázatlan a Romániában fekvő Dorgos község egykori főjegyzőjének, Berry Gézának az eredete. 1889-ben halt meg, s a halotti jelentésben Bourbon duc de Berry néven szerepel [60].

A dolgozatomban szereplő francia családnevek fentebb említett második csoportjának legnagyobb részét, amint arra már rámutattam, olyan családnevek alkotják, amelyeknek viselői a Bánátból jöttek Szegedre.

A Szegedi Állami Levéltár anyagában a bánáti francia családnevek egy része az eredeti francia alakban szerepel, mint pl. André, Chavanne, Leblanc stb. A legnagyobb részük azonban a többé-kevésbé deformált alakban fordul elő, amely a Bánátban alakult ki.

A francia családnevek bánáti írásmódja elég kaotikus képet mutat. Ugyanis a családnevek írásában általában — sokszor szeszélyes módon — a francia kiejtéshez való igazodás és azzal párhuzamosan németes írásmód érvényesült, amint azt pl. a Polen (Paulin) szó esetében látjuk. A francia nevek kiejtésénél, mivel a francia telepeseket körülvevő lakosság német volt, német kiejtésbeli sajátosságok hatottak, ami természetesen a francia családnevek írásában is kifejezésre jutott. A fontosabb sajátosságok, amelyek elég szeszélyesen, következtelenül érvényesültek, röviden a következőkben foglalhatók össze: a német hangrendszerben ismeretlen ž hangnak a kiejtésben a hozzá leghasonlóbb š hanggal való helyettesítése és az írásban háromjegyű betűvel (sch) való jelölése (Georges helyett Schorsch), zöngés zárhang zöngétlenedése (Griffaton helyett Krifaton), zöngétlen zárhang zöngésedése (Petitjean helyett Betischan), szóvégi nazálisok feloldása g járulékhangnak szóvéghez való toldásával (Marschang, Muschong, Perreng). Mindezek a jelenségek, amint már említettem, nem következtek be minden esetben és e kaotikus állapot eredményeként egyes francia családnevek több változatban szerepeltek (Leblanc, Löblan, Leblang), illetőleg több változatban maradtak fenn (Aubertin, Ober-ting, Oberding, Oberden).

A Szegedi Állami Levéltár XIX. századi anyagában előforduló francia családnevek közül egyeseknek az alakja az eredetihez, illetőleg a németesen

írt változatához képest a magyaros írásmód következtében újabb elváltozást mutat. Ez az elváltozás a következő esetekben következett be:

1. Egyes esetekben magánhangzók fölött ékezet alkalmazása következteben (Bartú, Bernárd, Petischán, Dáma, Deschán, Frekó, Lutjé);

2. Egyes mássalhangzóknak a magyar írásmódnak megfelelő hangjelölése folytán (Schati helyett Sāti, Bastin helyett Basztien, Potier ill. Potje helyett Potye);

3. Népnyelvi kiejtés következtében n helyett ritkán ny megjelenése (Polen helyett Poleny.)

A magyaros írásmódnak ezekben az említett esetekben tapasztalható érvényesülése nem mondható általános jelenségnek. Egyes francia családneveknél kiejtés szerinti írásmóddal is találkozunk (pl. Vinua, Donagyó), azonban a fennmaradt levéltári iratokban a családnevek írásánál általában az idegen írásmód követésére irányuló törekvés tapasztalható (Bainville, Bertrand, Chapon, Chautagne, Cherrier, Duffaud, Houchard, Lepage, Pierre, Roy stb.). A bánáti francia családnevek is általában abban az alakban szerepelnek, amely a Bánátban alakult ki (Petischán, Bockel, Dekrel, Merschán stb.).

A XIX. század közepe táján kezdődött meg az a névmagyarosítási áramlat, amelynek következtében a Szegeden is meghonosodott idegen családnevek közül a század második felében már egyre több kezdett eltűnni, ami a későbbi családnévkutatás terén mindenkor károsan éreztette és fogja éreztetni hatását. A névmagyarosítási törekvés — a rendelkezésre álló adatok szerint — kezdetben inkább a német nevű lakosok körében jelentkezett. A német származású Danné Balázs, amint azt az 1845. évi tanácsjegyzőkönyvben 866. tanácsjegyzőkönyvi szám alatt olvashatjuk, már 1845-ben »névének Dani-ra leendő átváltoztatására legfelsőbb helyen engedelmet« kért. A szabadságharc idején jelentkező névmagyarosítási áramlatról Reizner a következőket írja: »A hazafiságnak ily külsőségeiben való nyilvánulása kihatott az egyesekre is. 1845 óta felsőbb engedéllyel a névmagyarosításnak több esete fordult elő... A legtöbb új nevet felsőbb hatósági engedély nélkül vették fel, s azért, de meg a rendkívül változott viszonyoknál fogva is az illetőknek a következő év végén régi letett neveiket újra fel kellett venni« [61]) A névmagyarosítási folyamat a század második felében tovább tartott. A belvárosi r. kat. plébánia születési anyakönyvébe 1862. év március 8-án történt bejegyzés szerint az egyik újszülött apjának a neve: Vogl-Madár Mihály. Ugyanez a személy az 1864. évi augusztus 29-i bejegyzésben már csak Madár Mihály néven szerepel. Ebben az időtájtban a belvárosi r. kat. plébánia halotti anyakönyvében két olyan személy nevét találjuk, akiknek magyarosított nevük volt: Endrényi (Ebner) Antal (1863), Bérczy (Szilber) Lajos (1864).

Ez a névmagyarosítási törekvés később idegennek vélt, de eredeti magyar családneveket is érintett. Ugyanis egyik-másik magyar családnevet hangalakjának különös volta miatt nem tudták sem magyar közszóval, sem valami helynévvel kapcsolatba hozni, s ezért idegen eredetűnek vélték, pl. a Beviz nevet, melyet egyik viselője Gyarmati-ra »magyarosított«. A Beviz nevet Melich János levélbeli közlése szerint a Bőviz~Beviz alakváltozatoknak Bő + víz összetételéből meg lehet magyarázni. Az efféle esetek egy családnév szótár szükségességét nagyon igazolják.

A névmagyarosítási áramlat később a francia családneveket sem kímélte. A századvégi és századunk eleji helyzetre a francia és más idegen családnevek sorsára vonatkozóan jellemző a következő közlemény, amelyet a Magyar Nyelvőr a Budapesti Hírlap 1910. évi egyik novemberi számából vett át. Az akkori időkre nagyon jellemző közleményt az alábbiakban közlöm: »A Savanya gyerekek. Szegedről írják: A köztudatban él, hogy a Savanya éppen olyan törzsökös szegedi vezetéknev, akár a Paplógó, Kisguci, Szélpál, Kószó vagy Sály, Kazy, Bába. Az alsóvárosi iskolában se találta különösnek senki sem, amikor a fiúk örvendezve kiáltották: 'Itt vannak a Savanya gyerekek...' Csupa pufók arcú, sűrű vérű, izmos gyerekek a Savanyák egytől egyig. Nagy a respektus irántuk, mert külön-külön is ereje van az öklüknek, hátha még hatan együtt vonulnak föl a sok százéves alsóvárosi kolostortérre, ahol teljesen ők a helyzet urai az alsóvárosi gyermekek világában. Úgy viselkednek, mint akiknek a legtöbb jussuk van a szegedi humuszhhoz, mert Szegednek volt már Savanya főbírája, Savanya gvardiánja, Savanya kocsmárosa, pékje, kovácsa. De a régi törzsökös család büszke ivadékait ma váratlanul egy bántó érzés hatásának a suhintása érintette. A gvardián a hiyatalába citálta a Savanya-gyerekeket és így szólt hozzájuk: 'Gyerekek, itt van már az ideje, hogy megmagyarosítsátok a neveket, s belügyminiszteri engedéllyel viseljétek a Savanya nevet, amelyet eddig is becsülettel viseltetek'. Utána jártam a dolognak. Hát nem a régi Savanyák ivadékai ezek a gyerekek? kérdeztem a gvardiánt. 'Nem bizony, mert a gyerekek édesapját Chavanne-nak hívták.' Chavanne? Akkor franciák az istenadták('Telivér francia tiszt volt az apjuk. A rekonstrukció idején került Szegedre és Tisza Lajos jóvoltából előbb egy kis polgári állást töltött be, majd a lóvasúti társaságnál lovász volt, fölügyelt a társaság negyven lovára és a kocsisokra, Majd özvegy A.-nét vette feleségül, kitől hat fia származott. Hat fiú, aki francia vére ellenére szintiszta magyar lelket hordoz magában.' A hat Chavanne fiúból hat Savanya lesz, akik csak magyarul éreznek és magyarul beszélnek« [62].

Befejezésül, áttekinthetőség céljából alfabétikus sorrendben közlöm — a Szegeden elhunyt francia hadifoglyok neveinek kivételével — azokat a francia, ill. franciának tekinthető családneveket, amelyek dolgozatomban szerepelnek. Az egyes családnevek után zárójelben közlöm a megfelelő francia családnevet — amennyiben az Dauzat és Bach névszótárai [63] alapján megállapítható —, azután pedig az előforduló alakváltozatokat. Minthogy a családneveknél dolgozatomban az előfordulás helyére hivatkoztam, azt az alfabétikus felsorolásban nem tüntetem föl. A feltételezett francia családnevek *-gal vannak megjelölve.

A dolgozatomban szereplő francia, ill. francia eredetű családnevek az említett hadifoglyok neveinek kivételével a következők:

ANDRÉ (André); ANSELM (Anselme v. Anserme); ARLETH (Arlet v. Harlet; ez a családnév Dauzat névszótárában mint francia, Heintze-Cascorbi munkájában [64] pedig mint német családnév szerepel. Adolf Bach a művében felsorolt német családnevek közé már nem vette föl.); ÁRON (Aron); BAINVILLE (Bainville), Beinville; BALLON (Ballon); BÄLLING* (Ballin?); BARBA (Barba); BARBY (Barby v. Barbier v. Barbié), Barbi; BARBETTE (Barbette); BARBJER (Barbier); BARTEL (Barthel v. Bartel); BARTHU (Barthou), Bartu, Bartú; BARTOLE (Barthole v. Bartole); BASTIEN

(Bastien), Basztien; BERENG, Bering l. PERENG; BERNÁRD* (Bernard); BERRY (Berry); BERTHIER (Berthier); BERTRAND, BERTRAM (Bertrand, Bertram), Bertran; BETISCHÁN l. PETISCHÁN; BIKÓ (Picot); BODIN* (Baudin? v. Bodin?); BOHLEN l. Pólen; BOCKEL (Boquel, Bocquel), Bokel, Bogel; BOHN (Bon); BONNAZ (Bonnaz), Bonnáz, Bonnasz; BORQUES (?); BORTOLOTT* (Bartholet?); BOTHVEN (Baudouin), Bothwen, Bodven; BRASSEUL (Brasseul); BUDING (Boudin v. Budin);

CARBOLE* (?); CAESAR (César v. Cézard), Caesár, Caezar; CHAPPON (Chappon); CHAMBRÉ (Chambre); CHANTAQUE l. CHAUTAGNE; CHAUTAGNE (Chautagne), Chautagné, Schautagne, Schotten, tévesen írt alakváltozata: Chantague; CHAVANNE (Chavanne); CHERRIER (Charrier v. Cherrier), Cherier, Scherier; COLLIN (Collin v. Colin), Kolling; CRETIER (Crétier), Krettier; CURRY (Cury); CZESCHÁN* (?); CZORNET (Cornet);

DAMA (Damas), Dáma; DEFFERT (Defert); DEGORSZI* (Desgorces? Decorse?); DEGRE (Desgrée, Desgrées), Degrée, Degreeé; DEKREL (Degrel, Degrelle); DENUÉL (Denoel?); DELLVAUX (Delvaux); DESJARDIN (Desjardins); DESCHÁN (Dejean), Dészán; DIÁN (Déhan); DINYÉR (Denier, Dinier), Dinjer, Tenjer, Tinjer; DIPPONG (Dupont), Tippang; DIRON (Duron, Durand); DONAGYÓ (Donadieu); DUBRE (Dubray, Dupré); DUFFAUD (Duffaud);

ESZTA* (Esto), Esztó;

FOURNIER (Fournier), Furnier, Furir; FRECOT (Frecaut v. Frécó, ill. Frécourt; Frécourt lotharingiai helység neve, amint az Zéliqzon Dictionnaire des patois romans de la Moselle c. szótárának 289. lapján olvasható, lotharingiai francia kiejtés szerint »fréco«), Freko, Frekó, Freckó, Frekkó, Frekot, Frekót, Frekott, Frékov, a szenthuberti francia telepések nevei között Fricko alakban is előfordul, a charleville-i telepések névjegyzékében a fent említett Frecaut változatban szerepel; FREMONT (Frémont);

GENET (Gesnel); GERBOD (Gerbaud); GILJON (Guillaume v. Quillon), Gieljon; GILJUME (Guillaume); GILL* (Gille?); GILLE (Gille v. Gilles v. Guillet); GILLÉT (Guillet v. Gillet); GILOT (Guillot v. Gillot); GIRET* (Giret), Gireth; GOTTRE l. KOTRE; GRAND (Grand); GRANDJEAN (Grandjean); GRIFFATON (Griffaton); Griffatong, Krifaton;

HALOF (Aloffe v. Allof?); Halóf; HARJÓ (Henriot v. Hanriot); HEKTOR (Hector); HOUGHARD (Houchard); HUNYÁR (Houniard? Housniard?), Huniár; HUSSON (Husson);

ILLER (Hilaire v. Illaire);

JAURE (Jaures); JEAN (Jean); JOMBART (Jombard);

KAHLESZ* (Charles? v. Gales v. Kalis; Reiser György szíves közlése szerint: Gales, Kales elterjedt családnevek Luxemburgban; a Bánátba 1784-ben beköltözött ős Joh. Kalis nevet viselt), Kalesz, Kálesz, Kalész; KAUTHEN* (?); KASZTÓRY (Castory?); KÁDY* (Cadet v. Cadit) Kádi; KRIFATON l. GRIFFATON; KLASZKIN (Clasquin); KOHLIN* (Collin? v. Colin?) KOKRON (Cocron? v. Coqueron?), Kokrón, Kokrán, Kokkrón; KOLETT (Colett?); KOLLING l. COLLIN; KOTRE (Cotret, Cottret, Caudry, Coudry, Coudray?);

LABORDEN (Laborde?); LAFLEUR (Lafleur), Laffler; LAMÓTH (Lamothe v. Lamotte); LAPART (Lapart? Lepart?); LEBLANC (Leblanc); LEFLOR (Lefort? Lafleur?); LEFORT (Lefort), Lefor, Lefohr; LEGÓ* (Lecomte v. Lecaux?) Légó; LEMONTON (Lemonton, Lemouton), LEPAGE (Lepage); LESEUR (Leseur); LEVEQUE (Lévêque); LOURDELET (Lourdelet), Louedelet, Loudelat, Lurdelé; LUTJÉ (Lutier v. Luthier), Lutje, Lutye, Luttje, Luttie, Lutyä, Ludjé, Luttchen;

MAISON (Maison); MALLET (Mallet); MANÖVER (Manoeuvre); MAR-
CHAL (Marchal), Marschall; MARSCHANG (Marchand), Merschán, Mersán;
MASSION (valószínűleg Masson alakváltozata); MASSON (Masson v. Maçon),
Maszong, Maszszing; MATIÉ (Mathieu), Matyje, Mátyé; MERSCHÁN I. MAR-
SCHANG; MICHON (Michon); MICHEL (Michel), Mischel; MORÁN (Mo-
rand), Morang, Mórang; MUSTIÈRE (Moustier), Müstier; MOULE (Moulin?);
MUZSONG (Mougeon v. Mougénot), Muschong, Mussong;

NIKOLET (Nicolet), NOEL (Noel), Nohel, Noher;

OBERTING (Aubertin) Oberding, Obeding; OBRI (Aubry); ORDINAN*
O(RDINAU?) (?); OSZTIE (Ostier);

PAPILION (Papillon); PERENG (Périn v. Perrin), Pering, PETI (Petit),
PETISCHÁN (Petitjean), Petischan, Betischán; PETRIN* (?) Petring; PIÁR
(Billard), Piar; PIERRE (Pierre), Pier; PIKHARDT (Picard); PINNEL [Luxem-
burgban: Pinnel, Pünnel Punelle; Zéligzon szerint, amint az id. szótárának
508. lapján olvasható, 'pinel, pünel' = prunelle de haies, fruit du prunier
épineux (= kökény), Reiser György szíves közlése]; PIQUET (Piquet); PRI-
ELLE (Prielle); PROKÁR (Brocard v. Brocart); POLEN I. PAULIN; PAULIN
(Paulin), Polen, Poleny, Pólen, Bohlen; POTIER (Potier, Pothier, Pottier),
Pottje, Potjen, Potyen; PUDING I. BUDING; PULJER* (Boulier,
Bouiller, Bouillier?);

QUINT (Quint);

RABIN* (Rabin); RÁYÉ (Royer), REGO (Regaud); RENNARD (Renard),
Rennár, Renárd, Renárt, Rénár; RENYE (Régnier v. Renier v. Renié), Renje,
Renjé; RENNON (Renaud); RÉMI (Remy); RISÁR (Richard), Rischár;
ROCHER (Rocher); ROUTTI* (Routtier?); ROZJÁR* (Rosières, Reiser György
szíves közlése szerint Luxemburgban ismert családnév); ROY (Roy);

SCHANEN (Janin), Schannin, Schannen; SÁTI (Chadey, Chady?),
Schaty, Schádi, Scháti, Scháty; SCHÁK (Jacques); SCHARDEN (Chardin
v. Jardin); SCHERLÉ* (Gerle?); SCHILZONG (Gilson); SCHIRA* (Girard,
Giraud?); SOFRÓ (Chaufferon? Geoffroy [Jeoffroy?], Schofró; SORS,
SCHORSCH I. ZSORZS; SCHORDJE* (?), Schordie, Schorti; SCHOTTÉN
I. CHAUTAGNE; STUFLE (Stophelé, v. Stoffel < Christophle);

SZEMMÁRY (Sainte-Marie), Szemmári, Szenmári; SZENTEF (Saintève);
SZIMONE (Simonet); SZOTTREL (Sauterelle);

TENJER I. DINYÉR; THIER* (Thiers v. Tiers?); THIRJUNG* (Thirion),
Thierjung, Tyrjung; TINJER I. DINYÉR; TIPPANG I. DIPPONG; TUTENUJI
(Toutenuit), Tutenui, Tutenuj, Tudtennui, Tuttennui;

VETYE (Vétier), Vitje, Vityé, Wittje, Wittye, Vitier; VILLET (Villet);
VINOY (Vinoy); VITIER I. VETYE; VIVÉ (Viviers); VITYE I. VETYE;
VOTRENG I. WOTTRENG;

WALLET (Valet); WANIE (Vanier v. Vannier?); WILLERT (Villier); WOSCHING* (Vogin? Voisin? Vaché? Utóbbi néven [»Wasche«] — Reiser György szíves közlése szerint — egy család 1770-ben Lotharingiából vándorolt be a Bánátba); WITTJE, WITTYE l. VETYE; WOTTRENG (Vautrin), Wodreng, Wadreng, Votreng;

ZSORS (Georges), Schorsch.

A felsorolt családnevek száma meghaladja a száznyolcvanat. Közöttük sok olyan név van, amelyeknek viselői csak rövidebb ideig tartózkodtak Szegeden, azonban ezek a francia, ill. francia eredetű családnevek így is beszédes bizonyítékai annak a szerepnek, melyet a Szegedre került franciák, ill. francia származású személyek a város életében betöltöttek.

JEGYZETEK

- [1] Az említett adóösszeírási, ill. népszámlálási adatokat lásd Reizner János, Szeged története. Szeged, 1899—1900. III. 143—144.
- [2] Szegedi Állami Levéltár (SZÁL), Szegedi városi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1800. 28. tanácsjegyzőkönyvi szám.
- [3] Reizner i. m. III. 473. Meg kell jegyezni, hogy az iparosoknak Reizner által említett 1830. évi száma (2728) a részadatok összegével nem egyezik.
- [4] Palásti László: Francia családnevek Szegeden a XVIII. században. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Szeged, 146—47.
- [5] Szegedi belvárosi r. kat. plébániahivatal (SZBPI), Protocollum Defunctorum Lib. III. 1788—1825.
- [6] SZBPI: Liber I Protocollum Militarium Personarum in Ecclesia Parochiali Szegediensi ad S. Demetrium Defunctorum, Baptisatarum, et Copulatarum, ab Anno 1795 die 1^a Januarii inchoatus.
- [7] SZÁL: Szegedi városi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1809. 1584., 1683.
- [8] Uo. 2311.
- [9] Uo. 2030.
- [10] SZÁL: Szegedi városi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1813. 3866., 2955.
- [11] Uo. 3958., 4004. és 1814. évi tanácsülési jegyzőkönyvek. 33.
- [12] SZÁL; Szegedi városi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1813. 3865.
- [13] Uo. 4088.
- [14] SZÁL: Szegedi városi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1809. 2381.
- [15] SZÁL: Szegedi városi tanácsülési jegyzőkönyvek. 1837. 1808., 2608.
- [16] Palásti László: Franciák és a francia nyelv a Bánátban a XVIII. és XIX. században. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Szeged, 1958. I. 157.
- [17] SZÁL: Szegedi városi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1813. 3303.
- [18] SZÁL: Szegedi városi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1814. 1565.
- [19] Uo. 850.
- [20] Kováts István, Egy Szegedi Ön-Életrajza. 1884. 109—111. (Kéziratban a Szegedi Somogyi Könyvtárban.)
- [21] SZBPI, Liber VIII Baptisatarum, 1794—1825.
- [22] SZÁL: Szegedi városi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1809. 1801.
- [23] Uo. 1757.
- [24] SZÁL: Bűnfenyítő iratok, 1809—1811, 163. számú irat.
- [25] SZÁL: Szegedi városi tanács iratok, 1814, 2733.
- [26] SZÁL: Szegedi városi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1814. 2733.
- [27] Uo. 1636.
- [28] SZÁL: Szegedi városi tanács iratok, 1810, 1918.
- [29] SZÁL: Bűnfenyítő iratok, 1809—1811. 117., 118., 119. sz. iratok.
- [30] Uo. 120. sz. irat.
- [31] SZBPI, Protocollum Defunctorum Cum indice Lib. III., Ab. Anno 1788—1825.

- [32] Reiser György levélbeli közlése. Reiser Györgynek dolgozatom szíves átnézé-
séért és annak során tett értékes megjegyzéseiért e helyen is köszönetemet
tejezem ki.
- [33] SZBPl, Protocollum Defunctorum Cum indice Lib. III., Ab. Anno 1788—1825.
(1800. évi július hó 20-i bejegyzés.)
- [34] SZÁL: Szegedi városi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1801, 7.
- [35] Szegedi Somogyi Könyvtár, Bognár cég lajstroma 1823-tól.
- [36] SZÁL: Befogadott polgárok névjegyzéke, 1819—1826. 17. sorszám.
- [37] SZÁL: Szegedi városi tanácsi iratok, 1820. 211.
- [38] SZÁL: Befogadott polgárok névjegyzéke, 1844—47. 60. sorszám.
- [39] SZÁL: Szegedi belvárosi r. kat. esketési anyakönyv, 1827—1847.
- [40] SZÁL: Consignatio Tyronum Arti & Opificum Regiam Capitale Scholam
Szegeienssem frequentatum: inchoatum Anno Scholastico 1809/10.
- [41] SZÁL: Megyehatósági elnöki iratok, 1851. 1.
- [42] Uo.: 11.
- [43] SZÁL: Megyehatósági elnöki iratok, 1852, 38.
- [44] SZÁL: Megyehatósági elnöki iratok, 1856, 74., és 1857. évi megyehatósági
elnöki iratok: 63. 2-4b
- [45] A családnév után zárójelben sorrendben a következő adatok vannak feltün-
tetve — amennyiben azok az anyakönyvekben szerepelnek —: foglalkozás,
születési hely, a családnév előfordulásának ideje az anyakönyvben.
- [46] Reizner: i. m. III, 514.
- [47] SZÁL: Megyehatósági iratok, 1854, 450.
- [48] A felsoroltak neve a 40. szám alatt említett lajstromban található.
- [49] Szegedi Somogyi Könyvtár, Bognár cég lajstroma.
- [50] Giljos Miklós szegedi lakos szóbeli közlése.
- [51] SZÁL: A szegedi községi polgári leányiskola anyakönyve és osztályzata,
1874—1887/88. Itt jegyzem meg, hogy dolgozatomban az egyes családnevekkel
kapcsolatosan a születési hely, ill. lakhely nevét minden esetben abban az
alakban közlöm, amelyben ezek a helynevek az egyes anyakönyvekben vagy
lajstromokban szerepelnek.
- [52] SZÁL: A szegedi gymnasium tanulóinak névjegyzékei, ill. névkönyvei,
1850/51—1878/79.
- [53] A családnév után zárójelben sorrendben a következő adatok vannak feltüntetve,
amennyiben azok az anyakönyvekben szerepelnek: foglalkozás, születési hely,
a családnév előfordulásának első időpontja az anyakönyvben.
- [54] SZÁL: Névmutató (Iparoslajstrom mutató), 1884—1905.
- [55] SZÁL: Az iparostanulók anyakönyvei, 1884/85—1898/99.
- [56] SZÁL: A szegedi városi főgymnasium névkönyvei 1879/80—1900/01.
- [57] Petőfi-könyv. A Petőfi Társaság megbízásából szerkesztették Császár Elemér
és Ferenczy Zoltán. Budapest, 1923, 19.
- [58] Chappon László szegedi lakos közlése.
- [59] Lafteurse Rezsőné volt abonyi lakos szóbeli közlése.
- [60] Réthy László: Franciák és elsász-lotharingiaiak a magyarságban. Ethnogra-
phia. 1891, 232.
- [61] Reizner: i. m. II. 76.
- [62] Magyar Nyelvőr. 1911, 138—139. A század folyamán történt névváltoztatások-
ról egy 1895-ben megjelent kiadvány tájékoztató (Századunk névváltoztatásai.
Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye.
1800—1893. Budapest, 1895.). Ebben csak kevesen szerepelnek olyanok, akik
eredetileg francia családnévet viseltek, mint pl. András (André) István,
Erődi (Lafors) Gusztáv, Gassi (René) Henrik, Kisfaludi (Tirjung) Péter, Vár-
hegyi (Deville) János.
- [63] Albert Dauzat: Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms
de France, Paris, 1951., Adolf Bach: Deutsche Namenkunde I. 1., 2., III.
Heidelberg, 1952., 1953., 1956.
- [64] Heintze—Cascorbi: Die deutschen Familiennamen geschichtlich, geographisch,
sprachlich. 6. kiadás. Halle (Saale), 1925, 115.

Л. Палашти

В местном материале Сегедского Государственного Архива из XIX. в. встречаются многие французские или французского происхождения фамилии. Имена французских военно-пленных, умерших в Сегеде во время французских революционных и наполеоновских войн, сохранялись в старых метрических книгах римско-католической приходской канцелярии. Между 1793 и 1814 в Сегеде умерло почти 400 французских военно-пленных. Многие из носителей французских фамилий, встречающихся в материале Сегедского Гос. Архива из XIX. в. были поселившимися в Сегеде военнопленными, беглецами, ремесленниками и инженерами. Большинство носителей французских или французского происхождения фамилий, прибывали в Сегед уже как венгерские граждане, главным образом из Баната. Большинство французских и французского происхождения фамилий, употребляемое и в наши дни внедрялось через эти лица, напр. Leblanc, Chambré, Giljon, Maszong, Noel, Pierre, Wottreng и т. д.

Часть фамилий встречается в первоначальной французской форме (напр. Lefort, Prielle), но большинство, главным образом банатские французские фамилии подвергались изменениям (напр. Dippong, Donagyó, Frekó, Petischán, Schannen, Schorsch, Vitye и т. д.

DATEN ZUR GESCHICHTE DER SZEGEDER FRANZÖSISCHEN FAMILIENNAMEN AUS DEM 19. JAHRHUNDERT

von

L. Palásti

In dem die lokalen Verhältnisse betreffenden Material des Szege-der Staatlichen Archivs kommen zahlreiche französische Familiennamen, resp. solche von französischem Ursprung vor. Die Namen der zur Zeit der französischen Revolution und später während der napoleonischen Kriege in Szeged verstorbenen französischen Kriegsgefangenen sind in den alten Sterberegistern des innerstädtischen röm. kath. Pfarramtes erhalten geblieben. Zwischen 1793 und 1814 sind nahe an 400 französische Kriegsgefangene in Szeged gestorben. Unter den Trägern der im Staatlichen Archiv im Material des 19. Jahrhunderts vorkommenden französischen Familiennamen gab es mehrere in Szeged ansässig gewordene Kriegsgefangene, resp. Flüchtlinge, Gewerbetreibende, Ingenieure, usw. Die meisten französischen Namen oder Namen französischen Ursprungs tragenden kamen schon als Heimatsberechtigte nach Szeged. Es waren das hauptsächlich Banater von französischer Herkunft. Die meisten auch noch heute gebräuchlichen französischen Ursprungs stammen von diesen letzteren, z. B. Leblanc, Chambré, Giljon, Maszong, Noel, Pierre, Wottreng, usw.

Ein Teil der Familiennamen kommt in der originalen französischen Form vor (z. B. Lefort, Prielle), der größte Teil aber, besonders die Namen der Nachkommen Banater französischer Familien ist mehr oder weniger deformiert (z. B. Dippong, Donagyó, Frekó, Petischán, Schannen, Schorsch, Vitye, usw.).

MAGYAROSÍTÁSI TÖREKVÉSEK SZLOVÁKIA TERÜLETÉN (1900—1914)

Törekvés az iskolák magyarosítására

Írta: POLÁNYI IMRE

A századforduló idején mind élesebbé vált a küzdelem a szlovák burzsoázia részéről a szlovákság »nemzeti érdekeiért«, vagy ahogyan ők kifejezték: az egyenjogúságért. A cseh burzsoázia támogatásával erősödő szlovák burzsoázia észrevehető sikereket ért el a tömegeknek, főként parasztoknak a nemzeti mozgalomba való bevonása terén. A sikert elsősorban a szlovák nemzetiségű papok és a felekezeti iskoláknál működő szlovák tanítók agitatív munkájával érték el.

E harcot a szlovák burzsoázia vezette — elsősorban saját érdekében. »A harc tulajdonképpen nem a maguk egészében vett nemzetek között, hanem a parancsoló és a háttérbe szorított nemzetek uralkodó osztályai között kezdődött és lobbant lángra... a főszereplő a burzsoázia. A fiatal burzsoázia számára az alapvető kérdés a piac. Az a célja, hogy elhelyezze áruit, és győztesen kerüljön ki a más nemzetiségű burzsoáziával való versenyből. Innen ered az a kívánsága, hogy a maga hasznára biztosítsa »saját« »hazai« piacát. A piac az első iskola, ahol a burzsoázia nacionalizmust tanul.« [1]. A harc azonban nem szorítkozik csupán erre a területre, beavatkozik a küzdelemben az uralkodó nemzet államgépezete is »és az »idegen származású« burzsoázia ellen a megszorító rendszabályok egész sora lép életbe, amelyek megtorló intézkedésekbe mennek át. A harcot a gazdasági szférából a politikai szférába viszik át. A költözködési szabadság megszorítása, a nyelvhasználat korlátozása, a választójog megszükitése, az iskolák számának csökkentése, vallási korlátozások stb. zúdúlnak a »konkurrens« fejére... Az elnyomott nemzet minden oldalról szorongatott burzsoáziája természetesen mozgásba jön. A »vérrokon alsó rétegekhez« apellál, a »hazáról« kezd kiáltozni és saját ügyét az egész nép ügyének tünteti fel... nem mindig talál süket fülekre... a felülről jövő megtorló intézkedések ezeket a rétegeket is érintik és elégedetlenséget váltanak ki náluk.« [2].

Ez a helyzet alakult ki Magyarországon is. A magyar uralkodó osztályok féltékeny szemmel nézték a kialakuló, s az idők folyamán, főként a századforduló utáni évtizedekben a cseh tőkések támogatását élvező szlovák burzsoázia erősödő konkurrenciáját, amely korántsem volt veszélyes méretű,

ámde mégis a piacon való bizonyos osztozkodás kényszerét jelentette. A magyar uralkodó osztályok államapparátusa közvetlenül a konkurrens burzsoáziát érintő gazdasági-pénzügyi korlátozó rendszabályokon kívül olyan intézkedéseket is hozott, amelyek vagy gazdasági téren közvetve, vagy kulturális igényeik kielégítésében, nemzeti érzületében mélyen sértette a szlovák népet. Elsőrendű helyet foglal el ezen a téren a szlovák nyelv használatának korlátozására, vagy egyenesen visszaszorítására irányuló törekvés és az anyanyelven való tanulás, művelődés lehetőségének megszorítása. Ez jelentős mértékben járult ahhoz, hogy a szlovák néptömegek nagyrésze csatlakozott a szlovák burzsoázia által vezetett mozgalomhoz. Odasodorta őket az »oszthatatlan, egységes magyar nemzet« burzsoá — földesúri hitvallóinak agresszív nemzetiségi politikája.

A szlovák nemzeti mozgalom folyamatában ebben az időszakban is fontos szerepet játszott a nyelvhasználat kérdése. Nem csupán a politika- és közigazgatás területéről történt fokozatos kiszorítása miatt. Nagyobb mértékben járult a nyelvkérdés állandó felszínen-tartásához az anyanyelv művelésének, s az anyanyelven való művelődésnek korlátozása, kezdve a Matica és a szlovák nyelvű középiskolák bezárásán, az anyanyelvű elemi oktatás megszorításán keresztül az anyanyelvüket »illetéktelen helyen« használó szlovákok féktelen üldözéséig, a magyar nemzet egysége »védelmében«. A szlovák burzsoázia élt is azzal a lehetőséggel, hogy az iskolai és más nyelvhasználati problémák felszínen tartásával a néptömegek érdeklődését, a burzsoázia »nemzeti« törekvései iránti vonzalmát erősítse, s ellenállását fokozza.

Az ilyen jellegű problémák, követelések hangoztatásánál jogi, bírói megtorlástól tartaniok nem kellett. A »nemzetiségi egyenjogúság tárgyában« hozott 1868. évi XLIV. tc. több olyan paragrafust tartalmazott, amelyek előírták a nemzetiségi nyelv használatának lehetőségeit. E törvénycikk megfelelő cikkelyeinek csupán megfogalmazása hatásos. Sohasem történt meg a törvény végrehajtása, sőt a kormányok nemzetiségi politikájában pontosan az ellenkezője történt — az 1867-es kiegyezés szellemében.

A törvény 3. §-a biztosítja a törvényhatósági gyűléseken az anyanyelven való felszólalás jogát;

a 6. § szerint a törvényhatósági tisztviselők a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való érintkezéseik során ezek nyelvét használják;

a 13. § kimondja, hogy az egyházközségek az iskolai oktatás nyelvét tetészes szerint állapítják meg;

a 17. § előírja, hogy az állami tanintézetekben a közoktatás sikere, a közjólét és közművelődés szempontjából a közoktatási miniszter »köteles... a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.«;

a 18. § és a 19. § kimondja, hogy a »közép és felső tanodákban« az azon a területen használt nemzetiségi nyelv részére, az egyetemen az ország minden nyelve számára nyelv- és irodalmi tanszék állítandó fel;

a 21. § előírja, hogy a községi tisztviselők a lakosok anyanyelvét kötelesek használni;

a 26. § leszögezi, hogy minden polgárnak, községnek, egyháznak joga van saját erőből, vagy társulás útján alsó, közép, vagy felső tanodát felállítani, s e célból társulatba, egyesületbe tömörülni, pénzalapot gyűjteni. »A magán intézetek és egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg.

Végül a 27. § szerint a kormány gondoskodni fog, hogy a bírói, közigazgatási hivatalokba, főispánságokba a különböző nemzetiségekből a nyelvet tökéletesen bírók »s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak«.

I.

Az 1868-as nemzetiségi törvényt az oktatásügy terén sűrűn követték a nemzetiségi anyanyelv visszaszorítását, a nyelvi magyarosítást célzó törvények és V. K. M. rendeletek. Az 1879. évi XVIII. tc. elrendelte, hogy 1882-től kezdve tanítói oklevelet nem nyerhet olyan tanítóképzőintézeti növendék (nem magyar nyelvű tanítóképzőkről van szó), aki a magyar nyelvet nem sajátítja el beszédben és írásban olyan fokon, hogy azt népiskolában taníthassa, a már működő tanítók négy év alatt kötelesek elsajátítani és vizsgát tenni; s minden nem magyar nyelvű népiskolában kötelező tantárgy a magyar nyelv.

E törvény nem érte el célját. A múlt század utolsó, a századforduló első éveiben fellendülő nemzeti mozgalom több-kevesebb sikerrel szállt szembe a magyarosítási törekvéssel. A törvény végrehajtása nem ütött olyan rést az egységes szlovák nyelvterületen, amelyet sikernek lehetett volna elkönyvelni. Sőt hatásos ellenmozgalom indult, amelynek irányítói a cseh kultúra térjesztésében látták a támaszpontot, az eszközt a szlovák népnek a magyarosítás hatása alóli kivonása érdekében. S mivel K. Kálal által Prágában 1901 decemberében meghirdetett program mind a cseh, mind a szlovák közvéleményben rokonszenvet keltett, a V. K. M. a tanfelügyelőket fokozott felügyeletre utasította: iskolalátogatások alkalmával figyeljék meg, nincs-e az iskolában olyan könyv, amelynek tartalma kifogásolható, s a szlovák tanítók magatartása nem mutat-e kapcsolatot a cseh-szlovák egységmozgalommal. A miniszter bejelenti azt a szándékát, hogy a magyar kultúra fokozott terjesztésére fog törekedni, ami elsősorban állami népiskolák útján lehetséges. Ezzel kapcsolatban tájékoztatást kért a tanfelügyelőktől a felállítandó állami népiskolák helyére vonatkozóan, különösen, hogy az »ellenszenv ellenére« benépesíthetők lesznek-e [3]. Az állami iskolák tömeges létesítése azonban elmaradt. Elsősorban a szlovák lakosság ellenállása, növekvő ellenszenv miatt, érthetően, szívesebben járaták gyermekeiket szlovák tannyelvű egyházi iskolába, még akkor is, ha az gyengébb képzést nyújtott, s kevesebb tudással bocsátotta ki a tanulókat. (Egyébként éppen az egyházi iskolák egészségügyi viszonyai ellen merült fel a legtöbb kifogás. A közegészségügyi főfelügyelő jelentései Hont és Trencsén megyék községi iskoláinak egészségügyi vizsgálata során szinte kizárólag egyházi iskolákat marasztaltak el, írván, hogy a falvakban igen sok helyen rossz, sőt tűrhetetlen a helyzet a zsúfoltság, a piszok, a sötétség, szellőztetlenség stb. következtében. A sok közül is kiemeli az ipolysági, korponai, nagybányai, domonizsi r. kat. és

evangélikus népiskolákat.) [4] Másodsorban azért, mert a kormány kulturális célokra még ilyen »nemzetmentő« ügy esetén sem volt hajlandó sokat áldozni.

A magyar nyelv kötelező oktatásának bevezetése a szlovák tannyelvű iskolában nem járt a várt sikerrel. A szlovák iskolák nagy többségében be sem vezették éveken keresztül, magyarul tudó szlovák pedagógusok hiányában, később pedig csak kénytelen-kelletlen tettek eleget a törvény utasításainak, s az eredmény alig volt lemérhető. A Pozsony megyei tanfelügyelő az egész megyéből csupán tíz szlovák és német nyelvű népiskolát tudott megemlíteni, ahol megfelelően folyt a magyar nyelv oktatása, ugyanakkor felsorolta azokat a szlovák iskolákat, ahol mechanikusan, lélektelenül végezték e munkát, vagy egyenesen súlyosan kifogásolta működésüket. Kiemelte a Vaszari Kolos hercegprímás által 1903-ban létesített modori r. kat. leányiskolát, mint követendő példát, amely iskolának »... a leendő anyák megmagyarosítása tekintetében nemcsak általános kulturális, hanem nemzeti hivatása is van, melyet, ha a jelek nem csálnak, híven fog betölteni.« Ennek ellentétéként az ugyancsak a modori ág. ev. iskolát említette, amely — ahogy a jelentés írja: »... teljesen nélkülözi a magyar Geniusnak, a magyar hazafiságnak spontán termékenyítő, különösen a történetoktatásban megnyilatkozó melegét.« A tanítót pedig (Kapa József), »nemzetiségi fanatikus«-nak nevezte [5]. Az iskolai magyarosítás számára még kedvezőtlenebbül alakult a helyzet a tisztán szlovák-ajkú megyékben, ahol még a városokban sem támaszkodhattak magyar polgárságra, értelmiségre, mint Szlovákia déli megyéiben.

Sőt az iskolákért folyó nyelvi küzdelem során sok helyütt a szlovák nyelv előretörését figyelhetjük meg. A pozsonymegyei tanfelügyelő a csekélszi községi iskolát dícséri, hogy lelkesen kiveszi részét a »községet erősen alámosó tót elem« megmagyarosításában; Saáp község részére pedig állami iskolát kér, amellyel »a tót etnikum alámosó hatásának a nyelvhatáron máris nagy mértékben kitett színmagyarság meg fog mentetni nem csak a tót elem által való felszívástól, hanem a természeti állapotban való maradástól, mert a 62 tanköteles mellett ott sok az analfabéta« [6]. Hasonló példákat lehetne más területekről is említeni.

Az iskolai magyarosítás sikertelensége újabb törvénycikk kibocsátását eredményezte, az 1907. évi XXVII. tc.-t »a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól.«

A törvény kiterjesztette a nem állami iskolák tanítóira is a fizetésemlést, ugyanakkor ismételtlen leszögezte, hogy »minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segínyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcsös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni.« Kötelező a címer elhelyezése a tantermekben, nemzeti ünnepen a címeres zászló kitűzése, a magyar történelemből vett képek elhelyezése a termekben, s a tanító köteles a képek jelentőségét a történelem, földrajz és nyelv- és értelemgyakorlatok

során megmagyarázni. E rendelkezések szándékos elmulasztása kihágásnak számít és 500,— koronáig terjedő pénzbüntetést von maga után, (17. §). Igen súlyos és sérelmes intézkedést tartalmazott, a 18. §. »... ahol magyar tan nyelvű iskola nincs, ott az olyan hitfelekezeti elemi iskolákban, amelyekben állandóan vannak magyar anyanyelvű növendékek, vagy olyan nem magyar anyanyelvűek, akiknek magyar nyelvű oktatását atyjuk vagy gyámjuk kívánja: a vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelheti, hogy ezek számára a magyar nyelv használtassék mint tan nyelv; ha pedig a magyar anyanyelvűek száma a húszat eléri, vagy az összes beírt növendékeknek 20%-át teszi: számukra a magyar nyelv, mint tan nyelv okvetlenül használandó. Ha pedig a beírt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, a tanítási nyelv a magyar; ahol viszont a magyar tanítási nyelv már be van vezetve, ez az állapot nem változtatható meg. Az ismétlő iskolákban pedig mindenütt a magyar a tanítási nyelv.

Előírta a törvény, hogy a nem magyar tan nyelvű iskolákban a megállapított tanítási terv szerint és óraszámban oly mérvben kell tanítani a magyar nyelvet, hogy minden gyerek a negyedik osztály elvégzése után magyarul írásban és szóban ki tudja fejezni érthető módon gondolatait.

Alapfizetés és korpótlék-kiegészítésben csak azok a nem magyar tan nyelvű iskolákban működő tanítók részesülhetnek, akik az 1868. XXXVIII. tc. 11. és 55. §-ban felsorolt tantárgyakat a kiadott tanterv szerint 6 évre felosztva, évi 8, ill. 9 hónapos szorgalmi idő alatt tanítják; ha az iskolában a magyar nyelv, a számolás, a földrajz és történelem, valamint a polgári jogok és kötelességek tanítása a V. K. M. tanterve szerint és a V. K. M. által meghatározott óraszámban kizárólag a V. K. M. által engedélyezett tankönyvek és segédeszközök használatával történik; ha az iskolában kizárólag a V. K. M. által is helybenhagyott hazafias tartalmú olvasókönyveket és tanszereket használnak.

Az anyagi érdekeltségen kívül fegyelmi rendszabályokat is tartalmaz a törvény. E szerint (22. §) a tanító fegyelmi vétséget követ el,

a) ha a magyar nyelv tanítását elhanyagolja, ha nem megfelelő eredménnyel tanítja, vagy a 16., 17., 20 §-nak nem tesz eleget;

b) ha a kormány által eltiltott, vagy nem engedélyezett tankönyveket, tanszereket használ;

c) ha államellenes irányt követ (ennek tekintendő minden olyan cselekmény, mely az állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, önállósága, területi épsége, az állam-nyelv alkalmazása és az állam címere, zászlója, jelvénye ellen irányul);

d) ha osztályok, hitfelekezetek, a tulajdon vagy a házasság intézménye ellen izgat;

Továbbá, ha kivándorlási ügyekkel foglalkozik, erkölcstelen magaviseletű, a tanulókkal szemben durva, a felettes hatóságokkal szemben engedetlen, vagy kötelességeit vétkenesen elmulasztja.

A miniszteri indokolás világosan kifejtette a törvény célját: az állam elismeri a társadalmi tényezők, pl. a hitfelekezetek iskolafenntartó jogát, de csak akkor, ha minden iskola, »kifogástalan hazafias állampolgári« nevelést ad. Amelyik iskola ezt nem teszi, annak megtűrése kötelességmulasztás. Az

államhatalom első kötelessége e követelmények biztosítása, s intézményes biztosításokat kell adni. Egyébként minden iskolára nézve kötelező a nemzeti érdek megóvása, az államellenes irányzatok kerülése, a hazafias szellem ápolása, az állami nyelv tanítása olyan eredménnyel, hogy az a »nemzeti összeforradás ügyét szolgálja. Az állami segély ezenfelül megkívánja a magyar nyelvet, számtant, s hogy főként a nemzeti vonatkozású tantárgyakat a V. K. M. által kiadott tanterv szerint, s általa jóváhagyott tankönyvek segítségével tanítsák. Biztosítékként az állam fegyelmi jogát szögezte le a törvény minden iskola tanítóival szemben, s szükség esetén a minisztert az iskola bezárására is feljogosította. A törvény ugyanis a nem állami alkalmazásban lévő tanítókat is közhivatalnoknak tekinti, s mint ilyenek, állami fegyelmezés alatt állnak. A képviselőház közoktatásügyi bizottsága is kijelentette, hogy a biztosítékok nem érintik a tanszabadságot, »mely nem lehet szabadalom arra, hogy az iskolákban a nemzetellenes irány kerekedjék felül...« A törvény célja »egyedül« a »magyar nemzeti kultúrát és a magyar nyelvet meggyökereztetni, s ezáltal a magyar nemzethez való tartozás érzetét a nem magyar ajkú állampolgárok lelkébe is becsepegtetni.« Arra vonatkozóan, hogy bár az 1879. évi XVIII. tc. is ezt a célt tűzte ki, biztosítékok hiányában nem érte el célját, bizonyítékként sorolta fel, hogy 28 évvel a törvény bevezetése után is a magyarországi lakosság 40%-a nem tud beszélni az állam nyelvén, a nem magyar ajkúaknak pedig 83%-a. Még mindig 1447 olyan nemzetiségű anyanyelvű iskola volt, amelyben a tanítók nagyrésze egyáltalán, vagy csak egészen gyengén beszélte a magyar nyelvet [7].

A magyar uralkodó osztály újabb támadásra indult. Az 1907. évi XXVII. tc. nyíltan napirendre tűzte a viszonylag gyors nyelvi magyarosítást, a szlovák (és más nemzetiségi nyelvek) kiszorítását az iskolákból. Az ismétlődő iskolák nyelvét kötelezően magyarnak nyilvánította függetlenül attól, hogy az iskola tannyelve magyar volt-e vagy sem; amelyik szlovák nyelvű iskolába néhány magyar anyanyelvű gyermek jár, azokat magyar nyelven köteles a tanító oktatni a miniszter rendeletére, ha pedig 20 ilyen gyermek van, vagy a növendékek 20%-a, miniszteri külön utasítás nélkül is kötelesek számukra a magyar tannyelvet használni. Ahol pedig a gyermekek 50%-a magyar, az egész iskolára nézve kötelező a magyar tanítási nyelv. Fontos az a rész is, amely kimondja, ahol eddig magyar volt a tanítási nyelv, ott megváltoztatni nem lehet, vagyis akkor sem, ha netán időközben szlovák anyanyelvűekkel töltődik fel az iskola.

A kormány egyébként most már komolyabban hozzáfogott új állami iskolák szervezéséhez és alapításához, vagy a felekezeti iskolák — amelyek a nemzetiségi ellenállás fontos pontjai voltak — és a községi iskolák állami kezelésbe vételéhez. E célból már 1907, 1908 folyamán a szlovákiai megyékben a főispánok elnökletével értekezleteket tartottak az állami iskolák szervezése, ill. átszervezése ügyében. A pozsonymegyei főispán a tanfelügyelőt, a főszolgabírákat és más érdekelt funkcionáriusokat hívott meg értekezletre, mert »...a vármegye tótajkú lakossága körében legutóbb felszínre jutott erős pánszláv áramlattal szemben« a vallás- és közoktatásügyi miniszter a »cselekvés terére kíván lépni«. Ezeken az értekezleteken tettek javaslatot a megyék a V. K. M.-nek, hogy milyen községekben szükséges új állami népiskola létesítése, s hol kívánatos a meglévő iskolák államsegély útján való

fejlesztése, vagyis államivá tétele. Egyedül Pozsony megyében 28 községben kívántak ilyet létesíteni. Hasonló volt az igény más megyékben is.

Megindultak a magyarosításnak ellenszegülő tanítók elleni eljárások, fegyelmi ügyek, elbocsátások, állami segélyelvonások. Példaként említsük meg Stetka Mihály és Neumann József modorkirályfai ág. ev. tanítókat, akiknek állami segélyét megvonták, mert az 1907. XXVII. tc-t megszegve, az első és második osztályban a számtant szlovákul tanították, a történelmet pedig az ötödik és hatodik osztályban »krónikai szárazsággal, hazafias lelkesítő momentumok nélkül« csak IV. Béláig dolgozták fel; s nem utolsósorban azért, »...mert mindenek felett nevezett tanítók a túlzott szláv eszmék érdekében kifejtett működése nem nyújt biztosítékot aziránt, hogy az állam jótékony-ságát úgy az iskolában, mint azon kívül a hazafias érzület meleg ápolásával fogják meghálálni« [9].

A magyar uralkodó osztályok bürokratikus államgépezetének megindulása, a kifejtett anyagi és erkölcsi kényszer elsősorban a magyarajkú megyékben hozott eredményt, ahol a magyar anyanyelvű gyermekek részére bevezetett magyar nyelvű oktatással a legtöbb szlovák iskolában a magyar tannyelvet csempészték be. A nem magyar ajkú szülők, ill. gyermekek felé a főszoigabírói, a községi közigazgatási apparátus fejtett ki nyomást, hogy kérjék a magyar nyelvű oktatást. Segítettek ezekben az akciókban a »nemzethű« r. kat. papok, a magasabb fizetéshez jutó, eddig közömbös vagy most »nemzeti érzésükben« megerősödött tanítók, valamint iskolaszékek. Ezeknek az összehatásoknak eredményeként sok, eddig szlovák tannyelvű iskolában vezették be automatikusan a magyar tannyelvűséget. Pl. a nagysuri (Pozsony megye) r. kat. elemi iskola 226 tankötelese közül 7 a magyar anyanyelvű, 216 pedig bár nem az, de »kívánja« a magyar tannyelvű oktatást; a vassuri r. kat. iskola 72 tanulója közül 2 magyar, 70-en pedig »kéri« a magyar tannyelvűség bevezetését, ezért a V. K. M. elrendeli, hogy egyszer s mindenkorra a magyar nyelv legyen a tanítás nyelve. Hasonlóan alakult Pozsony megye egyéb községeiben, de más megyékben is a helyzet. Ezeknek a kétes értékű eredményeknek az alapján jelentette ki még 1907-ben a pozsonyi tanfelügyelő a magyar nyelv oktatásával kapcsolatban, hogy a »nemzeti izgatók által felkavart tót népünknel a felzaklatott hangulat helyet látszik engedni nyugodtabb és józanabb felfogásnak...« [10].

De nem mindenütt ment könnyen a terjeszkedés. Egyes vidékeken nem csupán és nem elsősorban a tanítók és néhány pap tanúsított ellenállást, hanem maga a szlovák lakosság. Számos községben szinte fenyegetőleg kényszerítették a tanítót, hogy ne tanítsa a magyar nyelvet, a gyerekek pedig nem válaszoltak a magyarul feltett kérdésekre. Ez az ellenállás Szlovákia-szerte megmutatkozott. Az erőszak azonban olyan méreteket öltött, hogy az iskolák jelentős része az első világháború kitéréséig vagy teljesen, vagy vegyes tannyelvűség formájában magyar nyelvű lett.

Ennek az erőszakosan magyarosító iskolapolitikanak más súlyos hátrányai és következményei is megmutatkoztak. Az iskolák zsúfoltsága, egészségtelen volta nem szűnt meg sem Hont, sem Trencsén, sem Liptó, sem Pozsony stb. vármegyékben, sőt a helyzet csak romlott a szlovák tannyelvűnek megmaradt iskolákban, a magyarosított iskolákból odahúzódó szlovák anyanyelvű gyermekek számának növekedése miatt. Álljon itt egy elrettentő

példa: a líptómezei Háromszléc község r. kat. iskolájában a tanító 200 gyermeket tanított, délelőtt a IV—VI. osztályokat, délután az I—III. osztályokat, vasárnap az ismétlőiskolát. Egy osztállyal naponta alig több mint egy órát tudott foglalkozni. ennek is majdnem fele hittan volt [11]. Ez a helyzet nem elszigetelt, hanem mondhatni általános jelenség volt, különösen a tiszta szlováklakta vidékek felekezeti iskoláiban. Eredményeként a gyerekek nemcsak hogy magyarul nem tanultak meg, de anyanyelvükön is félig írástudatlanok maradtak. A szülők még kevésbé törődtek gyermekeik taníttatásával ilyen körülmények között, s ahogy a Pozsony megyei tanfelügyelő írta: az 1—8 koronás büntetés sem akadály már. A pozsonyi és malackai (határmenti) járásokból pl. igen sok tanköteles gyermek járt át dolgozni Ausztriába; más megyékben is megfigyelhető a munkába állított iskoláskorúak számának növekvő tendenciája, amit nyilvánvalóan elsősorban a rosszabbodó gazdasági, anyagi viszonyok kényszerítették ki, de a fentebb említett okok is erősen közrejátszottak.

Egyébként csupán az 1908—1909-es és az 1913—14-es tanévek közötti néhány év alatt a szlovák tananyelvű iskolák száma 102-vel csökkent, 467-ről 365-re [12]. A 365 közül állami egy sem volt, községi iskola csupán 2, 363 pedig felekezeti (r. kat. 214, ág. ev. 149). Ha egy-egy szlovák tananyelvű iskola általános tanulólétszámát 3—400-ra tesszük (ez maximális mennyiség, mert ezek az iskolák elsősorban — néhány kisváros kivételével — kisebb-nagyobb faluhelyen, településen voltak), s ha változatlanul vesszük 1908—09 óta a szlovák anyanyelvű tanköteles gyermekek számát (257 244, bár inkább szaporodással kellene számolni), azt az elsősorban szlovákok számára keserű megállapítást tehetjük, hogy a több mint negyedmillió szlovák gyermekből mindössze kb. 110—150 000 részesült anyanyelvén elemi oktatásban, és többnyire mostoha iskolai viszonyok között, 100—150 000 pedig számára idegen nyelven kényszerült tanulni, vagyis nagyjából a tanköteles gyermekek fele; ez a szám pedig az 1907-es törvény bevezetését követő években szaporodott meg, öt év alatt kb. 40 000-rel.

Ez a helyzet rendkívül megnehezítette a szlovák nemzeti kultúra fejlődését és terjedését, szélesebb szlovák értelmiségi réteg kialakulását. Figyelembe kell venni azt is, hogy az elemi iskolák kizárólag egyházi kezelésben voltak, aminek eredményeként a papság, különösen a szlovák származású és szlovák nemzeti érzületű papság igen nagy befolyással rendelkezett a szlovák parasztság körében nem csupán a vallás, hanem a kultúra és politika területén is. Nem véletlen, hogy a Katolikus Néppárt egyik viszonylag erős bázisa Észak-Magyarországon volt, majd kivált belőle a szlovák Katolikus Néppárt, amely jelentős politikai befolyással rendelkezett a szlovák parasztság körében. A szlovák nyelvű sajtótermékek között szám szerint is első helyre kell tenni a vallásos jellegű vagy színezetű újságokat, folyóiratokat és egyéb kiadványokat.

A kulturális fejlődésnek ez a korlátozása, az általános nemzeti elnyomás mellett rendkívül kis mértékűvé tette a továbbtanulási lehetőséget. Szlovák nyelvű középiskola nem volt, a közép, felsőoktatási intézményeknél nem létesítettek tanzszékeket a szlovák nyelv számára az 1868. XLIV. tc. intézkedései dacára sem. A középiskolában tanuló szlovák anyanyelvű diákok száma az idők folyamán fokozatosan csökkent, amit szemléltetően bizonyít az alábbi

táblázat (Jászi Oszkár összeállítása, ellenőrizve az 1910-es népszámlálás adataiból) [13].

Középiskolai tanulók anyanyelve ‰-ban egész Magyarországon

Anyanyelv	IV. osztályt végzettek				VIII. osztályt végzettek
	Tanév				Tanév
	1880—81	1890—91	1900—901	1910	1910
Magyar	73,09 ‰	72,37	76,75	83,1	84,5
Szlovák	4,41	3,74	3,07	1,1	0,9

Érthető, hogy az 1901-ig látható tízévenkénti 0,67‰-os csökkenést 1901—1910 között, vagyis a nyelvi magyarosítás erőszakossá tételének évtizedében követte hirtelen zuhanás. Azt is meg kell jegyezni a nemzetiségi politika mutatójaként, hogy az ily alacsony százalékkal szemben Magyarországon az összlakosságból több mint tíz százalék volt szlovák.

Hozzá kell tenni, hogy még a tisztán, vagy nagyrészt szlováklakta megyékben is rendkívül alacsony az arányszám, holott arra lehetne gondolni, hogy legalább e helyeken kellene megmutatkoznia a lakosság többségét kifejező számoknak.

A felsőoktatási intézményekben sem volt jobb az arány, 1900—1901-es tanévben mindössze 123 szlovák nemzetiségű hallgatót találunk, az összes hallgatók 1,3‰-át alkották [15].

A középiskola négy osztályát végzettek száma 1910-ben anyanyelv szerint, megyénként ‰-ban [14].

Megye	A megye összlakosságából szlovák	Négy, ill. nyolc osztályt végzettek száma anyanyelv szerint					
		magyar		szlovák		német	
		IV. o.	VIII. o.	IV. o.	VIII. o.	IV. o.	VIII. o.
Trencsén	91 ‰	57,9 ‰	65,9	18,4 ‰	19,2	21,6 ‰	—
Liptó	89,9	56,—	69,6	25,—	21,7	17,6	—
Zólyom	84,8	80,6	88,—	10,7	7,1	—	—
Árva	75,1	57,1	63,6	24,7	27,7	16,7	—
Nyitra	71,—	76,7	82,5	7,4	7,4	14,5	—
Túróc	69,—	58,6	69,1	26,3	24,3	14,1	—
Sáros	58,3	83,1	85,2	3,5	2,1	9,5	—
Szepes	56,2	68,7	78,7	3,1	3,2	27,1	—
Bars	54,8	86,7	91,8	3,4	2,2	—	—
Pozsony	49,5	66,7	72,8	3,4	3,2	27,6	—

Végezetül álljon itt még egy táblázat, amely bemutatja a közszolgálatban és állami alkalmazásban lévő szlovák nemzetiségűek arányszámát (1910-es állapot szerint) [16].

Foglalkozási ág	Összes alkalmazott	Ebből	
		magyar anyanyelvű	szlovák anyanyelvű
Állami tisztviselő és díjnok	15 252	14 529	48
Megyei, városi tisztviselő, díjnok	13 983	12 401	59
Községi jegyző, segédjegyző, tisztv., díjnok	12 207	10 245	119
Igazságügy (bíró, ügyész, tisztviselő, díjnok, börtöntisztviselő)	10 184	9 471	Bíró, ügyész = 148
Közjegyző	300	285	1
Hatósági orvos	2 190	1 935	16
Állami elemi iskolai tanító	7 687	7 351	21
Állami polgári iskolai tanár	1 177	1 131	2
Felsőkereskedelmi iskolai tanár	159	151	—
Felsőbb leányiskolai tanár	276	258	—
Állami reáliskolai tanár	4 8	452	3
Állami gimnáziumi tanár	904	870	1
Összesen	64 797	59 079	318
%	—	91,1	0,49

Ezek bizony elszomorító táblázatok, világosan mutatják a háttérbe szorítotttságot és a kirekesztettséget. Nem változtat a helyzeten az sem, hogy nem állami intézményeknél (egyházi, községi és magánvállalkozásnál) Szlovákia területén nagyobb számban találunk szlovák anyanyelvűeket. Az állam közigazgatási, politikai, gazdasági életének irányításából a szlovákok tökéletesen ki voltak szorítva.

II.

Az országgyűlésnek 1912. március 24-i ülésén Khuen Hédervári miniszterelnök azt a kijelentést tette, hogy a nemzetiségek törvényes jogainak sérelmét kész orvosolni, ámde az iniciatívának a nemzetiségektől kell jönnie. Erre a biztatásra a szlovák nemzeti tanácskozmány tagjai emlékiratot nyújtottak át a kormánynak. A bevezető rész az 1868. XLIV. tc-re hivatkozik, amely kimondotta a nemzetiségek egyenjogúságát, s hangsúlyozza a törvény 17. §-át, amely szerint az oktatást az anyanyelven kell végezni. Joggal állapította meg az emlékirat, hogy ezeket az alaptörvényeket alaposan kiforgatták.

A második rész három szakaszban sorolja fel az iskolai oktatás vonalán és egyéb kulturális téren fennálló sérelmeket. Az elemi iskolák helyzete terén a magyarosítás és az 1907. XXVII. tc-ben nagyon is élesen megmutatkozó háttérbeszorítás ellen tiltakoznak. Kiemelik, hogy ha az iskolában egynéhány magyar gyermek van, akkor az iskola kétnyelvű oktatást köteles végezni, s míg a 4—5 magyar gyermekkel foglalkozik a tanító, addig a többi, 70—75 szlovák gyermek tétlenül ül, s nem részesül oktatásban. Viszont fordított helyzet esetén hasonló jog nem illeti meg a magyar iskolában tanuló szlovák gyermekeket. S ez valóban mindennek nevezhető, csak egyenjogúságnak nem. Sérelmezik, hogy ahol már magyar nyelv az oktatás nyelve, az nem változtatható meg, s azt is, hogy az összes ismétlő iskolák nyelve magyar akkor is, ha a gyermekek nem tudnak magyarul. Még súlyosabban sérelmezik a V. K. M. tantervét. Az 1907-es törvény kötelező tárgyaknak nyilváníti az 1868. évi XXXVIII. tc-ben felsorolt tárgyakat heti 25 órában. A magyar nyelv tanításával együtt 12 tantárgy kötelező. Azonban a 25 órából öt fő tantárgyra a tanterv 22,5 órát állapított meg (magyar nyelv, történelem, földrajz, számtan, polgári jogok és kötelességek). Az egytanerős iskoláknál (a szlovák iskolák zöme) az öt fő tárgyra megállapított 22,5 órából 13 órát rendelt a magyar nyelv oktatására. Maradt a másik négy fő tárgyra heti 9,5 óra. Világos, hogy a szlovák iskolában tanuló gyermekek számára ez súlyos megterhelést jelentett, s ugyanakkor tárgyi ismeretek dolgában lényegesen elmaradtak a más iskolában tanuló gyermekek mögött, akiket nem szorított heti 13 órán át a magyar nyelv tanulása. Végül az elemi iskolákkal kapcsolatban súlyosan sérelmesnek találják a tanítók számára az 1907-es törvényt, mert a 22. § fegyelmivel, fizetésekiegészítés-elvonással, elbocsátással fenyegeti azt a tanítót, aki nem kellő eredménnyel tanítja a magyar nyelvet. Joggal hozza fel védelmül az emlékirat, hogy olyan faluban, ahol a gyermek csak az iskolában hall magyar szót, az iskolán kívül nem, nyolchónapos tanév alatt még ilyen óraszám után sem tanul meg magyarul beszélni a szlovák anyanyelvű gyermek. A négyhónapos nyári szünet alatt pedig tökéletesen elfelejti a tanultakat is. Az ilyen eredménytelenségért pedig elbocsátás jár.

A második szakasz a középiskolákkal foglalkozik. Egyetlen szlovák nyelvű középiskola sincs, sőt a nagyrócei reálgimnáziumot és tanítóképzőt, a znióváráljai és túrócszentmártoni gimnáziumokat, amelyeket pedig a szlovák lakosság saját erejéből tartott fenn, a kormány bezáratta, a túrócszentmártoni iparostanonciskolában pedig a magyar nyelvű oktatást tette kötelezővé. Már 1895-ben alapítottak egyet egy szlovák interkonfessionális középiskola felállítására, azonban a belügyminiszter akkor is, és 1899-ben is megtagadta jóváhagyását. Így a szlovák szülők kénytelenek Cseh- és Morvaországba küldeni gyermekeiket, ha anyanyelvükön akarják továbbtaníttatni őket. S ezeket a szülőket pánszlávizmussal vádolják, holott szlovák középiskola felállításával, a továbbtanulási lehetőség biztosításával az ilyen problémák megoldódhatnak. Sérelmes az is, hogy ha a magyar középiskolákban tanuló szlovák diákok önszántukból akarják nyelvüket művelni, s e célból összegyűlnek, kizárják őket a középiskolákból, ahogy ez pl. Pozsonyban, Eperjesen, Késmárkon, Selmecbányán, Losoncon, Szarvason stb. már megtörtént.

A harmadik szakaszban a Matica ügyével foglalkoztak.

Ezek azok a kulturális sérelmek, amelyek a szlovákság számára a leg-
égetőbbek. Ezért kérték, hogy orvosolják:

- a) az elemi iskolai sérelmeket;
- b) létesíthessenek szlovák középiskolákat a szlovákság arányának meg-
felelően;
- c) addig is a felsőmagyarországi középiskolákban kötelező legyen a szlo-
vák nyelv és irodalom tanítása;
- d) egyleteket alakíthassanak szlovák középiskolák létesítése céljából;
- e) engedélyezzék újból a Matica Slovenska működését, vagyónát pedig
adják vissza [17].

Mondani sem kell, hogy az emlékirat süket fülekre talált, és semmiféle
intézkedés nem történt, sőt szándék sem mutatkozott a sérelmek orvoslására.

III.

A szlovák nyelv ellen indított harc vizsgálata során meg kell emlékezni
a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületről (FMKE), amely a magyaro-
sítás fellegrájként szerepelt, mondhatni egyetlen kifejezett célja volt: a
magyarosítás. számtalan kulturális intézményt létesített és tartott fenn ál-
lami és vármegyei támogatásból, gyűjtésekből, de nem vetette meg a jö-
vedelmezőnek látszó, s kevés vagy semmilyen rizikóval nem járó üzleteket
sem. Főleg nevét adta oda számtalan cégnek reklám céljaira, természetesen
megfelelő jutalék ellenében; így az »Unió« ált. gyufagyár RT-nak; a szántói
ásványvízhez (palackja után egy fillér); FMKE mosószappan után, 5%-ot
kapott; FMKE levélpapír után ugyanannyit, FMKE szobapadló-, lakk- és
parkettpaszta után is hasonlóan stb.

A FMKE 1908-ban 34 óvodát, 137 könyvtárat tartott fenn [18] (1915-ben
már 230 népkönyvtárat), ezeken kívül kultúregyesületek egész sorát, mint pl.
magyar daloskört, magyar műkedvelő társulatot, magyar olvasóegyletet, ma-
gyar ifjúsági köröket — szlováklakta vidékeken. Ingyen tankönyveket oszto-
gatott, s jutalmakat adott a szlovák területen a magyar nyelvet eredményesen
oktató tanítóknak; előadássorozatokat rendezett a magyar kultúra ápolására,
annak terjesztése érdekében a magyar-szlovák nyelvhatár közséjeiben. Hosz-
szú időn keresztül nagy kedvvel de nem nagy sikerrel foglalkozott szlovák
nyelvű iparostanoncnak magyar városokba, magyar mesterekhez való köz-
vetítésével. Céljuk az volt, ahogyan ki is nyilvánították, hogy a szlovák
anyanyelvű fiúk magyar mesterekhez kerülve megtanuljanak magyarul, s
derék hazafiak legyenek. Ez a szervező munka igen nehezen ment, a FMKE
szerint elsősorban azért, mert a »nemzetiségi izgatók közbelépnek«, valószí-
nűbb inkább az, amit szintén elismernek: a szülők nem szívesen engedik el
gyermkeiket hosszú évekre idegen nyelvű emberek közé; főként pedig azért,
mert igen gyakran olyan mesterhez kerülnek, »...akik mindenre inkább
használják őket, csak tanoncnak nem, ahol tehát nem tanulnak semmit, de
sokszor durván és bánnak velük, mintha nem is inasuk, de rabszolgájuk
volna.« Természetesen a gyermekek panaszkodó leveleinek otthon rossz a
visszhangja, elzárkóztak, és szívesebben küldték gyermekeiket Prágába,

Bécsbe, ahol összehasonlíthatatlanul jobb bánásmódban részesültek a csehek jóvoltából. Hogy ez az akció, amihez azonban a FMKE szívósan ragaszkodott, mennyire nem volt sikeresnek mondható, bizonyítja az, hogy 1907-ben mindössze 40 szlovák anyanyelvű fiút, 1911-ben pedig 68-at sikerült magyar mestereknél, magyar nyelvterületen elhelyezni [19].

A FMKE a múlt század végén a szintársulatok támogatására is programot dolgozott ki — hogy ezek is mind erőteljesebben terjesszék a magyar kultúrát. Azonban csak egyes városokban működtek társulatok, amelyek időnként anyagi támogatásban részesülnek a FMKE-től. A huszadik század elején ez a mozgalom a szlovák nemzeti mozgalom megerősödésével párhuzamosan erősen meggyengült, a szlováklakta vidékeken, községekben és városokban bojkottálták a magyar szintársulatokat. Ennek módja nem csupán az előadások látogatásának bojkottja volt, hanem ellentámadásként, pl. Alsókubinban többször, a szintársulat szereplése idején szlovák műkedvelő előadásokat rendeztek, ezzel az esetleg színházat látogatni akaró közönséget is elvonták. Így, ez a FMKE által szervezett és támogatott akció többé-kevésbé kudarcot vallott, a társulatok csak a nagyobb, főként magyar és német lakossággal rendelkező városokban tudtak megmaradni [20].

A FMKE az óvodák, könyvtárak, kultúregyesületek mellett különböző olyan tanfolyamok szervezésére fordított nagy gondot, amelyek útján jelentősebb sikereket érhetnek el a magyarosítás és a szlovák nyelv visszaszorítása terén. Számtalan ismétlő iskolát, magyar nyelvet tanító esti tanfolyamot és analfabéta tanfolyamot szervezett. A múlt század végén főként Nyitra megyében hoztak létre ilyen tanfolyamokat; 1885-ben 11 helységben 648 hallgatóval. Egy-két helyen sikerrel járt, pl. Vágújhelyen, ahonnan a tanfolyam vezetője e lelkes sorokat írta a FMKE vezetőihez: »Ha a magyarság haladása az egész megyében ily lépést fog tartani mint itt, akkor néhány év múlva büszkén tekinthet vissza a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület hazafias működésére, mert egész vidékeket terelt pánszláv kezekből a magyar államiság eszméje felé.« [21]. Azonban ez a lelkesült jövődőlés nem vált valóra. Inkább a tormosi tanítónak lett igaza, aki azt írta, hogy a magyar nyelv elterjesztése »...oly nehéz feladat, hogy még azok is, akik ezelőtt hozzáfogtak — visszariadtak, s úgy látszik, mintha ezen fellelgyár bevehetetlen volna kivált itt a nyitrai város környezetében...« [22]. Valóban a kísérletezések általában kudarcot vallottak, s maga a FMKE közgyűlése volt az, amelyik a sikertelenséget beismerve javasolta, hogy a felnőttek oktatását egyelőre hagyják abba, célszerűbbnek látnák az erre fordított költségeket a már sikereket felmutató »közművelhető eszközök szaporítására fordítani« [23]. Abba is hagyták egy időre.

Új lendületet kapott a FMKE tevékenysége a századforduló után, mikor új választójogi reform előkészületei folytak, amelyben a választójogot írni-olvasni tudáshoz kötötték volna. A FMKE ekkor újból akcióba lépett azzal a céllal, hogy főként a nyelvhatáron analfabéta-tanfolyamokat szervezzen a magyar nemzetiségű választó polgárok számának szaporítása érdekében. A főtitkár és az elnök (Clair Vilmos és Dessewffy Emil gróf) 1908. decemberében Bars, Hont, Nyitra megye főispánjaihoz levelet intézett: »A választói jog reformjáról szóló törvényjavaslat egészen új helyzet elé állítja a magyarságot, amellyel szemben a magyar közigazgatási hatóságoknak a nép-

nevelés tényezőinek, s a magyar társadalomnak egyaránt *mindent* meg kell tennie, hogy az országban a magyarság vezető szerepét és rendelkező jogát biztosítsa.» Ezért határozta el az Országos Közművelődési Tanács (OKT) és a FMKE, hogy egyelőre Nyitra, Bars és Hont megyék nyelvhatárain az analfabéták részére magyar olvasásra és írásra tanítás céljából tanfolyamokat szervez, amelyeket legkésőbb 1909 januárjában meg kell indítani. (Az első bizalmas értekezletre, a kivitelezés megbeszélésére, a három főispánon kívül az alispánok, a tanfelügyelők, a két püspök és egy kanonok is hivatalos volt.) Egyelőre szigorú diszkréciót követeltek, nehogy a szlovákság felfigyeljen a működésre, s a közhírrététel által hasonló vagy nagyobb terjedelmű ellenműködésüket váltsák ki [24]. Egyébként a politikai célkitűzésektől eltekintve nem lett volna indokolatlan analfabéta-tanfolyamok szervezése, persze nem csupán e három megyében, s nemcsak a magyarokra kiterjesztve. Az említett három megyében az analfabéták számaránya elég nagy, a választásra jogosultak körében is. Az alábbi táblázat megyénként mutatja a helyzetet, hogy a megye hány községében s a választásra jogosultak közül milyen arányban mutatkozik az analfabéták százaléka. Egyedül Nyitra megye 35 községében 2168 az analfabéta magyar nemzetiségű választópolgárok száma. Meg kell még említeni, hogy anyagi erőket is bevetettek a cél érdekében, amennyiben a tanfolyamvezető tanítóknak minden egyes analfabéta megtanításáért fejenként 3,— koronát ígért és adott a FMKE.

Bars megye	3 községében a választópolgárok	10—20%-a analfabéta;
	11 „ „	21—30%-a „
	9 „ „	31—40%-a „
	6 „ „	41—50%-a „
Hont megye	4 „ „	21—30%-a „
	17 „ „	31—40%-a „
	25 „ „	41—50%-a „
	10 „ „	51—60%-a „
Nyitra megye	8 „ „	31—40%-a „
	14 „ „	41—50%-a „
	12 „ „	51—60%-a „
	1 „ „	60%-on felül „ [25].

Ezek a tanfolyamok azonban nem hozták meg a várt eredményt, szinte mindenütt a teljes sikertelenség mutatkozott meg, holott a tanítók lelkesedése érdekében 5,— koronára emelték a díjat. 1909-ben Nyitra megyében 32 községben akartak tanfolyamot indítani, 20 községben sikerült megszervezni, de ezek közül is csak hat tanfolyam volt eredményes. A következő évek sem hoztak sikert. 1911-ben a tanfelügyelő jelentette Bars megyéből, hogy nem sikerült tanfolyamot szervezni, s erre a közeljövőben nincs is kilátás; okául azt hozta fel, hogy az analfabéták legnagyobb része a tanyákon mezőgazdasági cseléd, vagy öreg földműves, s a cselédek a birtokosok sem bocsátják el szívesen. Lám az uralkodó osztály hazafias lelkesedése rögtön lelohadt, mihelyt saját cselédjeinek művelődéséről volt szó, odáig már nem terjedt felbuzdulása, hogy hetenként 1—2 órára a munkából elengedje

őket. Az 1912—13-as esztendő sem hozott gazdagabb termést. Bars, Nyitra, Trenčén és Hont megyékben mindössze 84-en végezték el a tanfolyamot és tettek sikeres vizsgát [26].

Hiába volt a FMKE minden újabb és újabb erőfeszítése, lelkesítő, magyarázó körlevele: hiába volt a felemelt tiszteletdíj, s a cél hangoztatása: »... eminens érdeke az országnak, hogy a választójoggal bírók összességében a magyar elem túlsúlya biztosíttassék...« a magyar cselédek uraik nem engedték az iskolapadhoz, a szlovák analfabétákat pedig eleve elzárták a lehetőségektől. Számos községben volt érdeklődés a tanfolyam iránt, pl. Nyitra megyében. Ezeket azonban az OKT és a FMKE leintette: »... csakis azon analfabéta tanfolyamok vezetése díjaztatik, amelyen az olvasás, írás, számolás tanítási nyelve magyar...« »... Az olyan analfabéták, kik... nem akarnak — bár tudnak — magyarul beszélni, a magyar államnyelv és magyar hazánk ellenségeinek tekinthetők...« Az érdeklődő szlovákok ezt a brutális választ kapták [27].

Az 1914. évi választásokat az írásvizsgák előzték meg. Szinte már természetesnek tűnik, hogy itt akarták kiköszörölni azt a csorbát, amit az analfabéta-tanfolyamok sikertelensége okozott. Ha már ezzel nem tudták biztosítani, hogy a »... választójoggal bírók összességében a magyar elem túlsúlya biztosíttassék«, az államgépezet segítségével erőszakkal és csalással igyekeztek elérni. Az írásvizsgák alkalmával a szlovák választópolgárokat tömegesen ütötték el a választástól: csalással vagy megfélemlítéssel. A Népszava 1914. május 20-i száma több, egészen kirívó és kihívó esetet közölt: Nagy-bittsén két okleveles szlovák tanítót buktattak meg és ütöttek el a választójog gyakorlásától; a zsolnai főszolgabíró egy 18 éve működő szlovák tanítót buktatott meg, aki ráadásul az egyik újság állandó levelezője volt; a trenčénselmeci választók 96%-át, a nagybittseiek 80%-át, s általában a nagybittsei járás választóinak 75%-át nem engedték át a vizsgán. Más helyeken a szolgabírák az adó 20, —koronás felemelésével fenyegették meg az írásvizsgára jelentkezőket, akik így inkább elálltak a vizsgától. S mindezek nem az írástudatlanság miatt buktak meg, hanem azért mert szlovákok voltak, s mint ilyenek, a korábbi választások tapasztalatai szerint nem a magyar nagybirtokos-burzsoá uralkodó osztály jelöltjeire adták volna szavazataikat, hanem a nemzeti sérelmeik orvoslását követelő szlovák burzsoázia jelöltjeire, vagy a hasonlót ígérő más ellenzéki jelöltekre.

*

A századeleji magyarság gazdasági, kulturális fölénye nem vitatható el (más kérdés az, hogy ezt részben a nemzetiségek elnyomásával érte el). Ezek alapján azt várhatta volna mindenki, hogy megértést tanúsít más nemzetekkel szemben, igazságot és nagylelkűséget. Ezzel szemben éppen az ellenkezője volt tapasztalható: vészkiáltások és erőszak. Lépten-nyomon harsogták a veszélyt, mely a nemzetiségek »árulásával« fenyegeti a hazát, s kemény rendszabályokat követeltek. A hazaárulás vádjához viszont sohasem tudtak bizonyítékokat felhozni, csupán a már nevetségessé vált »pánszlávizmust« emlegették. Miért volt ez a harci zaj? A magyar uralkodó osztályoknak szükségük volt e harci lármára. A magyar burzsoázia piacának egy részét veszély fenye-

gette a szlovák burzsoázia részéről, másik oldalról pedig egy még hatalmasabb ellenség: a munkásosztály keltett félelmet. Szükség volt a nemzetiségi harcra egyrészt a konkurens burzsoázia visszaszorítására, másrészt a piac megtartása céljából. Élezte a nemzetiségi ellentéteket a magyar burzsoázia azért is, hogy a munkásosztály figyelmét lekösse, a »hazát« a nemzetiségek részéről »fenyegető veszély« felé terelje, ezzel semlegesítse halálos ellenségét. De alkalom és eszköz volt arra, hogy Magyarország munkásosztályát megossza, egymással szembeállítsa a más-más nyelvet beszélő munkásokat; ha ez nem is sikerült, bizonyos hatásaival találkozhattunk. Vagyis a nemzeti ellentétek szításával akarta elhárítani feje felől a munkásosztály felől fenyegető villámokat. Talán még agresszívabb szerepet játszott a nemzetiségek elleni hajszában a vármegyék gentry rétege, a fokozatosan tönkrement, vagy tönkremenő közép- és kisbirtokos nemesség, amely »ösi« jogainak, kiváltságainak védelmét s egyben biztos megélhetési forrását a vármegyében találta meg. A nemzetiségi egyenjogúság, vagy legalább az 1868. évi XLIV. tc.-ben lefektetett jogok betartása, végrehajtása a gentryk pozícióit erősen meg-ingatta volna, csökkent volna politikai és gazdasági befolyásuk, hiszen az egyenjogúsítás a szlovák polgárság előretörését eredményezte volna minden olyan területen, melyet a magyar gentry tartott megszállva. A nemesi vármegyék voltak a nemzetiségi gyűlölet legfőbb szítói, a nemesi klikkek által kézbe tartott megyék voltak a nemzetiségi elnyomás legagresszívabb végrehajtói, valóságos hajtóvadászatot folytattak azok ellen a szlovákok ellen, akik akár a legcsekélyebb mértékben is kifejezni merték nemtetszésüket.

A nyelvi, iskolai kérdés az egész nemzeti kérdés igen fontos része, a közös nyelv az együvé tartozás tudatát erősíti. Magyarországon a múlt század végén, különösen pedig a XX. század első éveiben nyílt harc indult meg a szlovák nyelv háttérbe szorítására, amire az egész szlovák nép igen érzékenyen reagált, de a harc nem a széttűllést eredményezte, ahogyan a magyar uralkodó osztály remélte, hanem éppen ellenkezőleg — a szlovák nemzeti öntudat megerősödését, az ellenállás fokozódását. Joggal. Ez az erőszakos magyarosítás az egyik fő oka volt a szlovák nép kulturális elmaradottságának. Míg a kötelező magyar nyelv az iskolákban csupán néhány mechanikusan betanult magyar mondatot eredményezett, de elvette az oktatási idő nagy részét, a szlovák gyermekek a hasznos és szükséges ismeretek egész sora nélkül hagyták el az iskolát, hogy a szlovák környezetben ezt a néhány magyar mondatot is elfelejtsék. Vagyis a »kultúrminimumot« (Jászi O.) nem kapták meg az iskolában. A magyar urak elfeledkeztek arról, hogy egy népet nem lehet nyelvétől megfosztani. A magyar nyelv is fennmaradt a török megszállás, a német törekvések ellenére. A történelem bizonyítja a nyelv szilárdságát és ellenállóképességét az erőszakos asszimilációval szemben. [28]. Csak az érhető el ilyen politikával, hogy egy időre visszatartottak egy népet a kulturálatlanság állapotában. De egyik céljuk ez is volt, mert ez jó talaj a gazdasági és politikai önkényuralomhoz. Babes írta e kérdésről: »... ami a magyar nyelv sikeresebb tanítását illeti, eme szempont az elemi oktatás terén indokolatlan túlbecsülésben részesül; a magyar nyelvnek a népiskolákban való forszírozásának semmi gyakorlati értéke nincsen, mert... a falusi gyermekek az iskola porát lerázva, a családi tűzhelyre tér vissza, ezzel együtt lerázza a magyar nyelvnek a gyakorlati ismeretek rovására keservesen elsa-

játitott, különben is fogyatékos ismereteit is... mert nem az iskola, hanem az élet a legnagyobb nyelvmester; a világtörténet nem mutat egyetlen példát arra, hogy valamely népfaj az iskola útján nyelvében átalakult volna» [29]. Ez a módszer az iskola egyéb eredményeinek tönkretételére jó, a tanító is csak a magyar nyelvet erőszakolta, hisz csak ezt az eredménytelenséget vagy eredményt vették figyelembe a büntetésnél vagy jutalmazásnál. Eredménye tehát: a szlovák nép kultúrnívójának süllyedése, elkeseredett ellenállása, a nemzeti érzület megerősödése. Mindez a parasztokat, munkásokat többé-kevésbé sikeresen tömörítette a nemzeti harcot vezető szlovák burzsoázia köré.

JEGYZETEK

- [1] Sztálin, Marxizmus és nemzeti kérdés. Szikra 1948. 18—19.
- [2] Uo. 19—20.
- [3] Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1570. eln. sz./1902. V. 23. Státny Archív (Állami Levéltár) — továbbiakban St. A. — Liptovsky Mikuláš Főisp. iratok 29/1902.
- [4] Státny Slovenský Ústredný Archív Bratislava, MMV. 7/1913. (Továbbiakban: SUA.)
- [5] St. A. Bratislava, a Pozsony megyei Közigazgatási Bizottság iratai 124 és 1151/1904.
- [6] Uo. 57 és 2869/1907.
- [7] Magyar Törvénytár, 1907. évi törvénycikkek 370, 394-es lapok.
- [8] St. A. Bratislava. Pozsonyi járási főszolgabírói iratok 4092/1908.
- [9] Uo. Közig. Biz. iratai 174 stb./1909.
- [10] Uo. 383/1909. 1514/1911., és 1156/1911.
- [11] Népszava 1914. III. 1-i száma.
- [12] Lásd a Statisztikai Évkönyvek megfelelő részeit és a Magyar Békétárgyalások című kiadvány III/A. kötetben 272—273-as lapokat, Budapest, 1920.
- [13] Jászi Oszkár, A nemzeti államok kialakulása, és a nemzetiségi kérdés, Budapest, 1912, 434.
- [14] Magyar Békétárgyalások III/A. 209, 210, és 214, 217.
- [15] Jászi i. h.
- [16] Magyar Békétárgyalások III/A. 236—237.
- [17] St. A. Košice Főispáni elnöki iratok 10/1912.
- [18] A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve az 1908, 1909-es évről. 20, 28—29, és 54. (Továbbiakban FMKE)
- [19] SUA, FMKE iratai 620/1915.
- [20] Uo. (Divadelnictvo)
- [21] Uo. (Analfabetizmus) sz. n.
- [22] Uo. (Analf.) 39/1885.
- [23] Uo. (Analf.) 688/1889.
- [24] Uo. (Analf.) 1080 és 1126/1908.
- [25] Uo. (Analf.) 1900. A statisztikát az Országos Közművelődési Tanács készítette.
- [26] Uo. (Analf.) 644/1909., 323 és 1315/1911, 1531/1912.
- [27] Uo. (Analf.) 5689/1911.
- [28] Sztálin i. m., 24.
- [29] Idézi Jászi i. m., 473.

СТРЕМЛЕНИЯ К ВЕНГЕРИФИКАЦИИ НА ТЕРРИТОРИИ СЛОВАКИИ 1900—1914

(Стремления к венгерификации школ)

И. Полачи

В начале XX. столетия угнетательская политика венгерского господствующего класса стала сильнее и агрессивнее против национальностей. Буржуазия, владельцы нуждались в разжигании борьбы, чтобы отвлекать внимание народных масс, и, главным образом рабочих. Важной составной частью этой борьбы была языковая венгерификация, принудительная венгерификация школ. Автор излагает применяемые для этой цели законы и методы. Хотя языковая венгерификация, отеснение словацкого языка остались безуспешными, они привлекали за собой тяжелые последствия для словацкого народа. Словацкие дети, из-за большого числа уроков венгерского языка, не получали нужных основных знаний, не имели возможности учиться дальше в словацких средних и высших школах, и в то же время, живя в словацкой среде, не научились венгерскому языку. Всё это привело к тому, что культурный уровень словацкого народа понижался, но на другой стороне усилились его сопротивление, национальное сознание, и большинство словацкого народа скоплялось около словацкой буржуазии, которая руководила национальной борьбой.

MADJARISIERUNGSBESTREBUNGEN AUF DEM GEBIETE DER SLOWAKEI

von

I. POLÁNYI

Gegen die Wende des 20. Jahrhunderts wurde die Unterdrückungspolitik der herrschenden ungarischen Klassen den Nationalitäten gegenüber schärfer und aggressiver. Die Bourgeoisie, die Besitzenden fanden es nötig, den Kampf anzufachen, um so die Aufmerksamkeit der Volksmassen, vor allem der Arbeiterklasse, in andere Bahnen zu lenken, um auf diese Weise die drohenden Blitze von der Bourgeoisie abzuwenden. Ein wichtiger Faktor des Kampfes war die sprachliche Madjarisierung, die gewaltsame Madjarisierung in der Schule. Die Studie bringt die diesbezüglichen Gesetze und Methoden. Die sprachliche Madjarisierung, das Zurückdrängen der slowakischen Sprache blieb zwar ohne Erfolg, brachte aber schwerwiegende Folgen für das slowakische Volk. Die slowakischen Kinder konnten sich wegen der hohen Stundenzahl, die dem Unterricht der ungarischen Sprache gewidmet wurde, die grundlegenden Kenntnisse in der slowakischen Sprache nicht aneignen, so hatten sie keine Möglichkeit, in den Mittelschulen und an höheren Lehranstalten in ihrer Muttersprache weiterzulernen. Sie erlernten aber auch die ungarische Sprache nicht gut, da sie ja in einer slowakischen Umgebung lebten. Diese gewaltsame Madjarisierung hatte jedenfalls zur Folge, daß das Kulturniveau des slowakischen Volkes sank, dagegen aber der Widerstand, des Nationalbewußtsein wuchs, und einen großen Teil des slowakischen Volkes in die Gefolgschaft der den Nationalkampf führenden slowakischen Bourgeoisie brachte.

MÓRA FERENC, A VEZÉRCIKKÍRÓ 1914—1924.

Írta: VAJDA LÁSZLÓ

A huszadik század első évétől kezdve egymást érő háborúk jelezték, hogy a feszültség nőttön-nő a Föld új felosztására készülődő nagyhatalmak közt, s fokozódása katasztrófát fog majd okozni. Móra érezte, és tudta, hogy világháború fenyegeti az emberiséget. 1905-ben vetette papírra megdöbbentő jóslatát: »Közel az idő, mikor lángbaborul az ég az egész művelt világ fölött. Már látszanak villanásai és hallik tompa moraja a legszörnyűbb fürgetegnek, melyhez hasonló még sohasem zúgott az emberiség feje fölött. Az a fürgeteg és az a láng a kétszerkettőnél biztosabban eljövendő igazi világháború minden pompájával és nyomorúságával el fogja temetni a ma egész civilizációját« [1].

A jóslat teljesült. 1914-ben kitört az első világháború. Látszatra Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása, valójában azonban két hatalmi tömb — a központi meg az antant — versengése miatt zúdult e csapás az emberiségre. A Balkán ugyanis régóta ütközőpontja volt az érdekeiknek. A monarchia és Olaszország rovására egyre erősödött itt Oroszország befolyása; a monarchia megcsökkent befolyása növelésére fogott fegyvert.

Uralkodó osztályai természetesen titokban tartották hódító szándéukat, s nemes bosszúra lázító jelszavakkal annyira felkorbácsolták a szenvedélyeket, hogy a városok népe zászlólengető, tüntető csoportokba verődve megtorlást követelt. Móra maliciózan jegyzi meg erről az egetverő lelkesedésről és fogcsattogtató haragról, hogy a tömegek *Ferenc Józsefet* ünneplik — és a *Kossuth-nótát* éneklik [2].

Világosan látta tehát, hogy a hatalmasoknak sikerült gyengénket — hazafiságunkat — kihasználva imperialista örületbe kergetni a magyarságot, s úgy intézni, mintha a háborút nem is ők, hanem a nép követelné.

S írónk ebben az örömujjongásban merte vállalni az ünneprontó szerepét. Mások a háború kíváncsiságát voltáról beszéltek, ő rémségeit ecsetelte. »Nem kellett hívni, jött magától, a világot átérő árny, mely évek óta rávetődött életünk minden mozzanatára, testté sűrűsödve lépett elő a ködből, mint az a szörnyű óriás a Goya híres képén, aki talpaival vonagló országokon állva, szörnyű markával ezrével rakja szája rettenetes odvába az embereket örömeikkel, reményeikkel, a boldog és békés életről való ál-

maikkal» [3]. Nem azért ily sötétek a színei, mert pesszimista, hanem azért, mert realista volt. Tudta, hogy a hadüzenet nem holmi büntetőexpedíció, hanem a világhatalomért való mérkőzés nyitánya.

Még az ellenzéki pártok is azon mesterkedtek, hogy háborús pszihóizst teremtsenek. Móra az első pillanattól az utolsóig a háború ellen foglalt állást. Legszebben Juhász Gyula méltatta következetes és bátor magatartását: »Móra Ferenc írta ezeket a szó legnemesebb értelmében vett pacifista vezércikkeket, melyek a maguk hazai családi körében éppen úgy szolgálták az emberiség ügyét, mint Romain Rolland tiltakozásai a nagy világban. A háborúban tollal küzdők sorában a legtisztább magyar hősök egyike volt a mi Móra Ferencünk« [4].

Pacifista s egyben antimilitarista ízüek ezek a vezércikkek; megszólaltatják a béke után sóhajtozó, epedező pacifizmust, s a háború ellen izgató, lázító antimilitarizmust. Ha a háborút ítéli el írónk, általában a gondolkodó fő érveivel győz meg, ha a békéért száll síkra, akkor rendszerint az érző szív vergődésével hat meg.

Mórát pályája első szakaszában is foglalkoztatta a háború problémája. S annak a kritikai szemléletmódnak, mellyel most fejtegeti ezt, alapelemei már akkor fellelhetők. Akkor úgy látta, hogy az imperializmus, a hatalmi tébollyá torzult hódításvágy egyedül a kultúrember privilégiuma, s talán az emberiség sírásójául rendeltetett [5]; most keserűen mart bele azokba, akik az imperializmus örületében lázalmokat kergettek, képzeletben a mi és szövetségeseink igájába hajtották az egész kontinenst, de arra nem gondoltak, hogy a vége hossza nincs harc a világot visszasüllyeszthetné a kőkorszakba [6]. Akkor megállapította, hogy az imperializmus dühe csak a népek vezetőit szállta meg, a háború tehát nem szociális szükség, hanem hadvezérek meg diplomataik műve, kik ahelyett, hogy maguk verekednének meg egymással, a népeket vesztik össze [7]; most is ezeket vont a felelősségre, amiért milliókat hajtottak felelőtlenül a mészárszékre [8]. 1918-ig főként az antant hatalmak főkolomposait támadta — ebből érthettek a központi hatalmakéi is —, elvértve azonban széleskörű általánosítással a világ hatalmasai ellen rohant ki, kiknek dologtalan keze nyárson forgatta az egész emberiséget [9]; 1918-ban azután megérett az idő arra, hogy kikezdhetette a központi hatalmak nagyjait is [10]. Előbb az antant hatalmak háborús propagandáját leplezte le, bebizonyította, hogy ennek jelszavai — a háború teremtészi, társadalmi törvény vagy isteni elrendelés; a háború céljai magasztosak — üres frázisok, melyeknek hangoztatásával azok próbálnak kibújni a felelősség rájuk nehezedő súlya alól, akik felgyújtották a világot [11]. Utóbb ugyanilyen módon ásta alá a hitelét a központi hatalmak békepropagandájának is [12]. A világháború előtt cáfolta azt a tévhitet, hogy a népek nem férnek meg egymással békében, s a maguk jószántából esnek egymásnak. »Mi baja — kérdezte — a német embernek az angollal, a magyar parasztnak a rác paraszttal, a japán kőfaragónak a florenci kalapfonóval?« [13]. »Gyilkol és legyilkoltatja magát, de nem azért, mert az neki jólesik, hanem azért, mert nem tehet mást, mert muszájítja a parancs« [14]. A világháború alatt is arról igyekezett meggyőzni lapjának olvasótáborát, hogy a népek nem ellenségei egymásnak, s ujjongott a lelke, mikor azok

önmagukra eszmélve megkérdezték uraikat és parancsolóikat, hogy miért kell nekik ölniök és ölettetniök [15].

Az emberiséget elveszejtő imperializmus, a tömegeket a maguk érdekeiért felelőtlenül halálba kergető vezetők, a vezetőknek kényre-kedvre kiszolgáltatott — életükkel fizető — tömegek — felsorakoztathatott volna-e ennél nyomósabb, vérlázítóbb érveket a háború ellen? Ha a béke mellett emeli fel szavát, akár közvetve, a tovatünte miatt boldogtalanságra kárhoztatottak sorsát ábrázolva, akár közvetlenül, boldogító jöttét várva —, érzelmi megindultsága a legfőbb érv. Ez az érzelmi megindultság ösztöneinek a legmélyéről tör fel, az emberi ösztönök legmélyéről, melyek a halál aratása idején is az élet dalát éneklük, s visszariadnak attól, ami azt kioltja vagy fojtogatja, és ragaszkodnak ahhoz, ami kiteljesíti.

Közvetve a háború áldozatainak a bemutatásával propagálja a békét. Elemi erejű részvétől áthatottan tárja elénk a hatalmasoktól függő magatehetetlen kismembek seregét, kiket romlásba sodort a világot felkavaró vihar szele. Első hely a háború halottait illeti, akik készületlenül mentek el hősöknek, és nem jönnek többé haza a béke munkásának [16]. Ők vésztették a legtöbbet: az életet, mely ha mégoly szűkmarkú is volt hozzájuk, kedves volt nekik [17]. Utánuk azok következnek, akik emberhez méltatlan körülmények közt tengetik életüket a harctereken, az egyszerű Jánosok, Andrások és Pálok [18]. S vésztett, sokat vésztett értékéből otthon hagyott kedveseik élete is, kik gondviselő nélkül vannak. »Ha ebédhez ül az anya, a feleség és a gyerek, mind az üres széket nézik, mely a tárgyakban levő néma szeretettel várja haza a gazdát« [19]. A gyerekek szenvedése fölöttébb keseríti Móra szívét. Azoké is, akik árvák lettek, s hozzá kell szokniok, hogy apukával már csak olyankor találkozhatnak, ha az álmok csöndes tengerén hajókéznek, s azoké is, akiknek meg kell tanulniok lemondaniok a karácsonyest örömeiről [20]. S a hátszágban robotolók vérlázító nyomorának jelképévé nő az a marsallbot, mit az angol király küldött ajándékba az oroszok cárijának. »A marsallbot aligha készült spanyolnádból, a legnemesebb fából való bizonyára, amit exotikus föld rabszolgák verejtékétől öntözve termett. Elefántcsontból való is lehet, és bizonyosan ki van rakva tündöklő drágakövekkel, amit megint csak megostorozott hátú rabszolgák kapartak elő bányák rettenetes poklából. Egy kavicska belőlük bizonyára felér tízezer muzsiknak az egész évi keresetével, akiknek tetemén a Kaukázus keselyűi osztoznak most Erzerum körül« [21].

Gyakran közvetlenül, a béke kívánatosságát, szükségességét, halaszthatatlanságát hangoztatva fejt ki írónk propagandát az érdekében. Az a hadihajó, amely a semleges Amerika gyermekeinek karácsonyi ajándékát hozza a harcbanálló európai népek gyermekeinek, a békét osztogató szeretet jelképévé lett szemében, melynek árbocára talán nem is csillagos lobogó van tűzve, hanem egy karácsonyfa, »s annak gallyai közt a glóriás gyermek mosolyog a tűzőzönön keresztül a világra: én élek, engemet nem lehet megölni, én csak elrejtőztem, de már jövök vissza hozzátok« [22]. A háború első esztendejében ily mennyei jelenésként lengett elé a béke, második évében a világot pusztító vérzivatar rettenetében újjászülető testvériség-gondolat érlelődő gyümölcsének hitte [23]. 1916-tól kezdve egyre ércesebbé

vált írónk hangja. Keserűen visszhangozta, hogy a háború elkerülhetetlen, de harsány szóval ébresztgette azokat, akiket megbénított ennek a végzetességnek, sorsszerűségnek a tudata. »Akarjátok, hogy ne legyen, és nem lesz többé háború« [24]. 1917-ben türelmetlenül sürgette a késedelmeskedőket. A közvélemény — írta — már Európa minden országában nyíltan foglalkozik a béke kérdésével, még Németországban is, ez pedig, tudvalevő, nem éppen mintaállama a szabadságjogoknak, csak nálunk hallgat a saját mélységesen erről a kényes kérdéstről [25]. 1918-ban a Ház elnökét támadta, amiért az hallani sem akart az *emberséges* békéről, s csak a történelmi tradícióinkkal összeegyeztethető *győzelmes* békét tartotta elfogadhatónak [26].

A háború ellen és a béke mellett írott vezércikkekben mutatkozik meg leginkább Móra kettős arca. Az egyik már régóta ismert: a szelídlelkű, emberségtől, szeretettől áthatott lírikus szomorkás arca, s valahányszor a béke érdekében apostolkodik, ez villan felénk [27]. A másik újszerűen hat: a kérelhetetlen logikájú, könyörtelen ítéletű, meghunyászkodást, félelmet nem ismerő kritikus merész, gunyoros arca: ez a háború ellen szító vezércikkeiből tekint ránk [28].

Mi az oka annak, hogy a szigorú cenzúra nem némította el a háborút kárhoztató antimilitarizmus és a békét istenítő pacifizmus szellemében foggant vezércikkek íróját? Egyrészt: a liberalizmus jelszavával tetszelgő politikusok kényszerhelyzete: a liberalizmus látszatát mindenképpen meg kellett őrizniök, hisz ez a látszat volt rendszerük létalapja. Ezért nem fojthatták bele a szót teljességgel az ellenzékbe, inkább arra volt gondjuk, hogy ez a pusztában kiáltó szava maradjon, s tetteket ne érleljen. Másrészt: Móra taktikai érzéke. A leglényegesebb kérdésben, a háború és béke kérdésében sohasem engedett; mindvégig hajthatatlanul és következetesen ugyanazt vallotta, mégis mindig módot talált rá, hogy egy-egy gesztusával megtévessze a hatalmon levőket, s ne csak bizalmatlanságot keltsen bennük maga iránt, hanem bizalmat is ébresszen. Hol gunyos, hol visszaszázító képet festett az antant hatalmak nagyságairól, de — az arcképnek azok a vonásai nevettek meg vagy döbbentenek meg, melyek a háború felidézésében és szításában bűnös vezéregyéniségekre jellemzők, s ezzel egyben az antimilitarizmus ügyét is szolgálják, a nélkül, hogy e miatt felelősségre vonhatták volna a szerzőt, hiszen az ellenséget kompromittálta [29]. Itt-ott elismeréssel adózott a központi hatalmak vezérkarának is. Küldetészerűen cselekszenek — írta — egy isteni világterv végrehajtóiként, mikor az ellenség vérét ontják [30]. Néha kegyes csaláshoz folyamodott, azt a látszatot keltve, hogy neki szívügye a háború. Egész lényétől idegen például az a patétikus lelkesedés, melyet a dicsőséges előnyomulás hírére lángoltat fel magában [31]. Nem több, mint köteles szólamok hangoztatása az a vad fohász sem, mellyel nem is egyszer ostromolja az egek urát, hogy adja a kezünkbe ellenségeink életét, örvendeztessen meg minket vérük hullásával, vagyonuk pusztulásával, váltsa meg a mi létünket az ő vesztükkel, vegye erényszámba irántuk érzett gyűlöletünket és romlásuk láttán kitörő ujjongásunkat [32]. És mímeltek a fronton és háterszágban egyaránt lohadó harci szellemnek az élesztgetésére rendeltetett sorok [33]. S legjobb esetben is önáltatás, ha írónk azt mondja, hogy nem támadó szándékból, hanem önvédelemre kényszerülve fogtunk fegyvert [34]. Még

így is felkeltették a bátorhangú vezércikkek az illetékes körök figyelmét. A Szegedi Napló 1914-es évfolyamának októberi és novemberi számait külön ellenőrzésre kellett megküldeni Pestre a belügyminiszternek.

Hogy a kiontott vér lemosta az emberiség ábrázatáról a kultúra festékét, s kibukkant alóla pőrén az ősvadállat, hogy az emberiség századokon át szerzett tudásával néhány év alatt századok alkotásait pusztította el [35] — e miatt gyötrődött Móra, de az emberiség haladásába vetett hite nem omlott össze. Az embertelen jelen közepette szüntelen az emberibb jövőről álmodozott, s próféciját hol tömör tétellel sajtolta, hol részletező látomássá szélesítette. Az alábbi fogalmazás axiomaszerűen hat: »A halál és a nyomorúság eszközei most a jövő boldogságnak. A történelmi korszakok olyanok, mint a földalatti erupciók: a pusztításuk nyomán új világok keletkeznek. Az emberiség történetében ez a véres diluvium megújulást fog hozni« [36]. A következő sorok a vízió erejével ragadnak meg. »Rendíthetetlen hitünk, hogy a múltat-jövőt döngető világdramát, mely már az expozícióban eldőlt, az újév békével és kiengesztelődéssel fejezi be, az acélfürdőben újjászületett világ új ígézetével. Befejezi az új genezist olyan békével, mely egész más lesz, mint a világmáglyán elhamvadott. Egészséges, üdítő, magvető, termékenyítő béke lesz, nem politikai mérgek bomlási terméke, nemzetközi váltóláz csírája, mint a régi volt. Ami leomlott, újra fölépül, ami abbamaradt, betetőzi a munka új lendülete. Szélidék, jók és gyengék lesznek az újkor gépei, a katerpillárok a hadi szauruszok és leviathánok helyett, szeretők és megértők az emberek, akiknek lelkéből most kiégett a sátán vetése« [37].

Az emberiség haladásába vetett hit... Nem egy gondolkodó azt tanítja, hogy e racionalista optimizmus festette délibábnak, mely akkor lett úrrá a polgárságon, mikor a természettudományok korszakalkotó eredményeitől elkápráztatva a diadalmas észnek emelt oltárt lelkében — előbbutóbb a semmibe kell foszlania, mert igaz ugyan, hogy az ész sorra feltöri a természet titkait őrző pecséteteket, de eredeti vadságából nem vetkőzteti ki az embert, s ez a vadság a tökéletesedés gátja. Móra nem naív fantaszta, s azok a kételyek, melyek a gondolkodókat a pesszimizmus felé hajtották, benne is feléledtek. Hogy mint vélekedett az emberről, annak beszédes bizonyossága e mondat: »Hinni kell az emberiségben, hogy tébolyodottan ki ne szökjék belőle az ember« [38]. Aki ezt a mondatot papírra vetette, az nyilván nem táplált semmiféle illúziót az emberről, sárkányfog-veteménynek tartotta, akárcsak Vörösmarty, s egyenesen az örülettől menekülve kapaszkodott meg e hit koporsókötelében, mint Madách. Az e mondat után vetett magyarázatféléből kiderül, hogy vannak a történelemnek oly korszakai — s ezek közé tartozik az íróé is —, mikor a szörnyű tényeket tekintve nem lehet szívderítőbben vélekedni az emberről, s nem a tények alapján, hanem a tények ellenére kell bevenni magunkat e hit várába. De nem önáltatás-e ilyenkor annak a falai mögé húzódni? Ha a jelen hitromboló tényeit tekintjük, kétségtelen, hogy az, de a jövőn munkálkodó akarat szempontjából megfellebbezhetetlen szükségesség.

Merőben szubjektive indokolt hát Mórának ez a »kétségbeesett« optimizmusa — ami mégiscsak optimizmus — s objektive nincs létjogosult-

sága? A társadalmi és természeti fejlődés dokumentumainak bizonyossága szerint van. Írónk maga hivatkozik ezekre a dokumentumokra.

A történelmi korszakok — állapította meg — olyanok, mint a földalatti erupciók; pusztításuk nyomán új világok keletkeznek [39]. A társadalmi fejlődés alapvető törvénye, hogy tudniillik a rombolásra eddig mindig építés következett, biztos talaj számára; hitetlen magával küzdve a hitért szilárdan vethette meg a lábát rajta. Igen, de ha az emberiség életútja egyre magasabbra hág — mert az elsöpört *idejét múlt* társadalmi rendet felváltó *időszzerű* társadalmi rend feltétlenül tökéletesebb! — akkor, talán mégsem oly javíthatatlanul megálgatkozott az ember? Móra derűsebb pillanataiban abból a jóságból magyarázta ezeket az ismétlődő nekilendüléseket, mely legtöbbször szunnyad, de néha felserken; sötétebb perceiben azonban az okosságból, mely mindig úrrá lett az emberen, valahányszor vesztébe kergették indulatai, s a lét és nemlét határán vergődött. Akkor, mikor a jószág elrejtezett, és a vér tengere áztatta a földet, csak az okosságban bizakodhatott. A háború után — írta — »Az emberi jószág fog uralkodni a föld felett, s aki nem hisz az emberi jószágban, higgyen az emberi okosságban: ezentúl ez egyet fog jelenteni amazzal« [40]. Sajátságos, hogy a jelenben egymástól elkülönült két fogalmat a jövőben egymással azonosnak tekinti, s ebben az azonosításban határozódik meg optimizmusának jellege. A polgárság racionális optimizmusa ez, annak az észkultusznak a gyümölcse, mely a theisztikus morál uralmát megdöntve, a laikus morált ültette trónjára — az okosság csak ennek értelmében jószág. Azonban fenntartás nélkül az okosságra sem mert esküdni. Talán azért, mert a balgaság sokszor tetszeleg az okosság mezében, s csalhatatlannak csak az a »biológiai« okosság mondható, melynek már nem is okosság, hanem életösztön a neve. Móra ha kételkedett az okosságban — abban a tágabb értelmében, ha pedig hitt benne, ebben a szűkebb értelmében használta a szót. Egész az életösztönig ásott le tehát, abban kereste hite zálogát. »De mindenesetre higgyetek az életben — hogy harcolhatnánk másképp érte, mikor karddal megyünk bele az ismeretlen év sötétségébe« [41].

S mert úgy látszott, hogy az emberi életösztön sem képes gátat vetni a gyilkolásnak, a társadalomból a természetbe »menekült«: az embernél mélyebb talajba eresztette hitének gyökérszárait: az életbe. Himnikus zengésű sorokban magasztalta ezt az örök erőt: »A természet nagyszerű erői nem vesznek tudomást arról, hogy az ember arra használja föl leghatalmasabb adományát, az észet, miképp lehet mentül több életet elpusztítani. A természet, melyet tudat és értelem nélkül valónak mondanak, isteni közömbösséggel tér napirendre az emberi öröletek felett, és a tavasz csudáival az élet nagyságára és elpusztíthatatlanságára figyelmeztet bennünket, százszorszépek és zöld fűszálak és piros rügyek szelíd gúnyával. Az élet megmaradásának, az élet forrásai örökkévalóságának törvénye válaszol mindenkinék érthetően az emberek ostobaságára és gonoszságára: Háába irtjátok egymást, Ti szegény férgesekék, dús határban, buja virágban, hatalmas erdőkben és új emberekben csak egyre visszatér az elpusztíthatatlan élet« [42]. Az élet azonban csak egyike a természetben megnyilatkozó örök erőknek, s írónk ezt tudva, még mélyebben fekvő fundamentumra építette híjét, a természeti fejlődés alapvető törvényére, az erő megmara-

dásának elvére. Hinnünk kell abban — írta —, hogy »ami szép és nemes volt eddig, abból nem fog elveszni semmi. A kultúra mégiscsak a legnagyobb erő a világon, s az erő soha el nem veszhet. Iskolás tétel, hogy minden, ami a világon történik, csak átalakulása az erőnek, melynek csak a ruhája más, a mennyisége mindig az. A kézben, mely e sorok írása vagy szedése közben szorítja a tollat, vagy üti a szedőgépet, a villanylámpától, melynek sugara e papírra esik; az agyvelőben, mely talán unottan löki félre reggel az újságot, mert ilyen időben ilyen témán tépelődik; a robbantó anyagban, mely e pillanatban városok testébe röpíti az ágyúgolyót; a szénben, mely a tenger színé alá buktatja a bűvárhajót, a zuhanásban, mely a lelőtt kozákokat ledönti a lováról, s szitáló porrá töri a Niagara vizét; a gyűlkölásra és ölelésre nyíló karban, a rothadásban és teremtésben, mindenben a halhatatlan, nem teremtet és el nem pusztuló, az örökkévaló erő alakváltozásának isteni színjátéka van. S ha ma irtózatossá energiák soha nem sejtett arányú rombolásokat végeznek a világban, hinnünk kell abban, hogy ezek az energiák soha nem sejtett arányban fognak majd építeni is az emberiség lelkében, mikor az építés ideje jó el« [43].

Nem lendült fel hát írónk az idealizmus egébe, miközben szert tett erre a keservesen kiverjétkezett optimizmusra, hanem megmaradt a realitás talaján. Nem hazudta magasabbrendűnek az embert, mint amilyen. Tapasztalatai alapján erkölcsi értékét (jószág) is kétségbe kellett vonnia, s fenntartással kellett élnie értelmi értékét illetően is (okosság), sőt az állatokkal közös életösszönében sem lehetett bizakodnia. S éppen az embernek ezzel a lemeztelenítésével jutott el egy oly monisztikus filozófiához, melynek az optimizmus kategorikus imperativusza, mert tanítása szerint végső fokon a természeti lét alapvető törvénye (az erők elpusztíthatatlansága) határozza meg a társadalmi lét alaptörvényét (a rombolást váltó építés), s így a még oly eszeveszett társadalom összeviasszása sem boríthatja fel az annyira magabiztos természet rendjét. S ez a konklúzió valósággal oda dobott mentőöv a kétségbeesés örvényében fuldoklónak, mert meggyőzi arról, hogy ami létezik, az meg nem semmisül, csak átalakul — alacsonyabbrendűből magasabbrendűvé.

A polgári radikálisok eszmerendszerének a haladás volt az az archimédési pontja, melyhez ha hozzákötözik az emberiséget, úgy gondolták, kifordíthatják a sarkaiból ezt az elavult világot. A haladás útját évezredek óta építette a kultúra a barbárság vadonában; most, a háborúban újraéledt barbárság már-már pusztulással fenyegette a kultúrát. Felismerve a veszélyt, e polgári radikálisok legelemibb kötelességüknek érezték, hogy antimilitarista és pacifista propagandával meggátolják a barbárság továbbharapódzását. Móra azok közé az »elharcosok« közé tartozott, akik a legtöbbet tettek ennek érdekében.

Az a minden vonatkozásában a háború követelményeihez igazodó életforma, melybe kénytelen volt beletörődni a hadviselő nemzetek népe, még szembeötlőbbé tette, hogy a mi feudális-kapitalista rendszerünk — ez a liberálisnak csúfolt rendszer! — a demokráciának még az alapköveit sem rakta le; nálunk a háború minden terhe a nép vállára nehezedett. Írónk is felvetette azt a kérdést, melyen annyian töprengtek, hogy kinek az érdeke hát tulajdonképpen a háború? Gyanúba fogta a diplomátákat és a hadvezére-

ket. Ezek valamennyien történelmi halhatatlanságra pályáznak, s veszedelmes hóbortjukban annyira megátalkodottak, hogy középkori lovagként lesnek a véres kalandra, és ha belegabalyodtak, képtelenek kikeveredni belőle. Móra csak megvetéssel vagy borzalommal, a döbbenetnek vagy gúnynak a hangján szólt ezekről a méltóságukhoz hozzánőtt embertorzókról [44]. Mégis csak másodrendű vádlottaknak tekintette őket; az értelmi szerzőknek a nagybirtokosokat és nagytőkéseket tartotta, akik a fegyverek erejére támaszkodva vetették magukat a kínálkozó zsákmány után. »...senkinek se jut eszébe, hogy nagybirtok és nagytőke nélkül egyáltalán nem volna háború, mert hiszen a militarizmus nem azoknak az elemeknek az elve, amelyeknek lírai motívumok alapján van részük a hazából, nem a telekkönyv szerint« — írta 1918-ban [45]. A nagybirtokosok és a nagytőkések közt — érdekeik különbözősége folytán — volt némi ellentét, de megbékültek, mert a pénzarisztokrácia felügyelői, igazgatósági tagság révén a haszonélvezetből részt engedett a születési arisztokráciának. Nagytőkéseink az osztrák és német nagytőkésekkel szövetkezve tevékenykedtek a Balkánon, s minthogy manipulációiknak jótékony hatását nagybirtokosaink is érezték, a magyar uralkodóosztályok egységesen támogatták azt az imperialista politikát, melyet a monarchia és Németország folytatott, hogy a balkáni népek függetlenségének a megszüntetésével új piacokra tegyen szert. Jól fel fogott érdekükben szabadították el láncairól a háború fűriáját.

A győzelemért semmilyen áldozattól sem szabad visszariadnunk — ez volt a kormányzati alapelv a hadviselő országokban —, de egy népet sem kötöttek úgy gúzsba e jelszó ürügyén, mint a mienket. A magyar urak az osztrák, illetőleg német tőkésekkel létrejött üzleti kapcsolataikra való tekintettel arra kényszerítették a nemzetet, hogy a reá nézve mégoly sérelmes osztrák és német követeléseknek is eleget tegyen. A győzelemért semmilyen áldozottól nem szabad visszariadnunk — hangoztatták a bértollnokok, s Mórán kívül alig akadt, aki nyíltan ki merte volna mondani, hogy amit mi teszünk, az több mint áldozat, az öngyilkosság. Persze erre a bátor színvallásra neki is csak akkor adódott alkalma, mikor már tarthatatlanná vált az »édestestvér« Ausztria és a »fogadott testvér« Németország összeroppantással fenyegető szorongatása, s a közvélemény felháborodását nem lehetett többé korlátok közé terelni — 1918-ban. Móra tárgyilagosan felsorjázta a terhelő adatokat, melyekből kiderült, hogy a monarchia két állama közül Magyarországnak többet kellett áldoznia a háborús célokért, mint Ausztriának [46]. Ez az aránytalanság kézzelfoghatóan bizonyította, hogy Ausztria könyörtelenül kiuzsorázta a félgyarmati sorsra kárhoztatott Magyarországot, s ironikusan látta figyelmeztetni az illetékes tényezőket, hogy nemzetünknek rebellis hagyományai is vannak — hátha ezekből okulva megmakacsolódna most? [47]. A megrövidítetteket pedig arra ösztönözte, hogy álljanak a sarkukra. Tökkolopról mesélt nekik, a hetvenhét ember erejű fiúról, akivel földesura kivágatta az erdőt, lekaszáltatta a rétet, agyonverette a medvéket, leszedette vele a fiastyúkot az égről, és amikor mindennel készen volt, lekergette az asztal alá pulikutyának, s még ott is megrugdosta. »Ráismersz-e magadra az együgyű mesehősből, nagyon együgyű magyarom, te hetvenhét erejű jó fiú?« kérdezte — s a földesúrban Ausztriára? [48]. Ugyanebben az esztendőben Ady Endre a »mese-

beli János» figurájával próbálkozott önmagára eszméltetni a magyart: lássa be végre, hogy a »messze város« — Bécs — kihasználta és becsapta [49]. Móra jelképe lázítóbb, mint Adyé. A Mesebeli János beletörődött sor-sába, a mesebeli Tök-kolop azonban fölébe kerekedett, s »mikor kijött a sodrából, mégis csak megcsinálta a perszonál-uniót. Csak egyet kurjantott, de az olyan volt, hogy a földesúr rögtön az egérlyukba bújt tőle.« S mikor politikusaink azon mesterkedtek, hogy Tök-kolopot Németország igájába is betörjék, mert szerintük az adott helyzetben egyenesen a történelmi szükségesség parancsa volt a lehető legbensőbben összeformni Németországgal, Móra ellene szegült szándékuknak. Ezt ők csak néhányan látják így — mondta —, de a milliók abban a hitben vannak, hogy ez a német birodalomba való beleolvadásukkal lenne egyértelmű [50]. És tiltakozott ez ellen, hogy ezt a kimélyített közösséget, amelybe a háború már amúgy is belekényszerített szövetségeseinkkel, még holmi szerződésfélével is szentesítsük. Nehogy szerződés szerint való kötelességből kelljen adnunk azt, amit baráti alapon amúgy is adtunk [51].

Nemcsak azért roskadozott népünk a háború súlya alatt, mert az inkább nyomta Magyarországot, mint Ausztriát, hanem azért is, mert kormányunk semmit sem tett az érdekében. Ausztriában — írta Móra — nagyszerű szociális törvényeket hoztak [52], nálunk pedig nyoma sincs a szociális gondoskodásnak. A »földműves urak« és a »szállító urak« uzso-ráskodással hatalmas vagyonra tettek szert, s »mi nem tudunk ellenük védekezni, mert az egyéni és tömegvédekezés útjai el vannak zárva«. A drágulás kútfeje nem a Sótörő Gyömbér Kata kiskazda és az utcasarki Mitetszik boltosék, hanem a nagytermelők és a nagykereskedők. Ha e fosztogatók mohóságát megszünteti az állam, a kicsiké jogcím híján magától elszikkad [53].

Az egyéni és tömegvédekezés útja el volt zárva, s ezért a kormányhoz instanciázott írónk a kiszipolyozottak ügyében. Fékezze meg azt a »piaci gazemberséget, mely a legproduktívabb társadalmi rétegeket juttatja az ebek harmincadjára [54]. Nem rekvirálással vagy maximálással, mert így vagy eltűnik a portéka, vagy az árak szöknek még magasabbra, hanem határozottan és félreérthetetlenül megfogalmazott rendeletekkel [55], s ha ez nem elegendő, a kimutathatóan háborús jövedelemtöbblet elkobzásával [56], és ha ez sem vezet célra, statáriummal. Mert különben »úgy fest a dolog, mintha a háború célja nem csupán az a végső győzelem volna, hanem egyes társadalmi osztályok örületes meggazdagodása is más társadalmi osztályok elpusztításából. Ha az állam tehetetlen a mi megvédekezésünkben, akkor az állam nem a nemzet hatalmi kifejeződése, hanem a termelő és közvetítő osztályoké« [57]. Igazságtalannak találta azt is, hogy miután a szegények önként adakoztak a hadi célokra — ki mennyit tudott —, a kormány nem szabta meg pontosan, mennyit kell adniok a gazdagoknak [58], s azt is, hogy a hadbavonultaknak csak a hites feleségét támogatta segéllyel, de akiket leányfővel hagytak itt, azoknak nem juttatott a könyöradományból, pedig ugyancsak rászorultak volna, mert legtöbbjük a szegénység embereinek az asszonya volt [59]. Elemi csapások is fogyasztották az amúgyis szűken mért kenyeret, de akik védekezhettek volna ellenük, az uradalmak, a városok, nem tettek semmit, mert a kormány nem »muszájította« őket.

Ezekért a csapásokért az ember felelős [60]. Egyik évben a vadvizek árasztanak el, másik évben a szárazság pusztít, mert nincsenek csatornáink, öntöző műveink — s így nőttön-nő az inségesek száma [61].

Nemcsak az aránytalanul nagy háborús terhek vállalása és a szociális gondoskodás hiánya volt a jele uralkodóosztályunk népellenes magatartásának, hanem az is, hogy a nemzet fogalmát még mindig a nemességre szűkítette le, s a népet kirekesztette belőle. Egy munkapárti képviselő a népi sarjaknak még a hivatalviseléshez való jogát is kétségbe vonta. Mórából teljes erővel tört ki a fölháborodás: »Ha nem azok közül való vagy, akik ki tudják mutatni az őspróbát, akkor csuti, kormos! Ha az őseid sárga foltot hordtak új ruhájukon is, vagy szántóvető barmai gyanánt szolgáltak a földesúrnak, vagy vásároló jámborok voltak, kardot nem viselő árusok, akikre ott csaptak le fosztogató kedvvel a történelmi osztály tagjai, ahol akartak; akkor hallgass, bocskor, ne tüsszögj! Lehetsz derék és jóra való ember, értheted minden ága-bogát a hivataloskodásnak, lehetsz messze világító talentum a városigazgatásban: mit ér az, ha zséller volt a nagyapád, tekintetek keze-lába, és boltos, vagy szűrszabó, vagy varga, vagy kötelesmester az apád! Nem született bele a hivatalba, nem lehet rád bízni, mert nincs benned a történeti levegő doha, bűze, nem úgy csinálnád a dolgokat, mint ezelőtt ötven vagy száz, vagy kétszáz esztendővel csináltuk — el veled, nem való vagy még hivatalba, öregedned kell még nyolc-tíz generációt« [62]. Ez a mentalitás sugalmazta azt a szármalmasan nevetséges ötletet, hogy a háborúból hazatérő hősöknek nem földet kell adni, hanem nemeslevelet. Már csak azért is — fűzte hozzá írónk —, mert »ezer esztendő óta minden földnek gazdája van, még a vaksziknek is, még a csupa kősziklának is, már most azoknak, akiknek nincs, csak úgy lehet földet adni, ha elvesznek azokéból, akiknek van« [63]. Ez a mentalitás volt ludas abban, hogy a közt a negyvenkilenc hős közt, akit arany-sarkantyús vitézzé ütött a király, huszonhárom herceg, gróf, báró volt, s a többi huszonhat között is csak egy képviselte a »kispolgári Magyarországot«, a mezítlábas Tiborcok rendjét pedig egy se [64]. S e mentalitás rovására írandó, hogy a huszadik században és a világháború harmadik esztendejében még mindig érvényben volt a régi közjog, s ennek alapján nem a nemzet, hanem a nemesség koronázta királlyá a trónörököszt [65].

Móra már pusztán a nép nyomorát s az uralkodóosztály magatartását feltáró kritikai állásfoglalásával is a demokrácia útját egyengette, de még inkább azzal a harcos elszántsággal, mellyel annak diadaláért küzdött. Az ifjú királyt biztatta a monumentális feladat — a dolgozó milliók Magyarországnak megteremtése — vállalására [66], de megoldását a szegényparaszságtól, a kispolgárságtól, s az ipari munkásságtól várta.

Úgy látta, hogy valami fatalista bánomisénség lett úrrá ezeken, s ezért nincs sodró erejű, nagyon határozottan parancsoló és nagyon határozottan tiltó közvéleményünk. Legfeljebb a török közvélemény lehet olyan indolens, mint a magyar — állapította meg [67]. Valószínűleg a politikai szabadság hiánya miatt kedvetlenedtek el az emberek — gondolta — s megkísérelte eloszlatni a letargiájukat. Ostorozta őket, amiért vétkes passzivitásukban lemondtak önrendelkezési jogukról, s kényre-kedvre kiszolgáltatták magukat a nagyuraknak: terveljenek, akarjanak azok, mi csak verek-

szünk és meghalunk [68]. Meggyőzte őket arról, hogy beleszólhatnak, sőt bele kell szólniuk a róluk, de nélkülük való intézkedésekbe. Európa népének — írta — a jövőben lesz rá gondja, hogy ne respektáljon olyan szerződéseket, melyek kötése felől őt meg nem kérdezték [69]. Beláttatta velük, hogy jogukban áll tetteikért felelősségre vonni a politikusokat, a hadvezéreket, s félreállítani közülük azokat, akik hibáztak [70]. Ébresztgette bennük az önbizalmat: higgyék el végre, hogy a nép ereje mindenek fölött való. »Mi rajtunk áll a trónus, mi vagyunk a fundamentum, a többi minden, hercegprimás, nádorhelyettes, zászlósúr, parlament, csak gyönyörű staffázs, aranysallang, és színes buborék« [71]. Elpusztíthatatlanok — írta —, akárcsak a pitypang, ez a borzas proletárvirág, akit mindenki ki akar irtani, de senki se bír vele« [72]. S ami a legfontosabb: edzette őket arra a harcra, melyet előbb-utóbb meg kell vívniuk a hatalmon levőkkel: »ha csak közpolgár vagy, és történelmi név nélkül szolgálod a hazát, akár véred, akár verejtéked hullásával, akkor szorítsd össze a szád és az öklöd, és készülj arra a világháborúnál is keserűbb és döntőbb háborúra, amely a békekötés után következik el a magyar földön« [73].

Így izgatott napról napra az újság hasábjain, közvélemény formálására ösztökélve a »végzetük«-be beletörődötteket, minek alaptételét már meg is fogalmazta helyettük tömören és gyűjtőn: önrendelkezési jogot követelünk. S e jognak kettős forrása: »a munka és a szenvedés; mindkettő szent, mert belőlük születnek a forradalmak«. A választójogukat követelő feminista nőkkel mondatta ki ezt, s az ő szájukból hangzott fel panaszként a maga fájdalma: azok, akik görnyedten tántorogják végig az élet kocsiútjait, jobbára meg csak tudatában sincsenek annak, hogy joguk van ezt követelni [74].

»A női választójog egy lépés az előtte megtettek és az utána megteendők közt az emberiség felszabadításának útján, amely kezdődött aeonokkal ezelőtt, amikor a barlangi ember először gyújtott tüzet, és végződik aeonok múltán, amikor talán ki fog vándorolni az emberiség a Föld bolygóról egy jobb berendezésű csillagra, mint ahogy sziklaodúiból kivándorolt a napos mezőre« — írta ugyanitt, s ezt olvasva idéznem kell a női választójogról négy évvel ezelőtt vallott felfogását. Nemcsak hogy nem sürgős, de még csak nem is időszerű ennek a kérdésnek a megoldása — mondta akkor [75]. Ezen a véleménykülönbségen mérhető le, hogy a világháborúval ránk köszöntő történelmi idők mint hántották le róla a vidéki erkölcsösszűködésé silányult negyvennyolcas hazafiság utolsó maradványait is. A nők választójogának a kérdése két kérdésből tevődött össze: a választójog kérdéséből és a nőkérdésből, s a fiatal Móra e provinciális ideológia béklyóiba verve egyikre sem tudott teljesen progresszív feletet adni. Széleskörű választójogot követelt ugyan, de az általános, titkos, egyenlő választójogtól viszolygott. Általában azért, mert nyugati találmány, különösképpen pedig azért, mert a nemzetiségek és a szocialisták befolyását növelte volna — ugyanis ezek hatalmas jogfosztott tömegeket számláltak soraikban — s megerősödésüktől a magyarság érdekeit féltette. Egyrészt ennek a megfontolásnak az alapján ellenezte a nők választójogának a megadását [76], másrészt azért, mert a nők férfiakkal való egyenrangúságának elismertetéséért küzdő feminista mozgalom sem volt a szájaíze szerint való. Pusztán nyugati ere-

de miatt is gyanakvással viseltetett iránta, de méginkább a zászlajára írt eszmény miatt. Annyira magábaszívta az idill levegőjét azoknak az epigon költőknek a zöngeményeiből, »akik a becsületes vidéki porták ereszalji fecskéivel daloltak«, hogy a nő értékét szerelmes, hitves, anya mivoltában kereste, nem pedig a dolgozó nő jogaiért harcoló öntudatosságában. Úgy látta, hogy a dolgozó nő kivetkőzött nőiességéből, s kihívó férfiassága egyenesen az ildomosság, sőt szemérem ellen elkövetett merénylet [77]. S 1917-ben talán egy kicsit a maga nevében is szégyenkezett, mikor e sorokat vetette papírra: az emberi értelem a feminizmus tekintetében »a Korán álláspontját már meghaladta, már nem mondja, hogy a nőnek nincs lelke, — most arról van szó, hogy jöjjön ki a modern világfelfogás napos mezejére, és ismerje el minden logikai következményével együtt, hogy a nő lelke éppen annyit érő, és éppen olyan szabad emberi lélek, mint a férfié. Tulajdonképpen szégyellnivaló, hogy erről még beszélni, és ezért még harcolni kell, s bizonyos, hogy az eljövendő koroknak erről ugyanolyan véleményük lesz, mint van például a szíriai Moloch-kultuszról, vagy a rabszolgakereskedésről« [78]. Kétségtelen, hogy a háború nyitotta fel Móra szemét, éppúgy, mint lelkéből lelkedzett regényhősének, az Ének a búzamezőkről Ferencének. Lelkiismeretére hallgatva nem rekeszthette ki továbbra is a választójogból, holmi szűkkeblű hazafiság sugallatára a nemzetiségi aspirációk és szociális téboly ürügyén a népnek azt a rétegét, melyre rászakadt a háború minden terhe, és nem vádolhatta többé a nemüket tapodó feltűnőséghajhászással, magukkelletéssel a nőknek azt a napról napra növekvő tömegét, mely a háború vérpadjára hurcolt férfiak helyére állt, s rátermetségének olyan életpályákon is a bizonyosságát adta, amelyeket állítólag a neme iránt érzett gyengédségből, figyelmességből elelőtt elzárt előle a törvény, s ha a törvény nem is — a közfelháborodás.

A nép önrendelkezési joga természetesen korántsem merül ki a mégoly széleskörű választójogban sem —, de kétségtelen, hogy ez jelentős állomása annak az útnak, mely felé vezet. A radikálisok túlbecsülték a politikai szabadságot, ezért helyezték ezt a gazdasági és művelődési szabadság fölé, s ezért összpontosították minden erejüket a politikai szabadság kivívására. Móra már a háború előtt népparlamentet követelt, mert a nagybirtokosok és nagytőkések parlamentjének fojtó tégkőre megmérgezte a nemzet életét; a háború alatt csak fokozódott ennek a parlamenti légkörnek a bomlasztó hatása, mert a hatalom urai még leplezetlenebbül és szemérmetlenebbül szálltak síkra érdekeikért. A mandátumot üzleti megbízássá, a törvényhozói méltóságot keresetforrássá alacsonyították le [79]. S mesterek voltak a maguk és cinkosaik üzelmeinek a leplezésében. Ebben is Tisza István tanítványai, aki tudta, hogy a hadseregszállítási pörök vádlottjai közt dzsentrik és papok is voltak, mégis, hogy ezeket fehérre mossa, a zsidókat feketítette be, és egy vallásfelekezeti ültetett a vádlottak padjára az üzerek bandája helyett [80]. A honatyáknak kellemetlen lett volna, ha avatatlan szemek is belenézhettek volna a kártyájukba — ezért nem akartak adni választójogot a frontról hazatérő füllábú, félkezü, vagy kezetlen-lábatlan Halbőr Fürgeteg Jánosoknak [81]. A komolytalanabbak el-eljártak ugyan a választójog gondolatával, nem azért, mintha tetszett volna az nekik, hanem azért, hogy ingereljék vele a komolyabbakat [82]. A nép-

parlament után való vágy azonban oly erővel tört fel a meggyötört lelkekből, hogy az általános, titkos, egyenlő választójog diadalát késleltetni még lehetett, de meghiúsítani már nem [83]. Még azzal a prókatori furfanggal sem, melyhez folyamodtak, elhíresztelvén, hogy a magyar nép tulajdonképpen nem is kívánja ezt. Írónk megjegyezte, hogy sajnos van némi igazságmagva ennek a mende-mondának [84], ez azonban annak az elmaradottságnak a jele, melyre a rendszer elsősorban a parasztságot kárhoztatta. A parasztságnak ugyanis fogalma sincs róla, hogy ez a több kenyeret, az igazságosabb adózást, az emberségesebb törvényt s a becsületesebb politikát jelenti [85]. Ha majd tudatára ébred, nyomban eltűnik a föld színéről a feudálisok és kapitalisták parlamentje, ez az agyagból gyúrt kolosszus, melyből nem lehet aranytéglát fejteni [86].

Azoknak az országoknak a parlamentje, ahova a szélesebbkörű választói jog alapján a nép képviselői is bekerültek — elsősorban a szocialisták —, nem volt ily »bűnben fogant, vezeklésre és megtisztulásra képtelen, összefülfölt, belső rothadástól füstölgő« [87]. Itt az emberiség lelkét szólaltatták meg a szocialisták, mikor megkérdezték, hogy hajónk, melyet a kapitalizmus a háború tengerére sodort, kikötött-e már végre a béke partjain? [88]. Az egész világon nagy visszhangot támasztott a szocialisták békekövetelése, de felveszik-e a harcot a hatalompártiak mindenre elszánt táborával? — aggodalmaskodott Móra. Ma rájuk emeli meggyötört tekintetét a háború kínpadjára vont emberiség — írta —, de nem is oly rég még kikacagta a munkások vörös zászlaját, rendőrkarddal csattogtatta az ütemet az indulójukhoz, s röhögve dobálta követ a hazátlan bitangság betűit — mi jogon követel hát érett gyümölcsöt attól a fától, melyet nem ápolt, nem védett, hanem megszaggatott, fejszével nevelt, vitriollal öntözött? [89]. Különösen Magyar Barbáriában kárhoztatták őket e sorsra. »A szocializmust már minden ország rég recipiálta, mikor nálunk még mindig tolongyanánt bántak vele, és homlokára égették a hazátlan bitangság betűit. A hivatalos hatalom üldözte, a polgári közvélemény kinevette. S ennek köszönheti ma a háború keresztjén vérző magyar polgárság, hogy míg minden ország parlamentjében egyre hangosabb szóval követelik a békét, a magyar parlamentben halkán is alig mernek róla beszélni« [90]. Nyilván ifjúkori emlékei elevenedtek fel írónkban, miközben e sorokat vetette papírra, és a múltat idézve talán egykori »meggondolatlanságból eredő« vétkéért is vezekelt. Most szabadult meg az internacionalizmus gátjává merevedett negyvennyolcas hazafiság legszívósabb csökevényeitől. Abbéli aggályait, hogy a szocialisták méltatlanul szenvedett sérelmeikre emlékezve nem vállalják a nagy mérkőzés kockázatát, a győzelmeikről érkezett hírek öszlalták el. Ezek a külföldi Jakabok — az elmésebb magyar lapok Bokányi Dezső és Weltner Jakab nevéből faragott anagrammával Jakabokányoknak keresztelték el a szocialistákat — ugyancsak »torkolásszák a háborúnak a világot átgyűrűző undok sárkányát«. Fellelékzett, megmámorosodott, s ebben a lázban a munkásság szemszögéből ítélkezett a polgárság felett. A polgárság — mondta — tehetetlennek bizonyult arra, hogy megvédelmezze az ember legalapvetőbb jogát, az élethez való jogot, s ennek a következményeivel számolnia kell. Nem habozhat tovább, hogy diplomata frakkba fogódzzék, vagy munkászubonyba, mert »diplomata-frakkban csinálták

a háborút, munkászubbonynban a békét». S ha haboznék, akarva, nem akarva tudomásul kell vennie, hogy a munkások »csinálják immár a népek történetét, és ebben a te sorsodat és az unokádét is, és ők a pólusai a tengelynek, amely körül világod forog minden kancellárjaival és hadvezéreivel egyetemben« [91].

**

A haladás gátjait a forradalom töri szét, a forradalom vívmányait viszont a haladás fejleszti tovább, s így balgaság lenne akár annak, akár ennek az egyeduralmára esküdni. Persze, vannak időszakok, mikor csakis a »rendbontó« forradalom, s vannak időszakok, mikor csakis a »rendteremtő« haladás lökheti előbbre a fejlődés szekerét. Az első világháború után, egyedül a forradalom dönthette meg azt a rendet — a haladás aranykorának hirdetett boldog ferencjózsefi idők rendjét —, mely oly szörnyű katasztrófába sodorta a nemzetet. Mily magatartást tanúsított Móra ezekben a lélekcseserélő napokban? Észrevette-e, hogy evolúció helyett — revolúcióra van szükség?

Idegeiben már századunk első éveiben érezte a forradalom közelségét. Legelső idevágó nyilatkozata 1903-ból való. A szerbiai tömeggyilkosság annak az erkölcsi fertőnek a jele volt szemében, melyben a hatalmasok fuldoklottak, a magyarországi postarablás pedig annak az anyagi nyomorúságnak, mely a páriákat fojtogatta. E két eseményt ama szörnyű katasztrófa nyitányának tekintette, mely »tüzes nyelvét régóta öltögeti már Európa látóhatárán, s előbb-utóbb felégeti a megvénhedt világot, hogy hamvain újabb, jobb, tisztább világ épüljön fel... Mert ez a dolgok örök rendje, ez a fejlődés mindig erőszakos útja, ez az élet törvénye« [92]. Feszülten figyelte 1905-ben az orosz forradalom minden rezdülését, s így nyilatkozott a véres eseményekről: »Irtózatos harc, irtózatos eszközökkel, amely megdőbbsent, de amely mégis a szabadság harca a zsarnokság ellen« [93]. Szociális nyomorúságainkról írván 1911-ben, megállapította, hogy »mentül inkább igyekeznek betemetni a vulkánt, mely idelelt a mélységben forrong, annál hamarabb szétveti az ezt a veszni való ősvilágot« [94]. A magyar »történelmi osztály« a született urak túlkapásait ostorozva, 1915-ben kiáltványt intézett azokhoz, akik nem tartoztak a kiváltságosak rendjéhez: készüljenek a nagyokkal való leszámolásra, mely a világháború után feltétlenül be fog következni [95].

Aki ezeket a sorokat papírra vetette, az elvileg már indulása idején is tisztában volt azzal, hogy a forradalom létjogosultsága egy szemernyivel sem kevesebb, mint a haladásé, s az évekkel gyarapodó tapasztalatai azt is beláttatták vele, hogy a háború befejeztével nálunk óhatatlanul ki kell törnie a forradalomnak. Érthető hát, hogy már akkor tagjává lett, sőt egyik alelnökévé, a forradalom szegedi vezérkarának — a helyi Nemzeti Tanácsnak —, mikor az Hollós József doktor buzgólkodására a Károlyi-, polgári radikális- és szociáldemokrata párt megbízottaiból földalatti szervezkedéssel október 22-én megalakult [96]. A Szegedi Nemzeti Tanács október 31-ig aknamunkaszerűen fejtett ki tevékenységet, s Móra ugyancsak kivette részét a mozgalmi munkából, az illegalitás és a legalitás idején is. Majd minden népgyűlésen szónokolt; október 31-én elsőnek ő élte a köztársaságot [97], november 10-én pusztító tűzvésznek mondotta a forradal-

mat, melynek fel kell égetnie az összes trónokat koronás naplopóikkal együtt, s hevesen támadta a konzervatívokat, áldemokratákat, klerikálisokat és sovínisztákat, akik hír szerint máris ellenforradalomra készülődtek [98]. Társai megbízásából ő fogalmazta meg október 30-án azt a proklamációt [99], mely a sarjadó új rend legátfogóbb szervének, a Nemzeti Tanácsnak az elismertetéséért szállt síkra, s ebben élesen kikelt az ellen a feudális érdekszövetkezet ellen, mely 1914-ben háborúba sodorta az országot [100]. Ő foglalta tíz pontba egy beadványban a Nemzeti Tanács követeléseit, miknek elfogadtatására negyven törvényhatósági bizottsági tag rendkívüli közgyűlés egybehívását kérte a várostól [101]. Ez össze is ült november 2-án, s miután az előterjesztett követeléseket határozattá emelte, Móra emelkedett szólásra, s ezeket mondotta: »Polgártársak! Azon az éjszakán, amikor én nyolc társam megbízásából megszövegeztem azt az indítványt, melyről most a tanácsi előterjesztést hallottuk, a forradalom előestéjén állottunk; amikor negyvenkét társammal beadtuk az illetékes hatósághoz, már benne voltunk a forradalomban, s ma, amikor tárgyalásra gyűltünk össze, már mögöttünk van három örjítően zakatoló nap és éjtszaka, s azzal együtt egy bevégzett forradalom, egy égő lángolás az éjfelete égen, amely most Magyarországra bórul. Ez a beadvány a mai formájában már elavult, amely csak arra szolgálhat alkalmul, hogy mai összefövetelünkön utolérjük a vágató idöket, és, meghatott lélekkel éltsük azt a népuralmat, amely nem az Isten kegyelméből, hanem a magunk akaratóból való, amit ezen a földön csak egyszer lehetett eddig elmondani — 1849-ben — és lelkünk piros kendőjét a hála szavaival lengessük azok felé, akik ma ezt a népakaratot szimbolizálják... Szeretnénk, ha Szeged törvényhatósága, múltja expialásául is, a vezérszólamot vinné a mai napok kórusában, és ezúttal Szeged népének már megnyilatkozott akaratót követve elfogadná a következő határozati javaslatot, melyet a tanácsi javaslat helyébe a Nemzeti Tanács szegedi intézőbizottságának nevében van szerencsém beterjeszteni.« Ennek a határozati javaslatnak pedig két fontos pontja volt. Az egyik az, hogy a város törvényhatósága terjessze az Országos Nemzeti Tanács kebeléből alakult kormány elé e kívánságot: »Magyarország új államrendjéül a népköztársaság proklamáltassék, mint az egyedül lehetséges államforma, mely a kor szellemének megfelel.« A másik az, hogy a törvényhatóság ezen határozatát átiratban közölje a többi törvényhatósággal, »felszólítva öket annak magukéva tételére« [102]. A tanács Móra Ferenc indítványát helybenhagyta, és elfogadásra ajánlotta, a közgyűlés pedig »egyhangú lelkesedéssel« a határozat ragjára emelte.

Hogy Muszaj Herkulesként vállalta-e Móra a polgári forradalmat — erre a kérdésre, azt hiszem, a tények ismeretében még csak felelni sem kell. Nem az ár sodorta őt, hanem néhányadmagával ő idézte elő az áradást. Pedig tudta, hogy a köztársaság kikiáltása nem a végét, hanem ellenkezőleg: a kezdetét jelentette a forradalomnak. Ami eddig történt, — mondta —, az csak dekoráció volt és előjáték, az összeütközésekben gazdag igazi dráma csak ezután fejlik ki majd [103].

Sokfelé szétosztott idejének jelentékeny részét a mozgalmi munka töltötte be, mégis jutott abból a redakciónak is annyi, amennyire feltétlenül szükség volt. Vezércikkírói ere kiapadhatatlan. Mondják, hogy 20—25 perc

elegendő volt neki egy-egy vezércikk megírására, s ez nem üres szóbeszéd, mert ha nem így lett volna, nem árasztotta volna el a Szegedi Naplót vezércikkeivel a polgári forradalom első két hónapjában, mikoris a közéleti szereplés ugyancsak lekötötte.

Vezércikkeivel következetesen a forradalom baloldali szárnyát erősítette. A szervezkedés adta lehetőségeket nemcsak azok használták fel, akik előre kívánták lendíteni az idő kerékét, hanem azok is, akik visszafelé akarták azt forgatni, s ő a gombamódra szaporodó tanácsok láttára, mik közt »komikusan furcsák is akadtak« — későbbi visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy külön tanácsuk volt a vendéglősöknek, háztulajdonosoknak, sőt uzorásoknak is! —, felhívta a figyelmet a demokratikus mezbe bújtatott feudális és kapitalista érdekvédelmi tevékenységre, s az erők szétforgácsolása helyett az erők összefogását követelte [104]. Észrevette, hogy mind a feudális, mind a kapitalista körökben van hajlandóság az ellenforradalomra, de úgy gondolta, hogy amíg ezek nem találják egymásra, addig közvetlen veszélytől nem kell tartani. Hite szerint »a pármái hercegek, főlovászmesterek, volt miniszterek és egyéb udvari bohócok« pillanatnyilag erejüket vesztettebbek voltak, mint a polgári rendben levő hatalmasságok, s ezért ezeket inkább szemmel tartotta, mint azokat. Ha kivonják tőkéjüket a termelésből — írta —, tekintse őket a kormány ellenforradalmároknak, s kényszerítse kíméletlen eréllyel a termelésre, »mint az anarchia egyetlen elhárítójára« [105]. A kíméletlen erély netovábbja ekkor az a lámpavas volt, mellyel Bartha hadügyminisztert kínálták meg az ellene fellázadt katonák, de ő inkább a rangját akasztotta rá, mint magát, s ezzel megmenekült. S Móra hidegvérrel, szüksézuán jegyezte meg, hogy ezt a lámpavasat sokat fogják emlegetni az elkövetkezendő napokban, »annál többet, minél nyíltabban és makacsabban fekszik a konzervativizmus az igazán csak most kezdődő forradalom útjába« [106].

Viselkedéséből kiérezhette a polgárság, hogy túljutva a radikalizmuson a szocializmus felé halad — erre utal többek közt az, hogy jómagam is szükségesnek tartotta megokolni, miért a radikalizmust vallók pártjának a tagja, ha annyira hisz a szocializmus diadalában. Nem vagyok magamban biztos — írta —, »el tudok-e olyan gyökereesen szakadni a polgári osztálytól, mint az egy igazi szociáldemokratának a kötelessége«. »Nem tudom, nem maradnak-e belső életemnek gyökérhajszálai abban a polgári talajban, amelyben születtem, nevelődtem, amely életem verejtékét beitta és színét megadta, s amelyre ha havas fejjel visszanezék az esztendőök távlatából, amely pirosabbá teszi az elmúlt örömöket és fakóbakká a bánatokat, akkor azt kell látnom, hogy én rám mégis csak olyan bélyeget nyomott a polgári társadalom, amelynek eltávolítása ma talán még véres sebet okozna« [107]. S hogy mily természetű ez a polgári kötöttség, az is eléggé szabatosan meghatározható. A mi fájdalmas nemzedékünket — vállotta —, legalább annyi értelmi felismerés taszítja előre, mint amennyi érzelmi momentum rángatja vissza [108]. Talán jó nyomon járok, ha az értelemnek és az érzelemnek ebben a mérkőzésében a polgári hagyomány átörököltette racionalizmusnak és humanizmusnak az összeütközését látom. Megvesztegethetetlen tisztánlátása arra készítette az író, hogy elismerje az erőszak jogosultságát a társadalom átalakításában, aggodalmaskodó lelkiismerete

azonban viszolygott az erőszak alkalmazásától. Ezért támogatta következetesen a forradalom baloldali szárnyát, mely a megalkuvás nélkül való progresszióért szállt síkra — s ugyanakkor — ezért tartotta a konzervatívizmust is államfönntartó tényezőnek, melyre csakúgy szükség van, mint a levegőben a nitrogénre, hiszen a merőben oxigén politika éppúgy megölné ezt a forradalmat, mint ahogy megölte a francia forradalmat [109].

Innen van az, hogy vezércikkeiből nemcsak a racionalizmus előrehajszoló buzdítását halljuk, hanem a humanizmus visszatartó figyelmeztetését is. Folytonosan résen állt, nehogy azokat sújtsa a terror, akik voltaképpen nem is ellenségei az új rendnek. Lelkére kötötte a lámpavas-politika híveinek, hogy esetenként mérlegeljék, vajon indokolt-e a legdurvább eszközök igénybevétele [110], s arra kérte őket, hogy legyenek elnézőek a kispolgárokkal szemben, akik nem a »kapital«-jukat féltették tőlük, hanem csupán »a mindennapos életük megszokott békéjét, vicinális síneken döcögő kedélyes nyugalmát, kellemes állottságú levegőjét, szerény kispolgári örömeit, kávéházas ebédutánját és altató esti harangszavát« [111].

Az elégedetlenkedőket meg arra intette, hogy meggondolatlan zúgolásukkal ne kényeszerítsék ki egyenesen a megtorló intézkedéseket. Miért jajgatnak — kérdezte tőlük — a forradalom terrorja miatt, ha a háború sokkal gonoszabb terrorját szó nélkül tűrték? Azt engedelmességgel le lehet szerezni, de ezt csak fokozta az engedelmisség [112].

Azt hihetnénk, hogy e racionalizmus és humanizmus konfliktusából adódó kétsíkú gondolkodás meddő egy helyben veszteglést eredményezett — pedig nem így volt. Móra természetesen nem rokonszenvezett semmiféle terrorral, de igen józanul különbséget tett az építés érdekében gyakorolt forradalmi terror s a rombolás célját szolgáló háborús terror között, s ez megóvta attól, hogy megálljon a félúton. Remegett a forradalmi terror elhatalmasodásától, de tovább ment.

Mikor a szegedi Nemzeti Tanács, számolva azzal, hogy a munkásság »szélsőséges elemei« — a baloldali szocialisták és kommunisták — a forradalmat a polgárság gúzsbakötésére használják majd föl, elhatározta, hogy ha esetleg bolsevik kormány alakulna, azt semmiképpen sem ismeri el, Móra újból hitet tett a forradalom mellett, december 22-én, a Szociáldemokrata Párt szabadságünnepén mondott beszédében, melynek egy részét a Szegedi Napló is közölte [113]. Természetesnek tartotta azt, hogy a jelen társadalma csak az átalakulással járó szörnyű vajúdas görcseit érzi, s meg volt győződve arról, hogy a jövő boldogabb társadalma a szocializmus gyümölcsét fogja élvezni, és azoknak, akik őszinte hívei voltak a forradalomnak, mégis sötét gond felhőzte homlokukat amiatt, ami lesz, útmutató fénysugárként a maga optimizmusát küldte. Pedig tudta, hogy nagy áron kell megvásárolni ezt a kiteljesedettebb életet: lehet, hogy odavesz minden, ami a polgárság szívének annyira kedves volt, sőt talán odavesznek azok a polgárok is, akik fölszították a forradalom tüzét. Ezzel a naív optimizmussal szembeszegzett kritikái optimizmussal talán eloszlatta azoknak az aggályait, akik úgy vélekedtek, hogy csak az elvakultak nézhetik bizakodó tekintettel a körülmények alakulását. Optimizmusát arra a cselekvő emberi jószágra alapozta, amely a fejlődésnek éppoly lendítőkereke, mint a szerelem vagy az éhség, s amely ha néha elbújt is, néha megbénultnak

látszott is, mégiscsak évszázadról évszázadra javított az életen, s ha be-sántikálva, ha botorkálva, mégiscsak előre vitte az emberiséget.

1919. januárjában már mély volt a szakadék a polgárság és a munkásság közt. Az őszirózsás forradalom hajtóereje ugyanis a munkásság volt, mégis a hatalmat a polgárság ragadta magához. Most a »kijátszottak« harcba indultak az őket »kihasználók« ellen, irányítójuk a kommunisták s baloldali szociáldemokraták vezette Munkás- és Katonatanács volt, mely hovatovább háttérbe szorította a Nemzeti Tanácsot.

A polgárság és munkásság összeütközése nemcsak kormányválságot okozott — voltak, akik a polgárság pártjának képviselőiből alakuló tiszta polgári, s voltak akik a munkásság pártjának megbízottaiból álló tiszta szociáldemokrata kormányt kívántak —, hanem a polgári és munkás tömegek egymás iránt érzett ellenszenvét is fokozta. A helyzet ilyenén váló alakulása kétségbeeséssel töltötte el Mórát, mert immár egy negyedév telt el a polgári forradalom kitörése óta, s ezt az időt a polgári pártok és a szociáldemokrata párt féltékenykedő vetélkedése töltötte be; vezérek lelketlenül tülekedtek a pozíciókért, kormányzásuk azonban se kül-, se belpolitikailag nem ért el jelentős eredményeket. Pesszimizmus lett hát úrrá rajta, szörnyű látomás szorongatta lelkét, a ránk váró végső pusztulás riasztó képe. A történelem széles folyama — írta — közömbösen hömpölyög majd tova, ügyet se vetve rá, hogy a magyarság sajkája nem ring többé a hullámain [114]. Már-már arra gondolnánk, hogy kiábrándult a megváltónak hirdett forradalomból, ezt azonban cáfolják a soron következő írások; s ezért csak annyit állapíthatunk meg, hogy a forradalom megteremtette lehetőségek elszalasztása verte le. De tétlenségbe így sem süppedt. Az »ijedt fájdalom« hangján a humanizmus sugallta osztálybéke érdekében emelte fel szavát, bár nem hitte, hogy akadnak, akik megszívlelik azt. Meg akarta értenni a polgársággal, hogy létének egyetlen záloga az, ha világnézete szociális tartalommal telítődik, s be akarta láttatni a munkássággal, hogy méltatlan hozzá az erőszak eszközének körültekintés nélkül való alkalmazása. Racionalizmusa iránytűje után igazodva biztos volt benne, hogy a folyó megapadhat, de visszafelé nem folyhat. S ezt az igazságot a polgárság okulására mondta ki, melynek a hatalomhoz való makacs ragaszkodása nagyobb nyugalanságot keltett benne, mint a munkásságnak a hatalomért folyó kemény küzdelme [115].

A polgárságot már áthághatatlan szakadék választotta el a munkásságtól, de egyre mélyült az a hasadás is, amelyik a munkásság szociáldemokrata és kommunista csoportja közt támadt. 1919. februárjában a Munkástanács vezetése a »szélsőséges« kommunistáknak innen való kizárása után a »mérsékelt« szociáldemokraták kezébe került. Most már — taktikai megfontolásból — a szociáldemokraták is a kommunisták jelszavait vették át, s munkáshatalmat követeltek. Azt a taktikai megfontolást, mely őket ennek a lépésnek a megtételére kényszerítette, így ismertette a Szegedi Napló: »A kommunisták elburzsoásodással vádolták a mai vezető proletariátust, a polgári pártokkal való összejátszással, és azért követelték maguknak a hatalmat, hogy megcsinálhassák a proletárdiktatúrát. A szociáldemokraták erre a mai lépésükkel feleltek: megcsinálják a proletárdiktatúrát, de vérontás nélkül, s azt remélik, hogy ezzel sikerül biztosítaniok a békét.

Egyfelől abban bíznak, hogy a polgárság is szívesebben ismeri el ezt a proletárdiktatúrát, mint a kézigrántókat, másfelől abban, hogy a proletárdiktatúra tényleges megvalósításával sikerül leszerelni a komolyabb kommunista elemeket, amelyek nem személyek, hanem eszmék érvényesülését kéresték» [116]. Ennek értelmében a szegedi Munkástanács március 14-én átvette a hatalmat, azaz elmozdította helyéből a Károlyi-kormány által kinevezett kormánybiztost, dr. Dettre Jánost, meg polgármestert, dr. Somogyi Szilvesztert, s helyükbe kormánybiztosnak Wallisch Kálmánt, polgármesternek pedig dr. Czibula Antalt jelölte. Ily előzmények után mondta el Móra a Szegedi Színház március 15-i ünnepélyén azt a beszédét, melyben megint fölcsúszott a forradalom zászlajára [117]. Racionalizmusa félreérthetetlen szabadsággal fogalmaztatta meg vele a forradalom lényegét: »A forradalom egy gigantikus preri-égés, az elszabadult tüzet nem lehet megállítani, míg saját hamvába nem hal... és a forradalmak természetük szerint nem is lehetnek mások, mint erőszakosak és rohanók, mint a lávapatkok«, de humanizmusa visszahökkenett annak elemi erejű árájától — nincs az a társadalom, amely életével ne fizetné meg ezt az állandó lázát — írta — s azt kívánta, hogy a jövőben ne az ehhez hasonló földrengésszerű revolúció, hanem a nyugodt ütemű evolúció állandó sodrása vigyen előre. S a racionalizmus és humanizmus e drámai feszültségű küzdelme sem béníthatta meg. Lehet, hogy a forradalomba minden értékeikkel együtt beleégnék azok is, akik fölszították a parazsát — mondta —, de a forradalom tárja ki utódaink előtt a jövő kapuját, melyen túl egy jobb világ ígért földjének füvellő mezői zöldellnek.

Az kérdéses, hogy a Szegeden október 14-én kezdődő »békés proletárdiktatúra« valóban proletárdiktatúra volt-e, s a proletariátus vagy a burzsoázia érdekeit szolgálta-e —, de az bizonyos, hogy Móra nem a népiuralom elodázásának, hanem megteremtésének fogta fel a történeteket, ennek beköszöntét rendjénvalónak találta, s természetesnek tartotta azt, hogy a polgári vezetők helyébe munkásvezetők kerüljenek [118].

A munkásság zöme a Károlyi-kormány távozása után alakult Berinkey-kormány ígéreteinek sem hihetett, mert a viszonyok egyre rosszabbodtak. A birtokosok és tőkések szabotálása következtében nőttön-nőtt az elbocsátott ipari és szerződés nélkül maradt mezőgazdasági munkások száma, s akik dolgoztak, azoknak keresménye semmivé zsugorodott a mezőgazdasági és ipari termékek hiánya miatt napról napra fokozódó inflációban. Így március folyamán országszerte egymást érték a munkásmegmozdulások. Nemcsak a munkát meg a kenyeret követelték a tüntetők, hanem a kommunista párt február 21-én elfogott vezéreinek a szabadonbocsátását és a proletárdiktatúra kikiáltását is. S a belpolitikai bonyodalmakat egy külpolitikai kudarc tetézte be, nevezetesen a Vyx-jegyzék, mely a párizsi békeértekezlet határozata alapján az ország területe nagy részének átengedését követelte. A kormány nem tehetvén egyebet, lemondott, s hatalmát a szociáldemokrata és a kommunista párt egyesüléséből létrejött Magyarországi Szociálista Pártra ruházta át. A proletárforradalom minden vérontás nélkül diadalmaskodott, március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot.

Szegeden március 22-én vette át a Munkástanácstól a város irányítását a három tagból álló direktórium: Wallisch Kálmán, dr. Czibula Antal és Udvardi János. Itt 1918. december 10-től kezdve egyre szaporodtak a francia megszálló csapatok, s parancsnokságuk a »rend fenntartása« érdekében egyre többször avatkozott bele a város ügyeibe. A francia beavatkozást kétségtelenül a polgárság közbenjárásának kell tulajdonítanunk. E beavatkozás következtében kellett elmenekülniök Szegedről március 27-én a direktórium tagjainak. Ezzel a Tanácsköztársaság legfőbb helyi szerve megszűnt, s bár egyéb szervei látszólag még érintetlenek voltak, de az impériumot a megszállás jogán Betrix francia ezredes vette át, s kívánságára Dettre János és Somogyi Szilveszter ismét elfoglalták a főispáni és a polgármesteri széket. Kezdetét vette a restauráció műve, s Szeged ettől fogva az ellenforradalmi erők szervezkedésének a gócpontjává lett.

Móra az októberi burzsoa forradalomnak ösztönző vezére volt, a márciusi proletárforradalomnak megbízható támogatója. Polgári kötöttsége gátolta őt abban, hogy az élre lendüljön, az a meggondolás viszont, hogy ha nem lépünk előre, hátracsúszunk, az együttmenetelésre biztatta. Racionalizmusa meggyőzte arról, hogy a forradalmat ki kellett lendíteni holtpontjáról, de minden idegszála reszketett, nehogy folytatása valamiképpen megsértse a humanizmus íratlan törvényét. A lelki egyensúlyvesztéstől csak az a hit óvhatta meg, hogy a forradalom a továbbiakban sem kényszerül ezt lábbal tapodni, mert sem jobboldali rendbontások, sem baloldali kilengések nem fenyegetik — s ehhez a hithez annyira ragaszkodott, hogy merő agyrémnek tartotta az ily irányú merényleteknek még a lehetőségét is. Március 31-én tovább már nem áltathatta magát ezzel, mert bár baloldali kilengést nem észlelt, de jobboldali rendbontást igen. A munkásság nem veszélyeztette túlkapásaival a forradalmat, de a polgárság ellenforradalomra készülődött — méghozzá Szegeden. Oltalmat adó hitéből kiverve sikoltott fel a lelke: ne fogjatok fegyvert, nehogy fegyver által vesszetek el! [119]. Igaz, óva intette a polgárságot attól, hogy a munkásuralmat provokatív politikájával megtorlásra készítse, mégis megnyilatkozása lényegesen több volt, mint akár a városát a pusztulástól féltő író fájdalma, akár az erőszak felszításától irtózó humanista figyelmeztetése. Több, mert lép-ten-nyomon kibukkant szavaiból az a mérhetetlen ellenszenv és megvetés, mellyel a polgárság reakciós hajlamai iránt viseltetett. Gazdag ez a polgárság — mondta —, de csak a hasznot, hajtó erényeket gyakorolja; nem szívlelheti a tehetségeket, mert megzavarják »hasznos« szokásainak és szabályainak rendjét; élteti a forradalmat, mert megszabadítja a nemességtől, kivel eddig osztoznia kellett a pénzen, de nyomban szembefordul vele, ha az ő vagyonához nyúl. Lyon polgáraitól állapította meg ezeket, de a korbács Szeged polgárainak a hátán csattant, akik — s ezt nyíltan is szemükbe vágta — kevesen voltak, mégis kizsákmányolták az öntudatos fizikai és az öntudatlan szellemi proletárokat, s most képtelenek beletörödni abba, hogy a maguk munkájával kell megkeresniök a kenyerüket, s be kell érniök annyival, amennyi a többi embertársaiknak jut. A polgárság alapjában véve reakciós beállítottságának könnyörtelen leleplezése egy olyan írásban, melyet a létét is kockára vető kalandor vállalkozása miatt érzett ag-

godalom diktált — ez a legfényesebb bizonyítéka annak, hogy Móra a munkássággal érzett együtt.

Dr. Dettre János »a munkásságnak meg akarta mutatni az uralom lát-szatát, s a polgárságnak meg akarta menteni az uralom valóságát« [120], és ezért abban állapodott meg a francia parancsnokkal, hogy az katonasággal fogja megakadályozni a Tanácsköztársaság rendeleteinek végrehajtását. Így Szegeden a direktórium távozása után április első napjaiban lényegileg már meg is szűnt a proletárdiktatúra. Az ellenforradalmi tevékenység egyre nagyobb mérvű lett; aktív részesei és passzív hívei azzal vádolták Mórát, hogy ő a szervezkedés felfedezésével véres bosszúra szólította fel a tanácskormányt. Igaz, hogy efféle szándéknak nyoma sem volt vezércikkében, de az is igaz, hogy nem alap nélkül magyarázták azt bele. Észrevették, hogy az író milyen vérlázítóan nyilatkozott a polgárságról, s ez elég volt ahhoz, hogy legádázabb ellenségüknek tekintsék. Móra a vezércikke körül keletkezett félreértést el akarta oszlatni, de kísérletével csak még inkább felszította a reá fenekedők indulatát [121]. Kijelentette ugyan, hogy a Mementót szívének Szegedet féltő reszketésével írta, de hozzátette, hogy mint azt a puccskísérlés is igazolta, nem alaptalanul gyanakodott akkor, mikor a diktatúra megdöntésére irányuló készülődésről számolt be, és bevallotta, hogy undorodik azoktól, akik az idegen szuronyok védelmében akarják visszacsempészni a militarizmust, klerikalizmust és kapitalizmust. Lehetetlen, hogy azért exponálta magát ennyire, mert nem látta a Szegeden bekövetkezett pálfordulást. Valószínűbb, hogy azért szállt szembe minden erejével az ellenforradalmi próbálkozásokkal a forradalom vívmányaiért, mert a reakció hullámai elnyeléssel fenyegettek a progresszió parányi szigetét.

Április 25-én megalakult az Antibolsevista Comité, melynek Kelemen Béla lett az elnöke, ki személy szerint Móra Ferencet tette felelőssé a kommunista uralómért, s azt javasolta, hogy mindazokat a kommunistákat, akik kompromittálták magukat a proletárdiktatúra idején, telepítsék ki Amerikába, s ott egy kolóniát alapítva boldogítsák saját magukat, s tegyék meg Mórát a kultuszminiszterüknek. A polgárság, amelynek annyira belegázolt az önérzetébe, most nekitámadt, amiért lapjával egyengette a proletárdiktatúra útját, s támogatta azt. Valóban, a Szegedi Napló 1918/1919-ben elsősorban az ő hatására lendült túl a radikalizmuson, s tartott a szocializmus felé. Mivel a közhangulat annyira ellene fordult, megvált a Szegedi Naplónál viselt főszerkesztői tisztétől. Hangsúlyozva, hogy a maga jószántából, minden kényszerítés nélkül írta a Mementó-t, még egyszer összegezte politikai elveit, búcsút vett olvasóitól, s bejelentette, hogy elhagyja a szegedi közéleti szereplés színterét [122/a]. Vajon Hannibál tanár úr nem azért mond le tanári állásáról, mikor annak betöltése összeegyeztethetetlen elveivel, mert Móra is lemondott a Szegedi Napló főszerkesztői állásáról akkor, amikor úgy látta, hogy csak önmagát meghazudtolva tölthetné be azt? A Szegedi Napló május 9-i száma már az ő neve nélkül jelent meg.

Mórának a forradalmak idején tanúsított magatartása miatt állania kellett azt a hajszát, amit a Szegeden kibontakozott ellenforradalmi mozgalmak vezérkolompói — a »keresztény-nemzeti gondolat« apostolai — indítottak

ellene. »Jó embereim azt is javasolják, hogy gondoskodjam valamiképpen a személyem biztonságáról. Az indokolást gyöngéden elhallgatják, vagy óvatosan körülírják. De verik az ablakom brutális halálmadarak is. Üzeneteket hoznak, hogy én leszek az első, akit agyonver a polgárság hatalmas lendületű haragja» [122/b]. Megbánást nem érzett, kimagyarázkodni nem tartotta szükségesnek, önérzettel vállalta minden szavát, tettét — s abban a tudatban, hogy mindig a köz érdekében munkálkodott, emelt fővel várta az elkövetkezendőket. Sőt: folytatta közérdekű tevékenységét. Mikor az ellenforradalom szennyos hullámai már-már az egész országot elöntötték, s a reakció került hatalomra, ő annak a maroknyi csoportnak az első sorában harcolt, mely tovább is hú maradt a progresszió zászlajához. Helyezte e miatt egyre elvitatottatlenőbbé vált. A hozzá közelállók emlékeztése szerint rákerült a proskribáltak listájára, kiket a keresztény nemzeti eszme bajnokai a legkülönbébb módon tettek ártalmatlanná. Egy orvosbarátja emlékeztése szerint őt is örökre el akarták hallgattatni. »Vagyunk még néhányan, akik nem felejtettük el, hogy a politika miatt nem egyszer, élete is veszélyben forgott. Még vagyunk, akik tudunk azokról a kövekről, melyeket arra szemeltek ki, hogy Mórát a Tisza fenekére horgonyozzák le« [123]. Egy újságíró barátja arról tudósít, hogy Szalay József országos rendőrfőkapitány posztot állítatott a kapujába az ellene tervbe vett terrorcselekmények megakadályozására, mikor pedig hivatalos útjára indult a Dunántúlra, magával vitte, mert féltette az életét [124]. S hogy ezek a híresztelések megfeleltek a valóságnak, azt a Literatura egy névtelen cikkírója, minden bizonnyal Supka Géza, igazolja. E sorok írója »a megmondhatója annak, mit jelentett Móra lelki nyugalma nézve ez a barátság (itt Szalay Józseffel való barátságára gondol), akkor, mikor a gyűlölködés hullámai még azt a galamblelkű és színmagyar író is körülözlönlötték, s amikor egy országos főkapitány erkölcsi kiállása — szégyelljük, de mondjuk meg! — biztonságot jelentett« [125]. Így menekült meg írónk a testi kínzástól és erőszakos haláltól, de lelkileg nagyon sokat szenvedett ezekben az években. Kétségtelen, hogy a létbizonytalanság érzése is gyötörte, de talán még ennél is tűrhetetlenebb volt számára az a mellőzés, akadékoskodás, gáncsoskodás, bizalmatlankodás, mit nap mint nap kellett tapasztalnia, mióta jegyes emberré lett, s a legelkeserítőbb az, hogy a hatalomért tülekedők szemenszedett hazugságait is megtapsolta a hiszékenyek, a törtető szolgalelkű tömege, s tőle, aki a megvesztegethetetlen igazság fényét ragyogtatta fel, elhúzódtak, mintha belpoklos lett volna. Meghasonlott, volt úgy, hogy a lét is értelmét veszítette szemében, s megoldást az öngyilkosságban keresett. A hú orvosbarát ezt jegyezte fel életének erről a szakaszáról: »Ebben az időben annyira zavarosnak látta a helyzetet, hogy csak Supka erős keze tudta visszatartani tőle, hogy a Tisza mindent feledtető hullámaiba ne lépjen a körtöltésről [126]. Ennek a talajvesztettségnek az emléke kísért a Hannibál feltámasztása c. regényének egyik nagy jelenetében: a hős életének kínzó értelmetlenségétől a Duna hullámaiba temetkezve kíván megszabadulni.

E válságból való kibontakozás nagyszerű dokumentuma Mórának a Sokrates nevében papírra vetett »testamentuma« arról, hogy milyen mérhetetlen az emberi gonoszság, mily végtelen az emberi jószág, és hogy a go-

noszságtól kínpadra vont jóság végül is martirumában győzedelmeskedik [127]. Documente humaine ez az írás, az inferno mélységéből a paradiso magasságába szárnyaló lélek diadaláról számol be. Arról, hogy azt a csalódást, amit az embernyájak pásztorainak felelőtlenége és hamissága, s a nyájemberek bárgyúsága és aljassága váltott ki szerzőjéből, mint feledtetni az eszményekbe vetett hit; hogy az eszmények hivatásszerű szolgálata az egyetlen lehetséges életforma; hogy a hivatás betöltése szétfoszlatja a halál félelmetességét. Amily nyomasztó volt a válság, oly felemelő a kibontakozás. Aki ily emelkedett szempontból tekintette a történeteket, s akit épp ez a nagyvonalúság szabadított meg az önmarcangolástól, az pusztán azzal, hogy kimondta, milyennek látja a helyzetét, annyira fölébe nőtt »bíráinak«, kik békaperspektívából ítélték meg az eseményeket, hogy védőbeszéde, akárcsak Sokratesé, vádbeszéddé lett, annak a felfordult világnak az ítéletévé, melyben az érény bűnszámba ment.

»Aki igazán az igazságot akarja szolgálni, ne járja be Attika városait, és ne szónokoljon az agorán, hanem éljen mint magánember« — írta Móra testamentumában. Hannibál tanár úr valóban ezt az utat választotta: visszavonult a közélettől, melynek dögletes levegője megfullasztotta volna, de ő keményebb fából volt faragva. Az eszmények megszállottjaként, a hivatástudattól hajtva tovább vívta csatáit a fórumon — a progresszió ügyéért küzdött akkor, mikor ez a harc nemcsak kilátástalannak látszott, hanem egyetlen életveszéllyel is járt. Egészen 1922. májusáig gyakran találkozunk vezércikkeivel a Szegedi Naplóban. Ekkor a nagymúltú ellenzéki sajtóorgánium politikai nyomásra irányt változtatva kormánytámogatóvá vedlett át, s ettől kezdve nem írt bele Móra. Elvesztette minden színét, érdekességét, rövidesen meg is szűnt. 1922. októberében már a Szeged c. lapba dolgozott, mely méltó vidéki párja volt a pesti Világnak. Mindkettő konokul, tervszerűen fertőzte a közvéleményt a polgári radikalizmus eszméivel.

Az ellenforradalom a keresztény-nemzeti gondolat nevében hirdetett kereszteshadjáratot azok ellen a destruktív áramlatok ellen, melyek, ideológusai szerint, a magyarságot romlásba sodorták. Nemcsak a kommunistákat vonszolta a vádlottak padjára, hanem a szocialistákat, a polgári radikálisokat, sőt a polgári liberálisokat is, — egyszóval a »destruktívokat«, akik a háború befejezését követelték, szétszüllesztették a hadsereget, kirobantották a forradalmakat, s ezzel okot-módot adtak az ország megszállására és megcsonkítására. Főbűnösöknek természetesen a zsidókat kiáltotta ki a felülkerekedő reakció, kik bábként mozgatták titkos terveik szerint azokat a kétes elemeket, kik keresztény létükre zsoldjukba szegődve fajtájuk árulóivá lettek. Az ébredők egyik szónoka zsidócsahosoknak nevezte a zsidóság által letépett nép e fajtagadó fiait, kik annak érdekét minden pártban megvédelmezik. A legelvetemedettebbeket közülük meg is nevezte: *Wekerle* Sándor, *Eötvös* Károly, *Lengyel* Zoltán, *Fényes* László, *Krúdy* Gyula, *Ády* Endre, *Babits* Mihály, *Friedrich* István, *Andrássy* Gyula, *Apponyi* Albert [128]. Ne azon gondolkodjunk el most, hogy a szónok Ády Endrét *Andrássy* Gyulával egy gyékényre kerítette, hanem azon, hogy mily mélyre süllyedt e kor, melynek konstruktív politikusai zsidóméltóságnak bélyegezték a mégoly enyhe baloldaliságot is, és zsidóbérencnek a legártatlanabb, de hozzájuk képest mégis haladó ellenzékit is, és tele szájjal,

a mellüket döngetve rikoltották, hogy ők majd megalkotják a konstrukció nagy művét: a keresztény-nemzeti demokráciát, mely minden igaz magyart boldogít.

Azok, akik nem vesztették el józanságukat a vakbuzgók, együgyűek és törtetők e dervisüvöltésében, átlátták, hogy a keresztény-nemzeti gondolat-
tal való üzérkedés párját ritkító demagógia. Nagyszerű alkalom arra, hogy a reakció az antiszemitizmus ürügyén a progresszió gyökerére vesse fej-
széjét. Móra a tisztánlátók közé tartozott, s elég bátor volt ahhoz, hogy le-
leplezze ezt a szemfényvesztő játékot.

Egyfelől: védelmébe vette a destrukciónak gyalázott progressziót.

Azokban a napokban, mikor fölöttébb veszedelmes volt rokonszenvvvel
emlegetni a különféle »országvesztő« izmusokat, ő arra hívta fel olvasói
figyelmét, hogy az orosz kommunisták és a francia szocialisták egyaránt
ellenezték országunk területének a megcsonkítását. Az orosz kommunisták
tiltakozását minden kommentár nélkül közölte a Szegedi Naplóban a Nép
híradása alapján [129], de ami tárgyilagos tudósításként hatott egy »konst-
ruktív« lapban, azt joggal célzatos állásfoglalásnak tekinthették egy »dest-
ruktív« lapban. Akkor azonban már keserűen kifakadt a konstruktív újsá-
gok hálátlansága miatt, mikor azok elhallgatták, hogy a francia parlament-
ben 74 szocialista képviselő követelte vissza a magyar földet a magyar-
ságnak [130]. Persze a kockázatot csökkentette az, hogy a területi integri-
tásunkért síkraszálló kommunistákat és szocialistákat pártfogolta, de ennél
veszélyesebb vállalkozásoktól sem riadt vissza: az 1918-as magyar polgári
forradalom apologetájává szegődött, jöllehet az »októbristákat« hazaárulók-
ként emlegették. »Az októberi forradalom — írta —, ha magától lett, ha
csinálódott, ha okozat volt, ha ok volt, ha jót akart, ha rosszat művelt:
mindenképpen történelmi tény volt, és a felőle való ítéletmondás a törté-
nelem dolga lesz«... »Azokat a gyalázkodó dühkitöréseket, amelyekkel
a magyar sajtó nagy része leköpdöste az októberi forradalmat, s amelyeket
éppen a szertelenségük az erőltettség gyanújába kevert, nem most talál-
juk először politikai annaleseinkben. Kossuth forradalmát szóról szóra
ugyanazzal a frazeológiával nevezték patkánylázadásnak a Bach-korszak
lapjai...« [131].

Másfelől: megtépázta a konstrukciónak becézett reakciót.

Köntörfalazás nélkül kimondta, hogy nyoma sincs annak a zsidóvesze-
delemnek, melytől való félelmükben honfitársai országszerte félreverték
a harangokat. Löw Immánuel, Szeged főrabbiját tizenhárom hónapig őriz-
ték vizsgálati fogságban, a magyarság meggyalázásának és elárulásának
bűnét sütve rá, pedig a tudós zsidó pap ártatlan volt, s még a börtönben
írt munkájával is a magyarság hírét-nevét gyarapította [132]. Nem rejtette
véka alá ama meggyőződését sem, hogy a zsidóveszedelem ellen foganatosí-
tott intézkedések — megfélemlítés, kegyetlenkedés, internálás, likvidálás —
a haladó gondolkodás ellen elkövetett merényletek. Mikor Anatole Francet
kitüntették a Nöbel-díjjal, s az a százezer svéd koronát az orosz éhezőknek
adományozta, a Nemzeti Újság sietett megállapítani, hogy a Nöbel-díjas
költő a lipótvárosi kékharisnyák kedvence. Móra rosszmájúan azzal a kér-
déssel fordult a szerkesztőséghez, vajon azért minősíti-e a világhírű író
a lipótvárosi kékharisnyák kedvencének, mert az »a munkásmilliókban

látja a jövőendő reménységét, és a megújulás művében azzal az erővel érzi magát egynek, amelyet a történelmi fejlődés erre kijelölt: a munkásosztállyal?» [133]. Abból sem csinált titkot, hogy a történelem logikájának meghamisítása a haladó gondolkodást kárhozthatni a ránk súlyosodó mostoha sorsért, mert nyomorúságunk forrása nem a forradalom, hanem a háború [134]. Ezzel a hármas tagolódású gondolatsorral vetkőztette pórere az egyedül üdvözítő keresztény-nemzeti gondolat romboló tendenciáit, építő tendenciáit pedig a numerus clausus végrehajtása s a földreform halogatása miatt érzett keserűségében pellengérezte ki [135].

Nemcsak az eszmének, hanem az eszme apostolainak a tekintélyét is kikezdte. Nem ő tépte le homlokukról a babért, csupán napjaiknak hű krónikásaként feljegyezte, mint olvasták egymás fejére a »konstruktív« tényezők »destruktív« múltjukat, leszedve még a szentelt vizet is szentséges személyükről. Erdekes kulisszatitkok pattantak ki e csetepatékból. Wolf Károlyról, Várady Árpádról, Prohászka Ottokárról, Hegedűs Lorándról, Zilahi Kiss Jenőről [136]. A honatyák meg zajosan derültek, mert, íme, a főinkvizitorok fehérre krétázott homlokán éktelenkedett a legvörösebb bélyeg [137]. Nemcsak ily gonoszkodó izgágasággal ingerkedett a felfújott tekintélyekkel, hanem olykor úgy beléjük szúrt, hogy nyomban szétpukkadtak. Rendszerint nem a habzó indulat, hanem az elemző ész hangján szólt róluk, nem forrongó háborgással, hanem hideg gúnnyal. Úgy tett, mintha elhitte volna nekik, hogy a keresztény egység és a nemzeti egység tényleg az a csodaszer, amely megmeníthet a pusztulástól, s aztán aggóskodva kereste a kétfajta egységet a táborukban, és mert csak nem talált rá, az elmélet és a gyakorlat náluk divó antinómiájának feltárásával ábrándította ki belőlük azokat, akik a tényeket figyelmen kívül hagyva beugrottak jel-szavaiknak [138]. A versenyt futó különböző keresztényi vallásosságok és nemzeti hazaszeretetek tülekedéséből könnyű volt kiolvasnia az igazságot, hogy ti. a keresztény-nemzeti gondolat értelmezése körül dúló harcban voltaképpen a konstrukció egyes érdekcsoportjai mérkőztek egymással, s mindegyik azon iparkodott, hogy maga kaparintsa kezébe a hatalmat. Észrevette a jelenség mélyén lapuló lényegét, s keserűen állapította meg, hogy ki-ki a maga monopóliumának tartja az egy istent és az egy hazát, anélkül, hogy hinne benne [139], és ha a helyzet úgy kívánja, az új messiások attól sem riadnak vissza, hogy hitelrontással bénítsák meg vetélytársuk üzletmenetét. A konstruktív lapok — írta — a destruktív újságokat vádolják tekintélyrombolással, pedig hát a tekintélyrombolás a nemzetgyűlésen tombol, ahova a destruktívak be se tehetik a lábukat, s ahol a konstruktív »bálványok« úgy szétfúzzák egymást, hogy íme, már cserép is alig van belőlük [140].

A keresztény-nemzeti gondolat virágkora a Tanácsköztársaság megszűnésétől a Bethlen-kormány megalakulásáig terjedő időre esett (1919—1921). A terrorista vérengzések szörnyű két esztendeje volt ez — a hirhedt »kurzus«. Bölcsőjét azok az ellenforradalmi csoportok ringatták, melyek nyomban a Tanácsköztársaság kikiáltása után élénk tevékenységbe kezdtek: az Ébredő Magyarok Egyesülete és a Magyar Országos Véderőegyesület. Űtőerejüket a különböző tiszti különítmények alkották, ezek a fegyveres bandák, melyek az ún. tisztogatási munkálatokat végezték: elhurcolták, agyon-

kínozták, legyilkolták a zsidócsahosokat és a zsidókat. Az egymást gyorsan váltó Friedrich-, Huszár-, Simonyi-Semadam- és Teleki-kormányok tagjai a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából és a Kisgazdapártból kerültek ki. Programjuk szerint a keresztény-nemzeti demokrácia megteremtését vallották céljuknak, s ehhez igazodva szóval ugyan elítélték az atrocitásokat, de tettel elősegítették, azt a látszatot keltve, mintha tehetetlenek lennének elkövetőikkel szemben. Az említett erőszakszervezetek a polgárság krajcáros szatócsi, kócos mesteri, tisztviselői és értelmiségi, a parasztság módosabb, s a munkásság lumpenproletári rétegéből toborzott banditáit a háttérben azok bujtogatták fel a gaztettek kieszelésére és végrehajtására, akiket legérzékenyebben sújtottak a forradalmak: a nagybirtokosok és nagytőkések.

A zsidók és zsidócsahosok ártalmatlanná tételének ürügyén garázdálkodó s hivatalosan eltűrt anarchia részben kiirtotta, részben megfélemlítette és elnémította az ellenzékét, s ezzel a feudálisok és kapitalisták malmára hajtotta a vizet, abban azonban megakadályozta őket, hogy kényük-kedvük szerint csillapíthassák profit után kapadozó mohóságukat, mert a személyi és vagyoni biztonság hiánya nagyban csökkentette a vállalkozási kedvet. A termelés fokozása nemcsak azért meredt eléjük parancsoló követelményként, mert e nélkül nem növelhették hasznukat, hanem azért is, mert ezzel gátat vehettek volna az éhező és sínylődő profanum vulgus itt-ott csak kitörő lázongásának. De ha feléledt volna az elalélt vállalkozási kedv, a szakemberek szerint akkor sem állhatott volna talpra az ország külföldi hitel nélkül; a nyugati kapitalisták viszont saját szervezett munkásságuktól tartva, mely felháborodva figyelte a fehérterror magyarországi garázdálkodásait, nem voltak hajlandók nagyobb összegű kölcsönt folyósítani gazdasági életünk vérkeringésének a felpozsztítására. Hogy a föld és a pénz arisztokráciáját éppen e miatt mennyire feszélyezte a művelt nyugatnak a magyarországi viszonyokról alkotott kedvezőtlen véleménye, azt mi sem bizonyítja inkább, mint Windischgraetz hercegnek, a keresztény tábor egyik vezérének nyilatkozata, melyet Móra nem éppen enyhén csipkedő kommentár kíséretében szóról szóra kinyomatott. »Kénytelen vagyok — mondta a nagyúr — a múlt kormányzatának kül- és belpolitikai hibáit szóvátenni. A kommunizmus óta folytatott kormányzat alapvető hibája a belső bajok és a tényleges állapotok leplezése. Mi üvegházban ülünk, és az idegenek mindenhova betekinthetnek, semmi sem maradhat titokban. Mi nem merünk beszélni, a külföld pedig mindent tud és nevet rajtunk [14]. A kölcsönre persze égető szüksége volt a feudum és a kapitál hatalmasságainak, tehát valamiképpen feledtetni akarták Európával a kurzus keltette veszett hírünket. A destruktívokat tehetetlenségre kárhozható kötelékeket egy esetleg fellángoló harmadik forradalomtól való féltükben nem lazíthatták meg, viszont nyílt üldözésüknek feltétlenül véget kellett vetniük, s így ahhoz a megoldáshoz folyamodtak, hogy a látszatot megszüntették, de a tényen mit sem változtattak, vagyis: függönyöket akasztottak az üvegház áttetsző falaira. A konszolidációs törekvések voltak ezek a függönyök, s az 1921—1924-ig terjedő korszak ezeknek a jegyében zajlott le.

Ekkor léptek elő a háttérből a nagybirtokosok és nagytőkések, s hívta életre harcos szószólójuk, Bethlen István, az Egységes Pártot.

Nem volt könnyű a munkája, mert ahhoz, hogy összegyűrhassa e koloszszust a Keresztény Nemzeti Egység Pártjából és a Kisgazdapártból, előbb e két párt érdekellentétekből folyó ellenségeskedését kellett megszüntetnie. Úgyes politikus lévén, hamarosan célt is ért. Móra így számolt be sikereiről: »A bömbölő hullámok elcsöndesedtek, s ma már kereszténypárti és kisgazdapárti habok egyforma alázattal nyalják a kormányhajó fenekét. Az úgynevezett szabadságjogok lármás hangoztatásával fölhagytak mind a két oldalon, s egyesültek a destrukció nemes gyűlöletében« [142]. A kitűnő gróf azonban nem érte be azzal, hogy megteremtette a treuga deit az acsarkodók közt, hanem állandósítani is akarta azt, s mikor Nagyatádi Szabó István, a kisgazdapárt vezére a kereszténypártot támadta a kormány politikája miatt [143], ugyancsak »megfegyelmelte« őt a békeháborításért. A lázadó heroikus bátorsága komikus meghunyászkodásba fulladt, s Móra a történeteket egy csúfondároskodó találós mesével kommentálta, mit azonnal meg is fejtett ilyképpen: »Fölültem a vasútra, elmentem Ceglédre, vettem ottan istennyilát, hajigáltam a testvérpártba, odajött a miniszterelnök, rám vágott egy mosolygással, visszaestem a koalícióba« [144]. A helyrebillentett egyensúlyt a medvét megnyergelő sündisznóról szóló mesével példázta, s ebből az derült ki, hogy a Kisgazdapárt mindenben engedni kényszerült a Kereszténypártnak [145]. Nagyatádi szégyenletes meghátrálását Bethlen kínálkozó alkalomnak tekintette arra, hogy a Kereszténypártnál mégiscsak veszedelmesebb Kisgazdapártot egyszer s mindenkorra magához láncolja. Lovagiasan jobbát nyújtotta a ledőfött leventének, mit az vonakodás nélkül el is fogadott. Bethlennek és Nagyatádinak ez a közfogása tette lehetővé azután a kormány iránt lojális magatartást tanúsító Egységpárt megalakítását, melyben a volt keresztények is, a volt kisgazdák is csak egy-egy csoportot alkottak.

Bethlen a nevével és védnökségével induló konszolidációs törekvések korszakában (1921—1924) ennek a mammut-pártnak a támogatásával megkísérelte helyreállítani a parlamentáris kormányzásnak a terrorista vérengzések korszakában az anarchikus beavatkozásoktól annyira megtépázott tekintélyét. Magát a célkitűzést, hogy az anarchiát a parlamentarizmusnak kell felváltania, Móra a jelentőségéhez mérten értékelte. Mégis metsző ironiával regisztrálta a parlament tekintélyének helyreállítására irányuló kísérletet. Hol a parlamenti illem rehabilitásáért küzdő mozgalom ellen tiltakozott, mert az a liberális tradícióhoz, s így az európaisághoz való viszszakanyarodást jelentette [146], hol parlamenti botránytechnikánk egy századnegyed alatt elért fejlettségi fokán hatódott meg [147], s ez a destruktív gúnyolódás ugyancsak felbőszítette a konstruktív lelkületű politikusokat. Ez az ironia kettős forrásból eredt. Egyrészt abból az elégtételérzetből, mit jó urainknak az átkos destrukció sutba dobott kormányzási eszközei után való kétségbeesett kapadozása váltott ki belőle, másrészt abból a kárörömrzetről, mit azon való buzgó igyekezetük keltett benne, hogy mielőbb európai mázzal vonják be rendszerüket. Persze a parlamenti illem a parlamentarizmusnak mindössze formai feltétele, tartalmi feltétele pedig a népképviselő elvén alapuló parlamenti szervezet létrehozása és szabad működésének biztosítása, s Bethlen ez utóbbit természetesen semmiképpen sem akarta megteremteni. Írónk nekikeseredetten támadta őt emiatt. Mikor

a miniszterelnök tervbe vette a főrendiház életrehívását, hogy ezzel is szilárdítsa a felső tízezer hegemoniáját az alacsonyrendű tömeg fölött, épé- sen jegyezte meg, hogy az arisztokrácia éppannyi főrendiházi tagot választ majd, mint a vármegyei és városi törvényhatóságok, tehát az egész polgári Magyarország a mágánásokkal egyenrangú tényezőnek vétetik, s rossz- májúan azt indítványozta, hogy merő szánalomból nyissuk meg a magyar főrendiház kapuit a detronizált dinasztiai tagjai előtt is [148]. Mikor a mi- niszterelnök házszabály-revízióval szándékozott harc képtelenné bénítani az ellenzéki képviselőket, megmagyarázta olvasóinak, hogy a tervezett intézke- dések nem egyebek, mint a fojtogatás alkotmányos eszközei [149].

Már ez a sajátos parlamentarizmus is a kormány ellen ingerelte Mórát, méginkább az általa meghirdetett program lényegét tevő aranyközépút- gondolat, melynek diadala beavatottak szerint a nemzeti demokrácia meg- valósulását jelentette volna. Bethlenék ugyanis elvként hangoztatták, hogy legfőbb feladatuknak a baloldali és jobboldali szélsőségek visszaszorítását tartják, tetteleg azonban a baloldalt annyira elnyomták, hogy szóhoz sem juthatott, a jobboldalt viszont szabadjára engedték, s így írónk az elmélet és gyakorlat e diszharmóniájából megbizonyosodott arról, hogy az arany- középút gondolatát közönséges propaganda eszköznek használják. Neki- veselkedett, s kiméletlenül leleplezte a kormány ámító taktikázását.

A miniszterelnök, a külföldi polgári demokratikus államokra való te- kintettel, melyeknek kormányaitól segédkezet várt, gyakran hivatkozott arra, hogy Magyarország is demokratikus állam, s ezt azzal igazolta, hogy parlamentjében ott ülnek a parasztság, sőt a szociáldemokrata párt vezéré- vel, Peyer Károllyal kötött paktum után, a munkásság képviselői is. A cég reklámja persze Nagyatádi Szabó István volt, a kisgazda miniszter. Móra hitelrontásra vetemedett. Mikor Bethlen Ramsay Mac Donaldot, az angol miniszterelnököt ezzel a nagy attrakcióval próbálta elkápráztatni, ő helyre- igazította ama tévedését, mintha a csizma egyet jelentene a demokráciával. »Az a Nagyatádi Szabó István — írta —, aki a botbüntetéstől a numerus claususig minden reakciós törvényhez hozzájárult, az, ha százszor csizmát hord, akkor sem alkalmas arra, hogy ő legyen a magyar demokrácia rep- rezentánsa a nyugati demokrácia előtt« [150]. Házi használatra szánt meg- nyilatkozásaikban különben Nagyatádi is, Bethlen is óvakodtak demokra- tikusnak minősíteni közös politikai irányukat. Én és a miniszterelnök a *népies* szót kimondottan és megállapodottan a *demokrata* szóval egyen- értéküként használjuk, és én akartam, hogy a *demokrata* helyett a magya- ros *népies*-t használjuk — mondotta a kisgazdaminiszter egy interjú alkal- mából, s írónk sietve fűzte hozzá ehhez a maga fullánkös megjegyzését: »Nos, mi nagyon helyesnek tartjuk, hogy azt a politikát, amiben most meg- egyeztek Bethlen István és Nagyatádi Szabó István, nem demokratikus, hanem népies politikának nevezik, mert sehol Európában, sőt még a ku- tyafejű tatárok közt sem fogadnák el demokratikus politikának azt a poli- tikát, amelyből hiányzik az általános választójog, a szabadsajtó, a közteher- viselés, a jogegyenlőség, és amelynek vezérmotívuma a kisüst [151]. Több ez, mint e politikai irány szellemes kifigurázása: lényeglátó felismerés. Móra észrevette, hogy a kormány ügyes bűvészmutatvánnyal — a demok- ratát a népiessel azonosítva — azt a látszatot akarta keltetni, mintha az

általa melegen pártfogolt népies irányzat azonos lenne a demokratikus iránnyal. Most a politikai népiesség álarcát tépte le, s mint majd látni fogjuk, a kulturális népiességnék is felfedte az igazi arcát. Abból, hogy Bethlen, legalábbis külföldön elhangzott beszédeinek tanúsága szerint az igazi demokráciának is nagy tisztelője, a legsúlyosabb vádat kovácsolta el-lene. Miért húzza elő hamiskártyás módjára adutnak Genfben a mellény-zsebéből a demokráciát, s miért cseréli fel azt itthon Gessler Hermann figurájával? [152].

Írónk nemcsak arra mutatott rá, hogy a baloldal gúzsba van kötve, hanem arra is, hogy a jobboldal kénye-kedve szerint garázdálkodik. Az erőszakszervezetek jól bevált eszközeikkel tovább is folytatták nemes harcu-kat a konstrukcióért, s ezzel olykor már a parlamentáris kormányzat lát-szatát is veszélyeztették. Hol nyílt utcán vagy kávéházban inzultáltak a zsidókat, meg a zsidócsahosokat, hol pokolgépet csempészték be rendőri-leg engedélyezett összejöveteleikre, hol a kormány ellen tüntettek, mely — úgy látták — fölöttébb kesztyűs kézzel bánt a destruktívokkal, hol puc-scot szerveztek a hatalom átvételére. Bethlen vonakodott attól, hogy erélyes intézkedésekkel egyszer s mindenkorra végetvessen e vadmagyarkodá-soknak, egyrészt azért, mert bizonyos kötelezettséget vállalt velük szemben, mikor lehetővé téve az egységespárt megalakulását, hozzásegítették őt az impériumhoz; másrészt azért, mert bármikor felhasználhatta őket a prog-resszív erők szétzűzésára. Mikor már sok volt a rovásukon, rájuk ripako-dott, s a háborgó közvélemény megnyugtatóására vizsgálatot rendelt el elle-nük, mely kiderítette ártatlanságukat, s ő így »nem tehetett semmit«. Móra a maga riasztó voltában tárta fel ezt a visszás helyzetet. Mikor egyszer több ébredőt puccskísérllet miatt őrizetbe vett a rendőrség, s az a hír járta, hogy a miniszterelnök föl fogja oszlatni egyesületüket, színlelt aggodal-maskodással kérlelte őt, hogy ne szánja rá magát a végzetes lépésre, mert akkor még csak nem is védekezhetik az ellen a súlyos vád ellen, hogy vá-lasztási segédcsapatait, mikor már nem volt szüksége rájuk, szétkergette (153). Még élesebb hangon kelt ki akkor, mikor az ébredők bombadobással vetettek véget egy zsidó bálnak. Egyenesen bűnrészességgel vádolta a kor-mányt, amiért kétértelmű magatartásával újabb meg újabb gaztetre bá-torítja fel a brigantikát. Kétértelmű a magatartása, mert vannak majdnem liberális nyilatkozatai, de nincsenek liberális tervei; elfojt minden liberális megmoccanást, bár nem terjeszt törvényjavaslatot a nemzetgyűlés elé a pogromról; elítéli a bombával dolgozó fajvédőket, de fel nem akasztatja őket (154). E súlyos kitételek miatt vádat is emelt ellene a szegedi ügyész-ség, s már közeledett a tárgyalás napja, mikor Lambrecht Kálmán Szege-den jártában értesült erről Mórától. Ő abban az időben a Magyarság mun-katársa volt, s kérésére annak szerkesztője, Pethő Sándor interveniált eb-ben az ügyben Nagy Emil igazságügyminiszternél, aki sürgőnyileg utasította a szegedi ügyészséget, hogy ejtse el a vádat [155]. E kellemetlen incidens sem riasztotta meg írónkat, még többre merészkedett. Egy ügyész kijelen-tésére támaszkodva azt állította, hogy a kormány programja s az ébredők programja közt igazában nincs is különbség [156].

A baloldali akciók hiánya s a jobboldali akciók bősége egyaránt az aranyközépút gondolatával üzőtt demagógiára utalt.

Hogy a keresztény-nemzeti gondolat s az aranyközépút gondolat kortesfogásával megkaparinthatták, s kezükben tarthatták a hatalmat az ellenforradalom kreatúrái; hogy a hatalom bitorlói marakodtak a húsosfazék körül, s egyéni érdeküket közérdeknek álcázva egymással versenyezve iparkodtak növelni híveik táborát; hogy a konszolidáció idején is dühöngött az anarchia, s félő volt, előbb-utóbb atomjaira hullik az egész organizmus; hogy mindennek következtében az európaiságunkat tagadó kőkorszakbeli állapotok uralkodtak az országban, s a materiális, morális, és kulturális bomlás facies hyppokratikáját mutatta társadalmunk — mindez keserű kétségbeeséssel töltötte el Mórát. Ez néha csak a vezércikk egy-egy részletéből buggyant ki, de sokszor a vezércikk egészét áthatotta. A végső széthullás fenyegető rémétől kínzottan nem egyszer tört fel belőle a nemzetét féltő síkoly: magyarok, béküljünk meg egymással! [157]. Hol a gazdagokat és szegényeket biztatta összetestvéresedésre [158], hol a konstruktívokat kérlelte, hogy hagyjanak föl a destruktívok üldözésével [159], hol a destruktívoknak könyörgött, hogy forrjanak össze egységes tömbbé [160]. Humánizmusért kiáltott a kannibalizmus dühöngése idején, s mert szava pusztában kiáltó szó maradt, megingott a hite az emberben. Az ember fáj a földnek — énekelte Vörösmarty, s ő tovább szötte ezt a gondolatot. »A Föld beteg, a Föld lázas, a Föld remeg a forrongó emberiség alatt, és a Föld »hatalmasainak«, a vezérférgeknek öblös szája irgalmatlanságokat bömböl és iszonyatokat okádik, és követeli, hogy az ember továbbra is farkasa legyen az embernek, hogy továbbra is marja, falja, tépje, szakítsa azt a testvérét, aki békességre rendeltetett mellé. Ők azt mondják magukról a történelmi halhatatlanságba vetett hittel, hogy szilárdak, mint a szikla, és a Föld úgy labdázik hegyekkel és óceánokkal, mint a villamosrúd a bodzabél-golyócskákkal. Ők szentnek hiszik a gonoszsgát, amely éhséggel, fájdalmas sebekkel, fölösleges szenvedésekkel szaporítja az ember veleszületett szomorúságát e világban, és a Föld mordul egyet, és nem lesznek többet se bűnök, se erények, se győzők, se rabszolgák, se bombamerénylők, se internáltak, se államférfiak, se hangyák, se szemétdombok, se piramisok, csak a fekete semmi, a thanatosz« [161].

A terrorista vérengzések és a konszolidációs törekvések két egymásra következő szakaszát jelölik annak a kornak, melyben a legtöményebb reakció, a fasizmus veszi át a hatalmat, és építi ki hatalmi állásait. A fasizmus a nagytőke — nálunk a nagybirtokkal összefonódott nagytőke — diktatúrája, a monopolkapitalizmus korának sajátos kormányrendszere Európában. Magyarország a kapitalista fejlődésben messze elmaradt a nyugati államoktól, mégis először itt épült ki, mert az ellenforradalommal ismét felülkerekedett régi uralkodóosztályok elvesztett hatalmuk helyreállítására a legerőszakosabb eszközökhöz kényszerültek folyamodni. A fasiszta diktatúra tömény diktatúra, célja mindennemű demokratikus vívmány megsemmisítése, imperialista háború kirobbantása vagy legalábbis előkészítése, s célja eléréséhez tömegbázisként a kisexisztenciákat használja föl, kiket vágyaik teljesülését ígérő jelszavakkal téveszt meg úgy, hogy a fasizmus valósággal a kisexisztenciák lázadásának látszik.

A két korszakot Móra is egyazon kor két szakaszának tekintette, s azt is, ezt is a kurzus vagy konstrukció névvel jelölte, valószínűleg azért, mert

nem tapasztalta, hogy az anarchiát felváltó parlamentarizmus a helyzet lényeges megváltozását vonta volna maga után. Fogalmilag ugyan nem határozta meg a »legújabb« kormányrendszer, a fasiszmus lényegét, mégis a gyökerére vetette a fejszét, mikor a neki elviselhetetlen jelenségeit kárhoztatta. Valósággal kihozta a sodrából, hogy megint a nagyurak markába kerültünk, akik a Habsburgok és a háború hívei most is, s azokat, akik elkergették a Habsburgokat és abbahagyták a háborút, mint októbristákat félrelökték az újtukból [162]. Szemükre vetette, hogy bűnszövetkezetté tömörültek, s destruktív magatartásuk miatt csak a tekintetes és tisztelt címet vonták felelősségre, de akiket méltóságos és kegyelmes titulus illet, azoknak a hajaszála sem görbült meg [163]. Könnyörtelen parancsuralmuk valószínűleg a háború elején gyakorolt kegyetlen parancsuralmat juttatta eszébe, mert a düh, a gúny, a kétségbeesés, a keserűség, a szenvedés lázában égve most is a paroxizmus hangján lázadt ellene, mint akkor. Általában a parancsuralom minden formáját a humanizmus ellen elkövetett merényletnek tartotta, mégis a munkásság parancsuralmát indokolta, mentette, mert az a progresszió ügyét szolgálta, az újráleledt nagybirtokosoknak és nagytőkéseknek a parancsuralmát — a reakció diadalát — azonban a legsötétebb színekkel jellemezte. Csupa előremenésnek álcázott hátramenés — írta — [164], s hogy neveltségessé tegye azt a jobboldali hírverést, mintha a terror és a konszolidáció korszakával egy új alkotó kor hajnala köszöntött volna ránk, a nemzeti reneszánsz korának becézte ezt, már tudniillik abban az értelemben, hogy nemcsak az 1914 előtti állapotok vannak visszatérőben, hanem az 1848 előttié is, sőt némely részben még az 1526 előttié is [165].

Móra tehát felismerte a fasiszta diktatúra tényét, jellegét, de felismerte célját is, s ezért támadta következetesen a demokráciának fittyet hányó s imperialista háborúra serkentő politikát. A következőkben röviden vázoljuk azt a harcot, mit ellene folytatott.

Az »érdeklődés homlokterébe« helyezett királykérdés magában is megbízható jele volt annak, hogy itt tüzzel-vassal restaurálják a régi rendet. Uralkodóosztályaink visszaállították a királysági államformát, mert ennek a sáncai közt érezték magukat leginkább védettnek a népuralmi törekvésekkel szemben, arra nézve ellenben, hogy kit ültessenek a trónra, megoszlott a véleményük, s ellenfélként csaptak össze a Habsburgok jogát hangoztató legitimisták a szabad-királyválasztókkal. Móra azt tartotta, hogy ez merőben az ő kérdésük — ti. a nép ennél fontosabb kérdésekkel viaskodik —, s nyugtalanította őt, hogy nem csupán a kisebbséget hozta lázba, mely sokat várt a megoldásától, hanem a többséget is, mely semmit sem remélhetett, akár így, akár úgy dől el. Petőfi szavait idézte, hogy azoknak jövőbevilágító fényénél vegyék észre az eltévelyedettek, mily anakronizmus a huszadik században a királyság intézménye [166], s maga is okosította őket, lássák be, semmi szükségük sincs arra, hogy koronás fő rendelkezzen velük, és csak azért nem tudnak elleni nélküle, mert vezetőik beléjük nevelték a lojalitást [167]. S az értelmiség — legalábbis a vidéki értelmiség — nevében kijelentette, hogy ez bizony egyáltalán nem kíváncsi a királykérdésre, mert minden érdeklődését a gazdasági kérdés köti le: mit eszik tavaszra, mibe öltözik a nyáron, és mivel fűt a télen? [168].

Nemcsak azért akarta levenni a királykérdést a napirendről, mert félő volt, hogy a hatalmasok ennek feszegetésével még polgárháborúba sodorják a nemzetet [169], hanem azért is, mert úgy látta, hogy az elvonja a figyelmet egyéb fontosabb kérdésekről, mint amilyen például a gazdasági kérdés. Pedig a nép ennek a terhe alatt roskadozott. Az infláció elsősorban az ipari és értelmiségi munkásokat sújtotta, mert a vállalatok, hivatalok az ő bérükön nyerték vissza azt, amit a pénz romlása következtében vesztek — s az infláció megszüntetését célzó szanálást is az ő rovásukra hajtották végre: csökkentették a fizetésüket, emelték az adójukat, és tömegesen bocsátották el őket. Móra ezért tekintette központi kérdésnek a gazdasági kérdést. Szellemesen támadta a kormánynak az országot nyomorba döntő gazdaságpolitikáját. Bebizonyította, hogy az inflációt, mely a szegényeket a tönk szélére juttatja, a gazdagok vagyonát viszont növeli, maga a kormány tartja fenn. A bizonyítás menete a következő. Tétélezés: Nincs krumpli, mert kiviszik, nincs liszt, mert kiviszik, s mikor nagysokára előkerül az, mit a közéletmezésre szántak belőle, megfizethetetlen árat kérnek érte. Okoskodás: De miért viszik ki? Hiszen a nép főtáplálékául szolgáló cikkekből csak akkor szabadna exportálni, ha bővíben lennének azoknak. Azért kerülnek a határainkon túlra, mert a termelőnek vagy kereskedőnek busás hasznót jelent a kivitel. Kiviteli engedélyt csak azoknak adnak a minisztériumok, akik erre érdemesek, az érdemességet pedig a hon legfőbb atyái vagy az ezek kegyét élvező bennfentes elemek készséggel igazolják, ha »megkenik« őket, erre pedig mindenkor hajlandók az ügyfelek, mert tudják, hogy ami elvesz a vámon, az megtérül a réven: a megvesztegetésre szánt összeget sokszorosan bevasalják majd a hazai fogyasztó közönségen [170]. Következtetés: Minthogy a termelőnek és kereskedőnek eminens érdeke exportálni, a »nemzeti vezérek«-nek pedig eminens érdekük panamázni, az export és az exportpanama állandósítja az árdragulást, az árdragulás pedig napról napra fokozza az inflációt. Azt is bebizonyította írónk, hogy a kormány az államháztartás racionalizálása címén a szanálással a vékonypénzüektől az utolsó falat kenyeret is elvette, a duzzadt erszényűeket meg ingyencfalatokkal örvendeztette meg. Az ún. nem szorosan vett városi köztisztviselőktől megvonták az olcsó szemet, fát, ruhát meg cipőt, tehát az illetményük nagyobb felét, mert valaki mindenáron »országmentő ötlettel« akart előhozakodni, hogy bezsebelhesse annak anyagi s erkölcsi hasznát [171]. Azon meg egyenesen nevezhetnékje támad az embernek, hogy a tisztviselőktől megvonták a tinta- és tolléllátmányt, mert a fogpiszkálót ugyan elspórolták a terítésnél, de az ezüstkanalat nem, hiszen »Csonka-Magyarországnak háromszor annyi miniszteri tanácsosa van, mint amennyi volt Nagy-Magyarországnak«, száznál több helyettes államtitkára, négy pénzügyminisztere és négy pénzügyi államtitkára [172]. De a legmulatságosabb az, hogy a szanálás lebonyolítására külön szanálási államtitkárt neveztek ki, mert állást kellett adni az egységespárt egy úri védecének [173]. A kormány kezetes álszenteskedéssel kísérelte meg leleplezni gazdaságpolitikájának e bűneit: nagyarányú takarékosági propagandát indított: intézményesen is le akarta szoktatni a költsékezésről azokat, kiknek üres volt a zsebük. Móra nyomban észre vette, hogy ennek az erkölcsnemesítő mozgalomnak az apostolai bort isznak és vizet prédikálnak.

Bölcs dolog-e — kérdezte —, ha azok intik javulásra a haza léha fiait és leányait, akik a maguk fényes kaszinóiban és ragyogó ebédlőiben szintén nem ellenségei az életvidámságnak? Szabad-e puritánságot követelnie annak az államnak, »mely a vagyonelosztást istentől elrendelt dolognak tartja, amelyet föltétlenül tisztelni kell. Aminthogy az állam tiszteli is, mert hiszen semmiféle komoly szociális intézkedést ennek a helyzetnek a megváltoztatására nem láttunk« [174].

Éppily kemény bírálattal illette a kormány kultúrpolitikáját is, mely lényegében a kultúra fölött gyakorolt szigorú cenzúrára korlátozódott. A rendszer létének, jellegének és céljának igazolását követelte a kultúrától, s így a múlt örökségeként rászálló művészi és tudományos alkotásokból a neki használhatatlanokat *elsikkasztotta*, s ha ezt közbotrány nélkül nem tehette, *meghamisította*, a jelen művészei és tudósai közül pedig csak azokat *futtatta*, akik feltétel nélkül behódoltak, azokat pedig, akiket nem tartott nagyon veszedelmesnek, *megettúrte*. Móra abból, hogy egy arisztokrata szociológus az alsóbb osztályokban elterjedt egykézésért a Malthus-elméletet hibáztatta, nem pedig az életkedvet fojtogató nyomort, fegyvert kovácsolt a hivatalosan jóváhagyott és engedélyezett kultúra ellen: a kiváltságos kevesek eszköze az — mondotta — a kisemmizett tömegek járomba törésére; mikor a gróf úr a szaporodás érdekében hallatja szavát, nem is a nemzetet félti, hanem az olcsó napszámot [175].

Hol kérő, hol követelő, hol feddő, gúnyolódó, hol ítélkező hangon kérte számon az európai és magyar haladó hagyomány legnagyobb értékeit, mik progresszív jellegük miatt a reakció martalékává lettek. A Színművészeti Tanács — a numerus clausus alkotójának, Haller István kultuszminiszternek a műve — betiltotta Tolsztoj Leó világhírű darabjának, a *Sötétség hatalmá*-nak előadását. Nem tudni miért — fűzte hozzá a hírhez irónk —, hiszen nincsen benne egy fikarcnyi destrukció se, mindössze hátborzongató képet ad a cári Oroszországról, amelyhez nekünk semmi közünk [176]. S mikor országsherte a kurzus házi használatára szánt refusált ál-Petőfit ünnepelették, némi ízelítőt adott az igazi Petőfiből. »Reméljük — írta —, hogy a sok ünnepi lakoma tószttjai közt nem sikkad el az a Petőfi sem, aki most nekünk különösképpen kedves-és vigasztaló, és aki ő tulajdonképpen volt: a szabadságjogok demokratikus hirdetője, az emberi haladás fanatikuss hívője, az a Petőfi, aki a maga progresszív és radikális elvei miatt népszerűtlen volt egy időben, de az elvekért való helytállás gyönyörű példája marad az idők végezetéig.« Miért hallgatnánk el — kérdezte —, hogy ő is nyilatkozott a királykérdésben, mikor még a róla elnevezett társaságnak kégyelmes elnök ura is tiszteli és becsüli munkáit, pedig ízig-vérig lelkes és áldozatkész legitimista-rojalista [177].

Jelenének hangos művészi sikerei nagyobbára szájalomra méltó elmeszülemények voltak, miket elvtelen vagy tehetségtelen, vagy elvtelen és tehetségtelen bértollnokok hoztak létre a destrukció gyalázására és a konstrukció dicsőítésére. Szabó Dezsőnek, talán mert írónak érezte, s az írói felelősséget komolyan vette, többször is nekirontott. A kurzus e Don Quijote-ja úgy emlékezett, mintha 1914-ben a frontra induló katonákat a lipótvárosi gazdag zsidónók búcsúztatták volna a legkitörőbb örömmel, s ő azzal próbálta meg helyrezoikkenteni a memóriáját, hogy megkérdezte tőle, miért

nem azon frissiben közölte e nemzet javát szolgáló megfigyeléseit? »Mert így lesznek, akik letagadják a dolgot, és úgy emlékeznek rá, hogy a piszkos csókokat nemcsak a zsidó rüfkék, hanem a mágnás honleányok is ösztöngatták, s magyar nagyasszonyok is szórták a virágot. S jobban is imponált volna e kitűnő író, ha akkor írta volna meg ezeket a férfias sorokat, amikor haditörvényszék előtt fizették volna értük a honoráriumot« [178].

Döbbenettel nézte a tudomány elaljasodását. Felháborodott azon, hogy a tudomány négy kiváló munkását fosztották meg egyetemi tanszékétől destruktív múltja miatt, s azon, hogy s mint tülekedtek az aspiránsok a megürült helyek körül, a konstruktív szellemű tudomány reménységei, akik »nyíltan és titokban« már eddig is szereztek némi érdemeket. »Nem tudományos működésük, nem oktatási tevékenységük által — hanem gerinctelen behódolással a ma urainak, még tudományos meggyőződésük, eddigi múltjuk megtagadása árán is.« Általában — állapította meg — azok, akik ma a tudományos fórumon leginkább buzgólkodnak, »tudatlan tudósok, protekciót élvező plagizátorok, politizálgatásból élő tanárok« [179].

Mínhogy a hatalompárti berkek a kultúra kincsét-javát tevő haladó hagyományt elutasították, s csak a szájuk íze szerint készült selejtes gyártmányait dédelgették, itt hovatovább a kulturálatlanság lett a konstruktív beállítottság fő ismérve, a kulturáltságot pedig a destruktív magatartás szégyenbélyegének tekintették. Móra észrevette ezt, s szatirizálva foszlatta szét a »megújhódás« korának a maga kultúrfölényéről táplált ábrándját. Egy helyt szóserint közölte a konstruktív Bénárd Ágoston miniszter úr öntudatos kijelentését: »azt írták rólam a destruktív lapok, hogy én ostoba analfabéta vagyok: ennél nagyobb dicséret engem nem érhet« [180], más helyt meg azt javasolta, hogy a destruktívokat, akik kellemetlenül sokat olvasnak és tudnak, törvény útján tiltsák el az újságolvasástól [181].

Így tiltakozott írónk lépten-nyomon a demokratikus vívmányok felszámolása ellen, s így ítélte el az imperialista háború útját egyengető kísérleteket is.

A trianoni békeszerződés okozta fájdalom, keserűség, harag, elszánás országszerte fellángolt, s az igazság erejébe vetett hittel tiltakoztak a minket ért égbekiáltó igazságtalanság ellen. Természetes visszahatásként támadt fel a patriotizmus, hiszen a vezetettek joggal érezhették magukat bűn nélkül valóknak, mert velük vezetőik rendelkeztek, s arról nem igen volt tudomásuk, hogy évtizedeken át azok süllyesztették gyarmati sorba és ingerelték ellenünk nemzetiségeinket, azok robbantották ki a monarchia nagyhatalmi állásának megszilárdítására a világháborút, azok használták fel az antant államok fegyveres erejét a proletárdiktatúra megdöntésére, s mindezt nem tudva, a ránk mért csapást egyedül ellenségeink gonosz bosszúművének tekintették.

Az uralkodó osztályok céltudatosan szították a *patriotizmus* e felbuzdulását, mert érdekük volt, hogy az ártatlan magyarság és a kegyetlen ellenség, a letiport áldozat és a diadalmaskodó hóhér ellentétének szuggesztíója minél többeket és minél tovább tartson kábulatban. Ugyanis a védnökségük alatt álló, s mind szélesebb hullámokat vető irredenta mozgalom ezt a gát nélkül áradó őszinte hazaszeretetet a *nacionalizmus* — a hazug nemzeti érzés — szolgálatába állítva hirdette meg és szervezte meg.

a harcot az integer Magyarországért. E mozgalommal terelték el nagyjaink a kisemberek figyelmét arról a felelősségről, mely őket terhelte Trianon miatt, s csalogatták azokat a maguk érdekeikért küzdők táborába.

Szinte közhelynek tekinthető az a megállapítás, hogy a húszas évek haladó írói is az irredentizmus sodrába kerültek, de azt hiszem, hogy elmulasztottuk különválasztani irredenta-gyanús darabjaikban a *patrióta* elemeket a *nacionalista* elemektől, s meghatározni ezek arányát.

Móránál szórványosan a békefeltétel átadását követő napokban a nacionalizmus nyomaival is találkozunk — hiszek az egy magyar hazában, oszthatatlanságában, feltámadásában és örök életében [182] —, irredentának minősített vezércikkeinek a főbb gondolatai azonban effélék: az ítélkező bírák meghagyták a magyarság életét; de irtózatossá torzította, úgyhogy életképtelen lett... Európa védőbástyája volt, s nem ő szabadtotta rá a világra a háború rémét... Most csupán azért kell elvesznie, mert elvesztette a háborút, s jaj a legyőzötteknek... Mártírrá lett, s szenvedéseinek könnye égetni fogja a világ szabad népeinek a lelkiismeretét... Magához tér és élni fog, mert a történelem tanúsága szerint eddig Európa egyetlen halálraítélt nemzetét sem sikerült kivégezni... Hiszi hazája oszthatatlanságát és feltámadását... Mert az övé az igazság... A hit a sírjából is feltámasztja a keresztrefeszített igazságot... Nyugodjon meg a halálban? Nem! Harcoljon az életéért! [183].

A legnemesebb patriotizmus hangjai ezek, a lét és nem lét határán tántorgó nép siralma, vádja, reménye zokog, izzik, világít a sorokban, s szerzőjük udatosan szembehelyezkedik a nacionalizmussal. Annak a szítói azt bizonygatták, hogy a magyarság egésze ártatlan volt a háború előidézésében, ő azonban csak a népet vallotta ártatlannak, mélynek száját felpeckelték, vérét csapraütötték a vezetői, s mely gúzsbakötve átkozza azokat, akik felgyújtották a világot [184]; annak a terjesztői a háború győztesei ellen uszítottak, hogy megnyerjék a népet a megtorlást követelő felelőtlen kaladorpholitikának, ő pedig csillapította a kedélyeket: »mi nem leszünk nihilisták, mi nem dolgozunk pokolgépekkel, mi szegények vagyunk, nekünk nem lesz guruló aranyunk a merényletek művészetére... mi nem akarunk Európa tűzfészke lenni« [185]. Uralkodóosztályaink a nacionalizmus védőpajzsa mögött, mélyen hallgatva háborús bűnösségükről — a háborús vereség következményéért, az ország feldarabolásáért az internacionalizmustól megmételtyezett munkásságot vonták felelősségre, és a maguk javát közjónak kiáltva ki, az internacionalizmus fertőzésének tulajdonították a reváns-gondolatot elítélő állásfoglalást, Móra tehát két legérzékenyebb pontján támadta a nacionalizmust.

Íróink vezércikkei nyomán felsorjázthatjuk a nacionalizmus valamennyi akkor divatos megnyilvánulási formáját. Legelterjedtebb az *antiszemitizmus* volt. Egyes sakkhúzással a zsidókat tették meg bűnbaknak, hadd tombolják ki magukat rajtuk a nyomorgók millióiban felgyülemlett szenvedélyek. Móra sejtette olvasóival, hogy koncként vetették oda őket a profanum vulgusnak. Jámbor szemlélőként találgatta, ugyan mi az oka annak, hogy a fajvédelem csak lenn kötelező, de fenn nem. Furcsa, hogy a miniszterelnök szépszerével ki akarta szorítani a zsidóságot a gazdasági élet fontosabb őrhelyeiről, s mégis Freund urat ültette be a jól jövedelmező tő-

zegebányába [186]. A pogromok azoknak az indulatait vezették le, akik csupán vak dühük miatt voltak félelmetesek, de a föld és tőke nagyságainak elvi ellenfeleiktől is meg kellett szabadulniok, s ezért kiszélesítették a hajtógyűrűt: belefogták a zsidócsahosokat is, a haladó gondolkodású keresztényeket, akik folyton folyvást nyugat felé tekintettek. Így burjánzott el az *Európa-ellenesség* — az előbbivel szorosan összefüggő megnyilatkozási forma. Móra persze gúnyt űzött a nemzeti érzésnek ebből a pöffeszkedő szortyogásából [187]: »Mi haragban vagyunk Európával — írta —, tehát nem kérünk az európai illendőségi formákból sem. Tiltakozunk az ellen, hogy a magyar parlamentbe újra visszahozzák a rothadt angol parlamenti nívót. Elég volt belőle fél évszázadon keresztül, figyelmen kívül hagyva a múlt század első felének reformdiétáit, amiknek nem volt semmi faji jellege. Mindenki tudja, hogy szerencsétlen hazánk megrontásában milyen végzetes szerepe volt ennek a kornak, amelynek országgyűlési tárgyalásai nemcsak tartalomban, hanem hangban is olyan méltóságosak, mintha a karo- és rendek tábláján csupa angol lordok ültek volna. Nem kérünk többet ebből a szintelen, pózos nemzetközi sablonból.«

Írónk ment maradt e tájtékozó Európa-gyűlölettel, bár a trianoni döntés okozta lelki válságtól, mely a magyarság legjobbjain lett úrrá, nagyon sokat szenvedett. A mi progresszívjeink mindig büszkéek voltak nemzetük európaiságára, s szinte kérkedtek azzal, hogy a magyarság Nyugatot — a kultúrát — évszázadokon át védelmezte karddal és tollal Kelet — a barbárság — ostroma ellen. Igaz, hogy a reakcióskor erre hivatkozva akarták kiterjeszteni hegenómiánkat a Balkánra, de ez mit sem változtat azon a tényen, hogy ők meg ezekre az érvekre támaszkodva próbálták értékünket elismertetni a felőlünk mit sem tudó vagy hamisan tájékoztatott európai közvéleménnyel. Most nekik fáj leginkább, hogy az európai népek családjá mostohagyerekként kivetett magából. »Mosogatórongy gyanánt hajítottak a győzelmi tor asztala alá... a népek szemében, amikor körülveszik a sirt, hol nemzet sülyed el, nem ül gyászkonny« — írta Móra [188]. S e fájdalom vezette őket arra a gondolatra, hogy őseink jobban tették volna, ha ahelyett, hogy Nyugatra vándoroltak, Keleten maradnak. Móra is úgy érezte, hogy a pogány istenek »idetaszítottak bennünket Kelet puha szőnyegeiről és selyempárnás nyugalmából Nyugat kapujához, hogy akik ott hon a szent, az áldott visszahívó Turán melengető ölén uralkodó urak és nagyságos fejedelmek voltak, itt erőnk fiatalságával s ragyogó erőnk tündöklésével szolgáljuk ki Nyugat despotáit« [189].

A Nyugat-fóbia és Kelet-nosztalgia alakította ki a nacionalizmus egy más megnyilvánulási formáját, a *turanizmust*. Ez kezdetben tudományos mezbe öltözött, kultúránk turán elemeinek a felkutatását és ápolását sürgette, majd politikai mozgalommá lett. Délbábos ideológiájának az volt az alaptétele, hogy mi a turáni fajtához tartozunk, Ázsiát a mi rokonaink népesítik be, viszont Európa népei az iráni fajtából származnak — s Turán és Irán mítikus harca sohasem fog megszűnni. Teendőnk e szerint: készülni a végső leszámolás órájára, mikor majd a turániak közt harcolva eltöröljük a föld színéről az irániakat. Készülésképpen a minket gyöngítő iráni, azaz európai hagyományok helyett a turáni, azaz ázsiai hagyományok kultuszára kell áttérnünk. Móra győtrődött a kitaszítottság és a visszavágya-

kozás érzéseitől, de értelmével elutasította ez »ösztönös ősmagyarság« sugallta naívan átlátszó nemzetmentési kísérletet, s enyhe szarkazmussal emlegette. »... Az utóbbi időben turánjaink szervezete egyre jobban a fajvédelmi alakulás jellegét vette föl, s mint Cholnoky nagyvezér egyik nyilatkozatában olvassuk, e minőségében szép eredményeket is ért el a földművelő magyarság körében... Épp azért ijesztő, hogy most egymásnak estek a törzsfőnökök, karkaszok, vérbölcsek, horda-bánok, gyulák, táltosok. Mit szólnak majd a budapesti turánok dolgaihoz az ázsiai turánok: a mandzsuk, tatárok, karakirgizek?... Ki fogják zárni a turáni közösségből az egész magyar turáni hierarchiát« [190].

A gutgesimnt ideológusok azt tartották, hogy az a bizonyos »ösztönös ősmagyarság«, mely most, az élet-halál mezsgyéjén iránytűként mutatta a helyes utat — háttal Európának, arccal Ázsiának! — a parasztságban a legépebb, s kiötlötték a nacionalizmus legátszellemlibb megnyilvánulási formáját, a *parasztromantikát*. Nem más ez, mint a politikai népiességet betetőző kulturális népiesség. A politikai népiesség *nemzetfőntartó* elemnek deklarálta a magyar parasztot, s a *nemzetvesztés* szegénybélyegét sütötte a magyar munkásra; a kulturális népiesség ennek igazolásául azt felmagasztalta, ezt lebecsülte. A parasztromantika ellen, mely Szabó Dezső Elsodort falujával szabadult be irodalmunkba, s a népi írók nagy részét is rabul ejtette, talán Móra vette fel elsőnek a harcot. Mikor országszerte magasztalták a falut, mert élete természetes, egyszerű, embereinek érzelmi világa egészséges — különösen a nemzeti érzése forró —, erkölce feddhetetlen, vallásossága mély — és ócsárolták a várost, mert élete mesterkéltséggel, bonyolult; embereinek érzelmi világa beteges — a rút nemzetköziség érzése tölti be lelküket —, erkölce romlott, vallástalansága megbotránkoztató, ő teljesen levetkőzve a negyvennyolcas hazafiság szemellenzős elfogultságát, kioktatta a nyájas olvasót, hogy vigyázzon, a faludicsérés és városócsárlás mögött politika lappang. Mi — írta — hiszünk ennek a nem éppen elszigetelt elragadtatásnak az őszinteségében —, »de megijeszt bennünket a naivsága, amit kisvárosi őszinteséggel együgyűségnek kellene mondanunk. Rendkívül veszedelmesnek látjuk ezt a nézetet, mely azelőtt csak poétáskodás számba ment, de ma politikai krédóvá is válhat...« »...nincs az minden jelentőség, és talán célzatosság nélkül, amikor minden alkalommal a kisvárost magasztalják a nagyvárossal szemben« [191]. Sőt azt is megállapította, hogy ennek az alján a reakciós politika húzódik meg. »És ugyan mi lehet a magyarázata annak, hogy ... a magyar történeti fejlődés vonala is pontosan egybeesik Budapest nagyvárossá fejlődésének vonalával. De itt jobb lesz elhagyni, mert ebből a ténymegállapításból az következik, hogy Budapest elkisvárosiasodásának a magyar történeti fejlődés lezuhanása felel meg« [192]. S hogy ez a reakciós politika hazug, efelől sem hagyott kétségben. »Bizonyára a kisvárosnak is megvannak a maga előnyei. a kisvárosi élet is dicsekszik örömeikkel és szépségeikkel... de azért nem szeretnénk, ha az egész ország ezeknek az idillikus kis helyeknek a képét ölténé magára... biztos az, hogy a kisvárosokban minden becsületesség és erény, és a nagyvárosok mind elsüllyeszteni való Sodomák és Gomorák? Biztos, hogy a kisvárosi közelet sokkal tisztább és puritánabb, mint a nagyvárosi?« [193]. Szembeszállt azzal a bértollnokkal, aki a főváros elkisváro-

siasodását »regenerálódásnak« tartotta, pedig a fővárosi intellektuelleknek a vidéki intelligenciát fitymáló kultúrgőgje most is ellenszenves és elviselhetetlen volt neki. Milyen is hát ez a vidéki intelligencia? — vetette föl a kérdést. »Hát olyan, amelyik nem pesti intelligencia, tehát a pestivel szemben alacsonyabb rangú. Ha azt mondják rád, hogy vidéki eleganciával öltözködsz, ez annyit jelent magyarul, hogy nem kíváncsod veled végig-sétálni a Duna-parti korzón. Ha azt mondják rólad, hogy vidéki író vagy, ez annyit jelent, hogy kötelességed árvalányhajás kalapban járni és spárgára viaszkolni a torzonborz bajuszodat. Ha színész vagy, és mesterséged elé odateszik az epithetont, kiemelve, hogy vidéki színész vagy, ez annyit tesz, hogy közönséges ripács vagy, arra sem méltó, hogy a fővárosi művészek a cipőjét kisubickolod. És ha vidéki intelligencia vagy, akkor hotentotta vagy botokud intelligencia vagy, aki nívódhoz méltó vidéki újságot olvasol, vidéki kávéházakban iszod meg a vidéki feketét, és vidéki a kabátod szabása, a nyakkendő színe, és vidéki az életnézeted, a világról való felfogásod, valahol a karakószöröcsögi bakter nívóján felül, de mélyen alatta a pesti hordár nívójának, aki az Emke kávéház előtt rágja a bagót és várja a házhoz szállítandó bombát« [194]. Írónk legyőzte ezt az objektíve különben indokolt szubjektív animozitását, és védelmébe vette a vidéki városaink életformájánál sokkal magasabb szintű fővárosi életformát, s tiltakozott az ellen is, hogy a vidéki városokat meg a falvak nívójára süllyesszék. Helyénvaló az — mondta —, hogy a tanyai utakat javítják, de miért a városi lakosság megterhelésével? S miért hanyagolják el a városi utakat, mikor az ipari és kereskedelmi cégeknek aránytalanul nagyobb az adójuk, mint a tanyai kiscgazdáknak? [195].

Itt már a parasztságot — jobbanmondva annak kiscgazda rétegét — a munkássággal szemben felhasználó politikai népiességbe ütközött bele, s a kulturális népiesség által is eszményített parlagiasság — főváros helyett vidéki város, vidéki város helyett falu! — kárhoztatásával annak a hitelét is rontotta. A parlagiasság divatját egyetlen mondattal tette nevetségessé. Volt idő — írta — mikor Kuna P. András is a bálványozott tekintélyek közé tartozott, ti. ő képviselte a kultúráról szűzen maradt józan magyar parasztot« [196]. S a polgárosultság igényét ébresztgetve ugyancsak lehűtötte azoknak a buzgalmát, akik az idejét múlt paraszti világot az örökkévalóság jegyében való magyar világ rangjára emelték, azzal a primitív indoklással, hogy néprajzi kuriózumaiban megőrizte őszásiai eredetünket. Kedvesnek, érdekesnek, megbecsülésre méltónak tartotta ő is a népi hagyományt, de a torkára forrasztotta a szót azoknak, akik cséphadaróval szerették volna kiveretni a szemet a kalászból, mert azt a cséplőgépnél tökéletesebb találmánynak tartották. A cséphadaró az elmaradottság szomorú bizonyítéka, s az ő szemében az elmaradottság szimbóluma a harangkötél, mit korántsem kegyeletes tradícióból rángatnak a tűzvész idején, hanem mert nincs fecskendő, nincs víztartó, nincs csöbör, nincs lajtorja, s ez riasztja oltásra álmukból, munkájukból a férfiakat, gyerekeket és asszonyokat. Baross Gábor terve ugyanis még mindig nem vált valósággá: a tűzoltóságot alig egypár helyen szervezték meg [197]. És szégyenkezett és bosszankodott, mikor a külföldi piacokat oly etnográfiai specialitásokkal akarták meghódítani, melyek már itthon is látványosságzámba mentek,

s arról győzhették meg Nyugatot, hogy Magyarország felett megállt az idő, nemzeti jellege még mindig a civilizációtól érintetlen barbárságban határozódik meg. »Karikás ostort, cseréppipát, kostól származó zacskót, tulipántos szűrt« árulnak azokban a drága pénzen fenntartott külföldi magyar boltokban, »meg minden olyan nevezetességet, amiért a régi jó világban megbámulták a bugaci gulyást a magyar népeletet tanulmányozó öreg angol missek«... »Ez olyan délibábos turánkodás az ipari exportban, amely esetleg nem is olyan ártatlan mulatság, mint azoké, akik Dareios királyt is megteszik szittyá ősünknek, Tarajosra magyarosítván a nevét« [198].

Az irredentizmus néven emlegetett nacionalizmus megnyilvánulási formáinak gazdagsága aggodalommal töltötte el Mórát, mert tudta, hogy az egyik nép nacionalizmusa óhatatlanul kihívja a másik nép nacionalizmusát, s attól tartott, hogy a gyűlölet szította viszálykodás fel fogja örölni Európa népeinek amúgy is meggyöngyült erejét. A katasztrófát — mondta — »csak Európa minden demokratikus erőinek az összefogása tudná ellensúlyozni, az a belátás, hogy egyetlen dolgozó demokratikus országnak sem kell félnie a többi dolgozó demokratikus országoktól. Csakhogy ma alig van Európában dolgozó demokratikus ország, mert a demokrácia erői majd mindenütt le vannak nyűgözve. Úgy látszik, felszabadulni csak akkor fognak, ha a hódító nacionalizmus mindenütt kitombolta magát, és a békében pusztította el azt, ami a nacionalista háború után megmaradt« [199].

Az irredenta mozgalom apostolai azt hajtogatták ugyan, hogy békés úton — a trianoni döntés revíziójának kieszközlésével — akarják visszaszerezni Magyarország elvesztett területeit, mégis sokszor kardcsörtetéssel adtak nyomatékot dikciójuknak. Nyilatkozataikból ugyan csak annyit lehetett kivenni, hogy végső esetben háborúra is készek, de abból, hogy a magyar faj kiválóságának s ellenségei alacsonyrendűségének a tévhitét plántálták a lelkekbe, sejthető volt, hogy mindenképpen a háborút akarják. »A budapesti ébredő-gyűlésen például — írta Móra — elhatározták, hogy ha arra kerül a sor, nekünk nem kell a világ rokonszenve, mert mi fegyver híján konyhakéssel is elbánunk az ellenségeinkkel« [200]. S amit tehetett, azt megtette. A nemzetet féltő lelke sikolyával óvott az esetleges országgyarapítási szándékkal vállalt imperialista háborúktól. Egyszer a reményt vesztett fájdalom hangján kárhoztatta azt a nemzedéket, »amely csinálta a háborút, és máig sem józanodott ki belőle, mert mindig új fát rak ki sem aludt paraszára, és véresen összetört tagokkal, kiömlött zsigerekkel is új háború előkészítésén dolgozik, szívéig átitatta a méreg, és ez megtisztulni többet nem fog« [201]. Másszor gúnyos keserőséggel támadta: »Az osztrák kormány rendeletet adott ki arról, hogy az iskolai olvasókönyvekbe semmiféle háborús olvasmányt nem szabad felvenni. Se olyant, amelyik az állítólag elmúlt háborút magasztalja, se olyant, amelyik a biztosan eljövendő új háborúra uszít... A mi álláspontunk az, hogy a háború emlékezetét ápolni kell a zsenge lelkekben minden módon, és már a tanítás elemi fokán meg kell értetni a gyermekekkel, milyen szép dolog az a háború, s milyen nagy emberek azok, akik háborút tudnak csinálni. Sőt, az emberiség reprezentatív man-jei gyanánt egyenesen azokat a nagy férfiakat kell bemutatni, mégpedig hiteles okmányok alapján, akik a háború dicsőségéhez és örömeihez hozzájuttatták a lomha, aluszékony, tunyaságba

merült nemzeteket [202]. De nemcsak a második háború szálláscsinálóirol mondott ítéletet, hanem riasztó példaképként megfestette az első világháború csóvavetőinek a portréjait is úgy, ahogy azok benne éltek. Az ő ecsetje alatt felelőtlen bohóccá vagy közönséges gonosztevővé aljasodtak e történelmi nagyságok, kik véres játékba kezdtek, s a nemzet szupremáciájáért meg önön hírnevükért emberek millióit küldték a mészárszékre [203]. S félve, hogy nem okulnak szavain, hasztalannak érzett minden erőfeszítést, mely végzetétől iparkodik megmenteni az emberiséget. Ha nem akarja azt elkerülni — írta —, »akkor szomorúan neveltséges ostobaság itt minden haladás és szabadság emlegetése, akkor valóban *vanitatum vanitas* minden a nap alatt, és akkor igazán igaza van a nagy magyar költőnek, aki az emberekrol dalolva ezt a vigasztalan refrént csendítette meg: *nincsen remény*« [204].

S ha írónk a magyar glóbusz határán túl kémlelt a tekintetével, ott is szívetszorongató látvány tárult elé: az európai népek vezérei a nacionalizmus örületétől elvakultan, egymással versengve szították a háború parázsát. Egyedül az Európa északi szélén fekvő néhány kis hatalom — Svájc, Hollandia, Dánia, Svédország és Norvégia — maradt ment e tébolytól. Ezek a világ igazi nagyhatalmai — írta Móra —, nevüket hálával fogja emlegetni a messze jövőendő Európája, mert a kultúra fáklyájával világítanak be majd abba az éjszakába, mely földrészünkre borul, miután a nagyhatalmak összecsaptak, elvérzettek, s csak romokat és sivatagokat hagytak maguk után [205]. Tisztában volt azzal, hogy az első világháborúból győztesként kikerült nagyhatalmak a legyőzött nagyhatalmakra rákényszerített imperialista szándékuknak megfelelő békével egyben elvetették a második világháború magvát is: a térdrekényszerítettek megragadják a legelső kínálkozó alkalmat, hogy fegyveres elégtételt vegyenek megnyomorítóikon. Ezt tudva iszonytal nézte, mint zsigereli ki a diadalmámborban úszó francia nacionalizmus megtestesítője, Poincaré, a letiport német népet [206]. S megdöbbenéssel szemlélte ennek a tragédiáját, mihez fogható csak évezredekkel ez előtt játszódott le a történelem színpadán [207]. Az az egy a megnyugtató a történelemben — vallotta —, hogy az erőszakos hódítók mindig rosszul végeztek, mert a leigázottak erejük végső megfeszítésével feltámadtak ellenük [208], mégis kérlelhetetlenül ostromozta a meghódítottak közt egyre izmosodó nacionalizmust, mert az a reakció fegyvere volt a progresszió ellen.

Mórának az volt a meggyőződése, hogy az 1914-ben kitört világháború tovább folyt a békekötések után is. Valószínű, hogy a világháborúval beköszöntő imperializmus korszakának az előző korszaktól merőben elütő, a háborús pszichózt állandósító jellege keltette benne e hitet. 1914-gyel új időszámítást kezdett. Nyolcadik esztendejét írjuk a mi háborúunknak, panaszkolta 1922-ben, a westfáliai békekötés kétszázhetvenötödik évfordulóján, mely kegyetlenebb, aljasabb, embertelenebb, mint a harmincéves háború volt [209], s a vadság és barbárság korából vett képekkel érzékeltette — kétségbeesetten vagy gúnyolódva — e háborús évek minden rettenetét. S mintha ez a mítikus szörnyé nőtt háború valamelyest az ő életerejét is megtörte volna. »A háború zökkentette ki tengelyéből a világot, a háborúval kezdődött meg a közös ideálokban lassan-lassan egyesülni kezdő Európa

atomizálódása, s a háború tette az egyéni életet is sivár pusztában való unott vándorlássá milliók számára, akik azelőtt célját ismerték az életnek, és tudatos számvetéssel haladtak a „végállomás felé» [210].

JEGYZETEK

A jegyzetekben és a függelékben a következő rövidítéseket használok:
 Dm. = Délmagyarország; Lit. = Literatura; M. H. = Magyar Hírlap; Sz. = Szeged;
 Sz. N. = Szegedi Napló; V. = Világ.

- [1] *Köszöntő*. Sz. N. 1905. aug. 27.
- [2] *Háború előestéjén*. Sz. N. 1914. júl. 26.
- [3] Uo.
- [4] Juhász Gyula: *Móra Ferenc ezeregy élete*. Lit. 1927, 372—374.
- [5] *Atkozott kultúra*. Sz. N. 1912. júl. 21.
- [6] *Döntő győzelem, mint olyan*. Sz. N. 1918. aug. 1.
- [7] *Ali Hodzsa tanácsa*. Sz. N. 1911. okt. 6.
- [8] *Nagyherceg úr*. Sz. N. 1915. jún. 25. — *Előadás a pisztrángokról*. Sz. N. 1916. jún. 4.
- [9] *A marsallbotról való gondolatok*. Sz. N. 1916. febr. 26.
- [10] *Az Isten felelőssége*. Sz. N. 1918. ápr. 5.
- [11] *Kerestetik*. Sz. N. 1915. aug. 15. — *Föltámadni?* Sz. N. 1916. ápr. 23.
- [12] *A béke útonállói*. Sz. N. 1917. jún. 3.
- [13] *A Dreadnought*. Sz. N. 1909. ápr. 9.
- [14] *Ali Hodzsa tanácsa*. Sz. N. 1911. okt. 6.
- [15] *A magyar »miért?«*. Sz. N. 1917. szept. 2.
- [16] *Fekete fátyol*. Sz. N. 1915. máj. 16.
- [17] Uo.
- [18] *Képeslapok*. Sz. N. 1914. szept. 20.
- [19] 1916. Sz. N. 1916. jan. 1.
- [20] *Kislányok*. Sz. N. 1914. okt. 16. — *Jézuskának, az égbe*. Sz. N. 1914. nov. 22.
- [21] *A marsallbotról való gondolatok*. Sz. N. 1916. febr. 26.
- [22] *A Jázon*. Sz. N. 1914. dec. 20.
- [23] *A hágai líra*. Sz. N. 1915. máj. 2.
- [24] *Békenap*. Sz. N. 1916. máj. 19.
- [25] *A magyar »miért?«*. Sz. N. 1917. szept. 2.
- [26] *Rendreutásítás*. Sz. N. 1918. jan. 18.
- [27] *Kislányok*. Sz. N. 1914. okt. 16. — *A Jázon*. Sz. N. 1914. dec. 20. — *A hágai líra*. Sz. N. 1915. máj. 2.
- [28] *A marsallbotról való gondolatok*. Sz. N. 1916. febr. 26. — *Előadás a pisztrángokról*. Sz. N. 1916. jún. 4. — *A béke útonállói*. Sz. N. 1917. jún. 3. — *Döntő győzelem, mint olyan*. Sz. N. 1918. aug. 1.
- [29] *Tábornok úr, Gazovics*. Sz. N. 1914. szept. 19. — *Nagyherceg úr*. Sz. N. 1915. jún. 25. — *Kerestetik*. Sz. N. 1915. aug. 15. — *A marsallbotról való gondolatok*. Sz. N. 1916. febr. 26. — *György király megint lóra ült*. Sz. N. 1916. ápr. 16. — *Előadás a pisztrángokról*. Sz. N. 1916. jún. 4.
- [30] *Eszköz az Isten kezében*. Sz. N. 1915. szept. 1.
- [31] *Isten*. Sz. N. 1914. aug. 30.
- [32] *Jó Isten*. Sz. N. 1915. febr. 14.
- [33] *Megint jönnek a levelek*. Sz. N. 1914. okt. 3. — *In memoriam*. Sz. N. 1915. jan. 1. — *Változások és változatlanság*. Sz. N. 1915. okt. 3.
- [34] *Háború előestéjén*. Sz. N. 1914. júl. 26. — *Jó Isten*. Sz. N. 1915. febr. 14.
- [35] *Három királyok hajnalán*. Sz. N. 1915. jan. 6.
- [36] *In memoriam*. Sz. N. 1915. jan. 1.
- [37] *Esztendő napáldozatán*. Sz. N. 1916. dec. 31.
- [38] *Három királyok hajnalán*. Sz. N. 1915. jan. 6.
- [39] *In memoriam*. Sz. N. 1915. jan. 1.

- [40] *Esztendő napáldozatán.* Sz. N. 1916. dec. 31.
- [41] Uo.
- [42] *Az elpusztíthatatlan élet.* Sz. N. 1917. márc. 10.
- [43] *Három királyok hajnalán.* Sz. N. 1915. jan. 6.
- [44] *Tábornok úr, Gazovics.* Sz. N. 1914. szept. 19. — *Előadás a pisztrángokról.* Sz. N. 1916. jún. 4. — *A béke útonállói.* Sz. N. 1917. jún. 3.
- [45] *Hát minket ki véd meg?* Sz. N. 1918. febr. 28.
- [46] *Különvélemény.* Sz. N. 1918. márc. 14.
- [47] *Rendreutasítás.* Sz. N. 1918. jan. 18.
- [48] *Tök-kolop.* Sz. N. 1918. jan. 6.
- [49] *Ady Endre: A mesebeli János. (A halottak élén c. kötet.)*
- [50] *Történelmi szükségesség.* Sz. N. 1918. máj. 17.
- [51] *A kimélyített közösség.* Sz. N. 1918. máj. 24.
- [52] *Különvélemény.* Sz. N. 1918. márc. 14.
- [53] *Indítvány.* Sz. N. 1915. máj. 1.
- [54] *A tarka szilva.* Sz. N. 1915. aug. 3.
- [55] *A tekintetes kukoricaliszt.* Sz. N. 1915. febr. 27.
- [56] *Indítvány.* Sz. N. 1915. máj. 1.
- [57] *Statáriumot kérünk!* Sz. N. 1918. jún. 6.
- [58] *A szegény Szeged.* Sz. N. 1915. ápr. 3.
- [59] *Etel visszaélt.* Sz. N. 1915. júl. 3.
- [60] *Interpelláció.* Sz. N. 1916. jan. 9.
- [61] *Más.* Sz. N. 1917. jún. 21. — *A Fehértó.* Sz. N. 1917. szept. 1. — *Túlságos szép ötlet.* Sz. N. 1918. febr. 15.
- [62] *Allj, ki vagy,* Sz. N. 1915. dec. 24.
- [63] *Mézeskalács.* Sz. N. 1916. jún. 18.
- [64] *Az aransarkantyú.* Sz. N. 1916. dec. 24.
- [65] *Ki koronáz?* Sz. N. 1916. dec. 17.
- [66] *Urunk-királyunk.* Sz. N. 1916. dec. 30.
- [67] *A magyar »miért?«* Sz. N. 1917. szept. 2.
- [68] Uo.
- [69] *Titok!* Sz. N. 1916. szept. 14.
- [70] Uo.
- [71] *Urunk-királyunk.* Sz. N. 1916. dec. 30.
- [72] *Pityang.* Sz. N. 1916. okt. 1.
- [73] *Allj, ki vagy,* Sz. N. 1915. dec. 19.
- [74] *Asszonyok joga.* Sz. N. 1917. nov. 13.
- [75] *Asszonyok joga.* Sz. N. 1913. febr. 15.
- [76] Uo.
- [77] Uo.
- [78] *Asszonyok joga.* Sz. N. 1917. nov. 13.
- [79] *A forró kása.* Sz. N. 1917. jún. 6.
- [80] *A sárga folt.* Sz. N. 1918. aug. 8.
- [81] *Mézeskalács.* Sz. N. 1916. jún. 18.
- [82] *Pityang.* Sz. N. 1916. okt. 1.
- [83] Uo.
- [84] *A forró kása.* Sz. N. 1917. jún. 6.
- [85] Uo.
- [86] *Aranyjegec agyagból.* Sz. N. 1918. febr. 1.
- [87] Uo.
- [88] *A parlamentek.* Sz. N. 1916. júl. 2.
- [89] *A nagy május.* Sz. N. 1917. máj. 1.
- [90] *A Jakabok.* Sz. N. 1917. júl. 12.
- [91] Uo.
- [92] *Csomópontos napok.* Sz. N. 1903. jún. 14.
- [93] *A halál birodalma.* Sz. N. 1906. szept. 1.
- [94] *Legyünk suszterek.* Sz. N. 1911. szept. 15.
- [95] *Allj, ki vagy,* Sz. N. 1915. dec. 19.
- [96] *Hogy alakult meg a szegedi Nemzeti Tanács?* Sz. N. 1918. nov. 17.
- [97] *Szeged történelmi napja.* Sz. N. 1918. nov. 1.

- [98] *Népgyűlés a Klauzál téren.* Sz. N. 1918. nov. 12.
- [99] *Hogy alakult meg a szegedi Nemzeti Tanács?* Sz. N. 1918. nov. 17.
- [100] *Szeged népe, munkások, magyarok!* Sz. N. 1918. okt. 31.
- [101] *Hogy alakult meg a szegedi Nemzeti Tanács?* Sz. N. 1918. nov. 17.
- [102] Kiss—Tonelli—Sz. Szigethy, Szeged. Bp., 1927. 73—74.
- [103] Tanítók, magántisztviselők és szellemi munkások vasárnapja. Sz. N. 1918. nov. 19.
- [104] *A szervezkedő ország.* Sz. N. 1918. nov. 20.
- [105] *Kik csinálják az ellenforradalmat?* Sz. N. 1918. dec. 20.
- [106] *A lámpavas.* Sz. N. 1918. dec. 13.
- [107] *Szegedi asszonyok a politikában.* Sz. N. 1918. dec. 10.
- [108] Uo.
- [109] Uo.
- [110] *A lámpavas.* Sz. N. 1918. dec. 13.
- [111] *Hogy volna, ha nem így volna?* Sz. N. 1918. dec. 15.
- [112] Uo.
- [113] *»Hiszek az emberben.«* Sz. N. 1918. dec. 25.
- [114] *Sétáló ember gondolatai.* Sz. N. 1919. jan. 19.
- [115] *A levegőből szabott kabát.* Sz. N. 1919. jan. 26.
- [116] *Szegeden megkezdődött a békés proletárdiktatúra.* Sz. N. 1919. márc. 15.
- [117] *A halhatatlan forradalom.* Sz. N. 1919. márc. 16.
- [118] Így nyilatkozott már jan. 26-án, *A levegőből szabott kabát* c. vezércikkében is.
- [119] *Mementó.* Sz. N. 1919. ápr. 1.
- [120] Kiss—Tonelli—Sz. Szigethy, Szeged. Bp., 1927. 78.
- [121] *Ellenforradalmasdi Szegeden.* Sz. N. 1919. ápr. 10.
- [122a] *Személyes kérdésben.* Sz. N. 1919. máj. 8.
- [122b] Uo.
- [123] *Diósszilágyi Sámuel, Emlékezés Móra Ferencre.* Makó 1938. 10—11.
- [124] *Péter László magánközleménye alapján idézem Úr Györgynek hozzá intézett levele nyomán.*
- [125] Szalay József, Móra Ferenc lelki arcképe c. munkájának ismertetése. Lit. 1937. 117—118.
- [126] *Diósszilágyi Sámuel, Emlékezés Móra Ferencre.* Makó, 1938. 11.
- [127] *A halálraítélt Sokrates beszél.* Sz. N. 1922. nov. 19.
- [128] *Homokóra.* Sz. N. 1921. máj. 14.
- [129] Uo.
- [130] *Homokóra.* Sz. N. 1921. jún. 10.
- [131] *Októbrizmus.* Sz. 1923. nov. 4.
- [132] *Az Iridaceáktól a Papilionaceákig.* Sz. 1924. jan. 20.
- [133] *Homokóra.* Sz. N. 1921. nov. 14.
- [134] *Tetemre hívják a Nemzeti Tanácsot.* Sz. N. 1919. okt. 18.
- [135] *Herepfedény.* Sz. 1923. jan. 31. — *Fajvédelem.* Sz. 1922. nov. 5.
- [136] *Homokóra.* Sz. N. 1921. febr. 19. — márc. 11. — márc. 15.
- [137] *Zajosan derülnek.* Sz. 1923. márc. 2.
- [138] *Homokóra.* Sz. N. 1921. márc. 11. — *Hazafiság.* Sz. 1923. aug. 29.
- [139] *Eszendő szombatján.* Sz. 1924. jan. 1.
- [140] *Tekintélyrombolás.* Sz. N. 1922. jan. 12.
- [141] *Homokóra.* Sz. N. 1921. máj. 14.
- [142] *Homokóra.* Sz. N. 1921. jún. 1.
- [143] *Homokóra.* Sz. N. 1921. jún. 15.
- [144] *Homokóra.* Sz. N. 1921. jan. 16.
- [145] *Homokóra.* Sz. N. 1921. jún. 18.
- [146] *Parlamentii illem.* Sz. 1922. dec. 8.
- [147] *Az első parlamenti megróvás évfordulója.* V. 1923. jún. 9.
- [148] *Nincs szebb a demokráciánál.* Sz. 1924. nov. 16.
- [149] *Rákfene-kérdések.* Sz. 1924. nov. 29.
- [150] *Nagyatádi csizmája.* Sz. 1924. febr. 13.
- [151] *A puszpángfurulya.* Sz. 1924. okt. 26.

- [152] *Hazárdia*. Sz. 1924. szept. 30.
- [153] *Az ébredők ügye*. Sz. 1924. szept. 4.
- [154] *Konstrukció bombával és ököllel*. Sz. 1923. febr. 22.
- [155] *Hazai s külföldi tudósítások c. közl. Lit.* 1936. febr. 15.
- [156] *A gölem*. Sz. 1923. ápr. 4.
- [157] *Tetemre hívják a Nemzeti Tanácsot*. Sz. N. 1919. okt. 18. — *Csak rajtatok áll!* Sz. N. 1920. jún. 5. — *Zajosan derülnek*. Sz. 1923. márc. 2.
- [158] *Csak rajtatok áll!* Sz. N. 1920. jún. 5.
- [159] *Tetemre hívják a Nemzeti Tanácsot*. Sz. N. 1919. okt. 18. — *Zajosan derülnek*. Sz. 1923. márc. 2.
- [160] *Hamvazóra*. Sz. 1924. márc. 5.
- [161] *Beteg a Föld*. Sz. 1923. márc. 9.
- [162] *Tetemre hívják a Nemzeti Tanácsot*. Sz. N. 1919. okt. 18.
- [163] *Homokóra*. Sz. N. 1921. márc. 11.
- [164] *Eszterdő szombatján*. Sz. 1924. jan. 1.
- [165] *Szanálási államtitkár*. Sz. 1924. ápr. 2.
- [166] *Homokóra*. Sz. N. 1921. okt. 13.
- [167] *Nemzeti ünnep*. Sz. N. 1919. okt. 5.
- [168] *Királykérdés és vidéki intelligencia*. Sz. 1923. márc. 4.
- [169] *Vigyázat, ebből baj lesz!* Sz. N. 1922. jan. 18.
- [170] *Allami tőzeg*. Sz. 1922. nov. 24. — *Sertésdemoralizáció*. Sz. 1923. febr. 9.
- Fait accroumpli*. Sz. 1924. ápr. 4.
- [171] *Szorosan vett és nem szorosan vett*. Sz. N. 1922. febr. 5.
- [172] *Megtintáztatás*. Sz. 1924. jún. 12.
- [173] *Szanálási államtitkár*. Sz. 1924. ápr. 2.
- [174] *Tilalmas farsang*. Sz. N. 1922. jan. 9.
- [175] *Malthus haragosai*. Sz. 1924. jan. 13.
- [176] *Homokóra*. Sz. N. 1921. jan. 11.
- [177] *Homokóra*. Sz. N. 1921. okt. 13.
- [178] *Homokóra*. Sz. N. 1921. márc. 15.
- [179] *Homokóra*. Sz. N. 1921. máj. 17.
- [180] *Homokóra*. Sz. N. 1921. máj. 11.
- [181] *Homokóra*. Sz. N. 1921. máj. 17.
- [182] *A sír, hol nemzet süllyed el...* Sz. N. 1920. jan. 18.
- [183] *Újesztendő*. Sz. N. 1920. jan. 1. — *A sír, hol nemzet süllyed el...* Sz. N. 1920. jan. 18. — *Requiem*. Sz. N. 1920. jan. 21. — *Az üres sír*. Sz. N. 1920. ápr. 4.
- [184] *A sír, hol nemzet süllyed el...* Sz. N. 1920. jan. 18.
- [185] *Uo.*
- [186] *Allami tőzeg*. Sz. 1922. nov. 24.
- [187] *Parlamenti illem*. Sz. 1922. dec. 8.
- [188] *A sír, hol nemzet süllyed el...* Sz. N. 1920. jan. 18.
- [189] *Requiem*. Sz. N. 1920. jan. 21.
- [190] *A turánok*. Sz. N. 1923. febr. 28.
- ✓ [191] *Kisvárosok*. Sz. N. 1920. júl. 15.
- [192] *Uo.*
- [193] *Uo.*
- ✓ [194] *Királykérdés és vidéki intelligencia*. Sz. 1923. márc. 4.
- ✓ [195] *Úttalan utak*. Sz. 1924. márc. 9.
- [196] *Tekintélyrombolás*. Sz. N. 1922. jan. 12.
- [197] *A harangkötél*. Sz. 1923. aug. 17.
- [198] *Ungarske Magazin*. Sz. 1923. aug. 14.
- [199] *Világpusztító nacionalizmus*. Sz. 1922. dec. 12.
- [200] *Bőrharangok*. Sz. 1923. febr. 7.
- [201] *Angyalok hetében*. Sz. 1923. dec. 19.
- [202] *Iskolai olvasmány a nagy emberről*. Sz. 1924. júl. 13.
- [203] *Régi ismerős a láthatáron*. Sz. 1923. dec. 5. — *Tirpitz*. Sz. 1924. máj. 9. — *Iskolai olvasmány a nagy emberről*. Sz. 1924. júl. 13. — *Kétszer kettő negyven*. Sz. 1924. júl. 23.

- [204] *Kétszer kettő negyven.* Sz. 1924. júl. 23.
 [205] *A hamupipókék.* Sz. 1923. szept. 16.
 [206] *Brennusok.* Sz. 1923. máj. 6.
 [207] *A Walhalla összeomlása.* Sz. 1923. febr. 11.
 [208] *Brennusok.* Sz. 1923. máj. 6.
 [209] *Az ordas.* Sz. 1922. okt. 27.
 [210] *Angyalok hetében.* Sz. 1923. dec. 19.

FÜGGELEK

Mutatványként közlöm itt készülő kötetemnek (Móra Ferenc, a vezércikk-író) harmadik fejezetét. Móra vezércikkírói tevékenysége teljességgel ismeretlen, nemcsak a nagyközönség, hanem az irodalomtudomány előtt is. Vezércikkírói pályája most vázolt, 1914—1924-ig tartó második szakaszának gazdag terméséből eddig mindössze azt a tizenöt írást ismertük, melyeket az *Ezek az évek* c. kötetében is megjelentetett (1—58. l.), pedig a Sz. N.-ba, Sz.-be, Dm.-ba, V.-ba több mint kétezer vezércikket írt ez idő alatt, legtöbbször név és jel nélkül. Fejtegetéseimben e gazdag anyagból azokat a vezércikkeket használtam föl, melyekre a *Jegyzetek*-ben utaltam. Közülük néhányat »m.« jelzéssel adott közzé, néhányról megemlíti a lap, hogy eredetileg beszédként mondta el Móra, néhány pedig az *Ezek az évek* c. kötetben olvasható. Ezek az alábbiak:

- Isten.* Sz. N. 1914. aug. 30.
Tábornok úr, Gazovics. Sz. N. 1914. szept. 19.
Kislányok. Sz. N. 1914. okt. 16.
Jézuskának, az égbe. Sz. N. 1914. nov. 22.
Nagyherceg úr. Sz. N. 1915. jún. 25.
Eszköz az Isten kezében. Sz. N. 1915. szept. 1.
Asszonyok joga. Sz. N. 1917. nov. 13.
»Hiszek az emberben.« Sz. N. 1918. dec. 25.
A halhatatlan forradalom. Sz. N. 1919. márc. 16.
Személyes kérdésben. Sz. N. 1919. máj. 8.
A sír, hol nemzet süllyed el... Sz. N. 1920. jan. 18.
Herepfedény. Sz. 1923. jan. 31.
Bőrrharangok. Sz. 1923. febr. 7.
A turánok. Sz. 1923. febr. 28.
Az első parlamenti megróvás évfordulója. V. 1923. jún. 9.
Angyalok hetében. Sz. 1923. dec. 19.
Hamvazóra. Sz. 1924. márc. 5.

E tizenhét vezércikk kivételével a többi mind anoním darab. E kiadvány termé- szete nem engedi meg azt, hogy aprólékos okfejtéssel igazoljam, miért tartom ezeket is kétségtelenül Móra kezemunkájának, arról azonban, legalábbis nagy vonalakban tájékoztatom kell az olvasót, hogy mily érvek alapján hiszem és vallom ez írásokat Móráéinak.

1. A vezércikkek egy csoportját sikerült Móra egyéb szignált darabjaihoz kapcsolnom, s ha valaki vesz magának annyi fáradságot, hogy összeveti a »cég- jegyzett] írást a hozzá szorosan tapadó [anoním] írással, saját szemével győ- ződhet meg róla, hogy a kettő egyazon tollból eredt.

a) Legegyszerűbb a dolgunk abban az esetben, ha a két írás egymásnak variánsa. Ilyen:

anoním vezércikk	szignált cikk
<i>Háború előestéjén.</i> Sz. N. 1914. júl. 26.	<i>Befelé a harmadik évbe.</i> Sz. N. 1916. júl. 26.

b) Bonyolultabb a helyzet akkor, ha a két szöveg közt nem ily nagymérvű az egyezés, s az anoním írás csupán egyes elemeiben vezethető vissza a szignált írásra. A változtatás nélkül, vagy némi változtatással átvett mondatok, esetleg összefüggő mondatok, a gondolatmenet azonossága vagy hasonlósága, az eszmei mondanivaló, a téma közössége, a motívumok, a szimbólumok megfelelése — ilyenkor ezek a legmegbízhatóbb árulójelek, különösen ha mint az e csoportba tartozó darabok valamelyikében, nem szórványosan, hanem zömmel tűnnek elének. S mindezeket túl és előtt: az egy szerzőre valló stílus.

Több anoním vezércikk közvetlenül vezethető vissza valamely szignált cikkre:

anoním vezércikk	szignált cikk
<i>Átkozott kultúra.</i> Sz. N. 1912. júl. 21.	<i>Háború előestéjén.</i> Sz. N. 1914. júl. 26.
<i>Csak rajtatok áll!</i> Sz. N. 1920. jún. 5.	<i>A trianoni talicska és a csillagos ég.</i> M. H. 1927. jún. 5.
<i>Az ordas.</i> Sz. 1922. okt. 27.	<i>Eszköz az Isten kezében.</i> Sz. N. 1915. szept. 1.
<i>Királykérdés és vidéki intelligencia.</i> Sz. 1923. márc. 4.	<i>Nemzetünk fehér elefántja.</i> M. H. 1927. okt. 23.
<i>Beteg a Föld.</i> Sz. 1923. márc. 9.	<i>A krák.</i> V. 1923. okt. 5.
<i>Az Iridáceáktól a Papilionáceákig.</i> Sz. 1924. jan. 20.	<i>Pálmák és pályák.</i> V. 1925. máj. 3.

Akadnak oly anoním vezércikkek is, melyek nem közvetlenül, hanem közvetve, egy vagy több más anoním vezércikk közbeiktatásával kapcsolhatók Móra valamely szignált írásához, mégpedig az alábbiak:

anoním vezércikk	közbeiktatott anoním vezércikk	szignált cikk
<i>A Dreadnough.</i> Sz. N. 1909. ápr. 9.	1. <i>Mindent a katonának!</i> Sz. N. 1910. szept. 24.	<i>A mennydörgő gyíkok.</i> M. H. 1927. aug. 7.
<i>Nemzeti ünnep.</i> Sz. N. 1919. okt. 5.	1. <i>Vértanúk.</i> Dm. 1925. okt. 6.	<i>Sírkő-szobor.</i> M. H. 1927. nov. 6.
<i>Hazafiság.</i> Sz. 1923. aug. 29.	1. <i>Hazaszeretet.</i> Dm. 1925. jún. 21. 2. <i>Honszeretet.</i> Dm. 1926. febr. 23.	<i>Hazaszeretet.</i> M. H. 1926. nov. 27.

2. A szegedi Somogyi-könyvtár birtokában levő Szeged c. napilap 1923. évfolyama első kötetének előzéklapján ez a bejegyzés olvasható: »Az egyes vezércikkek alá Móra Ferenc saját feljegyzései alapján írtam oda a nevét, mint szerzőt. Szeged, 1924. VII. 12. dr. Szalay József, a Dugonics Társaság elnöke.« A Szalay által Mórának szignált Szeged-beli vezércikkek valamennyit alapos stíluskritikai vizsgálatnak vettem alá, s kétségtelen bizonyosságaim vannak arra nézve, hogy valóban mindnek Móra a szerzője. Ugyanennek a kéznek, tehát Szalay kezének a bejegyzésével a szegedi Somogyi-könyvtár tulajdonát képező Szegedi Naplónak egyes évfolyamaiban is találkozunk; annak több névtelen vezércikke vagy egyéb közleménye alá írta oda Móra Ferenc nevét. Ezek, valamint az a pár névtelen vezércikk, mely a megjegyzések alapján visszavezethető a Szalay által Mórának tulajdonított vezércikkek valamelyikére, alkotják a vezércikkek második csoportját.

a) A Szalay által Mórának tulajdonított vezércikkek:

Urunk-királyunk, Sz. N. 1916. dec. 30.
Esztendő napáldozatán, Sz. N. 1916.

dec. 31.

A Walhalla összeomlása, Sz. 1923. febr. 11.

Zajosán derülnek, Sz. 1923. márc. 2.

A gölem, Sz. 1923. ápr. 4.

Brennusok, Sz. 1923. máj. 6.

Nagyatádi csizmája, Sz. 1924. febr. 13.

Úttalan utak, Sz. 1924. márc. 9.

Fait accroumpli, Sz. 1924. ápr. 4.

Megtintátalanítás, Sz. 1924. jún. 12.

Iskolai olvasmány a nagy emberről, Sz.

1924. júl. 13.

Kétszer kettő negyven..., Sz. 1924. júl.

23.

A puszpángfurulya, Sz. 1924. okt. 26.

Rákfene-kérdések, Sz. 1924. nov. 29.

b) A Szalay által Mórának tulajdonított vezércikkekre visszavezethető vezércikkek:

anoním vezércikk	Szalay által szignált vezércikk
<i>Interpelláció</i> , Sz. N. 1916. jan. 9.	<i>Vadvizek</i> , Sz. 1923. márc. 18.
<i>Az üres sir</i> , Sz. N. 1920. ápr. 4.	<i>Holtaknak föltámadása</i> , Sz. 1923. ápr. 1.

3. A vezércikkek harmadik csoportjába azok tartoznak, melyeknél a Móra szerzősége tárgyi bizonyítékokkal igazolható.

a) *Legyünk suszterek...* Sz. N. 1911. szept. 15.

Írója azt állítja, hogy az emberi nyomorúság dantei méreteiről csak annak lehet fogalma, aki ott volt az adókövető bizottság ülésein. Tudjuk, hogy Móra, újságíróskodásának első évében hivatalból vett részt ezeken az üléseken mint riportter, s rendszeresen ismertette az itt történeteket. Így a szóbanforgó vezércikk, figyelembe véve a stílkritikai érveket is, föltétlenül az övének tekinthető.

b) *Szeged népe, munkások, magyarok!* Sz. N. 1918. okt. 31.

A Sz. N. 1918. nov. 17-i számának *Hogy alakult meg a szegedi Nemzeti Tanács?* c. névtelen cikke arról számol be, hogy a még föld alá rejtetten tevékenykedő szegedi Nemzeti Tanács tagjai Móra Ferencet bízták meg annak a proklamációnak a megírásával, mely a sarjadó új rend eme legátfogóbb szervének az elismerésére hívja föl a lakosságot, s közli azt is, hogy ez a proklamáció a Sz. N. és a Dm. okt. 31-i számában jelent meg, az előbbiben vezércikként.

c) *Memento*, Sz. N. 1919. ápr. 1.

Móra a *Személyes kérdésben* (Sz. N. 1919. máj. 8.) c. vezércikkében maga említi, hogy a szegedi polgárság leginkább a *Memento* c. vezércikk megírása miatt kiáltotta ki őt főbűnösnek.

d) *Homokóra*. Sz. N. 1921. jan. 11., jan. 16., febr. 19., márc. 11., márc. 15., máj. 11., máj. 14., máj. 17., jún. 1., jún. 10., jún. 15., jún. 18., okt. 13., nov. 14.

Diósszilágyi Sámuel Emlékezés Móra Ferencre c. kis füzetében azt írja, hogy a szegedi ügyész szidta a *Homokóra* c. rovatot, mert ez fölöttébb sok bosszúságot okozott és nagy munkát adott neki. Ahogy ő mondta, a *Homokóra* lépten-nyomon a sajtótörvénybe ütközött.

e) *Konstrukció bombával és ököllel*. Sz. 1923. febr. 22.

Madácsy László kutatásai alapján kiderült, hogy ez volt az a vezércikk, mely miatt a szegedi ügyesség vádat emelt Móra ellen.

4. A névtelen s jeltelen Móra-vezércikkek nagy csoportját ez ideig még nem sikerült társítanom Móra szignált cikkeivel. Más, szintén anoním vezércikkkel azonban egykönnyen összeboronálódtak, mert vagy szinte egészükben, vagy pedig részleteikben egyezést mutattak azokkal. Ezek a megfelelések annyira rikítóak, hogy nem föltételezhető az, mintha X újságíró Y újságírónak az elmeszüleményét ily otromba módon plagizálta volna, annál kevésbé, mert a Sz. N.-nak, a Sz.-nek s Dm.-nak a redakciójában országos viszonylatban is kiváló, a renoméjukra sokat adó újságírók dolgoztak. A pár-darabok tehát egy kézre utalnak, s a stílkritikai elemzés eredményeként azt is kimondhatjuk, hogy Móra kezére. Ez esetben döntő fontosságúak a stílkritikai bizonyítékok, de ezeken kívül az is bizonyító erejű, hogy a Sz. N. huszonegy (1902—1922), a Sz. négy (1922—1925) s a Dm. tíz (1925—1934) évfolyamában főként a stílkritikailag Móra-ra valló vezércikkekre jellemző ez a *bokrosodás*, azaz ezek között fölöttébb sok olyan van, amelyek mind eszmeileg, mind formailag szorosan összetartoznak, s mintegy családokba rendeződnek. Ha figyelembe vesszük azt, hogy e »bokrosodás« a Móra cégjegyével ellátott írások körében is észlelhető, akkor egyenesen sajátos munkamódszerének következményeként kell felfognunk e jelenséget. Móra par excellence újságíró volt, mégpedig gyorsan és sokat dolgozó újságíró, s nagy termékenységének egyik titka éppen az, hogy igen gyakran »plagizálta« önmagát. Új írásaiba sokszor dolgozta bele, hol egészében, hol részeiben régi írásait is. E tényt most minden értékeléstől menten, pusztán mint tényt említem, azt okolva meg vele, hogy miért tekintem magát a bokrosodást is a Móra szerzősége mellett szóló érvek.

Az e csoportba tartozó vezércikkek a) szinte egészükben visszavezethetők egymásra; b) egyes részleteikben vezethetők vissza egymásra.

a) Szinte egészükben megegyező vezércikkek:

anoním vezércikk	társul	anoním vezércikkal
<i>Asszonyok joga</i> . Sz. N. 1913. febr. 15.		<i>Asszonyok dolga</i> . Sz. N. 1913. dec. 7.
<i>Megint jönnek a levelek</i> . Sz. N. 1914. okt. 3.		<i>Levelek a gránicról</i> . Sz. N. 1915. júl. 11.
<i>A szegény Szeged</i> . Sz. N. 1915. ápr. 3.		<i>A gazdagok szíve</i> . Sz. N. 1914. okt. 30.
<i>A hágai líra</i> . Sz. N. 1915. máj. 2.		<i>Líra</i> . Sz. N. 1915. dec. 24.
<i>Fekete fátyol</i> . Sz. N. 1915. máj. 16.		<i>Tavalyi sírokra</i> . Sz. N. 1915. nov. 21.
<i>Etel visszaélt</i> . Sz. N. 1915. júl. 3.		<i>A katona gyerekének az anyjáról</i> . Sz. N. 1914. nov. 14.
<i>A Fehértó</i> . Sz. N. 1917. szept. 1.		<i>A Fehértó</i> . Dm. 1925. jún. 7.
<i>Kisvárosok</i> . Sz. N. 1920. júl. 15.		<i>Dal a kisvárosról</i> . Dm. 1927. márc. 13.
<i>Ungarske Magazin</i> . Sz. 1923. aug. 14.		<i>Ungarske Magazin</i> . Sz. N. 1912. szept. 14.
<i>A harangkötél</i> . Sz. 1923. aug. 17.		<i>A harangkötél</i> . Sz. N. 1913. aug. 8.
<i>A hamupipőkék</i> . Sz. 1923. szept. 16.		<i>A hamupipőkék</i> . Sz. N. 1912. nov. 24.
<i>Házárdia</i> . Sz. 1924. szept. 30.		<i>Kártyások szorongatása</i> . Dm. 1928. júl. 11.

b) Egyes részleteikben megegyező vezércikkek:

anoním vezércikk	társul	anoním vezércikk
Köszöntő. Sz. N. 1905. aug. 27.		Köszöntő. Sz. N. 1910. szept. 27.
In memoriam. Sz. N. 1915. jan. 1.		1916. Sz. N. 1916. jan. 1.
1916. Sz. N. 1916. jan. 1.		Hinni kell az életben. Sz. N. 1915. jan. 27.
Az elpusztíthatatlan élet. Sz. N. 1917. márc. 10.		Gyümölcsoltó. Sz. N. 1916. márc. 25.
A magyar »miért?«. Sz. N. 1917. szept. 2.		Miért? Sz. N. 1916. nov. 12.
Aranyjegec agyagból. Sz. N. 1918. febr. 1.		Az új párt. Sz. N. 1917. dec. 30.
Újesztendő. Sz. N. 1920. jan. 1.		Esztenő szombatján. Sz. 1924. jan. 1.
Esztenő szombatján. Sz. 1924. jan. 1.		Letegyük-e azt a zászlót? Dm. 1927. márc. 15.

5. Végül az ötödik csoportot azok a vezércikkek alkotják, melyeknek szerzőjéről csupán stílkritikai megfontolások alapján tarthatni. Mórát. E csoportba az alábbiak tartoznak.

A halál birodalma. Sz. N. 1906. szept. 1.
 Ali Hodzsa tanácsa. Sz. N. 1911. okt. 6.
 Képeslapok. Sz. N. 1914. szept. 20.
 A Jázón. Sz. N. 1914. dec. 20.
 Három királyok hajnalán. Sz. N. 1915. jan. 6.
 Jó Isten. Sz. N. 1915. febr. 14.
 A tekintetes kukoricaliszt. Sz. N. 1915. febr. 27.
 Indítvány. Sz. N. 1915. máj. 1.
 A tarka szilva. Sz. N. 1915. aug. 3.
 Kerestetik. Sz. N. 1915. aug. 15.
 Változások és változatlanok. Sz. N. 1915. okt. 3.
 Állj, ki vagy. Sz. N. 1915. dec. 19.
 A marsallbotról való gondolatok. Sz. N. 1916. febr. 26.
 György király megint lóra ült. Sz. N. 1916. ápr. 16.
 Föltámadni? Sz. N. 1916. ápr. 23.
 Békenap. Sz. N. 1916. máj. 19.
 Előadás a pisztrángokról. Sz. N. 1916. jún. 4.
 Mézeskalács. Sz. N. 1916. jún. 18.
 A parlamentek. Sz. N. 1916. júl. 2.
 Titok! Sz. N. 1916. szept. 14.
 Pitypang. Sz. N. 1916. okt. 1.
 Ki koronáz? Sz. N. 1916. dec. 17.
 Az aranyarkantyú. Sz. N. 1916. dec. 24.
 A nagy május. Sz. N. 1917. máj. 1.
 A béke útonállói. Sz. N. 1917. jún. 3.
 A forró kása. Sz. N. 1917. jún. 6.
 Más. Sz. N. 1917. jún. 21.
 A Jakabok. Sz. N. 1917. júl. 12.
 Tök-kolop. Sz. N. 1918. jan. 6.
 Rendreutasítás. Sz. N. 1918. jan. 18.
 Túlságos szép ötlet. Sz. N. 1918. febr. 15.
 Hát minket ki véd meg? Sz. N. 1918. febr. 28.
 Különnvélemény. Sz. N. 1918. márc. 14.
 Az Isten felelőssége. Sz. N. 1918. ápr. 5.
 Történelmi szükségesség. Sz. N. 1918. máj. 17.
 A kimélyített közösség. Sz. N. 1918. máj. 24.
 Statáriumot kérünk! Sz. N. 1918. jún. 6.

Döntő győzelem, mint olyan. Sz. N. 1918. aug. 1.
 A sárga folt. Sz. N. 1918. aug. 8.
 Tetemre hívják a Nemzeti Táácsot. Sz. N. 1919. okt. 18.
 A lámpavas. Sz. N. 1918. dec. 13.
 Hogy volna, ha nem így volna? Sz. N. 1918. dec. 15.
 Kik csinálják az ellenforradalmat? Sz. N. 1918. dec. 20.
 Sétáló ember gondolatai. Sz. N. 1919. jan. 19.
 A levegőből szabott kabát. Sz. N. 1919. jan. 26.
 Requiem. Sz. N. 1920. jan. 21.
 Tilalmas farsang. Sz. N. 1922. jan. 5.
 Tekintélyrombolás. Sz. N. 1922. jan. 12.
 Vigyázat, ebből baj lesz! Sz. N. 1922. jan. 18.
 Szorosan vett és nem szorosan vett. Sz. N. 1922. febr. 5.
 Fajvédelem. Sz. 1922. nov. 5.
 A halálraítélt Sokrates beszél... Sz. 1922. nov. 19.
 Államit tőzeg. Sz. 1922. nov. 24.
 Parlamenti illem. Sz. 1922. dec. 8.
 Világpusztító nacionalizmus. Sz. 1922. dec. 22.
 Sertésdemoralizáció. Sz. 1923. febr. 9.
 Az ébredők ügye. Sz. 1923. szept. 4.
 Októbrizmus. Sz. 1923. nov. 4.
 Régi ismerős a láthatáron. Sz. 1923. dec. 5.
 Malthus haragosai. Sz. 1924. jan. 13.
 Szandási államtitkár. Sz. 1924. apr. 2.
 Tirpitz. Sz. 1924. máj. 9.
 Nincs szebb a demokráciánál. Sz. 1924. nov. 16.

ФЕРЕНЦ МОРА (MÓRA FERENC) — КАК ПИСАТЕЛЬ ПЕРЕДОВЫХ СТАТЬЕЙ (1914—1924)

Л. Бауда

Деятельность Ференца Мора как писателя передовых статей неизвестна не только для читателей, но и для специалистов. Здесь публикуется третья глава труда «Ференц Мора — как писатель передовых статей», над которым автор теперь работает и предыдущие две главы которого появились в ежегоднике 1959 г Сегедского Педагогического Вуза. Третья глава занимается вторым этапом развития Ференца Мора как писателя передовых статей (1914—1924). Этот этап расчленяется ускоренным ходом исторических событий на три части: первая мировая война, буржуазная и социалистическая революция и грозные дни анархистических кровопролитий а потом стремления к консолидации контрреволюции. Когда война началась, Мора боролся уже в рядах радикалистов, писал в своих антимилитаристических и пацифистских статьях против войны, выступал против антидемократической политики правительства. Мора был одним из вождей буржуазной революции в Сегеде, и поддерживал социалистическую революцию. По своему признанию он оценивал социализм выше радикализма, но жизненные корни так сильно прицепили его к «бюргерству», что он не мог с одного дня на другой оторваться от него. Он не устрасался анархистических кровопролитий контрреволюции, и её стремления к консолидации не могли обмануть его: когда даже либеральные выступления были рискованными, он не изменил своим радикальным взглядом, а открыто и смело обвинял режим в ликвидации демократии.

Передовые статьи, излагаемые в третьей главе, появились главным образом (90%) без подписи в сегедских газетах «Szegedi Napló», «Szeged», «Délmagyarország». Автору пришлось работать годы, пока ему удалось установить, что излагаемые статьи являются работами Ференца Мора.

FERENC MÓRA, DER VERFASSER VON LEITARTIKELN

von

L. VAJDA

Ferenc Móra ist als Verfasser von Leitartikeln nicht nur dem Publikum, sondern auch den Fachmännern unbekannt. Der Verfasser bringt hier das dritte Kapitel seines in Vorbereitung befindlichen Bandes (Ferenc Móra, der Verfasser von Leitartikeln). Das erste und das zweite Kapitel sind in dem Jahrbuch der Szegeder Pädagogischen Hochschule 1959 erschienen.

Das dritte, hier publizierte Kapitel beschreibt die zweite Periode (1914—1924) der Laufbahn Móras als Leitartikler. Die nunmehr viel schneller aufeinander folgenden geschichtlichen Ereignisse teilen diese Periode und dementsprechend aus das Kapitel in drei Teile. Der erste Teil zeigt uns den Schriftsteller zur Zeit des ersten Weltkrieges, der zweite während der Revolution der Bourgeoisie und der des Proletariats, der dritte aber in seinem Kampf während der stürmischen Tage des blutigen Anarchismus, dann der Konsolidationsbestrebungen der Gegenrevolution. Móra kämpft schon bei Ausbruch des Krieges in der vollständigen Armatur des Radikalismus; in antimilitarischen und pazifistischen Leitartikeln sagt er dem Schreckgespenst des Krieges die Fehde an, in seinen, in demokratischem Geiste geschriebenen Leitartikeln greift er die antidemokratische Politik an, die die Regierung sich auf die Interessen des Krieges berufend verfolgt. Die Revolution der Bourgeoisie findet in ihm — wenigstens in Szeged — eine ihrer führenden Persönlichkeiten, die Revolution des Proletariats wird von ihm unterstützt. Seiner eigenen Aussage nach schätzte er den Sozialismus höher als den Radikalismus, war aber so fest in dem Boden des Bürgerturns verwurzelt, daß er von heute auf morgen nicht zu einem echten Sozialisten werden konnte, und deshalb lieber Radikalist blieb. Der blutige Anarchismus der Gegenrevolution machte ihn nicht erzittern, die Konsolidationsbestrebungen konnten ihn nicht irreführen. Zu einer Zeit, in welcher schon die Äußerung einer liberalen Meinung ein Wagnis bedeutete, wick er keinen Finger breit von seinem Radikalismus ab: er klagte das Regiem mutig und offen an, die Demokratie zu liquidieren und den Imperialismus von neuem zu entfachen.

Etwa 90% der Leitartikel, auf denen die Ausführungen über deren Verfasser beruhen, sind ohne Namen und Zeichen in den Zeitungen »Szegedi Napló«, »Szeged«, »Délmagyarország« erschienen. Jahrelange Forschungen haben erwiesen, daß sie ohne Zweifel von Móra geschrieben worden waren.

II. A PEDAGÓGIA ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

ADATOK A SZEGEDI ÁLTALÁNOS ISKOLÁK TÖRTÉNETÉHEZ

Írta: BERECKZI SÁNDOR

Az iskolatörténeti kutatás jelenleg a neveléstörténeti kutatómunka eléggé elhanyagolt területe. A hiteles forrásokra támaszkodó egyes iskolák története pedig egészségesen egészítené ki az általános neveléstörténeti, a nevelés és oktatástörténeti kutatómunkát. Az egyes iskolák munkájának feltárása, a mindennapi feladatok megoldásának módja hű képet ad a minisztériumi, központi rendeletek gyakorlati megvalósításának. Mennyivel gazdagabb lenne a magyar neveléstörténeti irodalom, ha nemcsak százados múltra visszatekintő nagyobb iskoláink története állana rendelkezésünkre, hanem az egy-két évtizedes, de a múltban a kultúra végvárainak tekintett és ezzel a feladattal küszködő iskoláinké is. Nemcsak neveléstörténeti szempontból lenne érdekes anyagunk, hanem a neveléstörténettel szorosan kapcsolódó művelődéstörténeti fejlődés szempontjából is. Nemcsak a múlt, hanem a jelen oktató, különösen nevelő munkája számára lenne hasznos az egyes iskolák történetének megírása. Az iskolai hagyományok ismerete, feltárása az iskolához való tartozás érzése érdekében, az iskola életével kapcsolódó gazdasági, politikai események, összefüggések elemzése a hazafiasságra nevelés és a történeti szempont nevelése céljából nyújtana hasznot többek között. Az egyes iskolák anyagának feldolgozása azért is jelentős lenne, mert az iskolák levéltári anyaga a múltban gyakran elpusztult és így pótolhatatlan veszteséget okozott. Sok iskola múltjának, fejlődésének megírása éppen ezért ma már megoldhatatlan feladat.

Dolgozatomban a szegedi általános iskolák általános fejlődési irányát igyekeztem megrajzolni. Aktuálisnak azért tartottam ennek a feladatnak megoldását, mert 1960-ban az általános iskolák elérkeztek fejlődésük 15. évfordulójához. Az általános iskola megteremtésével a magyar népi demokrácia a kulturális fejlődés évszázados lemaradását pótolta, és a felszabadult magyar dolgozó nép számára megteremtette az egységes, kötelező, általános iskolatípust, amely mindenki számára megadja a tanulás lehetőségét és jogát s ezen túl biztosítja a továbbtanulást is. Az általános iskola világi jellegének biztosításával az általános iskolákra jellemző vonások nemcsak gazdagodtak, hanem előfeltételét teremtették meg az iskolákban folyó oktatás-nevelés tartalmi, eszmei-politikai, világnézeti munkájának végzésére. A régi iskolatagozódás megszüntetésével így teremtdődött meg az alap az új,

a dolgozó nép érdekeit, társadalmi feladatát szolgáló új iskolarendszer kiépítésére. Az elmúlt 15 év azt mutatja, hogy az általános iskola további fejlődésünk számára valóban szükségszerű volt és ezt a feladatát mindenben jól teljesítette.

A dolgozatomban feltárt időszak nem rajzolja meg az általános iskolák fejlődésének teljes 15 évét. Az elemzett 3, illetve 4 év csupán $\frac{1}{5}$ -e az elmúlt 15 évnek. Időben valóban töredéke, de a fejlődés szempontjából rendkívül fontos s egyben a legnehezebb szakasza volt az elmúlt 15 évnek, hiszen nemcsak súlyos gazdasági nehézségekkel, mostoha viszonyokkal kellett megküzdeni, hanem le kellett győzni azoknak az ellenállását is, akik vagy a régi rendszer művelődési monopóliumának fenntartásával védekeztek a népi demokrácia ellen, vagy kételkedve, idegenkedve az újtól, górdítettek akadályt az általános iskolák megteremtése és fejlődése elé.

Elvi meggondolásból és kényszerítő okok miatt kellett lezárnom a fejlődés szakaszát 1948-cal. Az államosítás 1948-ban való végrehajtása egy hároméves fejlődési szakaszt zár le s utána szervezeti, tartalmi szempontból új időszak veszi kezdetét. Kényszerítve is voltam a további kutatás abbahagyására, mert a tanfelügyelőség iratai 1948-tól megsemmisültek. Ennek ellenére további kutatást szeretnék végezni a fejlődés követésére s az egyes iskolák anyagának feldolgozásával próbálom megrajzolni a hiányzó éveket. Eddigi módszerem is az volt, hogy a tanfelügyelőség, tanterületi főigazgatóság, községi iskolaszék iratainak áttanulmányozása mellett átvizsgáltam néhány iskola anyagát is. Sok utalást találtam a Délmagyarország számaiban is, ami azt bizonyítja, hogy az MKP, majd az MDP helyi sajtója komoly érdeklődéssel és egyben jelentős segítségnyújtással fordult az általános és általában az iskolák felé.

Nem tértem ki a felszabadulás előtti helyzet elemzésére. Ezt külön feladatnak tartom. A felszabadulás után egyrészt csaknem egy évig úgyis a régi keretek megmaradásával, a régi iskolarendszer visszaállításával folyt a munka, másrészt a felszabadulás még ebben a régi rendszerben is döntő, az előzőekkel szemben forradalmi változást hozott.

Annak ellenére, hogy — tudomásom szerint — még nem történt ilyen irányú vállalkozás az általános iskolák történetének megírására, nem kívántam az általános iskolák elvi fejlődésének feltárását elvégezni. Ezért nem tartottam feladatomnak pl. az általános iskolákkal kapcsolatban hozott rendelkezések részletes ismertetését. A fontosabb fejlődési fordulópontokat, azt hiszem, sikerült megrajzolni s tekintve, hogy az általános iskolák fejlődésének különösen első 3 évét tudományosan már feldolgozták, arra törekedtem, hogy az általános elveknek, fejlődési vonalaknak szegedi megvalósulását feltárjam.

Tudom azt, hogy az általános iskola megteremtése legdöntőbb mértékben a külterületek, a falvak kulturális fejlődése — s ezen túl természetesen az egész ország — szempontjából volt a legjelentősebb. Éppen ezért jelen munkámban is igyekeztem bekapcsolni a Szeged környéki általános iskolák egy-két fejlődési adatát. Következő lépésnek szeretném szánni, nyomom kísérrni azt, hogy a külterületek népiskolái hogyan, milyen módon és eredményekkel alakultak át, váltak általános iskolákká. Majd kutatásaimat kiterjesztve fel akarom dolgozni Csongrád vármegye általános iskolái-

nak történetét is. Mindezt azért kellett megemlítenem, mert egy város általános iskoláinak történeti rajza kiszakítotttnak tűnik az általános fejlődésből és munkám végzése közben magam is nem egyszer sok olyan adatra bukkantam, aminek értékét csak az egész megye fejlődési adataiba való behelyezés adja meg.

Bízom abban, hogy dolgozatom megjelenésekor már mások is és már másutt is feldolgozták ezt a témát. Az általános iskolák történetének feltárása 15 év fejlődését, eredményeit rögzítené. Ez azért is nagy jelentőségű lenne, mert az általános iskolák további fejlődése, mind tartalmi, mind szervezeti szempontból szükségszerűen követi és valósítja meg a társadalom által felállított célkitűzéseket. Ezek a változások éppen napjainkban valósulnak meg, vagy most folynak előkészületek megvalósításukra. Éppen ezért, 15 év adatainak elemzése, rögzítése világosan mutatná azt az utat, amit eddigi fejlődése során megtett az általános iskola, illetve azt, hogy társadalmunk gazdasági, politikai életének fejlődése szempontjából milyen úton, miért és hogyan kell haladnia.

Dolgozatommal szeretném elérni azt is, hogy a szegedi általános iskolák és a Pedagógiai Főiskola közötti kapcsolat elmélyüljön, szorosabbá váljon.

*

Szeged 1944. október 11-én szabadult fel s a tanítás már november 3-án megindul. A tanfelügyelőség munkája 1944. november 3-tól szünetel és helyette a tankerületi főigazgatóság látja el a teendőket. Az iskolai év megkezdése is a tankerületi főigazgatóság 1944. október 31-én kelt rendelkezésével veszi kezdetét. Az iskolai munka megindítása azonban a szovjet katonai parancsnokság utasítása alapján történik. A tanítás megkezdését a városban falragaszokon közölték a lakossággal, s felszólították a gyermekeket, tanulókat az iskolában való megjelenésre. November 3-án a következő szegedi népiskolák kezdik meg a tanítást:

1. Belvárosi községi fiúiskola a Katolikus Házban (Dugonics tér).
2. Belvárosi községi leányiskola az állami leánygimnázium épületében.
3. Alsóvárosi községi népiskola a siketnémák intézetében.
4. Móravárosi községi népiskola a móravárosi népházban.
5. Csongrádi sugárúti községi népiskola saját épületében.
6. Rókusi állami népiskola a Csongrádi sugárúti népiskola épületében.
7. Szilléri sugárúti községi népiskola saját épületében.
8. Szent György téri községi népiskola a Szilléri sugárúti iskolában.
9. Somogyi telepi népiskolák saját épületükben (községi, állami, felekezeti iskolák).
10. Klebelsberg telepi községi népiskola saját épületében.
11. Kecskés telepi községi népiskola saját épületében.
12. Római katolikus népiskola mindkét tagozata az alsóvárosi zárdában.

A tanítás tehát a régi iskolajellegeknek megmaradásával indul. A szegedi népiskolák községi, állami és felekezeti jellegűek voltak. A tanítás rendkívül nehéz viszonyok között kezdődött. Az iskolák legnagyobb része

a háború alatt súlyos anyagi károkat szenvedett. Az alsóvárosi iskolát pl. bombatalálat érte, az iskolák legtöbbjét a katonaság foglalta le különböző célokra. Az iskolák felszerelésének nagy része kárt szenvedett vagy teljesen megsemmisült. Ebben a tekintetben a lakosságnak is jelentős szerepe volt, mert elhordták egyes iskolák felszerelését. A Délmagyarország 1945 januárjában felszólítja a lakosságot, hogy akik az iskolákból tárgyakat vittek el, azokat minél előbb vigyék vissza. Az iskolákat ért anyagi károk miatt nem tudják az egyes iskolák munkájukat saját épületükben megkezdeni. Az iskolák súlyos tüzelő hiánnyal is küzdöttek. A Vörös Hadsereg szegedi parancsnoksága mindent elkövetett az iskolai munka zavartalan működésének biztosítására. A város polgármestere 1944. november 13-án a szovjet katonai parancsnokság szóbeli rendelkezése alapján kiadott utasításában a következő intézkedéseket tette:

»1. Az orosz katonai parancsnokság biztosítani kívánja a város területén működő iskolák tűzifaszükségletét, ennél fogva felkérem a tankerületi főigazgatóságot, hogy azonnal jelentse, a város területén mely iskolákban és mely épületekben működnek (utca, házszám megjelölésével), valamint azt, hogy az egyes iskoláknak mennyi az 1944—45. fűtési időnyre a tüzelőanyag szükségletük.

2. Az orosz katonai parancsnokság nagy súlyt helyez a tanulóifjúság háborítatlanságára és a tanítás nyugodtságára, ezért felkérem, hogy konkrét pánasz esetén — akár az iskolát, akár a tanuló ifjúságot illetően — jelentését azonnal tegye meg, mert a panaszokat az orosz katonai parancsnokság azonnal orvosolni fogja.

3. Nyomtatékosan közlöm tudomásulvétel és mihez tartás végett a tankerületi főigazgatósággal, hogy az orosz katonai parancsnokság Magyarországon nem akar mást teremteni, mint csak demokráciát.

4. Az orosz katonai parancsnokság megbízottja által a tanítás ellenőrzésének foganatosítása végett jelentse, hogy mely iskolákban mikor van történelemtanítás.«

Az egyes iskolák tüzelőanyag igényléséből látni lehet, hogy jóformán semmi készlettel nem rendelkeztek. A móravárosi iskola pl. 30 q fát és 150 q szenet igényelt, az alsóvárosi népiskola 750 q fát. Természetesen ezeknek az igényeknek kielégítése az akkori viszonyok között szinte lehetetlen volt, mindenesetre a minimális szükségletüket biztosították. A szovjet katonai parancsnokság segítsége nemcsak azért volt jelentős, mert igyekezett a tanítás anyagi feltételét biztosítani, hanem azért is, mert megadta a kezdő lépést az oktatás-nevelés új irányának megvalósítására, útmutatást adott a megváltozott szellemű oktató-nevelő munkára. Ennek érdekében hívta egybe 1944. november 20-án a szovjet csapatok politikai megbízottja az iskolák vezetőit, hogy számukra előadást tartson, majd utána érdeklődjön az iskolák munkája, a tanítás anyaga és módja, valamint a tanerőkkel való ellátottság iránt. Ezt a segítségnyújtást akkor tudjuk a maga értékében fel fogni, ha nem felejtkezünk el az országban még folyó hadműveletekről s arról, hogy nemcsak a felszabadulás előtt igyekezett az ellenséges propaganda valótlan híreket terjeszteni a szovjet csapatokról, hanem a még el nem foglalt területekről is tovább igyekeztek akadályozni az iskolai élet rendes kerékvágásba való terelését. Január 7-én a berlini rádió magyar

nyelvű adása »Szegedi szemtanú« címen elmondja, hogy Szegeden kihirdették a tanítás megkezdését s egy napon a szülők hiába várták haza gyermekeiket, mert mint kiderült, azokat tanítóikkal és tanáraikkal együtt marhavagonokban elhurcolták Oroszországba. Ez a hamis állítás, hogy »Oroszországba viszik a gyerekeket« még hónapok múlva is riasztásul szolgált a szülők előtt. Különösen káros volt ez a hatás azokra, akik elmenekültek a városból; az ilyen híresztelésekkel igyekeztek őket továbbra is rémületben tartani.

A tanítás megkezdésekor a községi, állami és felekezeti népiskolák 86 osztályába 3156 tanuló járt s ez a létszám az 1943—44. tanév létszámánál 20%-kal kevesebb. Pontos kimutatást készíteni az egyes iskolákba járó tanulókról nagyon nehéz azért, mert az iskolába járás nagyon szabad keretek között történt, nagyon nagy fokú volt a hiányzás. Ennek több oka volt: a rosszul fűtött termekbe a szülők nem engedték el gyermeküket, nagyméretű volt a cipő-, ruhahiány, az élelmiszerekért való sorbaállásra a szülők gyermeküket is felhasználták stb. De nehéz pontos létszámot megállapítani azért is, mert az elmenekültek folyamatos visszatérése következtében naponta változott a létszám. A tankerületi főigazgató november 20-án a szovjet katonai parancsnokság részére kimutatást kér az egyes iskoláktól a következő pontokra nézve: 1. Az iskola, intézet megnevezése; 2. jellege; 3. helye; 4. a beírt tanulók száma osztályonként és összesen; 5. hány tanuló jár fel az iskolába; 6. mi az oka a tanulók mulasztásának; 7. osztályok száma; 8. milyen állapotban van az intézet, iskola; 9. milyen tanterv szerint folyik az oktatás; 10. a tanterv csökkentve van-e és miért; 11. tankönyvek felsorolása; 12. hány tanerője volt az iskolának; 13. hány tanerője maradt vissza; 14. jelenleg hány tanerő működik; 15. az eltávozott tanerők miért hagyták el állomáshelyüket; 16. tanerők illetményére nézve mi a helyzet.

Ezekre a kérdésekre beküldött válaszok, jelentések pontos felmérését adják az iskolai munka kezdeti állapotának.

A beküldött kimutatások alapján a november 20-i helyzet a tanulók létszámát tekintve, az egyes iskoláknál a következő volt:

Az iskola neve	beiratkozott iskolába járt	
1. Aigner telepi községi iskola	71	65
2. Alsóvárosi községi iskola	349	336
3. Belvárosi községi fiú népiskola	192	192
4. Belvárosi községi leány népiskola	102	92
5. Csongrádi sugárúti és rókusi állami népisk.	604	453
6. Kecskés telepi községi népiskola	93	93
7. Klebelsberg telepi községi népiskola	36	36
8. Móravárosi községi népiskola	277	240
9. Református és evangélikus népiskolák	133	118
10. Alsóvárosi zárda népiskola	286	238
11. Újszegedi községi népiskola	72	a tanítás még nem kezdődött el
12. Újszeged-József főherceg telepi népiskola	68	62

Az iskola neve	beiratkozott iskolába járt	
13. Szilléri sugárúti és Szt. György téri közs. népisk.	530	512
14. Somogyi telepi községi népiskola	189	189
15. Új-Somogyi telepi állami népiskola	144	144
16. Orsolya-rendi rk. elemi leányiskola	72	44

A tanítás megkezdésekor nagy gondot okozott a nagyfokú tanítóhiány is. A tanítók túlnyomó többsége elhagyta a várost. Egy részük mint katona volt távol, többségük azonban elmenekült. A tanítóhiányt egyrészt az osztályok összevonásával igyekeztek megoldani, ami nem egy helyen zsúfolt — 70-es létszámú — osztályokat eredményezett, másrészt nyugdíjas tanítók jelentkeztek tanításra.

Az egyes iskolák tanítóellátottsága a következő volt a november 20-i jelentések alapján:

Az iskola neve:	tanerője mennyi működők		
	hány volt	maradt	száma
1. Aigner-telepi közs. népiskola	3	1	1
2. Alsóvárosi népiskola	19	8	10
3. Belvárosi fiúnépiskola	9	2	6
4. Belvárosi leányépiskola	4	3	4
5. Csongrádi sugárúti népiskola	12	2	3
6. Rókusi népiskola	19	7	10
7. Kecskés-telepi népiskola	2	—	2
8. Klebelsberg-telepi népiskola	2	1	1
9. Móravárosi népiskola	10	3	7
10. Református és evangélikus népiskola	7	—	3
11. Alsóvárosi rk. elemi leányiskola	7	7	7
12. Újszegedi népiskola	5	3	3
13. József-telepi népiskola	2	1	1
14. Szilléri sugárúti és Szt. György téri népisk.	15	7	11
15. Somogyi-telepi községi népiskola	7	1	4
16. Új-Somogyi-telepi áll. népiskola	4	2	3
17. Orsolya-rendi rk. leányiskola	2	1	3

Az itthonmaradt tanítóknak nemcsak a többletmunkát kellett vállalniok, hanem azokat a kezdeti nehézségeket is, amelyek a felszabadulást követő hónapokban előállottak. Általában illetményeiknek $\frac{1}{3}$ -át kapták meg, azt is — amíg a viszonyok nem rendeződtek — megkésve. Kivételt képeztek a községi iskolák, amelyeknek tanítóit a város a viszonyokhoz képest rendszeresen fizette.

A tanítás a régi tanterv alapján a régi tankönyvekből történt. A tantárgyak közül a tankerületi főigazgató rendelkezése alapján elhagyták a honvédelmet és a leventekiképzést. Tankönyvekben nagy hiány volt s ezen

rövid összefoglaló jegyzetek készítésével igyekeztek segíteni. Mint már említettem, a szovjet katonai parancsnokság nagy figyelemmel kíséri az iskolákban folyó tartalmi munkát is. Ennek tudható be, hogy a tankerületi főigazgató — aki különben a régi rendszer tipikus képviselője volt — a többször kifejezésre juttatott kíváncsiságának figyelembevételével készíti el december 2-án a tantestületek számára módszeres értekezletek tartására vonatkozó útmutatását. Ebben hangsúlyozza, hogy a tanítás és nevelés magyar nemzeti alapon és szellemben történik, amint ezt a szovjet katonai parancsnokság is kívánja, és az oktatás folyamán tekintettel kell lenni a demokratikus gondolkodás kialakítására. Következő körlevelében részletes útmutatást ad arra nézve, hogy az egyes tantárgyak tanításakor milyen követelményeknek kell eleget tenni. »A mai politikai átalakulásnak és a vele kapcsolatos gondolkodás módosulásának megfelelően a tanítók hivatásukhoz méltóan tanításuk és nevelésük nemzeti szellemű tartalmát úgy válasszák meg és a kiválasztott anyagot úgy csoportosítják, hogy az mindenben egyezzen a népi alapokra helyezett demokratikus államrendszer eszmei tartalmával és alkalmas legyen a legteljesebb mértékben arra, hogy már a népiskolában megvesse a szociális és demokratikus gondolkodás alapjait.« Rámutat arra, hogy Magyarország tárgyalásakor óvakodni kell feleleveníteni az irredentizmus népeket szétválasztó és a nemzetek egymásközötti megértését aláásó szövegeit. A használatban lévő régi tankönyvek ilyen irányú kitételeit feltétlenül helyre kell igazítani. »Különösen tekintetbe kell vennünk a történelem tárgyalásakor azt, hogy tankönyveink a letűnt és letűnő régi rendszer szellemében vannak írva és ezt a beállítottságukat az előző és közvetlen ráhatás erejével kell pótolni.« Felhívja a körlevél a figyelmet arra, hogy Ady Endrét meg kell szabadítani a rossz magyarság vádjától, és rá kell mutatni Ady beteljesült jövőbelátásaira. Az irodalom tanítása során a régi magyar irodalom tanítása mellett fel kell hívni a tanulók figyelmét azokra az írókra is, akiket eddig mellőztek a tanítás során, s akik a szocialista Magyarorszáért, a demokratikus eszményekért küzdöttek. Ezek az útmutatások elég nagyvonalúan körvonalazzák ugyan a tanítás követendő irányát, azonban világosan mutatják azt, hogy milyen szellemű útmutatásokkal segítették az egyelőre központi irányítás nélkül működő szegedi iskolák munkáját a felszabadító csapatok.

Ennek az új nevelési szellemnek és oktatási tartalomnak szükségességét a népiskolai tanítók is látták, hiszen a megszűnt rendszer iskolapolitikájának helytelenségét maguk érezték a legjobban, s a felszabadulás módját nyújtott számukra, hogy demokratikus szellemben neveljék a gyermekeket. Ezt bizonyítják azok a javaslatok, amelyeket a tanítók nyújtottak be 1945 januárjában a tankerületi főigazgatósághoz a demokratikus népoktatás megvalósítása érdekében. Ezek a javaslatok kézzelfoghatóan bizonyítják azt, hogy milyen sok megvalósításra váró igény, kíváncsiság élt a néppel együtt érző és dolgozó tanítóknál, amelyeknek megvalósítására most már elérkezettnek látták az időt. Az egyes javaslatokban ilyen megállapításokat olvashatunk: »A tankönyveket át kell dolgozni, illetve ki kell cserélni, hogy mindazok az adatok és szempontok, amelyek a demokrácia gondolatával és hazánk valóságos helyzetével ellenkeznek, kihagyhatók legyenek. Ezekben a tankönyvekben érvényesíteni kell azt a szabadabb szellemet és a történelmi eseményeknek azt a tárgyilagos megítélését, amely a demokrácia gondolatának és az újjá-

születő, valóságos népi eszmének megfelel.« »Az elemi iskola hetedik és nyolcadik osztálya ebben a formában, amelyben eddig volt, indokolatlan és semmi konkrét célt nem szolgál. Az alsóbb osztályokban tanított anyagnak a felhígítására és ismétlésére nincs szükség, vagy legalábbis erre nem érdemes két évet fordítani. Nagy jelentőségű lenne azonban ennek a felső két osztálynak szakismereti tartalommal való megtöltése.« »Fontos lenne az iskolának, különösen pedig a falusi iskolának szemléltető anyaggal való bőséges ellátása.« »Jó lenne, ha egységesítenék az egész ország területén a felekezeti, állami, városi, tanyai iskolák megfelelő osztályainak könyveit, mert nagyon sok kellemetlenséget okoz a különféle jellegű iskolák más-más tankönyve.« »A tanítóképzést feltétlenül főiskolai nivóra kell emelni.« »Tud-e a hivatásának élni az, aki anyagilag nem független? A 180 pengővel dotált fiatal, nős tanyai tanító iskolája inkább hasonlít a nyomortanyához, mint a kultúra végvárához.«

Lehetne még tovább sorolni a tanítók által felvetett javaslatokat. Azonban a felsorolt példák is meggyőzően mutatják azt, hogy mindazok a későbbi intézkedések, amelyeket a közoktatás területén megvalósítottak, valóban a nép kíváncsiainak megfelelően történtek, és nagy lépést jelentettek előre a nép magasabb kulturális szintjének elérése terén.

A tanárok és tanítók demokratikus gondolkodásának átalakítására, a nevelés és oktatás időszerű kérdéseinek megvitatására alkalmas volt a tanárok és tanítók Szegeden alakult szakszervezete. 1944 decemberében már előadássorozatot rendezett »Iskola és demokrácia«, »A múlt hibái és a jövő feladatai a tanítás terén« címekkel.

Az ország teljes felszabadulása után egyre határozottabb a demokratikus nevelés hatékonyabb tételének követelése, a magyar közoktatás reformjának megvalósítása. 1945 áprilisában a budapesti Nemzeti Bizottság a közoktatás reformját sürgeti. Bírálat hangzik el a Nemzeti Bizottság részéről a közoktatásügyi miniszterről, amiért az igazoltatások a tantestületekben még nem történtek meg. Követelik, hogy haladéktalanul távolítsák el helyükről azokat a tanárokat és tanítókat, akik a régi rendszer kiszolgálói voltak. Sürgeti a Nemzeti Bizottság a Közoktatási Tanács felállítását és a magyar közoktatásügy reformjának kidolgozását. Hirdessenek pályázatot demokratikus szellemű könyvek írására és ezek elkészítéséig sokszorosított jegyzeteket és utasításokat bocsássonak a tanárok és tanítók rendelkezésére. Hozzá kell kezdeni a tanító- és tanárképzés reformjának előkészítéséhez is.

A Nemzeti Bizottságnak ezek a követelései Szegeden élénk visszhangot és hasznos javaslatokat váltottak ki. A szegedi tanárok és tanítók szakszervezete az iskolareform kérdését júniustól kezdve több alkalommal vitatta meg. A Délmagyarország ezekről a vitákról részletes tájékoztatást közöl és egyben határozottan állást foglal a szükséges reformok megvalósítása mellett, amit egyesek akadályozni igyekeztek. Június 3-i számában a következő megjegyzést fűzi a vita első részéhez: »A vita során sajnos a felszólalók egy része részletkérdésekbe tévedt, úgy, hogy a kérdések tisztázásáig nem tudtak eljutni. A tanárok egy része fél a radikális megoldástól, viszont a fiatalok már sokkal céltudatosabbak s jobban látják, hogy a döntő szó itt is csak a népé lehet, azaz, olyan reform kell, amely kizárja minden reakciós osztályszellem érvényesülését s amely a legkisebb falura is érvényes.« Közli, hogy a leg-

közelebbi ülésen a viták lezárása után szavazásra kerül a sor s helyes lenne, ha a tanárok, tanítók és az ifjúság is minél nagyobb számban jelennének meg. Mintegy a szavazás helyes eredményének kialakításához kíván hozzájárulni azzal, hogy az évvégi vizsgák során szerzett tapasztalatokat elemezve rámutat, hogy a népiskolák felsőtagozata úgy tűnik, mint egy idejét múlt része a népiskolának, vagy mint a továbbtanulástól elzárt tanulók szükségiskolája. Jól tudják ezt a szülők is és mégis nagy számban íratják be ide gyermeküket, mert ez az egyetlen ingyenes iskola, s mert ebben van csak hely mindenki számára. A cikk azzal zárul, hogy követeli az iskolák átszervezését úgy, hogy a nép igazi, a legszélesebb lehetőségeket és tudást nyújtó iskolája legyen.

A tanárok, tanítók szakszervezetében lezajlott vita és szavazás azonban nem hozta meg azt az eredményt, amit a fejlődés megkívánt volna. A vita során 3 terv, javaslat merült fel. Az első javaslat nem kívánt változtatni az iskolarendszeren. Eszerint megmaradt volna falun a VIII. osztályos népiskola, városokban, nagyobb helyeken azonban már a felső tagozatot az ingyenes és kötelező gimnáziumi alsó tagozat helyettesítené. Könnyíteni kívánta volna ez a tervezet az egyik iskolatípusból a másikba való átlépést. A második terv a polgári iskolai tanárok terve volt, akik a polgári és gimnázium egybeolvasztásával egységes középiskolát kívántak.

A harmadik terv ezekkel szemben a VIII. osztályos, általánosan kötelező és ingyenes népiskolát követelte, olyan népiskolát, amelynek felső tagozata szakrendszerű oktatással — a tantárgyak, tanítási módszer — kellő reformjával egyenlő lehetőségeket teremtet a nép gyermekeinek is a középiskolákba, egyetemekre jutásához. Falun és városban egyaránt ez a nyolcosztályú népiskola adná meg az alapot ahhoz, hogy 14 éves korban, amikor már a kiválasztás is jobban lehetséges közvetlenül gimnáziumba vagy szakiskolába léphessen a tanuló.

Ezek a javaslatok hangzanak el. A viták után kerül sor a szavazásra, amelynek eredménye:

az első terv kapott 31 szavazatot,

a második terv 1 szavazatot,

a harmadik terv 23 szavazatot.

A szavazástól 13 egyén tartózkodott.

A Délmagyarország határozottan foglal állást a harmadik terv mellett. Rámutat arra, hogy jöllehet nem a szegedi tanárok és tanítók döntése teremti meg az új iskolareformot, de állásfoglalása, aktív részvétele ma mégis figyelem tárgya lehet. Két kérdést tesz fel: 1. Vajon az eddigi iskolatípusok fenntartását kívánják-e, vagy a tanári címet féltik? 2. Ha falun is középiskolát akarnak, miért nem merik ezt a lehetőséget általánossá tenni és miért akarják a középiskola mellett tovább is fenntartani a népiskola eddigi értelemben vett nyolc osztályát? A szavazás után ugyanis a szakszervezet elnöke kiegészítő javaslatot tesz: hogyha már a szakszervezet többsége az első terv mellett döntött, vegyék bele a jegyzőkönyvbe azt is, hogy minden faluban létesíteni kell gimnáziumot. A gyűlés ezt egyhangúlag elfogadta, csupán a tervezet benyújtója tiltakozott azzal, hogy ez pedig lehetetlen.

Ehhez tartozik az, hogy az egyik tanító a Délmagyarországhoz írt levelében rámutat arra, hogy a tanítók későn hallottak a vitáról és a szakszer-

vezet vezetőségében kevés tanító van. Ez az aránytalan összetétel eredményezte a szavazás végső megoszlását. Hivatkozik arra, hogy a tanítók már decemberben a harmadikhoz hasonló javaslatot terjesztettek be a főigazgatósághoz.

A szakszervezetben megrendezett vita rávilágít arra, hogy azoknak, akik haladni kívánnak, meg kell küzdeni a fejlődést gátló erőkkel is.

Az iskolareform megvalósítása azonban nem ezekre volt bízva. Június 29-én a Délmagyarország már tájékoztatást ad arról, hogy készül az egységes 8 osztályú népiskola terve, amelynek bevezetésével rövidesen megszűnik a magyar gyermekek kasztokba különítése. Az iskolaszervezet átalakítására vonatkozó rendelettervezet 1945 júliusában kerül a Minisztertanács elé és 1945 augusztus 16-án jelenik meg az általános iskolák megszervezéséről szóló rendelet.

Az 1944—45. tanév végére valamennyi szegedi népiskola megkezdí működését. Kivételt képez az izraelita népiskola, amelyik tanulók hiányában csak 1945—46. tanévben tudja elkezdni a tanítást.

Az 1944—45. tanév végén működő népiskolák neve és helye:

Az iskola neve:	jellege:	székhelye:	eredeti székhelye:
1. Aigner-telepi népiskola	községi	Aigner-telep	Aigner-telep
2. Alsóvárosi népiskola	„	Siketnémák Intézete Bécsi körút 36—40.	Földműves u. 4. lebombázva
3. Belvárosi fiúnépiskola	„	Katolikus Ház (Dugonics tér)	Jókai u. 2. katonai célokra lefoglalva
4. Belvárosi leánynépiskola	„	Szt. Erzsébet leány- gimn. Tömörkény u.	Mérei u. lefoglalva
5. Csongrádi sugárúti népiskola	„	Csongrádi sgt. 17.	saját épület
6. József főherceg telepi népiskola	„	Csiki u. 14.	saját épület
7. Kecskés-telepi népiskola	„	Újvidéki utca 6.	saját épület
8. Klebelsberg-telepi népiskola	„	Zentai utca 13.	saját épület
9. Móravárosi népiskola	„	Móravárosi Népház Kálváéria sor 15.	Zoltán u. 14. tanításra alkal- matlan állapotban van

Az iskola neve:	jellege:	székhelye:	eredeti székhelye:
10. Somogyi-telepi népiskola	„	Somogyi-telep VI. u. 254.	saját épület
11. Szent György téri népiskola	„	Szilléri sugárút 12.	katonai célokra lefoglalva Szt. György tér 24.
12. Szilléri sugárúti népiskola	„	Szilléri sugárút 12.	saját épület
13. Újszegedi népiskola	„	Alsókikötő sor 9.	saját épület
14. Rókusi népiskola	állami	Csongrádi sgt. 17.	Kossuth L. sgt. lefoglalva
15. Somogyi-telepi népiskola	„	Új-Somogyi-telep	saját épület
16. Orosolya-rendi leányiskola	r. k.	Kálvária u. 4.	saját épület
17. Alsóvárosi zárda népiskola	r. k.	Szentháromság u. 64.	saját épület
18. Somogyi-telepi zárda népiskola	r. k.	Somogyi-telep	saját épület
19. Református és evangélikus népiskola (tanerőhiány miatt összevonva)		Fodor u. 7.	saját épület

Az általános iskola megteremtése az első évben inkább politikai, elvi szempontból volt jelentős, hiszen gyakorlati létrehozása, megszervezése, mint önálló iskolatípus, csak 1946—47. tanévben kezdődik meg komolyabb formában. A végrehajtási utasításnak néhány rendelkezésében — amelyekkel különben a kezdeti nehézség áthidalására törekedtek — a széles néprétegek nem ismerték fel azonnal az általános iskola sajátos jellegét, döntő különbségét az eddigi iskolatípusokkal szemben. Ugyanakkor azok, akik megértették az általános iskolák jelentőségét, a maguk haszna és érdeke szempontjából nyúltak az általános iskolák megszervezésének kérdéséhez. Így pl. az a megállapítás, hogy a tanulók számára a köz érdekeinek szemmeltartásával a lehetőség szerint biztosítani kell azt a jogot, hogy szabadon választhassák meg azt az V. osztályt, amelyben tanulmányaikat folytatni kívánják, valamint az a rendelkezés, hogy az 1945-ben megnyíló V. osztály elhelyezés és igazgatás tekintetében átmenetileg megmarad a népiskola, a polgári iskola, illetőleg a gimnázium keretében, lehetőséget adott arra, hogy az általános iskoláktól

idegenkedő, magasabb szintű oktatást kívánó szülők gyermekeiket csak látólag iratják be az általános iskola V. osztályába, tulajdonképpen a gimnázium, illetve a polgári iskola I. osztályába járatják. Ehhez az átmeneti szervezési nehézséghez járult az is, hogy sem a tanterv, sem a tankönyvek nem szolgálták az új iskolatípus pontos tartalmi anyagának körvonalazását. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy a szervezés munkája is közvetlenül a tanév megkezdése előtt indul meg, akkor megérthetjük, hogy különösen azok a szülők, akik gyermeküket jobban szerették volna a »régi« »nívós« polgári iskolába, illetve gimnáziumba járatni, idegenkedéssel fogadták az új iskolatípust. A szervezés munkája is nemcsak későn, de elég határozatlanul is indult meg, s emögött a határozatlanság mögött néha a megvalósítás tudatos akadályozása is rejtőzött. Mindezek a vonások a szegedi általános iskolák első, 1945. évi szervezésében is megmutatkoztak.

A tankerületi főigazgató 1945. augusztus 30-ra hívja össze a szegedi közép-, középfokú és népiskolák igazgatóit. Az értekezlet tárgya: az iskola-reform ismertetése és az ezzel kapcsolatos esetleg felmerült problémák megvitatása. Az értekezletet megnyitó beszédében kiemeli az előadó, hogy szükség volt az értekezlet összehívására, mert a rendelet felvet olyan kérdéseket, amelyeket közös megbeszélés alapján lehet megtárgyalni s így biztosítva lesz az egyöntetűség. Ez az első alkalom — emeli ki —, hogy a népiskola és valamennyi iskola együtt fog működni és annak a reményének ad kifejezést, hogy most közelebb kerülnek egymáshoz az intézetek és kartársak, és ez az együttműködés egymás megértésével harmonikus és szívélyes lesz. Amint látjuk, a bevezető, megnyitó beszéd sem a lényeges kérdés körül forog. Ezután következik a rendeletek ismertetése. Ennek megtörténte után határozat születik, hogy másnap az igazgatók újra összejönnek annak megbeszélésére, hogy Szegeden hány általános iskolai V. osztály nyílik meg az 1945—46. tanévben, hol lesz ezeknek az iskoláknak a székhelye és kik tanítják az egyes tantárgyakat. Majd a hozzászólások következnek. Lényegtelen mellékes problémákat vetnek fel s az egész megbeszélés során egyetlen szó nem hangzik el az új iskolatípus jelentőségéről. Ilyen kérdéseket vetnek fel: mennyi tandíjat kell fizetni, mert lényeges különbséget látnak a tandíj összegében. Amíg a tanulóknak az V. általános iskolai osztály elvégzésére a népiskolában csak 2 P beíratási díjat kell fizetni, addig a polgáriban és gimnáziumban már lényeges összegű tandíjat is. Megvitatásra kerül, hogy taníthat-e angol nyelvet az, akinek nincs rá képesítése, csak latin tanításra? Felmerül a kérdés, hogy a szabadon választható tárgyak buktató tantárgyak-e vagy sem? Itt kell megjegyezni, hogy a szabadon választható tárgyak bevezetése az általános iskolákba rendkívüli mértékben megnehezítette a különben is sok problémával küszködő általános iskolák szervezését, nemcsak 1945-ben, de még 1946-ban is. Másrészt a szabadon választható tárgyak megválasztása lehetőséget adott arra, hogy az újonnan szervezett általános iskola ne sokban különbözzék attól a régi iskolatípustól, amelyiknek keretében megszervezték. A gimnáziumban megnyílt általános iskola V. osztályába járó gyermekek szülei a latin nyelvet, az ipari, illetve a háztartási gyakorlatokat, míg a polgári iskolában megnyílt általános iskolások szülei a német nyelvet, a kézimunkát, illetve háztartási gyakorlatokat, a népiskolába járók szülei pedig a mezőgazdasági gyakorlatokat választották döntő többségükben. Ez-

zel lehetőség teremődött a régi iskolai keretek továbbélésére, a választóvonalak vékonyult formában való megmaradására. Mindezt azért volt szükséges elmondani, mert az értekezleten az iskolák igazgatói aggályuknak adtak kifejezést, hogy hogyan tudják majd kiegészíteni, illetve összhangba hozni a tanulók kívánságait. Úgy határoznak, hogy a szülőkkel való együttes megbeszéléseken fogják ezt a kérdést eldönteni. A szülők döntése pedig az előbb fent vázolt képet mutatta, valószínűleg azért is, mert a szülők figyelembe vették az illető iskola által adható lehetőségeket.

1945. augusztus 31-én az igazgatók együttes ülése megbeszéli, hogy hol nyitható meg az általános iskola V. osztálya. A megbeszélés eredménye azt mutatja, hogy a gimnáziumok és polgári iskolák az ott megnyíló általános iskola V. osztályát továbbra is mint I. osztályt kezelik, s mivel ezeknek az osztályoknak létszáma biztosítva van a már említett okok miatt, külön szervezési munkára nincsen szükség. Az általános iskola V. osztályának megszervezése csak a népiskolákban jelent gondot az oda beiskolázott tanulók csekély létszáma miatt s ez összefüggésben van a népiskolák nagy többségének periférikus elhelyezésével, ami viszont a munkásság és parasztság szociális elhelyezkedését mutatja. Az elfogadott határozat értelmében az 1945—46. tanévben a következő népiskolákban nyílik meg az általános iskola V. osztálya:

1. Az alsóvárosi r. k. zárdaiskolában a polgári iskola és gimnázium megnyitja az általános iskola V. osztályát, a népiskolai tagozatban azonban a kis létszám miatt nem nyitják meg. Ezek a tanulók az alsóvárosi népiskolában megnyílt osztályba mennek.
2. Orsolya-rendi zárdában csak az alsó tagozat fog a jövőben is működni.
3. A móravárosi községi népiskolában előreláthatóan megnyitható az V. osztály.
4. A Somogyi-telepen a három népiskola (állami, községi, zárdai) tanulóiból alakul meg az általános iskola V. osztálya a községi népiskolában.
5. A református és evangélikus népiskolák tanulóiból együtt alakítják meg az V. osztályt a református iskolában.
6. A Szilléri sugárúti községi népiskolában megalakul az V. osztály.
7. A Csongrádi sugárúti községi népiskolában megalakult az V. osztály.
8. A rókusi áll. népiskolában megalakul az V. osztály.
9. A belvárosi fiú és a belvárosi leány iskolákban, miután a növendékek eddig is a gimnáziumba mentek, az általános iskola V. osztálya nem nyílik meg.

A szegedi általános iskolák szervezési kérdéseire különösen éles fényt vet az a széles körben visszhangot kiváltó észrevétel, amelyik az egyik budapesti napilap 1945. november hó 13-i számában »Paraszt, ne járj iskolába« címen jelent meg s a napilap munkatársának délvidéki, pontosabban szegedi riportját tartalmazza. A cikk lényege a következő: megállapítja a cikkíró, hogy az iskolaügyek megszervezésére alig történt valami. Ez a körülmény már most szembetűnő, ha végigtekintünk a minden irányítás nélkül tengő-lengő népiskolákon. »Csak a név változott«, »Visszacsinálják az iskolareformot«, »Eltörlik az általános iskolákat« idézi a cikkíró az elterjedt híreszteléseket. Megállapítja, hogy csak az iskola elnevezése változott meg, csak ez felel meg a követelményeknek, mert a gyakorlatban egészen más a helyzet.

A gimnáziumokban úgy-ahogy a régi oktatás folyik, míg a népiskolákban egyszerűen nem tudják, mit csináljanak. Se könyv, se tanterv s gyakran megfelelő tanerő sincs. Az általános iskolák munkáját nagyon megnehezítik a rémhírek, amelyek ennek az iskolának értékét a továbbtanulás szempontjából alacsonyabbnak mondják a többi iskola (polgári, gimnázium) elvégzésénél. »Visszaállítják a régi tantervet«, »Csak az kaphat gimnáziumi vég bizonyítványt, aki a gimnázium épületében hallgatja az általános iskolai előadásokat«, »aki általános népiskolába jár, annak csak népiskolai végzettsége lesz«. A megfélemlített szülők ilyen körülmények között, ha egyetlen mód van, gimnázium vagy polgári iskola épületébe íratják a gyermeküket. Ez idézte elő azt — állapítja meg a cikkíró —, hogy a gimnázium általános iskolai osztályába 70—80 tanuló jár, míg a régi népiskolába csak 10—12 szegény gyerek. Még súlyosabb a helyzet a parasztfiúság szempontjából: nehéz bejutnia a gimnázium általános iskolájának V. osztályába, mert azzal utasítják el, hogy betelt a létszám s elsősorban azokat veszik fel, akik az előző éveket is abban az iskolában végezték. Rámutat a cikkíró arra, hogy a szegedi tankerületben nem történt semmi az iskolareformmal kapcsolatban, ami megakadályozná az egyes iskolák közti megkülönböztetés megszűnését. A földreform megtörtént, fejeződik be a cikk, az őszi munkálatok is befejezéshez közelednek. Most ideje lenne előtérbe helyezni a kulturális kérdéseket, elsősorban az iskola és a tanulóifjúság problémáját.

Mivel a minisztérium november 16-án postafordultával jelentést kér a főigazgatótól, a főigazgató jelentéstételre szólítja fel azoknak a gimnáziumoknak igazgatóit, ahol általános iskola V. osztálya működik. Az igazgatók felháborodottan utasítják vissza az alaptalannak felfogott vádakat. A válaszokat olvasva meglepetve vehetjük észre, hogy az egész cikk lényegét, mondani valóját vagy nem akarták, vagy nem tudták megérteni. A lényeges kérdéseket mellékes dolgokkal boncolgatva kerülük ki. A védekezésben azonban tagadhatatlanul csendül ki a tények igazsága. Az egyik érintett gimnázium igazgatójának kérdésre adott válaszában »Észrevétel« alatt a következőkben tárja fel a tényeket: a szülők legnagyobb része még az előző iskolai év végén eldöntötte, hogy fiát hova és miért íratja be. Amikor az új lehetőségeknek híre megérkezett, már a tanári kar is megszervezte a régi iskolát, a szülők pedig teljesen arra rendezkedtek be. A szülői értekezleten az igazgató és tanári testület tagjai minden rábeszélő képességüket latba vetették, hogy a szülők az általános iskola eszmekörét szolgáló változtatásokra hajlandók legyenek és fiukkal választassák az ipari gyakorlatokat. A mezőgazdasági gyakorlatokat még a parasztfiúk szülei sem választották, még nyomatékos rábeszélésre sem. Mindezek alapján a cikket alaptalannak tartja, amely a helyzet kellő nem ismeréséből született meg, és egyáltalán nem szolgálja a mezőgazdasági dolgozók érdekeit.

Nem szólva arról, hogy a cikk fel sem vetette a szabadon választható tárgyak kérdését, s a védekezés teljesen logikátlanul erre a területre kanyarodik el, ez a védekezés lényegében beismeri, hogy a cikkírónak igaza van, és nagyon is jól ismerte a helyzetet. Az iskola nem sokat tett annak érdekében, hogy az általános iskolát megkedveltesse a szülőkkel, és szervezési kérdésekben sem sokat tett, s a szülők körében tapasztalható volt mindaz, amiről a cikkíró beszélt.

A másik gimnázium tanári testülete felháborodottan állapítja meg a cikk rosszhindulatát, tanárellenes magatartását. Azt igyekszik kimutatni, hogy a cikkíró ellentmond önmagának: az egyik helyen azt írja, hogy a gimnáziumokban megnyílt általános iskolai osztályokba 70—80 tanuló jár, később pedig arról ír, hogy »nincs helye a parasztyereknek a gimnáziumban«. Felháborodásukban nem veszik észre, hogy a két megállapítás nem mond ellent egymásnak, hiszen a létszám nagysága nincs összefüggésben az egyes osztályok szociális összetételével.

A tanfelügyelő jelentése is igyekszik elkendőzni a valóságot. Jelentésében azzal védekezik, hogy a rendeletről eltérően ott is megszervezték az általános iskolát a szülők kérésére, ahol nem volt meg a szükséges 40-es létszám, hanem csak 25—35. Arra már nem tér ki, hogy ennek a kevés létszámnak mi az oka és ebben mennyire játszik szerepet a polgári iskolák, gimnáziumok elszívó hatása.

Még érdekesebb a főigazgatónak a VKM-hez küldött jelentése. A cikkíró állításainak cáfolása mellett beismeri: »a gimnáziumokhoz közelebb fekvő népiskolákban valóban kisebb a létszám, de Szeged-Rókuson, Alsóvároson« stb. megszervezték az általános iskolát. A főigazgatói jelentésből kiderül tehát, hogy a lényeg igaz: Végül megjegyzi a főigazgatói jelentés: »Az egyébként eléggé zavaros cikkből nehéz megállapítani, hogy mi is fáj voltaképpen a cikkírónak.« A tankerületi főigazgatónak mindenesetre illett volna megállapítani.

Az egész vita s különösen a cikk igazolásául elég megvizsgálni a statisztikai adatokat, amelyek igazolják a felmerült vádakát. Ebből a célból össze kell hasonlítani a szegedi általános iskolák V. osztályának, illetve a gimnáziumok, polgári iskolák I. (tulajdonképpen az 1945-ben szervezett általános iskola V. osztályának) létszámát és szociális összetételét.

Az adatok az 1946. június 30-i állapotot, tehát a tanév végének állapotát mutatják.

A népiskolák (általános iskolák) V. osztályába járt:

Az iskola neve:	fiú	leány
1. Alsóvárosi	35	13
2. Belvárosi fiú	—	—
3. Belvárosi leány	—	—
4. Csongrádi sugárúti	26	15
5. Móravárosi	15	11
6. Somogyi-telepi	16	8
7. Szilléri sugárúti	14	13
8. Rókusi	23	11
9. Református és evangélikus	—	13

Ezzel szemben a gimnáziumokban és polgári iskolákban megszervezett általános iskolák V. osztályának létszáma:

Az iskola neve:	fiú	leány	
1. Klauzál Gábor gimnázium	77	—	(két párhuzamos V. osztály)
2. R. k. Dugonics András gimnázium	126	—	(három párhuzamos V. osztály)
3. Szent Erzsébet leánygimnázium	—	83	(két párhuzamos V. osztály)
4. Baross Gábor gimnázium	34	—	
5. Dugonics utcai polgári leányiskola	—	91	(két párhuzamos V. osztály)
6. Madách utcai polgári fiúiskola	98	—	(három párhuzamos V. osztály)
7. Margit utcai polgári leányiskola	—	79	(két párhuzamos V. osztály)
8. R. k. zárdai leánygimnázium	—	64	(két párhuzamos V. osztály)
9. Szent Imre herceg polgári fiúiskola	64	—	(két párhuzamos V. osztály)

Szociális összetétel szempontjából elegendő két gimnázium V. osztályának helyzetét megvizsgálni.

A Klauzál gimnázium 77 tanulójaiból 18 a parasztszármazású, a Dugonics András gimnázium 126 tanulójaiból 24 a parasztszármazású. Ezzel szemben a népi iskolákban szervezett általános iskolai V. osztályának tanulói túlnyomó többségükben munkás- és parasztszármazásúak.

Mindezt azért tartottam szükségesnek ilyen részletesen tárgyalni, mert jóllehet 1945—46-ban még nem került olyan határozott formában felszínre az iskolai szociális helyzet megjavításának kérdése, mint az a következő években szükségszerűen felmerül, a fentebb tárgyalt kérdést úgy lehet tekinteni, mint a szociális összetételért folyó harc korai megnyilatkozását. Másrészt az e kérdés körül kialakult vita betekintést nyújthat azokba a problémákba, amelyekkel a kialakuló általános iskolának meg kellett küzdenie.

Az általános iskola első éve tehát elég viszontagságos körülmények között indult meg. Nagyobb gondot nem is fordítottak reá. A tanfelügyelő szokásos jelentései a Közigazgatási Bizottságban egy kivételtől eltekintve sem a szervezési munkáról nem tesznek említést, sem az ott folyó munkát nem érintik. Az áprilisi jelentésben arról számol be, hogy a tanfelügyelői hivatal megkezdte az általános iskolák látogatását s ezek alapján megállapítható, hogy az új iskolatípus mind a nevelés, mind az oktatás szempontjából beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Ez a megállapítás is a külterületi általános iskolákra vonatkozik, mert, mint kifejezésre juttatja, ennek az iskolatípusnak szükségességét igazolja az, hogy a külterületen szervezett általános iskolát 4—5 km távolságból is felkeresik a tanulók, és azt a legnehezebb körülmények között is szorgalmasan látogatják. Az ezekben az iskolákban elért tanulmányi eredmény semmivel sem marad el a városi iskolákban elért eredményektől.

Különösebb visszhangja az általános iskolák működésének Szegeden nem volt, a sajtó is keveset foglalkozott vele.

Az iskolákban folyó oktatómunkát nehezítette, hogy a megjelent új tankönyvek rendkívül drágák voltak. 1945 novemberében már az alapár 400-szorosa volt a tankönyvek ára. A könyvek drágasága ellen széleskörű megmozdulás jelentkezik Szegeden is. 1945 szeptemberében a városházán a népiskolák (általános iskola) és középiskolák tanulóinak szülei értekezletre gyűltek össze az iskolák tanáraival, tanítóival együtt. A szülők a tankönyvek; füzetek és iskolaszerek magas ára miatt panaszkodtak, s rámutattak arra, hogy a munkások és tisztviselők számára ezeknek az ára egyenesen megfizethetetlen. A gyűlés határozatot fogad el, hogy ebben a kérdésben a kultuszminiszterhez fordulnak. A helyzeten való segítség érdekében az MKP szegedi szervezete 3 éves várospolitikai programjába veszi fel azt, hogy a városnak azonnal segítenie kell a szellemi és fizikai dolgozók gyermekeit olcsó tankönyvvel és füzetekkel.

A demokratikus nevelés érdekében határozott igény és követelés jelentkezik a tanítók világnézetének, politikai állásfoglalásának fejlesztéséért. 1945. október 18-án az MKP szegedi szervezete átiratot intéz a tankerületi főigazgatósághoz, amelyben kifejezésre juttatja, hogy nagy megdöbbenéssel tapasztalja a tankerület tanítói és tanári testületében folyó intenzív fasiszta propagandát. Rámutat az átirat arra, hogy a demokratikus magyar átformálódás nevelés kérdése. Ha a nevelők fasiszták, reakcióso, jobboldali gondolkodásúak, akkor Magyarország ismét pusztulásra van ítélve. Ezt pedig mi nem akarjuk, állapítja meg a levél. Ennek érdekében kéri a főigazgatót arra, hogy segítse az MKP munkáját a helyzet megjavítása érdekében. A főigazgató különböző kibúvókat keres és minden igyekezete az, hogy elkerülje a helyzet alapos kivizsgálást, az intézkedések megtételét.

Az iskolák államosításáért folyó harcnak, pontosabban az iskolák állami tulajdonba vétele elleni mozgalomnak megnyilatkozását lehetett tapasztalni Szegeden. 1946. május 24-én az alsóvárosi zárdában szülői értekezleten került sor a felekezeti iskolák védelme céljából a munkáspártok elleni lázításra. A katolikus iskolák igazgatósága a felekezeti iskolák államosítása elleni tiltakozásra szólította fel a megjelent szülőket. A gyűlésen ilyen jellegű hozzászólások voltak: »Aki az iskolákhoz nyúl, az az egyházhoz nyúl«, »az erkölcs egyetlen biztosítóka a felekezeti iskola«.

Az 1945—46-os tanévben tovább folyik az iskolák rendbehozásának munkája. 1945 szeptemberében a szülők sürgetésére rendbehozzák a belvárosi iskolát, s ez lehetővé teszi, hogy a gyermekek délelőtt járjanak iskolába. 1946 májusában a rókusi MKP-szervezet akciójának eredményeként a rókusi iskolát visszaadták rendeltetésének. Ezzel megszűnt az a helyzet, hogy a rókusi népiskolai tanulók a távol eső Szilléri sugárúti iskolába járjanak.

Az 1945—46-os tanévben a népiskolák tanulóinak száma 4396 volt. Ebből az újonnan szervezett általános iskola V. osztályába járt:

a népiskolákban szervezett általános iskolák	
V. osztályába	213,
a polgári iskolák és gimnáziumok V. osztályába	766,
összesen:	979 tanuló.

A szegedi általános iskolák fejlődésében is döntő fordulatot a VKM 70 000/1946. sz. rendelete hoz. Ennek alapján indul meg a munka Szegeden 1946 július—augusztusában. A rendelet pozitívuma az 1945-ös rendelkezéssel szemben az, hogy komoly elemzéssel mutat rá az általános iskola hivatására, megkülönböztető helyére az iskolatípusok között, történelmi jelentőségére. Döntő volt a rendelkezésnek az a megállapítása is, hogy az általános iskolát elkülöníti a polgári iskolától és gimnáziumtól s így megadja a lehetőséget az önálló iskolatípus kialakulásához.

Az 1946—47-es tanév megkezdését nagyon komoly tervezési, szervezési munka előzi meg. Most nyúlnak hozzá először komoly formában az általános iskolák megteremtéséhez. Több tervezet készül arra vonatkozóan, hogy milyen szervezési keretben történjék meg az önálló általános iskola működése. Szegeden a szervezési munka a tankerületi főigazgató július 29-én tartott értekezletével kezdődik, ahol az összegyűlt igazgatók feladata az alapos és részletes tájékozódás és az önálló általános iskola épületének biztosítására vonatkozó javaslatok elkészítése volt. Ezt a megbeszélést követte az egyes iskolák rendkívüli tantestületi értekezlete, amelynek feladata volt az önálló, külön épületben elhelyezett általános iskola nevelői karára vonatkozó személyi javaslatok elkészítése, annak megállapítása, hogy személy szerint kik azok a polgári iskolai és gimnáziumi tanárok, akik önként vállalkoznak az általános iskola V., VI. osztályában való szakrendszerű tanításra, és kik azok a tanítók, akik kedvüknek, képességeiknek és érdeklődésüknek megfelelő tantárgyat taníttatának az V—VI. osztályban. Az ezután következő igazgatói értekezleten ki kellett dolgozni a szervezési tervet, amelynek tartalmaznia kellett:

- a) az önálló általános iskola épületének, helyiségeinek, felszerelésének megnevezését,
- b) az általános iskola I—VI. osztályainak óratervét a megfelelő tantárgy-felosztással a tantestület személyeinek megnevezésével,
- c) az egyes osztályok tanulóinak létszámát, törekedve a tanulók arányos elosztására.

Kiemelik a szervezés során, hogy kívánatos az önálló általános iskola szellemi, tanulmányi színvonalának egységét azzal is biztosítani, hogy népi iskolai tanítók, polgári iskolai és gimnáziumi tanárok elosztása a nevelői karban arányos, egyenletes és a tanulmányi, nevelési érdeknek egyaránt megfelelő legyen.

Az egyes iskolák július 30-án tartják meg rendkívüli értekezletüket. A nevelőtestületek nagy örömmel fogadják az általános iskolák továbbfejlesztésére vonatkozó határozatot és lelkesen fognak hozzá megvalósításához. Különösen a népiskolák tantestületei mutatnak nagy aktivitást ezen a téren. A gimnáziumok és polgári iskolák, amellet, hogy örömmel üdvözlik az általános iskolák szervezését, aggályokat vetnek fel a szervezés ütemét, az általános iskola által nyújtott színvonalat tekintve. Nívócsökkentéstől fél pl. az egyik felszólaló és éppen ezért 8—10 éves tervet javasol az általános iskola megvalósítására. A felszólaló egy-két észrevétele valóban figyelmet érdemel — tantermek hiánya, kellő számú szaktanár hiánya —, azonban ezek miatt az általános iskola megvalósítását hosszú évekre kitolni alapvetően helytelen lett volna. Ebben az esetben is a tantestület helyesen foglal állást, amennyi-

ben megállapítja, hogy az értekezlet feladata a miniszteri rendelet végrehajtása, amit nem lehet megváltoztatni. Olyan törekvések is mutatkoznak, hogy az általános iskolát továbbra is a gimnázium és polgári iskola keretében igyekeznek megtartani. A gimnáziumi és polgári iskolai tanárok túlnyomó többségükben jelentkeznek általános iskolában való tanításra, azzal a feltétellel, ha a gimnáziumban és polgári iskolában továbbra is taníthatnak.

A tantestületekben folyó alapos megvitatás, tantárgyfelosztás megbeszélése után az 1946. augusztus 2-án megtartott iskolaközi értekezleten — amelyen részt vettek: a népiskolák, polgári iskolák, gimnáziumok igazgatói, a tanfelügyelőség és a tankerületi főigazgatóság tisztviselői, valamint a Pedagógus Szakszervezet szegedi csoportjának képviselői —, határozatot hoznak 24 általános iskola megszervezéséről. Megbízják a tervezett általános iskolák igazgatóit, hogy a közelben levő polgári iskolák és gimnáziumok igazgatóinak bevonásával készítsék el iskolájuk I—VI. osztályának várható benépesülését úgy, hogy minden általános iskola egy-egy osztállyal működjön. Párhuzamos osztályok létesítését ellenzi a tanfelügyelőség. Ugyanakkor ki kellett dolgozni a személy szerinti tanerőszükségletet is az iskola, valamint az új tanterv követelményeinek megfelelően. A szabadon választható tárgyakat az iskola körzetében lakó szülők főfoglalkozásának figyelembevételével kellett megválasztani.

A szervezési terv többszöri átdolgozása után alakul ki a megszervezendő 25 általános iskola, amelyek az 1946—47. tanévben kezdenek működni. Ha azonban azokat az iskolákat is külön általános iskolának tekintenénk, amelyek I—IV. osztállyal dolgoznak, akkor 30 általános iskolával kellene számolnunk. Ez az öt iskola azonban kezdetben mint fiókiskola működött közös igazgatással az anyaiskolával. Ezért lehet csak 25 általános iskolát számba venni. A fejlődés során azonban ezek az iskolák is kiépítik felső osztályaikat is, és ezzel lényegében növekedett az általános iskolák száma. Ez azért volt jelentős, mert az említett öt iskola a város legkülső részén helyezkedik el, önállóvá fejlődésük tehát lényegesen javította a munkás-paraszti gyermekek tanulási lehetőségét. Érdemes megemlíteni, hogy a szervezési tervben kezdetben négy, majd öt s végül hét állami általános iskola szerepelt. Az általános állami iskolák számának növekedésében nagy szerepe volt a Pedagógus Szakszervezet szegedi csoportjának. A tankerületi főigazgatóság ugyanis az elkészített tervezetet betekintés céljából megküldi a szakszervezet vezetőségének. A vezetőség a szervezési tervvel általában egyetért, egy lényeges dologra azonban felhívja a főigazgató figyelmét. Igaz, — hangsúlyozza az észrevétel —, hogy a rendelet szerint sem a gimnáziumok, sem a polgári iskolák nem szervezhetnek általános iskolát, azonban az állami általános iskolák szaporítása érdekében javasolja azt, hogy a meglévő polgári fiú- és leányiskolák felhasználásával növeljék meg az állami általános iskolák számát. Javaslataikat azzal indokolják, hogy a polgári iskolai tanárok 80—90%-a okleveles elemi iskolai tanító is, így semmi akadálya nincs annak, hogy ők saját állami épületükben esetleg állami általános iskolát szervezzenek. Ezzel ugyan esetleg tanulókat vonnának el az általános iskolák felállítására jogosult községi és egyházi jellegű iskoláktól, azonban ha szociális szempontokat is figyelembe vesznek, úgy ez is támogatja tervüket. Ez vonatkozik elsősorban a Margit utcai, Dugonics utcai leány, valamint a II. kerületi és Szent Imre herceg állami

polgári fiúiskolákra. A szakszervezet meggondolandónak tartja azt is, hogy az alsóvárosi r. k. népiskola mellett az alsóvárosi r. k. tanítónőképző intézet gyakorló iskolája külön-külön r. k. általános iskolákat szervezzen, hiszen az egyiknek növendékei a közelségnél fogva a Szent Imre állami általános iskolát népesíthetnék be. Egy hónap múlva a szakszervezet ismét levélben fordul a főigazgatóhoz. Ebben felhívja figyelmét arra, hogy egyes iskolák bőven elvannak látva tanulóval és oktató személyzettel, más iskolák pedig mindkettőt nélkülözik. Egyik ilyen feltűnő jelenség az, hogy a zárda épületében kettő, de szorosan véve három általános iskola működik. Az egyik a tanítónőképző általános iskolája I—VI. osztállyal, a másik a tulajdonképpeni általános iskola, amelyben úgy az első, mint a második osztály párhuzamos. Felhívja a főigazgató figyelmét arra, hogy ez az elosztás a környező általános iskolák fejlődése szempontjából nem egészséges, és ha lehetséges, a három általános iskola helyett a jövőben csak kettőt létesítsenek. A katolikus tanügyi Főigazgatóság válaszában arra hivatkozik, hogy a múltban is ilyen osztálylétszámmal működött az illető iskola, másrészt hivatkozik a rendeletnek arra a pontjára, amelyik a tanulónak lehetőséget ad, hogy azt az V. osztályt válassza, amelyiket akarja. Ha ebben az irányban a szakszervezet tevékenysége pillanatnyilag nem is eredményes, javaslatait figyelembe véve szerveznek meg a tervezett öt állami általános iskola helyett 8-at.

Szeptember 18-án terjeszti fel a főigazgató a VKM-hez az elkészített tervezetet, amelynek alapján az iskolák megkezdték munkájukat. A felterjesztésben rámutat az igazgató az általános iskolák megszervezésének nehézségeire is, amiket ő a következőkben lát:

- a) épülethiány, anyagi, dologi nehézségek;
- b) különböző jellegű iskolák féltékenysége,
- c) közvélemény tájékoztatatlansága.

Hozzáteszi, hogy ezek a nehézségek a fejlődés, idő folyamán fokozatosan meg fognak szűnni.

Az 1946—47. tanévben Szegeden a következő általános iskolák kezdték meg munkájukat:

I. Állami általános iskolák

1. Rókusi áll. ált. iskola I—VI. osztály. A rókusi áll. népiskolából alakult ki.
2. Madách utcai áll. ált. fiúiskola. I—VI. osztály. A rókusi állami népiskolából alakult ki a II. ker. áll. polgári iskola érintésével. Ideiglenes elhelyezése — a Madách utcai iskola rendbehozásáig — a III. ker. Margit utcai leányiskola.
3. Szent Imre herceg áll. ált. iskola. I—VI. osztály. Az I—VI. osztály új szervezés. A Szent Imre herceg polg. fiúiskola érintésével.
4. Margit utcai áll. ált. isk. I—VI. o. A Margit utcai III. ker. áll. polgári leányiskolából és a II. ker. áll. polg. fiúiskolából kialakuló koedukált ált. isk. a Margit utcai iskolában. Az I—IV. o. új szervezés.
5. Dugonics utcai áll. ált. isk. I—VI. o. Az I—IV. o. új szervezés és a Dugonics utcai áll. polg. leányiskolából alakul.

6. Somogyi-telepi áll. ált. isk. I—VI. o. A Somogyi-telepi népiskolából alakul.
7. Az értelmi fogyatkozásban szenvedő gyermekek áll. ált. iskolája. I—VI. o. A kiegészítő áll. népiskolából alakul.
8. Tanárképző Főiskola gyakorló áll. ált. iskolája. I—VI. o. Az áll. polg. iskolai Tanárképző Főiskola gyakorló iskolájából alakul. Az I—IV. o. új szervezés.

II. Községi általános iskolák

1. Alsóvárosi közs. ált. isk. I—VI. o. Az alsóvárosi, Kecskés és Klebelsberg telepi népiskolákból alakul úgy, hogy átveszi a két utóbbinak V. és VI. osztályát, míg az I—IV. o. ott marad és mint fiókiskolák dolgoznak.
2. Belvárosi közs. ált. isk. I—VI. o. A Belvárosi közs. fiúnépiskolából alakul az áll. Baross Gábor gyakorló gimn. érintésével.
3. Belvárosi közs. ált. leányiskola. I—VI. o. A Belvárosi közs. leányiskolából alakul az áll. leánygimn. érintésével.
4. Csongrádi sugárúti közs. ált. iskola. I—VI. o. A Csongrádi sugárúti közs. népiskolából alakul úgy, hogy átveszi az Aigner telepi iskola V. és VI. osztályos tanulóit és az Aigner telep mint fiókiskolája működik I—IV. osztállyal.
5. Móravárosi közs. ált. isk. I—IV. o. A Móravárosi közs. népiskolából alakul.
6. Szent György téri közs. ált. isk. I—VI. o. A Szt. György téri községi népiskolából alakul a Klauzál Gábor áll. gimn. érintésével.
7. Szilléri sugárúti közs. ált. isk. I—VI. o. A Szilléri sugárúti községi népiskolából.
8. Somogyi-telepi közs. ált. isk. I—VI. o. A Somogyi telepi közs. népiskolából.
9. Újszegedi közs. ált. isk. I—VI. o. Az újszegedi közs. népiskolából alakul úgy, hogy átveszi az újszegedi József főherceg telepi közs. népiskola V. és VI. osztályát és ez utóbbi, mint fiókiskola működik tovább I—IV. osztállyal.

III. Felekezeti általános iskolák.

1. Orsolya-rendi r. k. ált. isk. I—VI. o. Az Orsolya-rendi r. k. népiskolából a kegyesrendi városi r. k. gimn. érintésével.
2. Alsóvárosi zárdai ált. isk. I—VI. o. Az alsóvárosi r. k. zárdai népiskolából a r. k. polgári leányiskolából és r. k. leánygimnázium érintésével.
3. Somogyi telepi zárdai ált. iskola. I—VI. osztály. A Somogyi telepi r. k. népiskolából.
4. Református ált. iskola. I—VI. osztály. A református népiskolából.
5. Evangélikus ált. iskola. I—IV. osztály. Az evangélikus népiskolából.
6. Izraelita ált. iskola. I—IV. osztály. Az izraelita népiskolából.
7. R. k. tanítónőképző intézet gyakorló ált. iskolája. I—VI. osztály.
8. Katolikus Tanulmányi Alap tanítóképző intézet gyakorló ált. iskolája. I—VI. osztály.

Az általános iskolák szervezése során komoly nehézségeket okozott a jelentkező tanerőhiány. A kérdés nem azért merült fel elsősorban, mert nem volt kellő számú tanító és tanár, hanem azért, mert a Szegeden működő iskolák három igazgatás alá tartoztak: a város, az állam és a felekezeti hatóságok alá. Az 1946—47. tanévben 3 állami gimnáziumban és 5 állami polgári iskolában szűnik meg az I—II. osztály, amelyeknek tanulóit a községi népiskoláknak kellett átvenni, tekintve, hogy állami népiskolából kifejlődő általános iskola csak 2 volt; a rókusi és a Somogyi-telepi, ez azonban a nagy távolság miatt nem jöhetett számításba. A helyzet megoldásának két módja volt: egyrészt annak a javaslatnak elfogadása, amit a szakszervezet tett, vagyis a volt polgári iskolákban kiépíteni az általános iskolát — s ez meg is valósult —, bár ezt is nagy mértékben akadályozta az iskolaépület hiánya, hiszen 3 polgári iskola egy épületben tanított váltakozva, 1 polgári iskola pedig az Ítéltő-tábla épületében kapott néhány termet. Másrészt sürgetően merült fel a községi népiskolák államosításának megvalósítása, hogy így a községi népiskolákhoz is beoszthatók legyenek állami tanítók és tanárok. A községi és állami népiskolák már korábban sem voltak egyenlően ellátva tanítókkal: a 13 községi népiskolában 93 tanító, tehát átlagban 7 tanító, míg a 2 állami népiskolában 28 tanító, tehát átlagban 14 tanító működött. Az általános iskola szakrendszerű tanítást igényelt, s szükséges lett volna a polgári iskola és a gimnázium I—II. osztályainak megszűnése következtében felszabadult tanárokat a községi általános iskolákban alkalmazni. A VKM azonban kiadott rendeleteiben elzárkózott a tanerők átengedésétől, sőt a községi általános iskolához beosztott 15 állami népiskolai tanítót visszavonta, ezzel az iskolák munkáját nagyon megnehezítette. Így merül fel a községi általános iskolák államosításának gondolata. A tárgyalások meg is kezdődnek. A VKM 1947 decemberében elrendeli a községi iskolák államosítását 1948. január 1-i hatállyal, ha a város a megjelölt feltételeket elfogadja. A községi iskolaszék azonban olyan kikötéseket szab — pl. az államosítás után a községi iskoláknál dolgozó tanítókat nem helyezik el másik iskolákhoz, csak saját kérelmükre —, amelyek a tárgyalásokat meghosszabbítják, s így a községi iskolák államosítása a felekezeti iskolák államosításával együtt történik.

A szakrendszerű tanítás biztosítása érdekében a tankerületi főigazgató 1946. szeptember 10-i hatállyal 23 állami polgári iskolai tanárt és 20 állami gimnáziumi tanárt oszt be a községi és állami általános iskolákhoz ideiglenesen. A VKM az ideiglenes beosztást jóváhagyja, látva a községi általános iskolák államosítási kérdésének elhúzódását.

Az általános iskolák szervezésének munkáját a szülők, Szeged dolgozói nagy figyelemmel és érdeklődéssel kísérték. Különösen a város külső kerületének dolgozói mutatnak rá gyakran a szervezés körül elkövetett mulasztásokra. Ennek köszönhető, hogy intézkedések történnek olyan fontos kérdésekben, amelyek elhanyagolása, mellőzése káros hatással járt volna. Az 1946. szeptember 5-én tartott városi közgyűlésen az egyik felszólaló rámutat arra, hogy az általános iskolákban megkezdődött ugyan a tanítás, de a tanerők szükséges átcsoportosítása még nem történt meg. Hangoztatja, hogy a tankerületi főigazgatóság azonnal intézkedjen, és a külvárosi és külterületi általános iskolák 6 osztályához is osszanak be magasabb képe-

sítésű tanerőket, akiknek működésével az általános iskola be tudja tölteni hivatását. Szeptember 6-án az MKP Somogyi-telepi szervezetének vezetésével népes szülői küldöttség keresi fel a tankerületi főigazgatóságot. Elmondják, hogy míg másutt már megindult a tanítás az általános iskolákban, addig Somogyi-telepen még csak a szervezés stádiumánál tartanak. Rámutatnak arra, hogy így a demokrácia egyik legértékesebb vívmánya nem jut el hozzájuk. Felhívják a tankerületi főigazgatónak figyelmét arra is, hogy a tanárok nem akarnak a Somogyi-telepi iskolában tanítani, mert messze van. Kérik a főigazgatót, hogy a lehető legsürgősebben osszon be tanárokat is a Somogyi-telepi általános iskolához. A főigazgató megígéri, hogy a tanárok még a közeli napokban el fogják foglalni helyüket. Közli azt is, hogy Somogyi-telepen 3 általános iskolát fognak megszervezni: egy államit, egy községit és egy felekezeti. Szeptember 23-án az Aigner-telepi szülők fordulnak kérésrel a főigazgatóhoz, hogy az Aigner-telepi I—IV. osztályos általános iskolát I—VIII. osztályos általános iskolává szervezze át. Ez a kérés nem volt ugyan teljesíthető a tanulók alacsony száma miatt, azonban jól rávilágít arra, hogy a szülők igényelték gyermekeik magasabb szintű oktatását.

Az általános iskolában folyó munkát még az 1946—47. tanévben is sok gazdasági természetű akadály nehezítette meg. Nyugodtan állíthatjuk, hogy Magyarországon egyetlen más iskolatípus sem indult ilyen viszontagságos körülmények között, egynek sem kellett annyi akadállyal megküzdeni, mint a nép magasabb kulturális emelésére hivatott általános iskolának. Az általános iskola életrevalóságát, a dolgozó nép, a MKP, a különböző társadalmi szervek szeretetét, támogatását s a bennük dolgozó tanítók, tanárok lelkes munkáját, sokszor önfeláldozó helytállását bizonyítja az, hogy mindezeket a nehézségeket leküzdötték. Magyarországon ekkor még nemcsak politikai, de gazdasági harcok is folytak az új társadalmi rend megszilárdítása érdekében. Így igen nagy jelentőségűek voltak azok az intézkedések, amelyeket az egyes helyi szervek tettek az általános iskoláért.

Több szegedi általános iskola még nem kezdhette meg saját épületében a munkát. Az MKP és az MNDSZ helyi szervei nagyon fontos feladatot végeztek el akkor, amikor azért harcoltak, hogy az iskolákat rendeltetésüknek visszaadják. A móravárosi általános iskolát az MNDSZ móravárosi szervezetének közbenjárására adták vissza iskolai célokra, és ugyanez a szervezet lelkes munkával teremtett ott tanításra alkalmas feltételeket, s így 1946. november 10-én megkezdődhetett a tanítás. A Somogyi-telepi MKP szervezetének 20 tagja rohammunkával hozta helyre a háború alatt a németek által tönkretett iskolát, hogy a telep dolgozóinak gyermekei egészséges és tiszta tantermekben tanulhassanak. 1947 júliusában helyreállítják a Dugonics utcai általános iskolát. A szükséges pénzüsszeget az MKP közbenjárására még 5000 Ft-tal felemelik s, a szülők gyűjtése és önkéntes munkája lehetővé teszi, hogy az iskola eddigi ideiglenes helyéről — az Ítéltő-tábla épületéből — saját épületébe költözzék. A rókusi iskolát még 1946 szeptemberében visszaadják rendeltetésének, s hozzákezdnek a lebombázott alsóvárosi iskola felépítéséhez is.

A helyreállított iskolák nagy mértékben elősegítették az oktatás rendezett körülményeinek megteremtését. Nehezítette azonban a helyzetet a

nagyon drága tankönyv, a gyermekek ruhával és élelmiszerrel való nagyon gyenge ellátása, a tanterem fűtési nehézségei, a tanítók, tanárok rendkívül alacsony fizetése, megélhetési problémái. Mindezeknek rendezésére komoly erőfeszítések történtek Szegeden is. Különösen ki kell emelni az MNDSZ aktív tevékenységét. 1946. szeptember 19-én a városháza közgyűlési termében iskolai problémákkal kapcsolatos értekezletet rendez, amelyen az olcsó tankönyvek ügyét, a tanítók világnézeti átképzését, a pedagógusok fizetésének emelését vitatják meg. A tanulók helyzetének megértésére néhány példát kell csupán megemlíteni. A tanfelügyelő 1946. novemberi jelentésében így számol be a Közigazgatási Bizottságnak: »Igen szomorú látványt nyújt, amikor a tanulásra siető gyermekek dideregve, cipőtlenül, rongyokba burkolózva lépnek az iskolába. A tanulók táplálkozása, főleg a külvárosi iskolákban gyenge, és ezért a tanulók fejlődése is elmaradt.« Az egyik Somogyi-telepi tanuló levélben mond köszönetet az MNDSZ-nek segítségéért, s levelében beszámol arról, hogy teljesen fűtetlen tanteremben tanulnak, sokan mamuszban, facipőben, kis kabátban járnak az iskolába. Tankönyveik nincsenek, mert sok tanulónak az édesapja munka nélkül van. A Délmagyarország 1946 novemberében »Fáznak a proletár iskolás gyermekek« című cikkében hívja fel a figyelmet arra, hogy »a magyar jövő, az elkövetkezendő generáció félig meztelenül jár fűtetlen iskolába«. Komoly méretű segítő akció indul meg. Az MNDSZ által kezdeményezett gyűjtőmunka abból a célból, hogy a gyermekeket tankönyvvel lássák el, szép eredménnyel jár. A város közigazgatási bizottsága 1946 szeptemberében felterjesztéssel fordul a VKM-hez a tankönyvek árának csökkentése ügyében. A VKM-től érkezett válasz szerint az olcsó tankönyvek elkészítése folyamatban van, s ezek a jövő szeptemberben kerülnek kiadásra. A jelenleg használatban levő tankönyvek árának mérséklése nincsen módjában. Az MNDSZ és a város az 1946—47. tanév telén 12 000 gyermek ebédeltetéséről gondoskodott.

A tüzelőhiány miatt a karácsonyi szünetet egészen márciusig meg kellett hosszabbítani és még akkor is — mivel a kiadott tüzelőanyag az iskolák összes termeinek fűtésére nem volt elegendő — egy-egy fűtött tanteremben 8—11-ig és 11—14 óráig váltakozva folyt a tanítás. Az 1946—47-es tanévben egyre határozottabb formát ölt a tanítók, tanárok nehéz anyagi helyzetének megoldására való törekvés. A Délmagyarország 1946 novemberében »Ezernél több pedagógus nyomorog Szegeden« és 1947 májusában »Ahol a tanítók üres hassal tanítanak« című cikkeiben elemzi a tanítók nehéz helyzetét, és kiemeli azt a nehéz viszonyok között is eredményes munkát, amit végeznek. A pedagógusok fizetésének rendezése érdekében 1946 decemberében Szegeden nagygyűlést rendeznek. Mindaddig, amíg a pedagógusok fizetésrendezése meg nem történt, az MKP szegedi szervezete a maga szerény anyagi eszközeivel sietett a pedagógusok segítségére. Miután a végrehajtó bizottság megállapította, hogy a pedagógusok kulturális igényeinek kielégítésére már nem jut a fizetésből, hiszen még a legszükségesebb élelmiszereket sem tudják beszerezni, a végrehajtó bizottság lehetővé tette kulturális igényeik kielégítését színház, hangverseny, kultúrestek látogatásának biztosításával. A pedagógusok fizetésrendezése 1947.

áprilisában történik meg, s ennek alapján a tanszemélyzet egy fizetési osztállyal kerül feljebb előző helyzeténél.

Az 1946—47-es tanévben sor kerül az általános iskolákban folyó oktató-nevelő munka eszméi, világnézeti tartalmának megjavítására. Ennek egyik első lépése a fakultatív hitoktatásra való áttérés volt. A tantestületek 1947 áprilisában a VKM utasításainak megfelelően megtartották a fakultatív hitoktatásról szóló előadásokat a szülők számára. Az eddig csak ellenállásra felkészülő egyházi körök most a fakultatív hitoktatás kérdésének napirendre tűzésével ellenállásba mentek át. A középiskolák diákjait felhasználva iskolán kívüli tényezők, vallásvédelmi jelszavakba burkoltan, jobboldali tüntetést rendeztek. A tüntetésben résztvevő diákok a fakultatív hitoktatás bevezetése ellen hangoztattak jelszavakat. A tüntetés mindkét napján — 1947. március 19. és 20-án — az általános iskolák nagy része távol maradt a tüntetéstől, így a Margit utcai, a Szent Imre gyakorló általános iskola, az alsóvárosi általános iskola egyes osztályai. Teljesen távol maradt a tüntetéstől a Dugonics utcai általános leányiskola. Ezeknek az iskoláknak az igazgatói, tanárai világosan látták a tüntetés helytelenségét, és meggyőződésükkel, határozott fellépésükkel meg tudták akadályozni tanulóik félrevezetését.

Az iskola nevelőmunkájának megjavítása szempontjából nagy jelentőségű volt az Úttörő mozgalom helyfoglalása az iskolában. Az iskolákban működő különböző jellegű ifjúsági szervezetek mellett jelentkezett az ifjúságot demokratikus szellemben nevelő ifjúsági mozgalom. A tanfelügyelő 1947 májusában jelenti a Közigazgatási Bizottságnak, hogy a szegedi iskolákban az Úttörő mozgalom áprilisban megkezdte működését.

A pedagógusok munkájának megjavítása szempontjából nagy fontosságú volt a pedagógusok MKP csoportjának megalakulása 1947 májusában.

Az 1947—48-as tanév már rendezettebb, szervezettebb körülmények között indul meg a szegedi általános iskolákban is. Szervezetileg egyre jobban, világosabban bontakozik ki az önálló általános iskolák működési köre és tartalmi munkája is gazdagabb lesz. A VKM 90 000/1947. számú rendelete I—VII. osztályúvá fejleszti tovább az általános iskolákat. Ez a továbbfejlesztő rendelet intézkedik arról, hogy az eddig csonkán (V—VI. osztállyal) működő általános iskolákat az I—IV. osztályok kiépítésével teljessé tegyék. Az oktatási anyag szempontjából lényeges volt, hogy a választható tárgyak sorából a latin nyelvet törölték. Jóllehet a szegedi általános iskolákban kevés gyermek választotta a latin nyelvet, a tantárgyak sorából való kihagyásával az iskola elkülönülése a gimnáziumtól most már nemcsak szervezetileg, de tartalmilag is bekövetkezett.

Az általános iskolák nyugodt, zavaró tényezőktől mentes munkáját még mindig sok akadály nehezítette meg: a tüzelőhiány még mindig kiesést okoz az iskolákban, a különböző jellegű iskolák megléte miatt még mindig különbségek vannak az egyes iskolák között, különösen a felekezeti és állami iskolák között, az egyes iskolaépületek anyagi rendezetlensége is sok kívánni valót hagy maga után, az osztályok kiépülésével egyre sürgetőbben jelentkezik a tanerővel való ellátottság, nemcsak számát tekintve, hanem azért is, mert nem indult még meg az új iskolatípus sajátos céljainak megfelelő tanárok képzése. Az 1947—48-as tanév éppen azért jelentős az általános iskola további fejlődése szempontjából, mert ezek az akadályok há-

rulnak el a fejlődés útjából. Az iskolák államosítása, az általános iskolai tanárok képzésének megindulása az életrahívott Pedagógiai Főiskolákon s így az 1947 szeptemberében megszervezésre kerülő szegedi Pedagógiai Főiskolán is, az iskolák anyagi rendbehozatala a hároméves terv, valamint a »Dolgozók az iskoláért« mozgalom keretében az 1947—48-as tanévben való-sulnak meg. Ha az általános iskolai tanárképzés megindulásának az első évben nincs is olyan kézzel fogható eredménye, mint az iskolák államosításának, vagy a dolgozók mozgalmának, mégis a munka megindulása gyakorlati és elvi szempontból nagy jelentőségű volt.

Az 1947—48. tanévben néhány szervezeti változás történik az általános iskoláknál. A tankerületi főigazgató 1947. augusztus 2-ára megbeszélésre hívja össze az általános iskolák igazgatóit. A megbeszélésre azért volt szükség, mert a város belterületén megszervezett 25 általános iskolában az 1946—47. tanévben az egyes iskolákban és osztályokban a tanulók számának a megoszlása a színvonalas, eredményes nevelés érdekeit veszélyeztetve rendkívül aránytalan volt. (Ezt a tanulmányom végén közölt statisztikai kimutatás is mutatja.) A megbeszélés feladata volt ennek a problémának megoldása.

Az 1947—48-as tanévben Szegeden 31 általános iskola kezdi meg munkáját. Ezeknek az iskoláknak jelleg szerinti megoszlása a következő volt:

- 10 állami általános iskola,
- 13 községi általános iskola,
- 8 felekezeti általános iskola.

Az előző évi 8 állami általános iskolával szemben tehát kettővel több általános iskola indul meg. A növekedés annak volt az eredménye, hogy két gimnáziumban: a Klauzál Gábor állami gimnáziumban és a Szent Erzsébet állami leánygimnáziumban általános iskola nyílt meg. A rendelet ugyan ellenzi az általános iskolának gimnáziummal közös szervezetben, közös igazgatásban való működését, azonban a két gimnáziumnak engedélyezték az általános iskolák megnyitását. Így a Klauzál Gábor állami fiúgimnázium újonnan szervez egy általános iskolát, amelynek az 1947—48. tanévben megnyílt az I. általános iskolai osztálya, a II., III. és IV. osztálya nem nyílt meg. Ezeknek az osztályoknak a tanulói továbbra is a Szent György téri általános iskolába jártak, amellyel kapcsolatban az általános iskola kialakult. Az V., VI. és a VII. osztály tanulói szintén a Klauzál Gábor gimnáziumban újonnan megnyílt általános iskolába jártak, amelyeknek tanulói a VI. és VII. osztályban az elmúlt évben is elhelyezés tekintetében, az V. osztályban pedig mint gimnáziumi tanulók a Klauzál Gábor gimnáziumba jártak. A Szent Erzsébet leánygimnáziumban csak a VI., illetve a VII. osztály nyílt meg.

A 31 általános iskolában összesen 7573 tanuló iratkozott be az 1947—48. tanévben az iskolajellegek következő megoszlásában:

- a 10 állami iskolába beiratkozott: 2119;
- a 13 községi iskolába beiratkozott: 2941;
- a 8 felekezeti iskolába beiratkozott: 2513.

Feltűnő a felekezeti iskolák magasabb létszáma az állami iskolákkal szemben. Ennek döntő oka volt az, hogy a felekezeti iskolák a háború puszt-

titásait szinte teljesen elkerülték, vagy csak nagyon kismértű károsodást szenvedtek. Ezzel szemben az állami és községi iskolák munkája csak évek múlva tudott a rendes kérékvágásba jutni. A szülők gyermekük zavartalan tanulása érdekében inkább hozták azt az áldozatot, hogy gyermeküket a meszszebb fekvő, de rendezett körülmények között dolgozó felekezeti iskolába írtatták be, mintsem a komoly nehézségekkel küszködő állami iskolákba. Természetesen szerepet játszott itt a szülők vallásos felfogása is, amit különösen a katolikus egyház erős agitációja is befolyásolt. Számításba kell vennünk azt is, hogy az alsóvárosi zárdába már a korábbi években is beiratkozott tanulók nem akartak más iskolába átiratkozni. Az oktatási feltételek, az oktatás színvonala pedig már az 1946—47-es tanári átcsoportosítással is lényegesen kedvezőbben alakult a felekezeti iskolákkal szemben az állami és községi iskolákban.

A tanítók, tanárok megoszlása 1947—48. tanév elején (novemberben) az iskolák jellege szerint a következőképpen alakult:

a 10 állami általános iskolában tanított:	59 tanító és 65 tanár,
a 13 községi általános iskolában tanított:	99 tanító és 41 tanár,
a 8 felekezeti iskolában tanított:	38 tanító és 24 tanár.

Az állami iskolákban tehát 124 tanerő, a községi iskolákban 140, a felekezeti iskolákban csak 62 tanerő látta el a tanítást. Figyelembe véve a tanulók létszámát, látjuk, hogy a szakrendszerű tanítás biztosítása lényegesen jobb volt a felekezeti iskolákkal szemben az állami és községi iskolákban. Egy-egy tanerőre jutó tanulók száma ugyanis az állami iskolában: 17, a községi iskolákban: 21, a felekezeti iskolákban pedig: 40. Ezek a számok is bizonyítják azt, hogy az egyenlő feltételek megteremtése a különböző iskolák között feltétlenül szükséges volt, s az államosítással ez kezdetét is veszi.

Az egyes iskolák tanítókkal, tanárokkal való ellátása még az 1947—48. tanévben is komoly feladatként jelentkezik. Az újszegedi községi általános iskolában pl. a tanév kezdetén még 123 óra ellátása nem volt biztosítva, s ezért szükséges volt 3 tanerő odahelyezése. A tanerők áthelyezése mellett igyekeztek úgy segíteni a helyzetet, hogy egyes közelfekvő iskolák kislétszámú osztályait összevonták, mint pl. a Szent György téri és Szilléri sugárúti iskolák esetében. A tanítók, tanárok arányos elosztását ún. arányosítási bizottság végezte. Ez a munka főleg szeptember—október hónapokban folyt. A tanerők arányos elosztása azonban még mindig nem volt kielégítő. A Délmagyarország december 17-én »Igazságos tanerő elosztást« címen foglalkozik behatóan a kérdéssel. Helyesli a város közigazgatási bizottságának határozatát, amelyben a VKM-től kéri a tanerőelosztás minél előbbi rendezését. Rámutat a cikk a helyzet komolyságára: 1947 októberében még több Szeged környéki iskolában nem indulhatott meg a tanítás. A külterületi iskoláknál nagyon nehéz a munka, mert van olyan iskola, ahol 150—180 tanulóval is csak egyetlen tanító foglalkozik. Követeli a helyzet minél előbbi megoldását, mert lehetetlen, hogy megint a külterületek

maradjanak megfelelő tanítás nélkül, mint a múltban. A helyzet javításának érdekében 1948 januárjában 10 községi helyettes tanítót, illetve 5 állami helyettes tanítót osztanak be a szegedi külterületi iskolákba, ugyanakkor 31 tanárt neveznek ki a községi iskolákhoz. A tanerők ilyen elosztásával lehetővé vált, hogy a külterületi egy-, illetve kéttanerős iskolák két-, illetve háromtanerős iskolává fejlődjenek.

Lényegesen javult az 1947—48. tanévben az iskolák anyagi helyzete. A hároméves terv keretében jelentős anyagi támogatást kaptak a szegedi kül- és belterületi iskolák. A hároméves terv első évi részletének végrehajtása során 1947. augusztus 1-től 1948 áprilisáig az Országos Tervhivatal a szegedi kül- és belterületi iskolák helyreállítására 60 000 Ft-ot utalt ki. A tervhitelen felül az iskolák helyreállítására a VKM 5000 Ft-ot, Szeged város pedig 158 000 Ft-ot fordított. A szülői munkaközösségek útján 38 500 Ft gyűlt össze, tehát összesen 261 500 Ft helyreállítási és tatarozási munkát végeztek el a szegedi kül- és belterületi általános iskolákon. Ezek az összegek mutatják, hogy a gazdasági helyzet javulásával nagy figyelemmel és komoly anyagi segítséggel sietnek az illetékes szervek az iskolai munka jobb feltételeinek megteremtésére. Ez a segítségnyújtás akkor válik széleskörű társadalmi megmozdulássá, amikor a föld és a gyár után az iskolák is állami kezelésbe kerülnek.

Az államosítást Szegeden is elvi, politikai harcok előzték meg. A Dél-magyarország már 1948 elején számos cikket közöl, amelyben rámutat arra, milyen nagy ellentmondás van a népi demokrácia és az oktatás-nevelés, iskolaszervezet terén megnyilvánuló feudalista maradványok: a felekezeti iskolák között. Sürgeti a köznevelés reformjának meggyorsítását. Az iskolák államosításának bejelentését követő szegedi visszhang azt mutatta, hogy Szeged lakossága megértette és támogatta a felekezeti iskolák államosításának megvalósulását. Május 21-én a tankerületi főigazgatóság a Klauzál Gábor gimnáziumba, a tanfelügyelőség pedig a Margit utcai általános iskolába hívta össze Nagy-Szeged valamennyi tanárát, illetve tanítóját. Ismertették előttük az egyház és az állam között folyó tárgyalásokat. Kiemelték a megbeszélés során, hogy az államosítás az általános iskolák színvonalának emelkedését is meghozza. Az MDP vízműtelepi szervezetének határozata követeli a felekezeti iskolák államosításának minél előbbi megvalósulását. Május 29-én a szegedi iskolák pedagógusai és a tanulók szülei gyűlésükön sürgetik az államosítást. A megtartott előadás hangsúlyozza, hogy a modern pedagógia célkitűzéseit nem lehet száz és száz felé tagolt iskolákkal megoldani. A szülők hozzászólásukban mondták el érveiket, személyes meggyőződésüket az államosítás mellett. 1948. június 1-én a katolikus tanítóképző diákjai a haladás és a demokrácia mellett foglaltak állást. Határozatot fogadnak el, amelyben rámutatnak arra, hogy nem maradhat fenn tovább az az állapot, hogy az ő iskolájuk diákjai szellemi szempontból alatta maradjanak az állami iskolák diákjainak. A gázgyár dolgozói szintén határozatban foglalnak állást az államosítás mellett azért, mert nem engedhető meg, hogy az egyházi iskolákban az állam és a dolgozók érdekeivel ellentétes irányban neveljék és tanítsák a dolgozók gyermekeit. Június 4-én az orvosegyetem orvosai, ugyancsak 4-én a szegedi általános iskolák igazgatói gyűlésükön foglalnak állást az államosítás mellett, azzal,

hogy a magyar ifjúság egységes demokratikus nevelése érdekében szükségnek tartják az államosítást. Az iskolákban megtartott szülői értekezletek — egy kivételével — az államosítás mellett foglaltak állást.

Ilyen tömeges megmozdulások előzték meg az államosítási törvényjavaslat országgyűlési elfogadását országszerte. Az országgyűlés 230 : 63 arányban elfogadta a törvényjavaslatot és így az iskolák államosításáról szóló törvény alapján (1948. XXXIII. tc.) megkezdődhetett az iskolák állami kezelésbe vétele. Az országgyűlés június 16-án tárgyalta az iskolák államosítását és Szegeden már 19-én ünnepélyes keretek között adták át az államosított iskolák igazgatóinak megbízó levelüket. Az iskolák átadásával kapcsolatban semmiféle rendzavarás nem történt. A szerzetes tanerők, akiknek nagy része szívesen vállalt volna munkát továbbra is az általános iskolában, egyházi felsőbb hatóságuk rendelkezése folytán szolgálatot nem vállaltak. Kicserelésük az új tanév elejére már megtörtént, mert a VKM megfelelő képesítésű tanerőket helyezett át a szerzetes tanerők pótlására.

Az államosítás Szegeden 8 felekezeti és 13 községi iskolát érintett. A felekezeti iskolák a következők voltak:

1. Szeged Somogyi telepi r. k. általános iskola.
2. Szegedi »Szent Gellért« r. k. általános iskola (volt orsolyarend és a volt kegyesrendi városi gimnázium egyesüléséből).
3. Miasszonyunkról elnevezett szegény Iskolanővérek r. k. »Szent Margit általános iskolája.
4. Magyar Katolikus Tanulmányi Alap liceuma és tanítóképző intézet gyakorló általános iskolája.
5. Miasszonyunk r. k. tanítónőképző-intézet gyakorló általános iskolája.
6. Református általános iskola.
7. Evangélikus általános iskola.
8. Izraelita általános iskola.

A 13 községi általános iskola a következő volt:

1. Alsóvárosi általános iskola.
2. Aigner telepi általános iskola.
3. Belvárosi leány általános iskola.
4. Középiskolai Tanárképző Intézet gyakorló általános iskolája. (A volt belvárosi községi fiúiskolából. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az általános iskolává fejlesztett belvárosi fiúiskolát a Baross Gábor gyakorló gimnázium kérésére a szegedi egyetem mellett működő Tanárképző Intézet gyakorló általános iskolájává alakították át.
5. Csongrádi sugárúti általános iskola.
6. Kecskés telepi általános iskola.
7. Klebelsberg telepi általános iskola.
8. József főherceg telepi általános iskola.
9. Móravárosi általános iskola.
10. Szent György téri általános iskola.
11. Szilléri sugárúti általános iskola.
12. Somogyi telepi általános iskola.
13. Újszegedi általános iskola.

Az államosítás után közös igazgatás alatt dolgoztak a következő iskolák:

1. valamennyi (állami, községi, felekezeti) Somogyi telepi általános iskola;
2. az alsóvárosi, Kecskés és Klebelsberg telepi általános iskolák;
3. az újszegedi és József főherceg telepi általános iskolák;
4. a zárdai általános iskola és a tanítónőképző gyakorló általános iskolája később került közös igazgatás alá, tekintve, hogy a megbízottak nem fogadták el igazgatói kinevezésüket;
5. az evangélikus és a református iskola később szintén egyesült s mint »Juhász Gyula« általános iskola működött tovább már az 1948—49. tanévben.

Az államosítás után a dolgozók minden rétege megmozdult az iskolákért, hogy a következő tanévben az államosított iskolák már teljesen rendbehozva tudják megkezdeni munkájukat. Az a tevékenység, amit az előző években az MKP és az MNDSZ végzett az iskolák helyreállításáért, most, miután a nép magáénak érezte az iskolákat, kiszélesedett a dolgozók minden rétegét átfogó mozgalommá. Ennek a mozgalomnak is az MDP állt az élén. Az államosítás után egy hónappal már Nagy-Szeged területén is megalakult a patronázsbizottság. Az MDP üzemi és kerületi pártszervei patronázsbizottságokat alakítottak, amelyek megalakulásuk után azonnal munkához láttak. A patronázsbizottságok a következő iskolák helyreállításán fejtettek ki tevékenységet:

1. a Margit utcai általános iskolát a Kefegyár dolgozói,
2. a Móravárosi iskolát a Szegedi Kenderfonó dolgozói. Ki kell emelni a Kenderfonó munkásainak lelkes munkáját,
3. a Rókusi iskolát a Lemezgyár, a Konzervgyár, és Gázgyár dolgozói,
4. az Aigner-telepi általános iskolát a Dohánygyár munkásai,
5. a Csongrádi sugárúti iskolát a Közalkalmazottak Szakszervezete,
6. az Alsóvárosi iskolát az MDP alsóvárosi pártszervezete,
7. a Belvárosi fiúiskolát a Belváros MDP II. szervezete a Dohánygyár munkásaival hozta helyre.

A »Dolgozók az iskoláért« mozgalom értékét kifejezik azok az adatok, amelyek számszerűen mutatják a júliusban és augusztusban végzett munkák értékét. Az iskolák rendbehozására fordított érték anyagban és munkában összesen 250 000 Ft volt. Az MNDSZ gyűjtési akciója 4500 Ft-ot eredményezett. Az iskolák rendbehozási munkája még 1948 szeptemberében is tartott. A Csongrádi sugárúti iskola rendbehozása 40 000, a móravárosi iskoláé pedig 60 000 Ft-os helyreállítási költséget igényelt.

Ezek a számok beszédesen bizonyítják, hogy a nép milyen nagy lelkesedéssel fogott hozzá sajátjának érzett és tudott iskoláinak rendbehozásához.

Az iskolák anyagi ellátása mellett nagy lépésben haladt előre az oktatás-nevelés jobb előfeltételeinek megteremtése is. 1948-ban január folyamán megjelentek az új általános iskolai könyvek és a tanfelügyelőség 16 q könyvet osztott szét az iskolák között. Ezzel biztosították, ha szűkös keretekben

is, hogy a tanítási munka kedvezőbb körülmények között folyt, mint az előző években.

Fokozott figyelmet fordítottak a gyermekek egészségére is. 1948 márciusában már 40 iskolaorvos működött.

Az általános iskolák színvonalas munkájához hozzájárult a megindult nyári továbbképző tanítói tanfolyam. Szegeden ilyen tanfolyam már 1947 nyarán lehetőséget nyújtott a tanítóknak továbbképzésükre. 1948 nyarán a szegedi tankerületből 500 általános iskolai tanár vett részt a Szegeden megrendezett szakosító tanfolyamon.

Az általános iskolák tartalmi munkája is fejlődött az 1947—48. tanévben. »A tanulj jobban« mozgalom nyomán kialakuló iskolák, osztályok és egyes tanulók közötti munkaversenyek, ha módszerük és tartalmuk nem is mindig feleltek meg az iskolák sajátos munkájának, a meginduláskor azért voltak jelentősek, mert fokozottabban hívták fel a figyelmet az iskolák tartalmi munkájára. Ezzel a társadalom figyelme is egyre jobban az iskolák felé fordult.

Az 1948. centenáriumi év iskolai megmozdulásai, kultúrversenyei jól szolgálták a hazafiasság érzésének nevelését.

Az egy éves múltra visszatekintő úttörő-mozgalom megmozdulásai bizonyítják azt, hogy az új ifjúsági szervezet nevelési feladatát a társadalom célkitűzéseinek megfelelően teljesíteni tudta. 1948. június hó 6-tól 13-ig a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége szegedi szervezete Szegeden ifjúsági hetet rendezett. Ennek keretében történt a szegedi általános iskolák úttörőinek felavatása. Az avatáson 600 úttörő tette le a fogadalmat. A fogadalomtétel előtt már egyre jobban kibontakozott az úttörő-mozgalom jelentősége. 1947 nyarán 100 szegedi úttörő nyaral Pécs környékén, augusztusban Szegeden nyílik meg úttörőtábor.

Az általános iskolák munkája mellett meg kell emlékeznünk arról a tevékenységről is, amelyik egyrészt a falusi gyerekek számára adott lehetőséget tehetségük kifejlesztésére, másrészt azok számára adott tanulási lehetőséget, akik a múlt rendszerben nem tanulhattak. A 'Falusi Tehetségmentő Mozgalom során a szegedi tanfelügyelőséghez 119 dolgozat érkezett be. A Dolgozók iskolájának szervezése 1948-ban kezdődött Szegeden az általános iskolákban. 1948 februárjában az alsóvárosi iskolában indul meg a tanítás 55 hallgatóval. 1948 őszén már Szeged belterületén 5 iskolánál: a Madách utcai, a Margit utcai, az Újszegedi, az Alsóvárosi és a Pedagógiai Főiskola gyakorló iskolájában nyílik meg a Dolgozók iskolája.

A tanulók létszámának alakulásáról az 1946—47., valamint az 1947—48. tanévekben 3 táblázatot készítettem. Az 1944—45., valamint az 1945—46. tanévről nem készítettem részletes kimutatást, az összesítő adatokat tanulmányomban közöltem. A részletes adatoktól eltekintettem azért, mert egyrészt az általános iskola létszámalakulását akartam követni s tekintve, hogy az általános iskola I—VI. osztálya az 1946—47. tanévben vált egységessé, nem akartam az V. osztály létszámát külön feltüntetni (a részletezést az 1945—46. tanév elemzésekor közlöm, s különben is az 1946—47. év adatai magában foglalják az előző év létszámát is), másrészt az előző évekből nem állt rendelkezésemre hivatalos kimutatás a tanulók számáról. Az egyes iskolák által beküldött kimutatások sokszor olyan nagy különbségeket tüntettek fel egy-

I. táblázat

	1. Rókusi									2. Madách utcai									3. Szent Imre									4. Margit utcai									5. Dugonics utcai											
	I.	II.	III.	IV	V.	VI.	VII.	Ö.		I.	II.	III.	IV.	V.	VI	VII.	Ö.		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.		I.	II.	III	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.				
1946—1947	F	73	62	30	39	33	17	—	254		14	23	8	15	40	78	—	178		24	13	18	42	41	65	—	203		—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	L	47	45	38	35	20	13	—	198		8	10	8	5	—	—	—	31		—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	23	48	—	71		25	7	4	10	77	30	—	—	153		
	Ö.	120	107	68	74	53	30	—	452		22	33	16	20	40	78	—	209		24	13	18	42	41	65	—	203		—	—	—	—	23	48	—	71		25	7	4	10	77	30	—	—	153		
1947—1948	F	40	45	37	33	30	31	24	240		35	29	18	16	24	24	51	197		30	33	31	39	51	47	78	309		19	8	6	6	—	—	—	39		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	L	29	37	33	25	38	23	13	198		—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—		22	26	20	15	44	48	63	238		29	23	15	8	35	45	53	208			
	Ö.	69	82	70	58	68	54	37	438		35	29	18	16	24	24	51	197		30	33	31	39	51	47	78	309		41	34	26	21	44	48	63	277		29	23	15	8	35	45	53	208			

	6. Polgári iskolai tanárképző gyakorló								7. Somogyitelepi								8. Kisegítő iskola								9. Klauzál Gábor gimnázium								10. Szent Erzsébet gimnázium										
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.			
1946–1947	F	—	—	—	26	29	—	55	11	7	5	8	12	11	—	54	11	10	8	7	5	5	—	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	L	—	—	—	18	33	—	51	9	4	6	7	6	4	—	36	4	3	7	5	4	1	—	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Ö.	—	—	—	44	62	—	106	20	11	11	15	18	15	—	90	15	13	15	12	9	6	—	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1947–1948	F	18	7	13	5	29	19	29	120	12	8	15	6	9	5	5	60	28	21	12	9	8	6	3	87	20	—	—	—	42	42	72	176	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	L	6	2	6	3	17	21	35	90	10	9	7	6	8	4	4	48	10	10	7	5	7	6	—	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33	31	64		
	Ö.	24	9	19	8	46	40	64	210	22	17	22	12	17	9	9	108	38	31	19	14	15	12	3	132	20	—	—	—	42	42	72	176	—	—	—	—	—	33	31	64		

Jelmagyarázat: Ö. = összesen, F = fiú, L = leány

II. táblázat

		1. Aignertelepi								2. Alsóvárosi								3. Belvárosi fiú								4. Belvárosi leány								5. Csongrádi sugárúti								
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	
1946—1947	F	11	6	9	2	—	—	—	28	69	57	47	36	19	32	—	260	66	99	59	46	9	—	—	279	—	—	—	—	—	—	—	—	48	40	27	30	16	22	—	183	
	L	17	8	8	10	—	—	—	43	22	25	18	13	22	13	—	113	—	—	—	—	—	—	—	—	41	63	36	42	—	—	—	—	182	41	39	24	30	13	13	—	160
	Ö.	28	14	17	12	—	—	—	71	91	82	65	49	41	45	—	373	66	99	59	46	9	—	—	279	41	63	36	42	—	—	—	—	182	89	79	51	60	29	35	—	343
1947—1948	F	14	8	12	3	—	—	—	37	63	52	64	54	31	18	27	309	35	68	10	39	40	32	50	334	—	—	—	—	—	—	—	—	37	36	37	26	—	12	15	163	
	L	17	10	10	7	—	—	—	44	33	31	29	21	33	21	8	176	—	—	—	—	—	—	—	—	35	41	45	32	29	31	33	246	27	33	28	18	26	12	5	149	
	Ö.	31	18	22	10	—	—	—	81	96	83	93	75	64	39	35	485	35	68	70	39	40	32	50	234	35	41	45	32	29	31	38	246	64	69	65	44	26	24	20	312	
		6. József főherceg telepi								7. Kecskéstelepi								8. Klebelsberg telepi								9. Móravárosi								10. Somogyitelepi								
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	
1946—1947	F	11	3	12	4	1	2	—	33	11	6	4	7	—	—	—	28	8	8	3	7	—	—	—	26	54	52	42	29	19	9	—	205	12	8	13	8	17	17	—	75	
	L	9	12	1	5	1	1	—	29	16	2	6	2	—	—	—	20	15	2	7	4	—	—	—	28	26	29	20	36	7	5	—	123	16	9	7	9	7	10	—	58	
	Ö.	20	15	13	9	2	3	—	62	21	8	10	9	—	—	—	48	23	10	10	11	—	—	—	54	80	81	62	65	26	14	—	328	28	17	20	17	24	27	—	133	
1947—1948	F	14	9	5	7	—	—	—	35	3	10	4	2	—	—	—	19	6	10	8	3	—	—	—	27	40	48	39	42	25	19	6	219	23	11	8	14	19	12	12	99	
	L	8	7	7	4	—	—	—	26	7	7	3	5	—	—	—	22	5	13	2	7	—	—	—	27	29	25	25	23	13	4	1	121	21	11	14	10	11	5	9	81	
	Ö.	22	16	12	11	—	—	—	61	10	17	7	7	—	—	—	41	11	23	10	10	—	—	—	54	69	73	65	65	38	23	7	340	44	22	22	24	30	17	24	180	
		11. Szent György téri.								12. Szilléri sugárúti								13. Újszegedi																								
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.																	
1946—1947	F	46	29	13	13	52	72	—	225	55	33	32	27	20	14	—	181	29	17	6	18	14	4	—	—																	
	L	33	13	26	12	—	—	—	84	57	41	9	31	45	9	—	192	27	17	7	12	10	11	—	—																	
	Ö.	79	42	39	25	52	72	—	309	112	74	41	58	65	23	—	373	56	34	13	30	24	15	—	—																	
1947—1948	F	35	40	24	17	34	20	—	170	30	28	31	22	25	14	20	170	32	29	12	17	21	5	6	—																	
	L	28	28	23	20	—	—	—	99	25	44	18	17	17	17	3	141	15	25	17	7	19	8	14	—																	
	Ö.	63	68	47	37	34	20	—	269	55	72	49	39	42	31	23	311	47	54	29	24	40	13	20	—																	

Jelmagyarázat:

Ö. = összesen

F = fiú

L = leány

Jelmagyarázat:

Ö. = összesen

F = fiú

L = leány

III. táblázat

		1. Orsolyarendi								2. Alsóvárosi zárda								3. Somogyitelepi zárda								4. Tanítóképző intézet gyakorló							
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.
1946—1947	Fiú	10	2	2	3	—	—	—	17	16	40	20	10	—	—	—	86	30	23	9	17	10	—	—	89	7	2	6	7	—	—	—	22
	Leány	27	20	26	21	—	—	—	94	98	99	77	108	106	102	—	590	34	40	22	22	17	18	—	153	8	8	8	2	31	36	—	93
	Összes	37	22	28	24	—	—	—	111	114	139	97	118	106	102	—	676	64	63	31	39	27	18	—	242	15	10	14	9	31	36	—	115
1947—1948	Fiú	54	19	21	10	124	169	115	512	—	15	31	15	—	—	—	61	30	20	22	9	—	—	—	81	12	7	7	6	—	—	—	32
	Leány	49	38	29	23	18	—	—	157	79	89	81	76	92	88	97	602	25	33	34	17	15	18	18	160	27	12	11	14	51	41	35	191
	Összes	103	57	50	33	142	169	115	669	79	104	112	91	92	88	7	663	55	53	56	26	15	18	18	241	39	19	18	20	51	41	35	22

		5. Tanítóképző intézet gyakorló								6. Református								7. Evangélikus								8. Izraelita							
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ö.
1946—1947	Fiú	12	15	7	16	10	8	—	68	26	33	17	12	9	11	—	108	12	15	5	13	—	—	—	45	30	25	16	9	19	21	—	120
	Leány	16	11	15	5	5	10	—	62	25	20	21	22	13	9	—	110	12	17	14	11	—	—	—	54	23	18	14	11	8	15	—	89
	Összes	28	26	22	21	15	18	—	130	51	53	38	34	22	20	—	218	24	32	19	24	—	—	—	99	53	43	30	20	27	36	—	209
1947—1948	Fiú	16	12	14	6	6	8	12	74	33	28	33	15	15	10	11	145	18	12	17	14	—	—	—	61	21	31	24	10	6	15	6	113
	Leány	10	14	10	14	—	—	—	48	24	22	20	20	22	10	8	126	17	11	17	16	—	—	—	61	15	18	24	12	7	7	6	89
	Összes	26	26	24	20	6	8	12	122	57	50	53	35	37	20	19	271	35	23	34	30	—	—	—	122	36	49	48	22	13	22	12	202

mást követő jelentésekben, hogy nehéz megállapítani, melyik felel meg a valóságnak. Ezekben az években amúgyis igen nagy volt a tanulók létszámának változása, az elemzett okok miatt. Az 1946—47. tanévtől működik a város tanköteleseit törzskönyvező hivatal, ennek adatait vettem alapul. Meg kell jegyezni, hogy a hivatal és az iskolák által kimutatott létszám nem minden esetben egyezik. A beíratkozottak száma nem egyezett ezekben az években az iskolákba járók számával s az iskolák egyes hónapokban küldött kimutatásai a ténylegesen járók számát vették alapul, míg a törzskönyvező hivatal a beíratkozottak alapján készítette el kimutatását. Az évvégi összesítésben kimutatott adatok megállapítása már az igazgatók jelentéseinek figyelembevételével történt, s így az adatok az egyes osztályokat valóban elvégzettek számát adják. A hivatal összesítő kimutatása azonban nem pontos, mert — eltekintve a szép számú összeadási hibától — az általános iskolává szervezés munkájában — bizonyára nem látva tisztán, hogy melyik iskola a szervezés folytán hová tartozott — egyes iskolák adatait kétszer is szerepelteték. Ezeket a hibákat kijavítottam s így az adatok pontosak.

Az adatok pontossága érdekében hozzá kell tenni, hogy a táblázatban szereplő általános iskolák mellett még három intézetben, illetve nevelőotthonban alakult meg általános iskola: 1. Siketnémák általános iskolája, 2. átmeneti fiúotthon, 3. Árpád Liga otthon. Ezeknek fejlődésével adatok hiányában nem foglalkoztam. Tanulói létszám megozlásuk a következő volt:

Az 1946—47. tanévben:

	fiú	leány	összesen
a Siketnémák intézetében:	31	15	46
az átmeneti fiúotthonban:	27	—	27
az Árpád Liga Leányotthonban:	—	35	35
Összesen:	58	50	108

Az 1947—48. tanévben:

	fiú	leány	összesen
a Siketnémák intézetében:	55	32	87
az átmeneti fiúotthonban:	24	—	24
az Árpád Liga Leányotthonban:	—	43	43
Összesen:	79	75	154

Ezek az otthonok, illetve intézet állami jellegűek voltak.

A következő három táblázatot úgy állítottam össze, hogy az egyes régi iskolajellegek egy táblázatba kerüljenek. Így az I. táblázat az államosítás előtti állami, a II. táblázat a volt községi és a III. táblázat az egykori felekezeti iskolákat foglalja magában.

Az összesített adatok alapján a beiskolázott tanulók létszáma az 1946—47. tanévben (I—VI. osztályig) a következő volt: (az otthonok, illetve intézettel együtt)

fiú	3014,
leány	2975,
összesen	5989.

Az 1947—48. tanévben: (I—VII. osztály)

fiú	4090
leány	3637,
összesen	7727.

A közölt adatokat nyers számadatoknak tekintem. Értékelésüket a további fejlődés vizsgálatánál fogom elvégezni a múlttal való összehasonlítás, a szociális megoszlás, a lemorzsolódás és a továbbtanulás szempontjainak figyelembevételénél. Ezekre azért nem tértem most ki, mert ezeknek a feladatoknak megoldása a következő években kerül felszínre, s így elvileg szorosan oda kapcsolódik.

IRODALOM:

- [1] Kovács József: A magyar közoktatás fejlődése a felszabadulás óta. Pedagógiai Szemle 1952, 475.
- [2] Orbán Sándor: Az iskolák államosításának 10. évfordulójára. Társadalmi Szemle 1958. 6, 70.
- [3] A Köznevelés 1945., 1946., 1947., 1948. évfolyamai.
- [4] Délmagyarország 1944., 1945., 1946., 1947., 1948., 1949. évfolyamai.
- [5] A szegedi tankerületi Főigazgatóság 1944., 1945., 1946., 1947., 1948. évi iratai.
- [6] Csongrád vármegye és Szeged város Tanfelügyelőségének iratai.
- [7] A Szeged városi községi iskolaszék 1945., 1946., 1947., 1948. évi iratai.
- [8] Szeged város tanköteleseit törzskönyvező hivatal 1946., 1947., 1948. évi jelentései.

ДАННЫЕ К ИСТОРИИ СЕГЕДСКИХ ВОСЬМИЛЕТНИХ ОБЯЗАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ (1945—1948)

III. Берецки

Статья резюмирует возникновение сегедских восьмилетних школ и их развитие до 1947 г, имея в виду организационную работу, обучение и вообще проблемы, которые в это время стояли перед школами. После изложения результатов национализации школ, автор дает статистику о численном составе учеников сегедских школ в 1946/47 и 1947/1948 уч. гг.

DATEN ZUR GESCHICHTE DER SZEGERER GRUNDSCHULEN

von

S. BERCZKI

Die Studie summiert die Ausgestaltung und Entwicklung der Szegeder Grundschulen von 1945 bis 1948. Es werden die Gestaltung der Organisationsarbeit und Lehrarbeit, die zu lösenden Probleme der Grundschule, der Erfolg der Verstaatlichung im Zusammenhang mit der Grundschule behandelt. Endlich folgt eine statistische Darstellung der Schüleranzahl in den Jahren 1946—47 und 1947—48.

A GÁZTÖRVÉNYEK KÍSÉRLETI FIZIKAI TÁRGYALÁSA

Írta: BOR PÁL és KOVÁCS LÁSZLÓ

Először is az a kérdés vetődik fel, miért fordítottuk figyelmünket a címben jelzett problémára, hiszen a gáztörvényeket minden kísérleti fizikai könyv tárgyalja, s mindegyikük viszonylag könnyen jut matematikai alakjukhoz. Alaposabban vizsgálódva azonban a gáztörvények tárgyalásában több problémát találhatunk:

Boyle—Mariotte törvényét pl. két-három közismert mérő kísérlettel szokták igazolni. Közvetlenül azonban egyik kísérlet sem mutatja, hogy a pV szorzat csakis állandó hőmérsékleten konstans. Az állandó hőmérséklet tetszés szerinti lehet, s tőle függ a konstans értéke. Mindez csak akkor derülne ki igazán, ha a méréseket különböző hőmérsékleteken lehetne elvégezni.

Hasonlóképpen nem kielégítő *Gay—Lussac I. törvényének* igazolása sem.

Egyes könyvek csupán hivatkoznak arra, hogy »mérések szerint« a $\frac{V_t - V_0}{V_0 t}$ kifejezés minden gázra nézve állandó érték, ha a nyomás is állandó. (Pl. N. D. Papaleksi: Fizika, I. r.; Gyulai Z.: Kísérleti fizika, I. r.; R. W. Pohl: Einführung in die Mechanik, Akustik und Wärmelehre.) Más könyvek ennél többre törekcsenek. Ismertetik a gázdilatometert, s vázolják, miként lehet vele különböző hőmérsékleten mérni a gáz térfogatát, és így *Gay—Lussac I. törvényét* igazolni. (Pl. E. Grimsehl: Lehrbuch der Physik, I. Bd.; jelenlegi gimnáziumi fizikatankönyv, stb.) A mérés azonban csak korlátozott hőmérsékleti tartományban végezhető el, hiszen már 10 C°-os melegítéskor is a gáz mintegy 3%-a a toldalékcsőbe áramlik, ahol hőmérséklete nem a kívánt érték. 20 és 100 C° között ez 20%-os hibát okoz. Kisebb hőmérsékleti tartományban kisebb a hiba is, viszont ilyenkor a gázkitágulási együttható elfogadható meghatározásához igen pontos hőmérsékletmérés kell.

E nehézségeken túlmenően a dilatométeres kísérletből nem derül ki határozottan, hogy a gáz térfogata bármely állandó nyomáson ugyanazzal a törvénnyel írható le, s a gázkitágulási együttható minden nyomás esetén

$$\frac{1}{273} \frac{1}{C^{\circ}}$$

Még legegyszerűbb és legpontosabb a Gay—Lussac-féle II. törvény igazolása. A közismert kísérlettel pontos eredmény kapható. A pontosság egyszerű korrekcióvétellel még fokozható.

Ennyit a gáztörvények kísérleti tárgyalásában fellelhető hiányosságokról, illetőleg nehézségekről. Ugyanakkor gondoljunk arra, hogy ezek a törvények elméleti és gyakorlati szempontból igen fontosak. Kallibrálásra alkalmas pontos hőmérsékletmérést tesznek lehetővé, szerepet játszanak hőerőgépekben és munkagépekben, a termodinamikában elméleti megfontolások alapjául szolgálnak, a hő molekuláris kinetikai elméletének fontos próbakövei, kémiában, meteorológiában gyakran számolnak velük.

Mindezeket figyelembe véve úgy éreztük, hogy a gáztörvények alaposabb, de mégis egyszerű demonstrációs mérő kísérletekkel való tárgyalását meg kellene valósítani. Dolgozatunkban ilyen lehetőséget ismertetünk.

Boyle—Mariotte törvényét előadási kísérletben a legegyszerűbben, s mégis a legpontosabban a Melde-féle csővel igazolhatjuk. Ha gondoskodunk arról, hogy az elzárt gáz nyomásának és térfogatának kapcsolatát különböző konstans hőmérsékleteken vizsgálhassuk, akkor nemcsak a törvény teljes értékű igazolását nyerjük, hanem a pV szorzatnak a hőmérséklettől való lineáris függése is kiderül. Lényegében tehát az egyesített gáztörvényt kapjuk meg, amely mind a Boyle—Mariotte-törvényt, mind a Gay—Lussac-féle törvényeket magába foglalja.

Ebből következően hármas feladatunk volt: 1. Készíteni kellett olyan Melde-csővet, amellyel különböző konstans hőmérsékleteken kísérletezhettünk. 2. Biztosítani kellett, hogy különböző meghatározott nyomású állapotokat gyorsan állíthassunk elő. 3. Gondoskodni kellett az elzárt gáztérfogat gyors és pontos méréséről.

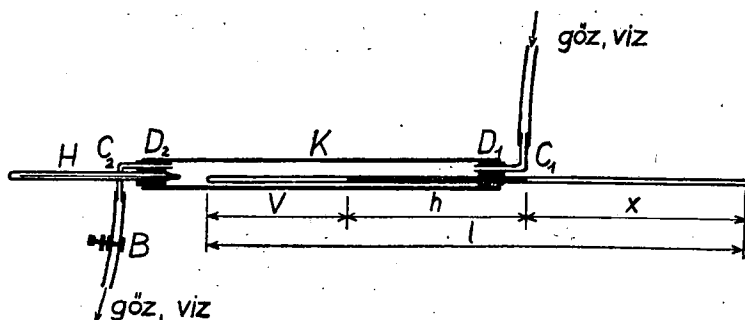
Különböző konstans hőmérsékletek biztosítása

Szokásos módon Melde-csővet készítettünk. Próbálkozásainkban a 600 mm körüli csőhosszat, az 1 mm körüli belső átmérőt, a kb. 150 mm hosszú légoszlopot és a mintegy 200 mm hosszú záró higanyszálat találtuk a legmegfelelőbb méretnek. A cső külső átmérője 7 mm körüli volt. Vastagabb üvegcsövet használva, benne a higanyszál könnyen megszakadt, míg a vékonyabb csövek keresztmetszete többnyire nem volt konstans. A túl rövid légoszlop a térfogatmérés relatív hibáját nagyobbította, míg a túl hosszú az eszköz méreteit a kezelhetőség rovására növelte. A légoszlop hossza a későbbiekben látható módon a higanyszál hosszát is nagyjából megszabta.

Az így kapott Melde-féle csövet 25 mm belső átmérőjű, 400 mm hosszú üvegcsőbe helyeztük (1. ábra). Ezt a továbbiakban köpenynek nevezzük (K). A Melde-cső forrasztott végét a köpenyt lezáró gumi dugón (D_1) át annyira toltuk be, a belső térbe (300—330 mm), hogy a záró higanyszál végei minden lehetséges állapotban a dugó két különböző oldalára estek. A belső csövet a külsővel párhuzamos helyzetben rögzítettük.

A köpeny másik végét is gumi dugó zárta le (D_2), amelyen keresztül egy hőmérő (H) higanytartója nyúlt a belső térbe, az ottani hőmérséklet mérése céljából. Mindkét gumi dugóba még egy-egy L alakú üvegcsövet is illesz-

tettünk (C_1 , C_2). A jobb oldalin forró víz gőzét vezettük a köpenybe, majd pedig magasan elhelyezett tölcser segítségével, gumi csövön át, forró vizet öntöttünk bele. A gőz, illetőleg a felesleges víz a hőmérő felőli csövön távozott. Vízzel való feltöltés után a kivezető gumi csövet Bunsen-szorítóval lezártuk (B). A be- és kivezető gumi csövek olyan hosszúak voltak, hogy a köpeny 180°-os elfordítását, tették lehetővé.

1. ábra

A köpenyben hűlő víz csökkenő hőmérsékletű környezet volt a Melde-cső számára. Rövid (fél perces) időközökben ezt a környezetet állandó hőmérsékletűnek tekinthettük. 5 fokkal való hűléshez kezdetben (90—70 C°) 2—3 perc, később 5—10 perc kellett.

Szobahőmérséklet alatti környezeteket úgy hoztunk létre, hogy olvadó jégről leöntött vízzel töltöttük meg a köpenyt.

A nyomás változtatása

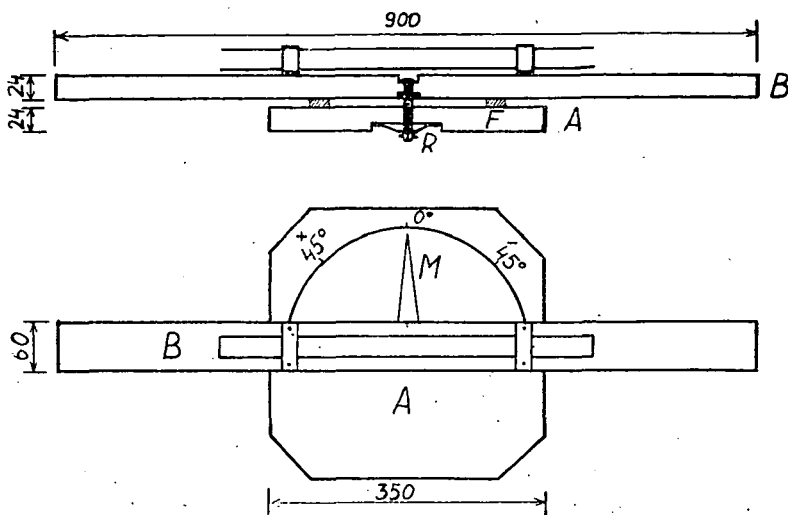
A köpenyt és a benne lévő Melde-csövet függőleges síkban forgatva különböző nyomású állapotokat hozhatunk létre. Jelentsé φ a cső hossz tengelyének a vízszintessel bezárt szögét, akkor az elzárt levegő nyomását hgmm-ben a

$$p = b + h \sin \varphi$$

kifejezés adja, ahol b a légköri nyomás hgmm-ben, h a záró higanyoszlop hossza mm-ben. φ akkor pozitív, amikor a Melde-cső nyitott vége a vízszintessel fölé hajlik.

A csőrendszer elforgatása és állásszögének leolvasása egyszerű esetben Bunsen-állványra szerelt lombikfogóval és megfelelően elhelyezett táblaszögmérővel is megoldható. Kezdetben ilyen eszközzel dolgoztunk. A gyorsaság és a pontosság érdekében később állandó jellegű állványzatot készítettünk, amelynek előlnézetét és tengelymetszetét a 2. ábra mutatja. Lényeges része Bunsen-állványra erősített, függőleges síkú deszkalap (A). Ennek közepében egy furat van, amelybe a köpenycsövet tartó lécs (B) vízszintes forgástengelye nyúlik. A két deszkát a tengely közvetítésével rugó (R) húzza egymáshoz. Így a forgó deszkára ragasztott filclapokon (F) éppen akkora súrlódás

lép fel, amekkora könnyű forgatást, s mégis adott helyzetben kellő rögzítést biztosít. A Melde-cső állásszögét a nyugvó deszkára rajzolt fokbeosztáson a forgó deszkára szerelt mutató (M) hegyénél olvashattuk le.

2. ábra

A térfogat mérése

A különböző állapotokban más és más volt az elzárt levegő térfogata. Ennek mértékegységül a kapilláris cső 1 mm hosszú szakaszának belső térfogatát vettük, amit a továbbiakban »te«-vel jelölünk. (te = térfogategység.) Ha a kapilláris cső hosszát a lezárás helyétől a nyitott végig l , a záró higany-szál hosszát h , a higany külső meniszkuszának a szabad csővégtől való távolságát x jelenti — mindegyiket mm-ben mérve —, akkor az elzárt levegő térfogata az általunk választott egységben:

$$V^* = l - h - x.$$

l és h mint eszközállandó a berendezés összeállítása előtt megmérhető, x értéke pedig a Melde-cső szabadba nyúló vége mögé helyezett milliméter-skáláról leolvasható. Így V^* értéke minden esetben könnyen meghatározható. Végleges eszközünkben a milliméterskala osztásait úgy számoltuk meg, hogy a külső higanyszintnél mindjárt az elzárt levegő térfogatát olvashattuk le.

Már itt megjegyezzük, hogy a záró higanyszál hőkitágulása a térfogat ilyen fajta meghatározásában kisebb hibát eredményez. Pontosabb mérések-nél ezt korrigálni kell. A korrigált térfogatot a továbbiakban V -vel jelöljük.

A gáztörvények kísérleti igazolása

A Melde-csővet a köpenyben körülvevő víz hőmérséklete lassan változik. Épp ezért az elzárt levegő hőmérsékletét rövidebb, mintegy fél perces időközben konstansnak tekinthettük. Ennyi idő alatt a cső elforgatásával az elzárt levegőt négy különböző állapotba hoztuk. Az első állapotban -90° , a harmadikban 0° , a negyedikben $+90^\circ$ volt a cső állásszöge. A második állapotban olyan φ -t állítottunk be, amelynél a levegő térfogata minden hőmérsékleten ugyanakkora volt. Az említett négy-négy izotermikus állapotot 5°C -onként különböző hőmérsékleteken hoztuk létre, s mindegyik esetben feljegyeztük V^* , illetőleg φ értékét. Az utóbbiból kiszámítottuk p -t.

Egy mérési sorozat eredményeit a mellékelt táblázatban közöljük. A felhasznált Melde-cső adatai: $l = 643$ mm, $h = 225$ mm. (A cső belső átmérője 1,2 mm, köpenybe nyúló hossza 330 mm.) A külső légnyomás értéke a mérés alatt $b = 758$ hgmm volt. (A nyomás és térfogat adatait a felvétel időbeli sorrendjében közöljük. Először szobahőmérsékleten mértünk, majd pedig ehhez felülről, illetőleg alulról közeledve.)

Táblázat

t ($^\circ\text{C}$)	φ (ívfok)	V^* (te)	V (te)	p (hgmm)	$pV \cdot 10^{-3}$ (hgmm. te)	pV-közép (hgmm. te)
21	-90	218	218	533	116,2	117,2
	-55	204	204	574	117,1	
	0	155	155	758	117,5	
	$+90$	120	120	983	117,8	
98,5	-90	277	276,5	533	147,3	148,6
	-5	204	202	740,5	149,5	
	0	199	197	758	149,2	
	$+90$	154	151	983	148,5	
90	-90	273	272,5	533	145,2	145,6
	-10	204	202,5	719	145,5	
	0	194	192,5	758	145,8	
	$+90$	150,5	148,5	983	146	
85	-90	270	269,5	533	143,6	143,2
	-14	204	202,5	703	142,5	
	0	191	189,5	758	143,6	
	$+90$	147,5	145,5	983	143	
80	-90	264	263,5	533	140,3	141,2
	-15	204	202,5	699	141,5	
	0	188	186,5	758	141,3	
	$+90$	146	144	983	141,6	
75	-90	259,5	259	533	137,9	138,6
	-19	204	202,5	685	138,7	
	0	185	183,5	758	139	
	$+90$	143	141	983	138,7	
70	-90	258	257,5	533	137,1	137
	-21	204	203	677	137,2	
	0	182	181	758	137,2	
	$+90$	141	139	983	136,5	
65	-90	253,5	253	533	134,8	135
	-25	204	203	663	134,7	
	0	179,5	178,5	758	135,2	
	$+90$	139	137,5	983	135,2	

t (C°)	φ (ívfok)	V* (te)	V (te)	p (hgmm)	pV · 10 ⁻³ (hgmm. te)	pV-közép (hgmm. te)
60	— 90	250	249,5	533	132,9	132,4
	— 28	204	203	649	131,8	
	0	176,5	175,5	758	132	
	+ 90	136,5	135	983	132,8	
55	— 90	245,5	245	533	130,6	130,7
	— 30	204	203	645	130,8	
	0	173,5	172,5	758	130,6	
	+ 90	134,5	133	983	130,7	
50	— 90	242	241,5	533	128,7	128,9
	— 33	204	203	635	128,9	
	0	171	170,5	758	129,2	
	+ 90	132	131	983	128,8	
45	— 90	238	237,5	533	126,5	127
	— 37	204	203,5	622	126,6	
	0	169	168,5	758	127,7	
	+ 90	130,5	129,5	983	127,3	
40	— 90	235	234,5	533	125	125,1
	— 39	204	203,5	616	125,3	
	0	166	165,5	758	125,3	
	+ 90	128	127	983	124,8	
35	— 90	232,5	232	533	123,6	123
	— 44	204	203,5	602	122,5	
	0	163	162,5	758	123,1	
	+ 90	126	125	983	122,9	
30	— 90	227	226,5	533	120,7	120,7
	— 47	204	203,5	593	120,7	
	0	160,5	160	758	121,2	
	+ 90	123,5	122,5	983	120,3	
25,5	— 90	223,5	223,5	533	119	119,2
	— 50	204	204	585	119,2	
	0	158	158	758	119,8	
	+ 90	121,5	121	983	118,9	
5,5	— 90	206,5	206,5	533	110	110,9
	— 72	204	204	544	110,9	
	0	146,5	147	758	111,3	
	+ 90	112,5	113,5	983	111,5	
10	— 90	209	209	533	111,3	112,7
	— 65	204	204	554	113	
	0	149	149,5	758	113,3	
	+ 90	114,5	115	983	113	
15	— 90	213,5	213,5	533	113,8	115,2
	— 60	204	204	563	114,8	
	0	152	152,5	758	115,6	
	+ 90	118	118,5	983	116,5	
20	— 90	219	219	533	116,7	117,5
	— 54	204	204	576	117,3	
	0	155,5	155,5	758	117,8	
	+ 90	120	120	983	118	

Értékelve mérési eredményeinket megállapíthatjuk, hogy az egyes konstans hőmérsékleteken az adott gázmennyiségre nézve a pV értéke állandó (Boyle—Mariotte törvénye). A pV szorzat értékét a hőmérséklet függvényeként ábrázolva (1. grafikon) egyenest kaptunk, amelynek egyenlete a grafi-

kon alapján könnyen felírható. A (pV) -tengely metszete a pV értéke $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ -on: $(pV)_0$. Az iránytangens

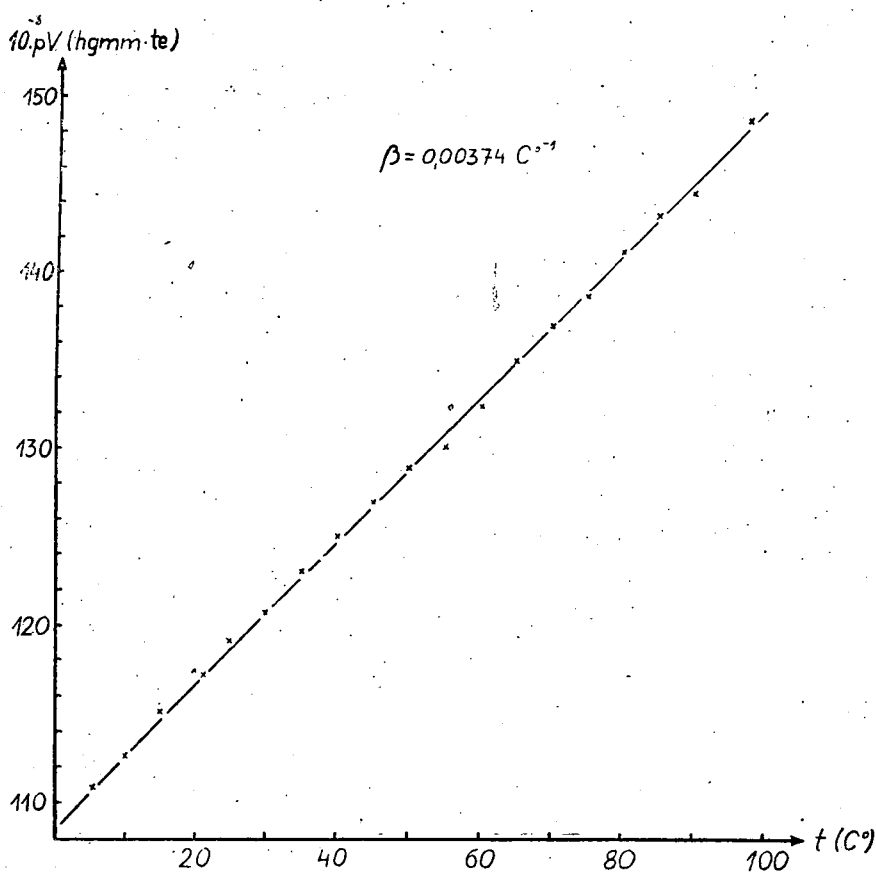
$$\frac{(pV)_{100} - (pV)_0}{100\text{ }^{\circ}\text{C}}$$

ahol $(pV)_{100}$ a pV szorzat $100\text{ }^{\circ}\text{C}$ -hoz tartozó értéke. Ezek alapján az egyenes egyenlete:

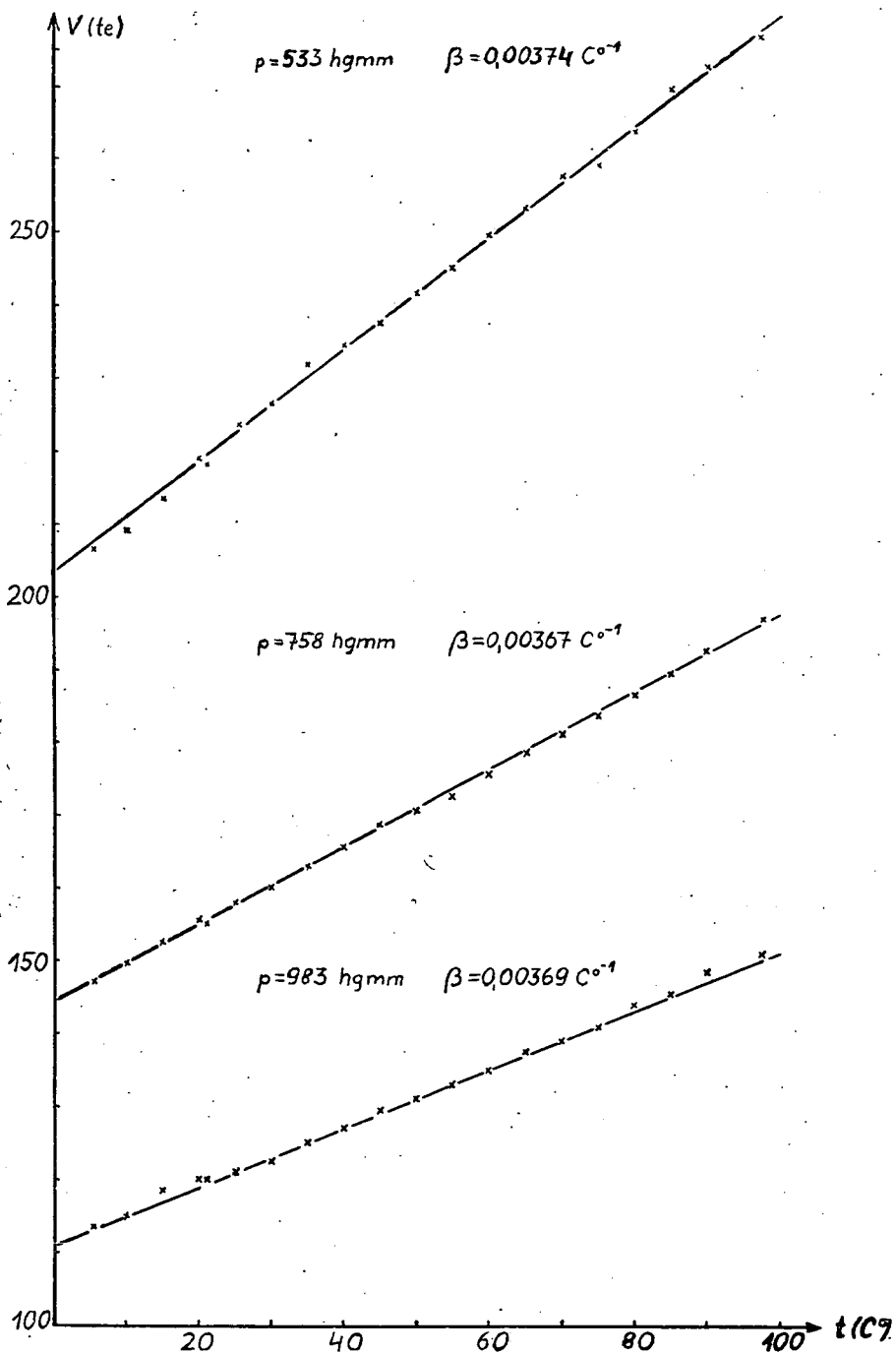
$$(pV) = \frac{(pV)_{100} - (pV)_0}{100\text{ }^{\circ}\text{C}} t + (pV)_0,$$

illetőleg

$$(pV) = (pV)_0 \left[1 + \frac{(pV)_{100} - (pV)_0}{(pV)_0 \cdot 100\text{ }^{\circ}\text{C}} \cdot t \right].$$

1. grafikon

2. grafikon

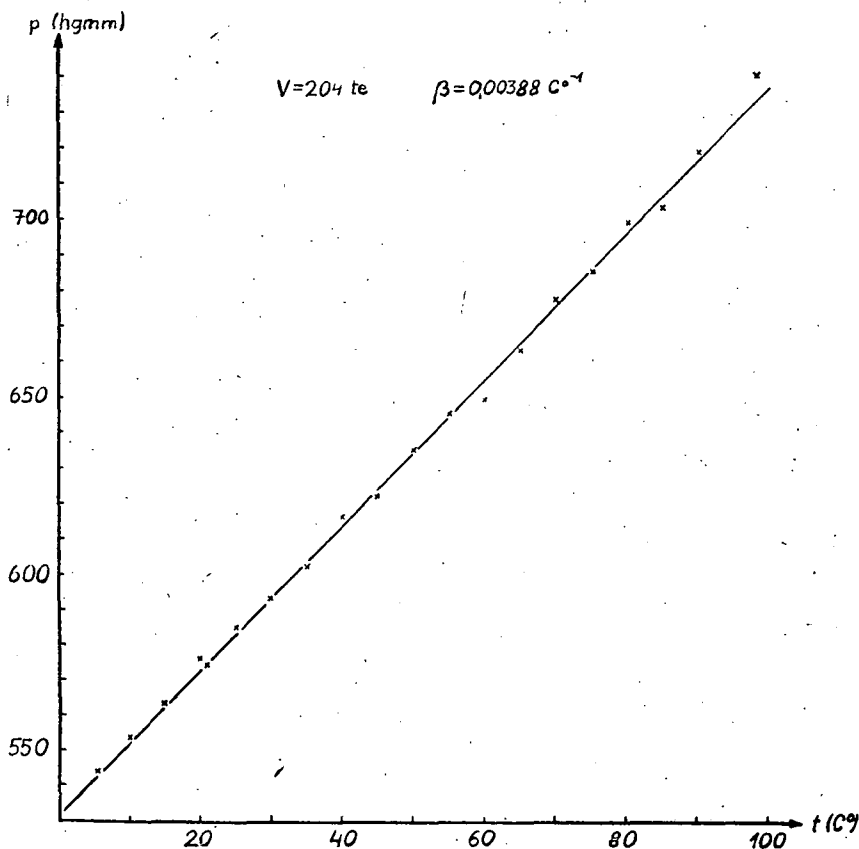
t együtthatója a grafikonról leolvasott adatok szerint $0,00374\text{ }^{\circ}\text{C}^{-1}$, jó meg-
egyezésben a gázok közismert hőtágulási együtthatójával, amelynek irodalmi
értéke

$$\beta = \frac{1}{273,16} \frac{1}{^{\circ}\text{C}} = 0,00366\text{ }^{\circ}\text{C}^{-1}.$$

A (pV) értéket bármilyen t hőmérsékleten vett p nyomás és hozzá-
tartozó V térfogat szorzata megadja. Hasonlóképpen a $(pV)_0$ érték is akár-
milyen $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ -on mért nyomás (p_0) és hozzátartozó térfogat (V_0) szorzata.
Ezért utolsó egyenletünk így is írható:

$$pV = p_0V_0(1 + \beta t).$$

Kísérletünkkel tehát közvetlenül az egyesített gáztörvényt igazoltuk, ez
azonban magába foglalja a Boyle—Mariotte-törvényt és a Gay—Lussac-
törvényeket is.

3. grafikon

Tekintsük külön az első, külön a harmadik és külön a negyedik állapotok sorozatára vonatkozóan (-90° , 0° , $+90^\circ$ -os állásszög) a térfogatot a hőmérséklet függvényeként (2. grafikon). Ekkor három különböző konstans nyomás esetén a Gay—Lussac-féle I. törvény igazolását nyerjük. A második állapotok sorozatából a nyomásnak a hőmérséklettől való függése állapítható meg állandó térfogat esetén, vagyis Gay—Lussac II. törvénye (3. grafikon).

A közölt mérési adatokat nem egészen két óra alatt vettük fel. 100°C -tól szobahőmérsékletig 10—12 különböző hőmérsékleten való mérés 1 óra alatt is elvégezhető, míg 4 különböző hőmérsékleten (pl. szobahőmérsékleten, 100° , 80° és 60°C -on) való méréshez 10 perc is elegendő. Ilyenkor a gőz bevezetése után a köpenyt nem töltjük meg vízzel. A mondottak alapján kísérletünk nemcsak laboratóriumi gyakorlaton, hanem előadásban is felhasználható. Megítélésünk szerint az eddig használt ilyen típusú kísérleteknél szemléletesebb, egyszerűbb, pontosabb és főleg többet mondó, mert közvetlenül adja az egyesített gáztörvényt, s a különböző állapotváltozásokban szereplő konstans paraméterek szerepét jobban megvilágítja.

Az eszköz elkészítése, a mérések várható pontossága

Szólnunk kell még az eszközünkkel végzett mérések várható pontosságáról, s arról, hogyan lehet ezt a pontosságot fokozni, jól működő eszközt készíteni.

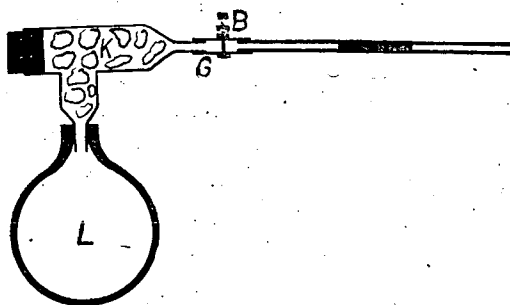
Kapilláris csőnek és köpenynek csak hőálló üveg felel meg, különben a gőz bevezetésekor bármelyikük megrepedhet. Szükséges továbbá, hogy a kapilláris cső konstans keresztmetszetű legyen. Az elzárt levegő térfogata csak ilyen feltétel mellett jellemezhető a légoszlop hosszával. Kísérleteinkben hat különböző kapilláris csövet használtunk. Közülük ötnek a keresztmetszeterülete $1/10$ -nél kisebb ingadozást mutatott. Ez a pontosság már megfelelő céljainknak.

Az eszköz jó működése érdekében nagyon fontos, hogy tiszta, nedvességmentes higanyt, továbbá erősen tisztított és szárított kapillárist használjunk. Hasonlóképpen fontos az elzárt levegő tökéletes páratlanítása is. A kapillárist először mechanikusan tisztítottuk, majd krómkénsavval, kálium-permanganáttal és desztillált vízzel mostuk, végül pedig 20 perces átszívással és egyidejű külső melegítéssel szárítottuk. A kb. 200 mm hosszú higanyszál felszívása után a cső forrasztandó végét rövid gumicsővel (G) klórkalciumos szárító térre (K) kötöttük (3. ábra), s ezen hagytuk 24 órán át. Másnap gumilabda (L) segítségével mintegy 100-szor végigmozgattuk a higanyszálat a kapillárisban, hogy a páratlanítás az egész zárt térben tökéletes legyen. Ezután a csatlakozó gumicsövet Bunsen-szorítóval (B) úgy zártuk le, hogy a forrasztás helye és a higanyszál közé kb. 150 mm hosszú légoszlop jusson. A kapilláris csövet fokozatos kihúzás közben úgy forrasztottuk le, hogy közben a bent lévő levegő a külső térrel egy pillanatra sem került összeköttetésbe.

A csővégnak közvetlenül a gázlángon való megömlesztése nem alkalmazható, mert a lángból sok gőz kerül a csőbe. A páratlanítás elmulasztása torzíja az összefüggések linearitását, s β értékét akár 100%-kal is megemeli. A kapilláris belső falának tisztátalansága is hasonló bajt okoz, vagy azért,

mert alacsony hőmérsékleten adszorbeálja a levegő egy részét, vagy pedig még inkább pára megkötése következtében. A cső alapos tisztítása és tökéletes páratlanítása mindenféleképpen elengedhetetlen.

Méréseink pontosságának vizsgálatakor tekintetbe kell vennünk, hogy a kapilláris cső és a záró higanyszál is hőokozta kitágulást szenved. Mivel az üveg köbös hőkitágulási együtthatója majdnem három nagyságrenddel kisebb, mint a gázoké, a cső kitágulására nem érdemes tekintettel lenni.

3. ábra

A higany kitágulása jelentősebb, s a légterfogat meghatározásában már észrevehető hibát okozhat, hiszen mi csak a külső higanyvég helyzetét figyelhetjük meg, s ebből következtetünk V -re. Kísérleti körülményeink közt (100 C°-os hőmérsékletingadozás, 225 mm-es higanyszál) ez a hiba legfeljebb 3%-os. Gondoljuk meg azonban, hogy éppen magasabb hőmérsékleten a higanyszál nagyobbik része a köpenyen kívül, tehát szobahőmérsékleten van, azért a higany kiterjedéséből származó térfogatmérési hiba még 3%-nál is kisebb. Így egyszerű demonstrációs kísérletek esetében a higany kiterjedését figyelmen kívül hagyhatjuk. Pontos mérő kísérletek alkalmával minden térfogatleolvasásból megállapíthatjuk a köpenyen lévő higanyszál hosszát, s ennek hőokozta kitágulását (mm-ben). Ezt az értéket a leolvasott térfogatértékekből (V^*) levonva, korrigált térfogatértékeket kapunk (V). A táblázatból láthatjuk, hogy a két térfogatérték közt 1, legfeljebb 2%-os az eltérés.

Há a higany hőokozta kitágulását figyelembe vesszük, akkor csak a nyomás méréséből és a térfogat leolvasásából származhatnak hibák. Említettük, hogy a térfogat értékét az $l-h-x$ kifejezésből kapjuk. A leforrasztás helyén a kapilláris vége elkúposodik, épp ezért l értékét csak kb. 1,5 mm pontossággal tudjuk megadni. h és x milliméterskáláról leolvasott értékek. Meghatározásukban a becsült maximális hiba fél-fél milliméter. Ezek szerint V maximális hibáját 2,5 te-re kell becsülnünk, amiből a kísérletben szereplő 100–200 egységnyi térfogatokra maximálisan 2,5%-os hiba következik.

A nyomás értékét a $b + h \sin \varphi$ kifejezés adja. Ennek hibája lényegében φ méréséből származik. p különösen $\varphi = 0^\circ$ környezetében függ erősen a cső állásszögétől. Becslésünk szerint az eszköz forgástengelyének és a fokbeosztásos körskála középpontjának eltéréséből legfeljebb fél fokos, a szögérték leolvasásából pedig megint csak fél fokos hiba származhatik φ mérésé-

ben. Ez a vízszintes helyzet környezetében p értékére maximálisan $h \sin 1^\circ \sim 3,5$ hgmm hibát ad. A kísérletben szereplő 500—1000 hgmm-es nyomásoknál ez 0,7%-os relatív maximális hibát jelent.

A nyomásnak a hőmérséklettől való függését vizsgálva, az előbb megadott hiba kb. megkétszereződik, mert a konstans térfogatra való beállítást csak fél te hibával tudjuk megvalósítani. A csőfalhoz ui. tapad a higany, s az állásszög változtatásakor szakaszosan tolódik el. Ez a hibanövekedés a 3. grafikonon észre is vehető.

Egy-egy grafikon pontos felvételében a hőmérsékletmérésnek is szerepe van. Tapasztalatunk szerint az elzárt levegő észrevehető hőtehetetlenség nélkül felveszi a köpenyben lévő víz hőmérsékletét. Ez várható is, hiszen az elzárt levegő hőkapacitása igen kicsi, a hőátadásra szolgáló felület pedig viszonylag igen nagy. Egyedül a 100°C -ról 90°C -ra való, mintegy 2 perces hűlés esetén tapasztaltuk azt, mintha a kapilláris csőben lévő levegő nem követné elég gyorsan a hűtő folyadék hőmérsékletváltozását. Felvett grafikonjaink szerint ez a hőmérsékleti eltolódás 90°C környezetében is legfeljebb 1°C -ra becsülhető. Ehhez jön még a leolvasás fél fokos szubjektív hibája, valamint további fél fokos hiba azért, mert 80 — 90°C környezetében a négy állásszög beállítása alatt a hőmérséklet kb. $0,5^\circ\text{C}$ -kal esik. A hőmérsékletmérés maximális hibája ezért 2°C , ami grafikonjaink szerint a térfogatmérésben elkövetett 2%-os hibával helyettesíthető.

A különböző paraméterek meghatározásában várható relatív maximális hibákat összegezve azt mondhatjuk, hogy kísérleti eszközünk alkalmas a gáztörvények legfeljebb 6%-os hibával való igazolására. A Boyle—Mariotte-törvény és a Gay—Lussac-törvények külön-külön való igazolása még ennél is pontosabb, főleg pedig egyszerűbb és gyorsabb.

Az elmondottak alapján szeretnénk azt hinni, hogy a gáztörvények kísérleti tárgyalására az előadásokon és laboratóriumi gyakorlatokban eddig használt kísérleteknél jobb kísérleti eljárást sikerült találnunk, amely egyszerűbb, szemléletesebb és mégis átfogóbb, többet mondó, mint bármelyik elődje.

РАЗБОР ГАЗОВЫХ ЗАКОНОВ В ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ФИЗИКЕ

П. Бор и Л. Ковач

Авторы дают отчет о новом опытном методе для разбора газовых законов. Их прибор в сущности видоизмененная трубка Мельде, которая окружена в качестве термостата другой стеклянной трубкой. Этим способом можно исследовать при различных температурах соотношение давления и объема закрытого газа. В течение двух часов можно установить падающих между 0 и 100°C — 0 пунктов графика, изображающего линейную зависимость от температуры произведения pV , и таким образом непосредственно получить опытное доказательство уравнения состояния и величину коэффициента термического расширения газов. Для установления 4 пунктов кривой достаточно 10 минут. Прибор можно применять и для доказательства закона Гей-Люссака и также закона Бойля—Марриотта, быстрее и точнее чем упомянуто.

Описываемым методом хорошо можно пользоваться из-за его общего характера, простоты и достаточной точности в качестве опыта во время лекций и лабораторной практики. Метод имеет большие преимущества в сравнении с методами, которые использовались до сих пор с подобной целью.

EXPERIMENTALPHYSIKALISCHE BESPRECHUNG DER GASGESETZE

von

P. BOR.—L. KOVÁCS

Die Verfasser publizieren eine neue experimentelle Methode für die Behandlung der Gasgesetze. Ihr Instrument ist im wesentlichen eine abgeänderte Meldesche Röhre, welche von einer anderen, als Thermostat dienenden Glasröhre umgeben ist. Auf diese Weise kann der Zusammenhang zwischen Druck und Volumen des eingeschlossenen Gases bei verschiedenen Wärmegraden untersucht werden. An dem Graphikon, das die lineare Abhängigkeit des pV Multiplikationsergebnisses von der Temperatur ausdrückt, können zwischen 0 und 100 C° binnen nicht ganz zwei Stunden 20 Punkte, bei weniger als 6% von kleineren relativen Fehlern aufgenommen und dadurch unmittelbar die experimentelle Bestätigung der Zustandsgleichung, sowie der Wert des Koeffizienten der Wärmeexpansion gewonnen werden. Um vier Punkte der Kurve aufzunehmen, genügen 10 Minuten. Das Instrument ist auch dazu geeignet, die Gay—Lussac'schen Gesetze und das Boyle—Mariotte—Gesetz nachzuweisen, und zwar pünktlicher und viel rascher, als das vorher erwähnte.

Der umfassende Charakter, die Einfachheit, aber dennoch entsprechende Genauigkeit der Methode machen dieselbe zu experimentellen Vorträgen und Laboratoriumübungen geeignet. Den bisher angewendeten, einen ähnlichen Zweck verfolgenden experimentellen Verfahren gegenüber besitzt sie viele Vorteile.

A SZLOVÁK TANÁRKÉPZÉS TÍZ ESZTENDEJE

Írta: DRAHOS ÁGOSTON

1. Az 1949 előtti helyzet

A magyar kormány már 1945-ben intézkedett az ország területén élő nemzetiségi szülők gyermekeinek anyanyelvükön való oktatása ügyében. A 10 030/1945. M. E. számú kormányrendelet előírta, hogy amennyiben valamely községben 15 tanköteles szülője kéri gyermekének anyanyelvén, valamelyik *nemzetiségi nyelven való oktatását*, haladéktalanul intézkedni kell ilyen iskolák felállítása iránt. Nemzetiségeink éltek is ezzel a lehetőséggel, és így Békéscsabán meg Tótkomlóson megalakultak az első szlovák tanítási nyelvű általános iskolák, illetve az akkor még meglevő polgári iskolák keretében kezdték meg működésüket.

A tótkomlósi és a békéscsabai szlovák iskolák felállítását követte a szarvasi, budapesti, majd a sátoraljaújhelyi szlovák tanítási nyelvű iskolák megszervezése. Hasonló volt a helyzet a román és a délszláv nemzeti-ség iskolaszervezésének területén is. Köznevelésiügyi szerveink igen komolyan láttak hozzá a kormány rendeletének végrehajtásához, s a legmesszebbmenően támogatták a helyi iskolaügyi hatóságokat a nemzetiséghez tartozó lakosság iskoláztatási jogainak és lehetőségeinek megvalósításában. A megyei tanfelügyelőségek és a tankerületi főigazgatóságok a helyi párt-szervezetek segítségével a legtöbb helyen kifagástalanul oldották meg a nemzetiségi szülők gyermekeinek beiskolázását. A szlovák tanítási nyelvű iskolákon kívül szerveztek olyan iskolákat is, amelyekben az oktatás nyelve a magyar volt, de a szlovák nyelvet tantárgyként, azaz élő nyelvként ok-tatták. Ilyen megoldást választottak elsősorban azokban a helységekben, ahol a szlovák nemzetiségű, ill. anyanyelvű gyermekek nyelvtudása nem volt elegendő ahhoz, hogy szlovák nyelven sajátítsák el a művelődésükhöz szükséges összes ismereteket. Ezek voltak az ún. nyelvoktató iskolák, amelyek hálózata még ma is nő.

Az iskolák megszervezésével természetesen adódott egy másik prob-léma: az iskolákat tanítókkal és tanárokkal kellett ellátni. Ezért a közokta-tásügyi kormányzat felhívta az ország területén működő és valamelyik nemzetiség nyelvét szóban és írásban tudó pedagógusokat, jelentkezzenek a nemzetiségi iskolák tantestületeibe. Így tudtuk pl. ellátni jó tanári karral

a tótkomlói és a békéscsabai szlovák iskolát, ahová megfelelő számban jelentkeztek szlovákul tudó tanítók és tanárok. Ezt a megoldást kormányzatunk csak ideiglenes és átmeneti megoldásnak tekintette, hiszen a cél már akkor is az volt, hogy nemzetiségi lakosaink gyermekeit az új, demokratikus tanárképző intézményeinkben nevelt szlovák, román, délszláv anyanyelvű tanítók és tanárok oktassák majd. Így érlelődött meg a nemzetiségi tanító- és tanárképzés gondolata, mely 1949-ben vált valósággá.

1949 előtt, de főleg a felszabadulás előtt alig beszélhetünk rendszeres szlovák tanító- és tanárképzésről. Szlovák nyelven, ill. szlovák nyelvet majdnem kizárólag egyházi iskolákban tanítottak. Az egyházi iskolák tanítói viszont ezt a nyelvet csak nyelvjárási alakjában beszélték, és így is tanították. A nagy fejlődésen átment szlovák irodalmi nyelvet és a szlovák nép irodalmát nem igen ismerték. A szlovák nyelven való tanításhoz vagy a szlovák nyelv oktatásához elegendő volt egy nyelvi vizsga letétele valamelyik tanítóképzőben. A budapesti tudományegyetem szlavisztikai intézete viszont csak időnként és nem rendszeresen képzett szlovák nyelvszakos középiskolai tanárokat. Ezek azonban vagy tudományos munkakörben, vagy csak a városokban helyezkedtek el, de semmiesetre sem kerültek pedagógusokként a szlováklakta falvakba vagy tanyákra.

Gondoskodni kellett rendszeres szlovák tanító- és tanárképzésről!

2. A szlovák nyelvi és irodalmi tanszék megalapítása és működésének első szakasza a budapesti pedagógiai főiskolán

A szlovák tanító- és tanárhiány megszüntetése — amely újabb és újabb iskolák szervezése folytán állott elő —, a szlovák irodalmi nyelvet jól tudó pedagógusok képzése, hazai szlovákjku értelmiség nevelése szükségsszerűvé tették a rendszeres szlovák tanító-, ill. tanárképzést.

A szlovák tanárképzés tíz évvel ezelőtt vált intézményessé, mégpedig a szlovák nyelvi és irodalmi tanszéknek a budapesti pedagógiai főiskolán való felállításával. 1949 augusztus—szeptemberében szlováklakta falvainkból mintegy 30 szlovák anyanyelvű, paraszt származású fiatal toboroztunk, akik addig Békéscsaba, Tótkomlós, Szarvas termelőszövetkezeteiben vagy egyéni gazdaságaiban dolgoztak. A budapesti Cukor utcai Pedagógiai Főiskola pedig új színnel gazdagodott: folyosóin és tantermeiben találkoztak a magyar ifjak a tanulni s majd tanítani vágyó nemzetiségi fiatalokkal, s ezentúl a magyar és szlovák ifjak és leányok együtt, egyforma buzgalommal és szorgalommal készültek jövő feladataikra, a pedagógus-hivatásra.

A beiskolázás egész munkáját az akkori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Nemzetiségi Ügyosztálya irányította. A beiskolázási irányelvek gyakorlati végrehajtásában igen fontos szerep jutott a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének, mely helyi szerveinek, továbbá a párt- és tömegszervezetek, valamint a szlovák iskolák igazgatóinak és tanárainak segítségével végezte el a beiskolázás tulajdonképpeni munkáját.

A tanszék megszervezésével és vezetésével dr. Sziklay Lászlót bízták meg, aki előzőleg éveken át a VKM-ban a nemzetiségi közoktatásügy előadója volt. Nagy lelkesedéssel és aktivitással látott nehéz és úttörő felada-

tának megvalósításához: szervezett, adminisztrált és csaknem egyedül látta el az oktatás egész munkáját is. Jó tanári egyéniségével igen jó, közvetlen viszonyt alakított ki tanár és hallgatók között, a fővárosba került paraszt ifjak és leányok igazi gyámolítója, valóságos atyja lett, aki nemcsak tanulmányi és egyéb hivatalos ügyekben, hanem más, sokszor apró-cseprő magánügyek intézésében is örömmel segítette tanítványait, amíg azok ilyen segítségre szorultak. Sziklay László egyetlen segítsége az oktatás munkájában dr. Sipos István volt (jelenleg az ELTE orosz tanszékének vezetője), aki lektorként működött a szakérettségis tanfolyamon.

A beiskolázott, de különböző előképzettséggel rendelkező fiatalok alkották az első nemzetiségi előkészítő vagy szakérettségis tanfolyamot. A szakérettségis tanfolyamon — mint ismeretes — a hallgatók elsősorban választandó szaktárgyaikkal foglalkoztak, a mi esetünkben tehát szlovák nyelvvel és a vele párosítható magyar nyelvvel, történelemmel, földrajzzal, esetleg még más tárggyal is. Egyévi komoly studium után 1950 augusztusában tették le az érettségi vizsgát. *A tanárok fáradtságot nem ismerő munkáját, a hallgatók szorgalmát és tehetségét dicséri, hogy a felvett ifjak és leányok legnagyobb része sikerrel végezte el a tanfolyamot.* Többen kiváló eredményt értek el, s ezek közül öten külföldi ösztöndíjjal a pozsonyi egyetemre kerültek, s tanulmányaikat ott is fejezték be, mégpedig eredményesen. A többi sikerrel érettségizett a budapesti főiskola I. évfolyamán tanult tovább.

Mint említettük, a szlovák nyelvet és irodalmat magyar nyelvvel és irodalommal, továbbá történelemmel, földrajzzal, biológiával, egyes esetekben még más tárgyakkal, pl. énekekkel, rajzzal vagy testneveléssel is kombinálhatták. Így minden hallgatónk kétszakos volt. Másik szaktárgyát természetesen magyarul tanulta a hallgató, ebből azonban — lehetőség szerint — szakterminológiai oktatásban részesült a nemzetiségi tanszéken (pl. biológiából és földrajzból).

Nem volt lehetőség a szlovák nyelvnek és irodalomnak matematikával, fizikával és kémiával való kombinációjára. Matematika—fizika és matematika—kémia szakos nemzetiségi hallgatóink e szaktárgyaikat magyar nyelven hallgatták és sajátították el, de mindkét szaktárgyukból szaknyelvi (szakterminológiai) képzést kaptak a szlovák tanszéken. Ezt a feladatot főleg külső előadók segítségével oldottuk meg. Elismerésre méltó szép munkát végeztek e területen Szabó Gyula és Frenyó Lajos középiskolai matematika—fizika szakos tanárok.

A szaktárgyak megválasztásában igen helyesen érvényesült egyrészt a hallgatók képessége és tárgyszeretete, másrészt a Minisztérium Nemzetiségi Ügyosztálya által képviselt területi igény. Így már az első években igen változatos és sokféle szakos tanárt képeztünk ki.

A szakérettségis év befejezése után bővült a tanszék oktatói kara. Varga Ferenc, aki egyetemi tanulmányait a budapesti Szlav Intézetben végezte, adjunktusi minőségben került a szlovák tanszékre. Jó felkészültsége, a nyelvészet iránti szeretete, pontossága biztosította, hogy hallgatói jól elsajátítsák a szlovák nyelvészet fontosabb ágait.

A tanszék tanárai nagy körültekintéssel és hozzáértéssel állították össze a kétéves főiskolai képzés programját és tantervét. A fő cél a szak-

tárgyak alapos elsajátítása volt: biztos tájékozottság *a szlovák irodalomban és a nyelvészeti diszciplinákban*; ezenkívül súlyt kellett helyezni *a szlovák stílus és helyesírás gyakorlati elsajátítására*, ami viszonylag sok nehézséget okozott a nyelvjárást beszélő hallgatóknak. Emellett tekintettel kellett lenni arra is, hogy a természetszerűen adódó általános műveltségbeli hiányokat fokozatosan és tervszerűen pótolhassák a hallgatók. E körülmények határozták meg *főiskolai oktatásunk módszereit*: gyakoribb volt a konzultáció, a szemináriumi foglalkozásokon átismételték az előadás nehezebb és fontosabb részeit, a következő előadás bevezető részében a tanár kérdésekkel ellenőrizte a már előadott anyag megértését. Hallgatóink jelentős nyelvi nehézségekkel is küzdöttek, hiszen a szlovák irodalmi nyelvet csak a szakértetségis tanfolyamokon kezdték tanulmányozni. Másrészt ugyancsak nyelvi nehézségeik voltak másik szaktárgyukban is, mert — szlovák anyanyelvük lévén — csak szűkebb magyar szókinccsel és kifejezési készséggel rendelkeztek. Az említett, s a középiskolai módszerekre emlékeztető eljárások átmeneti jellegűek voltak, és igen hasznosaknak bizonyultak. Elősegítették az ismeretek tudatos elsajátítását, növelték a hallgatók biztonságérzetét s így fokozatosan eljutottak *az anyag önálló tanulmányozásáig*.

Új feladat megoldása elé állította a tanszéket *a hallgatók gyakorlati képzése*, a szlovák nyelv tanítási módszereinek elsajátítása az általános iskola felső tagozatában. A tanszék e cél érdekében szoros kapcsolatot teremtetett a budapesti szlovák tanítási nyelvű tanítóképzővel és általános iskolával. A tanítóképző pedagógiaszakos tanára látta el *a szakmódszertan elméleti oktatását a főiskolán*, az általános iskola felső tagozatában pedig *bemutató órákat tartott szlovák nyelvből és irodalomból*. Így a hallgatók a III. és IV. félévben rendszeresen hospitáltak, ill. a IV. félévben tanítási gyakorlatot végeztek.

A körületekintő vezetés figyelme kiterjedt arra is, hogy a hallgatókat nemcsak az anyanyelvi oktatás módszereivel ismertessük meg, hanem *sajátítsák el a szlovák nyelv magyar tanítási nyelvű iskolákban, élő nyelvként való oktatásának a módszereit is*. Ezt a szakterületet Békéscsabán és környékén tanulmányoztuk. Hallgatóink — tanáraik vezetésével — 10 napos kiszállás keretében előbb órákat látogattak, majd gyakorlati tanítást végeztek ezekben az iskolákban. Ezt az alkalmat felhasználtuk egy másik fontos kérdés tanulmányozására. Elsők voltunk a főiskolán, akik a gyakorlat, az élet követelményeit figyelembe véve, tanárjelöltjeink későbbi feladatait komolyan mérlegelve, tanulmányoztuk a tanyai »kisiskolák« és részben osztott iskolák munkáját, módszeres eljárásait. Mi ennek a fontos kérdésnek főiskolai ismertetésére már 1952-ben gondoltunk, míg az állami vezetés erre vonatkozólag kötelező rendelkezést csak 1954-ben adott ki, miután a gyakorló évüket eltöltött jelöltek államvizsgájuk letétele alkalmával a gyakorlati képzés e hiányosságát évről évre megemlítették.

Hallgatóink munkáját figyelemmel kísértük másik szaktárgyuk területén is. Egyes esetektől eltekintve jól megállták a helyüket magyar nyelvből, történelemből, földrajzból, biológiából és más szaktárgyakból is. *Szakértetségig tett hallgatóink bebizonyították rátermettségüket és szorgalmukkal szép eredményt értek el. Hasonlóképpen jó eredményt értek el pedagógiából és marxizmus—leninizmusból is*. Ez utóbbi tárgyból többen to-

vább képezték magukat és rövidebb-hosszabb ideig működtek mint tanársegédek egyes egyetemek marxizmus—leninizmus tanszékein.

Az oktató-nevelő munka feltételei évről évre javultak. Míg a tanszék megalapítása évében majdnem minden előadás egy oktatóra hárult, aki egyben a tanszékvezetői teendőket is ellátta, a következő évben már két tanár működött a tanszéken, külön tanára volt az irodalomnak és külön a nyelvészetnek. A tanári kar 1953-ban újra bővült. Drahoš Ágostont, a budapesti szlovák tanítóképző tanárát főiskolai adjunktussá nevezték ki, s a tanszéken a következő munkakört látta el: elméleti előadások tartását szlovák szakmódszertanból, a hallgatók gyakorlati képzésének vezetését, a szlovák stílus oktatását, ill. szaknyelvi oktatást. Nevezett már 1951 óta mint külső óraadó ellátta a szakmódszertan oktatását és a gyakorlati képzés vezetését. A fenti intézkedéssel lehetővé vált, hogy teljesen a tanárképzés ügyének szentelhesse idejét és figyelmét.

Ebben az időben a tanszék könyvtára mintegy 2000 kötetre gyarapodott, a hallgatók a tanulmányaikhoz szükséges anyag jelentős részét megtalálták benne, sőt sok tekintetben tanári igényeket is kielégített. A könyvtár fejlesztése a Köznevelési, majd az Oktatási Minisztérium Nemzetiségi Osztályának az érdeme, amely *állandóan és tervszerűen juttatta tanszékünk könyvtára számára a Csehszlovákiában megjelent s az oktatás munkájában nélkülözhetetlen tudományos és szépirodalmi műveket.* Ennek köszönhető, hogy tanszékünk ma már viszonylag korszerű könyvtárral rendelkezik. (Azóta könyvtárunk köteteinek a száma több mint 3000-re szaporodott.)

Ugyancsak a minisztérium Nemzetiségi Osztályának gondoskodása tette lehetővé, hogy hallgatóink kezébe kerülhessenek az első sokszorosított jegyzetek. 1952-ben jelent meg Sziklay Lászlónak szlovák írók műveiből készült *szemelvény-gyűjteménye*, kiegészítve az írók életrajzával, továbbá *a magyar—szlovák irodalmi kapcsolatokról* írt tanulmánya. A szlovák nyelvészet tanulása terén igen jó jegyzetnek bizonyult a Varga Ferenc által összeállított *Slovenská gramatika*, mely röviden magában foglalta a szlovák leíró nyelvtant történeti vonatkozásaival együtt.

A fokozatos és állandó javulás ellenére is akadtak hibák és hiányosságok a képzés során, és megtörténhetett, hogy hallgatóink itt-ott gyengébb tudással és képzettséggel kerültek működési helyükre. Ezek a volt hallgatók szakmai és általános műveltségbeli hiányosságaikat szorgalmas önképzéssel azóta felszámolhatták annál is inkább, mert e hiányok nem voltak súlyosak s pótolhatatlanok. Az idő ezen a területen is nagyon sürgetett, sok év mulasztását kellett pótolni, a nemzetiségi iskoláknak és a nyelvet oktató iskoláknak pedig mielőbb tanárookra volt szükségük!

Az 1949-ben beiskolázott fiatalok 1952-ben végezték el főiskolai tanulmányaikat. (Az akkori képzési rend szerint 1 év után visszajöttek az intézetbe, hogy államvizsgát tegyenek pedagógiából és szakmódszertanból. Ekkor szerezték meg tanári diplomájukat.) Ez az első szlovák tanárgeneráció, számszerint 18 fő (nem számítva a pozsonyi egyetemen tanuló ösztöndíjasainkat), szakok szerint a következőképpen oszlott meg:

szlovák nyelv és irodalom—magyar nyelv és irodalom	5
szlovák nyelv és irodalom—földrajz	5
matematika—fizika—szlovák szakterminológia	4
szlovák nyelv és irodalom—testnevelés	2
szlovák nyelv és irodalom—történelem	1
szlovák nyelv és irodalom—ének, zene	1.

Ezután évenként kb. 8–10 szlovák szakos tanárjelöltet bocsátottunk az iskolák rendelkezésére. A minisztérium nemzetiségi osztálya a végző hallgatók állomáshelyét már utolsó vizsgájuk idején kijelölte; a legtöbb esetben sikerült részükre azt a helyet juttatni, amelyet rendszerint családi okokból kértek. Később, amikor a nevelőhiány ezen a területen is enyhült, a kibocsátott szlovák szakos tanárok száma némileg csökkent, kb. 6–8-ra évenként. (Jelenleg kb. 5–6 hallgató végez évente.)

Megfelelően gondoskodtunk arról is, hogy hallgatóink részt vehessenek a főiskola *mozgalmi és kultúréletében*. Hallgatóink legnagyobb része tagja volt az ifjúsági szervezetnek, többen fontos funkciót is betöltöttek. Csaknem valamennyien rendszeresen látogatták — a szlovák tanítóképzős ifjúsággal együtt — a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének kulturális rendezvényeit. Ezek az estéken, összejöveteleken részt vettek rendszerint a tanszék, valamint a tanítóképző tanárai is. A tanárok, de a hallgatók is nem egyszer szerepeltek e rendezvényeken (a tanárok irodalmi, nyelvészeti vagy egyéb előadásokkal, a hallgatók szavalatokkal, énekkel és tánccal).

Jelentős minőségi változást jelentett szlovák tanárképzésünk történetében az 1954-es esztendő. A szlovák középiskolák ugyanis ekkorra felnevelték az első érettségizett generációt. Ettől kezdve a *szakérettségis tanfolyam megszűnt*, és *hallgatóink a középiskolában érettségizett*, és *pedig főleg a békéscsabai szlovák tanítási nyelvű gimnáziumban végzett növendékek sorából kerültek ki*.

Ugyanebben az évben a főiskolai képzés idejét 2 évről 3 évre emelték fel. Ezzel kapcsolatosan programjainkat és tantervünket az új helyzetnek megfelelően átdolgoztuk. Nem annyira az anyag terjedelmét növeltük, mint inkább mélységében fokoztuk követelményeinket. Képzésünket magasabb, valóban főiskolai szintre emeltük s lehetővé vált a középiskolai oktatási módszerek fokozatos felszámolása a mi tanszékünkön is.

Eredményeinket csak a *legteljesebb összhangban működő oktatói karral* érhattük el, melynek minden egyes tagja megfelelő részt vállalt — a maga szakterületén kívül — mind a közös nevelő munkából, mind pedig a társadalmi munkából. A *hallgatókkal való szoros és közvetlen kapcsolat eredményeképpen jól megismertük hallgatóinkat*, egyéniségüket, jellemüket, gondolkodásmódjukat, sőt otthoni környezetüket is. A hallgatók ezért bizalommal fordultak minden komolyabb ügyükkel a tanszék tanáraihoz és kérték segítségüket. Ügyeltünk azonban arra, hogy e segítség ne menjen önállóságuk rovására, azért megfelelő feladatokat is meg kellett oldaniuk, s ezzel elértük, hogy tanulmányaik befejeztével — egész emberekké válva — büszke önérzettel hagyták el az intézet kapuit. *Mindezt csak igen sokrétű nevelő munkával sikerült elérni, mely messze túlterjedt az előadások*

nevelő hatásain, s a diákokotthonban, gyűléseken, rendezvényeken tanúsítandó magatartásuk irányításából és e magatartás ellenőrzéséből tevődött össze. E munkánk is csak azért lehetett eredményes, mert szorosan együttműködünk a másik tanszék tanári karával, a főiskola pártszervezetével, az ifjúsági szervezettel és a tanulmányi osztállyal.

A tanszék tanári kara jelentős részt vállalt a főiskola munkájából is, amiért elismerésben és megbecsülésben részesült. Sziklay Lászlót eredményes oktatói és társadalmi munkájáért az oktatásügyi miniszter »az oktatásügy kiváló dolgozója« címmel tüntette ki. Varga Ferenc a főiskolai szakszervezeti bizottság elnöki tisztét töltötte be éveken keresztül. Drahos Ágoston a nemzetiségi tanszékek szakszervezeti bizalmija volt.

Az 1954/55-ös oktatási év tanszékünk történetében az egyik legeredményesebb esztendőnek mondható, mely méltán *további szép eredményekre buzdította és jogosította a tanszék dolgozóit.* A budapesti főiskolán csaknem minden tárgyi és személyi feltétel birtokában a legjobb reményekkel néztek a színvonalas tanárképzés jövője felé.

3. A tanszék áthelyezése és további működése a szegedi pedagógiai főiskolán

Az ígéretes fejlődést, szépen felfelé ívelő munkánkat rövid időre megszakította a tanszéknek Szegedre való leköltöztetése. Az új helyzet, az új, szokatlan környezet, az oktatói karokban beállott változások átmenetileg bizony érezhető változást jelentettek. A hallgatók is új, az eddigitől eltérő környezetbe kerültek. A főváros központi hely lévén, itt találkoztak a nemzetiségi középiskolások a nemzetiségi főiskolásokkal a Demokratikus Szövetségek rendezvényein, klubestjein. Szegeden minderre kevésbé van lehetőség.

Az új helyzethől adódó nehézségeket sikerült viszonylag rövid idő alatt leküzdenuünk. *A Pestről Szegedre költözött nemzetiségi tanszékek dolgozóit a szegedi pedagógiai főiskola igazgatósága és tanári kara szívesen és szeretettel fogadta.* Mindenképpen igyekezett munkánkhoz jó munkafeltételeket biztosítani.

A tanszék jól összeszokott tanári karában is változás történt. Varga Ferenc adjunktus Budapesten a Külügyminisztérium szolgálatába lépett, így egy időre félbe maradt a szlovák nyelvészet területén kibontakozóban levő munka is. Nevezett főiskolai működése idején főleg a szlovák nyelvjárások tanulmányozásával foglalkozott, s hasznos munkát végzett a szlovák nyelvtankönyvek szerkesztése terén is.

Varga Ferenc helyére 1955 augusztusában Drien Károly, a budapesti pedagógiai főiskola orosz nyelvi tanszékének volt adjunktusa került. Személyében tanszékünk jó tanárt, nagy tapasztalatokkal rendelkező pedagógust kapott. *A tanszék tanári kara rövid idő alatt jó nevelő kollektívává kovácsolódott, s ennek köszönhető, hogy hallgatóink is könnyen beleilleszkedtek a szegedi környezetbe és hogy a szlovák tanszék tanárai és hallgatói között újra a legközvetlenebb, családias légkör alakult ki.*

Egészen véve tehát a Pesten megkezdett jó munkát Szegeden megfelelő körülmények között tudtuk folytatni.

A hároméves képzés elveinek szigorú betartása lehetővé tette, hogy fokozott követelményeket támasszunk s valóban magasszínvonalú képzést biztosítsunk tanárjelöltjeink számára. Megállapíthatjuk, hogy beiskolázási munkánk 1955 szeptemberében jól sikerült. A békéscsabai szlovák tanítási nyelvű gimnázium vezetősége megértette tanszékünk jelentőségét a tanárképzésben, és jó-, valamint jelesrendű tanulókat irányított főiskolánk szlovák tanszékére. A budapesti szlovák tanítóképző intézetből közvetlenül nem kaptunk hallgatókat. Ezeket vagy a budapesti Szláv Intézetbe irányították, vagy mint tanítók kezdték meg működésüket. Egy-két évi tanítói működés után azonban többen felvételüket kérték a Pedagógiai Főiskola szlovák tanszékére, s ily módon szerezték meg tanári képesítésüket. (Beiskolázásunknak ma is ez a két fő forrása: a békéscsabai szlovák gimnázium és az 1—2 évig működő tanítók.) A hároméves képzéssel járó fokozott követelmények szellemében a felvételi vizsgákon ki kellett válogatnunk azokat, akik az említett követelményeknek meg tudnak felelni. Képzésünk színvonalának emelése céljából nem egy jelentkezőt kellett visszautasítanunk. Csak így érhattük el azt a minőségi különbséget, amely régi és mai képzésünk színvonala között fennáll, s amelyet szocialista életünk fejlődése a tanárképzés területén is megkövetelt.

1956 augusztusában tanszékünket komoly veszteség érte. Sziklay László, aki kezdettől fogva szervezője és vezetője volt a tanszéknek, most megvált a tanszék vezetésétől és mint főiskolai tanár csak fél állás betöltését vállalta. (Teljes állásra a M. T. A. Irodalomtörténeti Intézetéhez került.)

A tanszék vezetését 1956. szeptemberében Drien Károly vette át. Nem kis részben az ő helytállásának és higgadt magatartásának köszönhető, hogy hallgatóink közül senki sem vett részt ellenforradalmi tevékenységben. 1957 januárjában, az élet újraindulásával, valamennyi hallgatónk visszatért a főiskolára.

A hároméves főiskolai képzés előírta, hogy a tanárjelölteknek az V. félév végére szakdolgozatot kell készíteniük valamelyik szaktárgyukból. Hallgatóink eddig évről évre szlovák irodalmi témát dolgoztak fel. Ezek az irodalmi témájú, 25—30 gépelt oldal terjedelmű dolgozatok bizonyos fokig kutató és összehasonlító képességet követelnek a hallgatóktól. (Pl.: *Detvan a Toldi*, *Hviezdoslavova lyrika*, *Slovenskí realisti* stb.) A dolgozatok egy másik faja a magyar nyelvű társadalmi, történelmi stb. folyóiratok szlovák, ill. szláv vonatkozású cikkeinek a kutatása és feldolgozása. Eddig a Vasárnapi Újság, a Századok és a Budapesti Szemle folyóiratok évfolyamait dolgozták fel az első világháborúig.

A szakdolgozatokat a hallgatók szlovák nyelven írják, elkészítik a téma feldolgozásával kapcsolatos irodalmat, ill. a téma teljes bibliográfiáját. Az eddigi szakdolgozatok általában jól sikerültek, s azt bizonyítják, hogy hallgatóink képesek szerényebb önálló tanulmányok megírására. Hibának tartjuk, hogy hallgatóink közül eddig senki nem választotta nyelvészeti szakdolgozat elkészítését, márpedig egy kisebb dialektológiai tanulmány megírása igen érdekes munka lehetne, hiszen hallgatóink ismerik szülőfalujuk nyelvjárását s az irodalmi nyelv ismeretében feldolgozhatnák egyik-másik

nyelvjárási jelenséget. Reméljük, hogy a jövőben ilyen szakdolgozat is készül majd.

A fent elmondottakból kitűnik, hogy *tanárképzésünk valóban nagy fejlődésen ment keresztül*, és színvonala a követelményeknek megfelelően emelkedett. Az oktatás célját újabb jegyzetek szolgálták: Drahos Ágoston elkészítette a szlovák irodalom és nyelvtan tanításának a módszertanát (*Metodika vyučovania slovenskej literatúry*. Bp., 1956. — *Metodika vyučovania slovenskej gramatiky*. Bp., 1957.).

A tanszék tanári kara kereste a legjobb megoldást a gyakorlati képzés területén is. Szerettük volna, ha helyben, a szegedi főiskola gyakorló iskolájában látogathattunk volna szlovák nyelvi órákat. Evégből mindjárt az első évben (1955/56-ban) kísérletképpen bevezettük a szlovák nyelv fakultatív oktatását a gyakorló iskola IV. osztályában azzal, hogy a következő tanévben — amikor a III. éves hallgatóink gyakorlati képzése került volna sorra — az V. osztályos tanulók már bizonyos szókincssel rendelkezzenek. Ez a kísérletünk — bár érdekes és tanulságos volt — hallgatóink gyakorlati képzése szempontjából nem vált be. A szegedi gyermekek ugyanis a szülői házból a szlovák nyelvoktatáshoz semmilyen alapot nem hoznak magukkal, számukra a szlovák nyelv teljesen idegen, s így tanításában is az idegen nyelv módszereit kell használni. Egészen más a helyzet nyelvoktató iskoláink esetében. Mint tudjuk, szlováklakta falvaink gyermekei kétnyelvűek, s a tanulók már iskolába lépéskor jelentős szlovák szókincssel rendelkeznek. A nyelvoktatás munkája ezekben az iskolákban más módszeres eljárásokat kíván, mint egy teljesen idegen nyelv tanítása esetében.

Egyetlen megoldás maradt tehát: az V. és VI. félévben 12—12 napos gyakorlatot végezni valamelyik szlovák tannyelvű, ill. szlovák nyelvet oktató iskolában. Eszerint az V. félév végén (minden év decemberében) a budapesti szlovák tanítási nyelvű általános iskolában az anyanyelvi oktatás módszereit tanulmányozzuk. A gyakorlat 3—4 napján hospitálnak, azután tanítási gyakorlatot végeznek a hallgatók. Bemutató órák tartása, a hallgatók előkészítése terén szép eredményt értek el Takács Nándor, Ritókh Istvánné, Takács Kornélné és Jakab Róbertné szaktanárok.

A VI. félév végén (minden év májusában) Békéscsabára, ill. környékére szállunk ki, hogy a nyelvoktató, ill. részben osztott iskolák munkáját tanulmányozzuk. Gyakorlatunk alatt megvizsgáljuk egy városi osztott iskola, továbbá egy tanyai kéttanítós és egy falusi négyosztályos iskola munkáját. Itt jó munkájukkal nagy segítségünkre voltak Erdélyi Gáspár, Mekis Márton, Zsíros József, Knyihár János és Máté György szaktanárok. A gyakorlatot minden alkalommal tájékoztató megbeszéléssel kezdjük és értékelő konferenciával zárjuk. A hallgatók munkáját minősítjük, a tapasztalatokat összegezzük.

A gyakorlati képzés során súlyt vetünk az irodalmi és nyelvtani (helyesírási) anyag alapos és biztos tudására és az anyagban rejlő nevelési lehetőségek kihasználására. Azt tapasztaltuk, hogy *szakmai*, ill. *tárgyi tévedés mind ritkábban fordul elő a hallgatók óráin*. Hallgatóink eszmei-világnézeti képzettségét bizonyítja, hogy az irodalmi művek, ill. szemelvények elemzése

során az anyagot helyesen használják fel a tanulók világnézetű nevelése szempontjából.

Bár teljesen érthető, hogy a kétszer 12 napos kiszállás nem pótolhatja a rendszeres, hétről hétre végzett gyakorlati munkát, eredményeinket mégis kielégítőnek tartjuk; végzett hallgatóink munkahelyük elfoglalásakor megfelelő készségekkel rendelkeznek, mind az anyanyelvi oktatás, mind pedig a nyelvoktatás szakterületén. A gyakorlati képzésnek a fent elmondottnál jobb megszervezése és megoldása jelenleg nem áll módunkban.

Említettük, hogy a szegedi pedagógiai főiskola keretében működik a román nyelvi és irodalmi tanszék is. Ezzel a testvér nemzetiségi tanszékkel állandó szoros kapcsolatot tartottunk és tartunk. Közös problémáink és megoldandó feladataink is, ezért gyakran megbeszéljük tennivalóinkat. Hallgatóink, akik a főiskolán tanulmányi szempontból közös, ún. nemzetiségi csoportot alkotnak, hasonló falusi helyzetből jönnek és tanulmányaik befejezése után munkahelyükön is hasonló feladatok megvalósítása vár rájuk. Szorosan együttműködve dolgoztuk ki programjainkat és tantervünket a hároméves képzés bevezetése idején. Hasonlóképpen közös elvek vezettek bennünket, amikor a levelező képzés útmutatóit és tantervét készítettük. A jelenlegi és jövőbeni együttműködés e két tanszék között az elmúlt évek hagyományaira épül.

Egy évkönyvi megemlékezés keretében természetesen nem térhetünk ki apróbb részletekre, mégis fontosnak tartjuk, hogy két dologról még külön is szóljunk; ezek: a) a tanszéken folyó tudományos munka, és b) a levelező oktatás kérdése.

4. A tanszéken végzett tudományos munka

Tanszékünk legközvetlenebb feladata jó gyakorlati szaktanárok képzése, nevelése. E munkánk végzése közben egy pillanatra sem tévesztettük szem elől, hogy komoly tennivalóink vannak tudományos téren is. *Tudományos munkánkat olyan szakterületen fejtjük ki, amelynek kutatása úttörő jellegű, és leginkább illik a magyarországi szlovák nyelvi és irodalmi tanszék profiljába.* Kutatási szakterületünk: a szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok. E szorosan vett tudományos munkán kívül tanszékünkön jelentős módszer-kutatási, jegyzet- és tankönyvírói, valamint tantervkészítő munka folyt és folyik ma is.

A magyar—szlovák irodalmi kapcsolatok neves művelője Sziklay László, akinek e tárgykörből számos tanulmánya, sőt könyve is jelent meg. E tárgykörrel foglalkozik a hallgatók, ill. a már működő pedagógusok részére írt *Magyar és szlovák irodalmi kapcsolatok* című, sokszorosított jegyzete, továbbá a különböző hazai (Filológiai Közöny, Világirodalmi Függelék, Irodalomtörténeti Közlemények, Irodalomtörténet) és külföldi (Slovenská literatúra, Slovenské divadlo, Slovenské pohľady) folyóiratokban megjelent számos tanulmánya.

1954-re készítette el kandidátusi disszertációját Gáspár Imréről, a XIX. sz. második felének haladó szellemű írójáról, publicistájáról, akit meleg baráti kapcsolat fűzött Andrej Sládkovičhoz.

A szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok szellemében készítette el főiskolai irodalomtörténeti tankönyvét, a *Dejiny slovenskej literatúry* c. könyvet két kötetben.

Kutató munkájával kapcsolatban több előadást tartott külföldön is, így pl. a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében a magyar—szlovák irodalmi kapcsolatok kutatásának módszereiről, Hviezdoslav magyar kapcsolatairól pedig 1958 szeptemberében a moszkvai Szlavisztikai Kongresszuson.

Mint már említettük, a szlovák nyelvészet művelése kezdeti sikereket mutatott fel, azután Varga Ferencnek a tanszéktől való megválása következtében félbemaradt.

A szlovák szakmódszertan kérdéseivel és kutatásával Drahoš Ágoston foglalkozik a tanszéken. Mint az elméleti módszertan előadója, megírta a módszertan főiskolai tankönyvét (*Metodika vyučovania slovenskej literatúry* és *Metodika vyučovania slovenskej gramatiky*). E kétkötetes munka recenzióját a Pozsonyban megjelenő *Slovenský jazyk a literatúra v škole* c. módszertani folyóirat hasábjain tették közzé.

Szaktudományi munkásságához szorosan kapcsolódik *tankönyvírói, szerkesztői és fordítói munkája*: Társ szerzők segítségével elkészítette a szlovák nyelvkönyveket a nyelvoktató iskolák III—VIII. oszt. részére. A *Pedagógia*, valamint a *Neveléstörténet és iskolaszervezettség* c. tanítóképzős tankönyveket szlovák nyelvre fordította. Megírta a szlovák tanítási nyelvű általános iskolák VI. osztálya számára az *irodalmi olvasókönyvet*.

Drien Károly főleg módszertani problémákkal foglalkozott. Elkészítette az *Orosz nyelv tanításának módszertana* c. jegyzetet, összeállította a *III. osztályos szlovák olvasókönyvet*.

A tanszék tanárai gondoskodnak *önképzésükről* is. A legújabb tudományos és szépirodalommal felújított tanszéki könyvtár jól szolgálta szakmai fejlődésüket, s így lépést tarthattak a szlovák irodalomtörténet és nyelvtudomány legújabb eredményeivel. Az ideológiai-világnézeti oktatás azonos volt a többi főiskolai oktató számára szervezett oktatási formákkal. A szlovák tanszék tanárai ezen kívül tanulmányozták és felhasználták a marxizmus—leninizmus klasszikusainak a nemzeti és nemzetiségi kérdéssről írt műveit.

Az eredményesebb oktató és tudományos munkát szolgálták a *tanszék tanárainak külföldi, főleg csehszlovákiai tanulmányútjai*. Külföldi útjaink során, másrészt külföldi tudományos dolgozók itteni látogatása kapcsán több *külföldi intézménnyel létesítettünk kapcsolatot*. Ezek az intézmények a következők: 1. Slovanský ústav (a Csehszlovák Tudományos Akadémia Szláv Intézete), 2. Slovenská akadémia vied, ennek Irodalomtörténeti és Nyelvtudományi Intézete, 3. Slovenská Matica, 4. Hviezdoslavovo múzeum, 5. Výskumný ústav pedagogický, 6. Gorkij Intézet, Moszkva.

A szorosan vett tudományos intézeteken kívül jó kapcsolatunk van a pozsonyi Pedagógiai Főiskola (Vysoká škola pedagogická) szlovák és magyar tanszékeivel és egyéb intézetekkel.

Csehszlovákiai tudományos dolgozók, írók és szakemberek gyakran látogatják tanszékiünket. A tanszéken ilyenkor szakmai-tudományos megbeszélés folyik, a hallgatók bevonásával pedig szívélyes összejövetelt tartunk. Tanszékünkön a következő vendégeket fogadtuk: Andrej Mráz aka-

démikust, Ctibor Štítňický író, Juraj Špitzert, a pozsonyi Irodalomtörténeti Intézet munkatársát, Ján Mišianíkot, a régi szlovák irodalom kutatóját, Štefan Peciart, a pozsonyi Nyelvtudományi Intézet munkatársát, Ladislav Rybárt, a Výskumný ústav pedagogický munkatársát stb.

A tanszéken végzett tudományos munkánk szoros kapcsolatban áll tanárképzésünk feladatával. Ezt szolgálja mind a szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok kutatása, mind pedig módszerkutatási és tankönyvírói munkásságunk. Így pl. a nyelvoktatói iskoláinkban a mechanikus fordítgatás elavult módszerének a kiküszöbölése, és helyette a beszédgyakorlatok, az élő nyelv gyakorlásának a bevezetése tanszékünk érdeme.

5. A levelező oktatás kérdése

A tíz esztendő története nem lenne teljes, ha nem szólnánk a tanszékünkön végzett *levelező tanárképzésről*, ill. ennek korábbi formájáról, a *szaktanítói tanfolyamokról*. E nyári tanfolyamokat a minisztérium Nemzetiségi Osztálya szervezte már működő tanítók számára. 1949 nyarán Szegeden a Pedagógiai Főiskolán szervezték az első tanfolyamot, ennek vezetője, ill. előadója Frenyó Lajos volt. Egy másik tanfolyamot szervezett a minisztérium Nemzetiségi Osztálya 1949 augusztusában Békéscsabán. A tanfolyam előadói Sziklay László és Szabó Gyula voltak. A következő évben a két tanfolyam hallgatói már együtt vettek részt a Budapesten megtartott nyári szaktanítói tanfolyamon. 1950-től 1953-ig rendszeresen tartottunk szaktanítói tanfolyamokat. A hallgatók az első év után alapvizsgát tettek, majd a második év végén képesítő vizsgát. Így lettek szaktanítókká. A Budapesten tartott szaktanítói tanfolyamokon a már említett Sziklay Lászlón és Szabó Gyulán kívül előadott, ill. szemináriumi foglalkozást vezetett Drahos Ágoston és Ruzicska Ilona is. *E tanfolyamok mindig csak egy szakra, szlovák nyelvre és irodalomra készítettek elő.* Ezen kívül előadásokat hallgattak a részvevők marxizmus—leninizmusból és pedagógiából. A jó- és jelesrendű szaktanítói oklevél arra jogosította a hallgatót, hogy tanulmányait folytathassa és megszerezhesse a szaktanári oklevelet szlovák nyelvből és irodalomból. (Teljesen azonos volt a helyzet a román és délszláv szakon is.)

Szaktanfolyamok útján 1954-ig bezárólag mintegy 60—65 szaktanítót és szaktanárt képeztünk ki. A tanárképzésnek ezt a módját a nagy szaktanárihiány tette szükségessé. Ezután csak elvétve — a Nemzetiségi Osztály külön javaslata alapján — tettek tanszékünkön tanári vizsgát és szereztek általános iskolai tanári oklevelet.

A levelező tanárképzés a mi tanszékünkön 1858-ban vált ismét rendszeressé. Az alsótágozatos nemzetiségi nevelők közül mind többen és többen jelentkeztek továbbtanulásra. A minisztérium ezt lehetővé tette számukra, de most már *a levelező hallgatók is kétszakosak lettek:* a szlovák nyelv és irodalom mellé választhatták a magyar nyelvet és irodalmat, a történelmet vagy más szaktárgyat is.

Levelező hallgatóink között legnagyobb számban vannak azok az okleveles tanítók, akik a budapesti szlovák tanítóképzőt végezték el. Ezek a nevelők a tanítóképző elvégzése után olyan iskolákhoz kerültek, ahol nemcsak az alsó tagozaton, hanem a felső osztályokban is kellett tanítaniuk (szlovák nyelvet vagy más tárgyat is). A felsőtagozatos nyelvoktatás azonban olyan probléma, amelyre a tanítóképző nem készíti és nem is készítheti elő növendékeit. *A nyelvoktatás egész problematikájával, valamint a felsőtagozatos anyanyelvi oktatás módszereivel a tanárjelöltek csak a főiskolai képzés során ismerkednek meg, ahol e kérdésekkel mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásukban rendszeresen foglalkoznak.* Érthető tehát, hogy azok a tanítók, akik nyelvoktatást is végeznek, és természetesen nincsenek tisztában a nyelvoktatásban követendő korszerű módszeres eljárásokkal, munkájuk eredményesebbé, szakszerűbbé és könnyebbé tétele végett a főiskolai tanulmányokat is elvégzik. *A főiskolai levelező stúdium 4 éves, követelményei azonosak a mindennapos hallgatók képzése során támasztott követelményekkel.*

Levelező hallgatóink jelenleg I. és II. évesek. Van ún. kiegészítő szakos hallgatónk is.

*

Az 1958/59-es tanévvel véget ért a szlovák tanszék történetének első, tízéves szakasza. Tanszékünk népi demokráciánk szülötte, és híven tükrözi azt a békés és baráti viszonyt, amely 1945 után a két szomszédos nemzet között kialakult. A magyar népnek és pártjának helyes nemzetiségi politikája lehetővé tette, hogy a hazánk területén élő szlovák gyermekek anyanyelvükön tanulhassanak, vagy anyanyelvüket tantárgyként tanulhassák. Tíz év nem hosszú idő egy intézmény életében, eredményeink mégis jelentősek. Most, amikor egy rövid pillanatra megállunk és számba vesszük eddigi eredményeinket, *szerény büszkeséggel tekintünk vissza a megtett útra és arra a munkára, melynek nyomán közel másfélszáz magyarországi pedagógus nyert szakképesítést szlovák nyelv és irodalom tanítására.*

1959. szeptember 1-én Drien Károlyt docensi minőségben a pedagógiai tanszék vezetésével bízták meg. Tanszékünk vezetője Drahos Ágoston lett, a szlovák nyelvészet előadására pedig Szincsó György, volt tanítványunk kapott megbízást, aki eddig a tótkomlói szlovák tanítási nyelvű ált. iskola tanára volt.

Tízéves évfordulónkon — melyet 1959. november 28-án ünnepeltünk a szegedi pedagógiai főiskolán — nagy számban vettek részt volt hallgatóink. Ebből az alkalomból a művelődésügyi miniszter »a szlovák nyelv és irodalom tanszékét a szlovák szaktanárképzés területén kifejtett munkája elismeréséül dicséretben« részesítette.

ДЕСЯТЬ ЛЕТ ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ СЛОВАЦКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

А. Драгош

Автор даёт оценку истории прошедшего десятилетия кафедры словацкого языка и литературы. Он излагает период до основания кафедры и разделяет работу кафедры от 1949 до 1959 г. на два периода. Подготовка преподавателей словацкого языка стала систематичной в 1949 г., когда кафедра начала свою работу в Будапеште. Все студенты кафедры были молодые крестьяне, которые хорошо окончили однолетний рабочий факультет, а потом двухлетний ВУЗ. Начиная с 1954 г. наши студенты вышли из рядов молодых людей, получивших аттестат зрелости в словацких средних школах. В этом же году время подготовки повысилось с двух лет на три года. Соответственно этому поднялись и требования.

В августе 1955 г. Будапештский педагогический ВУЗ прекратил свою работу; и кафедра была перемещена в Сегед. Здесь уровень подготовки поднимался дальше. К концу V. полугодия студенты пишут дипломную работу, а практику они выполняют в провинциальных городах. Опыт показывает, что наши бывшие студенты успешно работают как преподаватели восьмилетней школы.

10 JAHRE DER AUSBILDUNG VON SLOWAKISCHLEHRERN

von

A. DRAHOS

Der Leiter des Lehrstuhls wertet die Geschichte der vergangenen 10 Jahre des Lehrstuhls der slowakischen Sprache und Literaturwissenschaft aus. Er beschreibt zuerst die Zeit vor der Gründung des Lehrstuhls, dann in zwei Perioden die von 1949 bis 1959 entfaltete Tätigkeit desselben. Der erste Abschnitt berichtet über das Wirken und die Erfolge des Lehrstuhls in Budapest. Die Ausbildung von Slowakischlehrern wurde in 1949 mit der Gründung des slowakischen Lehrstuhls institutionell. Sämtliche Höher waren Bauern-Jugendliche mit Fachmatura, die sowohl im einjährigen Kurs als auch in den 2 Hochschuljahren gute Erfolge erzielten. Von 1954 an waren unsere Hörer schon Maturanten der slowakischen Mittelschulen. In diesem Jahr wurde die Zeit der Ausbildung von 2 auf 3 Jahre erhöht. Dementsprechend wurden von dann an auch höhere Ansprüche an die Höher gestellt.

Im August 1955 wurde der Lehrstuhl — infolge der Auflösung der Buda-
pester Pädagogischen Hochschule — nach Szeged versetzt. Hier konnte das Niveau der Ausbildung weiter gehoben werden. Die Hörer schreiben jetzt am Ende des V. Halbjahres aus einem ihrer Fachgegenstände eine Diplomarbeit. Hospitieren und Übungsunterricht geschehen in Provinzschulen. Die bisherigen Erfahrungen zeigen, daß unsere gewesenen Hörer als Grundschullehrer mit gutem Erfolg arbeiten.

COMENIUS DIDAKTIKAI NÉZETEINEK FŐBB VONÁSAI*

A didaktika fogalma és szerepe Comenius értelmezésében

Írta: GERÉB GYÖRGY

Comenius elsősorban a didaktika területén alkotott olyan értékes műveket, s végzett fontos megfigyeléseket, melyeknek felhasználása és kritikai vizsgálata a pedagógia számos kérdésének, alapelvének vagy fogalmának tudományos megalapozását segíti.

Comenius didaktikájának tárgyalását magának a tudománynak kérdésével kell kezdeni, mert oktatástanának tartalmi és módszeres kérdései, s ezek elvi háttere az ő szemszögéből elsősorban mint a pedagógiai tudomány létjogosultságának kérdése merült fel, és kívánt bizonyítást. Arra törekedtünk, hogy kritikai elemzéssel elkülönítsük a maga korában újszerű elemeket a régitől, s egyben a ma is időszerű és fontos mondanivalók felé tereljük a figyelmet.

Comenius didaktikai munkássága összefonódott a legtágabb értelemben vett nevelői munkásságával. A közvetlen oktató-nevelő munka keretein túl egész népének nevelője volt.

A számkivetés éveiben a cseh nép számára a kultúra, az anyanyelv ápolása, az iskola egészében a hazához kötődő legszorosabb kapcsolatot jelentette. A cseh felekezet, a cseh nép érdeke kívánta meg, hogy Comenius behatóan foglalkozzék pedagógiai munkássággal. Az 1635-ös zsinat határozatai között szerepelt az is, hogy pedagógiai munkákat kell létrehozni az ifjúság hathatósabb tanulásának előmozdítására [1]. Ebből következik, hogy a tudásanyag széles körben való terjesztése, a népoktatás ügye alapvető nemzeti érdekke emelkedett.

A tanítás elé Comenius azt a követelményt tűzte, hogy kialakított módszereivel minél több növendék eredményes, egy időben történő oktatását tegye lehetővé, s ezzel szolgálja a haladás ügyét. Éles szemével megfigyelte, hogy a fejlettebb országok nem csupán gazdasági téren előzték meg az elmaradottakat, hanem az ezzel együttjáró művelődés tekintetében is. Úgy vélte, hogy az iskolák megreformálása, a fejlettebb oktatás utat nyit minden tekintetben a boldogulás, a népek jóléte felé. A pedagógiai kérdések nála elsősorban didaktikai problémák gyanánt merültek fel, mint

* Fejezetek a szerző kéziratos munkájából.

a helyesen kiválasztott ismeretanyag, korszerű tudásanyag eredményes átadásának kérdései.

A Nagy Oktatástanban adott meghatározás szerint: »A didaktika a *tanítás technikája*« [2]. A későbbi meghatározások során a »helyes tanítás« kifejezést használta. Az »ars, artificium« szavakat a mesterség és tudomány értelmében alkalmazta. Ennélfogva »A didaktika a helyes tanítás mestersége (tudománya)« [3]. A meghatározás, és a hozzá fűződő magyarázó megjegyzések alapján a következő lényeges fogalmi jegyeket különböztethetjük meg a didaktika Comenius által nyújtott értelmezésében.

1. Tudományos elmélet, melynek megvannak a biztos szabályai, kidolgozott rendszere, módszere.

2. Gyakorlati hasznót nyújtó ismeretanyag, mely alkalmassá teszi a tanítót arra, hogy helyes úton járva eredményesen oktasson [4].

3. A didaktika a tanítói mesterség alapja, nem öncélú, spekulációkra épülő tanokat tartalmaz, hanem elsősorban az a hatótényező, melynek segítségével a tanító — megfelelő ismeretekkel rendelkezve — a növendéket a nem tudástól a tudáshoz vezeti el [5].

A didaktika tehát éppen olyan hatalmat jelent a tanító kezében, mint minden tudomány, hiszen segítségével átalakítja a tudatlan növendéket, biztos tudáshoz vezeti el. Ebben a vonatkozásban Comenius éppen a spontaneitással szemben a didaktika módszereinek biztos eredményt hozó sajátosságát emelte ki [6].

A didaktika meghatározásából logikusan következik az is, hogy Comenius milyen szerepet szánt alkalmazásának. Meg lehet és meg kell találni azokat az eljárásokat, módszereket, melyeknek segítségével a tanító a tanulót biztos kézzel vezetheti. Ehhez fel kell tárni azokat a törvényszerűségeket, melyekhez igazodnia kell a tanításnak ahhoz, hogy biztos eredményre jusson. *A didaktika tehát a tanító kezébe adja a tudás átadásának hatalmát célravezető módszerek, eljárások segítségével.*

A nevelés történetében Comenius ismerte fel először, hogy a didaktika a tudás átadása és átvétele szempontjából az oktatási folyamat kettős vonatkozásában végzi vizsgálatát. A tanítás és tanulás összefüggését, a tanító és növendék munkáját szoros kapcsolatban tanulmányozta, a tudás létrejöttét és alkalmazásának módját is szem előtt tartva [7].

Comenius öntudatosan vallotta, hogy *didaktikája az eddigiekkel szemben újszerű elveket valósít meg*. A skolasztikus tanításmódot egészében elvetette, s élesen megbírálta. A középkori iskola régi tanítási rendje, melete nem is felelhetett meg az új társadalmi igényeknek, a feltörő polgárság szükségleteinek. Ezt a tényt különösen két területen bizonyította:

a) A régi iskolának kicsi volt a hatósugara, csak kiváltságos, gazdag gyermekek juthattak falai közé. Az eddigi didaktikai megállapítások, tanítási szabályok nem vették figyelembe, hogy az oktatás egyszerre több tanulóra kiterjedő hatást érhet el.

b) A régi tanítási eljárások, módszerek, s maga a tananyag is elavult, nem nyújtott korszerű képzést, nem biztosította, hogy a tanító előre meghatározott módon, időben biztos célhoz vezeti el a tanulókat. Az ő didaktikája mindezen célok érdekében összeállított vezetőnek készült.

Az egész didaktikán áthúzódik annak hangoztatása, hogy ez merőben új, haladó a régiekkel szemben.

Comenius kritikai állásfoglalásában elsősorban a korai középkor skolasztikus, dogmatikus nézetei ellen küzdött. A renaissance kulturális eredményei és a renaissance gondolkodók bölcséleti, pedagógiai nézetei szintetizálódtak pedagógiai munkáiban. A humanista gondolkodók már előtte is szembefordultak a gyermek személyiségét, öntevékenységet elnyomó tanítási eljárásokkal, nevelési elvekkel. Mindennek oktatási következményei is megmutatkoztak már. Elég, ha csupán az olasz, francia, német, holland humanisták néhány törekvése utalunk, mint a szemléletesség igénye szoros kapcsolatban a reális ismeretek tanításával, az oktatás demokratizmusának haladó követelménye, a gyermek személyiségének tiszteletben tartása, sokoldalú fejlesztése stb.

Comenius felsorolta munkáiban az előtte ismeretes, nézetei kialakítására ható gondolkodók, pedagógusok nevét, s az általa ismert munkáikat [8]. Nem célunk kimutatni lépésről lépésre, hogy Comenius mennyit merített forrásaiból; kétségtelen, hogy Bodinus didaktikai nézetei s talán elsősorban Ratichius, de Vives, Alstedius is alapvetően hatottak rá. Nem tartom döntőnek azt sem, hogy filológiailag is kimutatható egyezés van például Comenius és Ratichius között, mint ezt Israel [9], vagy Alsted és Vives esetében Nebe [10], Andrae esetében pedig Brügel [11] szövegek szembeállításával kimutatta. Didaktikai rendszere, kultúrpolitikai, haladó társadalmi törekvése, a feltörő polgárság nézeteinek pedagógiai megformálása mégis alapvetően Comenius érdeme. Tudnunk kell azt is, hogy többnyire saját nézeteinek mintegy igazolására idéz egyes szerzőktől, hogy ezzel is támogassa saját felfogásmódját. Comenius az iskola régi rendjét alapján megváltoztató egységes didaktikai rendszert dolgozott ki. Szintetizálódott benne mindaz, amit a renaissance egyes pedagógusai, ideológusai inkább megállapítottak, mintsem rendszereztek, még kevésbé megvalósítottak.

Comenius panaszkolja a Didactica Magna bevezető soraiban, hogy kora pedagógusai sem értették meg. Áttanulmányozta műveiket, leveleiben bírálta őket, egyben azonban közös munkára vállalkozott, de alig hallgatták meg [12]. »Miután tehát félretettem mindazt, amit mások feltaláltak, elgondoltak, megfigyeltek és hirdettek, elkezdtem vizsgálni a tanítást, magát a dolog elemi felépítését és keresni kezdtem a tanításnak... okozati összefüggéseit, módszereit, módját és célját« [13]. Kétségtelen, hogy Comenius lényegében egyéni elgondolások s tapasztalatszerzés alapján a kor színvonalának, tudományának legmagasabb szintjén alkotta meg az első, tudományos, rendszeres didaktikai koncepciót. Értelmi ítélete, jó kritikai érzéke és gyakorlata mellett személyes élményei, érzelmiei is ösztökölték arra, hogy új didaktikát hozzon létre. Felismerte azt a gazdasági, társadalmi, politikai szükségességet, mely az új iskolának megfelelő új didaktikát igényelt.

Személyes emlékei keserű élmények gyanánt hatottak Comenius didaktikai munkásságára, s inkább a negativumok elkerülendő tilalomfáivá váltak. A skolasztikus iskola embertelen s eredménytelen módszerekkel nem vonzotta az ifjúságot a tudományok felé. A dogmatikus tananyag, verbális módszer és pálcafegyelem rányomta bélyegét a középkori iskolákra.

A Világ labirintusa c. munkájában így ír erről: »Nem szólok az erszényről, hanem a bőrről, amelyet nékiek ki kellett tartani. Mert ugyanis ottan ottan az ököl, a vaspena, a vessző gyakran rászállott az arcra, a főkoponyára, a hátgerincre és az alfére úgy, hogy a vér is fecskendezett és mindenütt rakva volt kék, veresség, sebhelyekkel és hólyagokkal« [14]. Ezen megállapítások jórészt saját tapasztalatai. Jelzett könyvének előljáró beszédében vall erről: »...én itt leírtam nagyobb részént a magam tulajdon történeteit« [15].

Az új didaktika emberségesebb és eredményesebb eljárásokat hirdet. Ez a didaktika felemeli a tanítót szolgáló s egyben brutális helyzetéből, tehetetlenségéből. A tudományos alapon nyugvó oktatási elmélet véget vet annak, hogy az iskolák a gyermekek »kínzókamrai és börtönei« legyenek. Az iskolák ezen állapotára meggyőzően világít rá Erasmus is: »Azt gondolhatná az ember, hogy nem az iskolában van, hanem a kínvallató kamrában: nem hallani egyebet a pálca és vessző csattogásánál, a jajgatásnál és zokogásnál, meg a fenyegetésnél. Mit tanuljanak meg ebből a gyermekek, minthogy a tudományokat meggyűlöljék.« [16]. Ezekben az iskolákban a tudatlan, dologkerülő, részeg tanítók tanítottak, rossz példát mutattak az ifjúságnak, s »mivel nem volt módszerük, sem határozott rendet nem ismertek, a tudást is erőszakkal akarták a gyermek fejébe verni« [17].

Az ő oktatástana rendet teremt a zűrzavarban, eredményessé teszi a tanítási munkát. Primitiae laborum scholasticorum c. könyvének ajánlásában megjelöli munkájának célját, jellegét, reformtörekvéseinek indokolásával: »...úgy látszik, minden elvadult, s talán sohasem volt annyi panasz az iskolákban uralkodó zavarra, mint napjainkban... Az a sorsuk, hogy szülessenek, növekedjenek, felvirágozzanak, majd ismét elgyengüljenek, orvoslásra szoruljanak, sőt meg is haljanak és újak támadjanak helyükbe.« Didaktikai törekvései, reformtervezetei, módszeres írásai jól végiggondolt rendszert alkotnak, melynek egész menete a régi elavult iskolarendszer és módszeres elgondolások elleni harc gyümölcse. Kora viszonylatában megtalálta azt az »Ariadne-fonalat«, amelyet »Az igaz módszer dicsérete« c. művében annyira hiányolt az iskolai munkában. A didaktika lényegében a tanító kezébe adott iránytű, mely felfogása szerint a tanítót mindig a helyes útra vezeti el, s az iskola eddig útvesztőkkel, kanyarulatokkal és kitérőkkel terhelt épületét könnyen járhatóvá teszi. Szükség is van erre, mert a sok útvesztő annyira elfárasztotta a növendékeket, »hogy a bölcsesség teljes fényére a kiutat alig találja meg valaki, s legtöbbször kénytelenek csak a töredékes tudás barlangjaiban lenyugodni, s ott mintegy eltemetkezni« [18].

Az ő didaktikája az oktatás eredményességének biztosítója. A kor egészében a technikai vívmányok, kísérletek, tudományos forradalmi törekvések időszaka. Érthető, hogy mindezt látva, az oktatás területén is merészen új s amellet biztos sikereket ígérő eljárások kidolgozására törekedett. Az igazolt, biztos, célravezető oktatás igénye is a régi tanítás tagadásából, bírálatából és elítéléséből fakadt. Erre vallanak a Didactica Magna alábbi sorai is: »Hányan jártuk ki a különböző iskolákat, akadémiákat és mégsem érintett meg bennünket az igazi tudás árnyéka sem. Én nyomorult emberke, csak egy vagyok a sok ezerből, aki számára az egész élet legkedvesebb tá-

masza, az ifjúság virágzó évei nyomorultul elvesztek a haszontalan iskolai foglalkozások között.» [19].

A didaktika Comenius szerint akkor emelkedik a tudomány rangjára, ha megfigyeli és követi a természet, mechanika, termelés eredményeit, törvényeit, s ezt hasznosítja az iskolai munkában. *Az oktatást ezek segítségével tudományosan igazolt alapokra kívánta fektetni.* Törekvéseinek határt szabott kora tudománya, filozófiája, természet- és társadalomismerete, s ennek megfelelő világnézeti korlátai. Mindennek figyelembevételével is megállapíthatjuk, hogy a spontaneitással szemben a didaktika tudományosan meghatározott rendjének kutatása ezen tudomány kiindulópontját, jelentős álláspontját képezte. Az ő didaktikája hozzásegítette a tanítót ahhoz, hogy tanítása nagyobb hatóerejű, szélesebb körű legyen, s nyomában a tanulók alaposabb ismereteket szerezzenek az eddiginél rövidebb, kellemes, célravezető tanulás útján. Az újkori ember ezen magabiztos célkitűzése és ezen célnak megfelelő didaktikája joggal sorolható a kor nagy felfedezései közé.

A Magna Didactica bevezető soraiiban olvashatjuk, hogy az oktatás tudománya segítségével az ifjú a tudományok, erkölcsök, jámborság megismeréséhez rövid, alapos, könnyű és biztos úton jut el. A didaktika célkitűzése egyben arra is utal, hogy anyagával és módszerével minden országban, a sötétség és széthúzás, bizonytalanság helyébe fényt, rendet és nyugalmat kíván meghonosítani:

Mindezek alapján Comenius didaktikáját úgy tekintjük, mint a feudális oktatási eljárást tudatosan kritizáló állásfoglalás gyümölcset, melyet kora társadalmi viszonyai, kulturális törekvései határoztak meg. Az ő didaktikája az első, tudományos igényvel fellépő, rendszeresen átgondolt és felépített oktatási mű, s különböző írásaiban lefektetett elvei, módszeres elgondolásai együttesen képezik korának kimagasló értékű pedagógiai hagyatékát.

A didaktika tudományának ebben az értelmezésében kidomborodik társadalmi jelentősége és szükségessége. Erre vall a Didactica Magna bevezetőjében Andreae János Bálint fejtegetése is. Az oktatás mesterségének hasznát ugyanis jelentősnek találja nemcsak a tanító, hanem a szülő, egyház és állam szempontjából is. A tanító gyötrelmek nélkül vezeti növendékét biztos módszereivel. A szülők meggyőződhetnek róla, hogy gyermekük csalhatatlan biztonsággal célhoz jut, s mindezt kellemes tanulás során éri el, különös nehézség, keserűség és ütlegek nélkül. Az egyház és állam együttes érdeke, hogy a tudományosan megalapozott didaktika segítségével a megjavított társadalom számára értékes, képzett növendékeket bocsásson ki falai közül.

Ez a társadalmi szükségesség szoros kapcsolatban jelentkezett a gazdasági alapon megmutatkozó alapvető változásokkal. A kialakuló tőkés gazdasági, termelési rend természetszerűen más ismereteket kívánt meg, s főképpen más, szélesebb körű igényekkel lépett fel az iskolával szemben. A meghaladott feudális termelési rend, a korszerűtlenné vált termelési mód és eszközök nem kívántak olyan mértékű, s szélesebb körben elterjedő tudásanyagot, mint a kialakuló kapitalista gazdasági rend, midőn a feudális társadalom méhében kifejlődtek az új termelő erők és az ezeknek megfelelő új termelési viszonyok. [20].

Comenius tankönyveiben a pénzgazdálkodás, a fejlettebb mezőgazdaság, ipari és kereskedelmi élet ismeretei helyet nyertek. Az ő didaktikája — mint tankönyvei is mutatják — módszerében és bizonyító anyagában is tükrözi a forradalmi átalakulást. Elég itt csupán arra hivatkoznunk, hogy miként a gazdasági és társadalmi életben, úgy a didaktika tudományos létjogosultságának igazolására is megjelenik a feudális keret mellett a kapitalista tőkés gazdasági és ennek megfelelő polgári átalakulással járó ideológia [21]. Comenius a didaktikai tételek tudományos bizonyítására bibliai és régi filozófiai tételeket idéz, de szükségképpen hivatkozik a mechanikára, általában az akkori természettudományra, termelési rendre, s legtöbbször a természetre is. Szerinte »Az oktatás rendjét nem kell máshonnan megszerezni, nem lehet máshonnan kölcsönözni, mint a természet tanításából« [22].

A didaktikának, mint tudománynak ebben a formában való megalapozása természetesen mai szemmel nézve mesterkelt és sok tekintetben kezdetleges; mechanikus összefüggéseket, erőltetett analógiákat teremt természeti és oktatási törvények között. A maga korában és körülményei mellett azonban azt kell számításba vennünk elsősorban, hogy mi helyett választja a termelés, technika, természethez való igazodást a didaktika tudományos alapja gyanánt. Mindezzel kiszakítja az oktatást egyoldalúan dogmatikus és transzcendens kereteiből, a rendre, tapasztalatra, értelemre, emberi, valóságos összefüggésekre tereli a figyelmet, s ebben az értelemben a maga idejében létjogosultságot teremt a didaktikában a tapasztalatnak s az értelemnek.

Ezáltal Comenius mintegy elválasztható keretnek szánta csupán a transzcendens kiindulópontot és végcél, amelyhez azonban a való világ reális összefüggéseinek, ismereteinek birtoklása járult. A tananyag és módszer világi, reális, természeti tartalma azonban alapjában haladó szint és lényegét kölcsönözték egész pedagógiai magatartásának.

Comenius didaktikája a fogalom tartalmi jegyeinek szigorú elemzését tekintve — mint az eddigiek is mutatják — a mai értelmezéshez képest tágabb jelentést mutat. A szélesebb értelmezésen belül azonban kétségtelenül az oktatás kérdései domborodnak ki. A szorosan vett neveléstudomány, neveléstan az oktatás érdekében és kíséretében kifejtett szorosan összekapcsolt tevékenység pedagógiai felfogásmódja szerint. Állításunkat részint terminológiai elemzéssel, részint pedig az oktatás kérdésének központi helyzetével igazolhatjuk.

Anakronisztikusan járnánk el, ha neveléstudományunk mai szerkezeti tagolódását, s terminológiáját belevetítenénk Comenius pedagógiai rendszerébe. Nemcsak mennyiségi, de minőségi szempontból is elütő jelenségekkel állunk szemben. Ennek ellenére — a minőségi különbségek megjelölésével — csoportosíthatjuk mondanivalónkat a megértés és összehasonlítás érdekében is az alapvető didaktikai kérdések köré. Comenius ugyanis általános pedagógiai alapvetést adott, az erkölcsi, testi, esztétikai, és erkölcsi nevelés kérdéseit viszonylag külön, de az értelmi nevelés kiegészítője gyanánt tárgyalta; a szorosan vett oktatástani kérdésekkel foglalkozott behatóan, s rendszeresen, körülhatárolhatóan. Igazat kell adnunk Krasznovszkij fejtegetésének, melyben szintén hangsúlyozta, hogy az oktatás kérdéseinek Comenius

vezetőszeret tulajdonított. Képzettnek az ismeretekkel felruházott embert nevezte, s általánosabb »educatio« kifejezéssel szemben az »eruditio« szóval jelölte az értelmi nevelést.

A »Didactica« főterülete közvetlenül az oktatástan volt [23]. Krasznovszkij megállapítását megerősíthetjük, ha a Didactica Magna egyes fejezeteit, terjedelmük és fejtegetésük szempontjából összehasonlítjuk, s a közvetlen oktatástani anyag vezető, központi, súlybeli arányait megállapítjuk. Szűkebb értelemben vett oktatástan a Linguarum methodus novissima X. fejezete, a »Didactica generalis« is. Teljes pedagógiai rendszerét és összefoglaló didaktikáját Pampaedia c. művében kívánta összefoglalni. Az itt lefektetett elvek, utasítások, oktatástani meghatározások és fejtegetések nemrég felszínre került anyaga eddigi ismereteinket részint megvilágítja, részint értékesen kiegészíti. Ma már mindezek segítségével, valamint tankönyvei, módszeres utasításai alapján új megvilágításba helyezhetjük, összefoglalhatjuk Comenius alapvető didaktikai nézeteit [24].

Ebben a didaktikában szintetizálódott mindaz a kezdeményezés, haladó törekvés, mely elszórtan élt a köztudatban, mint feltevés vagy didaktikai törekvés. Ezek azonban hatástalanok maradtak volna elszigetelt formában, hatóképességük éppen abban a rendszerben érvényesült, amelyben Comenius didaktikája során jelentkeztek. A rendszeralkotás és összefoglalás csakis azáltal vált jelentős felfedezéssé, hogy a nagy cseh pedagógus sajátosan újat és a kor viszonyainak megfelelőt hozott létre s a valóság, az élet követelményeinek fényében kutatót. Az *elmélet és gyakorlat egységében alkotta meg didaktikáját.* Életrajzi adataiból ismeretes, hogy különböző minőségben volt közvetlen kapcsolatban az iskolai oktatással. Tanított, tanterveket, iskolai szabályzatokat, tankönyveket írt és próbált ki, nevelőket irányított, iskolákat vezetett, reformált.

Ez a közvetlen kapcsolat az iskola oktató-nevelő munkájával magyarázza meg didaktikájának életszerűségét, s azt, miért vetődtek fel nála éppen az alapvető didaktikai kérdések, miért szorultak háttérbe az eddigelé annyira jellemző üres spekulációk éppen az ő munkájában. Mindezt nem homályosíthatják el azok a túlzások sem, melyektől ő sem mentes (helyenkint például túlbecsüli a gyermek teherbíró képességét, túlméretezi a tananyagot, elvégezhetetlen feladatot ró tanárra, tanulóra egyaránt).

Tévedései és túlzásai ellenére megállapíthatjuk, hogy Comenius didaktikája a nevelés történetében eddig nem ismert módon támaszkodik az iskolai gyakorlatra, s felel meg az iskola követelményeinek, elégíti ki az oktatás szükségleteit.

Felvethetjük azt a kérdést is: miért dolgozta ki Comenius elsősorban a pedagógiának didaktikai részterületét.

A nyugati, fejlettebb iparral rendelkező országok gazdasági fejlődése, kapitalizálódási folyamata nagy lépéssel megelőzte a közép-európai országokat. Ezzel szoros kapcsolatban a társadalmi, politikai és művelődési állapotok fejlettebbek voltak. Comenius tanulmányai és utazásai során minderről meggyőződött. Nem ismerte fel a gazdasági átalakulás közvetlen tényezőit, inkább annak művelődési vetületéből következtetett. Idealista nézőpontja szerint maga a művelődés hozza létre a fejlettebb gazdasági, politikai és közállapotokat. Ennek megfelelően az iskolázás, elsősorban az

oktatás megreformálásában látta a fejlődés, *mindenfajta* fejlődés zálogát. Ezt bizonyítja levelezése, maga a Gentis felicitas egész gondolatmenete is. Elég, ha csupán a londoni állapotokról írt 1641-es levelére utalunk ebben a vonatkozásban. Barátjának ecseteli az ottani haladó viszonyokat, azt a következményt vonja le, hogy a könyvek nagy száma, az iskolák anyagi támogatása az ottani fejlődés záloga. A szülőket felvilágosítják a kisgyermek helyes neveléséről, nagymérvű anyagi támogatást nyújtanak az iskoláknak, így a tanítás feltételeit megteremtik, s ennek alapján művelt és boldog, gazdag az ország [25].

Comenius mindezt látva, arra gondolt, hogy az iskolák megreformálása közvetlenül előre lendíti az ország elmaradott gazdasági rendjét és, hogy ez szorosan összefügg a lakosság kulturális, egyben politikai fejlődésével, függetlenségének megteremtésével, az általános jóléttel.

Véleményünk szerint Comenius elsősorban mély hazaszeretete készítette didaktikai műveinek megírására. A számkivetés alatt a cseh testvérekre jellemző mintaszerű oktatás, elsősorban az anyanyelv ápolása kétségtelenül táplálta és fenntartotta a nemzeti érzést. Fináczy téved, midőn azt állítja, hogy Comenius »az egész világ emberének, közmopolitának tekintette magát« [26]. Bizonyára megtévesztette, hogy száműzetésének körülményei, egyháza, népe, s tudományos munkássága több helyre szelítette. Másrészt kétségtelen, hogy a cseh nép szeretete mellett elsősorban a szomszédos népek, de végső soron az egész világ népeinek egyetemes érdekeit is szem előtt tartotta, s »egyetemes egyház«, »egyetemes világállam«, utópisztikus terveit is megelengette. Ebben az értelemben írta: »Mindnyáján kozmopoliták vagyunk, egyazon világ polgárai: hozzáteszem, egyazon egyházé is« [27].

Bacon és Descartes hazájában már megteremtették a talajt a tudományos kérdések számára, az elmaradottabb országokban először olvasótábort kellett szervezni, meg kellett tanítani a széles néprétegeket az alapvető műveltségre. Ez vonatkozott közvetlenül a cseh népre, de ezzel együtt a szomszédos, hasonló elmaradottságban lévő országokra is. Éppen ezért didaktikai munkásságának alapvetően nemzeti, hazafiúi érzésből fakadó indítókoka nyilvánvaló. Erre vallanak »összes didaktikai művei« amsterdami kiadásának bevezető sorai is. Elbeszéli hazájából való menekülésének történetét. Kínzó fájdalommal töltötte el, hogyan semmisültek meg szeme előtt hazája iskolái és a károk helyreállításának módján gondolkodott. Arra az elhatározásra jutott, hogy »Először is az ifjúság segítségére siettem, mégpedig iskolák sürgős felállításával, jó tankönyvekkel és biztos módszerekkel való ellátásával... Mindezt a legnagyobb buzgósággal hozzákezdtam a munkához és még hazám földjén tettem annyit, amennyit képes voltam« [27].

A XVII. század második felében a hanyatló feudalizmus és a kialakuló kapitalizmus idején megindul az eredeti tőkefelhalmozódás folyamata. A fejlettebb Hollandia és Anglia polgári forradalma a polgári érdeket szolgáló államot hozott létre. Ezzel együtt járt a feltörő polgárság sajátos ideológiája. Nyugat-Európában a 15. és 16. században megindult ez a fejlődés, míg Európa keleti felében, az Elbától nyugatra sajátos formában és lassabban, az árutermelő nagybirtok által meghatározott módon ment végbe. A nagybirtok jobbágy-sorsba taszította a parasztságot [28]. Ilyen körülmények között érthető, ha Comenius is a gazdasági és politikai elmaradottságra utal s a maga felfogás-

módja szerint az oktatás fellendítésével is szolgálni akarja a polgári fejlődés útját.

A fejletlen országokban elsősorban olyan didaktikai kérdéseket kell megoldani, melyeknek segítségével a művelődés széles hatósugarúvá válhat. Talán legvilágosabban éppen a magyar viszonyokra vonatkozóan fejtette ki ezt a nézetét [29]. Magyarországon lassan indul meg az iparosodás, elmaradott a gazdasági élet, a kultúra alacsonyban áll. »Ami minket, magyarokat illet, az igazat megvallva, még eddig az enyémnek és a ti nemzeteteknek nem volt elég műveltsége. Innen van, hogy nekünk Európa művelt nemzetei között szellemi tehetségünk folytán semmi különös fényünk nincs« [30]. Ugyanez a szemléletmód jellemző kortársára, Apáczai Csere Jánosra is; kétségbeesetten hasonlítja össze az elmaradott magyar közviszonyokat és kulturális életet a fejlett országok viszonyaival. »... Valóban nem igazságtalanul hirdetnek bennünket a szomszédos nemzetek a haladók közt a legsötétebb, legműveletlenebb, buta, tunya, gyermekkortól fogva állati tudatlanságra termett népnek. Akadémiák, vagy legalább főiskolák mentenek meg bennünket ettől a gyalázattól...« [31].

Nem feladatunk, hogy Comenius és Apáczai didaktikai nézeteinek kapcsolatát elemezzük. Valószínű, hogy Apáczai ismerte Comenius Januáját, már Bisterfeld révén is [32]. Kétségtelen azonban, hogy közös forrásuk volt Alsted, s a polgári pedagógiai törekvések lényeges megegyezéseket tesznek lehetővé a két kortárs munkásságában [33].

Comenius didaktikája a polgári átalakulás kulturális előkészítőihez tartozott. Az iskolák megreformálása, a kultúra terjesztése és a gazdasági, politikai haladás ügye elválaszthatatlan egységben mutatkozott felfogásában. Ennek bizonyítására elég csupán arra hivatkozni, hogy sárospataki bevezető beszédében a művelt nemzet ismerveinél a politikai szabadság és függetlenség, gazdasági jólét, fejlett földművelés, ipar és kereskedelem kiemelkedő helyet kapott. Ismeretes, hogy Magyarországon a mohácsi csatában függetlenséget vesztett, három részre szakadt, kivérzett országban nagy akadályok gördültek a városok, az ipar, a kereskedelem fejlődése, a polgárosodás felé. A 16–17. században főképpen mezőgazdasági árutermelés indult meg, elsősorban a nagybirtokokon. A kereskedő- és uzsoratóke felhalmozódása is csak igen nehezen haladt előre és messze elmaradt Európa más, kedvezőbb feltételek közt haladó országaihoz képest [34]. Comenius ezen fejlett országok viszonyai közt tapasztalt, s a fejlettebb gazdasági, politikai állapotoknak megfelelő kulturális állapotokat, iskolai viszonyokat, oktatási eljárásokat akarta mintegy átültetni az elmaradottabb állapotok között élő nemzetek felemelése érdekében. Ezt bizonyíthatjuk a *De cultura ingeniorum* következő soraival is: »Föl kell virágoztatni az ország gazdaságát, iparát és ezzel együtt emelni a városok kultúráját. Kiművelt nemzetnek fényes, népes, műtárgyakkal telt városai vannak. A műveletlen ezek helyett pusztaságokat bír, vagy ha valamit városnak nevez, azok csak kunyhók és piszkos házak« [35]. Az ipar nem fejlődhetik, mert »műveletlen állapotban van eszünk, kezünk, nyelvünk«. Comenius tehát úgy vélte, hogy az iskolák megreformálása, új módszerek bevezetése, didaktikája alkalmas arra, hogy a műveletlen, gazdasági és politikai szempontból elmaradott országokat a fejlettebbek mellé zárkóztassa.

Összefoglalóan az alábbiakban jellemezhetjük tehát Comenius didaktikájának célkitűzését, a didaktika tudományáról vallott nézeteit:

1. A pedagógiai kérdések elsősorban didaktikai kérdések gyanánt merültek fel nála.

2. A didaktika a helyes tanítás elmélete, tudományos alapokon nyugvó, gyakorlati hasznot nyújtó ismeretanyag, nem öncélú, hanem közvetlenül a tanítói munkát segíti.

3. Mint minden tudomány, ez is hatalmat, erőt jelent a maradisággal szemben. Az új didaktika egészében a skolasztikus tanítási eljárások tagadásaképpen jelent meg: segítségével a tanítás szélesebb hatósugarú, másrészt biztos célhoz vezet, igazolt eljárások során.

4. Comenius tudományos alapokra kívánta fektetni a didaktikát. Bizonyító tételeket a természet, technika, termelés területéről vett, a transzcendens, dogmatikus keretből mindinkább a valóság felé fordult, az iskolai gyakorlatot figyelembe véve.

5. A didaktika központi jelentőségét annak társadalmi érdekében látta, s a mindenirányú fejlődés zálogának tekintette.

I. Az oktatási folyamat

Comenius didaktikája egészében tervszerű, rendszeresen felépített, s a maga korában forradalmi, merőben új alkotás. Különösen kitűnik ez egész didaktikája alapvető kérdésében, az oktatási folyamat értelmezésében. Tudományos igénnyel boncolgatta az oktatás folyamatának jellegét és törvényszerűségeit. A pedagógiai ismeretek, tudomány és gyakorlat, valamint ismeretelméleti felfogásmódjának korlátai között természetesen nem juthatott el a folyamat teljes megértéséig, ahová csakis a megismerés dialektikus útja vezethet el bennünket.

Comenius a közvetlen tapasztalat, »az eleven szemlélet« kiindulópontját előtte ismeretlen biztonsággal és tudatossággal vallotta, de a kapcsolatok értelmezése, a tanulók fogalmainak kialakítása terén mutatkozó további következmények nem világosodtak meg előtte hasonló mértékben. Ennek következtében maga a közvetlen tapasztalat és gyakorlás, ellenőrzés mozzanatai is sajátos, szürkébb színezetet mutatnak az ő felfogásában. Mindezek ellenére — mint azt a későbbiekben igazolni szándékozunk — az oktatási folyamat általa adott értelmezése sok haladó és előremutató vonást mutat.

A skolasztika az oktatási folyamatot durván leegyszerűsítette a tanító részéről a növendék felé irányuló, teljesen egyoldalú hatásmechanizmusra. A tanuló szerepe teljesen a passzív befogadás, mechanikus utánzás, értelmetlen tanulás szerepére korlátozódott. Mivel az ismeretszerzés útja sem a tanító oktatási eljárásai, sem a tanuló tanulási munkája szempontjából nem okozott pedagógiai problémát, távolról sem vizsgálták meg a gyermek teherbíró-képességét, életkori sajátosságait nem vették figyelembe, a tanítás dogmatikus jellege, a tanulás verbális mozzanatai alkották az »oktatási folyamat«-ot.

Comenius érdeme, hogy kritikai szemmel elítélte az oktatás menetének ezen élettelen, s ennél fogva eredménytelen, kínzó jellegét és didaktikai

vizsgálódásának középpontjába helyezte az oktatás folyamatának feltárását, ennek nyomán eredményesebbé tételét.

Comenius az oktatási folyamatot két oldalról, a tanító és a növendék tevékenységének kettős megnyilvánulási területéről vizsgálta. A tanító oktatási eljárásait úgy tekintette, mint a tapasztalt, felnőtt, képzett, tudással rendelkező nevelő tudatos ráhatását a tapasztalatlan, képzetlen, de a tudás befogadására alkalmas gyermekre. Másrészt ezen folyamatot úgy tervezte el, hogy a növendék ne csupán passzív módon fogadja be a kapott tudásanyagot, hanem ezt szívesen tegye, tudatosan, tevékenyen vegyen részt ebben a folyamatban, s felismerje jelentőségét a kapott tudásnak, s ennek öntevékeny alkalmazását, sőt továbbadását szorgalmazza.

Az oktatási folyamat tehát Comenius értelmezése szerint tevékeny, kétoldalú kapcsolat, mely a nevelő oktató eljárásából és a növendék tanulásából vetődik össze, mindkét fél akaratából, tudatos szándékából. Ez az ismeretnyújtás és ismeretszerzés, az élet, a polgári követelmények által megszabott keretben mozgó, s világnézeti törekvéseket tükrözött.

Az oktatási folyamat tudatossága

Comenius az oktatási folyamatot nem véletlenül lejátszódo, spontán módon ható, hanem törvényszerűségeiben determinált aktív tényezők által befolyásolt jelenségnek tartotta. Az eddigi oktatás felett gyakorolt kritikája elsősorban azt nehezményezte, hogy a tanító nem tudta megszabni a tanítás menetét, idejét, nem látta célját, a várható eredményét. Nem ismerte fel az oktatás alapvető törvényszerűségeit, ennél fogva vajmi kevés eredményt érhetett el. Minthogy a tanítás eszközei és módjai ismeretlenek voltak előtte, a tanulók gyötrő munkájuk árán sem jutottak el biztos ismeretekhez. Ezzel szemben ő a didaktikában azt a megváltó tudományt látta, mely ezen sötétségből kivezeti a tanítót, tanulót egyaránt, megszabadítja a bizonytalansággal járó gyötrelemtől, s helyes tudáshoz vezeti őket.

Az oktatás egész menetét olyan biztos alapokra kívánta helyezni, mint amilyen a természet rendje, a mechanika, termelési folyamatok biztonsága. A könyvnyomtató gépei biztosan, kiszabott menetben, számban és idő alatt hozzák létre a könyveket, miért ne lehetne szabályozni ugyanígy a tanító munkáját? A természet rendjét megfigyelve láthatjuk, hogy benne törvények érvényesülnek, évszakok váltják egymást, a növény- és állatvilág meghatározott körülmények, életfeltételek mellett követi a fenntartásához szükséges rendet stb. A kertész tudja, hogy mikor mit kell ültetnie, s hogyan messe a fiatal fákat, ha nemes gyümölcsöt akar termeszteni.

Mindezek mintájára ő is azt a célt tűzte ki maga elé, hogy az eddigi bizonytalan oktatási eljárások helyett megkeresi a tanítói munka törvényszerű rendjét, eltervezi az egész oktatási folyamatot, s tapasztalatainak leírása segítségével a tanító kezébe adja azt a lehetőséget, oktatási ismeretet, melynek segítségével meghatározott idő és körülmények mellett a növendékeket a nemtudástól a tudás felé vezetheti, s céljainak megfelelően jámbor, kegyes és bölcs emberré nevelheti.

Comenius törvényszerű kapcsolatot keres az oktatási folyamat tényezői közt. Ezt rendszerint csupán többé-kevésbé találó hasonlat formájában

igazolja, s úgy látszik, hogy ezektől függetlenül is igazak lennének megállapításai. Ennek oka kétségtelenül az, hogy a természet, technika, termelés megfigyelt összefüggései inadaequata az oktatási törvényszerűségeket illetően, részint pedig az iskola közvetlen gyakorlata, az iskolában megfigyelt tanítási menet gondos elemzése, s kísérletezései megadták a lehetőséget sajátosan oktatási megállapítások, következtetések levonására. Elutasít azonban minden spontaneitást a tanító munkájában. Ez ugyanis összeegyeztethetetlen lenne alapvető kiindulási pontjával, mely szerint miként a természetben minden meghatározott és föllelhető rend szerint megy végbe, az oktatás folyamatában is fel kell lelnünk azokat a törvényszerűségeket, módszereket, szabályokat, melynek követése minden tévedést kizár, biztos eredményre vezet. A természet mellett az emberi foglalkozások menete is indokolja, miért kell tudatosan eltervezni az oktatást. A kertész, órás, nyomdász példáit szívesen használja igazolás gyanánt. A nyomdász például előre elkészíti, kiválasztja a papírt, amelyre nyomtat, festékekkel bekeni a kívánt betűket, a levonat ennek megfelelően sikerül; hasonlóképpen tervezi el munkáját a tanító, kiválasztja a növendékeket, a tananyagot, a tanítási módszert és időt, hogy a tanuló eredményesen tanulhasson, s a véletlennek ne jusson szerep. Túlzott önbizalommal állítja, hogy minden véletlen tényezőt kizárva, biztos eredményre jut el. A tanító munkáját éppen az oktatás folyamatának túlzott eltervezése miatt sok szempontból mechanikusnak képzelte el. A törvényszerűség hangoztatása az oktatási folyamat eltervezésénél ennél fogva azt a veszélyt vonta maga után, hogy visszarántja a tanítót a Comenius által ostromozott dogmatikus tanítási fokra, a növendékeket pedig ennek nyomán verbális tanulásra kényszeríti.

A tanító aktivitása, s az oktatási folyamat törvényszerűségének Comenius által adott értelmezése tehát bizonyos fokú ellentmondást tükröz. Az aktivitás fogalmát Comenius leszűkítette, midőn aprólékosan előírta a tanító lépéseit a tanítandó anyagrész mellett a módszerek alkalmazása területén is, s kevés helyet hagyott arra, hogy a tanító leleményessége, kezdeményezőképesége, s fejlődő tanítói tapasztalata megnyilvánulhasson [36]. Comenius határozottan megkívánta s a tankönyvekhez írt bevezető utasításaiban leszögezte, hogy a tanító előírt szabályait kövesse, ettől ne térjen el. Ugyanakkor egyes szabályok megkövetelték, hogy legyen körültekintő, kezdeményező.

Mindebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy Comenius szerint az oktatási folyamatnak törvényszerűen kell lejátszódnia. A természet, termelés, technika példát mutat minderre. A didaktika szabályai, s az adott utasítások követése biztos eredményre vezet el a nevelőt. Ugyanakkor aktív, kezdeményező szerepet is be kell töltenie a nevelőnek. A tanítói aktivitás elsősorban arra vonatkozik, hogy a számára adott biztos ismeret és eljárás alapján a növendékeket a nemtudástól a tudás felé vezesse. A tanító egyetemes tudást szerez, tudja mit és hogyan kell tanítania, ezért övé a kezdeményező, irányító szerep. A gyermeket gyönyörködteve vezetheti a kívánt út felé, s ő kedvvel követi mesterét [37].

Az oktatási folyamatban a növendék aktivitása korlátozott. A tanuló szerepe mindennek előtt utánzó jellegű; Comenius a következőképpen indokolta ezt: a művészet utánozza a természetet, a teremtmény a teremtményt, hasonlóképpen a növendéknek utánoznia kell tanítóját. A mintakép hűséges

követője csak szerény mértékben jelenthette a tanulók aktivitását, jelentős fokban passzív és mechanikus volt. Mindennek ellenére több tényező összehatásaképpen megnyilvánulhatott a tanulók aktív közreműködése a tudásanyag megszerzésében.

Comenius az életkori sajátosságok figyelembevételével, a fejlődő gyermek lelkivilágának gondos tanulmányozásával állította össze a tananyagot. Megkívánta, hogy mind a tananyag, mind pedig a módszer igazodjék a gyermeki természethez, s mindenképpen mozgítsa elő a tanító, hogy a növendék az ismeretanyagot meg is értse, s alkalmazni tudja. Nem kárhoztatta tehát a tanulót passzív magoló szerepre, kérdezhetett, problémákat vethetett fel. A közvetlen tapasztalat nyújtása érdekessé tette a tanító eljárását, s a figyelem szemléltető tárgyra irányulása a tananyag bevéését megalapozhatta.

Az oktatási folyamat mozzanatai

Comenius az oktatás egész menetét úgy tekintette, mint ismeretnyújtás és ismeretszerzés egységét. A tanító a növendéket a nemtudástól a tudás felé vezeti. Az út megtétele eredményes, mert a tanító közvetíti a való világ megismerését az ismeretek befogadására alkalmas növendék számára. Ha a tanító egyetemes tudásra tesz szert, s elsajátítja mindezen tudásanyag átadására szükséges módszert, az oktatás kétségtelenül sikerre vezet. Ez alól csupán elenyésző számú növendék lehet kivétel.

Comenius didaktikai felfogásmódja szerint az oktatási folyamat négy szakaszra különíthető el:

- a) Az érzékszervi közvetlen felfogás.
- b) A megértés.
- c) Gyakorlás.
- d) Alkalmazás. [38].

Ez a négyes tagolás elénk vetíti azt a menetet, amelyen keresztül Comenius szerint a gyermek eléri az egyetemes bölcsességet, »pansophos« lehet belőle. Minden ismeretünk forrása érzékszervünk híradása, melyet felfogunk, értelmezünk. Többszöri bevéés eredményeképpen ismereteinket begyakoroljuk, s megfelelő módon alkalmazni is tudjuk.

A közvetlen tapasztalat, megértés és az elsajátított, bevésett tananyag gyakorlati alkalmazásának egységét tekintette az oktatás végső céljának. Erre vall a bölcsesség fogalmának tömör meghatározása is Pampaedia c. művében. »Mit értünk bölcsességen? Azt, hogy az agyba szépen bevéésődtek a dolgok képei. Ennek három összetevője: 1. A dolgok megismerése, 2. a dolgok megértése, 3. a dolgok használata« [39]. Ezen meghatározásból is kitűnik, hogy Comenius az oktatás folyamatában ismeretek és készségek kialakítására törekedett. Ezért tartotta fontosnak az értelem és beszéd fejlesztése mellett a kéz művelését is, melyen általában cselekvést, tevékenységi formákat értett. Megkívánta, hogy a növendék utánozza a tanító cselekedeteit, ismételjen mozgáscsat, mesterségbeli fogásokat, technikai műveleteket is. A tanulónak addig kell ezt az utánzást folytatnia, »míg a gyakori ismétlésből képesség és cselekvési gyorsaság nem jön létre« [40].

a) Az érzékszervi közvetlen felfogás

Comenius minden művében leszögezte azon álláspontját, hogy minden tudásnak alapja a közvetlen tapasztalat. Az érzékszerveket hol kapuknak nevezte, hol pedig egyenesen azonosította az ismeretet az érzékszervi benyomásokkal. Legtöbbször meg is tapadt a baconi szenzualizmus alapjában materialista gyökerénél, s a tényeket általánosítás nélkül ismernek tekintette [41]. A tanítótól és növendéktől egyaránt megkívánta, hogy minél többet szemlélődjék és tapasztaljon. Az oktatás menetének legfontosabb szakasza, a közvetlen érzékszervi felfogás. Comenius didaktikájában oktatóra és növendékre egyaránt alapvető. A tanulóknak azonban kettős lehetősége van a tapasztalat gyűjtésére: a tapasztalat önálló szerzése, s a tanító útján szerzett közvetett tapasztalat.

Úgy tűnik, hogy Comenius következetlen volt önmagához, midőn a közvetett tapasztalatot is értékesnek tartotta, holott a skolasztikus iskola bírálataiban éppen azt hangsúlyozta, hogy a közvetlen tapasztalat hiánya miatt a növendékek torz ismereteket, s csupán verbális tudást szerezhettek. Ez azonban csupán látszólagos ellentmondás. Figyelembe kell vennünk Comenius azon nézetét, hogy a jól megszervezett oktatás mindig szemléltető tanítás. A szemléltetés hűsége és pontossága alapvető követelmény, a mintának utánoznia kell az eredetét egészen a teljes megfelelés határáig. Hasonlóképpen a szó, beszéd, vagy a kéz, cselekvés által történő tapasztalatnyújtás, vagy tapasztalatszerzés is a valóság, közvetlen tény, és a tanuló elé tárt tanítói szemléltetés teljes megfelelését kívánta meg.

Az oktatási folyamat ezen alapvető szakaszának elvi alapjait és pedagógiai következményeit a szemléletesség elvének tárgyalásánál ismertettük. Itt is le kell azonban szögezünk, hogy a konkrét szemlélet, közvetlen érzékszervi tapasztalat ellentmondásosan jelentkezik Comenius didaktikájában, mint ahogyan ismeretelméleti felfogásmódjában is. Az érzékszervek biztonságosan tükrözik a külső világot, helyes képet alkotnak a dolgokról, jelenségekről. Az egész természet, benne az ember is tárgya ennek a megismerésnek, mely végtelen lehetőségeket rejt magában. Mindezen materiális kiindulópontot zavarja Comeniusnak a transzcendens világról vallott felfogásmódja, melyet éppúgy valóságnak és megismerhetőnek vélt, mint a reális világ immanens jelenségeit. Misztikus lények és jelenségek, másrészt pedig a reális tapasztalat, érzékszervi biztonság igénye abból a megalkuvásból eredt, mely Comenius világnézetében a hit irracionálisát igyekezett összeegyeztetni a tapasztalati tudás realitásával [42]. A tapasztalati valóság és a biblikus szféra Comenius szerint egyaránt valóság, s mint ilyen, megismerhető. Ezzel a mérés és mégis kényelmes állásponttal Comenius lényegében megkerülte azt a kényszerűséget, hogy a megismert materialista kiindulópontját következetesen végigvezesse.

Mindennek ellenére állíthatjuk, hogy az oktatási folyamat egészében éppen ez a mozzanat az ismeretszerzés első állomása a legindokoltabb Comenius didaktikai rendszerében. Az ehhez fűződő didaktikai alapelv, a szemléletesség elve, s a bemutatás mint módszer, létalapját képezi Comenius oktatástanának. Ebből fakadnak tankönyvei; ehhez fűződnek oktatási eljárásai. Az oktatási folyamat ezen első szakaszának feltárása és az ebből adódó következmények rá-

világítanak arra, hogy Comenius didaktikai rendszere az adott körülmények közepette előremutató volt a tapasztalat lebecsülését valló skolasztikával szemben.

A közvetlen tapasztalat jelentőségének indoklása, oktatástani kidolgozása s beillesztése a gyermek ismeretszerzési folyamatába, neveléstudományunk megalapozásának jelentős állomását mutatja. Comenius közvetítésével és bizonyító erejével az elmélet és gyakorlat szoros egysége jogot nyert a didaktikában. Mindennek következményeképpen a gyermeket reális ismeretanyaggal a valóság dolgairól, jelenségeiről kívánták felvilágosítani, s érzékszervi bizonyító erővel egyre jobban igazolt ismeretekhez juttatni. A tanítói munka teológiai keretek mellett is a valóság-tapasztalati felismerése felé irányította a tanulókat.

Az ismeretszerzés ezen első mozzanatában eleve indítékot kapott a növendék arra, hogy elkerülje a verbalizmust, mely a skolasztika útvesztőjéhez vezet.

b) A megértés

Az oktatási folyamat második mozzanatát a megértés szóval jelölhetjük Comenius didaktikájában. A közvetlen érzékszervi tapasztalat alapvető jelentősége mellett ez a mozzanat szegényesebb, didaktikájában kevésbé kidolgozott és tudatosított. Ez is szorosan következik ismeretelméleti felfogásmódjából.

A konkrét szemlélettől az elvont fogalmi sík felé vezető utat Comenius sem látta világosan, az első szakasz, a közvetlen szemlélet bizonyos mértékben mintegy fogva tartotta, az általánosítás, elvonás, tanulói fogalmak kialakítása egészében nem világosodhatott meg előtte korlátozott ismeretelméleti felfogásmódja mellett. Mindezek ellenére igényelte az oksági kapcsolatok tisztázását, s a szerzett ismeretek igazságának indoklását.

A megértés fogalma Comenius szerint elsősorban azt jelenti, hogy felismerjük valamely tárgy létrejöttét és használatát [43]. Más vonatkozásban kiemeli, hogy a megértés azt jelenti, hogy valamit okain keresztül ismerünk meg [44]. Mindebben felcsillan már a fejlődés elvének hangoztatása, de az analízis és szintézis egységének igénye, a tapasztalt tények kapcsolatainak gondos mérlegelése, lényegkiemelés és a tanuló elvont gondolkodásának megkövetelése Comeniusnál csupán néhány elszórt megnyilvánulásban lelhető fel, korántsem tekinthető olyan megindokoltnak és világosan körülhatárolhatónak, mint az előző mozzanat.

A megértés mozzanatában Comenius a tapasztalati tények igazságát többnyire hasonlatokkal, példákkal, vagy éppen bibliai utalásokkal támasztotta alá. Ha azonban lehántjuk a tanítás, ismeretszerzés menetéről a többnyire külsőlegesen hozzátapasztott magyarázatokat, a megértés mozzanatában tárgyak és szavak párhuzamosságát fedezhetjük fel. Szerinte akkor értette meg a növendék az ismeretanyagot, ha a bemutatott tárgyak, képek, jelenségek elnyerték a helyes nyelvi formájukat, megfelelő szavak kapcsolódnak hozzájuk. A növendék megértette a tapasztalt tényanyagot, ha szavakba tudja önteni mondanivalóját. Kétségtelen, hogy bizonyos fokú elvonás, általánosítás ezen összekapcsolásban is megmutatkozik. Hiba lenne azonban, ha a tel-

jes megértést, annak valamennyi tényezőjét belemagyaráznánk ezen mozzanatba. A párhuzamosság azt jelentette tehát, hogy helyes szavak kapcsolódtak a tárgyakhoz, s így a szavak a tárgyak hű tükörképeivé váltak. Megértette a növendék az ismeretanyagot, mert helyes formában tudta azt kifejezni, szemben a verbális tanulás általa elítélt módjával, midőn a szavak üres héjak voltak csupán, mert tartalmuk hiányzott, s a tanulók nem értették meg az általuk használt kifejezéseket, fogalmakat.

A megértés mozzanatának általunk adott értelmezését az a tény is igazolja, hogy Comenius mindig az érzékszerv, nyelv és kéz hármas egységét hangsúlyozta. Tartalmi és sorrendi szempontból mindez az oktatási folyamat szakaszait követi párhuzamos menetben.

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy Comenius didaktikájában a megértés mozzanata az elvont, általánosított megismerésnek csupán csiráját tartalmazza, amennyiben a tények és nyelvi forma párhuzamos megfelelését hangoztatta. A megértés ezen formájában a harmadik mozzanathoz, és a gyakorláshoz vezet el.

c) A gyakorlás

A gyakorlás, az ismeretek rögzítésének mozzanata úgy jelentkezik Comenius didaktikájában, mint a bemutatott és megértett, tehát nyelvi formában is kifejezett ismeretanyag bevése. Tévedés lenne, ha ezen mozzanatnál azonossági jelet tennénk Comenius értelmezése és a tudományos didaktika álláspontja között. Az ő felfogásmódjának mechanikus jellege itt is megmutatkozik.

A gyakorlás bevéseinek utánzó sorozatában merül ki, alkotó, gondolkodtató feladatmegoldást csak a példák másolásának, kismérvű változtatásának mértékéig alkalmazott. A gyakorlás, rögzítés nem is érthette el célját, mivel a tanulók ismeretei lényegében a tapasztalatszerzés fokán megtapadtak, a tényekhez nem járultak a belőlük fakadó általánosítások, elvonások, következtetések. Nem fejlődött kellő mértékben a növendékek értelme, ítélőképessége.

Comenius az oktatási folyamat leegyszerűsített mozzanatait mozaikszzerűen építette egymáshoz. A szilárd ismeretek alkotó formája Comenius didaktikai utasításai nyomán nem jöhetett létre teljesen a növendékekben, mert csupán érintkezésbe jutottak a tapasztalt tényekkel, azok elemzése, fogalmi síkra vetítése lényegében hiányzott.

d) Az alkalmazás

Az alkalmazás, az ismeretek gyakorlati felhasználásának követelménye határozottan jelentkezik Comenius didaktikájában. Megkívánta, hogy a tanító az élethez szükséges ismereteket olyan módon adja át a növendéknek, hogy annak hasznát is vehesse. A polgári átalakulás szükségképpen megkívánta, hogy a tanulók reális ismereteiket a termelés különböző ágaiban, iparban, kereskedelemben, az élet minden területén hasznosítani tudják.

Comenius az ismeretek próbakövének tekintette a gyakorlati alkalmazást. Ennek szükségszerű velejárója volt az is, hogy a növendék átadja ismer-

reteit, hogy minél szélesebb körre terjedjen szét a tudás. Comenius utilitarizmusa a maga korában haladó nézetet tükrözött. A gyakorlati haszon, a dolgok felhasználása, az ismeretnyújtás, az oktatás végső célja. »Mit jelent a dolgok felhasználása? Alkalmazni a dolgok ismeretét és megértését az életben hasznos valamely célra, hogy semmilyen ismeret és megértés ne legyen felesleges« [45].

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Comenius elsőnek boncolgatta az oktatási folyamat menetét, mint az ismeretszerzés útjának szakaszait. Eljutott a közvetlen tapasztalat jelentőségének lényegében helyes értelmezéséhez, de ismeretelméleti felfogásának korlátait nem tudta meghaladni. A további szakaszokban nem tudott a tények általánosításáig, törvényszerűségek levonásáig, általában a fogalmi síkra következetesen eljutni. A második szakasz, a megértés elsősorban a tárgyak felismerését jelentette számára, s azt a képességet, hogy a növendék eljut a tárgyak nyelvi megfelelőjéhez. Az oksági kapcsolat igénye felmerült ugyan nála, de ezt következetesen nem érvényesítette didaktikai felfogásmódjában. A gyakorlás, rögzítés, elsősorban az utánczás, tanulói mechanikus bevésést jelentette, míg az alkalmazás mozzanatában már azt az igényt vetette fel, hogy a tanuló képes legyen ismereteit a gyakorlati életben felhasználni.

Az általánosítás korlátozott értelmezése, az elvonás, analízis, szintézis szerepének elhanyagolása, illetőleg fel nem ismerése visszaható érvénnyel kissé elszíntelenítette a lényegében helyesen felfogott első mozzanatot, a közvetlen szemlélet fokát. Ez a tapasztalat ugyanis korlátolt érvényű maradt, nem jutott el a bizonyított ismeretekig. A gyermek tehát reális tapasztalatokat kapott, ezek összefüggései és a kapcsolatok bizonyítása azonban nem ezekből, hanem többnyire teleológikusan, ettől eltérő hasonlatok vagy szerzők anyagából következett. Mindez érthető Comenius világnézetének alapvető ellentmondásaiból, melyek mélyen a kor gazdasági és társadalmi gyökereiből táplálkoztak. A materiális kiindulópontot ismeretelméleti korlátozottsága, továbbá vallásos szemléletmódja miatt nem vezethette következetesen végig.

Az oktatási folyamat értelmezésében értékelnünk kell Comenius haladó álláspontját, mely korlátozottságai ellenére kora viszonylatában tudományos igényű, jelentős nézet. Az oktatási folyamat egységében felismerte a tanító és tanuló szerepét, tevékenységét az ismeretek átadásában és megszerzésében, tehát a tanítás és tanulás egyes mozzanatait didaktikai elveiben, módszereiben szerves rendszerben mutatkoznak.

Az oktatás célkitűzése

Az iskolai oktatás célkitűzését Comenius az oktató-nevelő munka egységében vizsgálta. A skolasztikus iskolák a túlvilági élet számára akarták az ifjúságot előkészíteni, s ebből kifolyólag tananyaguk elsősorban a biblia, és az ehhez kapcsolódó dogmatikus tantételek, az oktatás közvetlen feladata pedig ezeknek verbális, beemlékezés után való megtanulása volt. Ezzel szemben Comenius panszofisztikus iskolájának tananyaga elsősorban a természeti valóság, irodalom és csupán járulékos része a biblikus elem.

Az oktató-nevelő munka elé állított célokban sajátos ellentmondás tükröződik; a polgári haladó érdek, mely demokratikus és az élet realitása felé

mutat, másrészt pedig a visszahúzó transzcendens tényező, mely ezzel homlokegyenest ellenkezően eltávolít a valóságtól. Az oktató-nevelő munka kettős célkitűzése alapján Comenius elő akarja készíteni a növendékeket az evilági és a túlvilági életre egyaránt. Az előbbi célt szolgálja a képzettség megszerzése, melyet tág értelemben használ: »A képzettségen értjük minden dolog, mesterség és nyelv megismerését« [46]. Mindehhez hozzájárul az erényesség, vagyis a jó erkölcsök és vallásos érzület, a jámborság kifejelesztése.

A *transzcendens és reális célok kettősségét úgy foghatjuk fel, mint távolabbi és közelebbi célok egymásmellettségét*. A vallásos-idealista ember transzcendens céljai szolgálatában áll az oktatás végső fokon, de közvetlenül, mint közeli célok jelentkeznek elsősorban a reális ismeretek, készségek, vagyis a polgári életforma tapasztalatokon nyugvó tananyag elsajátítása. A közeli célok megvalósítása mintegy hidat jelent nála a távoli célok felé.

Az oktatás távolabbi és közelebbi céljának összefonódását jól szemlélteti Comenius következő meghatározása: Az oktatás során a gyermeknek »képpessé kell válnia arra, hogy mindent kormányozni tudjon, melynek birtoklására ígéretet kapott (Genezis I. 28); arra teremtetett, hogy értelmesen kormányozza saját magát, ésszerűen cselekedjék esze és szabad akarata alapján, okosan, kiegyensúlyozottan és illedelmesen éljen felebarátaival kölcsönös megértésben, s végül hogy tisztán járuljon az Úr elé s a legnagyobb jutalmat éppen tőle várja« [47].

A transzcendens célok korántsem teszik irreálissá Comenius oktatásának reális célkitűzéseit, a közelebbi célokat és feladatokat. Az oktatás egésze híven követte a polgári társadalom kapitalista gazdasági rendjének szükségleteit. A hittételek kötelező tanulmányozása mellett az ipar, kereskedelem, utazás, termelési formák, foglalkozási ágak megismerése a tanulmányok fontos feladata, hasznos célkitűzése. Olyan iskolákat akart létesíteni, melyeket »a természet szükségletei mozgatnak és töltenek be«. Ebben az értelmezésben a természet szó nem csupán a szoros értelmét fedi, hanem mindazt az evilági szükséges ismeretet, mely a polgári ember életéhez, boldogulásához szükséges. Ezekben az iskolákban az oktatói munkának el kell érnie; hogy a növendékek világosan lássák és megértsék magukat a dolgokat, tényeket, a természet jelenségeit, a környező élet, társadalom, termelési rend egészét; mindezt pedig a természeti jelenségek sokrétű változatosságában, s a jelenségek s ennek nyomán ismeretek hasznának felfedésével kell a tanulók elé tárni, hogy megértse a hasonló jelenségeket, s az ismeretek felhasználásában, alkalmazásában előrelátó legyen [48].

Az oktatás ezen közvetlen célja teszi indokolttá a tananyag életszerűségét és hasznosságát. Oktatási cél, tananyag és módszer a legszorosabb egységben mutatkozik, s mindvégig kimutathatóan érvényesül Comenius didaktikájának rendszerében.

A megváltozott tananyaghoz mérten az iskola előtt álló oktatási célok és feladatok is merőben újak. Az új iskola »Universalis Sapientiae Schola« [49], máskor meg »Humanitatis officina et Vitae praeludium« [50], ahol »omnes ad omnia omnimodo«, azaz mindenki mindenben és minden téren kiművelődhet. Ez a sokoldalú képzettségi igény megmutatkozott abban is, hogy az értelmi, erkölcsi ismeretek mellett az esztétikai, technikai és testi képzés létjogosultságát is igazolta, s mindennek helyet biztosított iskolaszervezetei-

ben, tankönyveiben egyaránt. Iványi szerint Comenius célja »bizonyos határozott pályára való előkészítés volt«. Ez tévedés, mert az embernek emberré való formálásának igényén sokoldalú, enciklopédikus ismereteket értett, amelynek nyomán alkalmassá lesz a zifjú a választott pálya gyakorlati betöltésére. Mai értelemben vett szakszerű képzés nála csupán felső fokon különült el [51].

A panszofikus iskola feladata az ész, kéz és nyelv kiművelése reális művelődési anyagon. Az érzékszervi és értelmi képzés szorosan egybekapcsolódik: »Az iskola célja lesz az érzékszervek által összegyűjtött művelődési anyagot határozott formákba önteni, hogy az értelem teljesebben és világosabban használhassa fel; hisz az embernek az állat fölé emelkedése az értelemtől függ« [52]. Az oktatás akkor eredményez igazi tudást, ha nem csupán elméleti ismereteket nyújt, hanem ezzel szoros kapcsolatban gyakorlatit is. Az igazi tudás abban rejlik, hogy ha valamit elgondolunk, szavakban ki is tudjuk fejezni és végre is tudjuk azt hajtani. Éppen ezért — hangsúlyozza a Scholae Pansophicae delineatio-ban — az ismernivalókat három szemmel láthatjuk meg: az érzékek, az ész és a hit szemével, amelyhez hozzájárul a műszerek műszere: a kéz és a nyelv. Oktatásunknak tehát az a feladata, hogy mindezt kifejllessze a növendékekben, mert valamennyi tevékenységünk az ész, akarat, mozgató erő és beszédre korlátozódik, melyeknek fő székhelye az agyvelő, szív, kéz és a nyelv [53].

A sárospataki panszofikus iskolát elé is ezen hármas feladatot állította. Az Illustris Patakinæ scholæ idea-ban, első itteni tervezetében azt sürgette, hogy mindenki csiszolja elméjét, tisztítsa szívét, tökéletesítse kezét, nyelvét ékesszólásra képezze, egyszóval módszerével arra törekszik, hogy »az egész embert emberiségre formálja« [54]. Felfogása mellett következetesen megmaradt, s búcsúbeszédében is örökségképpen hagyta a sárospataki iskolára: »a cél hathatósan előmozdítani az ismeretszerzésben a teljes, szilárd, tisztta és rendezett gondolkodást, cselekvésben az ügyességet s a gondolatok közlésében való ékesszólást« [55]. Ez a megállapítása ma sem vesztett jelentőségéből.

Az oktató-nevelő munka hatófoka

Comenius az egyetemes tudás elsajátításától azt várta, hogy általa a világ valamennyi népe boldog lesz. A tudás a természet fölötti uralom alapvető biztosítója, egyben annak is feltétele, hogy az ember saját természetén is uralkodjék. Ebben az összefüggésben az oktatás kettős ismerethez juttatja el az embert: az evilági élethez, valamint a túlvilági boldogsághoz szükséges tudásanyaghoz. Az ember így lesz bölcs, felismeri helyzetét és célját, s ennek alapján tudása, hite erkölcsös élethez is elvezeti. Comenius vallotta: a helyes út felismerése egyúttal annak követését is jelenti. Ennélfogva arra a következtetésre jutott el, hogy ha az egész emberiség elsajátítja a panszofikus bölcsességet, az enciklopédikus tudást, akkor eljut az egyetemes jóléthez, minden nép, vallás, társadalmi osztály megbékéléséhez, azaz az egyetemes harmóniához.

A mindenkire kiterjedő oktatás Comenius szerint az egyetemes jólét és boldogság biztosítója. Az iskola demokratizálódásának követelménye, a mű-

velődéshez való jog és iskoláztatás széleskörű biztosítása szinte valamennyi utopisztikus elméletnek tartozéka. Comenius forrásai közül különösen kidom-
borodik ez Morus: Utópia, Andreae: Christianopolis, Bacon: Nova
Atlantis, Hartlib: Macaria, Campanella: Civitas solis c. munkák-
ban [56]. Arra kell tehát törekedni, hogy mindenki oktatásban részesüljön,
egyetemes tudásra tegyen szert, felismerje a természet és saját emberi ter-
mészetének törvényszerűségeit, legyőzze mind a két értelemben vett »termé-
szetet«, s eljusson a teljes harmóniáig.

Comenius éppen ezért kivétel nélkül mindenki-re ki akarta terjeszteni az
oktatást; a feudális megkötöttséggel szemben polgári, haladó ideológiát val-
lott: mindenkit oktatásban kell és lehet részesíteni. Ezen követelmény részint
társadalmi, politikai előfeltételek, részint pedig lélektani indokok mérlegelését
tették számára szükségessé.

A gyermeket a tanítás vértézi fel a szükséges ismeretekkel, itt készül fel
pályájára, hivatására. Érthető, hogy Comenius olyan nagy jelentőséget tulaj-
donított a didaktikának, hiszen közvetlenül az oktatáson keresztül az ifjúság
már csírájában panszofikus nézeteinek megfelelő, enciklopedikus tudásanyag-
hoz jutott. Az ifjúság az élethez szükséges ismereteket sajátítja el az iskolá-
ban, tehát mindazt, amire a kialakuló polgári társadalomnak szüksége van:
a termelés, munka, emberi tevékenységi formákat. Az iskola és az itt szer-
zett tudás nagy érték, erő: mert — mint Bacon kifejtette — »egyedül a
mesterségek és tudományok adnak hatalmat az ember kezébe a valóság fö-
lött« [57].

Az öröklés és tanulás kérdéséről vallott álláspontja élesen rávilágít Co-
menius demokratikus nézőpontjára is. Mindenki-vel — értsd itt az elnyomot-
takat is! — veleszületik a tanulási hajlam és rátermettség. Másrészt ez a
lehetőség csak feltétel és ismét mindenki számára feltétel ahhoz, hogy em-
berré váljék. Ennélfogva senkit sem szabad kirekeszteni a tanulás lehetősé-
géből, az oktatásnak egyetemes hatóerejűnek kell lennie. Érdeke ez a társa-
dalomnak, mert a jó iparos, kereskedő, földműves teremti meg a lehetőségét
munkamegosztással, s így egyre nagyobb termelési eredménnyel annak, hogy
a társadalom vezetői is jól éljenek, részesüljenek minél nagyobb mértékben a
termelt javakban. A tanult, képzett, mesterségekhez értő ember a teljes értékű
ember — vallotta Comenius. Oktatás nélkül azonban mindez nem érhető el.
»Senki se gondolja, hogy igaz ember lehet tanulás nélkül, ellenben mind-
azon dolgokra vonatkozólag felvilágosítást kell kapnia, amelyek emberré te-
szik [58].

A középkori oktatás feudális gazdasági és társadalmi rendje szűk keretek
közé szorította az oktatást. A születési, vagyoni előítéletek döntő mértékben
megszabták a tanulás lehetőségét. A bontakozó kapitalizmus feltörekvő pol-
gárságának alapvető érdeke volt, hogy szétfeszítse ezen a téren is a rendi
köteléket, s gyermekei számára megnyissa a tanulás lehetőségét.

*Comenius az oktatást mindenki-re ki akarta terjeszteni, s ezzel a polgári
és demokratikus törekvésével a kor alapvető szükségleteit akarta kielégíteni
a művelődés terén. Egész oktatástana, tartalmi és módszeres felfogásmódja
a régi, meghaladott, skolasztikus nézetek elleni harcban született meg, de
különösen élesen mutatkozott ez meg az oktatás egyetemességéről vallott
nézeteiben. Világosan leszögezte és bebizonyította, hogy mindeddig hiányoz-*

tak a rendeltetésüknek megfelelő iskolák, »ahol mindenkit mindenre egyaránt tanítanak«. Keserűen panaszkolta, hogy sok helyütt még az iskola alapjait sem rakták le s ahol iskola van is, nem közös az mindenki számára, s olyan drága, hogy csupán a vagyonosok gyermekei látogathatják. Ha jó volt ez annak a régi társadalomnak, melynek egész erkölcsi és társadalmi rendjét, tudományát Comenius alapvetően elítélte, nem lehetett jó annak az új társadalmi, erkölcsi, s tudományosan is megújuló társadalomnak, melyért Comenius hol utópisztikusan, hol reálisan harcolt.

Comenius polgári jogokért és így az egyetemes művelődés biztosításaért küzdött a 17. század ellentmondásokkal telített légkörében. Ez a forradalmi korszak új gazdasági és társadalmi rendet követelt, politikai küzdelmeiben a régi gazdasági alapot a feltörő polgárság új művelődési igénye is rombolni törekedett. A termelési viszonyok, a gazdasági alap mindjobban elhagyja a feudalizmus kezdetleges rendjét, s a tőkés gazdálkodás csirái bontakoznak ki. »A tőkés társadalom gazdasági struktúrája a hűbéri társadalom gazdasági struktúrájából jött létre. Előbbinek alkotóelemeit utóbbinak a felbomlása tette szabaddá« [59].

A változás azonban nem mechanikusan és azonnal megy végbe, de kétségtelen, hogy nyomon követi a gazdasági alap megváltozását a felépítmény megváltozása. Ezért kísértének a polgárosodás vajúdó korszakában a dogmatikus pedagógiai módszerek, a skolasztikus művelődési eszmék és iskolák. Comenius ezen a területen világosan az új mellé szegődik és ezzel a régi rombolását tudatosan előidézi. Ő sem marad azonban teljesen mentes a régi hatásoktól, de ezek aránytalanul kis helyet foglalnak el forradalmi reformtörekvéseivel szemben és alig akadályozzák merész terveit. Kétségtelen, hogy működésével, pedagógiai nézeteivel ő is hozzájárul a régi feudális alap rombolásához és az új polgári vívmányok megteremtéséhez [60].

Ez az egyre szélesedő bázist igénylő ideológia két részből tevődött össze: vallásos eszmék új köntösben, a politikai formában való jelentkezéséből, s a merőben új, régivel szembehelyezkedő filozófiából, és természettudományból. Comenius tehát mások, az új rend építői számára szabott eszméket, alapjában polgári gondolatokat akart meghonosítani szélesen körvonalazott iskolai hálózat kiépítésével. Felismerte az iskolának hatalmas politikai, társadalmat formáló erejét, s reá akarta bízni világmegváltó terveinek hordozását, ifjúságba oltását. Ez a *szélesen értelmezett iskolai oktatás tehát egyenes támadást jelentett a letűnő feudális rend művelődési és egyben társadalmi egyeduralmával szemben*; ha következetesen nem is mondotta ki, de oktatási nézeteivel legalábbis egyenrangú fél gyanánt felemelni törekedett az iparosok, kereskedők, polgárok gyermekeit a nemesek, a szegényeket a gazdagok, műveletlen nemzeteket a műveltek mellé.

A mindenki számára elérhető egységes és általános alapoktatás gyökerében hordozta a cseh szekták taborita forradalmi hagyományait, a népek közti egyenlőség gondolatát, s az osztálykülönbségek s az ebből fakadó igazságtalanságok elsimitásának szándékát. Bizonyára fontos indítóerőt képezett ez a hatás is ahhoz, hogy éppen Comenius valósította meg tudatosan és következetesen, a kor követelményeinek megfelelően eltervezte és megindokolta a mindenkire kiterjedő általános alapműveltséget nyújtó egységes iskolát. Ezzel Comenius a maga területén, az oktatásban világnézeti korlátozott-

sága ellenére is felsorakozott a kor tudományos előítéleteivel merészen szembenálló forradalmárok, természettudósok mellé. Éppen ezért része volt abban az ideológiai küzdelemben, melyről Engels kimutatta, hogy hozzájárultak a feudális osztálytársadalom megtöréséhez. Engels a modern nemzeteket és a modern polgári társadalom kifejlődésével járó küzdelmet nem csupán a feudális nemesség hatalmának megtörésében látta, hanem egyúttal ennek kulturális vonatkozásait is feltárta A természet dialektikája c. munkájában. (A feudális főurakkal szövetkezett egyház szervezett diktatúráját megtörték és ezzel hatalmas kulturális forradalom is kezdetét vette. »Ez volt a legnagyobb haladó irányú forradalom, melyet az emberiség eddig átélt« — írja Engels [61]. Ez volt az a kor, amely előkészítette a későbbi időszak materializmusát, a tudományos felfedezések és utazások lendítették fel a természet-tudományt.) Kitágul az emberek látóköre. A könyvnyomtatás révén országok közt szállnak a gondolatok. Ez a kor (írja Engels) a sokoldalú tehetségek, Leonardo da Vinci, Dürer, Luther, Giordano Bruno, Copernicus ideje. A kialakuló polgárság életszükséglete az új tudomány és az új iskola. (Társadalmi szempontból a nemesi önkénnyel szemben a királyi hatalom megerősítésében keres menedéket. A feudális nemesség hatalmát a feltörekvő polgárság és paraszti, helyenkint kismemesi erők fenyegetik. A polgárság, a központi, királyi hatalom megteremtésében látja sorsának javulását az önkényeskedő feudális főnemességekkel szemben. Az újkor kezdetén a feltörekvő burzsoázia minden téren a haladás fáklyavivője. A központosított monarchiát a legtöbb európai országban a polgárság támogatta, s ennek következtében lett abszolút uralommá. A nemesség támogatja a polgárságot pénzügyi téren, hogy a főurakkal szemben hatalmat nyerjen, egyben azonban erősen ki is használja. A polgárság egyedül még nem érez elég erőt ahhoz, hogy a nemesség ellen is megszilárdítsa hatalmát. Fejlett országokban a polgári forradalom néhány vonása felismerhető már az abszolút hatalommal szemben. Például a reformációban, a 16. század parasztháborúiban, vagy Hollandiában a széles nemzeti mozgalommá nőtt küzdelem a spanyol abszolutizmussal szemben egyenesen polgári forradalomra fejlődött.)

Comenius nem jut el addig — s ezt nem írhatjuk rovására —, hogy a feudális társadalom elemzése után nyíltan kimondja annak igazságtalan voltát, s harcot indítson ellene. Külsőleg azt látjuk, hogy feltételezi ennek kerekeit, az egyházi és állami fennhatóságot és függőséget. Valójában azonban minden tette, írása, reformja, alapjában ingatja meg a feudális ideológia merev, haladásellenes nézeteit. Éppen ezért azt mondhatjuk, hogy haladó nézetei merészen mutatnak utat távoli századok felé.

Az új termelési rendhez új tudományra és technikára van szüksége, szabad gondolataihoz pedig a régivel szembenálló ismeretekre és bölcséletre, melyeknek hordozója az új iskola. Ahogyan a polgárság be akar törni a társadalmi élet politikai irányításába, helyet követel a gazdasági élet területén, ugyanúgy jogot formál az iskolára mind annak általános jellegére, mind pedig a szükségleteihez kapott tananyag bevezetésére. Ennek az igénynek a szűk körbe szorított élettelen tananyagot és módszert követő iskola már nem felelhetett meg.

Comenius nézeteiben a leghaladóbb, legmerészebb és legforradalmibb gondolatok keverednek, elavult, naív, ósdi nézetekkel. Ez nem csodálatos.

A 16—17. században a korhadtt feudális társadalom dűledező romjain már a korai kapitalizmus bontakozik. A feudalizmus előítéletei és kiváltságai fojtogatják a fel-feltörekvő polgári elemeket és a kibontakozó polgárság elég gazdasági erőt és forradalmi lendületet érez magában ahhoz, hogy lefeszítse testéről a rozsdás bilincseket.

Ebben az ellentmondásokkal telített légkörben nemcsak az alap, hanem a felépítmény, a társadalmi tudat különböző formái, az intézmények, a gondolatok is telítve vannak ellentmondásokkal.

A feudalizmus gazdasági rendjét, termelési módját, eszközeit, a fejlettebb tőkés rend alapvetően új gazdasági struktúrája meghaladottá tette. Ismeretes, hogy a régi jobbágyságból a majdan városokat alkotó polgárság éppen tudása, szakismerete és így nagyobb termelési lehetősége által szakadt ki. Elég, ha csak az Orbis Pictus által felsorolt foglalkozási ágakra gondolunk. Mennyi új ismeret válik egyszerre szükségessé, s nincsen olyan foglalkozási ág, tehát olyan ember, aki nélkülözhetné a tudást, kinek ne lenne szüksége iskolai oktatásra.

Comenius a bontakozó kapitalizmus fejlettebb termelési rendjéhez szükséges előfeltételt, korigényt fejezte ki azzal a követelményével, hogy mindenki számára biztosítani kell az oktatás lehetőségét.

A széles körre kiterjedő oktatás igényét Comenius sajátos társadalmi, származási helyzetével örökölte. Ez két formában nyilvánult meg:

- a) A cseh testvérek szektájának demokratikus iskolai hagyományaiban.
- b) Az iskola a számkivetésben összetartó erőt képviselt. (Comenius didaktikai munkássága érthető módon mindvégig a cseh nép felemelkedését szolgálta.)

A polgári ideológia új formában tükrözi a régi alap sajátos felépítményét, a vallást is. A feudalizmus keretei közepette a nagybirtok közös érdeke a hatalom gyakorlásában is szövetségest talált a főurak és a főpapok között. A vallás a társadalmi helyzet ideológiai védelmét és konstruktív kötöttségét is szolgálta. A szekták vallás terén megmutatkozó újító törekvéseikkel kétségtelenül az ideológián keresztül is rombolták a feudális rendet, előkészítették a talajt a polgári átalakulás számára. A cseh testvérek szövetsége a huszita mozgalom baloldali szárnyának, a vagyonszövetségben élő taboritáknak hagyományait ápolta. Ezek a hagyományok az oktatás széleskörű demokratizálódását tükrözték. A cseh testvérek vallási szembenállása a főpapokkal társadalmi tett, egyben ideológiai harc is volt. A polgári társadalom magasabb gazdasági szintjéhez általános és mindenkire kiterjedő oktatás vált szükségessé. Mindez a harc még külön színeződést is kapott azáltal, hogy a cseh főpapok az idegen hatalmi tényezőkkel a Habsburg-főurakkal szövetségben egyúttal a nemzeti érdekekkel állottak szemben, a cseh népi törekvések tehát egyben gazdasági-társadalmi, politikai és művelődéspolitikai törekvések voltak.

Comeniusban éltek ezek a hagyományok és élmények, hatások, melyek nyomán mindenkire ki akarta terjeszteni az oktatás lehetőségét; minden nép számára anyanyelvi iskolák felállításának jogát is követelte. Törekvései (polgári) demokratikus (és egyben hazafiúi), és nemzeti gondolatot tükröztek. A cseh testvérek szektájába tartozott, ahol élénken éltek a demokratikus hagyományok.

Engels megállapítja, hogy ebben a korban a vallási, elsősorban pedig a szektás mozgalmak szembenállást jelentettek a feudalizmus kötöttségeivel és melegágyai voltak a demokratikus, népi jogokért küzdő harcoknak. »A feudalizmussal való forradalmi szembenállás az egész középkoron végighúzódik. Az idők változásai szerint majd misztika, majd nyílt eretnokség, majd pedig fegyveres felkelés formájában bukkann fel« [62]. Comenist származása, helyzeti élménye természetesen sodorta a demokratikus haladás felé.

Bizonyára már szüleitől ilyen nevelést kaphatott. Apja iparos ember volt, a cseh testvérek közösségében. A táboríták maradványai, a cseh testvérek, a XV. század elején a huszita nemzeti-vallásos irányú mozgalom plebejusi ágát képviselték, a határozott forradalmi irányt a mérsékeltebb, tisztán vallási irányú utraquistákkal szemben. (Husz János bukása után a birodalmi és egyházi nyomással szemben határozott ellenforradalmi erő bukkant fel a cseh testvérek szektájában.) A Csehország ellen elkövetett erőszakos politika »az egyházi javak elkobzásán és fosztogatásán keresztül a tulajdon és a társadalom hagyományos rendjének megdöntéséhez vezetett. Elérkezett az idő a kommunista szekták számára. Nyíltan emelték fel fejüket.« [63]. A demokratikus törekvések, az egyenlőség és testvériség gondolata forradalmi lendületet adott ennek a szektának. *Frumov* megállapítása szerint: a cseh testvérek »olyan társadalomról álmodoztak, amelyben mindenki egyenlő, mint a testvérek, és amelyben minden közös lesz: saját körükön belül megvalósították a vagyonközösséget« [64]. Vagyonközösségük később felbomlott. Ez a szekta az egész emberiség békés egyesítését és testvéri közösségét akarta megvalósítani. Egyszerűség, alázat és szegénység jellemezte és acélozta meg őket. Himnuszuk is így kezdődik: »Sem gazdagság, sem pompa, és szépség nem ad boldogságot...« [65]. Rájuk vonatkoztatja Engels »A német parasztháború« c. munkájában, hogy az őskeresztény alkotmány visszaállítását követelték, s a polgári világ vezető-elvéül is ezt akarták elismertetni. »Isten gyermekeinek egyenlőségéből« következtetéseket vont le a polgári egyenlőségre, sőt részben a vagyonegyenlőségre nézve is« [66]. Erről tanúskodik Hartlibnak 1659. július 20-án Worthingtonhoz intézett levele is, amelyben elküldi Comenius angolra fordított beszámolóját a cseh testvérek életéről. Comenius már a számkivetésből ír a magyarországi és erdélyi telepekről. Minden család szövetségben él egymással, mégpedig békés »nem fegyveres« szövetségben. Nagy részük iparral keresi kenyerét, de munka- és vagyonközösségben élnek. Konyhájuk is közös [67].

A cseh testvérek közössége a legrégibb időtől fogva nagy gondot fordított a gyermeknevelésre. A száműzetés idején is kitűnt ez és nem véletlen, hogy Comenius az anyanyelv ápolásában és a helyes pedagógiai módszerekben látta azt az eszközt, melynek segítségével az ifjúságot, a cseh nép szellemi kincsét minden diaszpórán keresztül át lehet menteni a majdan boldog haza számára. Az ő iskolaigényük nyilvánvalóan elsősorban az elemi fokú iskolahálózat kiszélesítését kívánta meg [68]. Ezért állította fel Comenius azt a követelményt, hogy még a legkisebb helyen is állítsanak fel népiskolát.

Nyilvánvaló, hogy a feudalizmus bilincseit széttörni akaró polgárság is a széles népoktatás igényét megvalósító iskolát követelte. A latin iskola

elsősorban a birtokos elnyomó osztály számára volt hozzáférhető, Comenius nagyon bántotta és felháborította az a tény, hogy az iskolák kapui szinte kizárólag a birtokos osztály gyermekei előtt nyílnak meg és a nép tehetséges gyermekei elkallódnak. Ezért akarta mindenki számára hozzáférhetővé tenni az iskolát. Jellemző, hogy ebben a korban még viszonylagosan is igen kevés népiskolát találunk, de szinte minden városnak megvolt a maga latin iskolája [69].

A cseh testvérek száműzetésük idején közügynek tekintették a gyermekek nevelését, és kiváló pedagógusok hírében állottak. Az egyidejű pedagógiai felfogástól eltérően nem alkalmaztak erőszakot és kényszert. Nehéz körülmények között előre látták annak szükségességét, hogy minden fiatal a korabeli egyoldalú elméleti kiképzéssel ellentétben, valamilyen mesterséget is elsajátítson. Láthatjuk, hogy a cseh testvérek demokratikus hagyományainak hatása és mélyes hazaszeretete befolyásolta Comeniusnak a közoktatásról való felfogásmódját.

Comenius idealista szemléletmódjának megfelelően úgy vélte, hogy a társadalmi, gazdasági, és politikai alakulás nem előfeltétel, hanem következménye a tudatformák alakulásának. Ennélfogva vallotta, hogy az iskolák megreformálása szükségképpen maga után vonja a társadalmi rend, az egész világ egyetemes megújulását, megreformálását. Ebből következően úgy vélte, hogy ha mindenütt iskolák lesznek, s mindenki hozzáfér az oktatás előnyeéhez, megoldódik a társadalom valamennyi problémája, s itt is egyetemes harmónia jön létre.

A társadalom vezetésének előfeltétele: a bölcsesség. Ennek megszerzése nyújt lehetőséget ahhoz, hogy bárki felemelkedjék; önmaga a gazdaság és előkelőség nem teszi alkalmassá az egyént a vezetésre. Éles és határozott véleménye: »A gazdagok bölcsessége nélkül mi mások, mint korpával hízalt disznók? A szegények igazi elnyomása a kultúra megvonása, mely állati, páriasorba taszítja őket. »A szegények tárgyismeret nélkül mi egyebek, mint teherhordásra ítélt szamarak?« (70]. A tudás, bölcsesség adja meg Comenius szerint a magasabbrendűség, felemelkedés és vezetőképeség alapját, egyben az egész társadalom haladásának biztosítékát. Egyértelműen igazolja állításunkat Comenius alábbi kijelentése: »...egyik ember annyi-val különb a többinél, amennyivel képzetebb azoknál« [71]. Comenius tehát az oktatás általános kiterjesztésével egyúttal az egész emberi társadalom egyetemes érdekét is szolgálni kívánta.

Comenius korában haladó követelés volt a nők iskoláztatása. Ha nem is ugyanolyan képzést kívánt a lányok, mint a fiúk számára, de rájuk is kiterjesztette az oktatás által biztosított magasabb művelődési igényt. *Valamennyi és mindkét nembeli ifjúság képzését kívánta meg és tartotta szükségesnek.* Ezzel mintegy előreszaladt korának, hiszen még hosszú harcokat kellett megvívnia a polgárságnak, amíg egyik-másik országban az egyes iskolatípusokban mindkét nembeli ifjúság egyenlőségét kiharcolták, illetőleg részben megvalósították.

Comenius azt tapasztalta, hogy a műveltebb, fejlettebb országoknak magasabbfokú iskolahálózata van. Ebből arra a következtetésre jutott, hogy minél fejlettebb az iskolahálózat, annál gazdagabb az ország, s boldogabb, a nép. Comenius helyesen látta meg, hogy a gazdasági és kulturális jólét

kapcsolatban van egymással, csak a sorrendet állapította meg rosszul. Elsősorban idealista világnézet vezette. Kétségtelen azonban, hogy — s ezt éppen a *Gentis Felicitas* bizonyítja — a jobbagyság elnyomását és a törvény előtti egyenlőtlenséget találóan vélte a polgári fejlődés főakadályának, s a műveltség elterjedésének egyik feltételét látta ezeknek megszüntetésében. A gazdasági fejlettség előfeltétele annak, hogy a kultúra virágozzék. A kapitalista fejlődés magasabb szintjén álló országok, elsősorban Anglia, Hollandia fejlettebb társadalmi rendje, kultúrája, tudománya, iskolahálózata állott szemei előtt. A renaissance, a reformáció, a tudományos eredmények, felfedezések tágitják a természet reális megismerésének körét. A fejlődő ipar és kereskedelem s a tengeri felfedezések útján megnyílt új piacok, a városi polgárság politikai erejét növelik és az újkori nemzetek körvonalai bontakoznak ki [72]. A gazdasági alap forrongó változása, a társadalmi erők lendületes harca egyre jobban maga után vonzza a fölépítmény, az ideológia, az intézmények változását. Nemzeti irodalmak, renaissance-művészet, új fizikai és biológiai eredmények születnek meg és járulnak hozzá ahhoz, hogy a feudalizmus korhadt gazdasági-társadalmi rendje meginogjon, egyben pedig az új gazdasági alap, a burzsoázia tőkés rendje felépüljön. Ebben az időben alapozza meg *Harvey* a fiziológiát a vérkeringés felfedezésével, a németalföldi *Vesalius* a tudományos anatómiát építi ki boncolás útján. Erre az időre esik *Bacon* működése, s nem sokkal később *Descartes*-é. Kétségtelen, hogy ebben a küzdelemben a pápaság, a katolikus egyház szorosan összefogódzott az elnyomó Habsburg-politikával és általában minden, a régi rendet védelmező konzervatív irányzattal és erővel. A régi rend, a politikai hatalom birtokosai nem hagyták el harc nélkül állásaikat. Az ideológia frontján tudták leginkább gátolni a haladást, megkötni az újabb természettudomány és forradalmi nézetek erejét. Ilyen körülmények között egyáltalán nem csodálatos, hogy még a leghaladóbb nézetek is vallási és naiv metafizikus szemléletmóddal párosultak. Comenius úgy találta, hogy a cseh, morva, magyar, tehát a gazdaságilag elmaradottabb országok felemelkedésének előfeltétele, hogy az iskolahálózatot szélesítsék, az iskola rendjét megreformálják. Nemzeti büszkeséggel vallotta, hogy egyetlen népnél sem tehetségtelenebb a cseh vagy magyar nép, s javarészt az iskolákon múlik, hogy gazdasági és politikai elmaradottságukat is ki-
nőjjék.

Kétségtelen, hogy egy előrehaladott ideológiai forma, mint tudáthatás is elősegítheti az új gazdasági rendnek a régivel szembeni megjelenését. Comenius a szenzualista és részben racionalista nézeteken keresztül egyben eszményképet is akart vetíteni az elmaradottabb népek elé. Ez az eszménykép — miként Apáczáinál láthatjuk — közvetlenül pedagógiai köntösben jelentkezett, mert hatóereje az iskola keretén belül volt elsősorban biztosítható. (Comenius haladó bölcséleti, enciklopedikus, polgári művelődési anyagával egyúttal a kapitalista gazdasági, a polgári társadalmi rend igazolását is szolgálni kívánta.)

A mindenkire kiterjedő általános képzés egyúttal szálláscsinálójává vált a polgári eszméknek, a kapitalista gazdasági és társadalmi rendnek.

Az egyetemes oktatás igényének egyik mozgató rugója Comenius humanizmusa. Az ember által elérhető egyik legnagyobb jót a bölcsességben,

tudásban látta. Ez egyben a természet s ezen keresztül Isten megismeréséhez vezető út is, tehát szerinte akkor teszünk jót az emberiséggel, ha kivétel nélkül mindenkit elvezetünk az ismeretek egyetemességére, hogy »mindeki ember lehessen«.

Az iskolai oktatás általános bevezetése előtt nagy akadály állott: maguk az uralkodó osztályok, vagyonosak, akik az oktatás elé gazdasági nehézségeket gördítettek, hiszen a drága iskola a szegények, elnyomott helyzetben levők számára hozzáférhetetlen volt.

Comenius élesen szembehelyezkedik a feudális birtokososztály műveltségi egyeduralmával. Demokratikus felfogása rendkívül igazságtalannak tartja, egyenesen fellázad az ellen, hogy csupán (az uralkodó osztály) a gazdagok gyermekeit tanítják és hogy a nép széles tömegeit kizárják a művelődés lehetőségéből. Követeli, hogy egységes általános alpműveltséget nyújtssanak minden osztály gyermekei számára, és félreérthetetlenül ki is fejezi ezt a gondolatot: »...nemcsak a gazdag és nemes emberek gyermekeit kell iskoláztatni, hanem nemeseket és jobbágyokat, gazdagokat és szegényeket, fiúkat és leányokat, városban és községben, falun és tanyán egyaránt« [73].

Érdekes, hogy ez a Comenius, aki sokszor utópista elgondolásaival a fellegekben járt, ebben a kérdésben megsejti a társadalmi realitások törvényszerűségét. Egy mellesleg odavetett szónoki kérdés formájában beszél arról, hogy az iskolák felállításával, ha mindenkinek lesz is joga arra, hogy gyermekét iskoláztassa, vajon lesz-e hozzá lehetősége is? »Hogyan gondoskodhatunk arról, hogy a szegények gyermekei szabad időhöz jussanak a tanulás számára?« [74]. Gondos elemzéssel kimutatja, hogy ezt a követelményt az igazságtalan társadalmi rend elgáncsolja, nem biztosítja a művelődés anyagi feltételeit a szegények gyermekei számára.

Ismeretes, hogy az akkori iskolák rettenetes drágák voltak, s már ezzel is kizárták onnan a szegény gyermekeket. »A világ labirintusá«-ban panasolja, hogy a tanítás milyen költséges és »ők szegények mely sokat tartoznak adni azért a más formára való változtatásért« [75]. Ha fel is vennék a szegény gyermeket az iskolába, sem ideje, sem pénze nem lenne arra, hogy elvégezze tanulmányait. Ezek az iskolák a származáson kívül anyagi terhek miatt elűtik a szegény gyermekeket a továbbtanulástól. Mennyi tehetség kallódik el így — sóhajt fel. »Az iskolák... nem mindenki számára közősek, hanem csak bizonyos személyek, mégpedig a vagyonosok gyermekei számára, mivel az iskolák drágák, csak véletlen eset, ha valakinek szánalma folytán is bebocsátják a szegény gyermekeket. Ilyen körülmények között bizonyára sok kiváló képességű ember kallódik el a közügyek és az egyház számára« [76]. Ezért már a sárospataki panszofikus iskola tervezésében azt kívánta, hogy menzát állítsanak fel a szegények, elsősorban az üldözött cseh testvérek gyermekei számára. Az iskolával szorosan egybekötött kollégiumban tervezete szerint »minden tanulmánygó nemes és plebejus együtt lakik« [77].

Mint általában több alkalommal, az egyetemes oktatás eltervezésénél is hangsúlyozta, hogy reformjai a társadalmi előítéletekbe és maradiságba ütköznek. Éles szemével meglátta, hogy nem érdeke a konzervatív főnemeseknek s általában az elnyomó osztályoknak a mindenkire kiterjesztett is-

kola megteremtése. Féltik uralmi helyzetüket, s azt, hogy a feltörő osztály gyermekei majdan kiszorítják az ő gyermeküket a vezetésből. A tudás mindíg a haladás fegyvere volt, minden társadalomban a felemelkedés fontos feltétele. Ezért számolt Comenius is azzal, hogy reformjai beleütköznek a konzervatív (elnyomó) osztályok ellenállásába, félnek attól, hogyha mesteremberek, sőt parasztok is tanulnak, elgondolkodnak sorsuk felett és cselekedni fognak. Nem csoda, hogyha a konzervatív főnemesség félt attól, hogy felvilágosítják az elnyomott osztályokat, ha »minden mesterember, minden parasztgyerek, minden teherhordó« tanul, gondolkodni fog és tisztában lesz cselekvésének céljával [78]. Comenius Pansophiájában is az emberek egyenlőségét hirdeti, nemzetiségre, osztályra, vallásra való tekintet nélkül. Ennek egyenes következménye az, hogy pedagógiájában az általános művelődés igényét hirdeti.

Az oktató-nevelő munka hatófokát tehát Comenius szélesen értelmezte. Demokratikus nézőpontja szerint az alapvető ismereteket gazdagnak, szegénynek, nemesnek és nem nemesnek, mindkét nemű ifjúságnak meg kell szereznie, illetőleg a társadalom kötelessége, hogy ennek feltételeit megteremtse. Mindenkinek oktatásban kell részesülnie, mert ez egyben a népek közötti közeledés, egyenjogúság, szabadság, világbéke és megbékélés biztosítója is. A népek és osztályok közti megbékélést hirdette, s azt vallotta, hogy az oktatás-adta tudás az egyetemes békéhez, jóléthez, és boldogsághoz vezet el az egész emberiséget. Nem ismerte fel a mozgató gazdasági-társadalmi tényezők igazi hatóerejét, s azt rendelte, hogy az oktatás által közvetített tudás minden fennálló ellentétet megbékít majd.

Ezek alapján fogalmazta meg polgári követelését: mindenkit oktatásban kell részesíteni.

II. Az öröklés és nevelhetőség kérdése

Comenius szerint szinte kivétel nélkül mindenki megvan a lehetőség, az előfeltétel is ahhoz, hogy oktatás útján tökéletesedjék. Pedagógiai optimizmusa sajátos formában közvetlenül elsősorban az oktatásra s közvetve a nevelésre vonatkozik. (A nevelési kérdések — mint azt már másutt is kimutattuk — elsősorban az oktatás köré csoportosulnak, az oktatás keretében adódnak, mint ennek előfeltétele, velejárója vagy következménye. (Éppen ezért a nevelhetőség kérdése nála elsősorban abban jelentkezik, megvan-e a szükséges feltétel ahhoz, hogy a gyermek az oktatás során egyetemes művelődésre tegyen szert. Ebben az értelemben alkalmazta közismert példáját: »Alig van annyira mocskos tükör, amely valamelyes módon ne tükrözné a képmásokat, alig annyira durva tábla, hogy arra valamit valamely módon rá ne lehetne írni.« [79]

A tükör itt képletesen az agyvelőt helyettesíti, s elsősorban az ismeretek befogadásának mozzanatára utal. Nézetünket alátámasztja a gyermek-típusokról való felfogásmódja is, ahol a gyermekek osztályozását elsősorban tanulásuk, munkához való viszonyuk, az oktatás előfeltétele alapján végzi el.

Szerinte alig van olyan megrögzött tanuló, aki nem venné szívesen az oktatást, ha az természetes, tehát megfelel a gyermek életkorának, érdeklődésének, szükségleteinek. Csak a legsúlyosabb értelmi fogyatékos gyerekekről kell szerinte lemondani, mert az ilyen nem csupán gyengeértelmű, hanem el is hárítja magától a tanítást.

Mindenki nevelhető, alig találhatunk olyan gyermeket, aki tanításra alkalmatlan — vallotta szilárd meggyőződéssel, nevelői optimizmussal. Tételét ezen esetben is a külső természet és a gyermeki természet megfigyeléséből vezette le.

Főbb bizonyító tételei:

- a) A gyermekkel magával születik a tudás iránti vágy s a jó hajlamok.
- b) A természet egésze, az élő teremtmények fejlődésükkel arányban egyre tökéletesednek.
- c) A nevelő munkája biztos módszereivel nagy hatóerejű, kétségtelen eredményre vezető.
- d) Isten mindenható, és mindentudó, ebből következik, hogy ezt oltja bele az emberbe is.

a) Az emberrel veleszületik a tudásvágy s ez munkára ösztönzi. Comenius véleménye szerint korai gyermekkortól életünk végéig elkísér bennünket a munkálkodás vágya és ez egyben a tudás megszerzésére is irányul. »Ki ne vágya arra, hogy valami újat halljon, lásson és cselekedjék?» [80]. Szerinte a kutatás és vitatkozás vágya egész testi-lelki berendezettségünk közvetlen függvénye. A henylés és tespedés természetellenes, ezzel szemben az emberi érzékszervek, a szem, fül, a tapintás és maga az emberi értelem mintegy állandó táplálékot keres, vonzódik a tudás felé. Comenius szemében a tanult, tudós ember érdemel a legnagyobb becsületet, őt csodálják a tudatlanok, mert bennük is van természetes óhaj a tudás iránt, ha reményüket el is vették annak megszerzésére.

b) Az egész természet rendje azt példázza, hogy minden teremtett lénynek, a természet egészének a fejlődés, növekedés, alakulás kibontakozás veleszületett tulajdonsága. A mag is magában rejti az egész fa kibontakozásának lehetőségét, a kicsi csecsemő még fejletlen értelme kibontakozik, egyre inkább magába foglalja a tudást, az ismereteket. A föld is befogad mindenfajta magot, a kert is eltűri, hogy mindenféle fűvel, virággal, fűszerrel bevessék. Csapán a kertész okossága, szorgalma kell ahhoz, hogy a kertben minden kifejlődjék. Ha az írónak, festőnek megvan a szakismereete, a tiszta táblára mindent fölrajzolhat. Ugyanígy megvan a lehetőség arra is, hogy a jó tanítási technikával rendelkező tanító a gyermeki értelemről mindent kiformáljon, mert a gyermek születésénél fogva mindenfajta tudás befogadására alkalmas. Seneca mondására hivatkozik, mely szerint minden ismeret magva bennünk rejtőzik, s Comenius szerint csak mester kell ahhoz, hogy képességeinket a homályból felhozza [81].

Ugyancsak a természetből vesz igazoló példákat arra, hogy a gyermeki lélekben végtelen lehetőség rejlik. A csecsemő lelkét maghoz vagy palántához hasonlítja. A palántában vagy a magban a növénynek vagy fának lényege benne van, bár még nem fejlődött ki; hasonlóképpen az emberben

is természetétől fogva benne rejtőzik minden ismeret csírája és »az emberbe semmi sem vihető be kívülről, hanem csupán arra van szükség, hogy feltárjuk és tovább fejlesszük azokat a sajátosságokat, amelyek kifejeetlen állapotban vannak benne« [82].

c) Az öröklés lélektani tényezőiről való felfogásmódja pozitív és ehhez kapcsolódóan a tanító munkáját derűlátóan bírálja meg, sőt egyenesen mindenhatónak tartja. Nem a hajlamok, a velük született adottságok döntik el jövőbeni sorsunkat, hanem elsősorban az, hogy a nevelő felismerte-e ezeket, s kellő tudással jóirányú fejlődésüket előmozdította-e. »Minden ember alkalmasnak születik arra, hogy tudományos ismertekre tegyen szert« [83].

Comenius a hajlamok s általában az öröklés tekintetében optimista. Azonban nem azt vallja, hogy csak jó és előnyös sajátosságok születnek a gyermekkel, csupán azt, hogy lehetőség szerint adott a jóirányú fejlődés. Minthogy mindenki törekszik a tudás, a fejlődés, a munkálkodás felé, a tanítónak az a feladata, hogy el is vezesse a növendékeket a kívánt célhoz. Enélkül nem fejlődhetik igazán emberré. Az embert elsősorban a tudás, az ismeret emeli ki az állatok közül. Megvan a lehetőség arra, hogy az oktatás az embert emberi sorba emelje fel. »Mindenkinek, aki embernek született, szüksége van tehát oktatásra, szükséges pedig azért, hogy ember legyen és ne vadállat, buta szörny, vagy tétlen fajankó« [84].

Comenius nem ismerte fel a társadalmat formáló alapvető tényezőket, és így eltúlozta az oktatás erejét, a nevelőmunka lehetőségét is. Nyilvánvaló, hogy az oktató-nevelőmunka nagy horderejű a gyermek fejlődésében, elsődleges azonban az a társadalmi, környezeti hatás, amely mellett a különböző nevelőhatás éri a növendéket. Ezért nem érthetünk egyet túlzó megállapításával: »Olyanok vagyunk egész életünkben, amilyené minket a gyermekkori nevelés tett« [85].

Az öröklés szerepének elismerése mellett tág lehetőséget lát arra, hogy a nevelő formálja a növendéket. Ezen a téren Erasmus hatása is érződik nála. Erasmus szerint a természeti hajlam és a nevelői gondoskodás együttesen vezet eredményre. A születet hajlam, a tudomány és gyakorlás egysége az oktatás sikerének feltétele. »A természeti hajlamot vezeti a tudomány, a tudományt tökéletesíti a gyakorlás« [86]. Érdekes ellentmondás mutatkozik ezen nézetében. Mindvégig a biblia álláspontját vallotta, elfogadta a bűnbeszés tanát. Ugyanakkor Comenius a gyermek közvetlen sorsának irányítását a nevelő kezébe tette le. Gondolatsora tehát a következő volt:

- a) a csecsemő születésével csak lehetőségeket hoz a világra.
- b) Az öröklött hajlamok a fejlődés során bontakoznak ki.
- c) A fejlődés helyes irányítása a nevelő kezében van.

Itt aristotelesi hatást látunk. A létezésnek szerinte különböző fokai vannak és van lehetőség szerint való lét *δύναμις ὄν* és megvalósulásban lévő lét: *ἐνεργεία ὄν*. Aistoteles szerint a csíra magában hordja a kész alakot: *τὸ σπέρμα ἔχει δύναμις τὸ εἶδος* azaz a makk magában rejti a tölgyet (lehetőség szerint). A képesség állapotából mozgás (*κίνησις*) útján haladunk a tényleges felé [87]. Ezen az alapon nevezi az embert mikrokozmosznak, amely a világnak, a makrokozmosznak lehetőségeit is csírában magában rejti.

Ez a szemléletmód bölcséleti, lélektani és pedagógiai indoklását nyújtja annak, hogy az ember születésénél fogva minden jó csiráját örökli, lehetőség szerint tehát tökéletessé válhat, ha oktatás útján elsajátítja az egyetemes tudást. Igazán emberre csakis a tudás útján válhatik. Az oktatás lehetősége éppen ezért mindenkire kiterjedhet, s csupán ennek biztosítása, társadalmi, s tanítási feltételeinek megteremtése kell ahhoz, hogy biztos sikert érjen el az iskola, vagyis hogy embert formáljon, alakítson. »Az ember minden, mert minden kifejlődhetik belőle, a legmagasztosabb éppúgy, mint a legalacsonyabbrendű« [88].

Az öröklés kérdésében haladó nézeteket vallott. Vallotta, hogy az öröklés nem döntheti el az ember sorsát, mert »semmi sem született vele az egyetlen alkalmasság kivételével« [89].

Ennek alátámasztására ismét a természet és közvetlenül az emberi agyvelő tulajdonságaira utalt. Az ember és fa szerinte hasonlatos felépítésűek, felnövekednek maguk erejéből; ahogyan azonban vadon termő gyümölcsöt hozna a fa a kertész nemesítése nélkül, a tanító oktató munkája hiányában nem fejlődhetné ki a gyermek sem. Minél előbb kezdjük meg az oktatást, a született hajlamok nemesítését, annál eredményesebb lesz a munkánk.

Az agyvelőt előszeretettel hasonlította Comenius viaszhoz, éppen annak alapján, hogy puha és mindennek befogadására alkalmas. A gyermek igen rugalmas, hajlítható, »nedves« agyvelőt örökölt. Minden ember képezhető, s minden gyermek tanítható; az agyvelő befogadja az érzékszervi úton hozzájutott ismereteket, képmásokat, képeket, szavakat. Ez az agyvelő »gyermekkorban teljesen nedves és lágy, képes arra, hogy minden benyomást befogadjon« [90].

Az ember tehát születésénél fogva alkalmas arra, hogy ismereteket szerezzen, oktatásban részesüljön. Kivételt csupán az agyvelő betegsége esetében tesz. Egyedül ezen esetben állapítja meg, hogy az oktatás, a nevelés tehetetlen. A beteg agyvelő nem képes felfogni és feldolgozni a külvilág hatásait, nem őrzi meg a kapott benyomásokat, ennél fogva nem tudja elsajátítani a szükséges ismeretanyagot. De még ebben az esetben is megkülönbözteti a teljesen képezhetetlen gyermeket a gyenge tehetségű értelmi fogyatékos gyermektől. Az utóbbiak oktatása eredményre vezethet. Tanításuk fokozott gondot, megértést igényel és alapos hozzáértést, kitűnő módszereket. »Ugyanis minél nehezkesebb és rosszabb adottságokkal rendelkezik valaki, annál inkább szüksége van segítségre, hogy érzéketlen és tompa butaságától a lehetőségekhez képest megszabaduljon. Nem igen lehet találni olyan gyatra agyat, amelynek ne hozna nyilvánvaló javulást a művelés [91]. Mély humanizmussal mutat rá arra, hogy ezek a gyermekek, ha nem foglalkoznának velük, egész életükben a velük született tompaság igáját hordanák, tájékozatlanul botorkálnának az életben s csupán nyugót jelentenének mind a társadalom, mind önmaguk számára. »Tehát nem hogy felesleges, hanem egyenesen életbevágó fontosságú az, hogy megmentsük őket.« »Ki voinná azt kétségbe, hogy a gyenge tehetségűeknek is szükségük van oktatásra, hogy a velük született tompaelméjűséget kiküszöböljék?« [92]. A pedagógia történetében ezzel Comenius először indokolta meg a gyenge tehetségű gyermekek oktatásának szükségességét és lehetőségét. Ezzel az általános oktatást a legteljesebb mértékben kiszélesítette [93].

A Didactica Magna XII. fejezetében Comenius szembeszáll azokkal, akik tagadják azt, hogy mindenki tanítható. A negyedik ellenvetésben azokkal vitatkozik, akik azt állítják, hogy a gyenge tehetségűeket nem lehet képezni s nem érdemes nevelésükkal, oktatásukkal foglalkozni. Comenius igen jó érzékkel elkülöníti a lassú felfogásúakat, képezhető és képezhetetlen gyenge tehetségűeket egymástól. Csak a legutolsó kategóriába tartozók alkalmatlannak az oktatásra. Ez azonban olyan ritka, mint amilyen a metszésre alkalmatlan görcsös fatuskó. »Oly ritkaság számba megy a teljesen agyalágyult ember, mint amilyen ritkák a természetben a nyomorékok« [94].

Comenius az oktatás lehetőségének hangoztatása mellett különbséget tesz a gyermekek közötti típusai, adottságai, és értelmi képességei szerint. Az értelmi fogyatékos gyermekek a típusok között is szélső határt képviselnek. Maguk a típusok is arra mutatnak, hogy a nevelhetőség kérdését Comenius elsősorban az oktatás szemszögéből vizsgálta.

A típus alapja a következő alapvonások csoportosításából tevődik össze: a) az értelem ereje, b) a tudás iránti vágy, c) a munkához való viszony. Mindegyik típusnak megfelelő pedagógiai eljárást alkalmaz. A hatos beosztás értéksorrendje a kiváló képességű szorgalmas tanulótól a gyenge képességű lustáig terjed, s az értelmi fogyatékos, egyben pedig az oktatással szemben határozottan ellenálló gyermekek típusával zárul. Típusai életszerűek, az iskolai gyakorlat tapasztalatát tükrözik. Az egyes csoportokat a következőkben foglaljuk össze.

1. Éles eszű, tudományszomjas, könnyen nevelhető, szívesen tanul. A pedagógusnak ezzel van a legkönnyebb dolga mindazonáltal állandóan irányítani kell és ellenőrizni, nehogy képességei elkallódjanak, vagy rossz irányba terelődjenek.

2. Éles felfogású, engedelmes, de lassú, kényelmes természetű. Ezeket állandóan sarkallni kell.

3. Gyors felfogású, tudományszomjas, de szilaj, féktelen természetű. Ezeket »be kell törni« és itt úgyszólván teljesen a neveléstől függ, hogy áldást vagy átkot jelentenek-e a közösség számára.

4. Tudományszomjas, engedelmes, de gyenge tehetségű. Az ilyen gyermekekben megvan a jóindulat, azonban ők maguk is fájón érzik, hogy képességeik, munkateljesítményeik mennyire elmaradnak a maguk elé tűzött cél mögött. Ezeknek állandóan jó indulatú támogatásra van szükségük a pedagógus részéről, hogy egyes eredménytelen erőfeszítések láttán el ne csüggedjenek.

5. Vannak nehéz felfogású, érdektelen, lusta gyermekek. Végtelen sok türelmet igényelnek a pedagógus részéről.

6. Vannak gyermekek, akinél a tompa felfogás határozott ellenállással, sőt rosszakarattal párosul. Ez az egyetlen típus, amelyre Comenius is azt mondja, hogy az idetartozó tanulók »többnyire reménytelenek«. De még ezeknél sem szabad feladni a reményt, csak a legvégső esetben. Szerencsére ritka az ilyen. »Ezer közül csak alig találsz egyetlen ily tökéletlen értelmet« — írja [95].

d) Valamennyi gyermek oktatásának lehetőségét bizonyítja szerinte az is, hogy az ember Isten teremtménye, képmása. Isten szerinte a tiszta ész

birtokosa, mindenek tudója, s ebből következik, hogy »minden ember alkalmasnak születik arra, hogy tudományos ismeretekre tegyen szert, elsősorban azért, mert Isten képmása« [96].

Az öröklés tekintetében vallott álláspontja indokolja Comenius pedagógiai optimizmusát. Ugyanakkor szorosan követi az öröklött hajlamokról vallott felfogásmódja világnézetének alapvetően haladó, demokratikus nézőpontját. A feudális kultúrmonopólium nem felelhetett meg a kialakuló polgárság igényeinek. Comenius a feltörő polgárság szükségleteinek megfelelő, követeléseit tükröző nézeteket vallott, midőn mindenkit alkalmasnak ítelt arra, hogy tudást szerezzen.

A társadalmi korlátok azonban ott kísértének részint abban, hogy magasabb fokú iskolatípusok tanulóit elsősorban mégis az uralkodó osztályok gyermekeinek szánta, nemeseknek, gazdagoknak, csak kisebb súllyal az elnyomottaknak, szegényeknek. Másrészt pedig nem vonta le a szükséges politikai következményeket sem: ha mindenki alkalmas az ismeretek elsajátítására, s a legképzettebbeknek kell vezetnie az államokat, s nem juthatnak hozzá a tehetséges szegény gyermekek ahhoz, hogy tanuljanak, akkor a társadalmi rend gyökeres változtatására lenne szükség, hogy a lehetőségeket megteremtsék minden gyermek tanulása számára. Comenius merész gondolatait nem tudta következetesen végiggondolni, mert beleütközött a társadalmi előítéletek, saját világnézete kettősségének korlátaiba.

Mindezek ellenére az egyetemes oktatás szükségessége mellett meggyőző érvekkel bizonyította, hogy szinte kivétel nélkül mindenkit lehetséges is oktatásban részesíteni.

Alapvető elv: a természetesség

A természetesség elvének hangoztatása elsősorban éles tagadása a skolasztikának, mindannak, ami »természetellenes«. Ebben az értelemben a könnyed és kellemes oktatást nevezte Comenius természetesnek. Más vonatkozásban a közvetlen természet megbecsülése, a természet megismerésének tudományos értékelése húzódik meg ezen elv fogalmi körében. Másutt utaltam arra [97], hogy a természetesség elve általános elv, s ennek rendelte alá Comenius didaktikai alapelveit is.

»Kijutás a skolasztika labirintusából« c. munkája világosan bizonyítja, hogy jogosan értelmeztük ezen elv mindkét aspektusát. Ez a munkája egészében állásfoglalás a skolasztika elavult módszereivel, tananyagával, életszemléletével szemben. Csakis a természetes módszer segítségével tudja kivezetni a tanulókat ezen labirintusból, a dogmák, sötétség világából az élet, a természet, a fény világába. Alapgondolata, hogy a tudósoknak el kell lesniök a természet titkait, a tanítóknak fel kell nyitniök a növendékek szemét, hogy meglássák a természet szépségét, ellessék törvényeit. Az oktatás egész rendje igazodjék a természethez, mely maga a harmónia, a rend. A természet követése biztosíték arra, hogy az oktatás könnyen, erőszak nélkül, kellemesen és biztos eredménnyel folyjék.

A holt betűk, szavak, tekintélyek kijelentéseinek magyarázata nem vértette fel a tanulókat az élethez szükséges ismeretekkel. Ez a holt anyag csupán kínozza őket, hiszen távol állott érdeklődésüktől, s értelmi fejlettsé-

gük, tapasztalatuk színvonala miatt meg sem értették. Ez a tananyag tehát egészében természetellenes volt, gúzsba kötötte a gyermeket. Helyébe, mindezzel szemben Comenius a természet kutatására ösztönzött, az élethez szükséges tananyag tanulmányozására.

Ezen tartalmi szembenállás mellett módszeres »kijutást« is követelt minden skolasztikus labirintusból. A skolasztika mások szemével, fülével, értelmével felfogott anyagot közvetített a tanulók felé. Ezzel szemben az a természetes, ha a növendék megtanul nézni a saját szemével, gondolkozni a maga értelmével. Comenius nagyra becsülte ebből a szempontból a holland humanistának, Erasmusnak műveit. Ismeretes, hogy a Balgaság dicsérete c. szatirával Erasmus élesen szembehelyezkedett az egyházi tekintéllyel, a skolasztikus iskola eredménytelenségét, durva tanítóit és pálcafegyelmét maró gúnynyal illette. »A legüdvösebb, ha az ember csak a természet szavát követi, így sohasem tér le a helyes útról«, és »Tagadhatatlan tehát, hogy szebb és jobb az, amit a természet hozott létre, mint a tudomány erőszakos alkotásai« [98].

Az egyházi tekintély, a bibliai idézetek bizonyító egyeduralma mellé Comenius felsorakoztatja a természeti törvények, összefüggések, tapasztalatok bizonyítékait.

Az oktatás tudományos alapjait, rendjét alapvetően a természettől kölcsönözni. Mindaddig az oktatás a hittételek szolgálatában állott. Comenius is fontosnak tartotta a biblikus tanokat, a jámborság, kegyesség művelését. A műveltség fogalmát azonban polgári szemléletmódja alapján tágabban értelmezte. Gondolatmenetét a következőkben vázolhatjuk:

A természet Isten alkotása. A természet tartozéka maga az ember is, cselekvési formáival, fejlődő technikájával, minden életmegnyilvánulásával. A természet, s az emberi természet kutatása tehát nem állhat szemben Isten törvényeivel, sőt közvetve ezeket szolgálja. Bacon hasonló nézeteket vallott: »Isteni adomány folytán az ember jogot kapott a természet fölött: vegye hát ezt a jogot birtokába és éljen is vele« [99]. A természet tükrözi alkotóját, törvényei bizonyító erejűek, s ennél fogva tanulmányozásuk, s a hozzávaló igazodás az embert helyes útra vezeti. Ebben az értelmezésben tehát az oktatás természetessége egyben tudományos alapot is képez a didaktika számára, s bizonyos mértékű közvetlen elszakadást a skolasztika kereteiből, közeledést a reális, életszerű alapokhoz.

Ez az ideológiai ellentmondás a reális és transzcendens tényezők között szükségszerűen jött létre a polgári fejlődés körülményei közepette. A kapitalista termelési viszonyok kialakulása, a termelőerők fejlődése, a technika, tudomány, ipar és kereskedelem fellendülése a művelődési anyag, s egyben az oktatási feltételek, módszerek területén is döntő változást hozott létre. A polgárságnak egyre több tudásra volt szüksége. A természetfeletti uralom, a technika, tudományok elsajátítása és felhasználása boldogulásának közvetlen tartozékává vált. A gépeket kezelni kellett, ipari növények termesztése és feldolgozása, a kereskedelmi élet, utazások egyre több ismeretet kívántak. Az eddig egyoldalú humani-órák mellé követelő szükséglet gyanánt jogos, egyrangú félként megjelennek immár a természetismereti tárgyak, a reáliák.

Comenius a nagy természettudósok és filozófusok merész módszertani nézeteit átvette és átültette a didaktika talajába. Az autopsia, autopraxis, autochressia lényege éppen abban rejlik, hogy merészen szembehelyezkedve

a skolasztika tekintélytisztetével, saját tapasztalatok és vizsgálódások útján, öntevékenyen jut el a növendék a természet titkainak tanulmányozásához, a reális valóság igazságainak felismeréséhez. Módszertani szempontból tehát a természetesség ugyancsak szembefordul a skolasztikával, mint ezt másutt láttuk tartalmi vonatkozásban. Comenius didaktikája lépten-nyomon inti a tanítót és a tanulót, hogy bízson saját erejében, érzékszerveiben, az értelem vezetésében. A saját tapasztalatunk, vizsgálódásunk és cselekedetünk vezet el végső soron a világ jelenségeinek megismeréséhez.

A természetesség elvének lényege tehát a haladó polgári törekvések szembefordulása az elavult dogmák előítéleteivel szemben, a tapasztalat és értelem győzelme a tekintélyek öncélú tanításai felett.

A természet fogalma Comenius értelmezésében tág körű. Beletartozik az élő és élettelen világ, minden teremtmény, köztük maga az ember. A teremtmény és a teremtett együtt képezi a mindenséget [100]. Élő és élettelen meg egyezik abban, hogy bennük tükröződik az isteni törvényszerűség. A természetben, az egész világon »a világ lelke« (spiritus mundi) uralkodik. Ez meg elevenít előt és élettelenet egyaránt. Az élettelen természetben jelen van, mint spiritus naturalis, a növényben mint spiritus vitalis, az állatokban mint spiritus animalis, az emberben pedig mint spiritus mentalis. Minden teremtmény alá van rendelve a növekedés, fejlődés és elmúlás törvényének [101].

Comenius merész ugrással Istennek és a bibliának a tanulmányozását bizonyos mértékben áthárítja a természet tanulmányozására is. Elgondolása szerint a természet Isten műve, tükröképe, ennél fogva a természet tanulmányozása közvetett formában Isten megismerésévé vezet. Ez a megfontolás jogot biztosít annak hirdetésére, hogy a dogmák és a biblikus anyagok egyedüli, öncélú tanulmányozása helyett és mellett a természet kutatására, megfigyelésére ösztönözzön. A természet felé fordulás nem távolítja el Comeniumot a vallásos világképtől. Tagadhatatlan azonban, hogy a természet jelentőségének felismerése egyre inkább az érzékszervi megismerés, értelmi összefüggés és bizonyítékok felé terelte a figyelmet, a kinyilatkoztatás és a hit mellé jelentős vetélytársként állította a valóság, a természet talaján nyugvó megismerést, tapasztalatot és kapcsolat-keresést.

Ilyen értelemben Isten a tudás forrása, de elsősorban közvetett úton, a természetben keresztül érhető meg. A természet isteni eredetű, de törvényei immanensek, megkereshetők benne, s feltárhatók. Ez vonatkozik az emberi természetre is. Elvi lehetőség nyílik tehát arra, hogy a természetkutatás elszakadjon a közvetlen vallási bizonyítékoktól, s bár közvetett módon isteni függvény marad, a természeti törvények közvetlenül kutathatók, a természet közvetlen megfigyeléseket tesz lehetővé. A természet összefüggései ugyanolyan kétségbevonhatatlan igazságoknak tűnnek így fel, mint az isteni kinyilatkoztatás, tanulmányozása, megfigyelése, sajátosságainak tanítása nem bűnös vágy többé. Igazat kell adnunk Krasznovszkij azon állításának, hogy Comenius megtöri a középkori közömbösséget, azt a nézetet, hogy a világ anyagi része bűnös, s amennyiben változatlan, tanulmányozása káros és felesleges [102].

Comenius öntudatosan vallja, hogy az ő didaktikája módszere egészében »természetes«. Kérdés, milyen vonatkozásban értelmezte ezen megállapítást.

Ha csak a külső, szembetűnő magyarázatot keressük, arra utalhatunk, hogy a természetből veszi példáinak zömét, hasonlatait, szinte valamennyi didaktikai eljárása leírásánál és indoklásánál a természetre utal. Ez azonban nem csupán a didaktika, hanem minden élőlény valamennyi ténykedésére érvényes általános megállapítása. »Minden egyes teremtmény a saját határain belül szorosan tartja magát a természet rendjéhez« — állapítja meg [103]. Comenius a természetességen elsősorban a természethez való igazodás külső, formális megnyilvánulását értette. A Nagy Oktatástannak szinte minden tétele a növény- vagy állatvilág, kozmogónia, s az ezekkel összekötött, élet-megnyilvánulások megfigyeléséből indul ki. Az így felismert összefüggést, tapasztalatot azután vonatkoztatja az oktatás körülményeire. A hasonlatok kiterjednek a természeti jelenségek fejlődésének menetére, egyben azonban a cselekvések, foglalkozások körére is (kertész, szobrász, órák munkája stb.). Mindeddig figyelmen kívül hagyták, hogy a természethez való külső igazodás példáinak tekintélyes részét Comenius Erasmustól vehette. Így különösen a korai tanításra, s az oktatás nemesítő, »oltó«-jellegének példái fellelhetők nála éppúgy, mint a nevelés jelentőségéről vallott szinte azonos szavakkal történő nyilatkozata. Pl. »Az ember nem születik, hanem a neveléssel lesz emberré« [104].

Többször megfigyelhetjük, hogy a természetre való hivatkozása csak külsőleges, a pedagógiai anyagtól könnyen leválasztható külsőleges vonás. A természet teljes utánzását követeli meg, de ebben a vonatkozásban a természeti rendet tágabban értelmezi. H. Deiters szerint az »orfdo« és »ars« minden változata szerepel nála ebben a gyűjtőfogalomban [105]. Természetes művelet a kertész beavatkozása a csemeték fejlődésébe, hasonlóképpen a tanító tevékenysége az oktató-nevelő munka során. A természeti hasonlatok és az egyes cselekvési formák kapcsolatba hozása sokszor teljesen formális. Igen valószínűnek látszik Kvačala feltevése, amely szerint Comenius természeti hasonlatait utólagos rendezés alapján állította össze, tehát kész tételeihez keresett példát, bizonyító anyagot [106]. Ennek a megállapításnak kétségtelenül sok tekintetben igaza lehet. Csak a külső természet analógiáját tekinti tévesen Fináczy is [107]. Ehhez hasonlóan Iványi is csupán a külső természethez való alkalmazkodás értelmében ismerte el ezen elv létjogosultságát [108]. Nem egy helyen érezzük, hogy a didaktikai tételek önmagukban szilárdak és csupán zavarnak a természeti képek. Helytelen lenne azonban ennek csupán külsőleges és negatív értelmét hangsúlyozni. Comenius ezeket a hasonlatokat, példákat a bibliai tekintélyek bizonyítékai mellett és helyett használta. Azonkívül sokszor találó analógiák ezek. Fináczy nem vette figyelembe a természethez való igazodás bírálatakor azt a sajátos helyzetet, amelynek közepette Comenius a természethez fordult. A skolasztikával szemben, az iskola szócséplése és tekintélytisztelete helyett fordult a természethez. Ebben az értelemben nem nevezhetjük a természeti hasonlatokat »merőben elhibázott, naív, tudománytalan vállalkozás«-nak [109].

Gyakran vesz példákat az állat- és növényvilág fejlődéséből, az idősorok változását összehasonlítja az életkorok alakulásával, minden élő szervezet kezdeti rugalmasságát és fejlődőképességét kapcsolatba hozza a gyermek nagyfokú fejlődőképességével. A zsenge korban ért benyomások frissességét és tartósságát példázza, a nemes oltványok és a kertész nyesegető mun-

káját a tervszerű nevelő-oktatás hasonlatának szánja. A természetben uralkodó rend és harmónia didaktikai eljárásainak mintegy alátámasztói.

Kétségtelen, hogy hasonlatait és példáit a didaktikai tételekkel nem láncolja össze a belső kapcsolat. Csak a jelzett megszorításokkal értelmezhetjük helyesen a Vestibulum előszavában kifejtett nézetét: »Úgy vélem, hogy megkelelem a tanítással foglalkozó tudomány megingathatatlan alapjait és most, hosszas munka után meg is találtam mindezt a természetnek megcáfолhatatlan törvényeiben, s ezeket tettem Nagy Didaktikám alapjaivá is.« A valóságban Comenius didaktikai nézetei elsősorban hosszú gyakorlatából, s mások tapasztalatainak kritikái elemzéséből fakadtak. A természet külső jegyeinek megfigyelése és ezek alapján a természet és a gyermeki természet, az egyes cselekvésformák és a sajátos oktató-nevelő munka közti hasonlóság néha találó, szellemes, de semmiképpen sem bizonyító erejű. A természeti jelenségek fizikai jellegűek, az oktató-nevelő munka társadalmi tevékenység, a kettőt felcserélni, helyettesíteni nem lehet.

Mindezek alapján a természetesség elvének azon magyarázatát, amely a gyermeki természethez való igazodást domborítja ki, termékenyebb szempontnak kell tekintenünk.

Az oktatás akkor természetes, ha az emberi természetet figyelemmel kíséri, tanulmányozza, s követi törvényszerűségeit. Comenius a természet részeként említi meg az embert, aki elsősorban értelmével és beszédével különül el a többi élőlénytől [110]. Az egész természet feletti uralma azon nyugszik, hogy felismeri a természet és saját emberi természetének törvényszerűségeit, s uralkodik másokon és önmagán. Minden az ő kedvéért van, hiszen »Ez a világ semmi más, mint nevelkedésünk, gyarapodásunk helye, a mi iskolánk« [111]. Ismeretünk forrása, boldogulásunk titka, hogy megismerjük és legyőzzük a természetet. A Physicae Synopsis ezen alapgondolata kétségtelenül közeli rokonságot mutat Bacon természetfelfogásával. Ha felismerjük a természet törvényszerűségeit, ezekhez igazodunk, ezeknek engedelmeskedünk, fölébe kerülünk [112].

Az ember mint a természet része, maga is saját emberi mivoltának állandó tökéletesítésére törekszik. Alapgondolata, hogy az emberi természet kezdetben romlatlan volt, s a tökéletesedés útja ezen »természetes« állapot-hoz való közelítés. Nem a vad, hanem a megszelídített, erényekkel felruházott, nem a gyűlölködő, hanem a békevágyó ember a nemes, »természetes« ember.

Az egész természeti rend, benne az ember is isteni irányítás alatt áll, s törekszik arra, hogy megközelítse mintaképét. A teleológikus szemlélet mellett a fejlődés biológiai és pszichológiai mozzanatai is megtalálhatók Comenius szemléletmódjában. A végső célok tekintetében »természetes«-nek tekintti, hogy az ember visszatér a bölcs, erkölcsös és szent életmódhoz [113]. A gyermeki fejlődés menetének természetes velejárója viszont az, hogy magával hozott jó csírák kifejlődjenek benne. Az ember mindent elérhet, ha követi a természet rendjét, ha a természet vezetésére bízza magát [114].

Érdekes, hogy a fejlődést csupán biológiai, és pszichológiai értelemben említi, s az »emberi természet« fejlődésének menetében elhanyagolja a társadalmi tényezőket. A társadalmi haladás gazdasági és politikai hatótényezőit elsősorban úgy fogja fel, mint a »rossz emberi természet« küzdelmét a »jó emberi természet«-tel.

Az emberi természet jellegének feltárásában kísérleti idealista, vallásos szemléletmódja. Az ember sajátos társadalmi helyzetét nem ismerte fel, ennél fogva a nevelő-oktatás biológiai struktúrára épülő rendszere egyoldalúságot tükröz. Ebben a szemléletmódban a természetesség elve az ember, a gyermek természetéhez való igazodást domborítja ki, s ezen belül is végső cél gyanánt az isteni törvények rendjéhez való alkalmazkodást. Az emberi természet Comenius szerint Isten személyes gondiselésének irányítása alatt áll. »A természet szón egyébként Isten mindenre kiterjedő gondviselését is értjük, vagyis az isteni jószág soha meg nem szűnő beavatkozását, amely mindenkinek minden tetteiben megnyilvánul, mégpedig minden teremtménynél abban az irányban, amelyre őt kijelölte« [115].

Az embernek Istentől való függése azonban csak távoli, végső szempontból határozta meg az emberi természet mikéntjét. Az ember eszes lény, s ennél fogva felelős szerepet tölt be a természet egészében. »Az, hogy eszes teremtmény, azt jelenti, hogy mindennek megfigyelője, névadója és kikutatója, azaz mindazt, amit a világmindenség magában foglal, ismeri, meg tudja nevezni és megérti, hogy ez nyilvánvaló« [116].

Ezen felfogásmódja kétségtelenül a polgári ember szemléletéből fakadt. A kialakuló kapitalista termelési rend egyre inkább igényli a tökéletesedő termelőeszközöknek megfelelő ismeretét, formálni akarja a természetet, fejleszteni ismereteit, s ennél fogva az értelem hatalmát. A természet részeként elképzelt ember a természetre annyira jellemző fejlődésnek van alávetve, határtalan lehetőségek birtokosa. Comenius az emberi természet változását nem kötötte össze a társadalmi fejlődés gondolatával, a társadalomban meglevő törvényszerűségek és törvényszerű változások mikéntjét nem ismerte fel. A természettől ki akarta csikarni titkait, s világnézetének korlátain belül a tapasztalat és értelem hatalmát hirdette. Ugyanakkor az »emberi természet« társadalmi bajait csak vallásbölcséleti, etikai és nem eléggé következetesen politikai orvoslással kívánta gyógyítani. A társadalmi igazságtalanságok csupán humanista felháborodásába ütköztek. A maga sorsán, népe nyomorán keresztül érezte az elnyomás igazságtalanságát, de nem voltak elég reális elképzelései az »emberi természet« társadalmi bajainak gyógyítására. Chiliasztikus törekvései csak a képzelgések birodalmába vezették. Érdekes, hogy az az ember, akit annyira megragadott az érzékszervi és értelmi erők hatalma, s cselekvésre készítette, a társadalmi igazságok megszüntetése terén hiedelmek és csodáktól várta a segítséget.

A gyermeki természet megfigyeléséből fakadt azon haladó álláspontja, hogy az oktatás egész menetének igazodnia kell a gyermek természetes fejlődéséhez. Alapvető jelmondata is arra utal, hogy ne avatkozzunk bele durván a gyermek fejlődésének természetes menetébe, segítsük elő hogy könnyedén, biztosan, minden erőszaktól mentesen fejlődjék. Ezen elv konkrét kifejezését »A tanítás és tanulás könnyűségének alapelvei« címmel találhatjuk meg. Ezek szerint a gyermeki természethez igazodó oktatást korán kell megkezdeni, elő kell rá készíteni a gyermeket, s az általánostól az egyes, a könnyebbtől a nehezebb felé haladással el kell kerülnünk a tanítványok megterhelését. A tanító megfelelő érzékelések, tapasztalatszerzés útján fokozatosan vezesse a növendékeket azon az úton, amelyet kora mintegy önként megmutat, s jó módszerrel könnyedén bejár. Kétségtelen, hogy a természete-

tesség elvének ezen másik aspektusa, közelebbről a gyermeki természet sajátosságainak figyelembevétele az oktatásban, Comenius didaktikájának élet-szerű, termékeny gondolata.

A természetesség két aspektusa: a külső természethez és a gyermek belső természetéhez való igazodás szoros kapcsolatban van egymással. Isten törvényei érvényesülnek a természetben, ennek része az ember is, ezek a törvények rá is érvényesek. A természethez és a gyermeki természethez való igazodás: ennél fogva azonos töből fakadó két hajtás. Értelmezésünk létjogosultságát alátámasztja az is, hogy Comenius által oly nagyra tartott Ratichius, »didacticorum coryphaeus« is ezen kettős értelemben használja a természethez való igazodást. Erre vall az 1612-es emlékirata is [117]. Kétségtelen, hogy az utóbbi aspektus termékenyebb a didaktika számára mint az előbbi. A didaktika történetében innen fakad azon alapvető szempont, hogy meg kell ismerni a fejlődőben lévő gyermeki természetet és eljárásainkat az életkori fejlődés által adott sajátosságok figyelembevételével kell megalkotnunk.

Comenius merészen állította, hogy a gyermeki természet nem tekinthető már eleve bűntől terheltnak. A középkori pedagógia éppen a vallási dogmák alapján hirdette, hogy az ún. eredendő bűn következtében a gyermeki természet romlott, s az öröklés ezen végzetesen megszabott adottságával kell számolni. Ebből következően pedagógiai törekvésük egyik legfőbb célja volt, hogy »kiverje« a gyermekből ezt a romlottságot, illetőleg tompítsa következményeit. Comenius ezzel szemben végtelen lehetőséget lát a gyermeki természetben, már eleve kedvező hajlamokat tételez fel. Ha a tanító felismeri és helyes úton fejleszti a gyermeki természetben fellelhető előnyös sajátosságokat, eljárása eredményre vezet.

A gyermek számára természetének megfelelő azon ismeretanyag, amelynek terjedelmét és az elsajátításának módját a megfelelő életkorú, fejlődésben lévő gyermek felfogóképességéhez, lelki sajátosságaihoz és körülményeihez szabtuk. Először fordul elő a neveléstörténetben ilyen határozottsággal az az alapjában helyes követelmény, hogy nem a tanár tudása, az éppen rendelkezésre álló ismeretanyag, hanem a tanuló felfogóképessége, a növények »természete«, életkorbeli sajátosságai szabják meg, hogy mikor mit és hogyan taníthatunk.

Comenius a gyermeki érés, fejlődés »természetessége« mellett alapvető követelményként említi meg a tanítói ráhatás tervszerűségét. A spontaneitás és tervszerűség követelménye ellentmondásosnak látszik. A gyermeki fejlődés érdekében megkívánja a nevelőtől, hogy semmire se kényszerítse erőszakosan, a gyermek Isten képmása, természetétől fogva szabadnak kell lennie. Vele születik természeténél fogva a megismerés vágya, nem kell tehát arra sem kényszeríteni, hogy tudást szerezzen. Vele születik a cselekvés öröme, a jó, a szép utáni vágyakozás is.

Másrészről megkívánja a tanítótól, hogy a gyermeket munkára nevelje, az oktatás során cselekvésre ösztönözze, visszatartsa a rossztól és a jó követésére bírja. A tanító szerepe az oktatási eljárásokban nem passzív, inkább lépései kiszámítottak, nem egyszer sablonosan mechanikusak. Az egymásnak ellentmondó két tétel: a gyermeki természethez való igazodás és a tanító tervszerű oktató-nevelő munkája az ellentmondás egységében mutatkozik

Comenius tanítástanában. A tanító felismeri a fejlődőben lévő gyermek természetének sajátosságait, szükségleteit, tudatosan ehhez igazítja az oktatás anyagát és módszereit, s ennek megfelelően irányítja a gyermek fejlődését. Tehát mintegy a gyermeki természet által megszabott keretben és formában avatkozik bele tudatosan a gyermek fejlődésének menetébe. Ez az elgondolás Comenius didaktikai megfogalmazásában Bacon filozófiai álláspontjához hasonlít: felismerem a természet törvényszerűségeit, »engedelmeskedem« a természetnek, s így ezen tudásommal uralkodom is rajta. Ha a tanulóban kialakul azon meggyőződés, hogy a természetben, s így saját természetében is harmóniának kell uralkodnia, követni fogja az elsajátított jót, s kerülni fogja a közismert rosszat.

A tanító tehát tudatos ráhatást fejt ki a növendékre, a gyermeki természet adottságainak, a gyermeki fejlődés biológiai és pszichikai érésének figyelembevételével. Ezen haladó elv az érés és tudatos ráhatás fontos tényezőjét tartalmazza. A társadalmi hatótényezőket azonban nem vette számításba, s így végeredményben egyoldalú megállapodáshoz jutott. A skolasztikus tanításokkal szemben mégis nagy lépés volt ez előre, s egyben humanista állásfoglalás a fejlődést tagadó, merev nézetekkel szemben. Az erőszakos, a gyermeki természetet megtörni akaró rideg pedagógia helyett a gyermeket megérteni akaró, emberségesebb hang ez, mely a szabadság polgári gondolatának fejlődési irányába mutat.

A természetesség éppen ezen emberséges körülmények megteremtése alapján azt eredményezi az iskolában, hogy tanító és növendék egyaránt szívesen végzi munkáját. »Az emberi természet szava, szereti a cselekvést szabad akarattal, s megrémül a kényszerítéstől. Így irányítani akar ahhoz, ami felé tart, nem pedig vonszoltatni, taszigáltatni, vagy kényszeríttetni« [118]. A régi iskola erőszakos eszközeivel kínzóhely volt a növendékek számára és bizonytalan munkaterület a tanító részére. A természetes módszer eltörli a kényszerítés igáját, s ez nem csupán a tanuló számára jelent megkönnyebbulést, hanem a tanító részére is. Nincs szükség kényszerítésre, mert a tanító lényegében a gyermeknek már a természettől fogva beléplántált érdeklődését, tudásvágyát elégíti ki, s az ilyen tanítás tiszta örömmel jár. »A szellemekkel úgy kell bánni, ahogy azt természetük megkívánja: ime ez az alapja az örömteli előrehaladásnak« [119].

A tanító ezen természetes eljárásainak alapvonásait Comenius tíz pontban foglalta össze [120]. Vizsgáljuk meg, hogy milyen tanítói eljárást tart Comenius »természetes«-nek.

Mindenekelőtt azon oktatást, mely sok ismeretet biztosít a tanuló számára, sok és használható szilárd ismeretet. Érthető ez, hiszen éppen a tudással akarja meghódítani a világot, a természetet, meg akarja változtatni a természetet, társadalmát, az embereket. A polgári ember öntudatát a tudás nagy mértékben növeli, hiszen megbecsülésének, egyben érvényesülésének is alapját képezi.

Az oktatás által nyújtható ismeretanyagot a gyermeki természethez akarja alkalmazni. El akarja érni, hogy a gyermek könnyedén, erőszak nélkül, s ne természetellenesen, kínlódva tanuljon, mint a skolasztikus iskola barbár módszereivel. Ehhez azonban az kell, hogy a tanító az ismereteket időben elrendezze, ne terhelje túl egyszerre anyaggal a gyermeki értelmet.

Könnyebb a tanulás, ha változatos ismeretanyag tárul a gyermek elé. Ennek érdekében azt kívánja, hogy a gyermek nap mint nap újat, »csemegét« kapjon, mert leköti a figyelmét mindaz, ami az újság erejével hat. Az új, érdekes természetesen felkelti az érdeklődést, figyelmet, s így a tudás megszerzésének vágyát.

Milyen haladási mód köti le a gyermek figyelmét? Ha az egészműről haladunk a részletek felé. A részletek külön-külön nem vonzzák a gyermeket mindaddig, míg nem áll előtte az egész tárgy, jelenség, ismeret. Ha már fel fogta az egészet, »természetesen« érdeklik a részletek, s ezek megismerésére törekszik.

A gyermeki természetből fakad, hogy mindazt, amit megismert, szilárdan, tartósan meg is akarja jegyezni. A gyermeki természet tehát alapos ismeretekre törekszik. Ezért »csak igazat bocsássunk rendelkezésére és óvakodjunk attól, hogy bármi hazugsággal becsapjuk«.

Comenius bátran kijelenti, hogy a gyermek az igazat akarja megismerni. Ehhez szerinte arra van szükség, hogy a gyermek ne kételkedjék, azaz ne maradjon bizonytalanságban, mindennek megismerje a lényegét, kérdéseire választ kapjon, közvetlen tapasztalatokat szerezhesen a világ jelenségeiről, a tényekről. Sajátos ellentmondásként a hittételek, bibliai megállapítások, vallásos dogmák igazságát megdönthetetlennek tartja, s itt károsnak vél mindenfajta kételkedést, még ennek felmerülését is. Ugyanakkor megköveteli, hogy a világ dolgait bizonyítékok segítségével igazoljuk a gyermek előtt, mindenekelőtt saját érzékszervei és értelme fényénél lássa be a természeti jelenségek igazságát. Bacon is az »Új Atlantis«-ban arról írt, hogy a tudományok művelését szolgáló legfőbb szervnek, a Salamon Házának fenntartását szolgáló alapítványnak »célja az, hogy megismerjük a természetben az okokat, mozgásokat és belső erőket, s az emberi hatalom határait előbbre vigyük, ameddig csak lehet« [121]. Csakis az az oktatás természetes, mely az okok láncolatán keresztül vezeti a tanulókat. A természetes módszer alapelveinek tisztázásakor egyetlen bibliai idézetet sem használ, annál több szó esik itt az érzékszervek, a megismerés biztonságáról, az ész dicséretéről.

A tanítás rendje megkívánja, hogy az ész fokozatosan haladjon előre. A természetes út az érzékszervi tapasztalattal kezdődik. Itt ismeri meg a gyermek a dolgokat a maguk valóságában. Ez az ismeret kezdeti szakasza. A tények keletkezése, fejlődése, okai elvezetnek a megértéshez. Az így megértett ismereteket a gyermek alkalmazni, használni tudja. A természetes úton szerzett tudás az érzékszervek, ész és kéz, tehát a közvetlen tapasztalat, megértés és cselekvés egységét nyújtja.

A természetes módszer végső célja, hogy a gyermek teljes bizonyossággal olyan szilárd ismereteket szerezzen, mint valami önmozgó gép. Comenius tehát a természetes didaktikai eljárásokat egyben biztos, szinte gépi, technikai bizonyossággal működő mechanizmusnak véli. A természetes, spontán és a kiszámított, tervszerű egysége mutatkozik meg sajátos módon Comenius didaktikájának egészében.

A természetes módszer egyben az elmélet és a gyakorlat szoros egységét is megköveteli. Az előbb említett érzékszervi értelmi és cselekvésbeli hármas egység a tanulói megismerés természetes menetének három módszeres szakaszát vonja maga után:

1. Az első azt célozza, hogy érzékszerveikkel önálló megfigyeléseket végezzenek, s megismerjék, mi van a természetben a maga előfordulási formájukban. Ez a szakasz az *autopsia*.

2. A megértett jelenségek, összefüggések utánzására ösztönzik a tanulót, megkísérli, hogy a természetet tudja-e követni, vagy talál-e mintát a művészet, s mesterségek terén a megismert jelenségekre. Így jut el az *autopraxis* fokáig.

3. A megszerzett tapasztalatok, ismeretek többszöri begyakorlása alkalmassá teszi arra, hogy szabadon, »természetesen« előre nem látott esetekben is felismerje magát, azaz eljusson az *autochressia* fokáig.

Láthatjuk, hogy a természetes módszer egyes szakaszai hasonlatosak a megismerés útjának Comenius által feltárt állomásaihoz. A természetes módszer ezen ismeretszerzési menetet követi, tehát a közvetlen szemlélet, majd ennek utánzása, összefüggéseinek meglátásán a begyakorlás, gyakorlati alkalmazás lehetőségéig jut el. Nem világította meg azonban eléggé az utolsó szakasz jellegét, itt az ismeretelméleti korlátok miatt a tények birtoklásától az általánosítás fogalmi síkjáig nem haladt el. Az elméleti általánosítás, a tények megismerésén túljutó ismeret az előfeltétele annak, hogy az »autochressia«, az előre nem látott cselekvési formákban való alapos és helyes eligazodás létrejöhessen. Adós maradt Comenius ezen szakasz kapcsolatának értelmezésével is. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a természetesség módszeres lépéseinek összekapcsolása a megismerés tanulói útszakaszaival didaktikájának tudatos, kora viszonyaiban előremutató megállapítás volt. Értékét emeli az a tény, hogy a természetesség elvi magyarázata, alátámasztása mellett érezhető benne az iskola közelsége, azon elméleti és gyakorlati egység, mely a maga közvetlen iskolai tevékenységéből, s a kortársak és elődök munkáinak kritikai elemzéséből fakadt.

A természetesség elvének vizsgálata tehát a következő fő megállapításokhoz vezet:

1. Ezen elv hangoztatása éles tagadása a skolasztikának tartalmi és módszeres szempontból egyaránt.

2. A természet fogalmának reális értelmezése megfér theocentrikus nézőpontjával, mert Isten csak végső ok, a természet viszont közvetlenül utánzandó példa. A benne tükröződő törvényszerűségek objektívek és megismerhetők.

3. A természetesség a természethez és a gyermeki természethez való igazodást együttesen jelenti. A kettőnek ugyanis végső soron azonos gyökere van a teremtettségben.

4. A természethez való külső igazodás analógiák, megfigyelések, sokszor mesterkélt összefüggések meglátására vezet. Haladás a bibliai bizonyítékokkal szemben.

5. A gyermeki természethez való igazodás valóban a didaktika alapvető, életszerű tételéhez, a gyermeki fejlődés megfigyelése és az ehhez való igazodás felismeréséhez vezet. Ennek feltárt tíz alaptétele a didaktika különböző területein érvényesülő fontos összefüggéseket mutat.

III. Az osztály- és tanórarendszer megalapozása

A kialakuló kapitalista termelési rend, a feltörekvő polgárság kulturális igénye szükségképpen felborította az oktatás eddigi szervezeti formáit. A reform korszerűbb, az előzővel szemben természetesebb, könnyebb haladást biztosító iskolaszervezet, oktatási keretet követelt meg. Mindez szoros kapcsolatban állott az oktatás tartalmi és módszeres kérdéseivel, valamint az oktatási szükséglet hatósugarának növekedésével.

Comenius élesen bírálta a skolasztikus tanítás szervezetének anarchikus formáját, rapszódikus menetét. Kifogásolta, hogy a növendéket nem tudták biztos úton meghatározott célok felé irányítani, s a tanítás kimenetele, időbeli lefolyása teljesen a növendékek képességeitől függött. Alacsonyban tartotta a tanítás hatófokát és színvonalát is. Az iskolákban bizonytalan és lassú lépésekkel haladhatott csupán a tanuló az ismeretek megszerzésének útján. A korszerűtlen tananyag és célszerűtlen módszerek mellett a tanítás kerete, feltételei, egész rendszere, szervezeti formája is alapján meghaladott volt, reformra szorult.

A korabeli iskolarendszer eredménytelenségét elsősorban saját iskolai tapasztalatai vették emlékezetébe. Keserűen ír róluk, többnyire bánatos, néhol azonban egészen szatirikus hangon. »Hányan jártuk ki az iskolát és mégsem érintett meg bennünket az igazi tudás árnyéka sem. Én nyomorult emberke, csak egy vagyok a sokezerből, aki számára az egész élet legkedvesebb tavasza, az ifjúság virágzó éveit nyomorultul elveszték a haszontalan iskolai foglalkozások között. Ah, hányszor is csalt sóhajokat keblemből, könnyeket szememből, hányszor nyilalt fájdalom szívembe, midőn visszaemlékeztem az elvesztett időszakra, amikor már tágabb lett a látóköröm. Hányszor kényszerített a fájdalom, hogy felkiáltssak: »Bárha visszahozhatná Jupiter elmúlt éveimet« [122].

Mindez a bírálat élesen elítéli a feudális talajon megszületett egész skolasztikus iskolarendszert.

Comenius felismerte a kialakuló kapitalista termelési rend, a polgári életforma szükségleteit; kritikai elemzésnek vetette alá ebből a szempontból is az iskolai oktatást, megszívlelte az elszórtan megmutatkozó reformtörekvéseket és haladó gondolatokat, gyökeresen új, a kor színvonalának, igényeinek megfelelő szervezeti formát, az osztály- és tanórarendszert megalkotta, létjogosultságát megindokolta. Az iskola alapvető szervezeti egységének tekintette az osztályt, s ennek keretében a tanítási órát. A tanulókat életkoruk és előrehaladásuk szerint osztályokba sorolta, ahol az egyes csoportok a megfelelő tananyagot tantárgyak szerint elosztott rendben tanórák keretében sajátíthatják el [123].

Mindez alapvető rendszabályokat tett szükségessé. Az együtthaladás előfeltétele, hogy a növendékek egyszerre iratkozzanak be, végigjárják az évet és egyszerre fejezzék azt be. Az egyes osztályok meghatározott tananyaga egymásra épülve az egyes iskolatípusok, az iskolatípusok művelődési anyaga életkori fokozatoknak és fejlődésnek megfelelően az iskolarendszer egységét képezi. Alapvető követelményeinek tekinti, hogy annak minden tartozéka, »első és utolsó része a közbülsőkkel összefüggjön, s kölcsönösen szolgálja az összesített célt és az egységes egészet« [124]. Megkívánta, hogy a hely és idő

az előírásnak megfelelő rendet kövesse, az egész képzés, annak minden egysége egészen az egyes órákig meghatározott célkitűzés szerint folyják s a növendék megadott idő leforgása alatt elérje a kitűzött célt.

Az oktatás alapvető szervezeti formái a tartalom, módszer és az oktatás hatósugara szempontjából egyaránt reformot kívántak.

a) Tartalmi szempontból a skolasztikus tanítás dogmatikus tananyaga kevés ismeretet nyújtott. Ehhez a tartalomhoz megfelelőnek mutatkozott a tanítási keret, szervezeti forma is. A tanító egyes gyermekekkel foglalkozott. Nem változtatott a körülményen lényegét tekintve az se, ha több gyerek volt egyszerre jelen, mert ezek mozaikszerűen tanultak, azaz különböző tárgyat, más-más anyagegységet, gyakorlatilag tehát a katedrához kellett egyenkint járulniok, hogy meghallgassák a lecke felolvasását, illetőleg ezt visszaadják. Az iskolamester egyénenként és szabadon szabta meg, hogy a tanulók mikor léphetnek magasabb szintre, tanulásuknak nem volt kialakult mércéje.

A reális oktatás tananyaga egyre több szemléltetést igényelt. Az egyénenkint való foglalkoztatás ebből a szempontból is nagy idővesztést jelentett volna a tanár számára. A tábla, s a közös oktatás során használt szemléltető eszközök közös előnyt jelentenek az osztályrendszerű tanításban, megsokszorozzák a tanító munkájának hatóerejét, fokozzák az elsajátítható tananyag mennyiségét.

b) A tanításra szánt biblikus szövegek a maguk egészében csálhatatlan hittételek voltak. Ezért tanítási módjuk csupán gépies felolvasás s az ennek nyomán kialakult utánczás lehetett. A verbális tanítás nem számolt be a gyermekek kérdéseivel, hiszen nem is az értelmi erők fejlesztésére, nem az ész meggyőző erejére, hanem csupán a csálhatatlannak kijelentett tan-tételek minél hűbb beemlézésére törekedett.

A Comenius által felvázolt osztályrendszerű tanítás során a tanító elmagyarázza az ismereteket, a tanuló kérdéseket tehet fel, s ennek eredményeképpen a tanuló tudatában világos, megértett ismeretek rögzülnek meg. Természetes, hogy a tanítónak több időt kell eltöltenie ebben az esetben a tanulókkal és nem lenne gazdaságos és célravezető, ha külön-külön foglalkoznék velük. A csoportos oktatás véleménycserét tesz lehetővé a tanulók között.

c) A termelés egész menete, a fejlődő ipar, kereskedelem, technika megkövetelte, hogy az eddiginél lényegesen több ismerettel rendelkezzenek a növendékek. Ugyanakkor növekvő létszámú oktatás vált szükségessé, mert a feltörő polgárság egyre szélesebb körre kívánta kiterjeszteni a tudás alapjainak elsajátítását. Meg kellett tehát sokszorozni az egy tanítóra eső növendékek számát. Ezt három feltétel mellett lehetett megvalósítani:

1. A tanítás menetének meggyorsításával,

2. a tanítás hatófokának növelésével, könnyebb, célravezetőbb eljárások, módszerek segítségével,

3. kollektív tanítási eljárások kidolgozásával, melynek révén ugyanazon tanító egyszerre azonos anyag- és időrendi haladás feltételezése mellett több növendék oktatását végezheti el. A magánoktatás helyett a demokratikus, nagyobb hatósugarú iskola közös oktatás előremutató polgári követelmény volt Comenius idejében. Ennek következtében növekedett az iskola befo-

gadóképessége, egy tanítóra nagyobb számú növendék jutott, másrészt pedig megrövidült az egy tanulóra eső foglalkozási idő.

Könnyen igazolható, hogy éppen a megváltozott termelési rend, a növekvő technikai ismeret, mindenek előtt a manufaktúrák kialakulása adott indítékot Comenius számára, ahhoz, hogy az egyes növendékekkel való egyéni foglalkozás helyett kidolgozza az együttes tanítást biztosító osztály- és tanórarendszert. A manufaktúrák kialakulása idején a gyorsabb eredményt felmutató és egyszerre több növendéket foglalkoztató osztályrendszerű tanítás gondolata valóban rokonvonásokat mutat, jogos analógiát enged meg.

Marx megfogalmazása szerint »Nagyobb számú munkás tevékenysége, akik ugyanabban az időben, ugyanabban a helyiségben (vagy ha úgy tesszük, ugyanazon a munkaterületen) ugyanazon tőkés parancsnokság alatt, ugyanazt a fajta árut termelik, történelmileg és fogalmilag és alkotja a tőkés termelés kiindulópontját« [125]. Ahogy a termelésben meghatározott rend, tervek szerint folyik a munka, az egész termelést irányító tőkés elgondolás alapján, ugyanúgy minden tanulóra kötelező tanítói irányítás alatt folyik az osztályban a tanulás munkája. A tanító mindenkire érvényes tervben szögezi le az elvégzendő anyagot, az erre szánt időt éppen úgy, mint ahogyan a vállalkozó is kiszámítja a munkás munkaidejét és megszabja a készítendő áru mennyiségét és minőségét. A vállalkozó a munkás hasonló teljesítményét azonos időtartamra számolja el. A manufaktúra megnöveli a termelt javak mennyiségét éppen azért, hogy leegyszerűsíti — habár sokban sivárrá teszi — a termelést. A gépek háttérbe szorítják az egyéni leleményességet, a termelt javak egyéni előállítását helyett egy-egy művelet során áruk egyforma sokasága jön létre. Robert Alt megállapítása szerint az osztályrendszerű tanítást joggal hozhatjuk kapcsolatba a termelésben és ezzel a gazdasági és társadalmi rendben beállott forradalmi változással [126].

Comenius szívesen indokolja osztály- és tanórarendszerének létjogosultságát a könyvnyomtatás területéről vett példával. A nyomda egyetlen formára könnyedén készít el számtalan másolatot, és nagyon sok íródeák munkáját helyettesíti. Ennek megfelelően az osztályrendszerű tanítás során egy-egy nevelő azonos idő alatt sok növendék tanítását végezheti el.

Ugyancsak az osztályrendszerű oktatás létjogosultságát indokolta az alábbi természeti hasonlattal is: A tanító »a dobogón állva (ahonnan mindenki jól láthatja és hallhatja), mint a nap, mindenkire szétszórja sugarait, és mindenki őreá figyel, szemével, fülével, értelmével és mindazt felfogja, amit ő akár szóval előad, akár pedig kézzel vagy képen bemutat« [127].

Az osztályrendszerű tanítás szükségképpen fölvetette a megreformált, gyökerében is új oktatási módszer igényét is.

Comenius didaktikájának értékelése

Comenius egész didaktikai munkássága a polgári fejlődést szolgálta, mert kifejezte azokat az igényeket, szükségleteket, nézeteket, amelyek a kor kibontakozó kapitalista társadalmi igényeinek, mindenekelőtt a feltörő polgárságnak létérdekéből fakadt. Meggyőződéssel hirdette, hogy a régi, sko-

lasztikus iskola ideje lejárt, meghaladott módszerei nem vezetnek a kívánt eredményhez, nem szolgálják az ifjúság sokoldalú képzését, nem készítene elő az életre. A régi iskolák, s a korabeli kritizált iskolai állapotok kínzókamrájához hasonlíthatók, ahol egyaránt gyötrődnek a tanítók és tanulók. A céltalanság és eredménytelenség oka abban rejlik, hogy a tanítás tudománytalan, s ennél fogva bizonytalan. Nincsen olyan alap, s ebből fakadó módszeres eljárás, amely minden tudomány, elmélet és gyakorlat előfeltétele; a tanító bizonytalan utakon és módszerrel, sötét kerülőutak és erőszakos eljárásokon keresztül vezeti növendékeit. A skolasztikus labirintusok sötétségéből — találó képletes kifejezés — akarja kivezetni didaktikája segítségével a tanulókat és így a tanítókat is a világos, egyenes, célra vezető, életet szolgáló útra. Didaktikája nagy vállalkozás arra, hogy megbirkózzék az előítéletekkel és »egyetemes megújítás« keretében merészen szembeforduljon az eddigi tekintélyekkel, a megszokással, s a tapasztalat és értelem fényében haladjon előre.

Comenius didaktikája elsősorban szintézisében, s rendszerének felfogásmódjában nevezhető újnak. A legtöbb tételéről kimutatható lenne, hogy már az eddig ismert, s általa is megnevezett gondolkodók nézetei érintették mondanivalóját, kezdeményezték reformtörekvéseit. Mindez semmit sem von le úttörő érdemeiből, mert szinoptikus látásmódja, szervező ereje, egységes koncepciója nélkül az őt sok szempontból ösztönző gondolatok hatástalanok maradtak volna. Comenius éles és reális kiritikai érzésekkel megrostálta elődei és kortársai gondolatait, egységes, szerves egésszé alakította azokat, s lényegesen kiegészítette saját tudásának, alkotó erejének és mindennek előtt eleven iskolai tapasztalatainak eredményeivel. Ennél fogva az ő didaktikája kiritikai összesítése mindazon forrásnak, amely részint elődei és kortársai elszórt nézeteiből, részint pedig saját iskolai tapasztalataiból fakadt.

Alapvetően új azon szemléletmód is, melynek alapján Comenius egész didaktikáját felépítette. A klasszikus szerzők kijelentései, a bibliai tételek dogmatikus bizonyítékai eltörpülnek nála a természetből, reális valóságból, tapasztalatból felhozott bizonyítékok súlya mellett. Érthető, hogy a bibliai idézetek és régi források, klasszikus irodalmi hagyatékok gyakran szerepelnek írásaiban, ezekkel tartozott kora igényének, s a tudósok mesterségbeli tanultságával jó kötelességének eleget kellett tennie; lényegesen, alapvetően új nézőpont ütközik ki azonban lépten-nyomon írásaiban, midőn a természet, a termelés és közélet megváltozott igényei, a technika, mindenekelőtt a mechanika és a józan ész, a közvetlen érzékszervi tapasztalat bizonyítékaihoz fordul. Egész didaktikája merőben új célokat szolgál, új tartalommal és új módszerekkel. A túlvilági boldogság transzcendens távlatai mellett az evilági, reális célok szolgálatában álló ismeretanyag, s az azok kutatását és tanítását, tanulását szolgáló módszerek és szervezeti formák nála jelentkeznek először tudatosan és megalapozottan. Ha lefejtjük munkáinkról az előbb említett transzcendens burkot, a tényleges mondanivaló tartalmában és módszeres lépéseiben merészen új, s meglepően reális mondanivalót találunk. Didaktikája azt szolgálja, hogy minél több tanuló szerezzon a társadalmi fejlődést, polgári haladást és tudományt szolgáló korszerű, sokoldalú ismeretet biztos módszerekkel, belátható időn belül, humánus körülmények közepette.

A didaktika az ő munkássága nyomán emelkedett az ösztönösség fokáról a tudomány rangjára. A tanítás eddigi módozatai több-kevesebb érzékel rendelkező oktatók spontán eljárásait tükrözték. A tananyag tartalmában egyenetlenül nehéz, a gyermektől távoleső szövegekből állott. A gyermeki fejlődés körülményei, s az ezekből következő tartalmi egymásraépülés rendszerességének követelménye és módszeres következményei még probléma gyanánt sem merülnek fel. Ebből következően sem az iskolarendszer, sem a tananyag, s a tanulók tudása és a tanítók didaktikai felfogásmódja nem volt egységes, következetes és célravezető. Comenius arra törekedett, hogy didaktikáját a mechanikai tudomány, ipari, termelési műveletek kiszámíttóságának fokára emelje. Tételeit mindenkor megindokolta, tudatosan és bizonyítékok erejével felvértezve alkotta meg tankönyveit, didaktikai utasításait, szabályait azon meggyőződésben, hogy bárki elsajátíthatja azokat és segítségükkel eredményesen taníthat. Az oktatás ennél fogva tudományosan bebizonyított és tudatosan, szinte technikai pontossággal követhető műveletek sorozatává vált. Comenius a tanítók kezébe biztos vezetőt akart adni könyvei, didaktikai munkái révén; a tanítás — véleménye szerint — elsajátítható didaktikai eljárásmód tudatos alkalmazását jelenti, mely a megkívánt eredményhez vezet.

Mindennek jelentőségét fokozza Comenius azon idealista nézete, mely szerint minden haladás feltétele, ennél fogva az egész társadalom, népek, s elnyomottak felemelkedésének záloga az enciklopedikus tudás. Az emberek felismerik a helyes utat, s követik is, ha tehát eredményes az oktatás, az egész világot megválthatjuk vele. Naiv és szinte misztikus ábrándozásai mögött mélységes humanizmus és demokratizmus lelhető fel. A tudás fel emeli az embereket, ennél fogva mindenkit részesíteni kell áldásaiban. Szegény és gazdag, városi és falusi, bármely nemű és nézetű legyen is valaki, részesíteni kell a tudás alapjaiban. Így az oktatás ereje, a tudás hatalma egyúttal hatásfokának és hatósugarának demokratikus kitágítását követeli meg, kifejezve a haladó polgári törekvések egyik alaptételét, az iskolázáshoz, művelődéshez való egyetemes jogot. Comenius didaktikája lelkesen bizonyítja az oktatás mindenkire kiterjedő szükségességét és lehetőségét. Comenius a didaktika egész területén alapvető fontosságú nézeteket vallott. Az oktatási folyamat kérdése, az oktatás egészében megnyilvánuló alapelvek tekintetében éppúgy találkozunk értékes nézeteivel, mint az oktatás tartalmi, módszeres és szervezeti kérdéseinek tárgyalása során. Didaktikájában a tartalmi és módszeres, valamint szervezeti kérdések egységet képeznek.

Az oktatási folyamat értelmezése az előbbi felfogásmóddal szemben alapvető tényezővel gazdagodik: a tanuló aktív közreműködését is számításba veszi. A tanító tehát figyelembe veszi az átadás mellett az átvétel mozzanatát, ennél fogva az oktatás kétirányú kapcsolat a tanító és a tanulók között. Mindez a tanító oktatói tevékenysége mellett a gyermek tanulási munkáját, ismeretszerzési folyamatának lélektani útját is bekapcsolta a didaktikai vizsgálódás körébe. Az oktatási folyamat egyes mozzanatait haladó ismeretelméleti felfogásmódjára vallanak. Az érzékszervi megismerés megbízhatósága, az értelem erejébe vetett hit elvi alapokat biztosított azon nézetének, hogy minden megismerés, s ennek megfelelően az iskolai tudás

megszerzése is közvetlen érzékszervi alapokon nyugszik. Az oktatási folyamat első mozzanataként megjelölt közvetlen érzékszervi felfogás a maga idejében a leghaladóbb tétel, s alapjában helytálló felismerés volt. Az érzékszervek megbízható adatokat szolgáltatnak az értelem számára, s így a helyes beszéd és cselekvés, a tapasztalati anyag értékesítése lehetővé válik. A közvetlen tapasztalat jelentőségének felismerése, illetőleg ezen elv didaktikai kivetítése jelentős felfedezés volt. A szemléltetés módszere, a szemléletesség alapelve szoros következménye gyanánt jelentkezett Comenius ezen felfogásmódjának.

Comenius didaktikája mindenekelőtt tapasztalati oktatásnak nevezhető. Ezen kétségtelenül helyes kiindulópont azonban csak részben vezetett el az oktatási folyamat második mozzanatának, a megértésnek helyes értelmezéséig. Comenius a legnagyobb súlyt az ismeretszerzés első, közvetlen tapasztalati szakaszára helyezte, a fogalmak síkjáig, az elvonás és általánosítás jelentőségének felismeréséig csak részben jutott el. Oksági kapcsolatot, az ismeretek elemzését annyiban kívánta meg, hogy a tanulók értsek a bemutatott tárgyak, jelenségek, szövegek jelentését, hasznát. Ennek érdekében a tények és nyelvi kifejezésformájuk párhuzamosságának igényét hangsúlyozta. A tanulók ismeretében a tények és általánosítások egységét csak részben ismerte fel. Didaktikájának ezen fogyatékosága magyarázza, hogy miért merevedett meg tanítási órájának felépítésében az ismeretek átadásának és utánzásának menete. A gyakorlás és alkalmazás minden fogyatékosága ebből eredt. Felismerte a bevézés elsődleges formájának jelentőségét, de a gyakorlás alig haladta túl a tanító által nyújtott minta utánzását, s az alkalmazás is elsősorban hasonló példák megalkotását, semmint a levont törvényszerűségek alkotó, változatos alkalmazását domborította ki. Az alkalmazás, új kapcsolatok felismerésének követelménye megalapozatlan marad, mert nem épülhetett az elvonás és általánosítás által kiépített fogalmi sík biztonságos alapjára. Mindemellett az oktatási folyamat Comenius által nyújtott értelmezése a didaktika első tudományos igényű alapvetését tette lehetővé.

Az érzékszervi megismerés biztonsága és az értelmi képességek erejének hangoztatása Comenius didaktikájának sarkalatos pontja. Értékes lélektani megfigyelés, tapasztalati anyag, s alapjában materialista szemléletmódja elhomályosítja a lélek mibenlétéről vallott idealista, vallásos elképzeléseit. Ezen a téren is meg kell állapítanunk, hogy világnézetének kettőssége természetesen tükröződik nézeteiben, de reális érzeke éppen a didaktikai következmények tekintetében alapjában helyes következtetésekre vezette. Az észlelés, emlékezés és gondolkodás folyamatait a tanulás munkájának kapcsán szemlélte, s ezek fejlesztését alapvető tanítói feladatnak tartotta. Ennélfogva a materiális és formális képzés egységének elvét vallotta.

Az oktatási folyamat értelmezése, s ebből kifolyólag az oktatás alapelvei és módszerei Comenius didaktikájának értékálló fejezeteit alkotják, s szocialista didaktikánk kritikai elemzéssel értékeli is az ezekben megmutatkozó törekvéseket. Az oktatás célkitűzéseiben megmutatkozó transzcendens, biblikus, sőt misztikus nézőpont magán viseli korlátozott világnézetének megalkuvását. A túlvilági életre való előkészítés következményei elsősorban nevelésméleti téren vezették el Comeniust a reális talaj biz-

tonságáról. A közvetlenül az oktatásra vonatkozó célkitűzések előremutatóak: az elmélet és gyakorlat egységét követelik meg. A kegyes jámborság, vallásos életre való nevelés mellett tehát megtalálható nála az értelem, beszéd és cselekvés egységes és sokoldalú képzésének életszerű igénye is.

Az oktatás sokoldalúsága az enciklopédikus ismeretek elsajátításában valósul meg. Ennek elvi alapja a panszofia. Az egyetemes jólét és az emberi boldogulás záloga a panszofia, mely biztosítja a tudás és hit kapcsolát, ennél fogva az embernek harmonikus együttélését, boldogulását, a természet feletti uralmat. Ez utóbbi követelmény arra vezette Comeniust, hogy az iskola tananyagába minden ismeretet beépítsen, ami kora viszonyai között polgári szükséglet gyanánt jelentkezett. Ennek köszönhető, hogy tantervei, tankönyvei a természetismeret, technika, s a mindennapi élet szükségleteihez tartozó ismeretanyagot ölelték fel, tehát a tananyag az élethez szükséges sokoldalú tudásanyagot biztosította. A reális, tudományos igényű ismeretanyag lényegesen túlsúlyban állott a teológiai és spekulatív-etikai anyaggal szemben. Ez az eltolódás előremutató, a korszerű, reális szemléletmódot segítette elő.

Az enciklopédikus ismeretanyag és az egyre bővülő művelődési igény szükségszerűen megkövetelte az iskola szervezeti, és módszeres feltételeinek alapvető megváltozását. Az egyéni oktatás kereteit szét kellett feszíteni, hogy nagyobb művelődési anyag széles körben hasson, azaz az iskolát demokratizálni kellett. Az anyaiskola volt az a bázis, amely a maga anyanyelvi oktatásával, kötelező jellegével hivatott volt elsősorban megindítani a kulturális forradalmat. Ennek kereteit, anyagi feltételeit és szervezeti formáit kellett megteremteni. Az előbbi társadalmi feladatának megfelelően politikai, kormányzati kérdésnek tekintette, bebizonyította, hogy az állam és egyház érdeke az iskolák felállítása. Az eredményes oktatás szervezeti formájának az osztály- és tanórarendszer megvalósítását tartotta. Felismerte, hogy kevés tanító egyszerre és hatásosabban taníthat osztály- és tanórarendszer keretében.

A szervezeti feltételek biztosítása azonban egymagában nem elegendő az iskolai munka sikere, eredménye szempontjából. Comenius ezért alapvető fontos kérdésnek tartotta, hogy az eddigi gyér eredménnyel járó módszerek helyébe olyan eljárási módokat dolgozzon ki, amely biztosítja az oktatás tudatosságát és tervszerűségét, tehát sikerét. Az osztályrendszerű tanítás társadalmi funkciója az eddiginél nagyobb hatósugarat biztosít, s szervezett körülményei közepette sikeresebb, s rövidebb tanítási idő alatt egyszerre, egy fáradtsággal és tanítói munka mellett csoportos oktatást tesz lehetővé. Ennek azonban mások a módszerei az eddigieknél. A régi tanítási eljárás dogmatikus-verbális menete Comenius szerint csak a tudás héját nyújtotta, de magvat nem adott.

Az iskola megreformálásának alapvető elve a természetesség. A természethez kell folyamodnunk, nem holt betűk tekintélyéhez. Comenius kettős értelemben használta ezt az elvet: a természethez való külső igazodás és a gyermeki természethez való igazodás értelmében. Az előbbi külsőleges analógiákhoz, hasonlatokhoz vezetett. Ezen megállapításainak kevés gyakorlati haszna volt. Sokszor erőltetett példákat tartalmaztak. A maga korában mégis új bizonyító tételek, reális szemlélet felé fordulást jelentettek.

A gyermeki természethez való igazodás annál életszerűbb, gazdagabb tartalmú. Mindaddig nem vették figyelembe a gyermeki természet, életkor sajátosságait a tananyag összeállításánál és a követendő módszeres eljárásoknál. A gyermek az oktatás egyik tényezője, s a gyermek »természetének« sajátosságait meg kell figyelni, s az életkorhoz alkalmazkodnia a tanítás egész menetének. Comenius vetette fel a didaktika történetében elsőnek a gyermeki életkor, s általában a fejlődéssel járó követelmények figyelemmel kísérésének szükségességét. Ezen tételét alátámasztotta a gyermeki típusok lélektani leírásával, az öröklés, a nevelés, oktatás kölcsönhatásának figyelemre méltó tanításával. Didaktikájának ezen fejezetei sok gondolatot adhatnak mai oktatásméletünk számára is.

Comenius ismerte fel elsőnek a didaktikai alapelvek sajátos rendszerét. Ezek az alapelvek kihámozhatók írásaiból. Helytelen azonban azon vélekedés, hogy ezek egészükben, tartalmukban azonossága mellett megegyeznek a szocialista didaktikában található hasonló alapelvekkel. Mennyiségi, tartalmi és minőségi eltéréstük kimutathatjuk filozófiai, elvi alapjuk sajátosságaiból. Mindamellett állítjuk, hogy jól körülírhatóan megtaláljuk nála a szemléletesség, tudatosság, teljesítőképesség, fokozatosság és rendszeresség, szilárdság elvét.

Az oktatási alapelvek érvényesítésének feltétele a helyesen alkalmazott módszer. A módszer fogalmát Comenius többféleképpen értelmezte. Az oktató-nevelő munka egészében megmutatkozó rend tágabb értelmű jelentéstartalma, szűkebb értelemben azon eljárások összessége, amelyek segítségével a tanító a tanulókat a kitűzött célokhoz vezeti el. Comenius eléggé mechanikus értelmezést adott a módszernek: a technika kimértisége, pontosan megszabott eljárások rendje a fő jellemzője. Természetes, hogy ma már nem érthetünk egyet az ilyen merev felfogásmóddal. A maga idejében azonban ez a spontaneitással és az anarchikus, rapszódikus tanítással szemben megmutatkozó rendet jelentette, s mint ilyen, az iskolai munka eredményét biztosító alapvető körülményeket foglalta magában, valójában azonban ezt a merevséget csökkentette a természetesség vezető elvéből következő könnyedség, rugalmasság. Másrészt az egyetemes érvényű, csálhatatlan módszer csak külsőleg mutatkozott törésig rugalmatlannak.

Az analízis, szintézis, és szinkrízis elve utat biztosított a tanító azon törekvésének, hogy oksági kapcsolatok láncolatát keresse meg és tárja a növendékek elé. Az egész és rész kapcsolatának megteremtése, a tanulók aktivizálása, s a természetes, könnyed haladás a valóságban ellensúlyozta a kötelezően előírt módszeres lépések zárt menetét. A módszer tehát megszabta a tanítás rendjét, a mechanikus és természetes haladás szempontjainak együttes érvényesítésével.

A tanóra egyes mozzanatait az oktatási folyamat tagoltságának megfelelő részek szerint különülnek el. Az egyes részek sajátos módszerei nem teszik lehetővé az óra felépítésének változatos rendjét, meglehetősen sematikus felépítést nyújtanak. Az egyes órákon az ellenőrzés során az osztályfoglalkoztatással járó közös írásos és szóbeli számonkéréssel találkozunk. Az óra további szakasza az új anyag közvetítését nyújtja a tanári bemutatás, magyarázat, tanulói kérdések, majd az utánpótlás, gyakorlás és alkalmazás, feladatok megoldása során. Különösképpen a bemutatás módszerének

kifejtése, a szemléltető eszközök válfajai és alkalmazási módjuk tekintetében találkozunk olyan tanítással, amely alapján véve ma is használatos és időtálló didaktikai eljárásokat mutat. A tanóra felépítése sablonosan tagolt, az egyes részekhez sajátos módszerek kapcsolódnak.

Comenius didaktikája egészében a tudományos, polgári didaktika megalapozását jelenti. Időtálló értékei pedagógiai örökségünk ma is élő forrásai, tartalékai. A már tudományos szemléletű didaktika értékeli Comenius didaktikai munkásságának forradalmi lendületét a korábbi skolasztikus oktatás visszásságaival szemben, egyúttal azonban kritikai elemzéssel felhasználja mindazon tételét, amely rávilágít mai oktatásunk haladó eljárásainak gyökereire. Comenius pedagógiája, mindenekelőtt didaktikája pedagógiánk értékes előzménye, haladó hagyománya. Lefektetett tudományos didaktikai rendszer, amely a maga korában megalapozta a didaktikai szemléletet, s kritikai elemzés mellett ma is élő tanításokat tartalmaz. Érthető, hogy hagyatékának tanulmányozása igen kiterjedt [128]. Meggyőződésünk, hogy didaktikánknak az eddiginél mélyrehatóbban kell tanulmányoznia és felhasználnia a nagy pedagógiai rendszereket, kihámozva belőle mindazt, ami segíti mai oktatásunk problémáinak történeti megalapozását. Ezen a téren Comenius didaktikai nézetei nem vesztek jelentőségükből.

JEGYZETEK

- [1] Gindely, A.: A cseh testvérfelekezet határozatai. 1865, 295—296.
- [2] Comenius, Nagy Oktatástana. Fordította, magyarázattal és előszóval ellátta Geréb György, Budapest, 1953 (NO).
- [3] Comenius, *Linguarum methodus novissima* X. 1. (Következőkben: *Methodus*).
- [4] »Arte docere est bene docendi vias certas nosse« (*Methodus*, X. 4.).
- [5] »Docere est, quod quis scit, ut alter quoque discat et sciat, efficere« (uo.).
- [6] »Ad omnia vero et singula ista opus est arte, cum ars sit aliquid certo efficiendi ratio certa« (uo.).
- [7] Mivel ez dialektikus elemeinél fogva szinte anakronisztikusan hangzik, idézzük a következő részt: »Vias ergo illas artis vestigabimus examinando omnia et singula, quae in docendi, discendi, sciendique actu concurrunt, eo fine, ut quid natura sint, ex quibus constant et quomodo fiant, deprehensio...« (uo. X. 5.).
- [8] Alapvető forrásait a NO bevezető sorainak 10. pontjában foglalta össze. Ezenkívül forrásait megemlíti az *Opera Didactica Omnia* (ODO) II, 78—87.
- [9] *Monatshefte der Comeniusgesellschaft* I, 173—195.
- [10] Nebe, A., Vives, Alstedius, Comenius, In ihrem Verhältniss zu einander. 1891.
- [11] Brügel, *Die Pädagogik des Valentin Andreae*. 1892.
- [12] Andreae János Bálint felismerte tehetségét és munkára ösztönözte (uo. 14.).
- [13] Uo. 15.
- [14] Comenius Ámos János, *Világ labirintusa és szív paradicsoma*. Rimányi István fordításában. Pozsony, 1805. X. 75. skv. 1.
- [15] Comenius, *Világ labirintusa*. Id. kiad. XXIV, 1.
- [16] Erasmus, *A gyermek nevelése*. Ford. Péter János. 1913, 80.
- [17] Comenius, *Anyaiskola*. Ford. Petrich Béla, 1929, 21.
- [18] Comenius, *Az igaz módszer dicsérete*. Ford. Gulyás József.
- [19] NO XI, 13.

- [20] vö. V. V. Birjukovics—B. F. Porsnyev, Sz. D. Szkazkin, Az újkor története. 1953, 5.
- [21] Bakoš, L., Stetový význam diela J. A. Komenského, Jednotna Škola X. 1955, 85. skv. 1.
- [22] NO XIV. 7.
- [23] Krasznovszkij, A. A., Ján Amos Komenskij. 1953, 105.
- [24] A Didactica Magna, a Didactica Analitica és didaktikai utasításai betetőzésének szánta a Pampaedia c. művét. Az itt lefektetett elvek, meghatározások, módszertani utasítások elszórt értekezéseivel, s tankönyveivel, tanítókhoz írt tanácsaival együtt adnak képet számunkra didaktikai nézeteiről. A Pampaedia a »Consultatio de rerum humanarum emendatione« c. összefoglaló munka egy része. A »Consultatiót« 1645-től haláláig írta, befejezni nem tudta, egyes részek kidolgozatlanul maradtak. Életében csupán a Pannaugia és Panegersia jelent meg 1662-ben. A többi részt Nigrinus Dániel és Hartmann Pál vázlatosan kidolgozták, Comenius feljegyzései nyomán. Kéziratuk eltűnt, a második világháborúig ismeretlen volt. Halleban talált rá Csyevszij Dimitrij professzor. Az ismert írások a következőkkel bővültek: Pansophia, Pampaedia, Panorthosia, Pannuthesia (vö. Hendrich J., Új leletek a Comenius-kutatáshoz. Ref. Egyház, 1952. I. 15. 12. skv. 1.). A Pampaedia megtalált kéziratának előzményére, az eddigi didaktikai írásoknak ehhez való viszonyoknál figyelembe veendő Nigrinus Dániel 1675. szept. 23-i levele. (Kvačala, Korresp. II. 154. 1.). A Pampaedia kéziratát Hendrich József 1948-ban Vševýchová-Pampaedia címmel rendezte sajtó alá.
- [25] Patera J. A., Komenskéhoz Korrespondence, Praha, 1892. A levél keltezése, Londini 1641. oct. 8.
- [26] Fináczy Ernő, Az újkori nevelés története. 1927, 38.
- [27] ODO Praef. 3. 1. c. vö. még: »...sajnálkozásom másokra is kiterjedt, különösen azonban népem fiaira, annak a népnek gyermekeire, amely annyira sóvárgott a tudományok ápolása után« (Pansophiae Prodromus 97.).
- [28] Apáczai és Comenius nézeteinek lényegében hasonló gazdasági és társadalmi gyökereire vonatkozólag l. Földes Éva, Apáczai Cseri János és J. A. Comenius a magyar ifjúság sokoldalú neveléséért. Kny. a »Testneveléstudomány« 1955. évi I. 3. sz.-ból. L. még Kovács Endre, Magyar—cseh történelmi kapcsolatok, 1952, 197.
- [29] Vö. Geréb György, Adalékok Komensky didaktikai törekvéseihez, magyarországi munkásságának tükrében. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1956, 37—52, és Komensky Ámos János a magyar kulturális fejlődés előfeltételeiről. Fáklya, Bratislava, 1956, 42.
- [30] Comenius, A lelki tehetségek kiműveléséről. Ford. Gulyás József, 14—15. Jellemző sorai: »Ha ti hunjaim, tudtok élni tehetségetekkel, bölcsesség dolgában egyik népnél sem lesztek hátrább«.
- [31] Apáczai Csere János, Az iskolák feletti szükségesség voltáról és azon okokról, amelyek miatt a magyaroknál barbár állapotok vannak. Az idézetet l. Magyar irodalmi szöveggyűjtemény. I. k. 1. r. 1951, 570.
- [32] Vö. Apáczai Csere János, Válogatott Pedagógiai Művei. Összeállította és bevezette Orosz Lajos. 1956, 16.
- [33] Kremmer Dezső, Apáczai Csere János élete és pedagógiai munkássága, 1912, 154.
- [34] Vö. Pach Zsigmond Pál, Az eredeti tökefelhalmozódás Magyarországon. 1952, 12.
- [35] Comenius, A lelki tehetségek kiműveléséről. Ford. Gulyás József.
- [36] Tankönyveinek bevezetésében közölt módszeres utasításai lényegében didaktikai szabály-gyűjtemények.
- [37] Vö. Comenius Orbis Pictus Praef.
- [38] Az oktatási folyamat mozzanatait először Comenius tárta fel. Igaza van Lordkipanidzenek, hogy a polgári neveléstörténet méltatlanul Herbart nevéhez fűzte a kezdeményezést. Vö. Lordkipanidze, D. O. J. A. Ko-

- mensky didaktikája 1941 és a lélektanára vonatkozólag Geréb György Comenius didaktikájának pszichológiai alapjai. Szeged, 1957.
- [39] Komensky, Vševýchová-Pampaedia, Praha, 1947, I, 8.
- [40] Tervezet a latin szerzők olvasásához... Gulyás J. ford. Sárospataki főiskola, 1931.
- [41] Az ismeret meghatározásánál két fogalmi jegyet emelt ki: 1. tudni a dolgok létezéséről, 2. ezt látás, tapintás, hallás, szaglás, ízlés útján megtudakolni (Vševýchová-Pampaedia id. kiad. XI. f. 9. p.) Másutt az ismeret alapvető fogalmi jegyének tekintette, hogy a tárgyi tapasztalatokat leképezzük, kéz, nyelv vagy értelem útján (Methodus, X. 7.).
- [42] Descartes ismeretes levelében éppen ezért bírálta elsősorban Comeniust. Kvačala, Analecta Comeniana. 1909, 31.
- [43] Vö. Pampaedia I, 10.
- [44] NO XIX, 36.
- [45] Pampaedia X, 10.
- [46] NO IV, 6.
- [47] Comenius, E scholasticis labyrinthis exitus in planum 9—10. §.
- [48] Vö. uo. 11. §.
- [49] Scholae Pansophiae Delineatio c. művében.
- [50] Schola ludus c. munkájában.
- [51] Iványi Ede, Comenius Ámos János élete, paedagógiai és egyéb irodalmi munkássága. 1906, 271.
- [52] Comenius, Pampaedia XI, 10.
- [53] De Cultura Ingeniorum id. ford. 3. l. (Vö. Geréb György, Prispévek k didaktickým snahám J. A. Komenského v zrcadle jeho činnosti v Uhrách. Acta Comeniana XVI, 1—2. 1957, 200.)
- [54] L. a tervezet 6. pontját.
- [55] Comenius, Laborum Scholasticorum Patakin Obitorum Coronis 3. rész.
- [56] Vö. Prís' J., Der Staatsroman des 16. u. 17. Jahrhunderts u. sein Erziehungsideal. 1913.
- [57] Bacon, Novum Organum, Ford. Csatlós János. 1954, 89.
- [58] NO VI, 3.
- [59] K. Marx, A tőke. Szikra. 1950. I, 773.
- [60] Marx, Előszó »A politikai gazdaságtan bírálatához« Marx—Engels Válogatott Művek. I. Szikra. 1949, 340.
- [61] Engels, A természet dialektikája. Bp. 1951, 10.
- [62] Engels, A német parasztháború. Szikra, Bp. 1949, 25.
- [63] Kautsky, A szocializmus előfutárai. Szikra, 1950, 297.
- [64] Frumov, C., docent, Velikij pedagóg-demokrat. Ucsityelszkaja Gazsjeta. 1950. nov. 16. 91. sz. 4.
- [65] Eckstein, Comenius und die Böhmischen Brüder. Österreichische Bibliothek. seácsVA
- [66] Engels, A német parasztháború. Szikra. 1949, 27. A magyar puritánusok haladó mozgalmainak hasonló összefüggéseit bizonyítja Makkai László, A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen. 1952. Geréb György, Comenius in Ungarn H. 3. J. 4.
- [67] Their labour is common, all work for all, for what every one. There is a common Kitchen for the all... gainethat is given to the common stock... L. Patera, J. A. Komenského Korrespondence. Praha 1892, 211—212. 1. L. erre vonatkozólag még J. A. Comenius, »Kurzgefasste Kirchenhistorie der Böhmischen Brüder« (A cseh testvérek rövid egyháztörténete. Kiadta J. J. Enders 1739). A. Gindely, Geschichte der Böhmischen Brüder. Prága, 1857. II. köt. és Jaroslav Goll, Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhmischen Brüder. Praha. 1882.
- [68] I. Kautsky, i. m., 327.
- [69] Vö. Kvačala, Johann Ámos Comenius der Erzieher. Rudolf Lehmann, Die grossen Erzieher. Bd. VI, 16.
- [70] NO VI, 8.
- [71] uo. VI, 10.

- [72] Vö. Pavlik, D., Komenskyvel a szocialista iskola építéséért. *Pedagogika*, 1951. 7—8. sz.
- [73] NO IX, 1.
- [74] uo. VI, 10.
- [75] Comenius, Világ labirintusa i. k, 76.
- [76] NO XI, 6.
- [77] Comenius, Fontolgatás Latiumnak a Tiberrustól a Bodroghoz való átviteléről. Ford. Gulyás József.
- [78] NO IX, 8.
- [79] uo. XII, 16.
- [80] uo. V, 7.
- [81] vö. Seneca, De beneficiis, IV, 6.
- [82] NO V, 5.
- [83] uo. V, 4.
- [84] uo. VI, 10.
- [85] Comenius, De cultura ingeniorum i. k. 11. (Vö. Geréb György, Comenius magyarországi munkásságának alapmotívumai. *Pedagógiai Szemle*, VIII, 2, 157—177.)
- [86] Erasmus, A gyermekek nevelése. Ford. Péter János, 1913, 62.
- [87] Comenius, Physicae ad lumen divinum reformatae synopsis. Lipsiae, 1633, XI, VS, I, 287.
- [88] uo.
- [89] NO VI, 4.
- [90] uo. VII, 5.
- [91] uo. IX, 4.
- [92] uo. VI, 7.
- [93] L. Kirmsse, M., Encyclopaedisches Handbuch der Heilpaedagogik. I. köt. Halle, 1934, 479. kiad. Adolph Dannemann és társai. Ugyancsak Kirmsse ismerteti Comenius gyógypedagógiai adalékait Weise Betrachtung über geistes-schwache Kinder. Langensalsa 1911, 68—72.
- [94] NO XII, 16.
- [95] uo. XII, 24.
- [96] uo. V, 4.
- [97] Geréb György, Comenius didaktikai alapelvei, *Ped. Főisk. Évk.* 1958, 31—53.
- [98] Erasmus, A balgaság dicsérete, Ford. Lányi Margit. 1944, 55—56.
- [99] Bacon, *Novum Organum*. Ford. Csatlós János, 1954, 90.
- [100] Omnia sunt, Deus, mundus, homo. *Vestibulum* I. 42.
- [101] »Natura rerum est nascendi et denascendi, operandi et cessandi lex, quam omnibus, quae sunt, imposuit omnium opifex Deus.« *Physicae synopsis*. Prolegomena III. V. S. I, 170.
- [102] Krasznovszkij, i. m. 117.
- [103] NO XIII, 1.
- [104] Erasmus, A gyermekek neveléséről I. r. I. f. 2. p. és passim. Ford. Péter. János, 1913.
- [105] Vö. Deiters, H., Naturbegriff in der »Grossen Unterrichtslehre« von Comenius *Pädagogik*, 1952, 138.
- [106] Vö. Kvačala, i. m. 131.
- [107] Fináczy, Az újkori nevelés története. 1927, 40.
- [108] Iványi Ede, Comenius Ámos János élete, pedagógiai és egyéb irodalmi munkássága. 1906, 277.
- [109] Fináczy E., i. m. 45.
- [110] Comenius, Anyaiskola. Ford. Petrich Béla. 1929, 34.
- [111] NO III, 3.
- [112] Bacon, *Novum Organum* CXXIX. aforizmjája alapvető tételét fejti ki, »Natura nin nisi parendo vincitur«, Comenius, *Physicae synopsis* Prolegomena IV. alapjában hasonló megállapítása: »Scientia naturae acquiritur naturam ipsam scrutando«. Id. kiad. I, 171.
- [113] Vö. NO V, 25.

- [114] Vö. NO V, 8. és 15.
- [115] Uo. V, 2.
- [116] Uo. IV, 3.
- [117] Neudrucke Paedagog. Schriften (Kiadja P. Stötzner) I, 24. Szövegszerű összehasonlítást végzett Comenius és Ratichius ezen nézeteire vonatkozólag Vogt, G., Die gedruckte Literatur zur Geschichte des Didaktikers W. Ratichius. Monatshefte d. Comenius—Gesellschaft, 1892. I, 148.
- [118] Methodus X, 140.
- [119] Comenius: ODO II. Vö. még J. A. Komensky, Pocatkové ctení apsaní Přeložil Josef Hendrich. 1946, 18.
- [120] Comenius, E schol. labyr. exitus in planum. Id. kiad. 39. §.
- [121] Bacon, Novum Organum I. és Új Atlantis, 1954, 112. Sarkady János.
- [122] NO. XI, 13.
- [123] Geréb György, Der Plan, »alle in allem« zu unterrichten. Lehrer Der Welt Sonder-nummer 1959, 24.
- [124] ODO III, 784—85.
- [125] Marx, A tőke I, 347.
- [126] Vö. Robert Alt, Der fortschrittliche Charakter der Pädagogik Komensky's. Berlin, 1953, 65.
- [127] NO XIX, 18.
- [128] Vö. Geréb György, A comeniológia újabb eredményei és mai állása. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Budapest, 1959, 325—343.

ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ ДИДАКТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ КОМЕНСКОГО

Д. Гереб

Работа разбирает категорию дидактики основанной Коменским. Дидактика стала на основе творчества Коменского настоящей наукой переплетаясь с воспитательной работой в более широком смысле слова. По его мнению дидактика является наукой, обобщающей доказанные, фактические познания, она не самоцельна, а служит всеобщему прогрессу. Она представляет собой власть против отсталости. Работа познакомляет читателей с более старыми инициативами, критикует и раскрывает общественные корни схоластических позиций. В главе о процессе обучения она доказывает, что Коменский изучал процесс обучения с двух сторон: со стороны проявления деятельности учителя и учеников. Планирование процесса обучения у него было сознательно, он ставил перед собой задачу найти закономерный порядок учительской работы вместо нерешительных приемов обучения. В главе Моменты процесса обучения автор выделяет в дидактике Коменского четыре этапа процесса: а) непосредственное восприятие органами чувств; б) понятие, в) упражнение, г) приспособление, а потом автор разбирает психологические и педагогические основы этих моментов. В главе Цель обучения он анализирует показывающиеся в пансофистическом и энциклопедическом материале обучения принципы, двойность и взаимотношение более; далеких, трансцендентных, и реальных близких целей. В главе Эффективность работы воспитания и обучения он анализирует с точки зрения целой дидактической концепции Коменского общественные и психологические условия воспитания. По мнению Коменского обучение всех людей является залогом всеобщего благосостояния и счастья. Первым в истории педагогики К. возмещает в границах воспитания и случаи специальной педагогики. В зародыше он преследует демократические цели, и, хотя его общественные взгляды ограничены в определенной мере, он примыкает к революционерам и естествоведам, борющимся храбро против научных предрассудков эпохи. — Автор указывает на корни взглядов Коменского, на его личные переживания, на традиции секты чешских братьев, и на различные общественные и философские влияния. В главе о вопросе наследственности воспитания автор раскрывает элементы позиции детской психологии и учения о типах. Говоря об основных принципах Коменского, автор в отдельной главе подчеркивает принцип

естественности, указывает на корни и толкование этого принципа. В главе Создание класса и системы уроков автор указывает на общественные и педагогические корни измененного организационного порядка, а потом разбирает связь организации, метода Коменского и оценивает их с точки зрения современной дидактики и истории педагогики.

DIE HAUPTZÜGE DER DIDAKTISCHEN ANSCHAUUNGEN DES COMENIUS

von

GY. GERÉB

Die Studie analysiert den Begriffskreis der von Comenius begründeten Didaktik. Die Didaktik ist durch ihn zu einer wirklichen Wissenschaft geworden, sich mit der in weiterem Sinne genommenen Erziehungsarbeit verflechtend. Seiner Ansicht nach ist die Didaktik eine attestierte, exakte Kenntnisse verallgemeinernde Wissenschaft, ist nicht selbst bezweckt, steht im Dienste der allgemeinen Regeneration. Sie bedeutet eine Macht gegen die Rückständigkeit. Es werden die älteren Anregungen, die Kritik des scholastischen Standpunktes und dessen gesellschaftliche Wurzeln behandelt. In dem Teil »Der Unterrichtsvorgang« wird nachgewiesen, daß Comenius den Verlauf des Unterrichts von zwei Seiten, von dem Felde der Tätigkeit des Lehrers und der des Schülers aus untersucht hat. Die Planung des Unterrichtsverlaufs war bei ihm bewußt, er hatte es sich zum Ziel gesteckt, anstatt der damaligen ungewissen Unterrichtsverfahren die gesetzmäßige Ordnung der Lehrarbeit zu suchen. In dem Teil »Die Momente des Unterrichtsvorgangs« grenzt der Verfasser in der Didaktik des Comenius 4 Etappen ab a) die unmittelbare sinnliche Auffassung, b) das Verstehen, c) die Übung, d) die Anwendung, und analysiert deren psychologische und pädagogische Grundlagen. In dem Abschnitt »Zielsetzung des Unterrichts« erläutert er die in dem pansophisch philosophischen und enzyklopädischen Lehrstoff erkennbaren Prinzipien, den Dualismus der entfernteren transzendenten, und der realen, näheren Ziele, sowie deren Verhältnis. In dem »Wirkungsgrad der unterrichtlichen-erzieherischen Arbeit« untersucht der Verfasser die gesellschaftlichen und psychologischen Bedingungen der Erziehbarkeit in dem ganzen System des Comenius. Nach Comenius ist der auf alle erstreckte Unterricht eine Gewähr des allgemeinen Wohlstands und Glücks. Comenius erstreckt — als erster in der Geschichte der Pädagogik — die Grenzen der Erziehbarkeit auch auf die heilpädagogischen Fälle. Er bekennt sich zu im Keim bürgerlichen und demokratischen Zielsetzungen und schließt sich den gegen die feudale Ordnung kämpfenden, mutigen, den wissenschaftlichen Vorurteilen gegenüberstehenden Revolutionären und Naturwissenschaftlern an, natürlich bei Beschränktheit seiner gesellschaftlichen Ansichten. Er wünscht die ohne Unterschied des Geschlechts oder der Abstammung sich auf alle erstreckende allgemeine Bildung in ihren Elementen zu verwirklichen. Der Verfasser weist auf die Wurzeln dieser Ansichten, auf durch persönliche Erlebnisse, die Traditionen der Sekte der Tschechischen Brüder, durch gesellschaftliche und philosophische Faktoren motivierte Ansichten hin. In dem Teil »Vererbung und Erziehbarkeit« deckt er die Elemente des kinderpsychologischen Standpunktes und der Typenlehre auf. Bei der Besprechung der Grundprinzipien wird das Prinzip der Natürlichkeit in einem besonderen Abschnitt hervorgehoben, und auf die Wurzeln und die Deutung desselben hingewiesen. In dem Teil »Gründung des Klassen- und Unterrichtsstundensystems« weist der Verfasser auf die gesellschaftlichen und pädagogischen Wurzeln der veränderten Organisationsordnung hin und analysiert den Zusammenhang zwischen Organisation, Methode und Unterrichtsstoff. Im letzten Abschnitt endlich faßt er die hauptsächlichsten Lehrsätze der Didaktik des Comenius zusammen und wertet sie nach ihrem Zeitalter und auf Grund des geschichtlichen Gesichtspunktes der heutigen Didaktik.

MŰVELETI KÉSZSÉG ÉS FÁRADÉKONYSÁG ALAKULÁSA 10—14 ÉVES GYERMEKEKNEŁ

Írta: GERÉB GYÖRGY és MOSONYI KÁLMÁN

A tanulók munkavégzésének sikere nagy mértékben függ attól, hogy az egyes életkoroknak megfelelő tananyag az egészséges terhelési szint keretein belül mozog-e. Éppen ezért a lélektannak és az egyes tárgyak módszertanának együttesen vizsgálniok kell a különböző életkorú tanulók terhelési szintjét, a kialakítandó fogalmak terjedelmét, mélységét, kapcsolatba hozva a természetes fáradékonysági menet ritmusával. A tanítás hatékonyságát, az iskolareformok realitását támogatja minden ilyen természetű megfigyelés, kísérlet és elemzés. Ehhez kívánunk egy részprobléma terén végzett vizsgálatainkkal hozzájárulni, jelezvén ezen előzetes közleményben célkitűzésünket, terveinket és eljárás módunkat.

A munkateljesítmények és fáradékonyság összefüggésének megállapítására iskolai vonatkozásban is használtak különféle mérési eljárásokat, próbákat és feladatokat. Ezeket másutt vázoltuk [1]. A gyermekek fáradékonyságának heti és napszaki nyomonkövetésére elemi összeadási, szorzási műveleteket végeztetett többek között Bellei [2], Netschajew [3]. Kraepelin [4] számolási füzeteken a műveleteket időben és hibapontok szerint ellenőrizte. Az egyjegyű számok hosszasan tartó összeadása részint a figyelem, részint pedig a kifáradás vizsgálatát szolgálta. Magyar vonatkozásban Ranschburg [5], Nagy [6], Cser [7] állítottak össze figyelem és fáradtság vizsgálatára számolási eljárás módot. A Révész—Nagy-féle számsorpróbanál megadott számhoz kellett 1, 2, 3, majd folyamatosan 1, 2, 3 számot hozzáadni, s megszabott időközönként a leírt számsorok végét jelezni. Lényegében ezt ismételte meg újabban Gyurics [8]. Düker [9] egyszerű összeadási és kivonási műveleteket írt elő, melyeket variált és azáltal is nehezített, hogy az eredményeket a vizsgált személynek fejben kellett tartania, s a nagyobbikból a kisebbet kivonnia. Ez a felnőtteknél használt eljárás mód az egyszerű mechanikus műveletek elvégzésénél azáltal is bonyolultabb, mert emlékezeti munkát, továbbá adott esetben összehasonlítási, gondolkodási tevékenységet az előbbieknél nagyobb mértékben feltételez.

Iskolai vonatkozásban reflexometriás eljárással és komplex, kiegészítő módszerek alkalmazásával vizsgáltuk a különböző életkorú tanulók fáradékonyságának alakulását [10, 11]. Ezen adatok meggyőztek bennünket arról,

hogy a fáradtság heti és napszaki alakulása jellegzetes értékvonulatot mutat, amelynek feltevésünk szerint az iskolai megterhelés és teljesítmény kapcsolatában mennyiségi és minőségi szempontból érvényesülnie kell. Ezért kísérlet sor véghezvitelét határoztuk el, melyekben az eddigiek során alkalmazott műszeres vizsgálati eredményeket kapcsolatba kívánjuk hozni az egyes osztályokban elvégzett számolási feladatok értékeivel. A csupán mechanikusnak tűnő összeadási feladatok helyett az egyes osztályoknak megfelelő és már készségi szintre begyakorolt, átlagos nehézséget jelentő feladatok elvégzését kívántuk meg a tanulóktól. Ezeknek a példáknek nehézségi foka egymás között, valamint a variációs szint szerint elrendezett volt. Ezzel azt akartuk elérni, hogy a feladatok beleilleszkedjenek az osztály ismereteibe, másrészt pedig a gyakorlékonysági fok kialakulása után és ennek várható mértékében egyenletesen nehezedő szintet jelentsenek. A nehezedést az V. és VI. osztályban a tízeskór átlépésével jelentkező numerikus nehézségek, a VII. és VIII. osztályban pedig a különböző nevezőjű törtek közös nevezőre hozásával mutatkozó numerikus nehézségek fokozatos adagolásával értük el az egyéb feltételek konstanson tartása mellett. Ezzel elértük, hogy gyakorlatilag egyenletes és az életkornak, valamint ismeretnek megfelelő alapfeladatok megoldását írtuk elő, s ezáltal a feladatok egymásraépülése a növekvő fáradtságnak megfelelő megoldási mennyiséget és hibaszázalékot tett számunkra értékelhetővé. A kapott eredmények elemzése tehát tükrözi a gyermekek fáradékonyságának alakulását, a teljesítmény mennyiségi és minőségi értékét, a fáradékonysági szintet.

Az eddigiekben már rendelkezésünkre állott kísérletek mérési eredményeit átlagosan, egyes esetekben pedig egyénenként is kapcsolatba hozhattuk a számolási feladatok útján nyert értékekkel. Ezek alapján támpontot kaptunk az egyes osztályok heti és napszaki teljesítményének, készségképződésének elemzéséhez a növekvő fáradtsággal alkotott korreláció tekintetében is.

Vizsgálatainkat 1959. decemberében végeztük Szegeden a Zalka Máté általános iskolában.* A kísérletben szereplő tanulók osztályok szerinti megoszlása:

V. osztályos	31 tanuló
VI. „	35 „
VII. „	36 „
VIII. „	27 „
Összesen	129 ált. isk. tanuló

A vizsgálatban részt vett tanulók az iskolai munka megkezdése előtt és annak befejezése után 4—5 példát kaptak csoportonként megoldásra. A megoldási időt 8—10 percben állapítottuk meg. Ezzel egyidejűleg egyes tanulóknál naponta három alkalommal reflexometriás méréseket végeztünk. Megadott időben és sorrendben fény- és hangingereket exponáltunk, esetenként összesen 12 ingert, melyre a vizsgált személyeknek billentyű utasítás szerinti lenyomásával kellett válaszolniuk. Eljárásunkat és eszközünket már ismertettük [12]. A kapott értékeket a műveleti eredményekkel, valamint a gyerme-

* A segítő Katona Klára és Rigó Jázon kartársaknak ezúton is köszönetet mondunk.

1. táblázat

	V. osztály						VI. osztály						VII. osztály						VIII. osztály						Összesen					
	Reggel			Délben			Reggel			Délben			Reggel			Délben			Reggel			Délben			Reggel			Délben		
	Példák száma	Hibák száma	Hibák %-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %-a
Hétfő	Tanítási szünet																													
Kedd	162	17	10,49	168	20	11,90	132	25	18,94	175	22	12,57	140	19	13,57	155	44	28,38	125	26	20,80	125	21	16,80	559	87	15,55	623	107	17,17
Szerda	92	14	15,22	186	23	12,37	128	9	7,03	155	23	14,84	135	3	2,22	130	10	7,69	135	21	15,55	125	19	15,20	490	47	9,59	596	75	12,58
Csütörtök	100	11	11,00	135	18	13,33	116	12	10,34	105	18	17,14	145	3	2,07	135	11	8,15	125	21	16,80	120	23	19,17	486	47	9,67	495	70	14,14
Péntek	108	13	12,04	120	21	17,50	124	14	11,29	124	24	19,35	108	11	10,19	160	34	21,25	115	27	23,48	75	28	37,33	455	65	14,29	479	107	22,34
Szombat	96	13	13,54	96	19	19,79	112	17	15,18	96	18	18,75	160	30	18,75	100*	28*	28,00	105	20	19,05	100*	28*	28,00*	473	80	16,91	392	93	23,71
Hétfő	116	21	18,10	145	21	14,48	108	12	11,11	136	35	25,74	160	30	18,75	144	20	13,89	110	39	35,45	105	28	26,67	494	102	20,65	530	104	19,62
Kedd	105	16	15,24	100*	19*	19,00*	155	25	16,13	100*	20*	20,00	140	10	7,14	132	11	8,33	105	14	13,33	125	22	17,60	505	65	12,87	457	72	15,75
Szerda	Tanítási szünet																													
Csütörtök	125	18	14,40	130	22	16,92	105	19	18,09	155	33	21,29	130	12	9,23	120	19	15,83	110	19	17,27	110	47	42,73	470	68	14,47	515	121	23,50
Péntek	140	20	14,29	140	29	20,71	150	28	18,67	155	40	25,81	120	18	15,00	100	17	17,00	110	22	20,00	105	25	23,81	520	88	16,92	500	111	22,20
Szombat	105	20	19,05	130	31	23,85	145	25	17,24	145	38	26,21	115	26	22,61	100*	31*	31,00*	115	21	18,26	100*	25*	25,00*	480	92	19,17	475	125	26,32
	1149	163	14,19	1350	223	16,52	1275	186	14,59	1346	271	20,13	1353	162	11,97	1276	225	17,63	1155	230	19,91	1090	266	24,40	4932	741	15,02	5062	985	19,46

* Mérés nem történt, valószínűségi eredmény a többi osztály azonos időpontban elért eredményei analógiájára

kek napi megterhelésével hoztuk kapcsolatba. A tanárok feljegyzései, jellemzései kiegészítették észleléseinket. Elsősorban statisztikus eredményt akartunk kapni, a nagy átlag osztályok szerinti követése volt célunk, de egyes esetekben a tanulók személyi körülményeire kiterjedő vizsgálat is módunkban állott.

Az eredmények elemzése

Az osztályok eredményeit táblázatba foglaltuk. Feltüntettük az egyes héten és napon, valamint napszakban elvégzett feladatok mennyiségét, illetőleg a tévesen megoldott feladatok számát és százalékát.

A kapott értékek grafikus összesítése mutatja osztályok szerint a teljesítmény mennyiségi és minőségi szintjét.

Mindkét hét 5 munkanapos volt, az első héten a hétfői nap, a második héten a szerdai napon volt szünet. Az első héten a tanítási szünet a munkahét megrövidülését jelentette, míg a második héten a közbeiktatott szünnap a munka folyamatosságát törte ketté. Ez meglepő eredményt hozott, különösen a VIII. osztályban, ahol a hibák százalékaránya a készségi szint csökkenése miatt a reggeli mérésnél $13,33\%$ -ról $17,27\%$ -ra ugrott, a déli mérésnél pedig $17,60\%$ -ról $42,73\%$ -ra. Az alsóbb osztályokban is látható ugyanez, csak nem ilyen élesen. Lényegében a megtört héten a tanulóknak kétszer kellett belemendülniük a munkába.

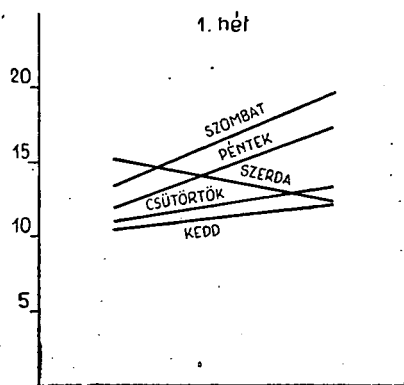
Az egyes napokról külön grafikonokat készítettünk a vizsgált osztályok szerint. Ezen grafikonokon látható, hogy a hibák százalékaránya a hét utolsó napjain a legnagyobb. A hét első napján előfordult, hogy legkisebb volt a hibázás (pl. V. osztályban az első héten), de ez nem nevezhető átlagosnak. Az azonban tisztán látható, hogy kísérleti osztályainknál a hét második és harmadik munkanapja hozta a legjobb eredményt. Ez teljesen kongruens a reflexometriás mérések által megállapított fáradékonysági görbe menetével.

Az egyes osztályok összeredményét összehasonlítva (11. grafikon) láthatjuk, hogy a reggeli és déli eredmény közötti különbség legkisebb az V. osztályban ($2,33\%$), meglepően egyenlő a VI. és VII. osztályban ($5,54\%$, illetőleg $5,66\%$), míg a VIII. osztályban $4,49\%$. Mennyiségileg a hibázások száma a legnagyobb a VIII. osztályban, utána következik a VI., majd a VII. osztály és a legkisebb az V. osztályban.

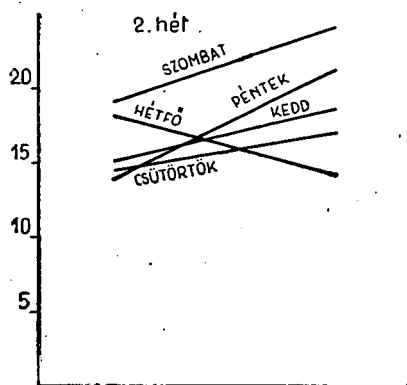
Az összes osztályok egyesített eredménye mutatja, hogy a déli teljesítmény hibaszázaléka $4,44\%$ -kal magasabb a reggelinél. Az egyes napokat vizsgálva azt a törvényszerűséget tapasztaljuk, hogy a kezdeti munkanapokon a reggeli és a déli eredmény között a különbség aránylag kicsi, és fokozatosan növekszik (12. grafikon). Különösen tisztán megfigyelhető ez az 1. hét grafikonjánál, folyamatos munkavégzés közben, ahol a növekedés majdnem linearisnak mondható. A második héten a munka megszakítása miatt a jelenség nem ennyire tiszta, de lényegében követhető.

Az átlagos értékek mellett sajátos egyéni készségsszintet és fáradékonysági menetet is megfigyelhetünk. Példaképpen közöljük egy V. osztályos gyenge átlagú tanuló vizsgálati eredményeit. A tanuló a pedagógus jellemzése szerint »nehezen fekezhető, ha nem figyel, a legegyszerűbb kérdést sem érti meg, órák alatt játszik. Családi körülményei kielégítőek, időnkint, külö-

V. osztály

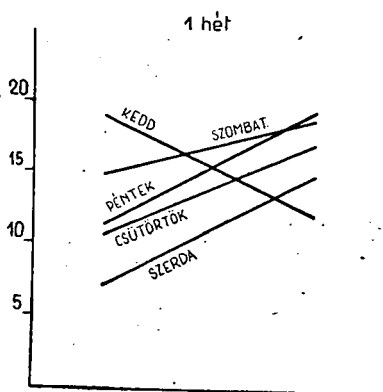

1.grafikon

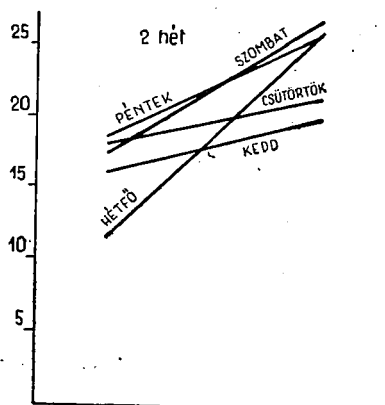

2.grafikon

VI. osztály

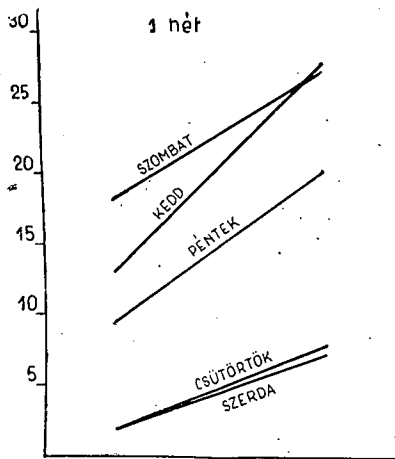

3.grafikon

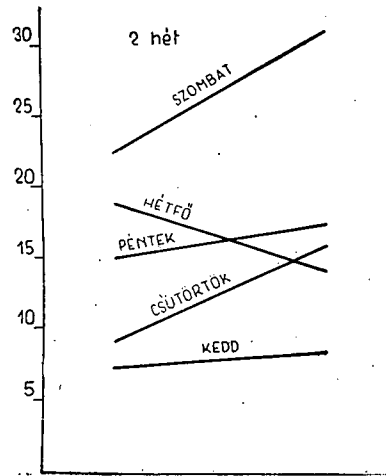

4.grafikon

VII. osztály

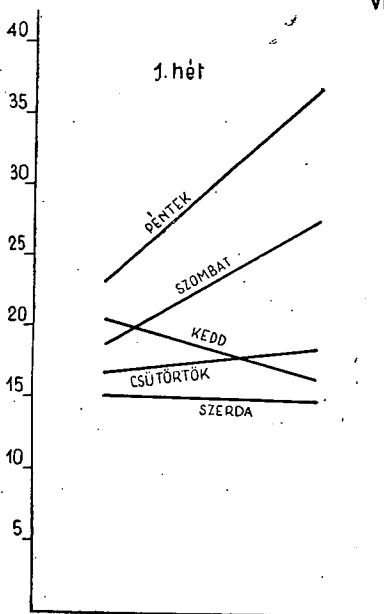

5. grafikon

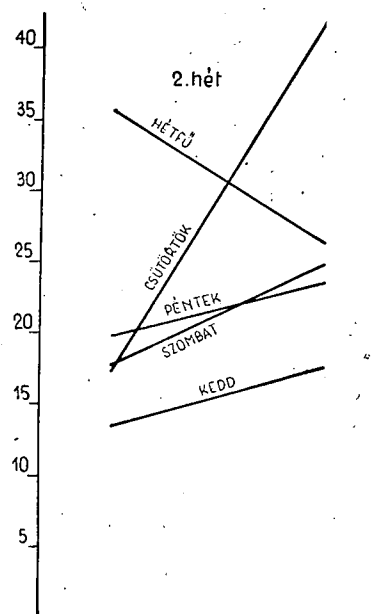

6. grafikon

VIII. osztály

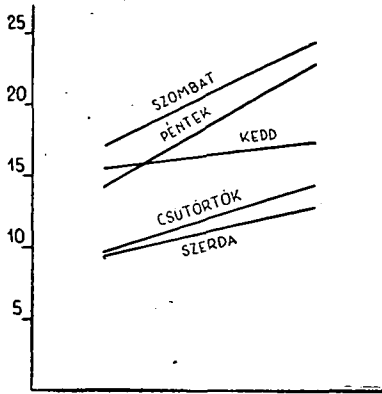

7. grafikon

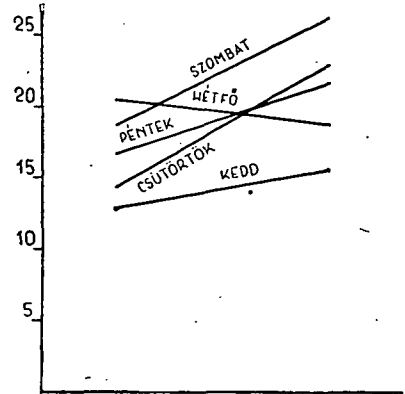

8. grafikon

Összesen

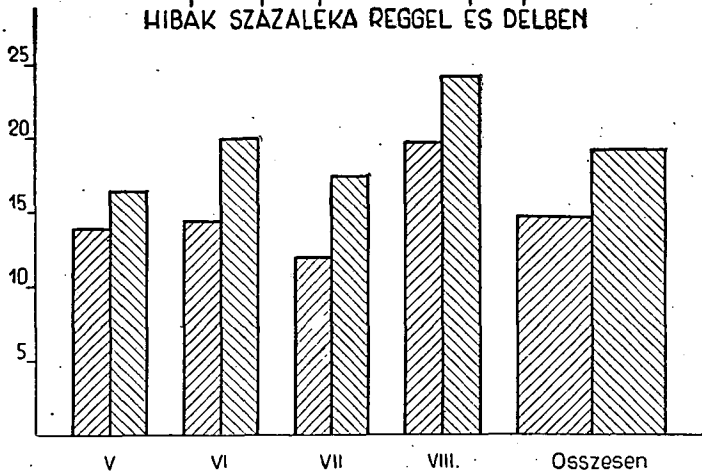

9 grafikon

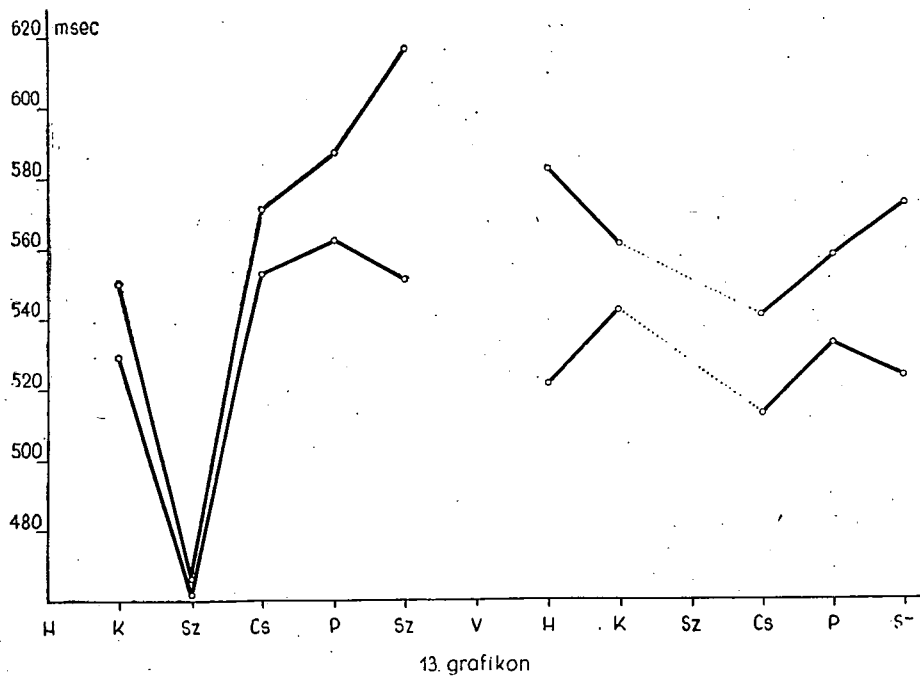
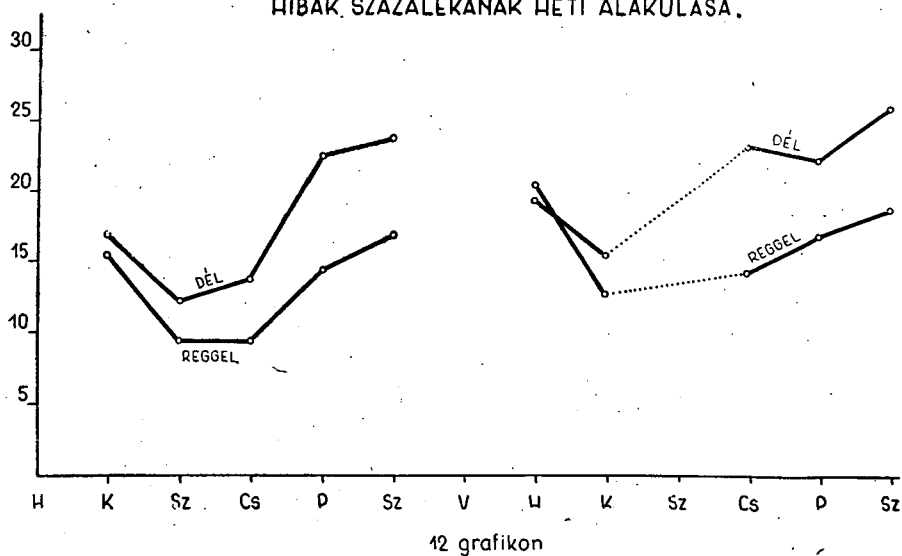
10 grafikon

HIBÁK SZÁZALÉKA REGGEL ÉS DÉLBN

11.grafikon

HIBÁK SZÁZALÉKÁNAK HETI ALAKULÁSA.

nösen hét vége felé feltűnően fáradékony, ilyenkor nehezen kapcsolódik bele a munkába».

Az első héten szerdáig javult az érték reflexometriásan, a hét végéig pedig esik. A napi 10 megoldott példa alapján hasonló értékelést a hibaszázalékban nem kereshetünk, de a fáradékonyság és hibaszázalék párhuzamba állítása végett a hibaszázalékokat is közöljük a táblázatban. Érdekes ellentmondás mutatkozik az első hét szerdáján. Fáradékonyági foka alacsony, ugyanakkor a hibaszázalék ezen a napon a legmagasabb. A tanárok által vezetett napló szerint: »nagyon élénk, figyelme szétszórta«. Nyilvánvaló, hogy viszonylag pihent, de nem koncentrált a feladatokra. A második héten a munka megszakítása kedvezőbb fáradékonyági szintet mutat, a hét végén az emelkedés viszonylag kisebb az előzőnél (az első héten 66 msec, a másodikon 50 msec).

2. táblázat

Hét	Időszak	Hétfő		Kedd		Szerda		Csütörtök		Péntek		Szombat	
		Msec	Hiba %	Msec	Hiba %	Msec	Hiba %	Msec	Hiba %	Msec	Hiba %	Msec	Hiba %
I.	Reggel	—	—	530	40	460	75	552	—	560	40	550	50
	Délben	—	—	550	50	465	60	570	—	596	60	616	75
II.	Reggel	520	50	540	60	—	—	510	60	530	20	520	60
	Délben	580	80	560	60	—	—	540	60	555	60	570	60

Következtetések és tervek

Az egyes osztályok tananyagához igazodó, begyakorolt és készségi fokon lévő, tervszerűen felépített példák megoldása alkalmasnak látszott arra, hogy megvilágítsuk a tanulók fáradékonyágát, kapcsolatba hozva az életrend, megterhelés és reflexometriás mérések adataival.

Megállapítható, hogy az osztályok szerint jellegzetesen változik az így kapott érték, mind a megoldott példák mennyisége, mind pedig az elkövetett hibák százaléka alapján. A felsőbb osztályok e téren emelkedő tendenciát tükröznek.

A következőkben vizsgálatokat végzünk középiskolákban, valamint főiskolán megfelelő, fokozatosan összeállított feladatok alapján. Kiterjeszkedünk az általános iskola alsó tagozatára és gyógypedagógiai gyermekanyagra is. Kutatni szándékozunk továbbá, milyen kapcsolat van a fiúk és lányok adatai, valamint városi és falusi, osztott és osztatlan iskolás gyermekek eredményei között. Váltott műszak esetén a délelőtti és délutáni eredmények összehasonlítása is célunk.

JEGYZETEK

- [1] Geréb Gy., Az iskolás gyermekek túlterhelése. Embernevelés, IV, 10, 465—470.
- [2] Bellei, G., Ulteriore contributo allo studio della fatica mentale nei fanciulli. Rivista sperimentale di frenetria. 30. (1904).
- [3] Netschajew, A., Veränderung der Aufmerksamkeitsschwankungen als Kennzeichen geistiger Ermüdung bei Schulkindern. Päd. Psych. Studien, 3, (1902).
- [4] Kraepelin, E., Arbeitspsychologische Ausblicke. Psychologische Arbeiten. 8, (1925).
- [5] Ranschburg, P., A figyelmetlenség pedagógiai pszichológiája. Pszichológiai I. k. (1913).
- [6] Nagy, L., A gyermekek szellemi munkabírása. A gyermek, 1913, 249—268.
- [7] Cser, J., A figyelem kísérleti vizsgálata a 10—14 éves korban. Gyermektanulmányi Füzetek, 1933, 56.
- [8] Gyurics, L., A tanulók munkaképességének és fáradtságának problémái. Szocialista Nevelés, III, 12, 358—365.
- [9] Düker, H., Über ein Verfahren zur Untersuchung der psychischen Leistungsfähigkeit. Psychol. Forschung, 23, 1949.
- [10] Geréb, Gy., Általános iskolai tanulók fáradékonyságának pszichológiai vizsgálata. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959, 163—193.
- [11] Geréb, Gy., Reflexometriás vizsgálatok fáradékonysági tényezők pszichés hatásának kimutatására. Pszichológiai Tanulmányok. 1959, 29—42.
- [12] Geréb, Gy., Fáradtságvizsgálatra szerkesztett pszichológiai készülékeink és kísérleteink. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957, 267—274.

ИЗМЕНЕНИЯ УТОМЛЯЕМОСТИ И ОПЕРАЦИОННОЙ СПОСОБНОСТИ У 10—14-ЛЕТНИХ РЕБЯТ

Д. Гереб и К. Мосони

Авторы измеряли при помощи рефлексометра изменения утомляемости у 10—14-летних учеников. Они давали через 2 недели задания 129 ученикам. Математические задания постепенно становились труднее.

Полученные результаты подытоживаются и анализируются в таблицах и графиках. Авторы устанавливают, что полученные величины изменяются характерно по классам и в отношении количества заданий и в отношении процентов ошибок. Вышние классы в этом отношении показывают поднимающуюся тенденцию. Опыты показывают, что наилучшими являются второй и третий день недели. Индивидуальные отклонения показались тоже характерными.

GESTALTUNG VON OPERATIONSFERTIGKEIT UND ERMÜDUNG BEI KINDERN VON 10—14 JAHREN

von

GY. GERÉB—K. MOSONYI

Die Verfasser haben mit reflexometrischem Verfahren die Gestaltung der Ermüdung von Schülern der V—VIII. Klasse der Grundschule gemessen. 129 Schüler erhielten zwei Wochen hindurch Aufgaben. Die Anforderungen wurden durch

die bei Überschreitung des Zehnerkreises auftretenden numerischen Schwierigkeiten, resp. durch die sukzessive schwerer gestalteten Aufgaben der Umwandlung von Brüchen verschiedenen Nenners in Brüche mit gleichem Nenner erwachsenen numerischen Schwierigkeiten gesteigert, während die übrigen Bedingungen konstant gehalten wurden.

Die erhaltenen Resultate wurden in Tabellen und graphischen Darstellungen zusammengefaßt und analysiert. Es konnte festgestellt werden, daß sich die erhaltenen Werte sowohl auf Grund der Zahl der gelösten Aufgaben, als auch auf Grund des Prozents der begangenen Fehler je nach den Klassen charakteristisch ändern. Die höheren Klassen zeigen auf diesem Gebiet eine steigende Tendenz. Nach den gemachten Erfahrungen erweist sich der dritte und der vierte Tag der Arbeitswoche als der günstigste. Auch individuelle Abweichungen erwiesen sich als charakteristisch.

SZEMPONTOK A MAGYAR ÉS SZLOVÁK IRODALOM TANÍTÁSÁNAK KONCENTRÁCIÓJÁHOZ A MAGYARORSZÁGI SZLOVÁK ISKOLÁKBAN

Írta: SZIKLAY LÁSZLÓ

A Pedagógiai Főiskola szlovák tanszéke megalapítása óta egy percre sem tévesztette szem elől, hogy az első olyan intézmény felsőoktatásunk történetében, ahol kizárólag legközvetlenebb északi szomszédunk kultúrájával foglalkozunk. A budapesti egyetem nagytekintélyű Szlovák Intézete, a két világháború közt a debreceni egyetemen vendégelőadókkal ellátott szlovák tanszék, majd legújában ismét a debreceni egyetem szlovák tanszéke több szlovák nyelv és irodalom között a szlovákot is művelte, illetőleg műveli. De azt a minőségi változást, amelyet a népi demokrácia hozott a két nemzet viszonyába, a mi tanszékünk képviseli, nemcsak jelképesen, hanem egész munkájával, úttörő jellegének megfelelő sokrétű feladatainak teljes felismerésével. Elsőrendű hivatásunk, hogy a hazai szlovák nemzetiség számára jó általános iskolai tanárokat képezzünk, értelmiséget neveljünk. De nagyon szűkkeblűen fognók fel célunkat, ha megállnánk ennél az egy feladatnál. Úttörő tanszék vagyunk, úttörőknek kell lennünk tudományos feladataink kitűzésében és elvégzésében is: — s ha lehet, le kell vonnunk elméleti eredményeink gyakorlati pedagógiai tanulságait is.

Ez a szerény fejtegetés azt kívánja bemutatni, hogyan fogtuk fel hivatásunkat az irodalomtörténet területén, mit tettünk az előadásainkat szükségyszerűen megelőző, majd állandóan kísérő, követő kutatómunkánk közben, mik lettek e kutatómunka eredményei s hogyan látjuk érvényesítésüknek, alkalmazásuknak a lehetőségeit a főiskolán kívül, az általános és középiskolai nevelőmunkánkban is.

Előljáróban azt is tisztáznunk kell, hogy azok a munkálatok, amelyeket elvégeztünk, az *összehasonlító irodalomtörténet* területére tartoznak. A társadalomtörténeti szemléletű marxista irodalomtörténetírásnak rendkívül érdekes, izgalmas feladta: nyomon követni két vagy több nép sajátos társadalmi-gazdasági fejlődését az irodalom tükrében; megtalálni benne az egyező vagy az egymástól eltérő vonásokat. Volt idő, amikor a marxista tudomány szemantizmusra hajló képviselői vetették el s tartották károsnak az összehasonlító irodalomtörténet módszerét; az egyaránt erőltetett pozitivisták hatáskutatástól

és szellemtörténeti párhuzam-kereséstől megrettenve e napjainkra már reakcióssá vált irányzatok egyikéhez tartozónak vélték, ha valaki az összehasonlításnak már csak a lehetőségét is fel merete vetni. A marxista irodalomtörténészek számára csak azóta vált tudatossá a társadalomtörténeti jellegű összehasonlító módszer lehetősége, sőt szükségessége, amióta a leningrádi egyetemen működő Alekszejev professzor és iskolája a lehető legszélesebb perspektívát szem előtt tartva indította el világirodalmi munkálatait s a Szovjet Tudományos Akadémia Gorkij Intézete kifejezetten összehasonlító irodalomtörténeti kutatásokra rendezkedett be. Az 1958 szeptemberében lezajlott moszkvai Szlavista Kongresszuson már nagy mértékben érvényesültek a komparatizmus szempontjai:

A már említett Alekszejev professzor bevezető referátuma is tanúskodott erről, aki ezúttal csak a szláv irodalmak területén maradt ugyan, de erőteljesen hangsúlyozta, hogy mennyire szükséges az egymás mellett élő társadalmak fejlődésének s e fejlődés törvényszerűségeinek a tanulmányozása. Alekszejev professzor másik előadása már nemcsak a szláv irodalmakat hasonlította össze egymással: az európai humanizmus és az orosz irodalom kapcsolatairól szólt. Goleniscsev-Kutuzov professzor az olasz rinascimento és a nyomában kifejlődött délszláv irodalom párhuzamát fejtegette, a cseh Karel Krejčí, a prágai egyetem tanára pedig azt, hogy a klasszicizmus és a romantika — e két, Európa más irodalmaiban egymással annyira ellentétes s látszólag nálunk is harcban álló irány — a közép-európai szláv népeknél mennyire egybefonódik: pl. az eposz klasszikus formáját és Nyugat-Európában általában utoljára a klasszikus ízlésre jellemző műfaját a cseheknek, szlovákoknak, lengyeleknek és délszlávoknak romantikus pátosz hatja át s az e népek nemzeti, forradalmi romantikus harcának egyik eszköze lesz. Sajátos összehasonlító irodalomtörténeti munkánknak csak további lendületet s bátorítást adott Krejčí professzor egyébként remekbeszabott, rendkívül sok gondolatot ébresztő előadásának egyetlen negatívuma: egyszerűen tudomást sem vett — az anyag nem ismeretében nem is vehetett — arról, hogy a magyar irodalomban ugyanennek a jelenségnek a tanúi vagyunk, hogy a feudalizmus felszámolásáért vívott harc e korai szakaszán nemcsak Kollár és Hollý, hanem Vörösmarty is hexameterekben idézi a jelen harcaihoz a nemzet »Régi dicsőség«-ét. Az az elzárkózás, amely a polgári nacionalizmus korszakában köztünk és szomszédaink között oly sajnálatos módon következett be, még most is érezteti hatását: legalábbis ez látszik meg abban is, amikor Frank Wollmann és mások is szláv barokknak nevezik a közép-európai irodalmaknak, művészetnek s a kultúra más területeinek olyan jelenségeit, amelyek a magyar barokkban is megtalálhatók, s amelyek nem egy esetben az osztrák barokk sajátos kelet-, közép-európai lecsapódásai, azzal a fejlődéssel vannak szoros összefüggésben, amelynek ezen a törökdülés sújtotta, felkelésektől s más harcoktól zajos területen vagyunk a tanúi.

E látszólagos kitéréssel arra is rá kívántunk tapintani, hogy a szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok kutatása így kap szélesebb perspektívát: a két nemzet tudományos és kulturális munkásain túl a nemzetközi irodalomtörténész közvélemény figyelmét is fel akarja hívni arra a körülményre, hogy a Keletközép-Európának nevezett területen helyes, társadalomtörténeti szempontú összehasonlító irodalomtörténeti szemléletet csak úgy tud kialakítani, ha az itt élő szláv népeken kívül megismerkedik a magyar irodalom jelenségeivel, — illetőleg ha a magyar tudomány minél szélesebb fronton hatol be a szláv irodalmak világába is.

Szlovák—magyar viszonylatban ennek szinte mind a mai napig a múlt nacionalizmusának nemcsak merev elzárkózása, hanem csaknem az egész szlovák és magyar tudományos életben oly sajnálatosan megrögződött szem-

lélete is akadályos volt. Sem a szlovák, sem a magyar tudományos világ nem tudta közös múltunkat másképp elképzelni, mint állandó harcok és torzalkodások hosszú láncolatának, — ha tehát emlegetett is érintkezési pontokat a két irodalom történetében, azt csak negatív értelemben tette. A szlovák irodalomtörténetírás a »magyar« szót hosszú ideig — csaknem napjainkig — csak azoknak a kétségtelen sérelmeknek az emlegetésére használta, amelyeket a szlovák nemzet a XIX. század folyamán a kormányzat kezében tartó magyar uralkodó osztály részéről elszenvedett — sokszor úgy is, hogy a múlt század magyar nacionalista szemléletét a régibb múltba visszavetítve »nemzetiségi elnyomás«-ról beszélt a közös patriotizmussal jellemezhető feudális korszakban is! A magyar nacionalista tudomány viszont a »kultúrfölény« hangoztatásának rossz emlékü korszakában a magyar irodalomnak és közvetlen szomszédaink irodalmának a viszonyát csak hatáskutatással ápolta, mindenütt és minden alkalommal a magyar hatást akarta kimutatni ott is, ahol ezt a filológiai adatok egyszerű felsorakoztatásával meg lehet cáfolni, vagy ahol a hatás látszata mindössze a két nép közös elnyomó ellen vívott vállvetett harcának az eredménye, illetőleg közös lecsapódása, tükröződése a két irodalomban.

Szlovák—magyar viszonylatban ugyanis a marxista összehasonlító irodalomtörténetírás általános szempontjain túl föltétlenül tekintetbe kell vennünk azt, hogy a két nép hosszú évszázadokon át egy állam keretein belül élt, fiait egy patriotizmus hatotta át, amely közös patriotizmust csak a XIX. század polgári nacionalizmusa törte meg, de teljesen felszámolni hosszú ideig nem tudta — s hogy a magyarság és a szlovákság haladó erői az együttélés századaiban együtt harcoltak közös elnyomóik, ellenségeik ellen. Ennek a maradéktalan bemutatása a nacionalista tudománynak sem itt, sem ott nem volt érdeke, mert semmi esetre sem szolgálta volna az uralkodó osztály szempontjait.

Amikor tehát minden erőnkkel azon vagyunk, hogy a két irodalom múltjában a pozitív kapcsolatokat fedjük fel, tudatában vagyunk annak, hogy a szorosan vett összehasonlító irodalomtörténeti célkitűzésen túl ezzel a két nemzet megbékélésének, a szocializmusért vívott közös harcának a céljait is szolgáljuk. A legaprólékosabb mikrofilológiai kutatásaink alkalmával ezt a szempontot éppen úgy a szemünk előtt tartjuk, mint amikor nagyobb összefüggéseket igyekszünk bemutatni. Nem akarunk itt most sok időt vesztegetni arra, hogy rámutassunk munkánk nehézségeire. A nacionalista körök mulasztása következtében a szintézis elvégzése előtt a források felkutatása, az apró adalékok feltárása is a mi feladatunk: s ha a mikrofilológiát szép munkának tartjuk is, e nagy munkaterület s a feladatok sokrétűsége következtében nagyon vigyáznunk kell arra, hogy el ne vesszünk a részletekben.

Itt most nem szólunk kutató és összegező munkánk módszereiről; részben azért, mert ezt már több helyen elvégeztük, részben pedig azért, mert figyelmünket inkább kapcsolattörténeti, kutatásaink gyakorlati pedagógiai érvényesítésére akarjuk összpontosítani.

Hogy ezt a szempontot minél jobban érvényesíteni tudjuk, röviden s nagy vonásokban összegezni kívánjuk, mi az az új, amit a szlovák és a magyar irodalom múltbéli viszonyának kutatása közben eddig bemutatnunk sikerült.

A szlovák históriás énekek problémájához c. cikkünkben (Filológiai Közöny, 1956. 113—124.) — Rudo Brtán és Andrej Melicherčík: Historické piesne c. kiadványát ismertetve — rámutattunk, hogy mennyire közös volt a két nép sorsa viharos századaink idején. Tinódi éppúgy jelen volt Murány várának Bazsó Mihály rablólovag kifüstölését célzó ostrománál, mint az ismeretlen szlovák költő, akinek a műve, annak egész gondolatmenete megegyezik magyar lantostársának »Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése« c. énekével. Tudjuk, Szigetvár ostromáról sok költemény született az európai irodalmakban; az viszont nem véletlen, hogy a szlovák epikus dalt olyan ismeretlen katona szerzte, aki maga is szolgált Zrínyit és részt vett a nagy eseményben. De a legmegkapóbb talán az Eger elestéről szóló szlovák ének: a sok közt az egyetlen, amely nem Dobó István 1552-i győztes várvédelméről, hanem az 1596-i szomorú emlékü bukásról énekel. S ha Szigetnél szlovák katonák jelenlétét tudtuk megállapítani, itt az ismeretlen szlovák szerző egész sor magyar vitéz hősiességének állít emléket. Nem tőle, más történelmi forrásokból tudjuk, hogy a várat feladni akaró vallon zsoldosok ellen a magyar várkapitány s Terečko, a »cseh« (talán szlovák?) hadnagy lépett fel erélyesen, annyira, hogy amikor a törökök behatoltak Egerbe, a két hazai hős bele is halt bánatába. Talán ennek a következménye az a fájdalmasan gúnyos, éles satíra, amelyet ugyanennek a versezetnek a második felében a »németek« (értsd: idegen megszállók, zsoldos katonák) kapzsi önzéséről olvasunk. Ez a hang már a legélesebb kuruc költemények világába visz el, — aminthogy a kuruc költészet problémája felvetődik a szlovák irodalomban is. Jellemző, hogy a nacionalista szlovák tudomány nem tartotta számon, mert tételét, hogy ti. a szlovák költészet egész története harc a magyar ellen, nem tudta volna alátámasztani.

Annak a rendkívül erős közösségnek, amely a közös elnyomás ellen vívott harc, a közös patriotizmus következménye volt, a kezdeti, korai költői megnyilatkozásokban is megvoltak a maguk belső irodalmi, formai eredményei. Mindenekelőtt a közös témák: Murány, Sziget, Eger vára éppúgy, mint a Szilágyi és Hajmási, amellyel a magyar és a szlovák nacionalista tudomány nem tudott mást csinálni, mint hogy arról vitatkozott: vajon a magyar verzió-e a korábbi vagy a szlovák? De ezeken a közös témákon túl megvannak a két költészetnek a közös, vagy legalábbis egymáshoz rendkívül hasonló formai elemei is: a további kutatás feladata megállapítani, melyek találhatók meg kizárólag csak a magyar és a szlovák irodalomban e formai elemek közül s melyek a nyugat-európai, esetleg más irodalomból származó formák közös hazai lecsapódásai. Itt most rendszerbe sem foglaljuk őket; mindössze a balladisztikus párbeszédnek arra a jellegzetesen kuruckori változatára mutatunk rá, amely az »O Alžbete Batorovej v Čachticech« (Csejtei Báthory Erzsébetéről) szóló szlovák költemény két szegénylegény szereplője közt éppúgy megtalálható, mint pl. a Buga Jakab énekében. De emlegethetném a hangsúlyos népies verselés rendkívül erős rokonságát is; tudnivaló, hogy a szlovák nyelvben éppúgy az első szótagra esik a szóhangsúly, mint a magyarban. Hatásaink, nyolcasaink és más népies verssoraink lejtése megtévesztően hasonló, Az alexandrinus, mint népies epikus dalaink formája pedig nemcsak a XVI—XVII—XVIII. század szlovák—magyar fejlődésére jellemző: jellemző a XIX. századra, nálunk főleg Petőfi—Arany, a szlovákok-

nál pedig Stúrék költészetére, akik pedig akkor már úgy vélték, hogy egymás ellen kell háborút hirdetniök.

S itt következik az előbbinél lényegesen izgalmasabb feladat: felkutatni a XIX. század szlovák—magyar kapcsolataiban a közös pozitív vonásokat. A két nemzet fellendülésének, modern nemzetté válásának korszaka ez a polgári nacionalizmus jegyében: rendkívül erős sűrűléseikre, sőt torzszalkodásaikra, e sűrűlésekben és torzszalkodásokban a magyar középniemesség, majd a burzsoáziával szövetkezett dzsentri és a szlovák értelmiség szerepére itt most nem térünk ki. De — tettük fel kutatásaink kezdetén magunkban a kérdést — elképzelhető-e, hogy a nacionalizmust megelőző századok közös patriotizmusának, közös harcainak a nyoma egy csapásra, azonnal teljesen eltűnjön? Ezen a téren még mindig igen sok a kutatni való — talán egyetlen tudomány területén sincs annyi elhanyagolt kérdés, mint éppen itt — de az a néhány szerény adalék, amit eddig is sikerült kibányásznunk a nacionalizmus korában tudatosan eltemetett, elhallgatott anyagokból, arra mutat, hogy az igazi haladást, a nép érdekeit képviselő írók és művek mindig inkább a két nép pozitív kapcsolatait, mint szembenállását hangsúlyozzák. Kultúránk gyökerei a heves harcok felszíne alatt is összeértek, elszakíthatatlanul.

Élsősorban a Kollár János élete kívánczik ide például. A szláv kölcsönösség elmélet megalapítója, aki »Slávy dcera« (A Sláva — Dicsőség — leánya) című költeményében csakúgy, mint a szláv kölcsönösségről szóló értekezésében, vagy naív szófőjtő tanulmányaiban egyetemes szláv világról ábrándozott, s az elmagyarosodott nemességről, mint »elfajzott fiakról« szolván harcos gyűlöletet táplált a magyar nemzeti mozgalommal szemben, e harcos gyűlöletében önvédelmi jogaira is hivatkozva, — harminc évig volt a pesti evangélikus egyház szlovák lelkesze. Örökké nyugtalanított a kérdés: lehetett-e Pesten, ebben az akkor kis városban úgy élni, hogy ne ismerje a reformkor kiemelkedő alakjait, ne vegyen tudomást arról a pezsgésről, amely világirodalmi viszonylatban is egyedülálló lendülettel teremtett magas színvonalú magyar irodalmat szinte a semmiből? Valóságos nyomozó munkát kellett végeznünk; a múltban ezt a kérdést annyira elhanyagolták. Még nem tartunk ott, hogy végeredményről beszélhetünk; de annyi bizonyos, hogy a további kutatások alapjait sikerült úgy, ahogy leraknunk. A legfel-tűnőbb eredmény itt az, hogy a magyar nacionalizmusnak azok a személyiségei, akik a mindennapi életben sokszor kerültek szembe Kollárral, nem egyszer meleg barátságban, személyes kapcsolatban voltak vele. Engem a legjobban a Thaisz András és a Székács József esete lepett meg, ezzel kapcsolatban. Ugyanakkor, amikor Thaisz, a Tudományos Gyűjtemény neves szerkesztője, a reformkor nemzedékének szepességi származású alakja a lehető leghevesebb harcokat vívja Kollárral az egyházi iskola tanítási nyelve ügyében — magyarra fordítja a »Slávy dcera« több szonettjét. Székács József, a pesti magyar egyház papja s püspöke pedig, akire Kollár, mint »elfajzott fira« tekint s aki a reformkor nemzeti harcainak egyik kiemelkedő alakja, nemcsak hogy baráti hangot üt meg vele szemben, amikor levelet ír hozzá s azt kéri: tartsa meg helyette az istentiszteletet, hanem szerb népdalfordításaihoz írt előszavában égis magasztalja Kollár népköltési gyűjteményét, szelinté azt minden népdalkutatónak ismernie kell. Csak az fogja fel e kijelentés fontosságát, aki tudja, hogy a XIX. század első felében a népköltési gyűjtés

menyire az írók, az egész irodalmi élet figyelmének a középpontjában állt nálunk éppúgy, mint valamennyi szomszédunknál. Kollár közvetlen környezetének két olyan szereplője volt, aki közvetíthetett közte és a kor magyar irodalmi élete között: az egyik Füredi László, a pesti Vakok Intézetének kántora, aki a »Národnie spievanky« (Nemzeti énekek) dallamainak egy részét szerezte s a szlovák származású Petényi (Petain) Salamon, a Nemzeti Múzeum ornitológiai osztályának megalapítója, aki egész életében a híd szerepét játszotta a két nemzet között: Vörösmartyhoz, Fáy Andrásához és a reformkor más nagyjaihoz volt bejáratos, ugyanakkor az unokaöccséhez, Haan Lajoshoz írt vegyes (magyar és szlovák nyelvű) leveleiben beszámol arról, hogy Kollárnak is rendszeres látogatója, igyekszik neki bemutatni a magyar irodalmat. De mindennél lényegesen jelentősebbek azok az adatok, amelyeket Kollárnak a prágai Strahov-i múzeum levéltárában levő hatalmas levelezésében találtunk: ott derítettük ki, hogy Kollár híres népköltési gyűjteményének anyagát, többek között nemcsak oly kevésbé ismert egykorú magyar közéleti szereplők segítségével hordta össze, mint pl. Mocsáry Antal vagy Esztergályi Mihály — Petőfi egyik jó barátjának az édesapja —, hanem ebben a kérdésben szoros kapcsolatban volt Schedius Lajossal, a pesti egyetem híres tanárával és Jankovics Miklóssal, a neves gyűjtővel is, akinek magyar anyagát már feldolgozták ugyan, de akinek a nemzetiségi gyűjtését csak ezután lehet majd összehasonlítani a Národnie spievankyval, Kollár népköltési gyűjteményével.

Itt most nincs terünk arra, hogy részletesen kitérjünk haladás és reakció ellentmondásosságára Kollár életében és művében; csak annyit kell megmondanunk, hogy mint népe érdekvédelmi harcának vezetője, sokszor fordult a bécsi udvarhoz és szövetségeseihez, az arisztokráciához segítségért a magyar radikálisok nemzeti türelmetlenségével szemben. Így került kapcsolatba azzal a Majláth Jánossal is, aki korának egyik legreakciósabb és a bécsi udvarhoz legközelebb álló arisztokrataja volt, aki német nyelvű magyar népmese- és népdalkiadványaival mégis ismerte tette a nevét a magyar népiesség történetében is. Levelezésükből tudjuk, hogy Majláth egy időben — az 1842—43-as szlovák trónfelirat körül kialakult küzdelmek korában — mindennapos vendég volt Kollár paplakjában. Hogy kapott-e a szláv kölcsönösség eszme apostola népdal anyagot arisztokrata barátjától, nem tudjuk, de hogy Majláth juttatta be Kollárt Széchenyihez is, az bizonyos. Kollárnak e látogatásáról szóló, Seberiny evangélikus püspökhöz írt levele igen érdekes fényt vet a »legnagyobb magyar« toleráns nemzetiségpolitikai elveire. »Ma délután három órakor jött postán az Ön Széchenyihez szóló írása s már egy félórán belül a kezében volt. Ahogy kívánta, én magam voltam nála személyesen; elég hosszú ideig elbeszélgettünk...« — írja többek között.

Kollár kortársa, a szlovák vígjátékirás megteremtője, Ján Chalupka, aki »Kocúrkovo« (Kandúrfalva) című színdarabjával a szlovák városkák kispolgárainak szűk látóköréről, rövidlátó önzéséről és hiúságáról örökbecsű képet alkotott s maga is a szlovák nemzeti mozgalom élharcosa volt, magyar nyelvű vígjátékával, a »Vén szerelmes«-sel és más megnyilatkozásaival arról tett tanúságot, hogy jól ismerte a magyar irodalmat, főleg Csonkai volt kedvelt költője: nem volt debreceni poétának olyan műve,

cikke, amelyből ne idézett volna. Chalupkáról szóló kutatásaink eredményeit főiskolánk 1956. évi évkönyve közölte először s így erről most nem szólnunk részletesebben.

A magyar középnemesség s a szlovák polgári értelmiség között dúló harc 1848-ban kulminált: a szlovák népies nemzeti iránynak s a modern szlovák irodalmi nyelvnek a megteremtői fegyverrel a kezükben harcoltak szabadságharcunk ellen. Ennek ellenére — mint ahogy azt a Slovenské Pohľady c. folyóiratnak Stúr 100. éves halálozási évfordulójára kiadott 1956. évi 1—2. számában bemutattuk — a magyar népies nemzeti irány és a szlovák népies romantika költői között számos összefüggés található. Talán nem is a közvetlen hatások vagy éppen a személyes kapcsolatok kimutatásával sikerült ezeket az összefüggéseket nyilvánvalóakká tennünk: bár még a legélesebb nemzetiségi ellentétek idején is akadtak hatások is, személyes kapcsolatok is —, hanem sokkal inkább azzal, amire mind a mi népiességünknek, mind pedig Stúrék népies romantikájának a gyökereit kutatva jöttünk rá. Amikor a múlt század negyvenes, ötvenes éveinek magyar vagy szlovák költője a múltat akarja feleleveníteni, a népmondához nyúl tárgyért; s a szlovák és a magyar népmondának a két nép közös múltja, e múlt közös harcai következtében egész sor közös hőse van. Hadd emeljük ki itt most csak a Mátyás király alakját: Ján Komorovský nemrég megjelent disszertációja a folklór szempontjából foglalkozik a nagy királyról szóló népmondák elterjedésével egész Közép-Európában. Hogy a XIX. század magyar irodalmában Mátyás milyen fontos szerepet játszott, azt itt talán nem is kell megemlítenünk —, itt csak arra célunk, hogy a Stúr-iskola legnagyobb költőjének, Andrej Sládkovičnak főművében, a »Detvan«-ban (Gyetvai legény) éppúgy a mondabeli Mátyás király az önhibáján kívül bajba jutott paraszt legény döntőbírája, mint Toldiban Nagy Lajos — s a romantikus lírai-epikus költemény egyik legbájosabb, »Vohl'ady« (Leánynéző) c. énekében a paraszt lányt holdas este megkönyökeezni akaró király figurája, kedves évődése a nép tapasztalatlan, tiszta gyermekével pedig Vörösmarty »Szép Ilonká«-jára emlékeztet. Toldit és Szép Ilonkát nem azért említettük itt, mintha bármilyen hatást keresnénk: Sládkovič esetében ezt nem igen tudnók kimutatni, mert tudjuk, hogy csak jóval a Detvan megírása után, élete alkonyán, 1870—71-ben, Gáspár Imre révén ismerkedett meg a mi nagy költőinkkel, — az mégis igaz, hogy amikor a Stúr-iskola költője ideált akart adni nemzetének, több ízben ugyanazokhoz a mese- és mondabeli alakokhoz fordul, akik a mi népies-nemzeti költészetünkben is nemzeti ideálként szerepeltek. Így lett ugyanaz a személy magyar nemzeti hős a magyar, szlovák nemzeti hős a szlovák népies nemzeti költészetben.

Nem akarjuk most már hosszúra nyújtani fejtegetésünknek ezt a részét azzal, hogy bemutassuk e tartalmi rokonság költői és formai következményeit is: a rokon műfajokat, az alexandrinusnak, mint e korban mindkét nemzet népies költészetében uralkodó versformának a szerepét és i. t.

A szabadságharc bukását s a Bach-korszaknak a szlovák értelmiség vezetői számára is csalogást hozó zordságát a könnyebb, szabadabb levegőjű hatvanas évek közeledési kísérletei követték: Eötvös híres nemzetiségi cikke, Ján Palárik megnyilatkozásai stb., de ezek már nem vezettek ered-

ményre. A két nemzet uralkodó osztályai — ki-ki csak a maga abszolút uralmára törekedve — már végleg szembe álltak egymással. 1867 aztán visszavonhatatlanul becsapta az ajtót mindenfajta közeledési kísérlet előtt: a két nép egy közös államban eltöltött történelmének utolsó, legszomorúbb felvonása következett, a teljes szakításé, amikor úgy látszott, hogy már semmiféle közeledésre sincs remény.

Azok, akik minden fenntartás nélkül a nép oldalára álltak, még ebben a korszakban sem viszonyultak teljesen negatíve a másik fél kultúrájához. Tudjuk, hogy a nemzetiségi kérdés rendezésének éppen a demokratikus haladás szempontjából fontos szüksége a magyar irodalomban elég későn jelentkezett: a politikában oly magányossá vált Mocsáry Lajos alakján és a részben életkörülményei, részben pedig egyéni adottságai miatt elszürkült Gáspár Imrén kívül egészen Jászi Oszkárig, majd Ady Endréig nincs is senki, aki rámutatott volna, hogy az elnyomott nép érdekei nemzetiségre való tekintet nélkül közősek, hogy a nemzeti (nemzetiségi) harc csak az uralkodó osztályok érdekeit szolgálja stb.

Éppen ebben a korszakban fejlődik s teljeseedik ki a szlovákok legnagyobb költőjének, Hviezdoslavnak (családi nevén Országh Pálnak) a lírája s epikája. Ő teremtette meg nemzetének a szó legszorosabb értelmében vett modern költészetét, emelte a szlovák költői nyelvet európai magaslatra, egyúttal a költői realizmus úttörője a szlovák irodalomban. Egyéb világirodalmi összefüggései mellett Petőfinek és Aranyinak, miskolci és kézmárki diákévei e két költői ideáljának s az ő útmutatásuk alapján írt, kb. 200 darabból álló magyar nyelvű költői pályakezdésének köszönhető, hogy szakítani tudott a Štúr-iskolának közben már merevvé, sematikusvá vált romantikus költői hagyományaival, hogy új, friss életet hozott a szalon témák szírpájába elmerülő epikába s az Isten—haza—család hármas sémáján túl nem látó szlovák lírába. A Štúr-iskola hangsúlyos verselését ő váltotta fel a nyugat-európai (rímes időmértékes) verseléssel, — már előbb említett magyar és nemrégien kiadott szlovák nyelvű zsenjei alapján sikerült megállapítanunk, hogy csaknem kizárólag Petőfi és Arany költészetét, az ő költészetükben található versszakot és -sorokat követve. Hviezdoslav népének mindvégig hű fia volt, s ha nem is helyeselte mindenben kora konzervatív értelmiségének világnézetét és politikáját, élesen és ellentmondást nem tűrve állt ki a pesti kormányzat nemzetiségellenes, elnyomó politikája ellen, de úgy, hogy Petőfira és Aranyra hivatkozva kért védelmet a szlovák nép számára. Már ősz, öreg ember volt, amikor fennkölt ódában üdvözölte a »Magyar jakobinüs dala« fiatal költőjét, őt a »virradó idők heroldjá«-nak nevezve —, s amikor az első világháború vérengzéseitől irtózva emelte fel szavát a pusztán nagyúri önzést szolgáló vérontás ellen a »Véres szonettek«-ben, a szlovák költészetnek mindmáig legkimagaslóbb csúcspontját jelentő ciklus 24. szonettjében kijelentette: »...patrióta vagyok, bár amellet szláv is vagyok...« — s hozzátette: »E kettős érzést bátran vállalom...«.

1918-ban a két nemzet közös állami léte megszűnt s ezzel megszűnt a közös patriótizmusnak még Hviezdoslavnál felbukkanó aktualitása is. A szlovák nemzet haladó értelmisége fokozott iramban, szinte rohamléptekkel igyekezett eltüntetni a múlt provinciális elmaradottságának még a nyomait is s kereste az utat az újabb, európaibb, kulturáltabb kifejezés-

módhoz. A közös múltból adódó izlésbeli hasonlóság mégsem tűnt el nyomtalanul. Többek között ez is oka annak, hogy a két világháború közt Ady Endre olyan népszerű volt a szlovák irodalomban, hogy Ctibor Štítnický, a mai szlovák költő szavait idézve »versei a szlovák költők vérévé váltak«. Csukás István legújabb kutatásai részletesen rávilágítanak e közös haladó hagyományaink szempontjából rendkívül fontos jelenségre a részleteire, hátterére és következményeire is: reméljük, hogy fontos, úttörő műve nem-sokára napvilágot lát s így eredményeinek bemutatásával most részletesen nem foglalkozunk.

A két irodalom kapcsolatai a felszabadulás után érthető módon új, más alapon erősödtek meg tovább; amióta vállvetve harcolunk a szocializmusért, íróink közelebb kerültek egymáshoz s együtt haladnak azon az úton, amely a múlt harcainak, nacionalista meg nem értésének és félreértéseinek a teljes kiküszöböléséhez vezet.

*

Túlméreteztük volna e végeredményében gyakorlati igényű fejtegetésünk elvi bevezetését, ha benne teljességre törekedtünk volna: ezt részben már csak azért sem tehetjük, mert pozitív kapcsolataink teljes mértékben még fel sincsenek tárva. Itt mindössze arra szorítkozunk, hogy ízelítőt, áttekintést adjunk abból, ami a gyakorlati pedagógiai munka e fontos területén tudományos kutatómunkánk eredményeiből feltétlenül felhasználandó.

A főiskolai előadásokban a tennivaló nyilvánvaló. Mivel gondosan vigyázunk főiskolánk főiskola-jellegére, anyagunkat mindenkor a legújabb kutatási eredmények közlésével és elemzésével is gazdagítjuk. Mindvégig gondosan ügyelünk arra, hogy az előadás ne legyen a kétkötetes ideiglenes tankönyv egyszerű megismétlése. Egyes anyagrészek elhagyásával; illetőleg a tankönyvre és 1—2 más forrásra való utalással elérhetjük, hogy azokról a kérdésekről szólhassunk részletesebben, amelyek tudományos munkánkban alaposabban foglalkoztattak. Ezzel egyrészt elértük azt, hogy némi bevezetést adhattunk az irodalomtörténeti kutatómunka műhelyébe: két-három jobban sikerült szakdolgozat tanúskodik róla, hogy néhány hallgatónk nál sikerült is hozzá kedvet csinálnunk. Másrészt viszont a magyar kapcsolatok részletes bemutatásával igyekeztünk itt, a főiskolán is elérni, ami szerintünk a szlovák tanítási nyelvű és a szlovák nyelvet tantárgyként tanító általános és középiskoláinkban a magyar és szlovák nyelv és irodalom tanításának egyik fontos célja, s amit éppen ezért elsősorban a jövő pedagógusaiban kell tudatosítanunk. Minden eszközt megragadunk arra, hogy felkeltsük érdeklődésüket haladó hagyományaink pozitív kapcsolatai iránt, részletesen kitérünk minden olyan jelenségre, amely pusztán meglétével cáfolja a nacionalista tudomány állítását, hogy közös múltunk csak egymás ellen vívott harcból állt s ellenkezőleg bizonyítja, hogy a nép s a nép érdekeiért harcoló költők a két nép közös ügyéért harcoltak. Ennek a szempontnak a szem előtt tartása mellett viszont ügyelnünk kell arra is, hogy ne legyünk egyoldalúak, ne keltsük hallgatóinkban azt a benyomást, mintha a szlovák irodalom csupa magyar kapcsolatból állott volna, mert ez — főleg a kérdésekben kevésbé elmélyülni képes hallgatóknál — arra a tévedésre vezethetne, hogy a szlovák irodalomnak nincs is önálló jellege. En-

nek a feltevésnek még a látszatát is eleve el akarjuk kerülni azzal, hogy fejlődéstörténeti előadásunkat az első órától kezdve az utolsóig az adott esetben egyetlen helyes koncepcióba állítjuk be: meg akarjuk rajzolni a szlovákság társadalmi fejlődését, nemzetté válásának folyamatát s e folyamat figyelése közben mutatjuk be azoknak a sajátos művészi eszközöknek a kialakulását, amelyeket — európai és szomszédnépi összefüggéseik figyelembe vétele mellett — sajátos szlovák műformának tekinthetünk. Ami pedig a kapcsolattörténeti szempontoknak a kidomborítását illeti, ezek mellé azonnal odatesszük: — azt is hangsúlyoznunk kell, ami nem azonos, ami eltér egymástól a két nemzet kulturális és így irodalmi fejlődésében is, mert csak így tudjuk igazán kidomborítani a szlovák irodalomnak — mint általában valamennyi irodalomnak — az önálló arculatát. Csak egy példával illusztráljuk, hogy mit akarunk ezzel mondani: a szlovák irodalomban a szocialista realizmus, mint művészi irány Peter Jilemnický regényeiben tudatosan és hiánytalanul fellép már a felszabadulás előtt, a két háború között, amikor nálunk itthon még nyoma sincs, annak ellenére, hogy a magyar szépprózának a szlovákénál lényegesen gazdagabb hagyományai vannak. Mi ennek az oka? A két háború közötti Magyarországról senki sem juthatott érintkezésbe a Szovjetunióval, Nagy Lajos és Illyés Gyula ismert írókongresszusi útja kivételével nem volt hazai magyar író, aki csak bepillantást is nyerhetett volna a szovjet életbe. Az új művészi irány ekkor magyarul csak az emigráns írók műveiben érvényesülhetett, akik itthon — az adott helyzet következtében — csak 1945 után hathattak szélesebb körben. Peter Jilemnický, a polgári Csehszlovákiában engedélyezett Kommunista Párt tagja, hivatalos úton járt kint a Szovjetunióban, ott mint egy kíváncsi cseh és szlovák munkáscsoport tanítója működött, majd el is végezte Moszkvában az újságírói egyetemet. Műveinek meg is volt — mindjárt megjelenésükkor — a hazai közönségük, hiszen Csehszlovákiában a Kommunista Párt legálisan működött. A politikai helyzetnek ez a rendkívül nagy különbsége okozta aztán az eltolódást a művészi irány fejlődésében is, amely csak a legutóbbi 10—15 évben szűnt meg.

Amilyen világosnak látszik a kapcsolattörténeti szempontok alkalmazása a főiskolán, annyi ma még súlyosnak látszó problémát vet fel általános iskolai és gimnáziumi viszonylatban. Az alapvető és a középfokú ismereteket oktató tanintézetek még a közelmúltban is csak jóval közzétételük és alkalmazásuk után tudták átvenni a legújabb tudományos eredményeket — hiszen tantervi és egyéb kötöttségeik meg sem engedhették, hogy minden újabb és újabb felfedezésre azonnal reagáljanak. Csak napjaink forradalmi technikai csodáinak óriási átütő ereje, hatalmas tömegsíkerekényszeríti az iskolát arra, hogy azonnal beszéljen arról is, ami előtt az újságolvasó, az utcán figyelmesen járó gyermek érdeklődése következtében még akkor sem tudna elzárkózni, ha történetesen volna olyan tanár, akit ne ragadna el a szputnyik vagy a lunyik lenyűgöző szenzációja. De vajon így vagyunk-e a humán tárgyakkal és főleg az irodalommal is? Kérdésre akartunk rámutatni ezzel a kissé szkeptikus kérdéssel, viszont magunk jól tudjuk, hogy tömegeink sokirányú nevelése szempontjából az irodalomra éppúgy szükség van, mint kultúránk egyéb tényezőire. A másik komoly akadály, amellyel szempontjaink érvényesítésénél az általános és

középiskoláknál számolnunk kell, az, hogy ezek a szlovák tanítási nyelvű vagy szlovák nyelvet tantárgyként tanító intézeteink többségükben az országnak aránylag még mindig elmaradottabb vidékein működnek, ahol a múlt maradványai az általános műveltség s ennek következtében a világnézet síkján még mindig jobban megvannak, mint központi helyeken. Nem ide tartozik, hogy a Magyarországon ma még meglevő provinciális mentalitásnak minden okát itt hosszas társadalmi helyzetkép megrajzolásával feltárjuk, itt csak azt említjük meg, hogy az egyik: a tájékozatlanság, a tudatlanság. Ott, ahol Vörösmarty Szép Ilonkájának és Sládkovič Detvanjának az alapján kétféle Mátyás királyról beszélnek s nemcsak a tanuló-sereg, hanem maga a tanító is azt hiszi, hogy valóban egy külön magyar és egy külön szlovák Mátyás királyról van szó, vagy ahol még mindig nem tudják, hogy Hviezdoslav híres, már említett ódáját Ady Endréhez írta — sajnos, ezt a két példát nem a fantáziánk szülte —, ott hiába küzdünk pusztán elméleti fejtegetéssel a nacionalizmus ellen, ott mélyebbre kell ás-nunk. S ennek legjobb eszköze — nemcsak az ilyen szélsőséges (reméljük, hogy ma már mind ritkább) — esetekben — a két irodalom tanításának az összehangolása.

Általános iskolai és gimnáziumi viszonylatban mindenekelőtt állapítsuk meg alapelvül: a múlt nacionalista maradványai ellen vívott harc alapté-telét, a két nép haladó erőinek kezdetektől mindvégig közös harcát, közös érdekeit a legalsóbb foktól kezdve a legfelsőbbig állandóan szem előtt kell itt is tartanunk.

Az általános iskola négy alsó osztályával foglalkozunk itt a legkeve-sebbet, részben talán azért, mert mi magunk ettől a foktól állunk a leg-távolabb, de részben azért is, mert az írás és olvasás tanítása mellett az iro-dalom irodalom-jellege, művészi kérdései még nem domborodnak ki any-nyira. Itt talán legfeljebb arról lehet szó, hogy ha magyar népmesét olva-sunk a szlovák (pl. »A kiskakas gyémánt félkrajcárja«: tudomásunk sze-rint ez szlovák nyelvű olvasókönyveink kedvelt meséje), vagy ha szlovák (szláv) népmesét a magyar olvasókönyvben, hívjuk fel a tanulók figyelmét a nép múltbeli közös harcaira a közös elnyomók ellen, a magyar népmesé-vel kapcsolatban például arra, hogy a török a magyar népet éppen úgy el-nyomta és kiszipolyozta, mint a szlovákot, ellene magyarok és szlovákok legjobbjai vállvetve harcoltak, vagy esetleg a Jánosíkról szóló történetek-kel kapcsolatban arra, hogy az urak ellen harcoló hasonló szegénylegények nálunk is voltak s éppúgy a Rákóczi zászlaja alatt kezdték, mint a szlovák mondák hőse stb.

A két irodalom rendszeres és alapos összehangolását az általános iskola felsőbb osztályaiban kell kezdeni s szigorú fegyelemmel, a tanmenetnek minden lépésénél erre a szempontra is vigyázva kell végrehajtani, egészen az érettségig.

Ez mindenekelőtt tantervi probléma. Mondjuk meg őszintén: szlovák tanítási nyelvű s a szlovákot tantárgyként tanító iskoláink jelenlegi tan-tervei, sőt tankönyvei is túlságosan gyorsan, hevenyészve készültek ahhoz, hogy bennük a két tantárgynak, a magyar és a szlovák irodalomnak a tel-jes összehangolása érvényesülhessen. Nekünk a gyakorlati életből mind-össze arról van tudomásunk, hogy egyes szlovák tanítási nyelvű iskolákban

a magyar irodalomtanítással kapcsolatban maximalizmusról panaszkodtak. Valóban nem helyes, ha a magyar irodalomnak érthetően kevesebb óraszám mellett ugyanannyit követelünk meg pl. a szlovák tanítási nyelvű gimnázium, mint a magyar tanítási nyelvű gimnázium tanulóitól. Köztudomású, hogy a mi viszonyaink közt itt elősorban nem nyelvi nehézségről van szó. De a másik, a szlovák irodalomnak mennyiség szempontjából még egyszer annyi anyaga olyan megterhelést jelent, hogy a két tárgy tanárának erősen együtt kell működnie, ha nemcsak látszateredményt akarnak elérni, hanem meg is akarják szerettetni az irodalmat, olvasni szerető, intelligens, korunk művészi áramlatai iránt is érzékkel bíró művelt embereket akarnak nevelni. Sajnos, a tanszéken szerzett tapasztalatok alapján azt kell mondanunk, hogy a szlovák tanítási nyelvű gimnáziumaink padjaiból kikerült hallgatók felkészültségében éppen ebből a szempontból van sok kívánnivaló.

Véleményünk szerint a szlovák tanítási nyelvű s a szlovákot tantárgyként tanító iskolák magyar és szlovák irodalmi tantervének és az új tanterv nyomán a korszerű, új tankönyveknek az elkészítésénél tehát elsősorban a mennyiségi szempontot kell figyelembe venni: semmi esetre sem szabad megengedni, hogy az anyagot túlméretezve a tanulókra túlságosan nagy terhet rakjunk. Arra természetesen ügyelnünk kell, hogy mind a magyar, mind pedig a szlovák anyag csökkentésénél ne hagyjunk el olyan részeket, amelyek az irodalmi nevelés szerves kellékei, vagy amelyek nélkül éppen a sajátos magyar vagy szlovák nemzeti fejlődés el sem képzelhető. A csökkentést is hozzáértő kézzel kell elvégezni: lehetőleg olyan tanárok közreműködésével, akik mind a két irodalom területén egyforma biztonsággal mozognak.

Annyi bizonyos, hogy néha a tantárgyi koncentráció és az anyagsökkentés szempontja látszólag ellentmondanak egymásnak. Így például az elmúlt esztendőkből az általános iskola VI. osztályának szlovák irodalmi tantervébe és tankönyvébe — abból az egyébként helyes alaptételből kiindulva, hogy Arany Toldija és Sládkovič Martinja a nemzeti fejlődés hasonló fokán a két költő hasonló eszmei célkitűzését fejezi ki, mindketten pozitív férfiideált akarnak, adnak nemzetüknek — belegyömöszölték az egész »Detvan«-t. A kérdéses tankönyv szerzőjétől tudjuk, hogy ezt a pozsonyi szlovák Pedagógický Ústav (Pedagógiai Intézet) munkatársa a VI. osztályban még csehszlovákiai viszonylatban is soknak tartotta! Itt tudniillik a kapcsolatok számontartása teljesen hibás, mechanikus módon érvényesült: ugyanakkor, amikor a tanterv készítője helyesen kérte számon a tanároktól az eszmei tartalom egyezésének tudatosítását, teljesen szem elől tévesztette az esztétikának, a műforma fejlődésének a szempontját. A »Detvan« a magyar kortársáéhoz hasonló politikai eszmevilágot tükrözi ugyan, de művészi szempontból még nem jutott el a népies realizmus fokára; mint lírai-epikus költemény, műfajánál fogva is, de kifejezőkincsével és versformájával is a népies romantikának némileg a biedermeier ízléssel átszőtt megnyilvánulása, amelynek a problémái sokkal bonyolultabbak, semhogy a 11–12 éves gyerekek olyan magától értetődően magukévá tudják tenni, mint a magyar Toldit. Lám, a hasonlóság felületes megítélésén túl a sajátos irodalomtörténeti kérdésekben való elmélyülés mindjárt a helyes gyakorlati pedagógiai,

módszeres eljáráshoz is elvezet: ezen a fokon a »Detvan«-ból csak azt a néhány jelenetet szabad — a mese fonalát jelző áthidaló szövegekkel — adni, amely nem terheli túl a tanulókat, amelyekkel nem megutáltatni, hanem megszerettetni tudjuk az irodalmat. Az egész költemény pedig kerüljön majd a gimnáziumban a tanulók elé. De ugyanezt a kritikai megjegyzést mondhatjuk el a VII. vagy VIII. osztályos tanterv készítőiről, akik a »kapcsolatok« szempontjának teljesen hamis, mert mechanikus érvényesítésével az általános iskolák VII. osztályának anyagába fel kívánták venni Janko Král' oeuvre-jének csaknem teljes lényeges anyagát, a VIII.-éba pedig a közismerten nehéz, patinás stílusú Hviezdoslavnak oly darabjait, amelyek még egy főiskolást is joggal próbára tesznek. Amikor személyesen érdeklődtem, hogy képzelik el: keresztül lehet-e ezt egyáltalában vinni, az egyik igen szép, de rendkívül hosszú Král'-ballada (a »Pán v tñní« — Úr a bozótban —) esetében azt a választ kaptam, hogy ha az egész sok, hozzuk le a felét. Talán felesleges ezen a helyen arra utalnunk, hogy éppen egy ballada esetében, ahol az egész minden apró részletnél többet mond, a mechanikus mennyiségi elvnek ez milyen barbár alkalmazása.

Mindezzel el is mondtuk a tanterv elkészítésénél a koncentráció alkalmazásának másik rendkívül fontos alapelvét: ne gondolkozzunk mechanikusan, mindössze az eszmevilág párhuzamait keresve, mert könnyen zsákutcába juthatunk! Az előbbi példa mindössze az esztétikai, szorosabban véve költészettani szempontok alkalmazását is igényelte a politikai történetiek mellett; talán mondanunk sem kell, hogy itt még más egyéb is közrejátszhat. Hogy két költő mikor jelent a két nép közös szabadságharcát jelző, valóban párhuzamos jelenséget, az nemcsak politikai történeti probléma; annak, aki a tanulóifjúság előtt egymás mellé állítja őket, a kérdést a maga teljes összetettségében kell ismernie, persze, nem azért, hogy az ifjúság számára bonyodalmakat okozzon, hanem azért, hogy tudja: mit, hol és hogyan kell a tananyagba felvennie.

Ennél a kérdésnél talán a legegyszerűbb és éppen ezért egy ilyen rövidre szabott fejtegetésben legkönnyebben megoldható probléma: a ma még mindig bőven megtalálható átfedések megszüntetése. Teljesen fölöslegesnek tartjuk, hogy ugyanazokat az irodalomelméleti, vagy -történeti alapfogalmakat, amelyek nincsenek egy kultúra formai (nyelvi) elemeihez kötve, a tanulók teljes részletességgel két helyen is megtanulják és még hozzá koncentráció híján esetleg egészen más időben és más-más anyaggal kapcsolatban. Hogy mi a pozitív hős vagy mik a dráma műfajai, abban sem szlovácul, sem magyarul nincs különbség s mi még abban sem találunk semmi eretnekséget, ha az egyszerűség kedvéért, minden nagyképűség levetkőzésével az idő és a hely megtakarítása céljából az egyik helyen megmondanók, hogy pl. a »típus«, »vígjáték«, »tükröződés« stb. szavak a másik nyelvben mit jelentenek. Persze, rendkívül óvatosaknak kell lennünk: abban a pillanatban, amikor olyan elméleti részhez értünk, ahol a forma problémáit is érintenünk kell, akkor meg kell a kérdést mind a két nyelven tárgyalnunk. Bármennyire is rokon mind a két nyelv verselése, külön kell szólnunk a magyar s külön a szlovák verstanról — a rokonságra való utalással — már csak azért is, mert az adott példák segítségével a tanulóknak mindkét kultúra verskincsébe bele kell tekinteniök.

Akik szlovák tanítási nyelvű, illetőleg a szlovák nyelvet tantárgyként tanító iskolák számára a magyar és szlovák irodalom tantervét, illetőleg tankönyveit készítik, azoknak szorosan együtt kell működniük, úgy kell megállapítaniuk minden olvasmány és irodalomelméleti rész helyét a teljes egyöntetűség érdekében. Ez természetesen azt jelenti, hogy a nyelv és irodalom tanterve némileg el fog térni a magyar tanítási nyelvű iskoláétól — persze, úgy, hogy végeredményképpen az eltérés ne legyen nagy, legalábbis ne olyan, hogy a szlovák iskoláinkat végző tanulók lényegesen kevesebbet tudjanak a magyar irodalomról, mint azok, akik magyar iskolát végeztek.

Ami most már a tantervbe, illetőleg a tankönyvekbe felvett olvasmány-anyagot illeti: maximalizmus és minimalizmus közt a helyes középutat megtalálva egyensúlyra kell jutnunk abban a kérdésben is, hogy mi képviselje a magyar és szlovák irodalomból a sajátos nemzeti fejlődés máshol fel sem lelhető arculatát s mi szolgálja a kapcsolattörténeti szempontokat. Az elmondottak után talán nem látjuk paradoxonnak, ha azt mondjuk: sok szemelvény éppen azzal fog kitűnni, hogy benne mind a két szempont szerencsésen érvényesül.

A fenti alapelvek szerint átalakított, józanabbá tett tanterv gyakorlati megvalósításánál elengedhetetlennak tartjuk, hogy a magyar és a szlovák nyelv és irodalom tanítása ugyanannak a kartársnak a kezében legyen vagy — ahol ez nem lehetséges — az egy osztályban a magyart és a szlovákot tanító kartársak állandóan szoros kapcsolatban legyenek egymással. A nacionalizmus elleni harc szempontjából ennek a megvalósítása lényegesen fontosabb, mint megannyi elméleti fejtegetés. Ezért tartottuk a főiskolán s tartjuk ma is a szlovák—magyar szakot a legszerencsésebb párosításnak, s ezért helytelenítjük, hogy más — szerintünk a nacionalizmus elleni harc mellett lényegesen jelentéktelenebb szempontok miatt — szlovák—magyar szakképesítéssel rendelkező kartársaknak nem tesszük a koncentrációnak ezt az egyedül racionális formáját lehetővé.

Az egész tanári munkában sem lehet más szempont, mint amit elvi bevezetésünkben is, a tantervvel kapcsolatban is kifejtettünk: mindenkor a gyermek és az ifjú fejlettségéhez alkalmazkodva tudatosítani az önálló nemzeti jelleg s a pozitív kapcsolatok dialektikus egységét. Azt jelenti-e ez, hogy hallgassuk el, tagadjuk le az uralkodó osztályaink miatt beállott ellentéteket? Mivel semmilyen szempontból sem vagyunk a hazugság hívei s a »jóindulatú« szépítésnek ezt a fajtáját is hazugságnak tartjuk, — mindeképpen amellett vagyunk, hogy 48/49. problematikáját s közös történelmünk többi tragikus eseményét is fel kell tárnunk — természetesen — mindig annyira és mindig úgy, amennyire és ahogy azt a tanulók fejlettsége megkívánja. Szerintünk reakció és haladás erőinek helyes egymás mellé állítása, az ellentétek szításában Bécs szerepének kellő mértékű bemutatása csak elősegíti a pozitív kapcsolatok jelentőségének bemutatását.

Hogy a politikai-eszmei párhuzamok, kapcsolatok kidomborítása az egyes írók, illetőleg olvasmányok között milyen módon történik, az nagymértékben a tanár felkészültségén és leleményességén múlik; itt az elmondottak után nem akarunk ismétlésekbe bocsátkozni. Sokkal nagyobb hangsúllyal akarjuk itt felhívni a figyelmet — főleg az általános iskola két utolsó, de még inkább a gimnázium osztályainak az esetében — a műfajok,

stílusesszközök, versformák párhuzamának a bemutatására! Ezt a kérdést tudtunkkal iskoláinkban eléggé elhanyagolták. Pedig az irodalom csak akkor lesz a tanulók előtt valóban művészetté, csak akkor válik vérükké, ha — ki-ki a maga fejlettségi fokának megfelelő módon — megismerkedik magának a nemzeti irodalomnak a belső törvényszerűségeivel is. Néha elképesztő az a sivárság, amely ezen a téren iskoláinkban folyik. Pedig kapcsolattörténeti szempontból is igen veszedelmes! Meggyőzni csak akkor tudunk, ha bizonyítunk is: az irodalomban pedig nem az elméleti fejtegetésnek, hanem a belső (művészi) törvényszerűségek és összefüggések feltárásának van bizonyító ereje. Ha tanulóink pl. megtanulják, hogy a drámának, általában a színészetnek milyen óriási szerepe volt a múlt század harmincas—negyvenes éveiben mind a magyar, mind pedig a szlovák irodalomban, — sokkal jobban tudják megérteni a közös fejlődésnek ha nem is azonos; legalább hasonló fokozatait, mintha csak általában beszélünk a kor szabadságküzdelmeiről. De e sorok írója többször volt tanúja a felfedezés örömeinek tanítványai arcán akkor is, amikor pl. rájöttek a kollári »nőkdy kolébka, nyní národu mého rakev« (nemzetemnek valaha bölcsője, most koporsója) és a magyar: »Bölcsőd az, majdan sírod is«, — vagy Sládkovič: »Bledý mesiac«-ának (halovány hold) és a hasonló magyar kifejezéseknek a hasonlóságára. Persze, ezeket a közös stíluselmzéseket még a gimnáziumban is óvatosan és igen nagy körültekintéssel, tanítványaink teherbíróképességéhez erősen alkalmazkodni tudva kell csinálnunk, mindig ügyelve arra, hogy egy-egy kor közös stíluslemei, fordulat- vagy szóhasználat a legtöbbször nemcsak a két irodalom egymáshoz való viszonyát jellemzi, hanem rendszerint egyetemes európai vagy legalábbis közép-európai jelenség. Hasonlóképpen vagyunk a versformákkal is. De azok a verstani jelenségek, amelyeket elvi bevezetésünkben már említettünk, a verstani tudnivalókkal s az irodalomtörténet egyes fejezeteivel kapcsolatban feltétlenül bemutatandók és tárgyalandók.

Végezetül még két kérdés. A pozitív kapcsolatok nagyon sokszor — és éppen a két irodalom fénykorában — nem a kimagasló, hanem a másod-, sőt harmadrendű írók műveiben nyilvánulnak meg. A tudomány számon tartja ezeket is, mert mindent kötelessége számon tartani. Nagy hibának tartanók viszont, ha ebben az esetben fölöslegesen túltömnők gyermekeinknek amúgyis sok anyaggal túlterhelt emlékezetét ma már jelentéktelenné vált nevek halmazával. Az ilyesminek csak akkor van pedagógiai értéke, ha a pozitív kapcsolatot a szülőföld hagyományaival tudjuk összekötni. Nógrád vármegyében föltétlenül kell beszélnünk — Mikszáth szlovák kapcsolatainak elsőrendű fontossága mellett — arról is, hogy a határtól néhány kilométerre született s egy ideig a megye területén működött az a Gáspár Imre, aki Sládkovič ifjú magyar barátja volt. Békéscsabán pedig szólnunk kell Haan Lajosról, aki ott évtizedeken át volt a nemzetiségi megbékélés apostola akkor, amikor pedig a legélesebbek voltak a magyar—szlovák ellentétek s úgy látszott, hogy egyes kérdéseket már sohasem lehet megoldani. Keressük fel a nemzetiségi együttműködés, a megbékélés, a két-nyelvűség helyi apostolait! Állítsuk össze például Vilim János reformkori csabai tanító életrajzát, aki Csokonait fordította első ízben szlovákra! Vizsgáljuk meg jobban a XIX. század elején Mezőberényben, ma Szarvason

működő gimnázium múltját, ahol Kollár barátja, Molitoris Adolf egyszerre tanította a magyar, szlovák és német poétikát! Bányásszuk ki a ma még ismeretlen neveket, akik a mindennapok apró munkájával mentették, ami még menthető volt akkor, amikor égett a ház!

S ha a közeledés kérdését a helyi hagyományok feltárásával ennyire élővé, a gyermekek számára is élményszerűvé tudtuk tenni, akkor vonjuk bele őket is a munkába, úgy, ahogy a képességeik megengedik. Egy-egy dolgozat erejéig mindenesetre. Nem ide tartozik, csak úgy mellékesen jegyezzük meg, hogy amúgy is elég gyakori általános és középiskoláinkban a sablonos, merev dolgozattéma. Ezeknél mindenképpen nagyobb nevelő értékű, hogyha alapos előkészítés után párhuzamot vonatunk Miklós és Martin (Toldi és Detvan) alakja között, vagy megrajzoltatjuk Mikszáth de-derűjén át a szlovák paraszt alakját. Hogy Arany sajátos balladairó művészete hogyan hatott Hviezdoslavnak mégis ízesen szlovák »Zuzana Hraškovie« (Hraskóék Zsuzsija) c. balladájára: ez már nehezebb téma, csak igen jó osztállyal csináltathatjuk meg. Annak idején az osztályfőnököm íratta velünk házi dolgozatnak közvetlenül az érettségi előtt. Maig is áldom érte: nálam így kezdődött el az érdeklődés az egész problémakör iránt.

Végezetül felhívjuk a figyelmet arra, hogy nemrég, 1959 decemberében jelent meg Pozsonyban a Szlovák Pedagógiai Könyvkiadó gondozásában Csanda Sándor: Magyar—szlovák kulturális kapcsolatok c., a kérdésnek igen sok fontos dokumentumát tartalmazó antológiája. A csehszlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolák számára adták ki segédkönyvül, de nálunk is jól használható. Kíváncsinos lenne, ha valamennyi érdekelt pedagógusunk megszerezné magának.

*

Mi a célunk mindezzel? Nem akarjuk, hogy kis általános iskolásainkból, serdülő gimnazistáinkból vagy akár főiskolásainkból kész összehasonlító irodalomtörténészek váljanak. Amit összehasonlító irodalomtörténeti kutatásainkból a gyakorlati pedagógia területén »aprópénzre« akarunk váltani, az egyetlen célt szolgál: a szocializmus emberének nevelését. Azt, hogy a múlt legtökéletesebb tanúságtételén: művészi megnyilatkozásain keresztül is megtanulja, hogy a nacionalista ellentétek soha a dolgozó nép érdekeit nem szolgálták.

Ma sokat beszélünk a nacionalizmus elleni küzdelemről. Amit itt elmondottunk, az nem a szóbeszéd, hanem a tettek fegyverét akarja harcba állítani a frontnak ezen a szakaszán. A többi mellett ugyanis ez is olyan szakasz, amelyen komoly eredményeket csak elmélyült tudással lehet elérni.

О КОНЦЕНТРАЦИИ ОБУЧЕНИЯ ВЕНГЕРСКОЙ И СЛОВАЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Л. Сикли

Кафедра словацкого языка и литературы Педагогического Вуза, начиная с пор основания ее, всегда была в сознании, что она является первой кафедрой в истории венгерского высшего обучения, которая занимается исключительно культурой нашего

самого непосредственного северного соседа; преподаватели всегда ясно видели, что результатами исследования литературных связей надо пользоваться в практике, в общих и средних школах в качестве средства борьбы против национализма. Как раз поэтому автор, подытоживая теперешнее положение сравнительного литературоведения, пытается дать обзор о результатах, достигнутых до сих пор в исследовании венгерско-словацких литературных связей, чтобы он мог привлекать внимание преподавателей на них. Он описывает, как пользуется в своих лекциях точками зрения литературных связей, и рассматривает потом вопрос в отношении общей и средней школы. По его мнению планы обучения венгерской и словацкой литературе для районов со смешанным населением должны были бы составиться так, чтобы эти два предмета обладали временной параллельностью. При этом должны обрисоваться отчётливо не только идейность, но и эстетические точки зрения. Всегда надо указать на специальные национальные черты, и в то же время на результаты общего европейского развития. Было бы желательно, чтобы преподавание двух предметов было в руках одного преподавателя. Таким образом можно было бы способствовать раскрытию местных традиций кооперации двух народов и борьбе против остатков национализма.

GESICHTSPUNKTE FÜR DIE KONZENTRATION DES UNTERRICHTS DER UNGARISCHEN UND DER SLOWAKISCHEN LITERATUR IN DEN SLOWAKISCHEN SCHULEN VON UNGARN

von

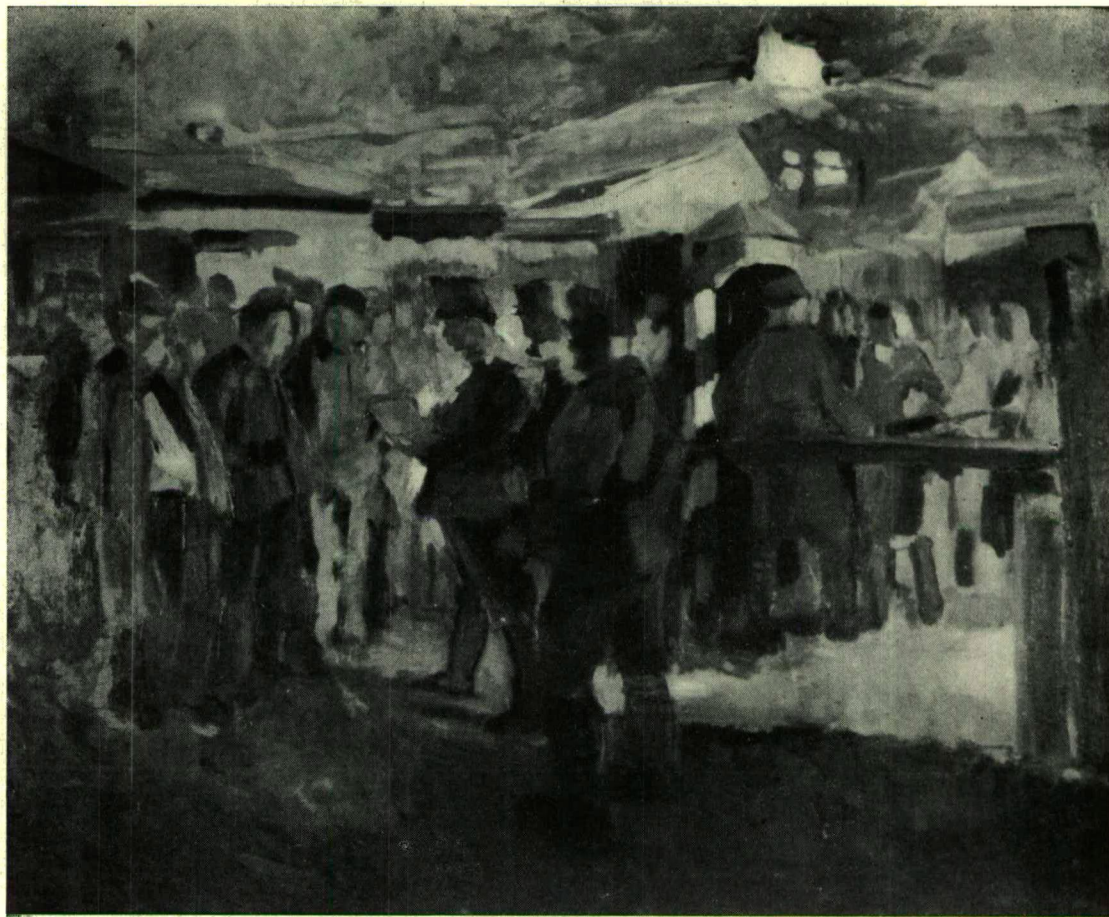
L. SZIKLAY

Das Lehrpersonal des Lehrstuhls der slowakischen Sprache hat seit dessen Gründung nie vergessen, daß dieser Lehrstuhl der erste in der Geschichte des Hochschulwesens von Ungarn ist, der sich ausschließlich mit der Kultur unseres unmittelbarsten nördlichen Nachbarn beschäftigt. Es ist sich bewußt, daß die Ergebnisse der Erforschung unserer gegenseitigen literarischen Beziehungen im Kampf gegen den Nationalismus auch in der Praxis, in der Arbeit der Grund- und Mittelschulen verwendet werden müssen. Der Verfasser versucht eben deshalb, nach einem kurzen Überblick über die gegenwärtige Lage der vergleichenden Literaturgeschichtsschreibung, die durch die bisherige Erforschung der ungarisch—slowakischen literarischen Beziehungen erreichten Ergebnisse zusammenzufassen, um die Aufmerksamkeit der an den Schulen wirkenden wachzurufen. Er zeigt, wie er die beziehungsgeschichtlichen Gesichtspunkte in seinen Vorträgen an der Hochschule zur Geltung bringt, dann spricht er über deren Bedeutung für die Allgemeinheit und für die Grund- und Mittelschulen. Seiner Meinung nach sollten in gemischtnationalen Gegenden die Lehrpläne der slowakischen und der ungarischen Literatur so zusammengestellt werden, daß in ihnen die Konzentration zur Geltung komme, ohne die Schüler überflüssig zu belasten. Bei der Auswahl der Parallelen müßte nicht nur die Ideenwelt, sondern auch die Gesichtspunkte der Ästhetik berücksichtigt werden. Bei der Vorführung muß in jedem Fall auch betont werden, welches in den einzelnen Literaturen nationale, bei anderen Völkern nicht vorhandene Züge sind, und was auf die allgemeine europäische Entwicklung zurückzuführen ist. Die Konzentration würde erfordern, daß dort, wo es eine Möglichkeit dazu gibt, der Unterricht der ungarischen und der slowakischen Literatur in der Hand eines und desselben Lehrers sei. So könnte auch die gemeinsame Arbeit der beiden Nationen an der Sammlung örtlicher Traditionen gefördert werden, was ebenfalls dazu beitrüge, die hie und da noch vorhandenen nationalistischen Relikte zu bekämpfen.

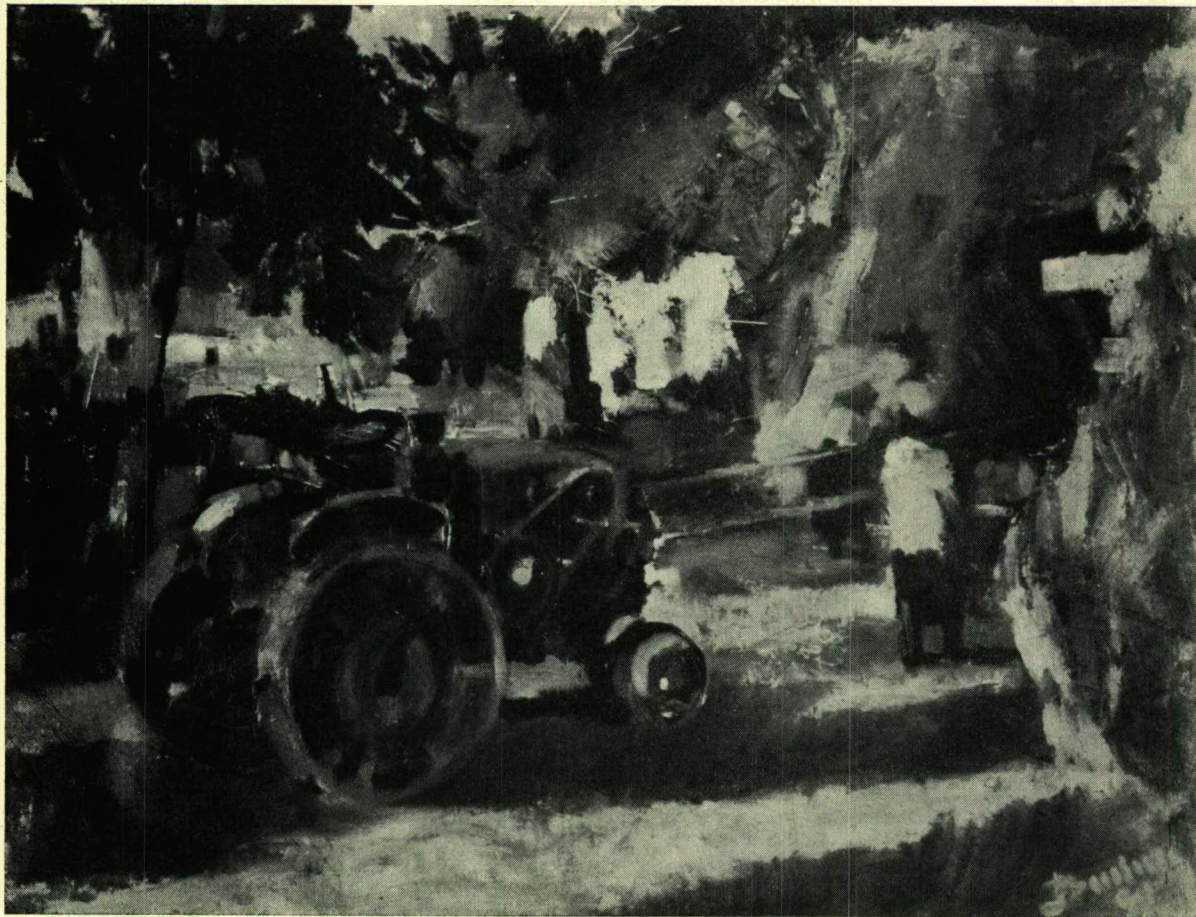
III. A RAJZTANSZÉK TANÁRAINAK MŰVÉSZI REPRODUKCIÓI

*Buday Lajos: Favágó (25 x 29 cm vízfestmény)
(Szeged mj. Városi Tanács tulajdona)*

Buday Lajos: Pécsi katonalázadás, 1918. II. képe: A behívóparancs kihirdetése
(80 x 100 cm olajfestmény)

Buday Lajos: Traktor (47 x 62 cm olajfestmény)

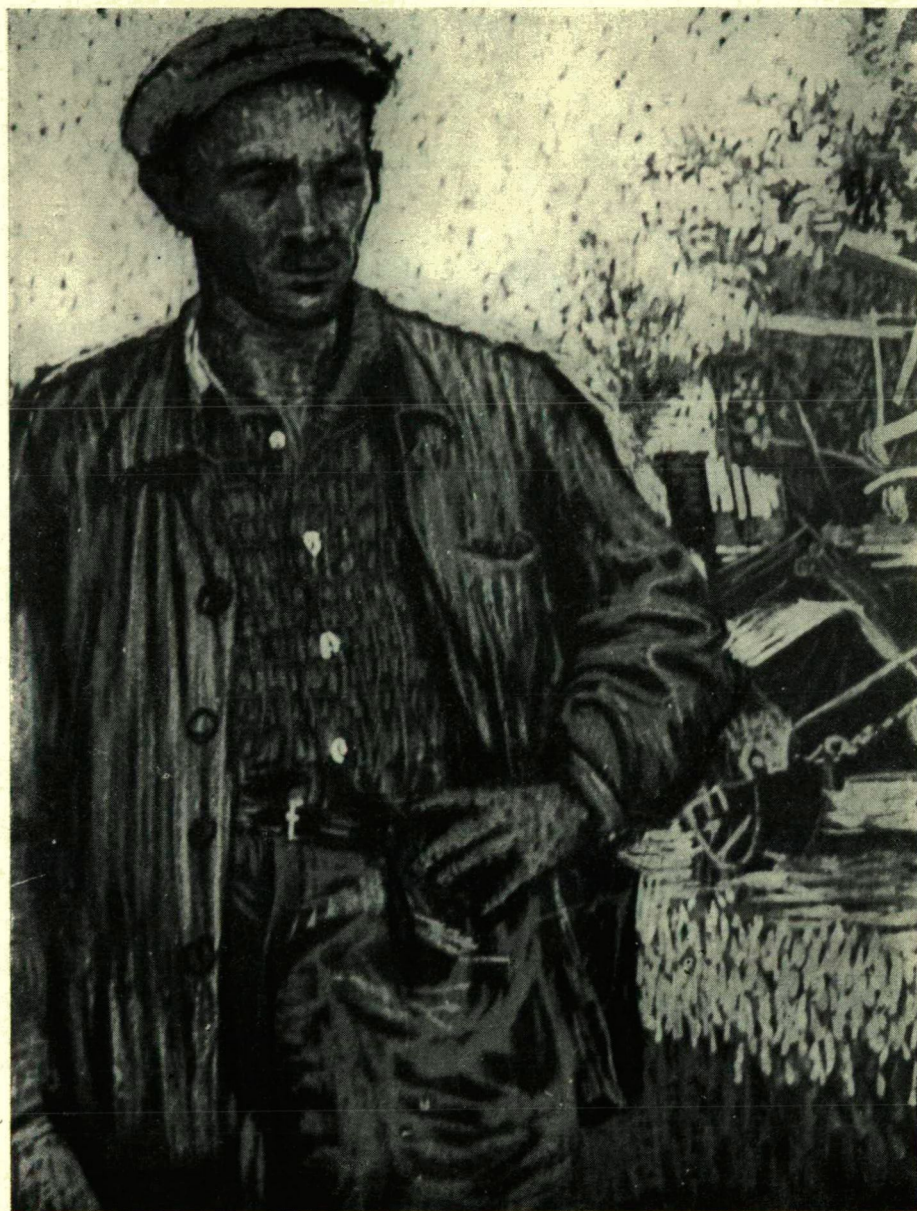
Buday Lajos: Kádárok (44 x 55 cm olajfestmény)

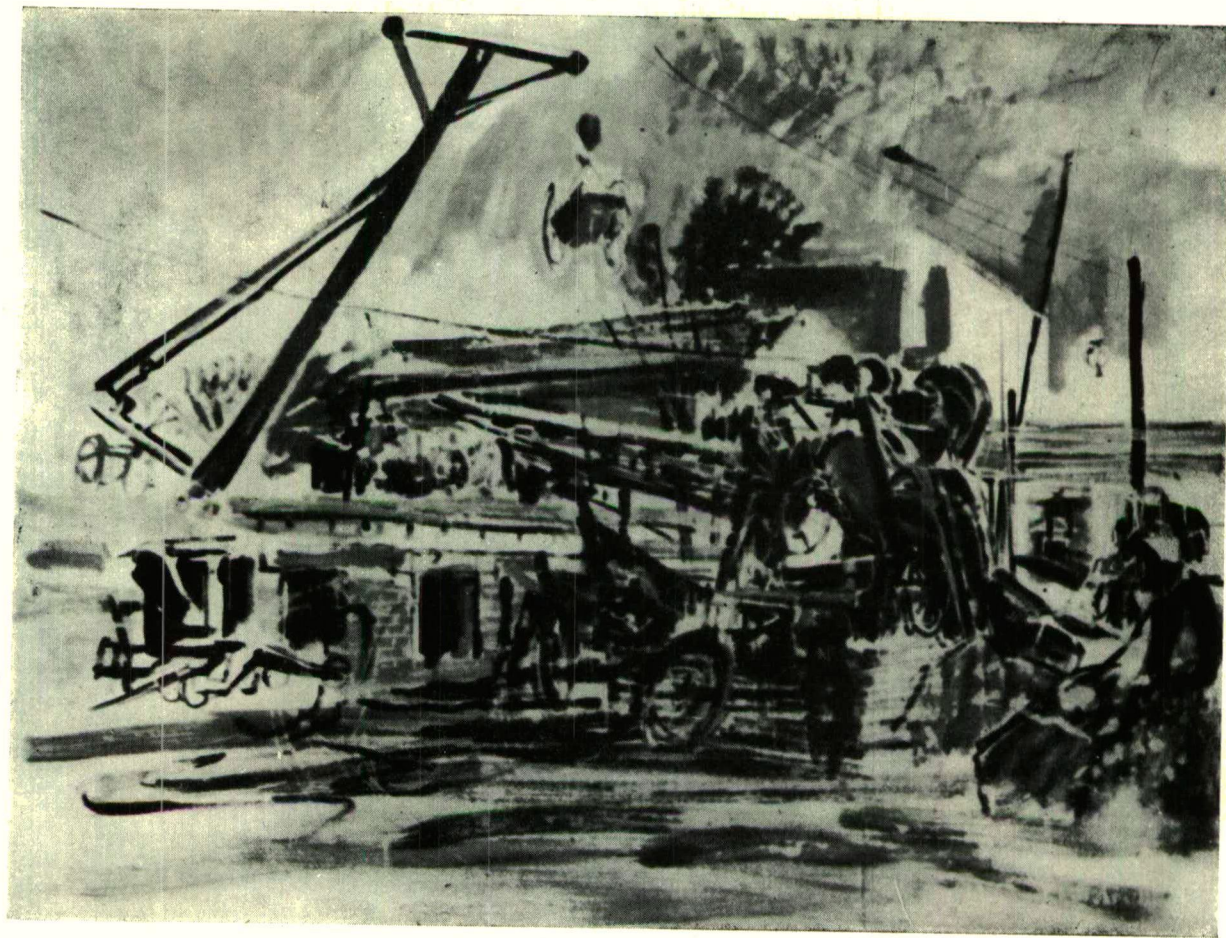
Buday Lajos: Pelyvahordók (55 x 66 cm olajfestmény)

Buday Lajos: Kislányok (18 x 27 cm lavírozott szépia)

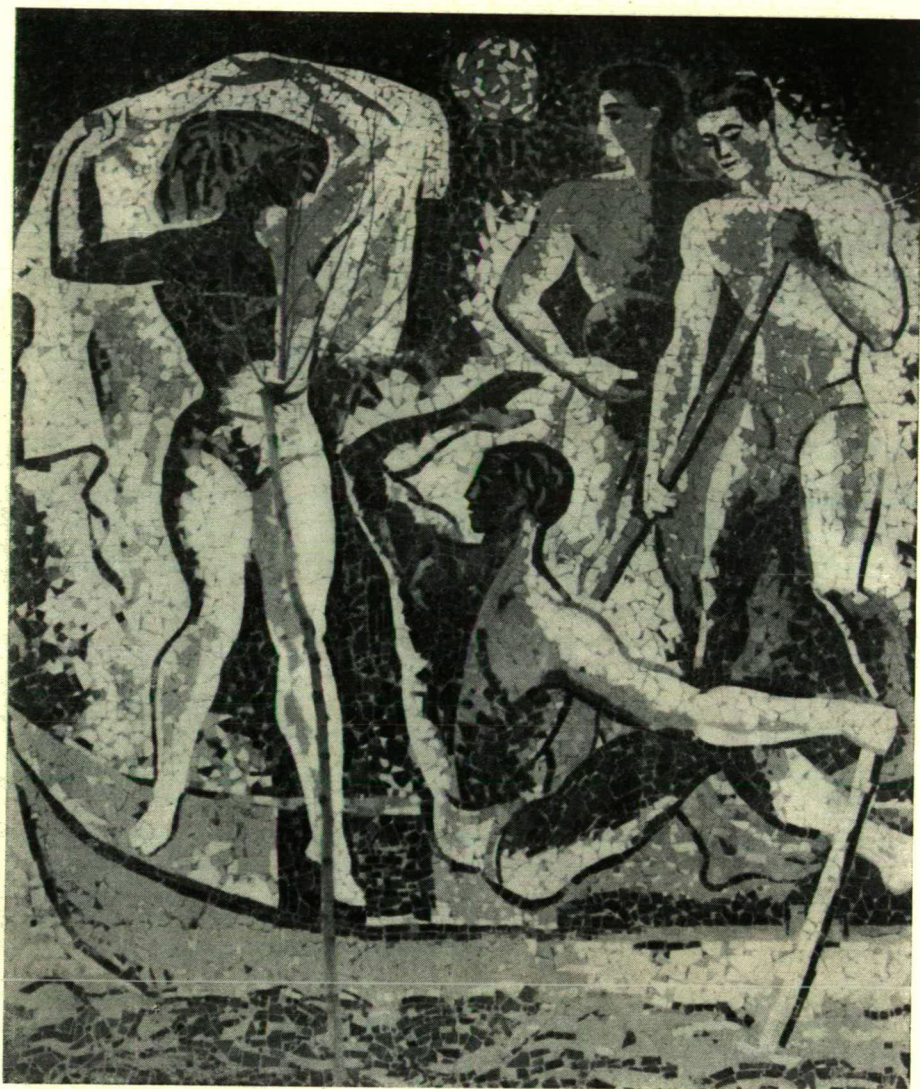
Vinkler László: Aratógép-kezelő (47 x 68 cm pasztell)

Vinkler László: Épül a megyeháza (olajfestmény)

Vinkler László: Mecseknádasd. (57 x 75 cm aquarell)

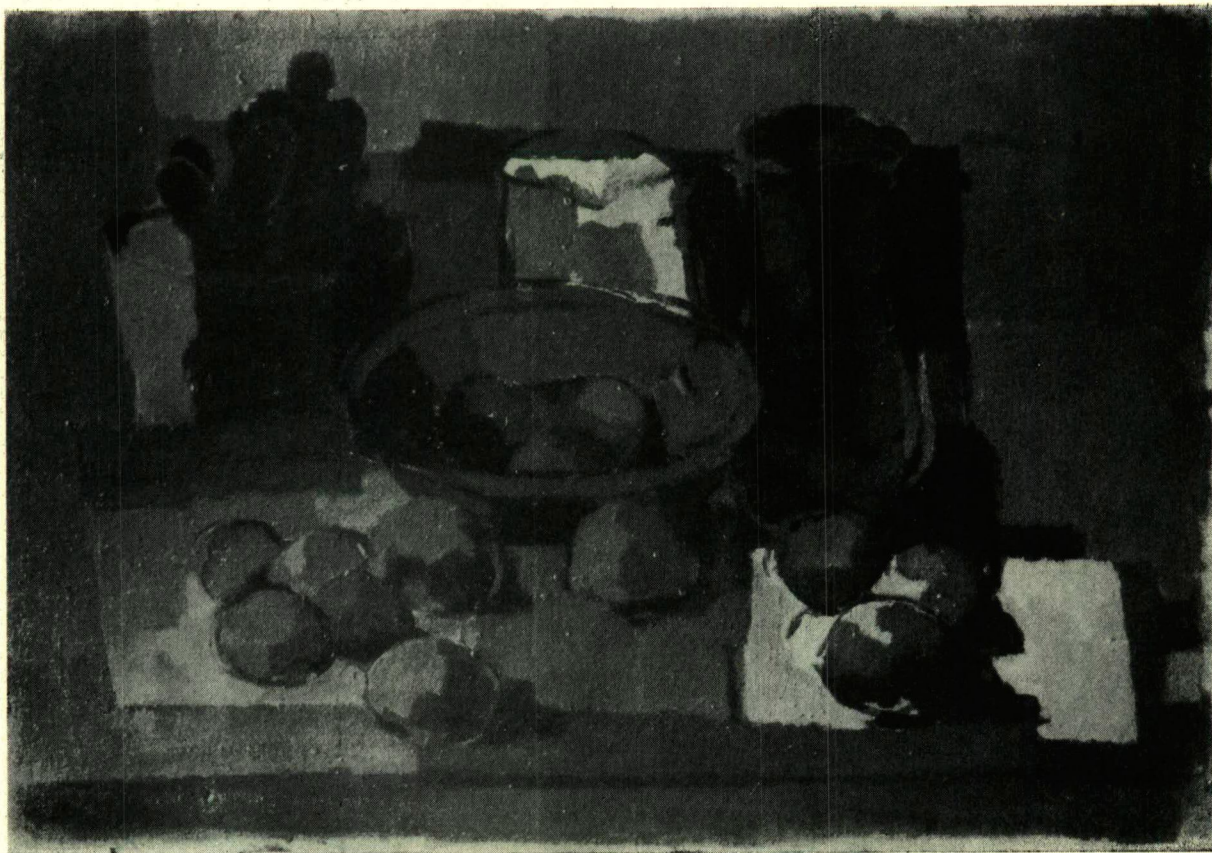
Vinkler László: A szegedi Felső-Tisza-parti csónaktároló mozaikja. (330 x 380)

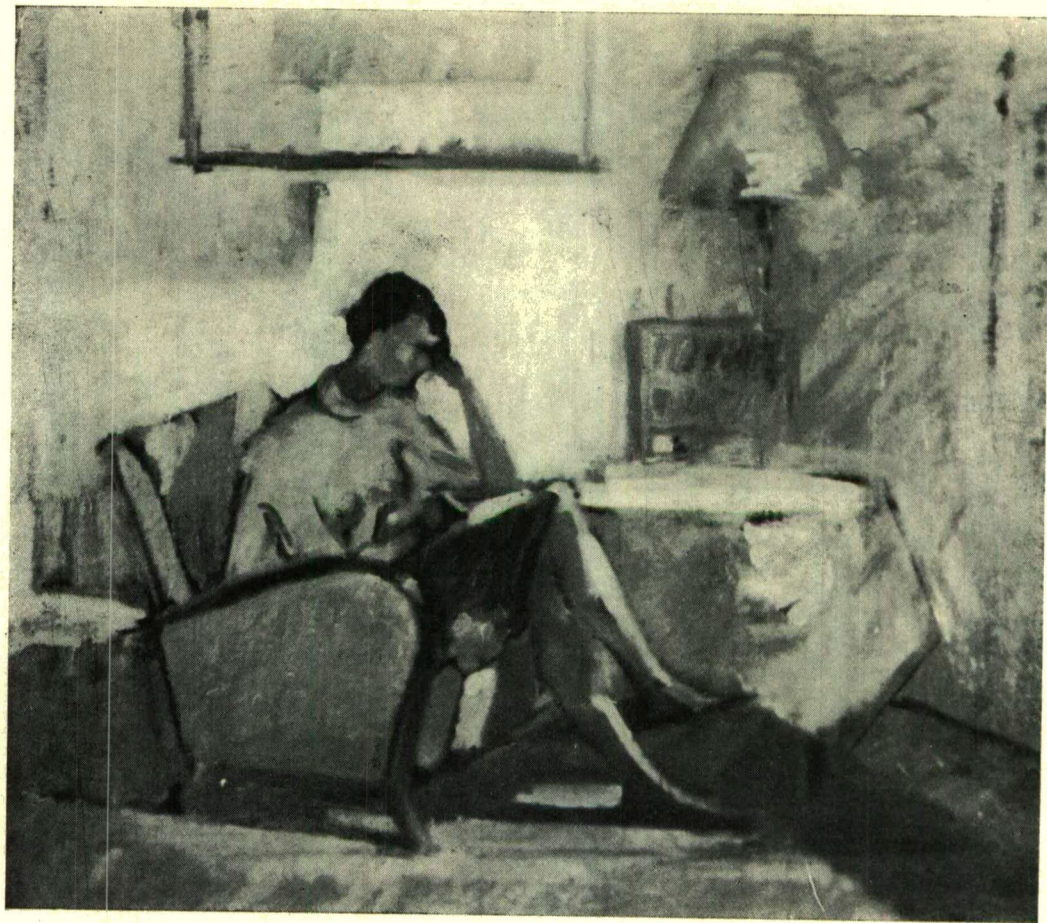
Fischer Ernő: Feleségem. (50 x 60 cm olajfestmény)

Fischer Ernő: Csendélet. (60 x 80 cm olajfestmény)

Fischer Ernő: Csendélet (50 x 70 cm olajfestmény)

Major Jenő: Otthon. (70 x 80 cm olajfestmény) 1959,

Major Jenő: Fiala nő zongoránál. (Olajfestmény, 70 x 80 cm) 1960.

A FŐISKOLA OKTATÓINAK IRODALMI (MŰVÉSZI) MUNKÁSSÁGA 1945—1960

Társadalomtudományok, művészetek

Benkő László dr. *kandidátus, főiskolai tanár*

- Az elfelejtett hanem. Magyarosan, XVI (1947), 81—88.
Madárlátta kenyér. Sorsunk (Pécs), 1947, 389—391.
Diákpárlament. Sorsunk (Pécs), 1947, 455—457. (Benedek L.)
Modern nevelők. Sorsunk (Pécs), 1947, 590—591.
Soproni Vándortűz (Szerkesztés), 1947.
Irodalmi élet. Uo., 6—7.
Két színdarab az irodalmi órán. Köznevelés 1949, 666.
A helyesírás kérdéséhez. Köznevelés 1950, 134.
Nyelvtan- és helyesírástanítási módszeremből. Köznevelés 1950, 293.
Levél Diósgyőrből. Művelt Nép 1951. 6, 32.
Egy unalmas család. (Műford.) Nők Lapja 1951. 36, 8. (Benedek L.)
Ismerjük meg irod. értékeinket! Északmagyarország 1951. okt. 7.
Miért hallgatnak a miskolci írók? Északmagyarország, 1951. szept. 13.
Arany János (Halálának 70. évf.) Északmagyarország 1952. okt. 22.
Irod. hagyományunk népszerűsítése Borsod megyében. Népművelési Híradó 1952. 3, 13—14.
Szigligeti Ede (Halálának 75. évf.) Északmagyarország 1953. jan. 13.
Petőfi Sándor (Születésének 130. évf.) Északmagyarország 1954. jan. 1.
Az irodalmi népszerűsítés új formája. Művelt Nép 1953. 1, 15.
A Borsod megyei irod. szakoszt. munkájáról. TTIT Híradó 1953. 13, 8—12.
Veres Péter írói nyelvéről. M. Nyelvőr LXXVII (1953), 192—194.
»Nyomodat mossák öszesők«. Tiszatáj, 1954, 139—140.
Irodalmi vagy köznyelv? Kohó (Miskolc) 1954. 2, 58—59.
Tudományos vagy gyakorlati nyelvművelés? Anyanyelvünk az isk. 1954. 1, 25—26.
Az iskolai elemzés kérdései. M. Nyelvőr, LXXVIII (1954), 42.
Hozzászólás a Nyelvművelésünk főbb kérdései vitához. M. Nyelvőr LXXVIII (1954), 150—152.
Sásdi Sándor, Ruzsinka M. Nyelvőr LXXVIII (1954), 433—435.
Mellérendelt mondatok. Főisk. jegyzet. 1954. 1—48.
Írói ösztönösség vagy tudatosság? Új Hang, III (1954), 118—127.
Nyelv és kultúra. Délmagyarország 1954. dec. 16.
Veres Péter mondatfűzése (Akad. prémiumban részesített dolg.) 1954, 1—48.
Hallgatóink nyelvi tudatosságra nevelése. Módszertani dolgozatok. (Szegedi Ped. Főisk.) II. 1955. 9—11.
A nyelvi kifejező készség fejlesztéséről. Szegedi Egyetem 1955, 8, 3.
A szépen szólás művészetéről. Széphalom (Miskolc) 1955. 1, 108—114.
A főisk. felvételi vizsgák néhány tapasztalata. Köznevelés 1955, 14—15, 343—344.

- Az emfatikumok kérdéséhez. *M. Nyelv* LI (1955), 478—480.
- Veres Péter stílisművészete. (A M. Irodort. Társ. felszabadulási pályázatán pályadíjat nyert munka). 1955. 1—324.
- Hangtan. Főisk. jegyzet (Mucsi Józsefnével társsz.) 1955. 1—102.
- Felszólalás a III. Orsz. Nyelvészkonferencián. *Ált. Nyelvészet, stilisztika, Nyelvjárástörténet*, 1956. 193—195.
- »Háttra van még a fekete leves.« *Tiszatáj* 1956. 1, 54—56.
- Széljegyzetek a Körhíntához. *Színház és Filmművészet* 1956, 235—236.
- Nyelv és Irodalom I. *Tiszatáj* 1956. 2, 117—119.
- A nyelvi jellemzés kérdéséhez. *Színház és Filmművészet* 1956, 371—372.
- A szó mint stíluselem. *Szegedi Ped. Főisk. Évk.* 1956, 9—21.
- Helyesírási helyzetkép a főiskolai felvételi vizsgák tükrében. *Köznevelés* 1956, 370—371.
- Mégpedig vagy espedig? *M. Nyelvőr* LXXX (1956), 306—314.
- Hozzászólás az akad. leíró nyelvtani vitához. *MTA I. Oszt. Közl.* 1956, 355—357.
- Mondattan III. Főisk. jegyzet 1956. 1—70.
- Justh Zsigmond, Fuimus. (Sajtó alá rendezés bevezető tanulmánnyal.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1957, 1—29.
- Két számadás. *M. Nyelvőr*, LXXXI (1957), 45—58.
- Juhász Gyula költői nyelvének szótári feldolgozása. *Szegedi Ped. Főisk. Évk.* 1957, 5—26.
- Magyar nyelvhelyesség. *M. Nyelvőr* LXXXI (1957), 332—337.
- A szépirodalmi művek stilisztikai elemzése. I. (Akad. prémiumban részesített dolg.) 1957, 1—80.
- Atmoszféra. *M. Nyelvőr* LXXXII (1958), 168—169.
- Hozzászólás a »Három mondat elemzése«-hez. *M. Nyelvőr* LXXXII (1958), 197—199.
- Stilisztikai szemlélet, nyelvtani kategorizálás. *M. Nyelv.* LIV (1958), 305—311.
- A helyesírás tanításának időszerű kérdéseiről. *Köznevelés* 1958, 356.
- A Goethe-szótár előmunkálatai. *Világirodalmi Figyelő* IV (1958), 147—153.
- Juhász Gyula bús szava. *M. Nyelvőr* LXXXII (1958), 351—357.
- Kisfaludy Károly elbeszélései. *Szegedi Ped. Főisk. Évk.* 1958. I, 3—29.
- Megjegyzések az MSZMP művelődési politikájának irányelveihez. *Felsőokt. Szemle* 1958, 662—663.
- Vörösmarty és a korabeli színpadi beszéd. *M. Nyelvőr* LXXXIII. (1959), 58—63.
- A kötőszó nélküli összetett mondatok kérdéséről. *Nyelvtudományi Közlemények* LXI (1959), 99—106.
- A mondat szerkezet stilisztikai elemzésének kérdései. *Szegedi Ped. Főisk. Évk.* 1959. I, 5—32.
- Juhász Gyula ö-zése. *M. Nyelvőr* LXXXIII (1959), 405—418.
- Nyelvtani elemzések. Tankönyvkiadó. (Szemere Gyulával társsz.) 1959, 1—104.
- Juhász Gyula »Milyen volt« c. költeményének stilisztikai elemzése. *M. Nyelv* LVI (1960).
- Bemerkungen über die Analyse des dichterischen Wortschatzes. *Weimarer Beiträge* 1960. (Sajtó alatt.)
- Kisebbségek, könyvismertetések stb. napilapokban és folyóiratokban.

Buday Lajos *tanszékvezető főiskolai tanár*

- A rajzi (vizuális) nevelés kérdéseiről. *Pécsi Ped. Főisk. Évk.* 1956, 91—99.
- A tanári bemutatás szerepe a rajzi (vizuális) nevelésben. *Pécsi Ped. Főisk. Évk.* 1956, 101—105. (Soltra Elemérrel társsz.)
- Ábrázoló geometriai példatár és jegyzet. Főisk. jegyz. 1957, 1—72.
- A magyar rajzoktatás száz éve (1800—1900). *Szegedi Ped. Főisk. Évk.* 1957, 245—265.
- Magyar rajzoktatás a századfordulón. *Szegedi Ped. Főisk. Évk.* 1959. I, 269—298.
- Festőművészi működés:

3 önálló kiállítás: Pécs 1955. 24 mű; Pécs 1959. 38 mű; Szeged 1959. 70 mű.
3 országos és 9 megyei, ill. helyi kiállításon részvétel 1—7 művel (1948—1960).
Baranya M. Tanács és a jelenkor pályázatának képzőművészeti díja (Pécsi katonalázadás 1918. c. művel) 1959.

Csukás István *főiskolai tanár, igazgató*

Elindul a falu. Vándortűz, 1957. 2, 9—10.
A népi kollégiumok jelentősége közoktatásunk rendszerében. Köznevelés 1948. 12, 268—269.
Közösségi nevelés. Valóság 1948. 6, 481—490.
La vie et le travail d'un collège populaire. Annuaire de l'Institut de la Municipalité de Budapest 1948, 30—44.
A kollégiumi nevelés főbb problémái. Embernevelés 1949. 2, 78—86.
Egy népi és egy állami kollégium egyesülése. Népi Kollégiumi Nevelő 1949. 1, 57—60.
A tanulás lehetőségei. Köznevelés 1952, 490—491.
Nevelőképzésünk helyzete és feladatai. Köznevelés 1953, 417—420.
Irányelvek a pedagógiai főiskolák tantervéhez. Felsőoktatási Szemle 1954, 486—495.
A pedagógiai főiskolák új tantervéről. Felsőoktatási Szemle 1955, 209—214.
A felsőoktatás legfontosabb feladatai az 1956—57. tanévben. (Szerkesztőségi). Felsőoktatási Szemle 1956, 337—343.
Javítsuk meg a Felsőoktatási Szemle munkáját. Felsőoktatási Szemle 1958. 3, 137—141.
Az új tanév elé. (Szerkesztőségi). Felsőoktatási Szemle 1958, 395—399.
Ady Endre a szlovák irodalomban. (Irod. tört. Füzetek sorozatban.) Bp. 1960. Akad. Kiadó. (Sajtó alatt).

Drahos Ágoston *tanszékvezető adjunktus*

Pálinkás—Szabó—Drahos—Ruzicska, Slovenská citanka pre V. triedu vseobecných škol. Bp. 1950.
Drahos—Matulay, Szlovák nyelvkönyv az általános iskolák III—IV. osztálya számára. Bp. 1952.
Drahos, Pedagogika pre III. triedu učiteľského ústavu. (Fordítás.) Bp. 1953.
Drahos, Dejiny pedagogiky a organizácia školstva pre IV. triedu učiteľského ústavu. (Fordítás.) Bp. 1954.
Drahos—Varga—Jánossyné—Ledényi, Slovenská gramatika a citanka pre V. triedu vseobecných škol. Bp. 1954.
Drahos—Varga—Jánossyné—Ledényi, Slovenská citanka a gramatika pre VI. triedu vseobecných škol. Bp. 1955.
Drahos—Varga—Jánossyné—Ledényi, Slovenská citanka a gramatika pre VII. triedu vseobecných škol. Bp. 1956.
Drahos, A szlovák nyelvoktatás időszzerű kérdései. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1956, 261—266.
Drahos, Metodika vyučovania slovenskej literatúry. Bp. 1956.
Drahos, Metodika vyučovania slovenskej gramatiky. Bp. 1957.
Drahos—Jánossyné—Ledényi, Slovenská citanka a gramatika pre VIII. triedu vseobecných škol. Bp. 1958.
Drahos, Citanka pre VI. triedu vseobecných škol. Bp. 1959.

Faludi Béla dr. *főiskolai tanár*

Esz-tétikai nevelés a ped. főiskolán. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1956, 267—278.
Karmesteri működés:
Mint a budapesti Polg. Isk. Tanárképző (1945—47), a Faludi Kamarakórus (1945—1950), a budapesti, majd a szegedi Ped. Főiskolai Énekkar, a belügymin. Bartók Kórus karnagya 55 önálló hangversenyt vezényelt főleg Budapesten, Szegeden, valamint több vidéki városban és a magyar rá-

dióban. Mint zeneszerzőnek kantátái (Ady, Apáczai Csere János) kórusművei és műdalai (Ady, József A., Juhász Gy., Szabó Lőrincz, Vörösmarty versekre), illetve népdalfeldolgozása kerültek bemutatásra.

Garamszegi József *adjunktus*

A tápai nyelvjárás igealakjai. — Népnyelvi szövegközlemény a tápai nyelvjárásból. — Hatvanéves tápai népdal keletkezése. Alföldi Tudományos Gyűjtemény. II (1946—47), 131—139.

„ Karmesteri működés:

Mint a szegedi ped. főiskola gyak. iskolai Úttörő énekkar, a szegedi Ált. Munkás Dalegylet, valamint a szegedi Szövetkezeti Bizottsági Énekkar karnagya számos hangversenyen szerepelt. Az Úttörő Énekkar műsorát a magyar rádió három ízben közvetítette 1951—1953. A Szöv. Biz. Ének-karával városi és megyei kultúrversenyen I. díjat nyert 1958.

Geréb György dr. *kandidátus, főiskolai tanár*

Az iskolás gyermekek túlterhelése. Embernevelés. IV. 10, 465—470. (1948).

Egy nevelő forradalma. Tiszatáj II. 4, 122—123. (1948)

Teremtsünk könyvtárakat! Köznevelés V, 1—2, 29—30. (1948)

Berzeviczy Gizella. Egy egész nép tanul. Tiszatáj II. 5, 195—196. (1948)

A lélekismerő Arany János. A Szegedi Tudományegyetem. Akt. 1949, 65.

Arany János forradalmisága. Kálmán Lajos Kör füzetek, 4. Szeged 1949, 25.

A pszichológia kritikus pontjai. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Philosophica. Tomus. 2. Fasc. 1. Szeged 1949, 30.

Szocialista hang 1941-ben a fasiszta iskolapolitikáról. A Tiszatáj füzetek 33. Szeged 1949, 4.

A szegedi és szegedkörnyéki általános iskolák felső osztályú tanulóinak viszonya az olvasáshoz. Alföldi Tudományos Évk. III. 2. Szeged 1950, 36.

Az irodalom és a lélektan kapcsolata. Az esztétikai nevelés kérdéséhez. Tiszatáj V., 18. (1951)

Makarenko nyomdokain. Tiszatáj V, 117—119. (1951)

Comenius Nagy Oktatástana. Fordítás, magyarázó jegyzetek és bevezető tanulmány. Budapest 1953, 1—426.

Komensky, a haladó polgárság nagy pedagógusa. Budapest 1953, 1—132.

Komensky Ámos János a magyar kulturális fejlődés előfeltételeiről. Tiszatáj VII, 7, 42—45. (1953)

Megjegyzések a pedagógia és pszichológia kapcsolatához I. P. Pavlov tanításának tükrében. Pedagógiai Szemle III, 515—525. (1953)

Komensky Ámos János magyarországi munkásságáról. Köznevelés IX. 9, 217—218. (1953)

György Geréb und Miklós Vargha: Die Behandlung der akalkulischen Störung mittels Aufbaus eines bedingten Reflexes. Psychiatrie Neurologie und Medizinische Psychologie. V, 8, 282—284. (1953)

Csernisevskij pedagógiai nézetei. Pedagógiai Szemle IV. 243—245. (1954)

Komensky Ámos János a magyar kulturális fejlődés előfeltételeiről. Tiszatáj VII, 42—45. (1953)

Comenius, az újkori természettudományos nevelés úttörője. Élet és Tudomány IX. 19, 579—581. (1954)

Rousseau pedagógiai nézeteiről. Délmagyarország IX. 154. (1954)

Geréb György—Forgács Pál, A mozgásreakció látens időszakának mérései. Testnev. Főisk. Évk. Budapest 1954, 201—217.

Pedagógusaink tanulmányozzák a pavlovi tanításokon alapuló lélektant. Délmagyarország VIII. I, 24. (1953)

Az Orbis Pictus mint Komensky didaktikai törekvéseinek tükré. Pedagógiai Szemle V, 493—511. (1955)

Forgács Pál—Geréb György, A fáradtság pszichológiai vizsgálata. Testnevelés-tudomány I. 2, 165—172. (1955)

- Csikós Mihály—Geréb György—Bereczki Sándor: A szegedi gimnáziumok növendékei 1930—1940 között. Csongrádmegyei Füzetek 10. Szeged, 1955. 24.
- Az Orbis Pictus mint egyik első illusztrált gyermekkönyvünk. Tiszatáj IX. 1, 50—64. (1955)
- Pavlov tanainak jelentősége a pedagógusok munkájában. Köznevelés XI. 16, 374—376. (1955)
- A felső idegműködés tanának jelentősége pszichológiai oktatásunkban. Módszertani dolgozatok III, 12—15. (1955)
- Geréb György—Vargha Miklós, Therápiás kísérletek gyengeelméjű gyermekek számfogalmának kialakítására. Gyermekgyógyászat VII, 1, 10—18. 1956)
- Adalékok Komensky didaktikai törekvéseihez, magyarországi munkásságának tükrében. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1956, 37—52.
- Orbis Pictus ako zrkadlo Komenského didaktických snáh. Jednotná škola XI. 1, 63—87. (1956)
- Geréb György—Vargha Miklós, Eljárás gyengeelméjű gyermekek számfogalmának kialakítására. Gyógypedagógia II, 1—2, 54—67. (1956)
- Pszichológiai atlasz. Budapest 1956. 1—174. Bővített második kiadás Budapest 1960, 1—219.
- György Geréb und Miklós Vargha: Therapeutische Versuche zur Ausbildung des Zahlenbegriffes bei schwachsinnigen Kindern. Zeits. f. Kinderpsych. XXIII, 11—24. (1956)
- Komensky Ámos János a magyar kulturális fejlődés előfeltételeiről. Fáklya VI. 4, 42—45. (1956)
- Hogyan működik képzeletünk? TIT Filozófiai Szakosztály 1956, 26.
- Comenius Janus-arca és a feltörő polgárság művelődési igénye. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Pedagogica et Psychologica. Szeged, 1957, 17—27.
- Fáradtságvizsgálatra szerkesztett pszichológiai készülékeink és kísérleteink. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957, 267—274.
- Forgács Pál—Geréb György, A fáradtság kérdése fiziológiai és pszichológiai szempontból. Népegészségügy XXXVIII. 1—2. 38—41. (1957).
- Comenius didaktikájának pszichológiai alapjai. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957, 41—52.
- Comenius in Ungarn. Schule und Nation IV. 3, 1957.
- Comenius magyarországi munkássága. Szocialista nevelés, III. 4, 100—103. (1958)
- Geréb György—Bácskai Józsefné, Complex-munka szükségessége a gyermekek neurológiai és pszichológiai gondozásában. Orvosi Hetilap XCIX. 29, 977—981. (1958)
- A comeniológia újabb eredményei és mai állása. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Budapest, 1958, 325—343.
- A prágai Nemzetközi Comeniológiai Konferencia munkájáról. Köznevelés XIV, 1, 3—4. (1958)
- Průpovědi k didaktickým snahám J. A. Komenského v zrcadle jeho činnosti v Uhrách. Acta Comeniana XVI. 1, (1957), 200—207 és Acta Comeniana XVII. 2, (1958) 184—204.
- Comenius magyarországi munkásságának alapmotívumai. Pedagógiai Szemle VIII, 2, 157—177. (1958)
- Comenius didaktikai alapelvei. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1958. I, 31—53.
- Comenius Orbis Pictusa. Pedagógiai Szemle VIII. 10, 948—960. (1958)
- Comenius didaktikai nézeteinek főbb vonásai. Pedagógiai Szemle VIII. 10, 1013—1019. (1958)
- Újabb csehszlovák Comenius kiadványok. Pedagógiai Szemle VIII, 10, 1020—1023. (1958)
- Orbis pictus a koncepce pedagogicžne J. A. Komenského. Kwartalnik. Warszawa 2, 152—156. (1958)
- Geréb György—Jász Tivadar, A fáradékonyság pszichológiai vizsgálata első éves főiskolai hallgatókon. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1958. I, 55—81.

- Význam Pavlovovho učenia v psychológii a v dedagogike. Sbornik Vysoké školy pedagogické v Olomouci, 1958, 15.
- Vargha Miklós—Geréb György, Az aphasia új módszerű kezelése. Pszichológiai Tanulmányok 1958, 289—302.
- Bácskai Józsefné—Geréb György, Szempontok az iskolai érettség pszichológiai megítéléséhez. Népegészségügy 1959.
- Varga Miklós—Geréb György, Aphasie-Therapie. Sammlung Zwangloser Abhandlungen aus dem Gebiet der Psychiatrie und Neurologie. H. 18. 1959, 38.
- Johannes Amos Comenius: A látható világ. Az 1609-ben megjelent háromnyelvű kiadás magyar szövege alapján és fámetszeteivel közzétette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb György Budapest 1959. 1—343.
- Az Orbis sensualium pictus művelődéstörténeti jelentőségéről. Budapest 1959. 59.
- Der Plan, »alle in allem« zu unterrichten. Lehrer der Welt. Sondernummer. 1959, 26.
- A pszichológiai oktatás helyzete általános iskolai tanárképzésünkben. Köznevelés, XVI. 11, 343—344 (1960).
- Válogatott bibliográfia Comenius magyarországi munkásságának tanulmányozásához. Ausgewählte Bibliographie zum Studium der Tätigkeit vom Comenius. A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai. 44. Szeged, 1959. 23.
- Geréb György—Nagymajtényi László, A süketnéma gyermekek kérgi dinamikájának lélektani vizsgálata. Gyógypedagógia IV, 2—3, 69—73. (1959)
- Geréb György—Lovász Tibor, Oligofrén gyermekek fáradékonyságának lélektani vizsgálata. Gyógypedagógia IV, 5, 129—135. (1959)
- Gyermekek fáradékonyságának pszichológiai vizsgálata. Gyermekgyógyászat X, 4, 129—139. (1959)
- Pulzációs artikulószkópunk és a vele való kísérletek. Gyógypedagógia IV, 5, 154—166. (1959)
- Reflexmetriás vizsgálatok fáradékonysági tényezők pszichés hatásának kimutatására. Pszichológiai Tanulmányok 1959, 29—42.
- Általános iskolai tanulók fáradékonyságának pszichológiai vizsgálata. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959. I, 163—193.
- Az enuresis psychotherapiás befolyásolása ingertársítás kapcsán (Enurograph.) Gyermekgyógyászat X. 12, 382—384. (1959)
- Általános iskolai tanulók fáradtságának tünetei és formái. Pedagógiai Szemle IX, 11, 1044—1057. (1959)
- A módszer értelmezése Comenius didaktikájában. Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Évkönyve. Budapest 1960. 467—484.

Inczefi Géza dr. tanszékevezető docens

- Szeged műveltségének régi nyomai. Tiszatáj 1955. 2, 65—67.
- A jószág megnevezése Szegeden a XVIII. században. Magyar Nyelv L (1954), 496.
- Néhány megjegyzés hivatalos helynévadásunkhoz. Magyar Nyelvőr LXXX (1956), 242.
- Insula Lebő (Helynévmagyarázat). Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1956, 53—67.
- A szegedi táj földrajzi neveiből. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957, 53—67. (Akadémiai prémiummal jutalmazott dolgozat egy része.)
- Szeged XVIII—XIX. századi nyelvéből. Magyar Nyelv LIII (1957), 513.
- Adatok a párhuzamos helynévadáshoz. Magyar Nyelvőr LXXXII (1958), 107—109.
- Sövényháza és vidékének földrajzi nevei. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1958. I, 83—153.
- Győ:gyevi alakok viszonyának újabbbkori történetéhez. Magyar Nyelv LIV (1958), 527—528.
- Szeged XVIII. századi nyelvéről. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959. I, 33—39.
- Szeged környékének földrajzi nevei. (Nyelvtudományi értekezések.) Budapest 1960. Akad. Kiadó 1—108.

Káldor János dr. docens

Thomas Mann. Új Idők. 1945. jún.

A rádió feladatai a zenei nevelésben. Új Idők. 1945. jún.

Magyar nemzeti romantika. Cikksorozat az Éneklő Nép c. folyóiratban. 1949. (Kiadta a Népművészeti Intézet 1952, 1—12.)

A kulturális tömegmozgalom egyes kérdései. Cikksorozat az Éneklő Nép c. folyóiratban. 1950.

Vitacikkek a zenekari tömegmozgalom kérdéseiről. Művelt Nép. 1951. jan—márc; 1952. jan—ápr; 1953. jan.

A verbunkos. (Brosúra). Népművészeti Intézet kiadv. 1953, 1—5.

Erkel Ferenc. (Brosúra). Népművészeti Intézet kiadv. 1953, 1—5.

Orosz klasszikusok. Szovjet zene fejlődése. Prokofjev. (MSZT brosúrák). 1953—1955, II. 1—9.

A budapesti V. ker. forradalmi, kulturális és történelmi hagyományai. (Brosúra). 1955, V. 1—6.

Bartók Béla. (Halálának 10. évf.) Felsőoktatási Szemle 1955.

A magyar zene fejlődése. I. A honfoglalástól 1900-ig. Tankönyvkiadó 1959, 1—126.

Erkel Ferenc. Népművészeti Intézet kiadv. (Sajtó alatt.)

Karmesteri működés:

A Postás Szimfónikus Zenekar, a Postás Központi Énekkar, a Szegedi Bartók Béla zenekar vezénylése önálló hangversenyeken 24 alkalommal (1950—1959). Közreműködő zenekari, énekkari vezénylések Budapesten, Szegeden, Győrben, valamint a magyar rádióban (1945—1960).

Kardos Alajos dr. tanszékvezető docens

A nevelőképzés reformja és a testnevelési tanárképzés. Köznevelés 1947, 395—396.

Az iskolai testnevelés mint az erkölcs-akarati és politikai nevelés eszköze. Viharsarok 1953, 290.

Személyiség, egyéniség, típusproblémák. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1956, 299—307.

Testnevelés és sport a kultúra tükrében. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957, 293—309.

Kovács Gabriella adjunktus

Szóló énekszámokkal 3 ízben szerepelt a magyar rádióban, továbbá budapesti, debreceni hangversenyeken (1949—1959). Önálló szólóest. Debrecen, Zeneművészeti Szakiskola 1956.

Major Jenő adjunktus

Ábrázoló geometria. Főisk. jegyz. 1954.

Festőművészi működés:

A szegedi, Csongrád megyei, valamint tiszántúli képzőművészeti kiállításokon részvétel 12 alkalommal 1—6 művel (1952—1959).

Mészáros Emma tanársegéd

Zongora szólószámokkal 10 alkalommal szerepelt Budapest, Szeged és több más vidéki város hangversenyein, valamint a magyar rádióban (1951—1960).

Mucsi Ferenc tanszékvezető docens

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 1900—1907. Szikra 1955, 657 (Társsz.)

Tudományos ülésszak Varsóban az 1905—1907-es forradalom évf. alkalmából. Századok 1955, 934—936. (Incze Miklóssal társsz.)

Az első orosz forradalom és a magyar munkásmozgalom. Szikra 1956, 199.

Baloldali mozgalmak a Szociáldemokrata Pártban Magyarországon a századforduló után (1900–1914). KPTI. jegyz. 1958. 1–23.

Vlijányije rosszizskoj febrálszkoj revoljucii 1917 goda na Vengriju. Studia Historica. Academiae Scientiarum Hungaricae 1959, 119–137.

Mucsi Józsefné adjunktus

Csefkó Gyula. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1956, 7.

»B«-rizz, »C«-rizz. Magyar Nyelvőr LXXIX (1956), 459–460.

Tömörkény István írói nyelvének néhány mondattani sajátága. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957, 81–87.

Hangtan. Főisk. jegyz. 1956. (Benkő Lászlóval társsz.) 1–102.

Nagy István tanársegéd, igazgatóhelyettes

Magyarország története 1848–1918. Főisk. jegyz. 1958, II, 137–185.

Magyarország története 1918–1948. Főisk. jegyz. 1958, 5–36; 141–184.

Palásti László dr. docens

A futó o-ra végződő orosz előjárósók történetéből. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1956, 59–70.

A franciák magyarság szemléletének alakulása a XIX. században. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957, I, 89–114.

Franciák és a francia nyelv a Bánátban a XVIII. és XIX. században. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1958, I, 155–175.

Употребление вариантов предлогов с беглым «о» в русском языке. Русский язык в национальной школе. Москва, 1957, № 7, 82–86.

Francia családnevek Szegeden a XVIII. században. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959, I, 41–52.

Péter Józsefné adjunktus

Zongoraművészi tevékenység (közreműködés hangversenyeken): A magyar rádióban 4 alkalommal (1948–1951); Budapesten 11, Szegeden 1 nyilvános hangversenyen (1949–1960).

Polányi Imre adjunktus

Makó felszabadulása. (A M. Tört. Társ. és a Munkásmozg. Intézet felszab. pályázatán pályadíjat nyert munka.) 1954, 1–150.

Bibliográfia az SZKP XX. Kongresszusa anyagának tanulmányozásához. Szeged, 1956, 1–31. (Társsz.)

Adatok Makó felszabadulásának történetéhez. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1958, I, 177–208.

Egyetemes történelem a Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól a második világháború végéig. Főisk. jegyz. 1958, 1–216.

Adalékok a szlovákiai munkásság viszonyaihoz (1900–1914). Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959, I, 121–145.

Szabó Aladár dr. vezető lektor

Orosz szakszöveggyűjtemény. Főisk. jegyz. 1953.

Orosz irodalmi és történelmi szakszöveggyűjtemény. Főisk. jegyz. 1959.

Orosz zenei szakszöveggyűjtemény. Főisk. jegyz. 1959.

Orosz művészeti szakszöveggyűjtemény. Főisk. jegyz. 1959.

Szeghy Endre dr. tanszékvezető főiskolai tanár

Amit elvégeztünk, és ami még hátra van. (Alföldi népzene gyűjtés.) Alföldi Tudományos Intézet Évk. 1945, 70–79.

Bartók és Kodály munkásságának hatása az iskolazenére. Délmagyarország 1948, VI, 11.

A »Billegető muzsikáról«. Tiszatáj 1948.

Zenei képességvizsgálat és módszere. Zeneped. folyóirat. Bp. III. 148—152; IV. 4—8; 28—32; 44—47.

A 70 éves Kodály Zoltán. Délmagyarország 1952. dec. 15.

A 71 éves Kodály Zoltán. Délmagyarország 1953. dec. 16.

A 72 éves Kodály Zoltán. Délmagyarország 1954. dec. 16.

A 73 éves Kodály Zoltán. Délmagyarország 1955. dec. 16.

Kodály Psalmus Hungaricusának szegedi bemutatója elé. Délmagyarország 1954. jún.

Bartók Béla emlékezete. Szegedi Egyetem. 1955. IX. 20; X. 4.

Kodály, Székelyfonó bemutatója Szegeden. Délmagyarország 1955.

Zene az iskolában. Tiszatáj. 1957. szept.

A muzikalitás vizsgálata. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957, 311—343.

Karmesteri működés:

Szegedi Ped. Főiskola Kamarakórusa 15 önálló hangverseny, 5 közreműködés (1946—1951). Szegedi, Debreceni és Makói Éneklő Ifjúsági hangversenyek 10 alkalommal (1947—1953). Szeghy-népdalegyüttes, Szegedi Kodály-kórus 3 önálló hangverseny, 5 közreműködés (1953—1958).

Mint zeneszerzőnek számos műve került bemutatásra főleg Budapesten és Szegeden. Többek között Magyar szvit nagyzenekarra, Magyar induló, Népdalfantázia, C-moll szonáta, F-dúr szonáta, Szabadság-induló, Magyar és orosz népdalfeldolgozások, Műdalok, Úttörő dal, Munkásgyermekhimnusz, Csodafurulya (népi játék zenekarra és tánckarra, vegyeskarra és tánckarra).

Szendrei Imre *adjunktus*

Liszt, Chopin, Smetana, Rachmaninov, Csajkovszkij, Szkriabin és Balakirev műveinek esztétikai elemzése. Orsz. Filharmónia műsorfüzete 1958. 10.

Zongoraművészi működés:

Varsói IV. Nemzetközi Chopin verseny. (Helyezés) 1949.

Varsói V. Chopin verseny. (Legszebb Fisz-dúr Impromptu díja) 1955.

Háromhetes lengyelországi hangversenykörút 1955.

Zeneművészeti Főiskola Liszt Ferenc emléktversenye I. díj. 1957 és 1958.

Moszkvai VIT fesztivál nemzetközi zongoraversenye III. díj 1957.

Moszkvai I. Nemzetközi Csajkovszkij verseny 1958.

Szovjetunióban 6 hangverseny 1958.

Önálló hangversenyek, ill. szólószámok az Orsz. Filharmónia, a Béketanács, a Hazafias Népfrent, a MSZBT, a TIT, szovjet, csehszlovák, lengyel kultúrintézetek, a budapesti, majd szegedi Ped. Főiskola rendezésében és a magyar rádióban. (1948—1960).

Sziklay László dr. *kandidátus, főiskolai tanár*

Budapest olvasóközönsége 1945-ben. Magyar Könyvszemle, 1946. I—IV.

Launer István, egy 1848. évi szlovák röpirat szerzője. Bp. 1948. Szláv Filológiai Értekezések 3. 60.

A szlovák és magyar irodalom kapcsolatai. Jegyzet gyanánt Bp. é. n. Tan-könyvkiadó, 1—141.

Dejiny slovenskej literatúry (A szlovák irodalom története). I. II. Ideiglenes főiskolai tankönyv. Bp. 1954—55. I, 1—345; II, 1—252.

A századvég ellenzéki irodalmának történetéből. Gáspár Imre Bp. 1955. Művelt Nép 1—198.

Imrich Gáspár a slovenská literatúra. (G. I. és a szlovák irodalom). Slovenská literatúra (Bratislava) 1955. 446—463.

Hviezdoslav magyarnyelvű zsengéi. Filológiai Közöny, 1955, 224—244.

Hviezdoslavove maďarské prvotiny. (Hv. magyar zsengéi. Az előző szlováknyelvű változata). Slovenská literatúra (Bratislava) 1956, 37—68.

A szlovák históriás ének problémájához. Filológiai Közöny 1956, 113—124.

- Szlovák drámaíró magyarnyelvű vígjátéka. Szegedi Pedagógiai Főisk. Évk. 1956, 103—115.
- Madarsky pisaná veselohra slovenského dramatika. (Szlovák drámaíró magyarnyelvű vígjátéka. Az előző szlováknyelvű változata).
- Slovenské Divadlo (Bratislava) 1957, 101—114.
- Tudományos konferencia P. Jilemnický munkásságáról. Irodalmi Figyelő 1956, 12—16.
- O madarských vzťahoch štúrovskej školy. (A Štúr-iskola magyar kapcsolatairól). Slovenské pohľady (Bratislava), 1956, 144—155.
- Poézia štúrovcov. (A Štúr-iskola költészete). Slovenské pohľady (Bratislava) 1956, 1232—1241.
- A Štúr-iskola költészete. (Az előző magyarnyelvű változata). Irodalomtörténeti Közlemények 1957, 282—287.
- A szláv népek irodalma és irodalomtudománya a »Filológiai Közlöny«-ben és az »Irodalmi Figyelő«-ben. I. Osztályközlemények IX, 439—446.
- Brósz Jonathán. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957, 133—153.
- Svetozár Hurban Vajanský halálának negyvenedik évfordulójára. Irodalmi Figyelő 1957, 122—129.
- A régi szlovák irodalomról. Irodalmi Figyelő 1957, 285—291.
- A szlavisztikai kutatás irodalomtörténetírásunkban és a felsőoktatás. Felsőoktatási Szemle 1957, 39—47.
- Tallózás csehszlovákiai levéltárakban. Irodalomtörténeti Közlemények 1957, 390—401.
- A dualizmus korának nemzetiségi kérdéséhez. Filológiai Közlöny, 1957, 100—111.
- Ivan Krasko. Nagyvilág 1958, 494—495.
- Hviezdoslav und die ungarische Literatur. (Hv. és a magyar irodalom). Studia Slavica 1958, 193—210.
- Príspevok k metode skúmania slovesko—madarských literárnych vzťahov v XIX. storočí. (Adalék a XIX. századi szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok kutatásának módszeréhez). Slovenská literatúra (Bratislava) 1958, 154—165.
- Magyar—szlovák irodalmi kapcsolatok a XIX. században. (Az előző magyarnyelvű változata). Világirodalmi Figyelő 1958, 260—270.
- A szlovák irodalmi élet a múlt század hatvanas—hetvenes éveiben. Filológiai Közlöny 1958, 250—272.
- A magyar szlavisztika gyermekkorából. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1958, I, 209—235.
- Die Anfänge der ungarischen Slawistik. (A magyar szlavisztika kezdetei). Az előző némileg rövidített németnyelvű változata. Zeitschrift für Slawistik (Berlin) 1959, IV.
- Janko Král'. Nagyvilág 1959, 85—88.
- A szlávnyelvű irodalom kezdetei a Nagymorva Birodalom területén. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959, I, 53—85.
- A szlovákok legnagyobb költője: Hviezdoslav. Borsodi Szemle 1959, 36—39.
- K portréu mladého Hviezdoslava. (Az ifjú Hv. portréjához). Slovenská literatúra, 1959, 464—470.
- Általános iskolai tankönyveket, közép- és főiskolai, valamint tanfolyamok részére összeállított jegyzeteket szerkesztett. Könyv-, folyóirat- és egyéb ismertetéseket írt az I. Osztályközlemények, Irodalomtörténeti Közlemények, Irodalomtörténet, Studia Slavica, Filológiai Közlöny, Irodalmi Figyelő — ill. Világirodalmi Figyelő, Magyar Könyvszemle, Nagyvilág, stb. folyóiratokba.

Turák János *adjunktus*

Szovjet irodalom. Főisk. jegyz. 1953—54.

Világirodalom az 1914-es világháborútól napjainkig. Főisk. jegyz. 1956.

Gladkov: Szabad Élet. Dunántúl (Pécs) 1952—3, 75—78.

Vajda László *tanszékvezető főiskolai tanár*

- Alművészet vagy művészet? Szabad Nép (Felsőszabolcsi), 1945. júl. 12.
Vezetőnevelés és tömegnevelés! Köznevelés 1945. 8, 5—7.
Holnap. (Debrecen) (Felelős szerkesztő és kiadó) 1946, 1—91.
Szövegelemzés (Holnap) 1946. dec. 49—68.
Holnap (programadás). Holnap 1946. dec. 3—4.
Vajthó László. Holnap 1946. dec. 65—68.
Nemzetnevelés vagy embernevelés. Embernevelés 1946. jan—febr. 40—44.
Debreceni Vándortűz (Szerkesztés). 1947. 1—105.
A »Beatus ille« margójára. Debreceni Vándortűz 1947. nov. 63—65.
A természettudományi nevelés kérdései (Iljin: Hegyek és emberek c. műve kapcsán). Új szántás 1948. okt. 597—602.
Életmű és mű. Tiszatáj 1951. 3—4, 191—201.
Móra Ferenc parasztjai. Tiszatáj 1952. 2, 93—103.
Móra Ferenc a kultúrfölnyről. Tiszatáj 1952. 3, 161—170.
Hiszek a népben! Szegedi Egyetem 1953. március 10.
Móra Ferenc. Délmagyarország 1954. febr. 7.
Móra Ferenc társadalomszemlélete. Tiszatáj 1954. 1, 1—11.
Balassi Bálint. Tiszatáj 1954. 4, 282—297.
Móra Ferenc (A magyar irodalom története 1919—1945. főisk. jegyz.) 1955, 75—101.
Móra Ferenc: Hannibál feltámasztása (Tiszatáji Magvető kiad.) Bev. tan. 1955.
Az irodalmi nevelés útján. Ped. Szemle 1955. 3—4, 175—198.
Móra Ferenc: A világ így megyen (Válogatta és jegyzetekkel ellátta). Bp. Szépirod. Könyvkiadó 1956.
Móra vagy nem Móra? Élet és Irodalom 1957. nov. 22.
Nyílt levél a szerkesztőséghez, avagy: az elmélet elvszerűségéért és a gyakorlat tisztaságáért. Tiszatáj 1957. nov.
Nyílt levél — dr. Remete Lászlónak. Tiszatáj 1957. dec.
Móra Ferenc. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957, 155—199.
Nyílt levél — Epilógus. Tiszatáj 1958. jan.
Móra Ferenc útja 1917—1919-ig. (I. közl.) Tiszatáj, 1958. okt.
Móra Ferenc összegyűjtött művei. I. Véreim—Parasztjaim (Szerk., a magyarázó szótárt és a jegyzeteket írta) 1958.
Móra Ferenc összegyűjtött művei II. Sokféle—Egy cár, (Szerk., a magyarázó szótárt és a jegyzeteket írta) 1958.
Móra Ferenc összegyűjtött művei III. Elkallódott riportok, Napok, holdak. (Szerk., a magyarázó szótárt és a jegyzeteket írta) 1958.
Rétor, rétori műveltség, rétori életforma a római kultúra hellenisztikus szakaszában. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1958. I, 237—257.
Móra Ferenc útja 1917—1919-ig. II. közl. Tiszatáj 1959. jan.
Egy kis disputa a Móra sorozat tárgyában. Tiszatáj 1959. márc.
Móra Ferenc Összegyűjtött művei. IV. Beszélgetés a ferde toronnyal, Túl a palánkon. (Szerk., a magyarázó szótárt és a jegyzeteket írta.) 1959.
Móra Ferenc Összegyűjtött művei. V. Georgikon. Nádi hegedű. (Szerk., a magyarázó szótárt és a jegyzeteket írta.) 1959.
Móra Ferenc útja 1917—1919. III. közl. Tiszatáj 1959. máj.
Móra Ferenc útja 1917—1919-ig. IV. közl. Tiszatáj 1959. szept.
Móra Ferenc útja 1917—1919. V. közl. Tiszatáj 1959. okt.
Móra Ferenc, a vezércikkíró. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959. I, 87—120.

Varga Ferenc *adjunktus*

22 zeneművészeti cikk a Magyar Rádió és Televízió hetilapban (1955—1959).

Vinkler László *főiskolai tanár*

Képzőművészeti Alkotások (Szocialista nevelés könyvtára 96.) Tankönyvkiadó 1954. 1—180 + Képmelléletek.

Eszmeiség és képzőművészet. Tiszatáj 1958. szept.

Festőművészi működés:

2 önálló kiállítás: Szeged 1957. 30 mű; Budapest, Ernst Múzeum 1959, 140 mű.

5 országos és több helyi kiállításon részvétel 1—7 művel (1950—1957).

Nagyméretű, középületeket díszítő munkái: Szegedi tanácsháza díszterme (Rombolás és Építés olajfestmények) 1952; Szeged Felsőtisza-parti csónaktároló homlokzati mozaikja. (1958—1959).